

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

.....

ЕЗИКОЗНАНИЕ

КРЪГЛА МАСА

.....

Пловдив
2019 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 57, кн. 1, сб. А, 2019

Филология

**PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS – LANGUAGES AND LITERATURE
VOL. 57, BOOK 1, PART A, 2019**

ОТГОВОРЕН РЕДАКТОР

доц. д-р Юлиана Чакърова

НАУЧЕН СЕКРЕТАР

гл. ас. д-р Ана Маринова

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

проф. д.ф.н. Борис Норман

Беларуски държавен университет, Минск, Беларус

проф. д.ф.н. Галин Тиханов

Лондонски университет „Куин Мери“, Великобритания

проф. д.ф.н. Диана Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

проф. д.ф.н. Кирил Чекалов

Институт за световна литература „А. М. Горки“ към РАН, Москва, Русия

проф. д.ф.н. Сергей Николаев

РАН, Москва, Русия

проф. д.ф.н. Фьодор Поляков

Виенски университет, Австрия

проф. д.ф.н. Христина Тончева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

проф. д-р Богуслав Желински

Познански университет „Адам Мицкевич“, Полша

проф. д-р Жизел Валанси

Университетът в Каен – Нормандия, Франция

проф. д-р Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

проф. д-р Леони Ормънд

Кингс Колидж – Лондон, Великобритания

проф. д-р Малгожата Коритковска

Институт по славистика към ПАН, Варшава, Полша

проф. д-р Михаела Солейман-пур-Хашеми

Масариков университет, Бърно, Чешка република

проф. д-р Петя Осенова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

проф. д-р Родолф Боден

Сорбона, Париж, Франция

проф. д-р Саша Шмуля

Университетът в Баня Лука, Босна и Херцеговина

проф. д-р Светла Коева

Институт за български език, БАН, София, България

проф. д-р Хайнц Миклас

Виенски университет, Австрия

доц. д-р Борян Янев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

доц. д-р Дияна Николова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

доц. д-р Веселка Ненкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

доц. д-р Владимир Миланов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

доц. д-р Елена Крейчова

Масариков университет, Бърно, Чешка република

доц. д-р Жан-Пол Рог

Университетът в Каен, Франция

доц. д-р Златороса Неделчева-Белафанте

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

доц. д-р Красимира Чакърва

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

доц. д-р Мийрям Салим-Ахмед

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, България

доц. д-р Надежда Сталянова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

доц. д-р Раджни Сингх

Университетът в Данбад, Индия

доц. д-р Стефка Кожухарова

УНСС – София, България

доц. д-р Христо Салджиев

Тракийски университет – Стара Загора, България

доц. д-р Яна Роуланд

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Ана Маринова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Борислав Борисов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Боряна Тенчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Марцел Черни

Институт по славистика към ЧАН, Прага, Чешка република

гл. ас. д-р Павел Крейчи

Масариков университет, Бърно, Чешка република

гл. ас. д-р Росица Декова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Соня Александрова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

ас. д-р Юлия Митева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

ас. Веселина Койнакова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

лектор Дарка Хербез

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

ТЕХНИЧЕСКИ СЪТРУДНИЦИ

гл. ас. д-р Боряна Тенчева

ас. Владислава Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

КОРЕКТОРИ

ас. Гергана Иванова

ас. Веселина Койнакова, ас. Здравко Генов (английски език)

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

СЪДЪРЖАНИЕ

ЕЗИКОВЕДСКА БЪЛГАРИСТИКА И СЛАВИСТИКА

ЗА ГЛАГОЛНАТА СИСТЕМА В ПИСМЕНИЯ ИДИОМ НА ПОП ЙОАН ПЕТКОВ (ВЪРХУ МАТЕРИАЛИ ОТ РЪКОПИСНАТА ПОП-ЙОАНОВА ПРЕПРАВКА, 1830 Г.) Мариана Куршумова	13
АРЕАЛНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА НАЗВАНИЯ ОТ КУЛИНАРНАТА ЛЕКСИКА В БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ В ОБЩОСЛАВЯНСКИ АСПЕКТ Маргарита Котева	26
ОТНОСНО ГРЪЦКОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ ОТОНИМНАТА АПЕЛАТИВИЗАЦИЯ В БЪЛГАРСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЧНА СИСТЕМА Марияна Карталова	37
СТРУКТУРНИ СЪПОСТАВКИ МЕЖДУ ФРАЗЕОЛОГИЧНИТЕ ВАРИАНТИ С ОПОРНА ДУМА <i>РИБА</i> В БЪЛГАРСКИЯ И ГРЪЦКИЯ ЕЗИК Радостина Николова	46
ТЕОРИЯ НА РЕФЕРЕНЦИЯТА И НЕЙНОТО ПРИЛОЖЕНИЕ ПРИ ОПИСАНИЕТО НА ИМЕННАТА ДЕТЕРМИНАЦИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК Ваня Зидарова	55
ЗА ПОСЕСИВНОСТТА И ДЕТЕРМИНАЦИЯТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК Верка Сашева	67
КЪМ ПРОБЛЕМАТИКАТА ЗА ЧЛЕНУВАНЕТО НА СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА Гинка Бакърджиева	79
ЛЕКСЕМНИЯТ КЛАС НА ЧИСЛИТЕЛНОТО ИМЕ СПОРЕД МОРФОЛОГИЧНИЯ ТАКСОНОМИЧЕН ПРИНЦИП Константин Куцаров	91
КЪМ ВЪПРОСА ЗА АСПЕКТУАЛНИТЕ ОГРАНИЧЕНИЯ ПРИ ИЗРАЗЯВАНЕТО НА ПРОХИБИТИВНОСТ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК Красимира Чакърова	99

ПРИЗНАЦИТЕ <i>ПЕРСОНАЛНОСТ</i> : <i>ИМПЕРСОНАЛНОСТ</i> И ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЯТА НА ФОРМИТЕ ЗА <i>СЛЕДХОДНОСТ</i> В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК	
Вера Маровска	111
ПРЕЗУМПТИВЪТ В БЪЛГАРСКИ ИСТОРИОГРАФСКИ СЪЧИНЕНИЯ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ В.	
Красимира Алексова	124
ТЕМПОРАЛНИ НАРЕЧИЯ С ОЦЕНЪЧНА СЕМАНТИКА В БЪЛГАРСКИЯ И ПОЛСКИЯ ЕЗИК	
Лилия Иванова	141
ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧЕН И КЛАСИФИКАЦИОНЕН СТАТУТ НА ДУМИТЕ МОДИФИКАТОРИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	
Милена Видралска	153
СЕМАНТИЧНИ И СИНТАКТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА НЯКОИ ПОЛИПРЕПОЗИЦИОНАЛНИ КОНСТРУКЦИИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	
Радка Влахова-Руйкова	164
ДАТИВНО-ПРЕДИКАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В БОЛГАРСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ КОРПУСЕ	
Елена Иванова	174
ФОРМАЛНИ ОПИСАНИЯ НА СЛОЖНИ СЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ПОДЧИНЕНИ ОТНОСИТЕЛНИ СКАЗУЕМНООПРЕДЕЛИТЕЛНИ В ПРИКОПУЛНА ПОЗИЦИЯ	
Димитър Георгиев	189
К ВОПРОСУ О ПРОИСХОЖДЕНИИ ОДНОЙ (НЕ)ГРАММАТИЧЕСКОЙ ФОРМЫ В ТЕКСТЕ ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКОЙ БИБЛИИ	
Таня Нейчева	203
НАСТАВКАТА <i>-ИКА</i> (<i>-ИКА</i>) КАТО СПЕЦИФИЧЕН ФОРМАНТ НА СЛАВЯНСКИ ФИТОНИМИ	
Габриела Стойнев, Лилия Илиева	213

ДОКТОРАНТИ

МОРФОЛОГИЧНИ СРЕДСТВА, ИЗПОЛЗВАНИ
ОТ АНАСТАС ГРАНИТСКИ В РУСКО-БЪЛГАРСКИЯ
РАЗГОВОРНИК ОТ 1878 Г.

Детелина Овчарова 227

СЛОВООБРАЗУВАНЕТО
В ЛИНГВИСТИЧНАТА СИСТЕМАТИКА

Мария Бялдимова 239

КЪМ ВЪПРОСА ЗА СТРАДАТЕЛНИЯ ЗАЛОГ
В БЪЛГАРСКИЯ И В АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК

Десислава Димитрова 256

КРЪГЛА МАСА

„МЪЖЪТ И ЖЕНАТА ВЪВ ФРАЗЕОЛОГИЯТА НА СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ“

ЗА ВТОРИЧНАТА ЕКСПРЕСИВИЗАЦИЯ НА НЯКОИ ПЕРИФРАЗИ
С РЕФЕРЕНТ *ЖЕНИ(ТЕ)* В РУСКИЯ МЕДИЕН ДИСКУРС

Силвия Петкова 269

ПРЕДСТАВЯНЕТО НА МЪЖА И ЖЕНАТА В РУСКАТА
ФРАЗЕОЛОГИЯ (ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНА СЪПОСТАВКА
НА ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ЕДИНИЦИ С ПРЯКА НОМИНАЦИЯ)

Атанаска Тошева 282

ОСОБЕНОСТИ НА ФУНКЦИОНИРАНЕТО НА РУСКИТЕ
ПАРЕМИИ С ДЖЕНДЪРЕН КОМПОНЕНТ В СЪВРЕМЕННИТЕ
МЕДИЙНИ ТЕКСТОВЕ

Елена Раденкова 292

АКСИОЛОГИЧНИ ЩРИХИ КЪМ ОБРАЗИТЕ НА ЖЕНАТА
И МЪЖА В РУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ
(ДИНАМИКА И ПОЛЮСИ НА ОЦЕНКАТА)

Майя Кузова 305

ЖЕНАТА В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ

Вяра Найденова 316

МЪЖЪТ И ЖЕНАТА В ОЦЕНЪЧНА ПЕРСПЕКТИВА (ВЪРХУ
ПАРЕМИОЛОГИЧЕН МАТЕРИАЛ ОТ ПОЛСКИЯ ЕЗИК)

Димитрина Хамзе 326

ОБРАЗЪТ НА ЖЕНАТА В ПОЕЗИЯТА НА ИРЖИ КАРАСЕК ОТ ЛВОВИЦЕ, ИВАН КРАСКО И ЙОВАН ДУЧИЧ Димана Иванова	337
---	-----

ЧУЖДОЕЗИКОВА ЛИНГВИСТИКА

ПРОДУКЦИЯ И ПЕРЦЕПЦИЯ НА УДАРЕНИЕТО В СЛОЖНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ И ВЪВ ФРАЗИ В АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИКОТ БЪЛГАРИ Бистра Поповска.....	351
--	-----

МАТЕМАТИЧЕСКИ АНАЛИЗ И КОЛИЧЕСТВЕНА ОЦЕНКА НА БИПОЛЯРНИЯ МОДЕЛ НА ИМЕННАТА ГРУПА ВЪВ ФРЕНСКИЯ ЕЗИК Руси Николов, Малина Дичева.....	365
--	-----

THE ROLE OF SEMANTIC AND SYNTACTIC CRITERIA IN CLASSIFYING VERBS FOR THE PURPOSES OF TEACHING AND LEARNING ENGLISH, WITH A FOCUS ON THE VERB <i>ASK</i> Slavka Grancharova.....	374
--	-----

MODAL SENTENCE ADVERBS OF CERTAINTY IN ENGLISH AND BULGARIAN Vesselina Koynakova.....	385
---	-----

PREDICATE ADJECTIVE CONSTRUCTIONS: A HISTORY OF IDEAS WITH DATA FROM RUSSIAN AND BULGARIAN Snezha Tsoneva-Mathewson.....	397
---	-----

TYPES OF APPROXIMATION EXPRESSED BY ENGLISH AND BULGARIAN ALTERNATIVE INTERROGATIVE STRUCTURES Velichka Spasova	408
--	-----

ИКОНОМИКАТА КАТО СПОРТ – МЕТАФОРИ В НЕМСКИ ПУБЛИЦИСТИЧНИ ТЕКСТОВЕ Иванка Танева	421
---	-----

МУДЕХАРИТЕ В КАСТИЛИЯ И АРАГОН НА КРЪСТОПЪТЯ НА ИСТОРИЯТА (I ЧАСТ) Юлия Митева	437
--	-----

EL DIABLO EN LOS FRASEMAS BOSNIOS Y ESPAÑOLES: ANÁLISIS CULTURAL CONTRASTIVO	
Edina Spahić	450
EL TAXIS: UNA NUEVA APROXIMACIÓN A LOS TIEMPOS VERBALES ESPAÑOLES Y BÚLGAROS	
Galina Atanasova.....	462
ASPECTOS ESTILÍSTICOS Y SOCIOPRAGMÁTICOS DEL CONCEPTO DE PRESTIGIO ENCUBIERTO	
Adriana Mitkova	475
ESTUDIO COMPARATIVO Y CONTRASTIVO ESPAÑOL-BÚLGARO DE ANUNCIOS PUBLICITARIOS	
Véselka Nénkova, Ana Isabel Díaz García	485
ДЕФИНИЦИОННА БАЗА НА СТАНДАРТНАТА НОРМА НА СЪВРЕМЕННИЯ ИСПАНСКИ ЕЗИК В МЕКСИКО	
Славяя Горанова.....	498
НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛНАТА ЛЕКСИКА В ТУРСКИЯ ЕЗИК	
Харун Бекир	511
<i>ДОКТОРАНТИ</i>	
СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА В ТУРСКИЯ ЕЗИК, ОЗНАЧАВАЩИ ЛИЦА И ОБРАЗУВАНИ С ФОРМАНТА <i>-DAŞ</i>	
Сема Куцарова	527
CONCEPTUAL METAPHOR AND ENGLISH LEXICAL BLENDS	
Kornelia Choroleeva.....	539

ЕЗИКОВЕДСКА БЪЛГАРИСТИКА И СЛАВИСТИКА

*Разделът е посветен на проф. д.ф.н. Иван Куцаров,
който ни напусна през януари 2019 г.*

**ЗА ГЛАГОЛНАТА СИСТЕМА
В ПИСМЕНИЯ ИДИОМ НА ПОП ЙОАН ПЕТКОВ
(Върху материали от ръкописната Поп-Йоанова преправка, 1830 г.)**

*Мариана Куршумова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“*

**ON THE VERBAL SYSTEM IN THE IDIOM LETTERS
OF POP YOAN PETKOV
(on materials from the manuscript The Priest Yoan’s Rewrite, 1830)**

*Mariana Kurshumova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

The object of study is the manuscript book of “The Life of Saint Xenophon“, which is part of The Priest Yoan’s Rewrite (Zmeevo, 1830). The peculiarities of the verb system in the idiom letters of pop Ioan Petkov are presented through a comparative analysis with the original Church Slavonic text of Dimitri Rostovsky (1714).

Key words: Paisii Hilendarski, “Istoriya Slavyanobulgarska”, The Priest Yoan’s rewrite (Zmeevo, 1830), The verbal system

В историята на българската възрожденска култура името на поп Йоан Петков (Йоаникий Петкович) е свързано с ръкописен текст, преправка на Паисиевата История, който в науката е познат като Поп-Йоанова преправка, Змеево, 1830 г. (ПЙП). В края на същото книжно тяло върху 5 страници (63а – 65а) е включено „Житието на св. Ксенофонт и Мария и техните синове Йоан и Аркадий“¹ (ЖК). Текстът е незавършен, след него има налични 16 празни листа². Липсва заглавието,

¹ Преведеният текст от църковнославянски на съвременен български може да бъде видян на http://www.pravoslavieto.com/life/01.26_sv_Ksenofont.htm.

² Преписаният текст заема в оригинала на Д. Ростовски около 3 страници. До края на житието има още 10 страници. Възможно е това да е причината за празните листове в ПЙП.

но е оставено празно място, около една трета от страницата, в което най-вероятно то е трябвало да бъде записано според калиграфските правила за подобен текст. Палеографските черти на ръкописа потвърждават авторството на поп Йоан (ПЙ). В сравнение с предходния исторически текст веднага прави впечатление различието в избора на езиковите прояви, което е възможност да се наблюдава специфичната писмена практика на възрожденеца. За негов извод е послужила книгата на Димитрий Ростовски „Жития на светиите, книга втора, 1714 г., Киев“³. Доказателство, че българският книжовник се опира върху този текст, е следният факт. Почти цялата 65-а страница при поп Йоан Петков предлага текст, който следва разказа от Д. Ростовски, но който липсва във всички съвременни преводи на Житието на св. Ксенофонт, макар те да уговарят, че са направени по църковнославянския първоизточник. Безспорно поп Йоан Петков е разполагал с оригиналния текст, като е възможно книгата на Д. Ростовски да е била и негова. Работата с ръкописа повдига още много въпроси, повод е за научно дирене в различни посоки и поради факта, че той е създаден през 30-те години на XIX в., когато новобългарската книжнина не предлага достатъчно примери за нормативно устроен писмен език. Нашето изследване е фокусирано върху глаголната система в ЖК, като сме си поставили следните цели: 1) чрез съпоставка на глаголните форми в двата текста да опишем и класифицираме тяхната употреба от ПЙ; 2) като отчитаме основанието за направените избори от автора на текста, да изведем морфологични маркери (от глаголната система), които да послужат за последващо цялостно представяне на неговия писмен идиом.

В изследвания текст морфологичната категория **време** е представена чрез форми на трите съставящи я грамемите: минало, сегашно и бъдеще време (при именуването на грамемите използваме предложения термин от Ив. Куцаров, а в скоби след него – традиционно използвания термин в българската граматика, когато няма съвпадение между тях).

Минало време (минало свършено време). Като маркиран член в морфологичната категория време грамемата минало време изразява предходност на действието по отношение на изказването (Куцаров 2007: 244), което предопределя употребата на нейните форми в плана на спомена (Мутафчиев 1976: 252), осъществен в разказа за живота на

³ Текстът е достъпен на електронен адрес <https://dimitryrostovsky.ru/wp-content/uploads/2018/04/Четъи-Минеи.Книга-втора.pdf>

св. Ксенофонт и неговите синове. Наблюдаваните примери могат да се разделят в няколко групи.

Една от употребите е свързана с новобългарското съответствие на аористната форма от източника. Сравнението с изходните форми от цсл. текст показва, че има пълна зависимост от тях, което е следствие от функцията на тази темпорална група да изгражда основната линия на разказа и да предава хода на събитията. Чрез преобладаващата употреба на минало време от свършен вид глаголи се представят последователно сменящите се действия, всяко от които отразява отделен момент от развитието на разказа. Като основно повествователно време то е представено с пълната си парадигма:

1 л. ед. ч.: приближихса⁴ (63б) – приближѧюсѧ (871); поживѣхъ (63б) – поживѣхъ (871); неочѣних някояси обыда (63б) – ѡвидѣхъ (871); неокорѣхъ (63б) – ни оѡкорѣхъ (871); ни оклеветѣхъ (63б) – ни ѡклеветѣхъ (871); ни позавѣдѣхъ (63б) – ни позавѣдѣхъ (871); расардихъ (63б) – разгнѣвахсѧ (871); держѧхъ вражда (63б) – враждовѧхъ (871); поживѣхъ (63б) – поживѣхъ (871) любѣхъ (63б) – любѣхъ (871); неостѣвахъ (63б) – не ѡстѣвахъ (871); ни си отфѣрлихъ (64а) – не презрѣхъ (871); утѣшихъ (64а) – оутѣшихъ (871); наглѣждахъ (64а) – посѣщѧхъ (871); искѣпихъ (64а) – искѣпихъ (871); отпѣснахъ (64а) – ѡпѣстихъ (871); полѣжихъ (64а) – полѣжихъ (871); непознѧхъ (64а) – не познѧхъ (871); лѣгнахъ (64б) – возлѣгѣхъ (872); молихъ (64б) – молихъ (872)

3 л. ед. ч.: слѣчисѧ (63б) – слѣчисѧ (871); провѣди (63б) – послѧ (871); въздѧхна (64б) – възстѣнѧвѣхъ (872); и рѣчи (64б) – рѣчѣ (872); посѣти (3 л. ед. ч.) (64б) – посѣти (872); каза (64б) – възвѣсти (872); начѣна (64б) – начѣ (872); рѣчи (64б) – възвѣсти (872); провѣди (65а) – ѡпѣсти (872); стѧна (65а) – востѧ (872); и станѧ (65а) – вѣсть (872)

1 л. мн. ч.: родѣхми (64а) – родѣхомѣхъ (871); надѣмахмисѧ (64а) – совѣщѧхомсѧ (871); и са овардѣхми (64а) – и сохранихомсѧ (871)

⁴ При всички цитирани случаи първа е употребата от ЖК, а срещу нея – примерът от Димитрий Ростовски. В работата си сме използвали дигиталното копие на двете книги. Навсякъде при цитиране на оригиналния текст на ПИП посоченият номер на листа е по добавената цифрова номерация в него, като с *a* и *b* представяме двете страни на листа. За да се улесни разбирането на текста, графиката на всички примери е нормализирана. Примерите от Д. Ростовски са включени с оригиналния им графичен вид, в скоби е посочена страницата от книгата.

2 л. мн. ч.: видѣхти (64б) – видѣсте (872)

3 л. мн. ч.: и родиѣх двѣ сына (63а) – родиша же два сына (870); и ги отхраниха в на ука добра (63а) – воспиташа ихъ въ наказани дѣврѣмъ (871); желаяха (63а) – желаша (871); проводиха (63б) – послаша (871); додоха (63б) – придѣша (871); плачаха (64б) – плакахъсѣ (872); дѣмаха (64б) – глаголахъ (872); са рѣдваха (64б) – рѣдовахъсѣ (872); славяхя (64б) – славахъ (872); отписяхаса (65а) – оучавахъсѣ (873); плачаха (65а) – плакахъ (873); плачаха (65а) – плакаша (873); влязоха (65а) – внидѣша (873).

Отметнатото ударение в наблюдаваните примери е доказателство за акцентна особеност, характерна за балканските говори (Стойков 1993: 221).

Друга част примери отразяват развойните процеси в българския език както по отношение на книжовната традиция, така и по отношение на цсл. норма. Замяната на сегашното деятелно причастие и миналото деятелно склоняемо причастие от изходния текст с новобългарски лични глаголни форми свидетелства за установено правило в писмения идиом на книжовника, което намира подкрепа в пълното отсъствие на тези причастия в живата говорима реч. Езиковата му компетентност проличава в подходящото темпорално приравняване съобразно със съседните глаголни форми и тяхната позиция в общия план на действието:

Минало време срещу сегашно деятелно причастие: поучавахъ (63б) – поучающе (871); наставахъ (63б) – наставающе (871); сидяхъ (63б) – превывающимъ (871); оварди (64а) – соблюдающе (871); самоляхъ (65а) – молящесѣ (873); дѣмаха (65а) – глаголюще (873); и като видѣхъ (65а) – видяще же (873).

В тази група наблюдаваме и примери, в които формата за минало време е част от описателна конструкция, което е възможен говорим еквивалент: който бяхъ (64а) – същымъ (871), сегашно деятелно причастие от быти – `който беше`; катомъ оварди (64а) – соблюдающе (871).

Минало време срещу минало деятелно склоняемо причастие: имъ писа (63б) – написавши (871); видѣ (63б) – видѣвъ (871); и имъ вовѣлѣ (63б) – повелѣвъ же (871); чѣхъ (64б) – слышавше (872); и са просалзи (64б) – прослезивсѣ (872); и ги тѣри (65а) – всадивъ ихъ (872); собрахъ платната (65а) – вѣтрила ниспѣтившимъ (872).

Следващите употреби потвърждават съзнателното включване на подходящи глаголни форми според мястото им в цялостното повествование, но и защото са разпознаваеми за съвременниците на преписвача. Аорист срещу сегашно време: приближихса (63б) – приближajúсѧ (871); глаголна конструкция с аорист срещу минало деятелно причастие и име: начна̀ха да пла̀ватъ (65а) – ѿмшымсѧ же имъ пла̀ванїѧ (872).

Бъдеще време. Като маркиран член в морфологичната категория време грамемата бъдеще време изразява следходност на действието по отношение на изказването (Куцаров 2007: 244), което предопределя употребата на нейните форми в плана на нагледността (Мутафчиев), която разказвателна линия е представена чрез пряката реч на героите в ЖК. Според своите формални особености примерите могат да се разделят в следните групи:

Положителни сложни форми: щѣ дави́ умножи́ и щѣ дави́ стори́ многолѣтны (64а) – и оумно́житъ вѣсѣ Бгъ и сотвори́тъ многолѣтны (871); шасѧ сподобити (64б) – и сподобитесѧ (872); ще дапреми́ни (64б) – прѣйде́тъ (872); шаба́ди (64б) – вѣде́тъ (872) *будеть пр. бѣд. вр. 3 л. ед. ч.*; щебѣ́ди (64б) – вѣди́ (872) *пов. н., 3 л. ед. ч.*; щѣ даго̀ омо́лиш (64б) – такъ оумо́лиши его́ (872); щета̀ послѣ́ша (64б) – послѣ́шае́тъ (872); щеда̀ просла́вями (65а) – просла́вимъ (873). От наблюдаваните форми може да се изведе структурен модел за бъдеще време от следния тип: *ще + да + сегашно време на спрегаемия глагол*. Неговото присъствие в писмените български текстове от първите десетилетия на XIX в. е установено в науката (История 1989: 399). Макар и по-рядко използван от първите ни книжовници, той може би е бил познат за ПЙ и от българската печатна книжнина (предположението ни има своето основание в открития от нас факт, че той е спомоществовател на няколко печатни български книги – вж. Куршумова 2018: 11). От наблюдаваните примери се вижда паралелната употреба и на друг вариант: *ша + сегашно време*, където частицата *ша* най-вероятно отговаря на най-разпространения изговор в българските диалекти *шь* (Стойков 1993: 237). Отсъствието на установеност във формообразуването на футурните форми личи и от единичните употреби със спомагателен глагол *ща* в тях: щѧ́тъ дапо̀мо́гнатъ (65а) – хотѣ́ще помо́щи (873). Използвана е и формата с глагол *имам + да + сегашно време на спрегаемия глагол*, която е типична за много български говори: *има́мъ дави́ дѣмамъ* (63б) – *возглагѣ́лю* (871). Всички наблюдавани форми са семантично и стилистично равностой-

ни и представят характерния за първите десетилетия на XIX в. структурен паралелизъм в писмения ни език. Важна особеност е последователността, с която тези модели се използват като еквивалент на т.нар. просто бъдеще време (сег. вр. на свършен вид глаголи) от цсл. текст.

Отрицателни сложни форми за бъдеще време са образувани единствено чрез прибавяне на отрицателната частица *не*, която често намираме във вида *ни* поради редукция на неударената гласна *е*: нищѣ да ви трѣба (63б) – ꙗко не трѣбѣ вѣдетъ (871); и нищѣ да осюрмашейтъ (64а) – и не оскѣдѣете (872); нещѣтъ дата възхалѣтъ (65а) – не възхвалѣтъ (873); нищѣ дави дѣмамъ (63б) – и не възглагѣлю (871).

Сегашно време

Съпоставката между двата текста показва последователна замяна във формите за сегашно време на нормативните църковнославянски окончания с варианти от говоримата реч. Примерите доказват, че преписвачът често заменя и цялата лексема от оригиналния текст, като използва народни думи вместо архаичните или непознати за неговите възприематели. Този подход към текста е прокаран последователно и засяга всички глаголни форми.

Окончанието за 1 л. ед. ч. има следните графични варианти: *-а (-'а)*, *-а*, *-мъ*. Много вероятно е в първите два случая да се отчита изговор [-ъ] с предходна твърда или мека съгласна: дави повдѣгна (63б) – възстѣвлю (871); сякамъ (63б) – мнѣ (871); зарѣчамъ (63б) – завѣщѣю (871); да собира (64б) – совокѣпаши (872); река (64б) – рекѣ (872); мѣла (64б) – молю (872); ужѣна (64б) – описателен израз с глагол пришещѣ (872). Примерите с ударение в последната сричка отразяват акцентна особеност на балканските говори (Стойков 1993: 223). Интересен е случаят, в който форма за условно наклонение от оригинала е заменена с изявителна форма на сегашно време: додѣви видѣ (64б) – вы вѣстѣ видѣлѣ (872).

Окончание *-шь* за 2 л. ед. ч. е единственият вариант: пойскашь (64б) – възхѣщѣши (872); настѣвишь (64б) – настѣвиши (872); наредѣшь (64б) – оустрѣдиши (872).

Окончанията за 3 л. ед. ч. отразяват общоговоримото състояние: дадѣ (64а), дати дадѣ, подадѣ (64б) – дѣстѣ, подѣстѣ тѣбѣ (872); си показва (64а) – навлѣстѣ (872); повелѣва (64б) – повелѣвѣстѣ (872); данѣ

потоп̀и (65а) – да не потоп̀и́тъ (873); дапог̀ални (65а) – ни да пожр̀ет̀тъ (873); непреста̀ва (65а) – не преста̀вет̀тъ (873).

Примерите за 1 л. мн. ч. са само два: зна̀ими (64б) – в̀къмы (872); мо̀лимсѧ (65а) – мо̀лимсѧ (873). Изборът на окончание *-м*, както и отразената редукция на неударено *e* насочват към говорни черти от източен тип.

Подобно е състоянието и при формите за 2 л. мн. ч.: лю̀бите (63б) – лю̀бите (871); да огод̀ити (64а) – да о̀угод̀итѣ (871); дапо̀мнити (64б) – по̀мнитѣ (872); и катог̀о совершѝти ск̀оро дас̀а ва̀рнити (64б) – и сконча̀вшѣ ск̀орѡ възвратѝтѣса (872).

Окончанията за 3 л. мн. ч. са графично *-ат*, *-ят*: дас̀и до̀даты (63б) – да пр̀ийдѣтъ (871); дасаспо̀добѣтъ (63б) – да спод̀обѣтсѧ (871); послѣ̀жатъ (63б) – послѣ̀жатъ (871); повдѝгаты (65а) (формата е в мн. ч. заради добавената от автора дума талази) – вост̀ает̀тъ (873) (3 л. ед. ч., защото е съотнесено към думата вълнение). Примерите доказват наличието на предокончателна мека съгласна, като и при тези форми остава съмнението за фонетичната стойност на буквите *а*, *я* в окончанието.

Наблюдаваните графични особености в сегашните глаголни окончания за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч., в които не намираме сигурни доказателства за гласна [ъ], само затвърждават присъствието на общогovorима проява от балканските говори, без да насочват към по-тясна фонетична особеност например на подбалканските говори, в които имаме съответно *-а* (*-`а*); *-ът* (*-`ът*) (Стойков 1993: 117).

Парадигмата на глагола *съм* е представена чрез формите *e* за 3 л. ед. ч. – *e* (63а) – *ѣтъ* (871); *сми* (с редукция на *e*, макар да е поставено ударение върху гласната) за 1 л. мн. ч. – катосмѝ мла̀ди (64б) – ю̀нымъ (872); *са* за 3 л. мн. ч. – койтоса в темнѝца (64а) – в̀тъ темнѝцѣ сѣщыѧ (872). В последния пример сегашното деятелно причастие на глагола *бити* е предадено със съответстващия за говоримата българска реч описателен израз *'които са'*.

Замяната на сегашното деятелно причастие от оригиналния текст с лична глаголна форма е последователно прокарана. Тук ще посочим случаи, в които смисловото съответствие изисква сегашна форма: видѣ̀хти чи пра̀ва (64б) – видѣ̀стѣ твора̀ща (872); детоса скитат̀ъ (64а) – скитат̀ющиѣсѧ (872).

Анализираният текст е изграден от последователни части с пряка и авторова реч, поради което употребата на сегашно време в глав-

ното му значение – едновременност на действието с изказването, се среща често. От възможните прояви на общото значение на сегашните форми (като немаркиран член в привативната опозиция едновременност ~ нерадновременност) е реализиран признакът следходност (Куцаров 2007: 244). Тази употреба е контекстово обусловена, като тя отразява и характерната цсл. особеност – сегашно време от свършен вид глаголи да означава просто бъдеще време (Бончев 1952: 49).

Инфинитив – всички 15 инфинитивни форми са заменени с да-конструкция, което доказва устойчивост в употребата ѝ. Изборът на личното окончание е според смисъла на фразата. Ще посочим примерите тук, тъй като те включват сегашно време в състава си, поради което допълват наблюдението ни върху описваната грамема сегашно време: 1 л. ед. ч. – данедумам (64а) – не глати (871); дане погледамъ (64а) – не възгладати (871); да пойскамъ (64а) – похотѣти (871); да поживѣа (64б) – преѣйти (872); 2 л. ед. ч. – дапоживеишь (64б) – преѣйти (872); 3 л. ед. ч. – даса разболи (63б) – разболѣтиса (871); да умрѣ (63б) – оумрѣти (871); да оживѣй (63б) – ъйти въ живыхъ (871); дабади (64б) – ъйти (872); да поучава (63б) – поучати (871); 1 л. мн. ч. – дапребадими (64а) – преѣвѣати (871); да умрѣмъ (65а) – оумрѣти (873); 3 л. мн. ч. – даги иматъ (63а) – имѣти (871); даса учать (63б) – оучитиса (871); дасѣднатъ (63б) – сѣсти (871). Освен вече регистрираните акцентни прояви, редуцирана неударена гласна *e*, в изброените случаи е налице и друга характерна фонетична проява на говоримата реч – дисимиляция на *e* в *й*.

Съпоставката между двата текста предлага показателна трансформация на изходния текст: даса избави (65а) – избавленъ ъйти (873). В този случай ПЙ заменя дори страдателния залог на неопределеното наклонение (инфинитив) от цсл. ез. с да-конструкция.

Морфологичната категория **таксис**, която се гради върху формално-семантичната привативна опозиция относителност~неотносителност, се основава на отношението на действието или резултата от действие, ориентирани към миналия ориентационен момент (минало време или друг сигнализатор) към действието, неориентирано към миналия ориентационен момент (Куцаров 2007: 255). Зависимият таксис, който е маркиран член в категорията, е представен в изследвания текст чрез относително сегашно време (минало несвършено време). Неговите форми са част от наративната система, като най-често изразяват добавъчни, пояснителни или съпровождащи

действия спрямо миналия момент, зададен чрез аориста (едновременност на действия с изказване в минало време (Куцаров 2007: 258).

По своите формални особености от общо 16 случая 15 са за 3 л. ед. ч. и само един за 3 л. мн. ч. Изборът на окончание за ед. ч. *-ши* в 12 форми срещу само две употреби на *-ше* затвърждава присъствието на редуцирана неударена гласна *e* в *и* като устойчива диалектна черта в ръкописа. Съпоставката между двата текста разделя употребите в няколко групи.

В основната си част формата в ръкописа съответства на имперфектна форма и в източника: бѣши (63а, б, 65а) – вѣше, вѣ (870, 871, 872); смиренномѣдрѣваше (63а) – смиреномѣдрствоваше (870); угождаваше (63а) – оугождаше (870); скриваше (63а) – скриваше (870); санадѣши (63б) – чааше (871); и сапотопяваше (65а) – погрѣжаше (873).

Изграждането на изречение с последователно употребени имперфектни форми е причината те да заместят аористна глаголна форма от източника: ни са възносяши (63а) – не возносаше (870); ниса гордѣеши (63а) – ни гордѣше (870).

Немалка е групата, която свидетелства за поредната замяна на сегашните деятелни причастия и миналите деятелни склоняеми причастия от източника с лична глаголна форма, която в случая поради семантични причини е за относително сегашно време: иси предпровѣждаши (63а) – предпосылаше (870); живѣеши (63а) – жителствѣюще (870); несанадѣши (63б) – не надѣюще (871); имѣ повѣляваше (63б) – повелѣюще (871); дѣмаше (63б) – глѣюще (871); нареждаше (65а) – рыдающе (873); вѣеши (65а) – вѣлѣше (872).

Интересен е примерът, в който е налице замяна на имперфект в страдателен залог от източника с имперфект в деятелен залог: са носѣши (65а) – несѣше (872). Тази употреба е белег за неактуалността на сегашното страдателно причастие като компонент в сложна глаголна форма в говоримата реч. От друга страна, той представя поп Йоан Петков като книжовник, познаващ както цсл. езикова система, така и родния си говорим език. Наличието на усет за трансформиране на оригиналния текст до говоримата български реч намираме в следния пример: и ги тѣри (...) сас сѣчкото детоимѣ трѣбаше (65а) – и всадѣвъ ихъ со всѣми гѣже на потрѣбѣ (872).

В рамките на категорията **вид на действието** в изследвания текст намираме единичен пример от маркираната грамема резултативност. Глаголната форма е за резултативно сегашно време (минало

неопределено време), което в главното си значение изразява едновременност на резултат от действието с изказването (Куцаров 2007: 252): преди доде несай преставиль оцъ имъ (63б) – не прѣжде даже не ѿидетъ ѿ здѣшнихъ оцъ (871). Контекстовата употреба на глагола *представям се* е свързана с негова редовна позиция в говоримата реч със значение 'представям се пред някого', отразено в речника на Н. Геров чрез примера „...прѣдъ Бога ще ся прѣдстави“ (Геров 1977: 347).

Субективномодалното отношение на говорещото лице към действието е засвидетелствано в изследвания текст чрез маркираната грамема повелително наклонение, което изразява действие, извършващо се по волята на говорещото лице (Куцаров 2007: 287). Житиеописанието съдържа четири момента, в които говорещите лица (Ксенофонт или неговите синове) изразяват своята повеля един към друг или своята молба към Бог. Това обяснява големия брой императивни форми – повече от 40. След съпоставката между двата текста по своите формални зависимости те се разделят в няколко групи.

В първата от тях простата императивна форма е пренесена и в ръкописа на житието (22 случая):

2 л. ед. ч., положителна форма: умоли (64б) – оумоли (872); помани, помяни (65а) – помани (873); погледни (65а) – призри (873); вишъ (65а) – виждъ (873); чѣй (65а) – оуслыши (873); простри (65а) – простри (873); грабни (65а) – исхити (873); непредавай (65а) – не предаждъ (873); избави (65а) – изкави (873), стори (65а) – сотвори (873).

2 л. мн. ч.: знайтѣ (64а) – вѣстѣ (872); сторѣти (63б) – сотворитѣ (871); ходѣти (64а) – послѣдѣйте (871); живѣйти (64а) – живитѣ (871); вардѣти (64а) – блюдитѣ (872); послѣшавайти (64б) – послѣшайтѣ (872); вардѣти (64б) – сохранитѣ (872); идѣти таси совершети (64б) – шѣдше скончѣйтѣ (872).

Отрицателните форми се образуват само чрез прибавяне на частица *не*: за 2 л. ед. ч. – неоставяй (64б) – не встѣви (872); не оставяй (65а) – не презри (873); не оставяй (65а) – не встѣви (873); за 2 л. мн. ч. – не забравяйти (64а) – не забывѣйтѣ (872).

С оглед на ударението в наблюдаваните императивни форми то е поставено върху окончанията *-и*, *-ете*, което отразява акцентната система на балканските говори (Стойков 1993: 223).

Равностойна по честота на употреба (22 случая) е друга част примери, в които е налице сложна императивна форма от типа: *да +*

сегашно време, срещу проста форма в източника. За 2 л. ед. ч.: дани дадешъ (65а) – даждь (873). За 3 л. ед. ч.: дабади (64а) – вѣдетъ (872). За 2 л. мн. ч.: дасà бойти (63б) – вѣйтесѧ (871); да опрѣвяти (63б) – оупрѣвитѣ (871); дависà рѣвни (64а) – подражѣйтѣ (871); дадарувати (64а) – дарствѣйтѣ (871); дазàбраняти (64а) – захищѣйтѣ (871); да наглѣждати (64а) – посещѣйтѣ (872); да избѣвити (64а) – избавлѣйтѣ (872); да имати (64а) – имѣйтѣ (872); дабадите, дабадити (64а, 64б) – вѣдите (872); добрò даструвати (64а) – влѣготворѣйтѣ (872); дапочѣтати (64а) – почитѣйтѣ (872); да давати (64а) – подавѣйтѣ (872); дахранити (64а) – питѣйтѣ (872); дасà мòлити (64а) – молѣтесѧ (872); даслѣшати (64а) – внимѣйтѣ (872); давоздавати (64б) – воздавѣйтѣ (872); даструвати (64б) – творѣйтѣ (872); дасà вѣрнити (64б) – вѣзвратѣтесѧ (872);

Трансформацията на сегашното деятелно причастие от оригинала в лична глаголна форма е прокарана и при императивните сложни форми в 8 случая: данè воздавати (64а) – не воздающе (872); даслѣшати (64а) – вслѣшающесѧ (872); данè воздавати (64а) – не воздающе (872); даструвати (64б) – творѣще (872); данепрестѣповати (64б) – никогдѣже вслѣшающесѧ (872); да любити (64б) – любѣще (872); да отпущати (64б) – ѿпущѣюще (872); да подавати (64б) – подавѣюще (872).

Пасивното отношение на глаголния субект (глаголното лице) към действието е реализирано чрез формите за страдателен залог, който е маркираният член в морфологичната категория залог (Куцаров 2007: 342).

Моделът от цсл. език за страдателен залог, в който към форми на глагола *быти* се прибавят двете страдателни причастия – сегашно и минало, се среща в оригиналния текст и е транспониран от ПЙ по аналогичен начин: славимъ бѣше заради санаъ и за бл҃городїето и послѣвенъ заради добрò нравїето (63а) – славенъ сана ради и бл҃городїѧ, славнѣйшей же добронравїѧ (870).

Продуктивността на миналото страдателно причастие проличава и в примери, в които то заменя сегашното страдателно причастие от източника: бѣхъ почетенъ и любезенъ (63б) – почитаемый вѣхъ и любимый (871); коитоса окривѣни и не праведно осѣдени (64а) – ѿвидимыѧ и неправедно осѣждѣнныѧ (872).

Морфологичната категория **вид на изказването**, чиято маркирана грамема е преизказността, не е представена в изследвания текст.

По този признак той споделя един от ярките белези на библейските текстове, а именно повествуване с непреизказни форми (Иванова 2003: 356 – 357). Свещенослужителят поп Йоан се придържа към осветената книжовна традиция и не използва преизказни граматични форми за предаване на минали събития като вторично изказване (Кучаров 2007: 307). Чрез този похват агиографският текст, който се чете в рамките на службата, предава пред слушателя събитията от живота на светеца като свидетелство за него.

В текста на ЖК намираме единичен пример на отглаголно съществително, което формално отговаря на аналогична употреба в източника: *положихъ вѣрдяни намѡйти уста̀ (64a) – положихъ хранѣнїе оустѡмъ моймъ (871)*. Думата *вѣрдяни* се родее с *вѣрденїе*, която намираме в речника на Н. Геров със значение 'пазене, бранене' (Геров 1975: 107).

В резултат на анализа върху глаголната система в ръкописа могат да се направят следните изводи. Писмената практика на поп Йоан Петков, поставена в контекста на езиковите процеси от 30-те – 40-те години на XIX в., се родее с новобългарската линия на езиковия ни развой. Авторът последователно включва актуални особености на говоримата реч, като наред с общоговоримите черти присъстват значителен брой елементи, характерни за централнобалканския регион. Неговият личен социален опит като свещеник и учител в с. Змейово, Старозагорско, и фактът, че ЖК е богослужебен текст, който се е четял пред възприематели от същия район, могат да обяснят изборите на автора, за когото комуникативността на текста има първостепенно значение. Езиковите решения на поп Йоан не могат да се свържат с наддиалектността като черта на писмената му практика. При твърде голямата вариантност в писмения език през периода поп Йоан Петков предлага езиков модел на глаголната система, в който народните елементи от собствения му идиолект са основополагащи, като са запазени и някои традиционно книжни особености. Ръкописът на ЖК е пример за навлизането на народната реч в агиографско-омилетични текстове от конфесионалната сфера и представя поп Йоан Петков като книжовник, който притежава езикова компетентност да бъде посредник между кодифицирания църковнославянски език на своя извод и говоримата реч на своите възприематели.

ЛИТЕРАТУРА

- Бончев 1952:** Бончев, А. *Църковнославянска граматика*. [Bonchev, A. Tsarkovnoslavyanska gramatika.] София: Синодално издателство, 1952.
- Геров 1975:** Геров, Н. *Речник на българския език*. [Gerov, N. Rechnik na balgarskiya ezik.] Т. I – V. София: Български писател, 1975 – 1978.
- Иванова 2003:** Иванова, Д. *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на евангелието. Текстология и език*. [Ivanova, D. Tradiciya i priemstvenost v novobalgarskite prevodi na evangelieto. Tekstologiya i ezik.] Пловдив: ИК „Призма“, 2003. ISBN 954-9520-70-3.
- Иванова-Мирчева, Харалампиев 1999:** Иванова-Мирчева, Д., Харалампиев, Ив. *История на българския език*. [Ivanova-Mircheva, D., Haralampiev, Iv. Istoria na balgarskiya ezik.] Велико Търново: Фабер, 1999. ISBN 954-9541-32-0.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. [Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik.] София: БАН, 1989.
- Куршумова 2018:** Куршумова, М. Поп-Йоановата преправка – корени и пътища. [Kurshumova, M. Pop-Yoanova prepravka – koreni i patishta.] // *Поп-Йоанова преправка на „История славянобългарска“ (Змеево, 1830, поп Йоан Петков)*. Фототипно издание на оригиналния текст, преводи, изследвания. Пловдив: ИК „Жанет 45“, 2018, 5 – 39. ISBN 978-619-186-465-2.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007. ISBN 978-954-423-376-1.
- Мутафчиев 1976:** Мутафчиев, Р. Система на глаголните времена в разказа за минали събития. [Mutafchiev, R. Sistema na glagolnite vremena v razkaza za minali sabitiya.] // *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, 1976, 252 – 269.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. [Stoykov, St. Balgarska dialektologiya.] София: БАН, 1993.
- Тошева 2009:** Тошева, Ат. *Езикът на „История во кратце о болгарском народе славенском“ на йеросхимонах Спиридон (1792 г.)*. [Tosheva, At. Ezikat na „Istoria vo kratitse o bolgarskom narode slavenском“ na yeroshimonah Spiridon (1792 g.)] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2009. ISBN 978-954-423-562-8.

**АРЕАЛНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА НАЗВАНИЯ
ОТ КУЛИНАРНАТА ЛЕКСИКА В БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ
В ОБЩОСЛАВЯНСКИ АСПЕКТ¹**

Маргарита Котева
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“,
Българска академия на науките

**AREAL CHARACTERISTICS OF NAMES
FROM THE CULINARY LEXIS IN THE BULGARIAN DIALECTS
IN A SLAVONIC PERSPECTIVE**

Margarita Koteva
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Science

The article presents names of the culinary terminology in the Bulgarian dialects in a Slavonic perspective. The Bulgarian material is analyzed in a Slavonic context, describing the areas of distribution of culinary names in the Bulgarian dialects and in other Slavic dialects. Some maps of the Slavic Linguistic Atlas (OLA) and the Bulgarian Dialectic Atlas (Generalized volume) are analyzed. The relationship of the Bulgarian dialects with the three groups of Slavic dialects – East Slavic, West Slavic and South Slavic, as well as the place of the Bulgarian dialects in the Slavic language family is investigated.

Key words: dialectology, linguistic geography, Slavic linguistic atlas, maps

Съвременните методи на лингвогеографията все по-често намират приложение в най-различни по тематика езиковедски изследвания.

Издадените голямо количество лингвогеографски трудове у нас и в чужбина (БДА, ДАРЯ, ОЛА, БЛА, ОКДА, АУМ, ЛАРНГ, АЛЕ,

¹ Изследването е осъществено по проект на ФНИ „Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия“ (№ ДН КП-06-Н 30/7).

SLA, CJA и др.)² дават възможност всестранно да бъдат изследвани отделните езици и техните диалекти.

Важно значение за изучаването на диалектната лексика в България има издаването на *Български диалектен атлас. Обобщаващ том* (БДАОТ 2001). Благодарение на картите в атласа визуално могат да се очертаят ареалите на разпространение на диалектните названия по българската езикова територия, като се маркират отделните сходства и различия. Лингвистичната география дава възможност за изводи и обобщения, отнесени към историята на езика и неговите носители (Радева 2001: 16).

Ценен източник за сравнителното изучаване на славянските езици и в частност на българския език и на неговите диалекти е *Общославянският лингвистичен атлас* (ОЛА). През 2007 г. излиза т. 6. на ОЛА „Домашнее хозяйство и приготовление пищи“, в който за пръв път е картографиран български материал след 23-годишно отсъствие на България от ОЛА по извънезикови причини (ОЛА 2007). Българският богат и автентичен лексикален материал, включен вече в картите на ОЛА, предоставя възможност да се систематизира в пълнота типологията на ареалите на архаизмите и иновациите върху славянския езиков ландшафт (Керемидчиева 2016: 140).

В тази статия ще бъде изследвана част от кулинарната терминология – от лат. *culinarius*, произв. от *culina* – ‘кухня’, картографирана в този лексико-словообразователен том на ОЛА, която включва в по-широк смисъл названия на различни видове храни, названия на вкусови качества и свойства на храни и названия на кулинарни технологии, свързани с националната кухня. Обект на анализ са думи, които с едно или повече от своите значения се включват в тематичната група на кулинарната лексика и са разпространени паралелно както в българските диалекти, така и в другите славянски диалекти според картографските данни на ОЛА. За по-голяма пълнота на лингвистичните данни ще се цитират и някои карти на БДАОТ, както и някои разсъждения и обобщения от най-новия труд на проф. Т. Ив. Вендина „Типология лексических ареалов Славии“ (Вендина 2014). Ще се открият връзките на българските диалекти с трите основни групи славянски

² Български диалектен атлас (БДА), Диалектологический атлас русского языка (ДАРЯ), Общеславянский лингвистический атлас (ОЛА), Белорусский лексический атлас (БЛА), Общекарпатский диалектологический атлас (ОКДА), Атлас української мови (АУМ), Лексический атлас русских народных говоров (ЛЯРНГ), Atlas linguarum Europae (ALE), Slovenski lingvistični atlas (SLA), Český jazykový atlas (CJA) и др.

диалекти, като се изтъкнат и някои собствено диалектни български особености.

Според ареалите на разпространение на названията по славянската езикова територия те могат да бъдат разпределени в няколко групи, като всяка една словна единица се изписва и чрез своята фонеморфологична интерпретация, по която е картографирана в Общославянския лингвистичен атлас:

1. Лексеми, разпространени в източнославянските, западнославянските, в българските и в други южнославянски диалекти

В тази група се включват думи, които се срещат едновременно в трите основни групи славянски диалекти – източнославянски, западнославянски и южнославянски.

Плътни и компактни ареали на разпространение в южнославянските и западнославянските диалекти има названието *вечеря*; *večer-j-a* – ‘вечерно ядене’. То е засвидетелствувано също в украинските и беларуските диалекти, както и в южноруските говори (ОЛА 2007: к. 62).

Обширен ареал в южнославянските диалекти (без словенските) заема лексемата *сланина*; *soln-in-a* – ‘мастният подкожен слой на прасе’. Тя се среща също в словашките и полските диалекти, островно в югозападните украински и североизточните беларуски диалекти и в някои руски (п. 526) и словенски (п. 21) диалекти (ОЛА 2007: к. 27).

Прилагателното име *млъст*; *tblst-ъ* ‘много мазен (за месо)’ свързва южнославянските диалекти както със славянския запад, така и със славянския изток. То е разпространено в българските, в полските, чешките и островно в западнословашките и среднословашките диалекти, в югозападнобеларуските, украинските и в някои хърватски (пп. 24, 44) и словенски диалекти (пп. 4, 6) (ОЛА 2007: к. 26).

Със същото значение в трите славянски езикови групи се употребява и прилагателното име *мастен*; *mast-ън-ъ* – ‘много мазен (за месо)’, което се среща островно в югозападните украински диалекти и в някои пунктове на югоизточните украински диалекти (п. 504), заема широк ареал в словенските, хърватските, сръбските, българските и словашките диалекти и има микроареал в полските диалекти (пп. 308, 310) (ОЛА 2007: к. 26).

Лексемата *яйце*; *aj-ъс-е* – ‘яйце’, е позната в южнославянските, чешките, украинските, западнословашките и среднословашките диалекти, и островно в беларуските и отделни полски диалекти (пп. 307, 308) (ОЛА 2007: к. 39). Широкото разпространение на старата полска

форма *jayce* доказва, че тя е безспорен праславянски диалектизъм (Вендина 2014: 52).

Има названия, които образуват много малки микроареали в едни славянски диалекти, но намират продължение в плътни ареали в други славянски диалекти, като лексемата *изпече*; *jbz-peč-e-tb* – ‘(да) изпече (за храна)’, която образува микроареал в долнолужишките говори (п. 235), в югозападните украински (пп. 467, 483) и беларуски говори (пп. 368, 395) и плътен ареал в диалектите от руската, хърватската, българската и македонска мрежа на (ОЛА 2007: к. 15).

И в трите групи славянски диалекти видовете животинско месо, което се употребява за консумация, се назовава с именни словосъчетания (*свинско месо, говеждо месо, телешко месо, гъше месо* – в българските диалекти, *sviňsko meso* – в словашките диалекти, *meso od porsyca* – в хърватските диалекти, *skopryje meso* – в горнолужишките диалекти, *baranje meso* – в руските диалекти, *govedьsko meso* – в сръбските диалекти, *ovьčье meso* – в словенските диалекти, *bydlbje meso* – в украинските диалекти, *volьsko meso* – в полските диалекти, *gosbje meso* – в беларуските диалекти и др.). Съществуването на тези съставни названия в диалектите потвърждава тезата за тяхното ранно общославянско разпространение.

Широк ареал на разпространение в българските и в другите южнославянски диалекти има словосъчетанието *кисело мляко*; *kys-ěl-O melk-o* – ‘кисело мляко’, което е регистрирано в чешките и частично – в словашките диалекти, образува плътни ареали в украинските и беларуските говори и ограничено се среща в руските говори, където се предпочитат повече неговите едноклехемни еквиваленти (*kysьlušьka, kysьluxa* – в руските говори) (ОЛА 2007: к. 35). Разпространението на названието в тези славянски диалекти е доказателство за съхранен архаизъм, тъй като по принцип описателните конструкции като цяло предхождат еднословните названия, образувани по пътя на кондензацията (Вендина 2014: 53).

Към праславянските новообразувания се отнасят думите *белтък*; *běl-ъk-ъ* – ‘бялата част на яйце’, и *жълтък*; *žьlt-ъk-ъ* – ‘жълтата част на яйце’, което се потвърждава от формата *běl-ъk-ъ* в българските диалекти, възникнала по аналогия с формата *žьlt-ъk-ъ* (ЭССЯ 2: 82). Тези лексеми имат обширни ареали в източнославянските и в повечето западнославянски диалекти, докато в южнославянските диалекти са разпространени основно в диалектите от българската и македонската мрежа на ОЛА (ОЛА 2007: к. 42, к. 43).

В БДАОТ са картографирани словообразователните варианти на съществителното *белтък* в българските диалекти (*бел-тък, бел-ка, бел-ило, бел-ина, бел-иш, бел-та*) (БДАОТ 2001: К № Л 103). Една част от тях са включени и в българската диалектна мрежа в ОЛА, а друга част намират своето разпространение в другите славянски диалекти (ОЛА 2007: к. 42). Тези словообразователни варианти илюстрират възпроизводството на разпространени словообразователни модели, актуални за праславянския език, и също свидетелстват за древни диалектни отношения между славянските езици, които са разрушени в хода на тяхната многовековна история (Вендина 2014: 89).

Широко разпространена в източнославянските и западнославянските диалекти е лексемата *сметана*; *sb-met-an-a* – ‘гъст мазен слой на кисело мляко’. В южнославянските диалекти тя се среща по-ограничено в отделни словенски диалекти, островно в призренско-тимошките сръбски диалекти и в североизточните и западните български диалекти (ОЛА 2007: к. 37). С другото си значение – ‘гъст мазен слой на прясно мляко’, думата е известна в украинските, беларуските, чешките, лужишките, западнословашките и словенските диалекти, по-ограничено – в руските, полските и българските диалекти, като образува микроареали в някои хърватски говори (п. 148а) и сръбски преселнически говори в Румъния (пп. 168, 169) (ОЛА 2007: к. 36).

Някои названия от кулинарната лексика са с вторична номинация, образувани са вследствие на метонимичен или метафоричен пренос, като лексемата *кожа*; *kož-a* – ‘обелка от картоф’, която е разпространена в североизточните и югоизточните български диалекти, в северноруските и средноруските диалекти, островно в южноруските диалекти и някои чешки диалекти и образува микроареал в хърватските преселнически говори в Унгария (п. 150) (ОЛА 2007: к. 51). В българските и руските диалекти думата е полисемантична, като освен със значението си ‘обелка от картоф’ е позната и със значенията си ‘гъстият мазен слой на прясно мляко’ и ‘черупка (на яйце)’.

Въпреки че ареалите на разпространение на тези названия в хода на развитие постепенно са разрушени за сметка на новопоявилите се регионализми, присъствието им в трите групи славянски диалекти потвърждава съществуването на славянското езиково единство.

2. Лексеми, разпространени в източнославянските, в българските и в други южнославянски диалекти

Плътен и компактен ареал на разпространение в ОЛА има лексемата *режа*; *rěž-e-tb*, в значение ‘режа с нож (за храна)’, която се

среща в източнославянските и южнославянските диалекти (включително българските диалекти), с изключение на диалектите от македонската мрежа, където се употребява нейният хетероним *сека*; *sěč-e-tb* – ‘режа с нож (за храна)’ (ОЛА 2007: к. 17).

Широко разпространено в българските диалекти е названието *брашно*; *borš-ъп-о* – ‘брашно’, което образува разкъсани ареали в хърватските и сръбските диалекти (но отсъства в словенските диалекти) и островно е регистрирано в южните украински диалекти (ОЛА 2007: к. 11). В ЭССЯ то се определя като безусловен праславянски архаизъм, тъй като в словообразователен аспект е почти прозрачно по разчлененост на корен и формант, което доказва, че е образувано в дославянския период, тъй като няма факти, доказващи самостоятелното съществуване на корена *boršъно* в славянските езици (ЭССЯ 2: 213).

Българските диалекти се свързват с източнославянските диалекти и с лексемата *пладне*; *pol-u-dъn-e* – ‘следобедно ядене’, която образува микроареал в западнобългарските диалекти (п. 118) и островен ареал в южноруските и западната група на средноруските говори (п. 726) (ОЛА 2007: к. 61).

В кулинарната лексика се включват и названия, номиниращи вкусови качества на храни, като прилагателното *вкусен*; *въ-кѡс-ъп-ъ* – ‘вкусен (за храна)’, разпространено широко в руските диалекти, в сръбските и хърватските диалекти, в българските, словенските, беларуските и украинските диалекти и в отделни пунктове от македонската мрежа (пп. 93, 98) (ОЛА 2007: к. 65). Със същото значение, но производни от други коренни основи в българските диалекти се употребяват и названията *благ*, *сладък* и *хубав* (вж. по-надолу).

Думата *сладък*; *sgld-ъk-ъ* – ‘вкусен (за храна)’ се среща в българските и сръбските диалекти, където образува микроареал в северноруските и средноруските диалекти (пп. 570, 745) и подобно на *вкусен* свързва южнославянските с източнославянските диалекти (ОЛА 2007: к. 65).

Лексемите *сладък* и *благ* със значение ‘сладък’ разделят българската езикова територия относително на две части: в североизточните и островно в югоизточните български говори се употребява *сладък*, а в северозападните, югозападните и по-голямата част от югоизточните говори – *благ* (БДАОТ: 2001: К № Л 97).

Названието *кора*; *kor-a* – ‘обелка на картоф’, което е с вторично метафорично значение, е картографирано в северноруските, хърватските и сръбските диалекти и в отделни пунктове на българските диалекти (ОЛА 2007: к. 51).

В българските и руските диалекти е позната лексемата *кожа*; *кож-а* – ‘черупка (на яйце)’, която е регистрирана островно в средно-руските говори и някои пунктове на южноруските говори (п. 769), сръбските преселнически говори в Румъния (п. 168) и българските говори (п. 141) (ОЛА 2007: к. 41). Метафоричният характер на значението на тези названия (*кора* и *кожа*) в съответствие с лингвогеографската теория говори за по-късното формиране на техния ареал на разпространение (ЭССЯ 12: 35, 36).

3. Лексеми, разпространени в западнославянските, в българските и в други южнославянски диалекти.

Субстантивиранията на видовете животинско месо в кулинарната лексика тясно свързват българските диалекти с чешките и полските диалекти от западнославянската езикова група. Напр. лексемата *свинско*; *svin-ьsk-O* – ‘свинско месо’, е засвидетелствана основно в българските диалекти, като образува микроареал в полските диалекти (ОЛА 2007: к. 21). Лексемата *говеждо*; *gov-əd-j-E* – ‘говеждо месо’, е разпространена само в чешките и българските диалекти (ОЛА 2007: к. 22).

В българските диалекти субстантивиранията преобладават в централните български говори, а в западнобългарските и отчасти в източнобългарските говори са характерни двусъставните названия на месо (*свинско месо*, *говеждо месо*, *телешко месо*, *овнешко месо*, *агнешко месо*, *гъше месо*) (ОЛА 2007: к. 68).

Прилагателното *кисел*; *kys-ěl-ь* – ‘кисел (за вкус)’, покрива цялата южнославянска диалектна територия, то образува широк ареал в чешките диалекти, а островно се среща в западнословашките диалекти и в някои полски диалекти (п. 266) (ОЛА 2007: к. 44).

Названието *обелка*; *ob-běl-ьk-a* – ‘обелка на картоф’, което присъства в западнобългарските диалекти, има островен ареал и в западнословашките диалекти и микроареал в хърватските диалекти (п. 27) [ОЛА 2007: к. 51].

4. Лексеми, разпространени в българските и други южнославянски диалекти

Само в диалекти от българската и македонската мрежа на ОЛА (пп. 98, 113а) са регистрирани названията *закуска*; *za-kqs-ьk-a* – ‘сутрешно ядене’ (ОЛА 2007: к. 58), *крайщник*; *kraj-itj-ьn-ik-ь* – ‘първото отрязано парче от хляба’ (ОЛА 2007: к. 18), *готвя*; *got-ьv-i-tь* ‘готвя (за храна)’ (ОЛА 2007: к. 45).

В същата югоизточна диалектна зона на южнославянския ареал се среща и лексемата *пръжки*; *рѣжъ-ѣк-у* – ‘изпържени късчета сланина’ (пп. 96, 99) (ОЛА 2007: к. 30).

Нейни хетероними са *цигариди*; *(cigarid)-у* – ‘изпържени парченца сланина’, от нгрѣц. *тѣгарѣцѣ* и *жумерки*; *жѣм-ер-ѣк-у* – ‘изпържени парченца сланина’, които са регистрирани в България (пп. 133, 144) и в Егейска Македония (пп. 113) (ОЛА 2007: к. 30).

В БДАОТ са събрани и картографирани над 20 хетеронима на думата *пръжки* (*дропки*, *жумерки*, *кацанки*, *чварки*, *чурупки*, *шушулки*, *джубри*, *цигариди*, *какърдак*, *ципори* и др.) (БДАОТ 2001: К № Л 24), голяма част от които отсъстват в българската диалектна мрежа на ОЛА. В този смисъл е особено важно значението на всички национални атласи, данните от които допълват лингвистичната информация в ОЛА с по-богат и специализиран езиков материал.

Само в югоизточна диалектна зона е разпространено и названието *йогурт*; *(jogurt)-ѣ* – ‘кисело мляко’ от тур. *yoğurt* (ОЛА 2007: к. 35).

Според Т. Ив. Вендина именно тази зона често пъти играе ролята на „лидер“ и нерядко се противопоставя на всички останали южнославянски диалекти, тъй като там се наблюдава максимална концентрация на съответните лексеми (Вендина 2014: 240).

В рамките на югоизточната българо-македонска диалектна зона се откроява сръбско-македонско-българската диалектна зона (по терминологията на Т. Ив. Вендина), в която се включват западнобългарските и сръбските диалекти, както и северозападните говори в Северна Македония.

Обширен ареал в българските говори има прилагателното *благ*; *bolg-ѣ* – ‘вкусен (за храна)’, което образува микроареал и в сръбските призренско-тимошки говори (п. 99) и в някои говори от македонската мрежа (п. 90). Негов семантичен еквивалент е заемката *хубав*, *(xub)-av-ѣ* – ‘вкусен (за храна)’, от тур. *hob*, която е разпространена широко в българските диалекти (ОЛА 2007: к. 65).

В част от южнославянските диалекти (българските и отчасти в сръбските диалекти) се среща лексемата *вмасва*; *(ftas)-u-je-tѣ* – ‘надига се, расте (за тесто)’. В останалите славянски диалекти хетеронимите на *вмасва* са производни от други основи (*živ-e-tѣ* – в северноруските диалекти, *hod-e-tѣ* – в словенските и чешките диалекти, *vъzvъ-jъd-e-tѣ* – в южноруските диалекти, *orst-e-tѣ* – в полските, западноукраинските диалекти и т. н.) (ОЛА 2007: к. 14).

Характерно само за южнославянските диалекти е названието *трохи*; *trox-у* – ‘дребни остатъци от хляб’, което има обширен ареал в бъл-

гарските диалекти и островен ареал в сръбските диалекти (пп. 104, 112) (ОЛА 2007: к. 19).

Съществителното *ужина*; *už-in-a* – ‘обедно хранене’, заема обширен ареал в хърватските и словенските диалекти, островно се открива в някои сръбски диалекти и образува микроареал в западнобългарските говори (пп. 121, 122), (ОЛА 2007: к. 59).

Лексемата *храна*; *xogn-a* – ‘ядене’, е широко разпространена както в българските диалекти (югозападните и североизточните), така и в сръбските, словенските и хърватските диалекти (ОЛА 2007: к. 54).

Деминутивът *иценце*; *aj-ъщ-en-ъс-e* – ‘яйчице’, се среща само в диалектите от българската и македонската мрежа, както и в отделни пунктове от сръбската мрежа (ОЛА 2007: к. 40). На обобщаващата к. 66 в този том е картографирано разпространението на деминутивните суфикси в славянските диалекти. На нея се откроява югоизточната диалектна зона в южнославянския ареал, в която концентрацията на деминутивни названия е най-голяма (ОЛА 2007: к. 66).

Компактен ареал в българските диалекти образува заемката *каймак*; *(kajmak)-ъ* – ‘гъстият мазен слой на прясно или кисело мляко’, от тюрк. каумак, която е регистрирана още в сръбските диалекти, и островно в хърватските диалекти (ОЛА 2007: к. 37). Тези заемки в южнославянските езици са по-късни заимствания и са резултат от културно-историческото влияние на различни езици (Вендина 2014: 392).

5. Лексеми, разпространени само в българските диалекти

В тази група се включват названия, които присъстват само в българските диалекти според картите в т. 6 на ОЛА. Голям брой диалектни думи не са картографирани в томовете на ОЛА. Някои от тях се откриват в БДАОТ или в диалектните архиви.

Такива лексеми, които са разпространени само в българските диалекти според картите на т. 6 на ОЛА, са: *черупка*; *čer-up-ъk-a* – ‘черупка (на яйце)’ (ОЛА 2007: к. 41), *икиндия*; *(ikindi)-j-a* – ‘следобедно ядене’, от тур. ikindi (ОЛА 2007: к. 61), субстантивите *телешко*; *tel-ęt-ъsk-O* – ‘телешко месо’ (ОЛА 2007: к. 23), *овче*; *ov-ъщ-ъj-E* – ‘овче месо’ (ОЛА 2007: к. 24), *гъше/патешко*; *gqs-ъj-E/pat-isk-j-E* – ‘гъше/патешко месо’ (ОЛА 2007: к. 25). Те също са по-късни новообразувания, възникнали в епохата на самостоятелно развитие на славянските диалекти или в резултат на междуезикова интерференция.

След така представената ареална характеристика на част от названията от кулинарната лексика в славянските диалекти могат да се направят някои общи заключения.

Териториалното разпространение на тези названия по славянската езикова територия доказва, че българската кулинарна лексика на диалектите е част от славянската кулинарна лексика. В трите основни групи славянски диалекти – източнославянски, западнославянски и южнославянски, съществуват кулинарни названия, които се срещат и в българските диалекти. Това още веднъж потвърждава връзката на българския език и българските диалекти с целия славянски езиков континуум.

Най-голяма е групата на кулинарните названия, които се срещат както в българските диалекти, така и в другите южнославянски диалекти (особено в югоизточната българо-македонска диалектна зона и в сръбско-македонско-българската диалектна зона). Някои от тези названия са следствие от балканската междуезикова интерференция.

От друга страна, българските диалекти включват новообразувания, възникнали в епохата на самостоятелно развитие на славянските диалекти. Тези новообразувания принадлежат към изключителната (*ексклузивна* – Т. Ив. Вендина) кулинарна терминология и характеризират българските диалекти именно като диалекти на българския език. Част от тях са представени и в българската диалектна мрежа на ОЛА.

Картите в лексикалните толове на ОЛА нагледно илюстрират възможността за използване на лексикалните и на словообразователните данни при делението на микро- и макроезиковата славянска територия. Във връзка с това *Общославянският лингвистичен атлас* е уникален източник за изследване на славянския диалектен ландшафт и на всички езикови процеси, протичащи в славянските диалекти (Вендина 2006: 5).

ЛИТЕРАТУРА

- БДАОТ 2001:** *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. I – III. Фонетика. Акцентология. Лексика* (отг. ред. Ив. Кочев, авторски колектив). [Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. I – III. Fonetika. Aktsentologia. Leksika otg. redaktor Iv. Kochev, avtorski.] София: Книгоиздателска къща „Труд“, 2001.
- Вендина 2006:** Вендина, Т. И. *Общеславянският лингвистическият атлас и етнолингвистика*. [Vendina, T. I. Obshteslavyanskiy lingvisticheskiy atlas i etnolingvistika.] // *ОЛА. Материали и изследвания. 2003 – 2005*. Под ред. на Т. И. Вендина. Москва: Институт славяноведения РАН, 2006, 5 – 16.

- Вендина 2014:** Вендина, Т. И. *Типология лексических ареалов Славии*. [Vendina, T. Iv. Tipologija leksicheskikh arealov Slavii.] Москва. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014.
- Керемидчиева 2016:** Керемидчиева, Сл. Нови данни за мястото и ролята на българските диалекти в славянското езиково семейство (върху фонетични и лексикално-словообразователни материали от Общославянския лингвистичен атлас). [Keremidchieva, Sl. Novi danni za myastoto i rolyata na balgarskite dialekti v slavyanskoto ezikovo semeystvo (varhu fonetichni i leksikalno-slovoobrazovatelni materiali ot Obshtoslavyanskiya lingvistichen atlas).] // *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Кн. XXIX. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2016, 150 – 166.
- ОЛА 2007:** *Общеславянский лингвистический атлас. Серия Лексико-словообразовательная. Вып. 6. „Домашнее хозяйство и приготовление пищи“* [Obshteslavyanskij lingvisticheskiy atlas. Seriya leksiko-slovoobrazovatel'naya. Вып. 6. „Domashnee hozyajstvo i prigotovlenie pishchi“.] (Отв. ред. Т. Ив. Вендина), Москва: Институт славяноведения РАН, 2007.
- Радева 2001:** Радева, В. *Увод в ареалната лингвистика*. [Radeva, V. Uvod v arealnata lingvistika.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2001.
- ЭССЯ 1974:** *Этимологический словарь славянских языков*. [Etimologicheskij slovar' slavyanskikh jazykov.] Т. 1. Москва, 1974.

**ОТНОСНО ГРЪЦКОТО ВЛИЯНИЕ
ВЪРХУ ОТОНИМНАТА АПЕЛАТИВИЗАЦИЯ
В БЪЛГАРСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЧНА СИСТЕМА¹**

Марияна Карталова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**ON THE GREEK INFLUENCE ON OTONYMIC
APELATIVIZATION IN THE BULGARIAN PHRASEOLOGICAL
SYSTEM**

Mariyana Kartalova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The object of study in the current paper is the intersection between two linguistic areas: onomastics and phraseology. Under research falls the Greek impact on the toponymic apelativization that affects the phraseological system of the Bulgarian language. 124 units with a lexicographic character are used in order to achieve the set goal. The process of apelativization of proper names is a phenomenon important not only to lexicology but also to areas of study such as syntax, linguoculturology, morphology, etc. On the other hand, the information carried by personal names has a specific character – it is connected to a particular object (person, locale, etc.).

Key words: onomastics, phraseology, toponymic apelativization, Modern Greek and Bulgarian language

В полезрението на изследването ни попадат два балкански езика – българският и новогръцкият. Поради продължителното съжителстване на двата народа, както и в резултат от непрекъснатите контакти и обмен на битови порядки и навици, е напълно очаквано да има навлизане на лексеми и утвърждаването им в речниковия фонд на българския език. Бихме могли да кажем, че значително повече гръцки думи са се утвър-

¹ Настоящият доклад се осъществява благодарение на проект: Договор № КП-06-ОПР05/8, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

дили в българския език, отколкото обратното. От гръцки език навлизат не само лексеми, отнасящи се до социалната сфера и бита на хората (напр. трапеза, ливада, тиган, хартия, молив, трендафил и т. н.), но и голяма част от антропонимите, които вече са възприети в българската личноименна система, също имат гръцки произход (срв. Александър, Георги, Васил, София, Кирил, Николай, Петър, Димитър и още мн. др.).

Пресечната точка на ономастиката (в частност антропонимия и топонимия) и фразеологията е залегнала в основата на разработката ни. Обект на изследване в настоящото проучване е гръцкото отражение върху отонимната апелативизация, част от фразеологичната система на българския език. Процесът *апелативизация* на личните имена е явление, за което можем да кажем, че е важно не само за лексикологията, но и за науки като синтаксиса, лингвокултурологията, морфологията и др. От друга страна, носената информация от личните имена има конкретен характер, свързана е с отделен обект (човек, местност и др.) и може да бъде от различни сфери. За целта са ексцерпирани и обработени 124 онима, извлечени от лексикографски източници, като: „*Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет*“ (С. Влахов), „*Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*“ (Б. Янев), „*Отименна лексика в словника на българския език*“ (Б. Парашкевов) и „*Фразеологичен речник на българския език*“ (т. I и II, К. Ничева и колектив).

В обсега на проучването влизат изрази или лексеми от типа: **ахилесова пета** (от името Αχιλλέας – Ахил), **сизифов труд** (от онима Σίσυφος – Сизиф); **кутията на Пандора** (от личното име Πανδώρα – Пандора), **красив като Аполон** (от името Απόλλωνας – Аполон) и др. При подобен род примери може да настъпи пълна лексикална конверсия, като остане само **аполон** (има същата семантика, но различна ортография) и др., които ще разгледаме подробно по-нататък в изследването.

Такъв тип единици, които са се превърнали в устойчиви словосъчетания, притежаващи разделнооформеност, експресивност и възпроизводимост в готов вид, са обект на изследване на фразеологията. Фразеологизмите се появяват заради естествената необходимост на човека да създава образни и емоционално наситени изразни средства. Например по пътя на уподобяването са възникнали образните сравнения, а в други случаи наблюденията от живота и факти от бита се преосмислят посредством метафората и се свързват с поведението или физическите характеристики на човека.

Въпреки че нарицателната употреба на личните имена, или така наречената апелативизация на онимите, е сред малко изследваните проблеми в лингвистиката, тя намира широко поле на изява във фразеологията. Специално внимание на процеса обръща Б. Янев, който твърди: „Изменението в значението на антропонима се дължи на метафоричен и метонимичен пренос на собственото име върху друг вид предмет или явление. Метафоричният пренос се явява особен способ за формиране на смисъла на апелативните наименования. На такъв пренос се подлагат имена на литературни герои, библейски и митологически персонажи, както и конкретни исторически лица“ (Янев 2009: 39).

За онагледяване на описаното явление могат да се посочат някои от ексцерпиранияте примери с лично име в конструкцията си, напр. **дамоклев меч; хубава като Афродита; Сцила и Харибда; ахилесова пета** и мн. др. Това са такива единици, които с течение на времето са придобили интернационален статут и функционират със същата функция и употреба в езиковите системи и на други народи. Фразеологизмите, които съдържат митоними, са общи и актуални за всички култури, докато историческите и литературните имена не навсякъде имат еднаква интерпретация. Международният характер на фразеологичните единици, съдържащи митоними, проличава и от таблицата, приложена по-долу в изследването ни.

<i>На български език</i>	<i>На новогръцки език</i>	<i>На английски език</i>	<i>На руски език</i>
сизифов труд	η εργασία του Σισύφου	a Sisyphean labor	сизифов труд
красив като Аполон	όμορφος σαν Απόλλωνας	as beautiful as Apollo	прекрасен как Аполлон
хубава като Афродита	όμορφη σαν Αφροδίτη	as beautiful as Aphrodite	прекрасна как Афродита
дамоклев меч	η δαμόκλειος σπαθή	the sword of Damocles	дамоклов меч
кутията на Пандора	κουτί της Πανδώρας	Pandora's box	ящичек Пандоры
ахилесова пета	αχίλλειος πτέρνα	Achilles heel	ахиллесова пята
Сцила и Харибда	Σκύλλα και Χάρυβδη	between Scylla and Charybdis	Сцилла и Харибда

Тук би трябвало да отбележим, че при тези фразеологични паралели не е задължително структурният модел да бъде идентичен в различните езици. Например при устойчивото словосъчетание **сизифов труд** в български, английски и руски език имаме напълно еднакви схеми (*прилагателно име + съществително име*), докато в новогръцки език вече са налице две съществителни имена (срв. η εργασία Σίσυφου – букв. ‘трудът на Сизиф’). Същата особеност може да се изтъкне и при **дамоклев меч** – в този случай пълно съвпадение имаме в български, новогръцки и руски език, а в английски език схемата е *съществително име + съществително име* (срв. the sword of Damocles – букв. ‘мечът на Дамокъл’).

В лингвистичната литература съществува схващане, че фразеологичните единици са непреводими на друг език, но на него се противопоставя Ст. Калдиева-Захариева, като казва: *„Наистина фразеологията е много трудна за превод поради особеното изграждане на семантиката, метафоричността и номинационната функция от втори ранг, но така определената непреводимост не може да се приеме като „характерен признак“, като вътрешно присъща характеристика на фразеологичната единица. Трудности при превод създават не само фразеологизмите, но и отделни думи в необичайна употреба в контекст, който не подава помощна информация, думи етнографизми и др.“* (Калдиева-Захариева 2013: 64).

Ние също сме по-склонни да приемем, че фразеологията е трудна за превод, но не и невъзможна, тъй като се натъкваме на множество идентични или сходни единици в различните езици. Това е така поради широкото разпространение на интернационална лексика, а и свързването на денотатите с едни и същи отличителни характеристики, които намират отражение във фразеологичното поле. А и голяма част от ексцерпираните фразеологични единици, съдържащи отонимен компонент, могат да се определят като фразеологизми с международен статут, тъй като водят своето начало от древногръцката митология и са разпространени и утвърдени в не един или два езика.

Образните сравнения са специфична група фразеологични единици – за тях би могло да се каже, че притежават сравнително устойчив структурен характер (изградени са предимно по схемата X като У), но не и „застиналоост“ на лексемите. В един от последните трудове, посветени на проблематиката, а именно „Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език“, Б. Янев акцентира детайлно на тази тяхна особеност.

В своята „*Стилистика на българския език*“ В. Маровска представя всеобхватно виждането си за образните сравнения, като подчертава, че: „сравнението е една от най-необходимите познавателни операции – с него се определят качествените и количествените характеристики на явленията, разкриват се връзките и взаимоотношенията с тях“ (Маровска 2007: 212). А наличието на напълно идентични образни сравнения в различните езици се дължи на това, че „способността на човека да улавя сходството, е вродена и интуитивна“ (срв. Маровска 2007: 213). Можем да кажем, че въз основа на спомената особеност се появяват компаративни конструкции от типа: бял като сняг, черен като въглен, жълт като лимон, червен като домати, бял като платно, висок като планина и още мн. др.

Налице е и обратното явление, т. е. сравненията да съдържат неясни за определен кръг хора лексикални елементи, напр. червен като **чукундур**, гледам като **маче** у птиче и др. В такива случаи е необходимо да се знае, че наричаме чукундур ‘плода на цвеклото, който има тъмночервен цвят’, а маче е диалектна дума за коте. Така чрез асоциацията се достига до образните сравнения, които са лексикографски регистрирани и съответно носят значението ‘много червен’ и ‘гледам нещо с голямо желание’ и т. н.

Констатацията е в сила и за сравнителните конструкции, съдържащи оним в състава си (срв. беден като Ир², безформен/лепкав като медуза³, мълча като сфинкс⁴ и др.). Ако не сме запознати какви характеристики се приписват на денотатите, включени в компаративните единици, трудно бихме достигнали до образната семантика на сравненията.

От ексцерпираните фразеологизми прави впечатление, че красотата се асоциира едновременно с две наименования на божества – човек може да бъде красив като **Аполон** или красива като **Афродита**; мъдростта се свързва с имената на древните философи – Платон и Сократ (напр. мъдър като **Платон** и мъдър като **Сократ**) и др. При подобен род примери се натъкваме на едно качество, което **се свързва с два или повече различни денотата**. Също така може да имаме

² Предполага се, че името Ир е етимологично свързано със старогръцката дума *ιερόν, το*, която означава жертва, жертвено животно, жертвен дар. Ир е прякор на просяк в Итака на име Арней. Наричан е така от младежите, понеже за тях бил вестител, подобно на Ирида за боговете, но с името му е свързана представата за сиромашия.

³ Смята се, че думата ‘медуза’ произхожда от старогръцката лексема *μέδω/μέδομαι* – мисля, помислям за нещо, имам грижата за нещо.

⁴ Съществуват предположения, че етимологията на наименованието идва от лексемата *σφίγγω* – стягам, стискам и др.

разнородни отличителни белези, отнасящи се към един и същ денотат, срв. лепкав като медуза, но и безформен като медуза и др.

Т. Бояджиев много успешно дефинира разликата между фразеологизмите и образните сравнения, а изказването му може да се приеме като доказателство за изложеното от нас по-горе в изследването. Според него „в сравнение с фразеологизмите устойчивите сравнения се отличават с по-голяма динамичност и разнообразие. При тях за едно и също качество се използват различни обекти за сравнение или различни качества се свързват с един и същ обект“ (Бояджиев 2007: 303).

Като цяло фраземите, които се причисляват към групата на отонимните апелативи и са част от фразеологията, водят своето начало от антични легенди и предания, напр. **двамата Аякси** – шег. – ‘за двама неразделни приятели’; **авгиеви обори** (по-рядко **авгиеви конюшни**) – книж. – ‘нещо много замърсено или оставено в пълно безредие’; **потъвам/потъна в Лета** – книж., поет. – ‘бивам забравен; потънал съм в забрава’; **сизифов труд** – книж. – ‘тежка, непосилна и безполезна работа’; **ахилесова пета** – книж. – ‘най-слабото, уязвимо място на някого или нещо’; **дамоклев меч** – книж. – ‘голяма опасност, която непосредствено и непрекъснато застрашава някого’, и др.

Имената във фразеологичните единици и техните производни винаги имат някакъв преносен и образен смисъл. Те могат да имат атрибутивен и уточняващ характер във вид на прилагателно име (напр. **ахилесова пета**, **авгиеви обори**, **дамоклев меч** и т.н.) или съществително собствено име, функциониращо във фразеологизмите с цялостно нарицателно значение (напр. кутията на **Пандора** и др.).

Имайки предвид лексикалния състав на фразеологичните единици, достигахме до извода, че апелативизацията на личните имена започва с изменение в комуникативно-смиловите и денотативните отношения. Ако комуникативната цел на антропонимната номинация е да назовава обектите, откроявайки ги в редовете на други подобни, то комуникативната цел на апелативизацията е охарактеризирането на обекта, така че да го впише в отношения, характерни за ред сходни обекти.

На базата на ексцерпирания материал и извършените наблюдения ясно проличава, че най-многобройната група антропоними е тази, в която фразеологизмите притежават само едно нарицателно значение, напр. **прометеев огън** – книж. – ‘непрестанен възвишен стремеж у човека за постигане на високи цели в науката, изкуството’; **ахилесова пета** – книж. – ‘уязвимото, слабото място на някого или нещо’, и др.

Освен това антропонимите е възможно да притежават две или повече нарицателни значения. Към групата с две нарицателни значения могат да се отнесат следните фразеологизми:

- **авгиеви обори** – 1. Много замърсено или оставено в пълно безредие място; 2. Изоставена, запусната работа;
- **нишката на Ариадна** – 1. Пътеводна нишка; 2. Ръководна мисъл;
- **мелпомена** – 1. Символ на сценично изкуство; 2. Трагедия като литературен жанр.

Антропоними с три или повече нарицателни значения:

- **икар** – 1. Символ на високи и смели, твърде амбициозни, но обикновено неосъществими стремежи, пориви, осъдени на неуспех; 2. Ентузиаст; човек, предан на науката; 3. Летец; 4. *астр.* – Име на астероид.
- **ирис** – 1. *анат.* – Предната част от съдовата обвивка на окото, т.е. оцветената част на окото около зеницата; 2. *бот.* – Пролетно цвете с лилави, бели и жълти цветове (синоним на перуника); 3. *минер., остар.* – Названието на няколко скъпоценни камъка.

При фразеологичните конструкции, включващи оним или отонимен апелатив в състава си, е налице и друга важна характеристика, а именно конотативната натовареност. От извлечените примери се забелязва, че съществува значителен превес на фразеологизмите, в частност образните сравнения, които са пейоративно натоварени, напр. *мълча като сфинкс, кутията на Пандора, безформен като медуза, сизифов труд, потъвам/потъна в Лета*, но имаме и *рог на Амалтея, красива като Афродита* и т.н., тъй като езиковата картина, която разкриват фразеологичните конструкции, се отличава със силно изразена антропоцентричност и пейоративност, но има и изключения (напр. *красива като Афродита*) (персонаж от древногръцката митология. Тя е откърмила Зевс. Според легендата Зевс неволно счупил един от нейните рогове).

Що се отнася до структурната класификация на личните имена с нарицателна употреба, най-общо бихме могли да обособим четири групи, като в хронологически аспект апелативизацията на имената от първата група възниква най-напред. При нея се наблюдава пълна лексикална конверсия, като формата на собственото име е идентична с тази на нарицателното. Единствената разлика е в ортографското оформление. Тук се отнасят:

едип – ‘умен, мъдър човек’;
антей – ‘човек, който е силно свързан с родината си’;
менелай – ‘измамен съпруг, рогоносец’;
дафнис – ‘пастир, овчар’;
медея – ‘отмъстителна и ревнива жена’;
андромаха = пенелопа – ‘предана и любяща съпруга’;
афродита = леда – ‘много хубава жена’;
посейдон – шег. – ‘господар на моретата’ и др.

Към втората група отнасяме тези оними, които влизат в конструкцията на устойчиви словосъчетания с атрибутивна роля, напр. **прокрустово** ложе, **троянски** кон, **Хипократова** клетва, **прометеев** огън, **ахилесова** пета и др. При този тип апелативизация прилагателното име идва от гръцко съществително собствено име.

В третата група онимът е част от израз: в обаятията на **Морфей**, храм на **Темида**, ладията на **Харон**, кутията на **Пандора**, красив като **Аполон** и др., а в четвъртата група имаме една реалия, която е изразена от две съществителни собствени имена, *срв.* **Орфей и Евридика**, **Одисей и Пенелопа**, **Дафнис и Хлоя**, **Сцила и Харибда**, **Андромеда и Персей** и т.н.

- В заключение бихме искали да направим следните обобщения:
- На апелативизация най-често се подлагат имена от древногръцката митология, исторически лица и местности.
 - Семантиката на изразите, които спадат към фразеологичната система, е напълно преосмислена, въпреки че при образните сравнения тази отличителна характеристика заедно с идиоматичността започва да се губи, тъй като в ролята на *comparatum* влизат познати субекти и предмети.
 - В повечето случаи налице е силно изразена антропоцентричност и негативна окраска на изразите, включващи оними. Собствените имена във фразеологизмите са натовари със символиката и асоциациите, които се приписват на онима извън фразеологичната система.
 - Натъкваме се на множество общи единици в езиците на двата съседни народа, която се дължи на сходния културен мироглед, общия бит и продължителното съжителство на българите и гърците.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев 2007:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: Анубис, 2007.
- Влахов 1996:** Влахов, С. *Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет*. [Vlahov, S. Entsiklopedichen rechnik ot Avgiy do Yafet.] София: Петър Берон, 1996.
- Калдиева-Захаријева 2013:** Калдиева-Захаријева, Ст. *Българска фразеология. т. 2*. [Kaldieva-Zaharieva, St. Balgarska frazeologiya.] София: БАН, 2013.
- Маровска 2007:** Маровска, В. *Стилистика на българския език*. [Marovska, V. Stilistika na balgarskiya ezik.] Пловдив: КОТА Принт, 2007.
- Ничева, ред. 1974 – 1975:** Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език, т. I и II*. [Nicheva, K., red. Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik.] София: БАН, 1974 – 1975.
- Парашкевов 2011:** Парашкевов, Б. *Отименна лексика в словника на българския език. Енциклопедичен речник на производни от собствени имена*. [Parashkevov, B. Otimenna leksika v slovnika na balgarskiya ezik. Entsiklopedichen rechnik na proizvodni ot sobstveni imena.] София: Изток – Запад, 2011.
- Янев 2009:** Янев, Б. *Система на личните имена в българския и немския език*. [Yanev, B. Sistema na lichnite imena v balgarskiya i nemskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2009.
- Янев 2013:** Янев, Б. *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*. [Yanev, B. Obraznite sravneniya s antropotsentrichen harakter v balgarskiya i angliiskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.

**СТРУКТУРНИ СЪПОСТАВКИ МЕЖДУ ФРАЗЕОЛОГИЧНИТЕ
ВАРИАНТИ С ОПОРНА ДУМА *РИБА*
В БЪЛГАРСКИЯ И ГРЪЦКИЯ ЕЗИК**

Радостина Николова
Югозападен университет „Неофит Рилски“

**STRUCTURAL COMPARISONS OF PHRASEOLOGICAL
VARIANTS USING THE HEAD WORD *FISH* IN BULGARIAN
AND GREEK**

Radostina Nikolova
Neofit Rilski South-West University

The object of study is the phraseological units using the head word *fish* in Bulgarian and Greek and a comparison is drawn as regards their forms. The models of phraseologisms are then determined and different types of phraseologisms are presented with respect to their formal structure. Variations in the shape of phraseological units are considered as a result of the variability phenomenon. The comparison of analyzed data allows conclusions to be made regarding each of the two languages independently and in parallel. Both complete and partial correspondences between phraseologisms using the same head word in Bulgarian and Greek are observed.

Key words: phraseology, comparative analysis, variability, structural comparison, Balkan languages

Фразеологизмите с опорна дума *риба* в българския и гръцкия език са подложени на анализ с оглед на тяхната външна форма с цел да бъдат направени някои изводи както за спецификата им във всеки от двата езика поотделно, така също и в съпоставителен план, като се констатира сходствата и различията в структурната им организация. Анализът на фразеологичните единици включва: а) тяхното разпределяне по типове въз основа на формата; б) определяне на структурните модели на фразеологизмите за отбелязване на наличие или отсъствие на по-често срещани сред тях; в) проследяване на проявите на вариантност.

Лингвистичният материал, върху който се правят наблюденията, е ексцерпиран от Фразеологичния речник на българския език (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, т. 1, 1974; т. 2, 1975); Новия фразеологичен речник на българския език (Ничева 1993); Краткия гръцко-български фразеологичен речник (Ангелиева 1994); Речника на новогръцкия език (Бабиньотис 2002); Речника на разговорния и на жаргонния език (Катос 2016); Балканския фразеологичен речник (Томай 1999).

Анализът на фразеологичния материал в *български* от гледище на структурната организация представя няколко типа фразеологизми¹: *първият тип* са с форма на *словосъчетание*. Тук включваме съчетанията от *прилагателно име и съществително име* ($A^2 + S^3$), срв. **дребна риба** – ‘незначителен, без значение човек, който не е от най-главните в някоя област’⁴; **едра риба** – ‘богат, важен, заемащ видно място в някаква област човек’. Останалите фразеологизми от словосъчетателен тип са построени симетрично, като при всички тях става дума за съчетание от повторени еднакво структурирани части: $c^5 + S + c + S$ – **ни<то> риба, ни<то> рак** – ‘нещо, лишено от характерна форма и облик, което не може да се подведе към дадена категория; нещо неопределено’; $S + Pron^6 + S + S + Pron + S$ – **кеф ти риба, кеф ти паламуд** – ‘употребява се, за да се подчертае, че някой има възможност да избира, да прави каквото му се ще, каквото поиска’; $S + pr^7 + S + S + pr + S$ – **риба от нива, щурец от море** – ‘невъзможно нещо (искам)’.

Вторият тип фразеологични единици притежават форма на *изречение*. Всички представители на тази група имат организация на просто изречение, като по-малката част от тях са от отворен тип. Това са глаголни фразеологични единици, които, употребени в речта, биват допълнени от външен за структурата им синтактичен компонент. Маркар и допълнителен спрямо формата на фразеологизма като езикова

¹ В изследването е възприета класификацията, която прилага Стефана Калдиева-Захариева в *Българска фразеология* (Калдиева-Захариева 2013) и в *Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология* (Калдиева-Захариева 2005).

² Прилагателно име.

³ Съществително име.

⁴ Посочените значения на фразеологизмите са почерпени от използваните за нуждите на изследването лексикографски източници.

⁵ Съюз.

⁶ Местоимение.

⁷ Предлог.

единица, този елемент е задължителен за структурата на изречението, в което функционира.

Фразеологичните единици с форма на просто изречение, които, употребени в речта, се допълват с подлог, са отворени по отношение на подлога. Това са фразеологизми от типа **ловя риба в мътна вода** – ‘използвам някакви неуредици, бъркотии, за да извлека лична изгода’; **пека си риба на устата** – ‘сам се поставям в лошо положение, сам се измъчвам’, срв. *аз ловя риба в мътна вода, Мария лови риба в мътна вода, Иван си пече риба на устата, ние си печем риба на устата* и т.н.

Отворен по отношение на определението е фразеологизмът **пека риба на устата на някого** – ‘измъчвам жестоко някого’.

Преобладаващата част от фразеологизмите със структура на изречение обаче са от затворен тип. Тяхната форма като езикови единици не се допълва в плана на изказа от външни за структурата им синтактични елементи, срв. **стара риба няма** – ‘употребява се, за да се изтъкне, че жените, за разлика от мъжете, и в по-напреднала възраст могат да бъдат обект на секс’; **не ще мачка риба, <че е високо закачена>** – ‘употребява се, когато някой лицемерно заявява, че не харесва и не желае нещо, което всъщност желае, но не може да го постигне или да го има’; **ще дойде маца за риба** – ‘казва се някому при отказ на някаква услуга като закана, че и нему няма да услужат, когато поиска нещо’; **ще влезе риба в серкме<то>** – ‘ще бъде уловен престъпникът, няма да избяга’; **от пол ока риба изкарали три литра хайвер** – ‘употребява се, когато някой каже голяма лъжа’, и др.

Като продуктивен при изреченските конструкции се откроява единствено моделът *глагол + съществително име + предлог + съществително име [V⁸ (pron) + S + pr + S]*, който се среща както при отворени, така и при затворени структури: **пека риба на устата на някого**; **пека си риба на устата**; **пече ми се риба на устата** – ‘в много тежко положение съм, имам големи неприятности’; **ще влезе риба в серкме<то>**; **ще дойде маца за риба**.

Третият тип фразеологизми имат структура на *сравнение*⁹.

Част от тях притежават първи компонент (*tertium comparationis*¹⁰), който пази своето значение, но представлява задължително съпътстващ

⁸ Глагол.

⁹ За целите на изследването е възприето схващането за фразеологичната единица в широкия смисъл на думата фразеологизъм на В. Кювлиева, представено в труда ѝ *Устойчивите сравнения в българския език* (Кювлиева-Мишайкова 1986) (по-подробно вж. също Кочева 2015: 177 – 179).

елемент, с чиято помощ сравнителната конструкция реализира семантиката си: **чувствам се като риба във вода** – ‘много добре, отлично (се чувствам)’; **чувствам се като риба на пясък** – ‘много зле (се чувствам)’; **вардя се като риба в плитка вода от щърк** – ‘много предпазливо, с голямо внимание (се вардя)’ и др.

Останалата част от фразеологизмите със структура на сравнение са с фразеологизиран *tertium comparationis*, който е загубил конкретното си значение: **засяда ми/заседне ми като рибена (рибя) кост на гърлото** – ‘създава ми големи неприятности; мъчи ме, пречи ми’; **мятам се като риба на пясък** – 1. ‘измъчван съм от силна физическа болка или от душевно страдание, непрекъснато се въртя на една или друга страна’, 2. ‘изпаднал съм в крайно тежко положение и напразно, безуспешно търся изход от него’; **запъвам се/запъна се като рибя кост на гърло** – ‘проявявам неразумна и излишна упоритост, упорито отказвам да отстъпя’, и др.

При фразеологизмите с форма на сравнение не се открояват често повтарящи се модели на структуриране.

Във връзка с анализа на фразеологичните единици откъм външната им форма е необходимо да бъде обърнато внимание и на явлението **вариантност**, което касае възможните видоизменения в материалния състав на фразеологизмите. В увода на *Фразеологичния речник на българския език* тя е определена като „широко разпространено явление, което модифицира структурната страна на формата на фразеологичните единици, без да засяга техните семантико-граматични качества“ (Ничева 1974: 27).

В зависимост от характера на видоизменението отбелязваме случаи на:

а) **Лексикална вариантност** – проявява се като прибавяне или заменяне на лексеми.

Лексикалната вариантност **прибавяне** се изразява в количествено вариране на структурата на фразеологичните единици при наличие на факултативни елементи в техния състав. Тези фразеологизми се използват в пълен или в съкратен състав, срв. **не ще мачка риба и не ще мачка риба, че е високо закачена**.

Лексикалната вариантност **заменяне** е свързана със замяната на един или повече от компонентите на фразеологизма с други лексикални елементи: **ловя риба в мътна вода и хващам риба в мътна**

¹⁰ С понятието *tertium comparationis* обозначаваме елемента на сравнителната конструкция, който представлява основание/признак на сравняването (Калдиева-Захариева 2013: 40).

вода; не *ще* мачка риба, <че е високо закачена> и не *яде* мачка риба, че е високо закачена; чувствам се като риба на *сухо* и чувствам се като риба на *пясък*; мятам се като риба на *сухо* и мятам се като риба на *пясък*.

б) *Морфологична вариантност* – засяга именния компонент и се изразява в употребата на формите за определеност и неопределеност: *ще влезе риба в серкме* и *ще влезе риба в серкмето*, или на умалителна форма: *тяло, телце като на риба* и *тяло, телце като на рибка* ‘много хубаво, гъвкаво, стройно (тяло)’.

в) *Синтактична (позиционна) вариантност* – проявява се при разместване на позициите на фразеологичните компоненти: **ни<то> риба**, **ни<то> рак** и **ни<то> рак, ни<то> риба**.

Прегледът на фразеологизмите в *гръцки* с оглед на тяхната структурна организация показва числен превес на онези от тях, които притежават структура на *изречение*. Преди всичко става дума за прости изреченски конструкции от отворен тип. В зависимост от това с какъв външен синтактичен елемент се допълва структурата на фразеологизма в речта, делим фразеологизмите на:

а) отворени по отношение на подлога, срв. **βαφτίζει το κρέας ψάρι** (кръщава месото риба) – ‘изтъква всякакви оправдания, за да постигне целта си’; **πιάνω μεγάλο ψάρι** (хващам голяма риба) – ‘удаде ми се удобен, доходоносен случай, голям късметлия съм’; **τάισε τα ψάρια** (нахрани рибите) – ‘удави се’; **λέει το βόδι ψάρι** (нарича вола риба) – ‘говори небивалици’ и др.;

б) отворени по отношение на допълнението: **ψήνω σε κάποιον το ψάρι στα χείλη** (пека на някого рибата на устните) ‘измъчвам, изтезвавам невъобразимо’.

При по-малка част от фразеологизмите наблюдаваме структура на просто изречение от затворен тип: **τα ψάρια έβγαλαν φτερά** (рибите изкараха пера) – ‘много е скъпо’; **έχει πολλά ψάρια η θάλασσα** (има много риби морето) – 1. ‘казва се с ирония, особено на жена, която не се поддава на любовните предложения, а има много други жени, които могат да дадат онова, което искаме’, 2. ‘употребява се, когато някой откаже помощ или услуга, която може да се получи и от друг, или когато се оспорва нечия изключителност’; **φάτε μάτια ψάρια και κοιλιά περίδρομο** (яжте очи риби, а коремът [да яде] болка) – ‘за нещо, което човек желае много силно, но му се наслаждава само с очите, без да може да го придобие’.

Фразеологизмите със структура на сложно изречение са от затворен тип: **ο καλόγηρος είπε το ψάρι φακή και το 'φαγε Σαρακοστή**

(калугерът нарече рибата леща и я изяде [на] Великия пост) – ‘изтъкват се всякакви оправдания, за да бъде постигната целта’; **να δούμε τι ψάρια θα πιάσουμε** (да видим какви риби ще хванем) – ‘какви резултати ще имаме, как ще тръгнат работите’.

Друга група фразеологизми притежават структура на *сравнение*, като една част от тях са с първи компонент (*tertium comparationis*), който пази своето пряко значение, срв. **βουβός σαν ψάρι** (*ням като риба*) – ‘не отваря устата си да проговори, остава напълно безмълвен’; **νοιώθω σαν ψάρι στο νερό** (*чувствам се като риба във водата*) – ‘чувствам се добре, чувствам се сигурен’ и др., а друга част са с фразеологизиран *tertium comparationis*: **τρέμει σαν ψάρι** (*треперу като риба*) – в 1 знач. – ‘голям страхливец е’; **σπαρταρώ σαν ψάρι** (*мятам се като риба*) – в 1 знач. – ‘много се страхувам’, и др.

Най-малко са фразеологизмите с форма на *словосъчетание*. Прави впечатление, че схемата на структуриране при тях е симетрична, като се наблюдава непосредствено повторение на две еднакво структурирани части, срв. **c + S + c + S – ούτε κρέας, ούτε ψάρι** (нито месо, нито риба) – ‘безинтересен човек, човек без отличителни черти’, или свързване на еднаквите елементи посредством съюз, срв. **S + pr + S + c + S + pr + S – το ψάρι στη θάλασσα και το τηγάνι στη φωτιά** (рибата в морето, а тиганът на огъня) – ‘употребява се, когато някой предприема предварителни приготовления за нещо, чието осъществяване не е сигурно’; **Pron + S + c + Pron + S – άλλο ψάρια κι άλλο μακαρόνια** (друго риби и друго макарони) – ‘използва се с ирония, когато някой сравнява две напълно различни неща или за подчертаване на големия контраст между две неща или ситуации’.

Явлението *вариантност* се проявява в следните свои разновидности:

а) *лексикална вариантност* – наблюдаваме *заменяне*: **σαν το ψάρι στην άμμο** (като рибата *на пясъка*), **σαν το ψάρι στην ακτή** (като рибата *на брега*) и **σαν το ψάρι δίχως νερό** (като рибата *без вода*) – ‘много зле (се чувствам)’; **σπαρτάρει σαν το ψάρι στο τηγάνι** (*мята се като рибата в тигана*) и **ρίχνεται σαν το ψάρι στο τηγάνι** (*хвърля се като рибата в тигана*) – ‘предпазливо, със страх’, или *прибавяне*: **τι ψάρια θα πιάσουμε** (какви риби ще хванем) и **να δούμε τι ψάρια θα πιάσουμε** (да видим какви риби ще хванем);

б) *морфологична вариантност* – намира изява при употребата на формите за изразяване на определеност и неопределеност, срв. **γλιστράει σαν ψάρι** (плъзга се като *риба*) и **γλιστράει σαν το ψάρι** (плъзга се като *рибата*) – ‘умело избягва различни опасности и неп-

приятни ситуации’; **σπαρταρώ σαν ψάρι** (мятам се като *риба*) и **σπαρταρώ σαν το ψάρι** (мятам се като *рибата*) – 1. ‘много се страхувам’, 2. ‘чувствам много силна болка, гърча се, много ме измъчва болката’, 3. ‘целият се гърча от удоволствие’; **τρέμει σαν ψάρι** (трепери като *риба*) и **τρέμει σαν το ψάρι** (трепери като *рибата*) – 1. ‘голям страхливец е’, 2. ‘мръзне’;

в) *синтактична (позиционна) вариантност*, срв. **το ψάρι στη θάλασσα και το τηγάνι στη φωτιά** (рибата в морето, а тиганът на огъня) и **το τηγάνι στη φωτιά, το ψάρι στη θάλασσα** (тиганът на огъня, рибата в морето).

Съпоставката на структурната организация на фразеологичните единици в двата езика показва, че са налице фразеологизми с *еднаква* външна форма в българския и гръцкия, срв. **едра риба и μεγάλο ψάρι** (голяма риба); **като риба и σαν ψάρι** (като риба); **като риба във вода и σαν ψάρι στο νερό** (като риба във водата); **като риба на пясък и σαν το ψάρι στην άμμο** (като рибата на пясъка); **ловя риба в мътна вода и ψαρεύει σε θολά νερά** (лови [риба] в мътни води); **пека риба на устата и ψήνω το ψάρι στα χείλη** (пека рибата на устните), както и фразеологизми със *сходна* външна форма, срв. **рибата още в морето, а тя тигана слага; рибата още в морето, той турил тигана на огъня, за да я пържи и το ψάρι στη θάλασσα και το τηγάνι στη φωτιά** (рибата в морето, а тиганът на огъня); **τα ψάρια στο γυαλό κι'εμείς τα τηγανίζουμε** (рибите в морето, а ние ги пържим); като риба на сухо **и σαν το ψάρι στη στεριά** (като рибата на сушата); **мятам се като риба на сухо и σπαρταρώ σαν ψάρι** (мятам се като риба); **ни<то> рак, ни<то> риба и ούτε κρέας, ούτε ψάρι** (нито месо, нито риба); **налапам въдицата и τσίμπησε το μελανούρι** (налапа [въдицата] меланурито); **τσίμπησε το ψάρι** (налапа [въдицата] рибата).

И в двата езика най-често срещана при фразеологизмите е структурата на изречение, като в българския всички изреченски структури са прости, а в гръцкия наблюдаваме, макар и като изключения, малко на брой сложни изреченски структури от затворен тип. Трябва да бъде отбелязано, че е налице обърнато съотношение между простите изреченски структури – съответно от отворен и затворен тип, във всеки от двата езика. Докато в българския числово превъзходство има затвореният тип, в гръцкия простите изреченски структури от отворен тип доминират значително.

И в българския, и в гръцкия на второ място по брой са фразеологизмите със структура на сравнение, като и в двата езика наблюдава-

ме фразеологизми с *tertium comparationis*, който пази своето пряко значение, както и такива с фразеологизиран *tertium comparationis*.

Словосъчетателните структури представляват най-малката група фразеологизми в двата езика поотделно. Необходимо е да посочим, че в българския преобладават симетричните схеми на структуриране, а в гръцкия симетрични са всички словосъчетателни структури.

Явлението вариантност се проявява еднакво богато в своите три разновидности – лексикална, морфологична и синтактична (позиционна), както в българския, така и в гръцкия.

Броят на ексцерпиранияте фразеологизми в българския и гръцкия е изключително близък, което е донякъде изненадващо на фона на превъзходството на Гърция по отношение на дължината на бреговата ѝ ивица и съответно далеч по-големите ѝ традиции в областта на риболова.

Съпоставителното изследване на българската и гръцката фразеология показва доста сходства по отношение на структурната организация на лексикалния състав. Нещо повече, установяват се и немалко пълни съответствия на фразеологизмите от разглеждания тип в двата езика. Логично обяснение на това явление може да се търси във факта, че става дума за два езика, които, макар и принадлежащи на различни групи на индоевропейското езиково семейство, се намират в многовековен езиков контакт.

ЛИТЕРАТУРА

Калдиева-Захариева 2005: Калдиева-Захариева, Ст. *Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология*. [Kaldieva-Zaharieva, St. Problemi na sapostavitelnoto izsledvane na balgarskata i rumanskata frazeologiya.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2005.

Калдиева-Захариева 2013: Калдиева-Захариева, Ст. *Българска лексикология и фразеология*. [Kaldieva-Zaharieva, St. Balgarska leksikologiya i frazeologiya.] Т. 2. София: АИ: „Проф. М. Дринов“, 2013.

Кочева 2015: Кочева, А. *Контрастносемантични устойчиви сравнения с анималистичен лексикален елемент в български и словенски език*. [Kocheva, A. Kontrastnosemantichni ustoychivi sravneniya s animalistichen leksikalen element v balgarski i slovenski ezik.] // *Славистиката и българистиката днес: въпроси, идеи, посоки*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2015, 177 – 183.

Кювлиева-Мишайкова 1986: Кювлиева-Мишайкова, В. *Устойчивите сравнения в български език*. [Kyuvlieva-Mishaykova, V. Ustoychivite sravneniya v balgarski ezik.] София: Изд. на БАН, 1986.

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗТОЧНИЦИ

Ангелиева, Петрова 1994: Ангелиева, Ф., Петрова, С. *Кратък гръцко-български фразеологичен речник*. [Angelieva, F., Petrova, S. Kratak gratsko-balgarski frazeologichen rechnik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.

Бабиньотис 2002: Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. [Babiniotis, G. Leksiko tis neas elinikis glosas.] Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2002.

Катос 2016: Κάτος, Γ. *Λεξικό της λαϊκής και της περιθωριακής γλώσσας*. [Katos, G. Leksiko tis laikis ke tis peritoriakis glosas.] <<http://georgakas.lit.auth.gr/dictionaries/index.php/anazitisi/g-katou>> (13.04.2019)

Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1974: Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език*. [Nicheva, K., Spasova-Mihaylova, S., Cholakova, Kr. Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik.] Т. 1. София: Изд. на БАН, 1974.

Ничева 1993: Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. [Nicheva, K. Nov frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.

Томай 1999: Thomai, J. *Fjalor Frazeologik Ballkanik*. [Tomai, J. Fiaior frazeologik balkanik.] Tiranë: Dituria, 1999.

**ТЕОРИЯ НА РЕФЕРЕНЦИЯТА И НЕЙНОТО ПРИЛОЖЕНИЕ
ПРИ ОПИСАНИЕТО НА ИМЕННАТА ДЕТЕРМИНАЦИЯ
В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Ваня Зидарова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**REFERENCE THEORY AND ITS APPLICATION
IN THE DESCRIPTION OF THE NOUN DETERMINATION
IN BULGARIAN LANGUAGE**

Vanya Zidarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The study reviews the main opinions in the reference theory in philosophy, logic and linguistics. The research interest is focused on the application of theory in the description of the noun determination in Bulgarian language. The reference is examined from a communicative point of view. We assume that there are reference and non-reference noun phrases in the utterance. They are marked differently and are dependent on communicative knowledge and intentions of the subject.

Key words: reference theory, semantics, noun determination

Връзката език – свят е почти невъзможно да бъде тълкувана извън теорията за референцията. Референцията е мисловен процес, реализиращ се в речта и осигуряващ възможността един и същ знак да придобива различен смисъл в зависимост от конкретната употреба. Много уместно е твърдението Н. Д. Арутюнова, че „референцията е начин да „закачим“ изказа за света“ (Арутюнова 1982: 17; цит. по Димитрова 2009: 16). Средства за това „закачане“ са деиктичните местоимения, собствените имена и определените дескрипции (номинална фраза с определителен член). Определението за референция, което Ст. Димитрова дава, е: отношение на актуализираната (контекстуално включена) дума или номинална фраза към обектите от действителността (Димитрова 2009: 14).

Референциалната теория има дълга и противоречива история. Първоначално референцията се разглежда основно от философска гледна точка, но по-късно тя става възлово понятие и в редица лингвистични теории и изследвания. Тъй като проблемите, свързани с референцията, са достатъчно познати, класическите трудове са подробно реферирани и анализирани (Арутюнова 1982; Стойчева 2002; Бузов 2004; Философия на логиката 2003, 2008; Маровска 2013). В реферативните обзори развоят на темата се проследява или хронологично, или тематично. Поради обстойно реферираните възгледи за референцията в историята на логиката, философията и лингвистика ние ще отбележим само някои мнения, които имат пряка връзка с нашето разбиране за приложението на референциалната теория спрямо детерминацията.

За основоположници на теорията за референцията може да се смятат Фридрих Лудвиг Готлоб Фреге („Основни закони на аритметиката“, 1893), Лудвиг Витгенщайн („Логико-философски трактат“, 1921) и Бърtrand Ръсел („За денотацията“, 1905). Всички тези учени са предимно логици и свързват значението на думите и изразите с тяхната предметна съотнесеност: думите имат значение, доколкото са символи на означаваните от тях обекти. Референцията се разбира като денотация, като установена връзка между името и обекта, чийто символ се явява това име. Връзката съответно се интерпретира от гледище на логиката на базата на езика като системна парадигма (денотация) и без връзка с актуализацията на естествения език в речта. От философска гледна точка референцията е съединение на мисълта с действителността посредством езиковия код.

В средата и през втората половина на ХХ век се налагат нови логико-философски парадигми, които въвеждат „живия език“ и които намират отражение в трудовете на късния Л. Витгенщайн, Дж. Мил, Р. Карнап, П. Стросън, П. Грайс, Дж. Сърл, К. Донелан и други (вж. Философия на логиката 2008). През 60-те и 70-те години на ХХ век логично настъпва преориентация в интересите както на лингвисти, така и на логици, занимаващи се с естествения човешки език. Начало на прагматичната линия дава Л. Витгенщайн с „Логико-философски трактат“ и с него се отприщва мощна вълна от прагматични изследвания с общотеоретичен или конкретен характер. В началото на 70-те години става ясно, че за да се направи пълноценен модел на езика, е необходимо да се съчетаят семантичният и прагматичният подход. Актът на референция се осъществява от конкретен субект в конкретни обстоятелства и съответно референцията се обуславя не само от ког-

нитивния запас на говорещия, но и от комуникативните цели на субекта. Значителна в това отношение е заслугата на П. Стросън и К. Донелан, които се разграничават от логическата линия чрез разграничаването на денотация и референция. П. Стросън въвежда и идентификацията като необходимо за референцията понятие, с което разширява значително рамките на референциалната теория, наследена от Г. Фреге и Б. Ръсел. Въвеждането на понятия като „употреба“, „успешна референция“, „идентификация“ извежда нещата от логикосемантичните рамки. Именно заради сериозното влияние, което П. Стросън и К. Донелан оказват върху съвременното разбиране за референцията, ще се спрем по-подробно на техните виждания.

Според П. Стросън референцията трябва да се анализира като отношение между следните четири фактора: обект, име, използващ името и разбиращ името. Според тази теза неререферентни изрази няма, включването на името в изказването автоматично го прави референтно. П. Стросън приема, че всяка употреба е референтна, докато по наше мнение *няма референция без реч, но не всяка реч (употреба) е референтна*. Основна заслуга на П. Стросън е прагматизирането на референцията. Според него реферирането „е нещо, което може да се извърши от някого, който употребява този израз“ (Стросън 2008: 137). Въвеждането на понятието „употреба“ променя представата за референция, присъща на референциалната метафизика, която разглежда референцията като двоично отношение дума – обект. Успешната референция зависи от два фактора: от контекста (време, място, ситуация, самоличност на говорещия, слушателя, темата, която е фокус на интереса) и от лингвистичните конвенции. Успешна референция има тогава, когато се идентифицира обект в даден контекст. Именно внасянето на идентификацията като условие за завършена референция е основната заслуга на П. Стросън.

Принос към теорията за референцията и определените дескрипции внася и Кийт Донелан („Reference and Definite Descriptions“, „Референция и определени описания“, 1966, вж. Философия на логиката 2008: 182 – 206). За разлика от П. Стросън К. Донелан смята, че в речта съществуват както референциална, така и неререференциална употреба на определените дескрипции. Във връзка с това К. Донелан различава два вида употреби на определените дескрипции: атрибутивна и референтна (Донелан 1982: 186). Атрибутивна е, когато се отнася за който и да е обект, а референтната насочва към един определен, конкретен обект. В този смисъл нашата позиция е по-близо до тази на К. Донелан, отколкото до тази на П. Стросън.

И така, през XX век се налага схващането, че езиковият знак се превръща в рефериращ знак при неговата употреба. Безспорно референцията е много важен, но не и задължителен процес в речта. Като цяло се оформят два типа схващания за същността на референцията – широко и тясно. В широк смисъл референцията се разбира като актуализация, употреба и в този смисъл нереперентни изказвания няма, тъй като те всички са речеви факти. В тесен смисъл референцията се разбира като индивидуализация, конкретизация, чиято крайна точка е идентификацията. Тогава е допустимо в речта да съществуват както реперентни, така и нереперентни изказвания. Реперентните индивидуализират ситуацията и реперентите, нереперентните имат обобщаващ характер. Като елементи от езиковия код езиковите единици по силата на речниковото си значение нямат индивидуализираща природа, а се свързват чисто семиотично с таксономичен клас денотати. Включени в реалното изказване, тези знаци могат да бъдат употребени или реперентно (отнасяйки се към конкретен елемент/-и от класа), или нереперентно (означавайки класа като цяло с оглед на предикатната му природа). Реперентността може (но не е задължително) да бъде съпроводена с идентификация. Актът на идентифициране става възможен благодарение на предварителните знания на комуникаторите, затова приемаме, че е възможна референция и без идентификация, идентификацията е специфичен вид референция – индивидуализираща референция. Когато името се включва в изказването с таксономичното си значение, идентификация е невъзможна. Таксономичната фаза е извънкомуникативна, докомуникативна и предхожда всяко изказване. Едва след това говорещият може да пристъпи към идентификация, ако това е възможно и ако отговаря на комуникативните му намерения. При определените дескрипции са налице едновременно референция, индивидуализация и идентификация. Основното им комуникативно предназначение е да идентифицират в акта на комуникация конкретен реперент. Така таксономичните знания за обекта (класа обекти) се свеждат до един конкретен обект. Таксономичната информация, която няма реперентен характер, се изразява предимно от предиката, но е възможна и в аргументни позиции – *Давам под наем стая за семейство, Той е студент, Тя е жена*. Таксономичните знания са първични, доколкото, ако не знаем признаците на класа, не можем да отделим един негов член. Следващата стъпка е идентифицираща (*Жената ми подаде букет, Студентът напусна аудиторията, Този студент е отличник, Жена ми работи в книжарница*) или неидентифицираща референция (*Срещнах жена на стълбите, Давам*

под наем стая на студент от Медицинския факултет). Средствата за осъществяване на идентифицираща референция са: деиктичните местоимения (*този, тези, той, тя, то, те*), собствените имена (*София, България, Париж, Калифорния, Шекспир*), нарицателни имена, съпроводени от детерминатори (*тази къща, къщата, този младеж, младежът*), някои описателни именни фрази в рестриктивен контекст (*мъжът, който се обади, най-високата планина, жената вдясно*), имена и фрази, назоваващи единични обекти (*Папата, днешният принц на Монако, последната война, първият космонавт*). Логиците изпитват известни колебания по въпроса кой е същинският начин за идентифицираща референция. Според едни това е семантичният (напр. собствените имена), а според други – експлицитният (чрез член или други езикови средства).

В края на XX век теорията за референцията стана много популярна в изследванията, отнасящи се до именната детерминация. Този факт не е странен, а логичен, като имаме предвид, че чрез детерминацията се реферира обект, включен в конкретно изказване. Но спорен остана въпросът дали реферирането е неотменна черта на детерминативните фрази (определени или неопределени), или съществуват и нереперентни фрази в обема на детерминацията като категория. В българската лингвистика теорията на референцията присъства в повечето съвременни изследвания, засягащи именната детерминация.

Начало на съвременното разглеждане на детерминацията, което привлича и теорията за референцията, поставят М. Лакова и Г. Гаргов, които определят категорията като „семантико-прагматична“ (Лакова, Гаргов 1985: 40). Авторите често се позовават на референциалната теория, като въвеждат значимото разграничение на сигнификата от референта на името. Нереперентните фрази имат сигнификат, референтните имат референт. В изказването фразите могат да бъдат употребени като референтни или като нереперентни, към което становище се присъединяваме напълно. Като се има предвид интерпретацията на знака като виртуален (в системата) и актуален (в речта), референцията може да се интерпретира в две насоки: референция като обозначаване (логико-семантичен подход) и референция като употреба (прагматичен подход). Ако не бъде уточнен прилаганият подход към референцията, се получават доста големи различия във вижданията за признака референтност/нереперентност на дадено име или фраза. М. Лакова и Г. Гаргов в редица изследвания показват, че разбират референцията не в семантичен, а в прагматичен аспект.

Един от най-задълбочените изследователи на детерминацията в българския език – В. Станков, в различни етапи от своите схващания говори и за различни на брой и по вид типове референция. Първоначално разграничава три типа референция: индивидуална, атрибутивна и генерична. Тази класификация повече прилича на типовете определеност и неопределеност, отколкото на типове референция (Станков 1995а, Станков 1995б). Той приема генеричните фрази за референтни, което не съвпада с нашето виждане. В описаните от автора примерни фрази липсват фразите с нулев член, които в редица случаи също могат да бъдат референтни. По-късно В. Станков разширява набора от видове референция, говорейки за специфична, неспецифична, атрибутивна, генерична, определена, неопределена, местоименна, деноминативна, деиктична и анафорична референция (Станков 2001 – 2002). Виждаме, че тези видове, които посочва В. Станков, са доста различни по природа, което прави класификацията нееднородна. Освен това очевидно се смесват две различни неща – реферирането като акт на конкретна номинация (специфична, генерична, определена и т.н.) и средствата за този акт (местоименна, деноминативна). В последните си изследвания авторът вече смята, че определеността и неопределеността са пряко свързани с референтната функция на езика, и твърди, че „референтността е релевантен семантичен признак за категорията определеност/неопределеност“ (Станков 1995б: 97).

Разглеждайки семантичните отношения между предиката и определеността/неопределеността на именната група, Ст. Буров въвежда понятието „референциален статус“ (Буров 2004). По-късно този термин, отнасящ се до референциалната функция на именната група, бива използван и от В. Маровска. В монографията си „Референция и рефериране в света на езика“ (Маровска 2013) авторката разглежда детерминацията като една от проявите на рефериращата функция на езика. „Езикът съществува, за да реферира света и човека в него и да разпространява тази информация в човешкия колектив. Следователно неговите функции са две – реферативна и комуникативна [...] референцията е поводът за възникването на езиците“ (Маровска 2013: 31). Референтният статус е комуникативно-прагматична характеристика на съобщението и е свързан с възможността на имената да назовават отделен референт или да назовават общото понятие, означено с името. „Функционално-дискурсивната характеристика референтен статус се основава на възможността именната синтагма да назовава реалия от извънезиковата действителност (референт) или да не назовава реалия (референт), а да изразява само общо понятие“ (Маровска 2013:

196). Тази възможност е морфологизирана при имената и съвпада с морфологичната категория определеност:неопределеност. В. Маровска обобщава изводите си за определеността, неопределеността и тяхната референциална природа по следния начин: винаги референтни са членуваните имена и един-синтагмите, винаги нереперентни са генеричните фрази. Като случай на нереперентна неопределеност са представени и предикативите.

Р. Ницолова също използва теорията за референцията при описание на детерминацията. Авторката тръгва от противопоставянето референтност:нереперентност и в съответствие с него различава референтна и нереперентна именна група. За Р. Ницолова, както и за нас, от първостепенна важност е описанието на детерминацията да започне от разграничаването на двата основни вида употреба на имената – референтна и нереперентна. При референтната употреба съществува в реалния или в някакъв възможен свят обект (материален или нематериален), към който се съотнася именният израз. Р. Ницолова подхожда към детерминацията от три взаимно свързани аспекта: референт – обект, лице – референт, референт – свят. Насоките, в които разглежда детерминацията Р. Ницолова, са две – референциална и прагматична, като в основата стои все пак референциалният аспект на името.

Ние споделяме по-тясното схващане за референцията – не като употреба изобщо, а като особен вид употреба, т.е. не всяка употреба представлява акт на референция. Това е употреба, при която се осъществява *акт на конкретизация, сингуларизация, индивидуализация*. При нереперентна употреба знакът участва в изказването с целия си екстенционал, докато при референтната екстенционалът на името се свежда до конкретен/единичен негов представител. Референцията е дело на субекта и не може да се опише без неговото участие и роля в изказването. Реферираният обект се представя като такъв, какъвто го смята адресантът – познат или непознат, идентифициран или неидентифициран, възможен или невъзможен за идентификация. Независимо че при комуникация говорещият е длъжен да се съобрази с позицията и информационния статус на събеседника си, водеща роля при формулиране на изказването е познавателната компетентност и интенция на говорещия. Според нашето виждане референцията е *съотнасяне на елементите от пропозицията към елементите от света през призмата на субекта*. Това съотнасяне се извършва в рамките на речевия акт. Но трябва да направим важното уточнение, че за нас референция не е равнозначно на актуализация, употреба. Референцията е частен случай на употреба, съответно има референтни и нереперентни употреби. Референцията е

продиктувана от комуникативните намерения на говорещия, който може да употреби даден израз референтно или не в зависимост от намеренията си. Референцията може да се приеме за пресечна точка на три системи: език, действителност и речева ситуация. В системата на езика зад всеки знак стои множество от обекти, всеки от които е потенциален референт за бъдещи изказвания, но в езика знакът е нереперентен. В речта съответно той може да бъде референтен или нереперентен. Основно условие за прилагането на референциалния подход е да се излезе от абстрактния семиозис на езика и езиковите средства да се проектират в плоскостта на реалното изказване, в параметрите на конкретна речева ситуация. Моделирайки действителността, езикът постепенно се отдалечава от нея, става все по-абстрактен и връщането му към нея се извършва именно посредством референцията. В този смисъл, ако значението е резултат от трансформацията на действителността в език, то референцията е обратен процес – връщане на езика към действителността посредством определен начин на употреба на езиковите средства. Това връщане се извършва от субекта, който има за цел така да употреби езиковото средство, че обектът, който то реферира, да стане достъпен за идентификация от адресата.

За общо семантично съдържание на детерминацията при имената приемаме отношението на участниците в комуникативния акт към предмета на съобщението. Т.е. как говорещият представя определено мисловно съдържание с оглед на комуникативните си намерения. Два фактора определят начина, по който субектът ще представи назовавания обект или множество: как субектът *може* да представи обекта (което зависи от когнитивно-познавателните възможности на субекта) и как субектът *иска* да представи обекта (което зависи от комуникативните намерения на субекта).

Три операции се съчетават при детерминацията на обектите: квантификация (логическа), референция (комуникативна), идентификация (прагматична). Именно на базата на тези три операции се основават и семантичните признаци, които приемаме за семантично релевантни по отношение на именната детерминация: единичност/неединичност, референтност/нереперентност, идентифицираност/неидентифицираност, идентифицируемост/неидентифицируемост (Зидарова 2018). Признакът [\pm референтност] има комуникативен характер и позволява на говорещия да представи обекта по два начина – референтно или нереперентно. Нереперентност е налице тогава, когато обектът е назован с оглед на предиращите го признаци. Референтността предполага съществуване на конкретен обект/индивид, за когото се отнася

изказването. Референтността не е просто употреба на името, а е специфичен начин на употреба, при който се извършва индивидуализация на обекта по отношение на класа. Този признак се реализира на речево равнище и в рамките на конкретното изказване. Той е свързан с индивидуализацията, конкретизацията като мисловния акт. Референтни са имената (фразите), съотнесени с конкретен индивид/елемент от екстенционала. Във формално отношение референтността е маркирана с определителен член, местоимение или т.нар. неопределителен член „един“. Например: *Счупих чашата, Срецнах майка ти, Къщата изгоря, Децата са на двора, Отседнахме в един мотел*. Нереферентни съответно са имената (фразите), с които се назовава целият екстенционал на името, и то от интенционална гледна точка като съвкупност от признаци. Формалното изразяване на нереферентността става чрез нулевия член, а синтактичната позиция на името може да бъде както аргументна, така и предикативна. Например: *Обичам да чета книги за животни; Имам нужда от нова рокля, Петров бе избран за министър, Николов стана кмет*.

Приемайки, че референцията не е просто актуализация, а конкретизираща актуализация на знака, смятаме референтността за признак, който именната фраза може да реализира или да не реализира в конкретното изказване. При референтна употреба се акцентира върху обекта, а при нереферентна – върху качествата на класа обекти. В предикативна позиция най-често името назовава целия екстенционал с оглед на неговите интенционални признаци. Например: *Това е списание*. = Това е *x*, което е [вид периодично издание] = Това е вид периодично издание. *Орелът е птица*. = Орелът е *x*, което е [животно, което лети] = Орелът е животно, което лети. Но трябва да отбележим, че е напълно възможно в предикативна позиция да има и референтна употреба. Това се случва в биноминативни изказвания за тждество, при които субектът и предикативът съвпадат: *Хан Аспарух е основателят на българската държава, Лисабон е столицата на Португалия, Петров е адвокатът по делото*. Предикативът може (но не е задължително) да придобие референтност и да бъде съответно членуван, ако получи разширение чрез определение или определително изречение: *Това е колата, с която катастрофирахме; Това е списанието, което си купих вчера // Това е град, който обичам*.

Нереферентни могат да бъдат и някои имена в аргументна позиция, което обаче зависи от параметри на изказването като модалност и темпоралност, както и от това дали интерпретацията е с логическа, или с прагматическа насоченост. Например: *Искам да имам дете; Търся*

детегледачка; Никога не съм имала кола; Не обичам месо. В тези изказвания имената *дете, детегледачка, кола, месо* са употребени неререферентно, става въпрос за обекти в изказвания с хипотетично модален или неактуален статус. Малко повече внимание с оглед на референтността изискват следните фрази: *Купих книга. Намерих пръстен. Гледах филм. Срегнах коминочистач. Спасих врабче.* Имената *книга, пръстен, филм, коминочистач, врабче* могат да бъдат интерпретирани двойко в зависимост от това дали се подхожда логико-семантично, или комуникативно-прагматично. От логическа гледна точка тези фрази изглеждат изключително близки до разгледаните по-горе неререферентни изрази: *Купих x, което е книга = печатно произведение; Срегнах x, което е коминочистач = човек, който почиства комини; Намерих x, което е пръстен = бижу, което се поставя на пръста.* В логическо отношение няма съществена разлика между употребата на „книга“ в изказванията *Това е книга* и *Купих книга*. И в двата случая на преден план се изтъква атрибутивната природа на обекта. В комуникативно отношение обаче, с оглед на цялостната семантика на изказването, същите имена могат да бъдат определени като референтни. Те назовават конкретен обект от съответното множество. За този прочит спомага и миналото време на глаголната фраза, с което се придава конкретно измерение на изказването и на неговите елементи. Склонни сме да приемем, че този вид фрази стоят максимално близо до неререферентните, без обаче да са безусловно такива. Тяхната референтност се променя в посока неререферентност, ако сменим контекста, като придадем на изказването неактуалност или хипотетичност чрез промяна на глагола сказуемо и неговите модално-темпорални параметри: *Искам да си купя обувки. Искам вода. Трябва да купя вестник. Ще си купя чанта. Не мога да пия водка.* Хипотетичността на действието превръща имената от референтни в неререферентни.

Признакът [+референтност] е налице, когато рефериращото име е отнесено към конкретен елемент от екстенционала на това име. Например: *Списанието е на масата; Разговарях с учителката ти; Блъснах колата; Тази птица е много красива; Запознах се с една вдовица.* С изразите *списанието, учителката, колата, тази птица, една вдовица* говорещият реферира отделен, конкретен обект от множеството, назовано с името. При референтни фрази с експлицитен детерминатор е налице признакът [+единичност], тъй като недвусмислено се означава конкретен, единичен в целостта си обект. При фрази от типа *Видях лисица, Ритнах камък, Купих си чанта*, които приехме за референтни от комуникативна гледна точка, също е налице признакът

[+единичност], тъй като говорещият е видял конкретна лисица, купил си е конкретна чанта, ритнал е конкретен камък.

Всички фрази, маркирани с признаците [+идентифицируемост] и [+идентифицираност], са маркирани и с признаците [+референтност] и [+единичност]. Фразите, характеризиращи се с признаците [-идентифицируемост] и [-идентифицираност], са маркирани двойко – [+референтност]. Сравни: *Сложих лист под книгата, Чета книга за Възраждането, Намерих вече частен учител по музика. // Дай ми един лист, за да подпра масата!*; *Търся книга за Възраждането, Намери ми някакъв частен учител по музика!* Референтността често е обусловена от структурата на изказването и по-специално от параметрите на глаголната фраза – актуални изказвания в първо лице, сегашно време, изявително наклонение.

Тълкуването на референцията в рамките на именната детерминация е сложен въпрос и допуска различни интерпретации. Но при всички случаи теорията за референцията е необходим теоретичен инструмент, който допринася за задълбочеността на интерпретацията.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова 1982:** Арутюнова, Н. Д. Лингвистические проблемы референции. [Arutyunova, N. D. Lingvisticheskie problemy referentsii.] // *Новое в зарубежной лингвистике. Логика и лингвистика. Проблемы референции.* 1982, вып. 13, Москва: ПРИ Прогресс, 5 – 40.
- Бузов 2004:** Бузов, В. Основни теми и проблеми в съвременната аналитична философия на езика. [Buzov, V. Osnovni temi i problemi v savremennata analitichna filosofiya na ezika.] // *Философия и език.* Съст. В. Бузов, Велико Търново: Абагар, 2004, 65 – 90.
- Буров 2004:** Буров, Ст. Определеност/неопределеност и пространствено-временна локализация. [Burov, St. Opredelenost/neopredelenost i prostranstveno-vremenna lokalizatsiya.] // *Познанието в езика на българите.* Велико Търново: Фабер, 2004, 350 – 377.
- Димитрова 2009:** Димитрова, Ст. *Лингвистична прагматика.* [Dimitrova, St. Lingvistichna pragmatika.] София: Велес, 2009.
- Донелан 1982:** Донелан, К. Референция и определенные дескрипции. [Donelan, K. Referentsija i opredelennye deskriptsii.] // *Новое в зарубежной лингвистике,* 1982, вып. 13. Москва: Прогресс, <<http://www.classes.ru/grammar/157.new-in-linguistics-13/>> (01.02.2019).
- Зидарова 2018:** Зидарова, В. *Семантика и прагматика на именната детерминация в българския език* [Zidarova, V. Semantika i

- pragmatika na imennata determinatsiya v balgarskiya ezik]. Пловдив: Коала прес, 2018.
- Лакова, Гаргов 1985:** Лакова, М., Гаргов, Г. За категорията определеност/неопределеност като семантико-прагматична категория. [Lakova, M., Gargov, G. Za kategoriyata opredelenost/neopredelenost kato semantiko-pragmaticzna kategoriya.] // *Език и литература*, 1985, 2, 115 – 128.
- Лакова 1997 – 1998:** Лакова, М. Категорията неадефинитност/адефинитност, или категорията „определеност/неопределеност“ [Lakova, M. Kategoriyata neadefinitnost/adefinitnost ili kategoriyata opredelenost/neopredelenost.] // *Български език*, 1997 – 1998, 1, 12 – 24.
- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и реферирание в света на езика*. [Marovska, V. Referentsiya i referirane v sveta na ezika.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Станков 1995а:** Станков, В. За една семантична особеност на категорията определеност/неопределеност на имената в българския език. [Stankov, V. Za edna semantichna osobenost na kategoriyata opredelenost/neopredelenost na imenata v balgarskiya ezik.] // *Български език*, 1995, 1 – 2, 148 – 151.
- Станков 1995б:** Станков, В. Семантични особености на категорията неопределеност на имената в българския език. [Semantichni osobenosti na kategoriyata neopredelenost na imenata v balgarskiya ezik.] // *Проблеми на граматичната система на българския език*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995, 87 – 150.
- Станков 2001 – 2002:** Станков, В. Граматично значение и контекст. [Stankov, V. Gramaticzno znachenie i kontekst.] // *Български език*, 2001 – 2002, 2, 38 – 50.
- Стойчева 2002:** Стойчева, М. *Език и свят. Проблемът за референцията*. [Stoycheva, M. Ezik i svyat. Problemat za referentsiyata.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2002.
- Стросън 2008:** Стросън, П. За реферирането. [Strosan, P. Za referiraneeto.] // *Философия на логиката*. 2. София: Изток – Запад, 2008, 130 – 156.
- Философия на логиката 2003:** *Философия на логиката*. 1. [Filosofiya na logikata.] София: Изток – Запад, 2003.
- Философия на логиката 2008:** *Философия на логиката*. 2. [Filosofiya na logikata.] София: Изток – Запад, 2008.

ЗА ПОСЕСИВНОСТТА И ДЕТЕРМИНАЦИЯТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Верка Сашева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

ABOUT POSSESSIVENESS AND DETERMINATION IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Verka Sasheva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The article examines the relationship between possessiveness and determination in the Bulgarian language. The hypothesis that possessive pronouns are lexical modifiers functioning in the periphery of the functional-semantic field of determination is defended. Their functioning as determiners depending on various factors is studied. The term lexical-semantic definiteness is introduced, expressed not by grammatical means (definite/indefinite article), but rather by possessive pronouns as determiners.

Key words: possessiveness, determination, possessive pronouns, determinants

Детерминацията се разглежда в езиковедската литература типологически в различни аспекти – морфологичен, семантико-прагматически, диалектоложки и исторически, синтагматичен. Ние приемаме дефиницията на В. Зидарова, като „под детерминация разбираме широка по обем функционално-семантична категория с комуникативно-прагматичен характер, чиито прояви са екстралингвистично обусловени и която бива експлицирана на езиково равнище от разнородни езикови показатели – лексикални, семантични, граматични“ (Зидарова 2018: 9). Споделяме мнението на Р. Ницолова за посесивността като „двучленно отношение между притежател (посесор, бенефициент) и притежаван обект (обект на притежанието)“ (Ницолова 1986: 76). „Изискването към посесора е да бъде „установим“, „специфичен“, „референтен“, т.е. обектът на притежанието да може да бъде свързан с конкретен, индивидуален

лен притежател и съответно, посредством тази връзка, да може да бъде идентифициран като *нечий*“ (Хаджиева 2014: 21 – 22).

Въпреки че посесивността в българския език се изразява по различни начини, поради ограничеността в обема на настоящата статия **предмет на изследване** в нея са само пълните форми на притежателните местоимения като лексикални средства за детерминация. Основната цел на проучването е да се защити тезата, че пълните притежателно-местоименни форми са в периферията на детерминацията и са експликатори на лексикално-семантичната определеност. Когато говорим за лексикално-семантична определеност, имаме предвид поне едностранна идентифицируемост, постигната с лексикални средства (в случая притежателни местоимения). Разглеждаме семантично близки именни фрази с нечленувана форма на притежателното местоимение и същите именни фрази с *един*. Като изхождаме от становището на В. Маровска (Маровска 2017: 23), че *един*-синтагмата изразява едностранна определеност, можем да посочим, че и тези именни фрази с нечленувано притежателно местоимение са едностранно определени. Изследваме притежателните местоимения в субектно-предикатно-обектната структура на изказването, като чрез научен анализ се цели да се покаже, че функционирането на тези лексикални детерминатори¹ зависи от различни лингвистични и екстралингвистични фактори.

1. Атрибутивна употреба на пълните притежателно-местоименни форми и функционално-семантичната категория *детерминация*

Когато говорим за детерминация, от особено важно значение са нейните семантични признаци: референтност: нереферентност, единичност: неединичност (тоталност/нетоталност – Станков 1995), идентифицираност: неидентифицираност, идентифицируемост (Буров 2004), едностранна идентифицираност (вж. Зидарова 2018: 140 – 181). В. Маровска (Маровска 2017: 7 – 27) защитава тезата за триграмемната категория определеност/неопределеност – неопределеност (изразявана граматически чрез нулев определителен член), едностранна определеност (чрез *един*-синтагмата), двустранна определеност (изразена чрез определителен член). Едностранната определеност се разглежда като **идентифицируемост, конкретизираност от страна само на адресанта, а не и на адресата**. Всъщност Й. Пенчев (Пенчев 1984:

¹ За термина *детерминатори* вж. Зидарова 2018: 182 – 183.

75) също посочва *един* като показател за едностранна определеност, а *един*-синтагмата е в рамките на маркираната грамема *определеност*. Нека да разгледаме следните изречения:

(1) *Той взе книга* [–референтност], [–единичност], [–идентифицираност].

(2) *Той взе моя книга* [+референтност], [+единичност], [+едностранна идентифицираност].

(3) *Той взе моята (своята) книга* [+референтност], [+единичност], [+двустранна идентифицираност].

В (2) се стеснява обемът на понятието, обозначено със съществителното „книга“. В (1) името (*книга*) се отличава с признака *нереферентност*, защото от изказването се разбира: ‘той взе книга, а не молив, предмет, който се отнася по признаци с предметите от класа на книгите’. Докато в (1) езиковият знак не се съотнася с определен референт от действителността, то в (2) смисълът е: ‘той взе не просто книга, а някоя, която ми принадлежи’. След като говорещият може да класифицира чия е книгата, той вероятно може да идентифицира тази книга, до известна степен е налице *идентифицируемост* чрез признака ‘принадлежност’ по отношение на адресанта.

Придържаме се към по-широкото разбиране за определеност, „т.е. „определеност“ не означава, че говорещият знае много за назовавания обект, че за него той е материално и функционално познат и подлежи на конкретно описване или „определяне“ и т.н. „Определеност“ в граматически смисъл означава именно идентифицируемост, т.е. говорещият може да посочи относително точно предмета или мисли, че може да го посочи, или пък просто се представя като можещ да го посочи, макар че на практика може и да не е в състояние да направи това“ (Маровска 2017: 15).

Притежателните местоимения стават определения към съществителни, назоваващи предмети, чиято принадлежност е известна за говорещия, след като подбира подходящата форма. По този начин той отделя обекта от други подобни, така от *нереферентна* употреба на името (*той взе книга*) е налице *референтна* употреба (*той взе моя книга*). В (1) е подчертан сигнификативният елемент в семантиката на името, т.е. значението на класа предмети ‘книги’, докато при добавянето на притежателно местоимение в (2) именната група вече се съотнася с конкретен, доколкото принадлежи на някого, референт, едностранно идентифицируем от адресанта.

2. Взаимовръзка между граматичните категории *лице* и *число* на притежателните местоимения и функционално-семантичната категория *детерминация*

От изключително значение за защита на тезата, че притежателните местоимения са лексикални периферийни експликатори във функционално-семантичното поле на детерминацията, е не само аргументът, че пълните форми могат да се членуват, но и становището, че нечленуваните форми изразяват лексикално-семантична определеност, която, на първо място, е обусловена от **семантичната структура** на този вид местоимения. „Притежателните местоимения означават член в отношението посесивност, от една страна, и отношение на тъждество на притежателя с участник или неучастник в речевия акт, от друга страна“ (Ницолова 1986: 75 – 76). Така че формите за първо лице, единствено и множествено число (*мой, ми, наши, ни*) означават притежатели, които съвпадат с говорещия, или бележат множеството от притежатели, в което влиза говорещият. Второличните форми (*твой, ти, ваши, ви*) бележат притежател, който също е участник в комуникативния акт, но не е адресантът, а адресатът. Тези форми означават, че или притежателят съвпада с адресата (*твой, ти*), или е част от множество, в което слушащият се включва (*ваши, ви*). Тогава е налице дори двустранна идентифицируемост, защото вече и адресатът познава обекта. Първо- и второличните притежателни местоимения са референтноопределящи по отношение на притежателя на притежавания обект, доколкото говорещият или слушащият са или притежатели, или част от множеството на притежателите.

Когато се изразява принадлежност чрез второличната форма, референтът е идентифицируем и от адресата. Така че можем да направим извода, че при първоличните форми е налице едностранна идентифицируемост, а при второличните форми референтът е двустранно идентифицируем. Третоличните форми за единствено и множествено число (*негов, му, неин, ѝ, техен, им* и др.) не означават притежател – участник в комуникативния акт, притежателят не е нито говорещият, нито слушащият. Тогава лексикално-семантичната определеност на притежавания обект може единствено контекстово да е обусловена, а да не произтича от посесивните отношения.

3. Значение на предиката и лексикална семантика на името, назоваващо субекта или притежавания обект

Като се има предвид тясното взаимодействие между граматичното значение и лексикалното значение на имената, важно е дали прите-

жаваният обект представлява маса от неделими съставки и обозначававането му става чрез неброими веществени и абстрактни съществителни нарицателни. „Всъщност в българския език членуването на съществително за веществена маса е един от начините за дискретизация (парцелация) на веществото, срв. *Той изяде халвата*“ (Буров 1996: 79). Определеността означава ‘единичност’, отделяне на един предмет от цялостния множествен континуум. По същия начин членуваните притежателни местоимения отделят единична част от множеството: *Той изяде моята халва/ Той изяде халвата ми*.

Някои езиковеди (Станков 1995: 94; Ницолова 2008: 107 и др.) говорят за семантичния признак *тоталност* (цялостност) на обекта, който се определя и като когнитивен компонент на детерминацията. Този семантичен признак на определителния член се свързва предимно с имената в множествено число и с имената с веществено или събирателно значение. В именни фрази с броими съществителни членуваните пълни притежателноместоименни форми означават количествена определеност, като е налице признака ‘тоталност’ (*Той взе моите книги*), а нулевият определителен член предопределя признака ‘нетоталност’ (*Той взе мои книги*, т.е. няколко от всички, от цялото множество). По този начин неопределените граматически именни фрази с пълни форми на притежателното местоимение се доближават семантично до именните фрази с *един*, които изразяват специфична неопределеност (едностранна определеност):

Той взе книги (неспецифична неопределеност по Буров 2004: 350 – 377).

Той взе едни книги (специфична неопределеност, или едностранна определеност).

Той взе мои книги (= ‘няколко от моите книги’, едностранна определеност, лексикално-семантична, изразена чрез посесивните отношение, –тоталност).

Той взе моите книги (двустранна определеност, +тоталност).

Можем да направим извода, че пълните форми на притежателното местоимение като лексикално-семантични детерминатори също имат отношение към признака тоталност/нетоталност.

В. Станков (Станков 1995: 133 – 134; Станков 2009: 43 – 46) в редица свои изследвания подчертава зависимостта на категорията определеност/неопределеност на **именната фраза от лексикалното значение на глагола**. Според него глаголи с общорезултативно значение „изискват назоваваният от прякото допълнение обект да бъде количествено изчерпан или ограничен“, затова не могат да се съчетават

с нечленувани имена, назоваващи прекия обект: **Изядох ябълки. *Изпуших цигари. *Прочетох книги*. Когато двукомпонентната именна фраза съдържа пълна притежателноместоименна форма, семантиката на такива глаголи също предполага цялостност на обекта и не могат да съществуват самостоятелно употребени нечленувани преки допълнения: **Изядох твои ябълки. *Изпуших мои цигари. *Прочетох техни книги*. Ако тоталността на обекта се вербализира не само по граматичен път (чрез определителен член), но и с лексикални (показателно местоимение, обобщителни местоимения) или синтактични средства (подчинено определително изречение), подобни изказвания вече са граматически правилни:

Днес изпуших толкова цигари, колкото за цяла седмица не съм пушил.

Днес изпуших тези/всички цигари, които ми бяха останали.

Макар и стилистично маркирани, съществуват разговорни фрази с нечленувано определение, изразено от притежателно местоимение, към допълнение, означаващо нецялостен обект: *Днес прочетох неговите стихове и бях възхитена от стила му*. В тези разговорни изрази притежателните местоимения изразяват по-скоро частична количествена определеност: ‘= няколко негови книги, няколко твои цигари’, като е налице конкуренция по отношение на глаголния вид (*прочетох = четох, изпуших = пуших*). Когато се използва подчинено определително изречение като синтактичен детерминатор, тогава могат да се съчетаят общорезултативни глаголи от свършен вид с именна фраза, която е граматически неопределена, но синтактично и контекстово определена:

Днес трябваше да изчета (неговите) книги, които при други обстоятелства не бих прочела.

Ако логическото ударение пада върху посесивното противопоставяне, изразено чрез притежателните местоимения, тогава и при такива глаголи се срещат нечленувани пълни форми на притежателното местоимение: *Днес изпуших неговите цигари, колкото свои не съм пушил за цяла седмица*. Дори в интонационно отношение липсва голяма пауза на междуизреченската граница (вж. Маринов 2018: 378). Притежателните форми са интонационно отделени с поставено логическо ударение, което бележи противопоставянето (*неговите – свои*).

При глаголите от свършен вид с общорезултативна семантика В. Станков (Станков 1995: 132 – 133) отбелязва, че за употребата на нулев определителен член е от значение дали субектът оказва външно въздействие върху обекта, или създава обекта: **Тя избърса шкаф и излезе, *Той отвори прозорец и погледна кола и Направих баница и*

излязох. Ние бихме добавили, че от значение е не само лексикалното значение на глагола, а и отношението между притежателя (посесора) и обекта на притежание (посесума), възможността/невъзможността да се реализират посесивни отношения поради субектно-обектните отношения. Както твърди Ст. Буров (Буров 2004: 365), в първия случай (*Направих баница*) субектът създава обекта и изказването носи информация за обекта, докато във второто изказване (*Той отвори прозореца*) информацията е за „действие, свързано с **определен предмет**“. В първия случай обектът не е още специфициран и не може да бъде в някакви посесивни отношения (**Направих нейна баница, а не моя*), но: *Направих нейната баница, а не моята* (= ‘по нейна рецепта, която е известна за комуникантите в комуникативната ситуация’). Когато логическото ударение е върху посесивните противоставителни отношения, нечленуваното местоимение е перифериен детерминатор:

(4) *Тя избърса свой шкаф, а не мой, и излезе.*

(5) *Тя избърса своя шкаф, а не моя.*

В (4) обектът е не само посесивно определен, идентифицируем, доколкото принадлежи на някого, но и единичен по отношение на множеството. В (5) именната фраза с членуваното притежателно/възвратно местоимение обозначава *единичност* и *цялостност* на обекта.

Членуваните пълни форми за множествено число на притежателното местоимение могат да изразяват количествена определеност: *Тя избърса своите шкафове* – ‘всички свои шкафове’ или ‘шкафовете, познати и на адресата’. Когато субектът притежава обекта и когато **притежателят съвпада с говорещото** лице, нечленуваната притежателноместоименна форма е експликатор в периферията на функционално-семантичното поле на детерминацията, като отделя единичен обект от множество.

4. Предикативна употреба на пълните притежателноместоименни форми и функционално-семантичната категория *детерминация*

За разлика от атрибутивната употреба предикативната употреба на пълните форми търпи редица ограничения. Р. Ницолова обръща внимание, че предикативната употреба е невъзможна, „когато се означава отношение между част и цяло или роднински и др. отношения между лица“ (Ницолова 1986: 84), като **Ръката е моя. *Вуйчото е мой*. При устна неофициална комуникация обаче може да се употреби нечленувана пълна притежателноместоименна форма към наименова-

ние за роднински отношения, особено с названията *дете, внуче, братче, майка, баща*. Разбира се, подобни употреби са обусловени от различни екстралингвистични фактори – фоновите знания на комуникантите, спонтанност и неподготвеност на речта и др. Комуникативната ситуация е следната: *Загубва се дете в магазин. Продавачката търси майката или бащата и казва:*

– *Уважаеми клиенти, моля за внимание. Има изгубено дете, някой знае ли чие е то?*

Бягайки, запъхтяната майка идва от другия край на магазина и казва:

– *Детето е мое. Аз съм неговата майка.*

Комуникативна ситуация 2: *Деца и родители играят по двойки детски игри на 1 юни, всички се строят по двойки, но една майка се озърта и търси детето си сред другите.*

Водещият казва:

– *Чия е тази майка?*

Детето поглежда към нея и казва:

– *Майката е моя или Моя е. Идвам.*

Разбира се, книжовната реплика е *Това е моята майка*, но поради неподготвеността, непринудеността и спонтанността на речта се срещат и такива разговорно маркирани реплики:

Комуникативна ситуация 3: *Девойки се прегръщат за снимка или се хващат кръстосано отзад за коланите на хорото. Едната девойка се обръща към съседните две:*

– *Чия е тази ръка?*

– *Ръката е моя/Моя е или Моята е/ Това е моята ръка*

В стилистично маркирани оценъчни изрази, показващи някакво отношение на говорещия, се срещат нечленувани притежателни местоимения с имена, означаващи част от цяло. В тези случаи те често са придружени от модалната частица *си*: *Ръката си е моя и ще я правя каквото си искам* (ако след счупване майката дава съвет на детето да се пази, а детето ѝ отговаря), *Детето си е наше и ще го възпитаваме както си искаме*.

Обектът на притежание (одушевен или неодушевен) винаги е изразен с членувано име, т.е. той е граматически определен, а приписваният му посесивен предикативен признак може да бъде изразен и с членувана пълна форма на притежателното местоимение, и с нечленувана форма: *Кучето е негово/неговото; Formularът е мой/моят*. В едни случаи членуваната и нечленуваната форма се прекриват семантично, най-често това е тогава, когато се изразява отношение на

собственост. В други случаи обаче членуваната и нечленуваната форма различават смисъла на фразата, като или е налице скрит предикат, или не е: *Учебникът е наш* (= ‘купили сме го и ни принадлежи’) и *Учебникът е нашият* (= ‘този, на който сме автори’) (вж. Ницолова 1986: 84 – 85). Нечленуваните форми на притежателните местоимения в предикативна позиция имат характеризираща функция, а членуваните форми имат кореферентна функция, като отъждествяват определен обект, назован с подлога в изречението, с обекта на притежание, означен от притежателно местоимение. Според нас настъпва конкуренция между двете форми – членуваната и нечленуваната, която е обусловена от **екстралингвистичните фактори на конкретната комуникативна ситуация. Тези две функции се конкурират на ниво текст и дискурс:**

- *Знаеш ли отговорите на всички въпроси от този учебник?*
- *Как да не ги знам? Нали аз съм ги съставяла. Учебникът е мой и зная отговорите на всички задачи.*

В нечленуваната форма *мой* от предиката характеризиращата функция се неутрализира, а се актуализира скритият предикат: *Учебникът е моят; този, който написах*. Обратно, кореферентната функция се неутрализира, а се актуализира характеризиращата: *Учебникът е моят...* = *Учебникът е мой* (защото има моите инициали) в следния пример:

- *Този учебник твой ли е?*
- *Да. Мой е.*
- *Откъде знаеш, че е твой, а не мой.*
- *Учебникът е моят, който вчера си го купих и надписах.*

Можем да направим извода, че т.нар. „скрит предикат“ и значението на посесивно предикативно употребените пълни притежателни местоимения трябва да се анализират само на контекстово равнище. На второ място, от значение е както **отношението**, в което влизат притежател и притежаван обект, така и семантиката на името, с което е изразен обектът. Ако притежаваният обект може да бъде създаден от притежателя, то тогава контекстово членуваната и нечленуваната притежателноместоименна форма, употребени предикативно, или се различават семантично, или се конкурират. Отношението между притежателя лице и притежавания обект е отношение на владееене, собственост. В противен случай противопоставянето между двете форми или се неутрализира, или е невъзможна такава предикативна употреба на притежателното местоимение: срв. *Учебникът е мой* (= ‘принадлежи ми’)/*Учебникът е моят* = ‘който съм създала, написала’ (кон-

текстово обусловена) и *Кучето е мое/Кучето е моето* (еднозначна употреба на двете форми: ‘принадлежи ми’).

В граматичните изследвания още се сочи, че когато се означава неделима принадлежност, не може да се използват предикативно пълните притежателноместоименни форми (вж. Ницолова 2008: 168). В определени контексти обаче, стилистично маркирани и с ниска фреквентност, те се срещат: *Характерът си е неин и ще си пати от него. Неговото сърце вече е мое* (при трансплантация, при влюбване). *Родителите са си твои и ще си ги търпиш ти*. В тези разговорни конструкции има допълнителни лексикални модификатори – модалната частица *си*, модални наречия – *вече*, *може би*, и се разглеждат в зависимост от екстралингвистичните фактори на комуникацията.

Без претенции за изчерпателност по темата можем да направим следните изводи:

1. Детерминацията е функционално-семантична категория, в чиято периферия като лексикални детерминатори са разположени притежателните местоимения.

2. Граматически неопределено съществително (с нулев определителен член) става **лексикално-семантично определено** (едностранна определеност от страна на адресанта) чрез посесивни конструкции с пълни форми на притежателни местоимения.

3. Взаимовръзката между двете функционално-семантични категории – детерминация и посесивност (вж. и Бондарко 1996: 99 – 137), е двустранна и зависи от редица лингвистични (лице на притежателното местоимение, лексикална семантика на предиката, лексикална семантика на името, обозначаващо притежател и притежаван обект, и др.) и екстралингвистични фактори (фонови знания на адресант и адресат, съответствие/несъответствие между адресант и посесор и др.).

4. Пълните форми на притежателните местоимения като лексикални детерминатори в предикативна и атрибутивна употреба имат отношение към признака ‘тоталност’, който е компонент от семантичната структура на детерминацията.

5. Анализите на еднакви във формално-структурно отношение изказвания, но употребени в различни комуникативни ситуации разкриват прагматичната обусловеност на отношенията между двете категории.

ЛИТЕРАТУРА

- Бондарко 1996:** Бондарко, А. В. (ред.). *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность.* [Teorija funktsional'noj grammatiki. Lokativnost'. Vytijnost'. Posessivnost'. Obuslovlennost'.] Санкт-Петербург: Наука, 1996.
- Буров 1996:** Буров, Ст. *Форми и значение на съществителното име.* [Burov, St. Formi i znachenie na sashtestvitelnoto ime.] В. Търново: Издателство „Пик“, 1996.
- Буров 2004:** Буров, Ст. *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността.* [Burov, St. Poznaniето v ezika na balgarite. Gramatichno izsledvane na kontseptualnata kategorizatsiya na predmetnostta.] В. Търново: Фабер, 2004.
- Зидарова 2018:** Зидарова, В. *Семантика и прагматика на детерминацията в българския език.* [Zidarova, V. Semantika i pragmatika na determinatsiyata v balgarskiya ezik.] Пловдив: Коала прес, 2018.
- Маринов 2018:** Маринов, Вл. *За интонационния контур на подчинените подложни изречения.* [Marinov, Vl. Za intonatsionniya kontur na podchinenite podlozhni izrecheniya.] // *Проблеми на устната комуникация.* В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, т. 11, 2018, 369 – 380.
- Маровска 2017:** Маровска, В. *Морфологичната категория определено:неопределено в съвременния български език.* [Marovska, V. Morfologichnata kategoriya opredelenost:neopredelenost v savremenniya balgarski ezik.] // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, том 55, кн. 1, сб. А, Филология, 2017. // 10 февруари 2020 <https://lib.uni-plovdiv.net/bitstream/handle/123456789/-648/NTF_2017_55_1_A_7_27.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Ницолова 1986:** Ницолова, Р. *Българските местоимения.* [Nitsolova, R. Balgarskite mestoimeniya.] София: Наука и изкуство, 1986.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пенчев 1984:** Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение.* [Penchev, Y. Stroezh na balgarskoto izrechenie.] София: Наука и изкуство, 1984.
- Станков 1995:** Станков, В. *Семантични особености на категорията неопределено на имената в българския език.* [Stankov, V.

Semantichni osobenosti na kategoriyata neopredelenost na imenata v balgarskiya ezik.] // *Проблеми на граматичната система на българския език*. София: АИ „Проф. М. Дринов“.

Станков 2009: Станков, В. Граматично значение и контекст. [Stankov, V. Gramatichno znachenie i kontekst.] // *Проблеми на граматичната система на българския език – глагол*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2009.

Хаджиева 2014: Хаджиева, Кр. *Посесивността в българския език – типологичен аспект*. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. [Hadzhieva, Kr. Posesivnostta v balgarskia ezik – tipologichen aspekt. Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelната i nauchna stepen „doktor“.] Благоевград, 2014.

КЪМ ПРОБЛЕМАТИКАТА ЗА ЧЛЕНУВАНЕТО НА СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА

Гинка Бакърджиева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

TO THE PROBLEM OF USING PROPER NAMES WITH A DEFINITE ARTICLE

Ginka Bakardzhieva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The aim of the study is to look for an explanation to the question: under which conditions the use of articles is allowed with proprial units, which, because of their inherent definiteness, generally do not need further determination. In view of the common usage of the definite article in the various proprial classes, not only the word-forming peculiarities of the onyma, but also the discursal distinction between *formality* – *informality* are taken into account. From this position, the cases of adding an article to proper names are considered, as well as the functional value of the definite article itself.

Key words: proper names, definiteness, functions of the definite article

Според общоприетото мнение собствените имена¹ се характеризират с инхерентна определеност², която произтича от функцията им да идентифицират единични обекти. Разбирането за проприите като максимално определени, конкретни, винаги референтни имена се поддържа и от В. Маровска (2013: 145), но наред с това се отчита, че условието с дадено име да се назовава един-единствен обект, невинаги е изпълнимо. В подобни случаи за подсигуряването на идентификацията се прибегва до допълнителни средства: използване на умалителни форми на СИ, разширяване на номинацията с бащиното и/или фамилното име, прибавяне на прилагателни – *Нова Загора* и под. (ibid.: 199). Според В. Зидарова (2018: 231) „собствените имена са де-

¹ По-нататък се използва съкращението СИ.

² Вж. напр. ГСБКЕ 1983: 123 – 124, Лангендонк 2007: 154.

терминатори от семантичен тип³ и са маркирани с признаците [+единичност], [+референтност], [+идентифицируемост] и [+идентифицираност], които са заложили лексикално-номинативно. В това се състои и разликата спрямо членуваните имена, при които същите семантични признаци се изразяват формално-граматически (в бълг. с морфемата -т-)³.

С изтъкнатите особености на проприите се обяснява обичайната им употреба без определителен член (ГСБКЕ 1983: 124) и като цяло слабата им съчетаемост с рестриктивни детерминатори. Подобно твърдение се нуждае от уточнение в няколко насоки: членуването на собственото име придобива различни функции (Буров 2004: 131 – 145) и до голяма степен е обвързано с фактори като характер на онимичния обект, узуална употреба, дискурсивни параметри, артиклова система⁴. Очертаването на закономерностите и обяснението на случаите, допускащи членуване на СИ, е затруднено поради разпространението на явлението в разговорната реч, както и поради диалектни и идиолектни различия.

Като отчита нестабилното и многопосочното взаимодействие на ономастичната и артикловата система в различните езици, А. М. Складенко (1990: 24) разграничава следните типове *ономастичен член*: узуални артикли (употребяват се с всички СИ от даден клас); частично узуални артикли (употребяват се само при някои групи СИ от даден клас); оказионални артикли (емфатична, стилистична употреба); инкорпорирани артикли (генетично-етимологичен аспект). В българските граматика⁵ след общото правило, според което СИ принципно не се членуват, следва изброяване на случаите на задължително

³ Подробен исторически обзор на схващанията за категорията определеност : неопределеност в българския език прави Ив. Куцаров (2007: 407 – 458), който отбелязва, че независимо от богатата езиковедска литература и детайлните проучвания на механизма на членуването все още не са достатъчно изяснени семантичните отношения в категорията. Ученият изтъква и липсата на подходящ термин, който да отчита както маркираното, така и немаркираното значение, и поради това се придържа към използваното от Ал. Теодоров-Балан наименование *положение* за означаване на категорията (Куцаров 2007: 451). Критичен преглед на мненията е представен и в трудовете на Ст. Буров (2004: 350 – 377), В. Маровска (2013: 140 – 196), В. Зидарова (2018: 195 – 231).

⁴ Вж. съпоставката между различни езици в изследванията на Складенко 1990: 22 – 27; Лангендонк 2007: 154 – 159; Харалампиев 2006: 170 – 175.

⁵ Вж. напр. Стоянов 1978: 180 – 185 (вкл. и с оглед на правилото за употреба на пълен и кратък член при имената от м.р.); ГСБКЕ 1983: 124 – 127; Ницолова 2008: 97 – 98. Част от примерите са взети от цитираните трудове.

и факултативно членуване. С оглед на узуалната установеност на определителния член при различните проприални класове е необходимо да се вземат предвид не само словообразователните особености на онима, но и дискурсивният параметър *официалност – неофициалност*. От така очертаната позиция ще бъдат разгледани случаите на членуване при собствените имена и функционалната значимост на определителния член.

1. Узуално членуване

1.1. Неофициални антропоними

1.1.1. Прякори и прозвища (вкл. като част от официално име, артистичен псевдоним и под.)⁶: Матей *Миткалото*, Кольо *Фичето*, *Гъмзата*, *Чакала*, *Гущера*, *Дългия*, *Пудрата*, Влади *Въргала*, Васко *Кръпката*, Ангел Ангелов – *Джендема*, Николай Владов – *Шмиргела*, Георги Божилов – *Слона*.

1.1.2. Хипокористики – експресивни форми на неутрално название, употребявани в неофициална комуникация⁷:

- Мъжки и женски имена с деминутивни суфикси *-е*, *-че*, *-енце*: *Васето*, *Васенцето* (от м.р. Васил; ж.р. Васка, Василка), *Сашето*, *Сашенцето* (от м.р. Александър, ж.р. Александра), *Ленцето* (от ж.р. Елена), *Пешето* (от м.р. Петър), *Катето*, *Катенцето* (от ж.р. Катя, Катерина), *Марето*, *Марчето*, *Мичето* (от ж.р. Мара, Мария).

- Мъжки и женски имена със завършек *-и* се употребяват предимно членувани: *Лили(то)* (от ж.р. Лиляна, Лилия, също и офиц. Лили; срв. *Как е Лилито / Лили?*), *Вики(то)* (от м.р. Виктор, ж.р. Виктория), *Краси(то)* (от м.р. Красимир, ж.р. Красимира). Според Ст. Буров (2004: 139) хипокористиките със завършек *-и* се членуват, когато се отнасят до женски, но не и до мъжки лични имена. Според нас членуването е възможно и в двата случая, но не е задължително и зависи от идиолекта, отношението на близост и др. прагматични фактори. Основание за това откриваме и във факултативното членуване на някои официални мъжки имена: *Слави(то)*, *Ради(то)*. Приведеният по-

⁶ Ст. Буров (2004: 133 – 137) разглежда прозвищните имена, възникнали в резултат от узуализацията на определени дескрипции за референция на отделни лица, вкл. и взаимодействието им с фамилните имена. Ст. Гърдев (2009: 49 – 76) прави задълбочен лингвокултурологичен анализ на прякорите и прозвищата.

⁷ Срв. с определението на Я. Плескалова (2017: онлайн). Подробен семантичен анализ на експресивните собствени лични имена е проведен в изследването на К. Чаралозова (2008: 44 – 57).

долу пример, освен че илюстрира ситуация, в която единият от комуникантите се затруднява да свърже името с неговия референт, е показателен и за необлигаторния характер на членуването при разглежданите имена:

- Следобед ще играем покер у Боби.
- Кой е **тоя** Боби? – запитва той недоволено.
- Боби не е той, а тя... (П. Вежинов, цит. по Буров 2004: 205)

- Мъжки имена със завършеци *-а, -ка, -ичка*: *Васката* ← Васил, *Монката* ← Симеон, *Пецата* ← Петър, *Савичката* ← Сава⁸;

- Мъжки и женски имена с аугментативен суфикс *-ище*: *Анището* ← Ана, *Гинището* ← Гина, *Савището* ← Сава, *Кирището* ← Кирил.

Членуваните форми на представените неофициални антропоними (прякори и хипокористики) „се употребяват редовно във всички функции в изречението, докато нечленуваните форми се употребяват само като обръщения“ (ГСБКЕ 1983: 124 и цит. примери), срв.:

– Добро утро, Калмук! – поздрави го Котомана, макар че беше надвечер.

Калмука не погледна него, а Матаке и рече [...] (Й. Йовков)

– Покачи се, Савичка, на върха на дядовата Христова черница и гледай, ако не вярваш. [...] Савичката (много ме е яд на Савичката!) ще пасе магаретата на влашуриите – тъй е писано. Савичката се изчервява силно (А. Каралийчев).

Членната морфема при СИ може да изпълнява ролята на диференциален маркер в случаите не само на лексикална (срв. планина *Странджа* и прякор *Странджата*), но и на морфологична омонимия (срв. с нечленуваните звателни форми в примерите). Ст. Буров (2004: 138 – 142)⁹ обяснява членуването на хипокористиките с несъответствието между граматичния род (среден) на името и физиологичния пол (женски или мъжки) на референта. Както посочва Р. Ницолова (2008: 77), звателните форми на *-е* често стават мотивираща основа за образуване на общи форми с членна морфема *-то*, като част от тях, подобно на други хипокористики, са от общ род, срв.: *Насето си е до-*

⁸ При някои официални мъжки имена също се допуска членуване: *ще се обади на Сава(та), ще говоря с Тома(та)*.

⁹ Ученият представя позицията и на други изследователи: според В. Косеска-Тошева собственото име се членува, когато е несамостоятелен символ; според Вл. Георгиев и П. Пашов членуването на умалителни мъжки и женски лични имена е следствие от преосмисляне на стари падежни форми (Буров 2004: 141 – 142).

шъл (Атанас, лице от мъжки пол); *Насето си е дошла* (Атанаска, лице от женски пол); *Насето си е дошло* (дете от женски или мъжки пол), аналогично на: *Нашият Тони е награден*; *Нашата Тони е наградена*; *Нашето Тони е наградено*¹⁰. Във връзка с това твърдението, че определителният член е компенсаторно средство за несъответствието между граматичен род и физиологичен пол, е основателно дотолкова, доколкото членуваната форма се отъждествява с определен референт. Според К. Чаралозова (2008: 56) употребата на членувано експресивно собствено име е семантично мотивирана, тъй като говорещият представя референта като единствен по отношение на изпитваните към него положителни или отрицателни чувства. Интерес представлява допускането на Ст. Гърдев (2009: 80 – 81), според когото емотивната конотация не би следвало да се приписва на определителния член, а на неговото „включване или изключване във/от думата“. Иначе казано, функционална експресивна значимост има добавянето или премахването на определителния член и употребата на непривична форма, напр.: *Преди малко се обади Илианче* (вм. *Илианчето*); *Видях се с Албенката* (вм. *Албенка*); *Ало, Сашката, как си?* (вм. *Сашке, ж.р.*; *Сашка, Сашко, м.р.*)

1.2. Официални антропоними

На употребата на членувани плурални форми на лични имена обръща внимание още Ст. Стоянов (1978: 181), като привежда следния пример: *Тук Ивановците са повече от Петровците*. Ученият изтъква, че в подобен контекст проприите губят индивидуалната си определеност и се подчиняват на общата закономерност на членуване, изразяващо количествена определеност, т.е. количествена изчерпаност на дадено множество (ibid.: 149)¹¹. Ст. Гърдев също отчита повишената системност на определителния член по отношение на индивидуализацията на обекта и уточнява, че основната му роля при проприалните плурални форми е количествено да ограничи множеството, което изпълнява предиката, по-точно до „количеството, което е известно от идентификацията на това множество“ (Гърдев 2009: 38), напр.: *Вчера Ивановците пак не бяха на упражнението по фолклор* (ibid.: 36). Обединяването на двама или повече индивиди чрез употреба на

¹⁰ Примерът е на Ницолова 2008: 58. Съществителните имена от общ род, вкл. и лични СИ, са разгледани подробно в изследването на Кр. Чакърва (2011: 324 – 340).

¹¹ В изследването на В. Станков (1987: 72) се интерпретира като семантичен признак *тоталност на обекта* в дадена ситуация.

множествено число на личното име се извършва въз основа на общото (непонятно) значение „обектът, който се нарича така“ и поне един актуален признак, напр. *Стояновците* [от нашия клас], *Мариите* [от Варна] (ibid.: 43).

1.3. Официални топоними и техни неофициални варианти (вкл. универбати) в самостоятелна употреба, без определение

1.3.1. Имена на планински вериги или масиви (ороними), островни групи, евент. хороними (държави, полуострови), които са *pluralia tantum*: *Родопите*, *Алпите*, *Татрите*, *Карпатите*, *Малдивите* (неоф.) ← *Република Малдиви*, *Филипините* (неоф.) ← *Република Филипини*, *Кайманите* (неоф.) ← *Кайманови о-ви*, *Бермудите* (неоф.) ← *Бермудски о-ви*, *Апенините* ← *Апенински планини*, *Апенински п-в*, *Балканите* (неоф.) ← *Балкански п-в*, *Пиренеите* ← *Пиренеи*, *Пиренейски п-в*;

1.3.2. Названия на физикогеографски области със събирателно значение: *Средногорието*, *Лудогорието*, *Черноморието*, *Средиземноморието*, *Подунавие*, *Поморавие*.

На географските карти (евент. и в ролята на обръщение) са винаги нечленувани, т.е. в представителната си форма. Според Ст. Буров с употребата на определителен член в речта се сигнализира единичността на референта, като при топонимите *pluralia tantum* се компенсира „несъответствието между граматичното число на собственото име и онтологичното число на референта на името“ (Буров 2004: 138).

1.3.3. Космоними

Най-общо погледнато, членуват се описателни съставни названия, деапелативи и наименования *pluralia tantum*: *наблюдаваше Млечния път*, *Халеевата комета*, *Голямата мечка* (неоф. *Колата*), *Плеядите* (неоф. *Квачката*), *Персеидите*. В енциклопедии, справочници и на звездните карти официалните названия са нечленувани.

1.4. Хремотоними

1.4.1. Институционими или ергоними (учреждения, организации, съюзи, клубове, учебни заведения и др.): *отивам в Националния осигурителен институт*, *в Съюза на художниците*, *в Търговската гимназия*, *в Българската стопанска камара*.

1.4.2. Урбаноними (сгради, забележителности, паметници на културата): *разгледахме Римския стадион*, *Античния театър*, *Етнографския музей в Пловдив*.

1.4.3. Социални явления (акционими, хрононими): *по време на Балканската война, след Априлското въстание, през Възраждането, преди Освобождението, Съединението.*

1.4.4. Актоними¹²: *съгласно с Кодекса на труда, Гражданския кодекс, Закона за закрила на детето, Конституцията, Договора от Маастрихт.*

Ст. Стоянов (1978: 181) обръща внимание, че съставните описателни названия¹³, които „имат характер на нарицателни имена, но в същото време играят роля и на собствени имена“, се употребяват винаги в членувана форма. Според автора тенденцията да не се членуват, води до обезличаването им и превръщането им в официално установени етикети. Изключения се допускат само ако пълното название съдържа и собствено име, а описателният компонент е в ролята на приложение: *изложбата е във фоайето на Народна библиотека „Иван Вазов“*. Очевидно е, че проприалният компонент е достатъчен за определеността на именната фраза, поради което отпада необходимостта от морфологичен маркер. Едносъставните деапелативни названия на културно-исторически периоди също се употребяват с определителен член: *представители на Просвещението, на Романтизма.*

2. Оказионално членуване

2.1. Официални антропоними

Определителният член при собственото име може да маркира емоционално-оценъчното отношение на говорещия (ирония, пренебрежение, фамилиарност и др.) към отъждествения с названието референт, напр. *Марията пак закъсняла за работа!* (Буров 2004: 205). Експресивно мотивирано е и оказионалното членуване на фамилни имена със събирателно значение за семейство, род: *Стойчевите найсетне се изнесоха. Маноловите пак се уредиха.* В подобни случаи оп-

¹² При идеонимите изборът на определена или неопределена именна фраза зависи от творческия замисъл на автора, а не от синтактично-комуникативните условия: *Чел ли си „Антихрист“, „Крадецът на праскови“ на Е. Станев? Гледал ли си филмите „Урок“, „Бащата“? Виждал ли си картините на Борис Георгиев „Странникът и неговата сестра“, „Зима“?*

¹³ В чешкото езикознание за описателните апелативни конструкции, използвани за означаване на единични обекти, се е наложил терминът *амбимодални имена*, въведен от М. Докулил (1977: 311). Вж. прегледа на мненията и съпоставителния анализ на амбимодалните имена в чешки и български в изследването на Й. Трифонова (2015: 232 – 236).

ределителният член се интерпретира като плеонастично средство с експресивна (стилистична) функция (ibid.: 144).

2.2. Официални топоними

Като по-особен случай се разглежда членуването на имена на някои реки и планини с морфологична форма за м.р., *singularia tantum* (Стоянов 1978: 180; ГСБКЕ 1983: 126; Ницолова 2008: 97 – 98): *Дунавът е придошъл. В неделя бяхме на Искъра. Над горите, над Пириния вятър вие* (Н. Вапцаров). *Тъмен вслушва се Пиринът, вдига каменния лоб* (Т. Траянов). Според Ст. Буров (2004: 143) членуваната форма освен като израз на „свойско отношение към обекта, на подчертана близост“ може да се интерпретира и като компенсаторно средство с оглед на граматичнородовото несъответствие между хиперонимите от ж.р. ‘река’, ‘планина’ и съответните хипоними, които са проприи от м.р. Като доказателство се изтъква фактът, че хидроними и ороними от ж.р. принципно не се членуват: **Марицата*, **Чаята*, **Янтрата*; **Витошата*, **Рилата*, **Беласицата*. Наред с това обаче в разговорната реч не е изключено плеонастично изразяване на определеност при някои топоними от ж.р. ед.ч., което има прагматична стойност, напр. *Виената*, *Европата*, *Софията*.

2.3. Официални хрематоними

Както при другите онимични класове, така и при хрематонимите е възможно оказионално членуване на официални названия, вкл. и абривиатурни: *Очаквайте ме скоро в Билата, Лидъла и Фантастикото. В Кауфланда никога не е липсвала стока на промоция. Тичам да се запиша в Бесепето. Бедежето вече никой не ще да го купува*¹⁴. Подобни употреби намират обяснение не само с оглед на прагматично-оценъчната си функция, но с тенденцията към езикова икономия.

3. Инкорпорирани артикли

Въз основа на разгледаните примери (1.1.1, 1.3.3, 1.4) се очертава следната закономерност: членуват се предимно деапелативни названия (едносъставни и съставни), т.е. членуването се обосновава от парасистемния характер на онимите¹⁵. В подобни случаи се изтъква,

¹⁴ Примерите са от интернет форуми.

¹⁵ От словообразователна гледна точка проприите се схващат като вторична лексикална субсистема, създадена от апелативния пласт на лексиката. Диахронните изследвания потвърждават наличието на т.нар. *парасистема*, която Д. Шлосар

че функцията на определителния член е индивидуализираща: да превърне апелатива в индивидуално название, т.е. в съществително собствено име (ГСБКЕ 1983: 126 – 127). Според някои изследователи (Буров 2004: 131 – 133) тези названия образуват преходна семантична зона между собствените и нарицателните имена, тъй като е налице референтна употреба на определена дескрипция – в най-голяма степен това важи за т.нар. амбимодални имена.

Членуването придобива номинативна значимост и при някои хипокористики (1.1.2): срв. „при нулева номинативна клетка определителният член номинализира обръщението“ (Гърдев 2009: 79). В най-чист вид използването на определителния член като номинативно проприално средство се наблюдава при образуването на ойконими: гр. *Хисаря*, с. *Стойките*, с. *Кулата* и гр. *Кула*¹⁶, по-често на анойконими: местност *Юндола*, *Превала*, биосферен резерват *Джендема*; ез. *Окото*, *Бъбрека*, вр. *Вола*, пещера *Леденика*¹⁷. Членуваната форма на названието се лексикализира, когато се установи като официална, представителна форма.

Прокараното разграничение на онимите по признака [±официалност] се оказва съществено по отношение на прагматично-оценъчната функция на определителния член. Оказионалното членуване на официалните названия (вж. примерите в т. 2) е плеонастично и именно поради това се откроява с висока експресивност. Л. М. Складенко (1990: 23) отчита тенденция към разширяване на употребата на членувани форми, като изхожда от наблюденията си върху езици със стабилизирана артиклова система (френски, румънски, гръцки, албански), в които членът взаимодейства активно с ономастичната система и се съчетава с повече онимични класове. Наред с това отбелязва, че в езици с разколебана артиклова система (български, английски, унгарски) узуалното членуване засяга по-малко онимични класове. Според И. Харалампиев (2006: 174 – 175) многобройните случаи на членувани собствени имена би следвало да се разглеждат не

(1994: 152) определя като „секундарна система“ спрямо основната система на апелативите.

¹⁶ Вж. също: *Барата*, *Грамадата*, *Гърците*, *Еленците*, *Ряховците*, *Среброто*, *Стоките*, *Тънкото* (Димитрова-Тодорова 2011: 102); квартали: *Лагера*, *Разсадника*, *Хиподрума* (Буров 2004: 133).

¹⁷ Срв. *бара* – *Барата*, *било* – *Билото*, *блато* – *Блатото*, *брод* – *Брода* (ГСБКЕ 1983: 126). Някои автори използват по-старото терминологично означение *микротопоними*, вж. напр. Буров (2004: 131).

като изключения от общото правило, а като проявление на закономерен процес, който постепенно разширява обхвата си.

Употребата на проприи с определителен член в различните сфери на комуникация, а оттам и открояването на тенденции, предполага по-детайлно проучване, тъй като набелязаните случаи са само част от възможните. Като се има предвид, че формалните морфологични показатели не са единственото средство за детерминация, очертаната проблематика при собствените имена се нуждае от по-нататъшни разработки в съпоставителен аспект.

ЛИТЕРАТУРА

- Буров 2004:** Буров, Ст. *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността.* [Burov, St. Poznaniето v ezika na balgarite. Gramatichno izsledvane na kontseptualnata kategorizatsiya na predmetnostta.] Велико Търново: Фабер, 2004.
- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология.* [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya.] Ст. Стоянов (гл. ред.). София: БАН, 1983.
- Гърдев 2009:** Гърдев, Ст. *Езикови структури. Пътища и граници на смисъла.* [Gardev, St. Ezikovi strukturi. Patishta i granitsi na smisala.] Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2009.
- Димитрова-Тодорова 2011:** Димитрова-Тодорова, Л. *Собствените имена в България. (Изследвания, анализ, проблеми).* [Dimitrova-Todorova, L. Sobstvenite imena v Bulgaria. (Izsledvaniya, analiz, problemi).] София: ИК ЕМАС, 2011.
- Докулил 1977:** Dokulil, M. Status tzv. vlastních názvů. // *Slovo a slovesnost*, 1977, r. 38, č. 1, 311 – 319.
<<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2486>> (18.12.2019)
- Зидарова 2018:** Зидарова, В. *Семантика и прагматика на именната детерминация в българския език.* [Zidarova, V. Semantika i pragmatika na imennata determinatsiya v balgarskiya ezik.] Пловдив: Коала прес, 2018.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Лангендонк 2007:** Langendonck, Willy van. *Theory and Typology of Proper Names.* Trends in Linguistics: Studies and Monographs 168. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007.

- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и рефериране в света на езика*. [Marovska, V. Referentsiya i referirane v sveta na ezika.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Плескалова 2017:** Pleskalová, J. Нурокористikum. // P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <<https://www.czechency.org/slovník/HYPOKORISTIKUM>> (20.12.2019)
- Скляренко 1990:** Скляренко, А. Об иерархичности ономастической и артиклевой систем и их взаимодействии (опыт типологического сопоставления). [Sklyarenko, A. Ob jerarhichnosti onomasticheskoy i artiklevoy sistem i ih vzaimodeystvii (opyt tipologicheskogo sorostavleniya).] // *Съпоставително езиковедие*, 1990, № 6, 22 – 27.
- Станков 1987:** Станков, В. За семантичния инвариант на определителния член в българския език. [Stankov, V. Za semantichniya invariant na opredelitelniya chlen v balgarskiya ezik.] // *Български език*, 1987, № 1 – 2, 70 – 76.
- Стоянов 1978:** Стоянов, Ст. Членуване на имената, местоименията и причастията в зависимост от морфологичните и фонетичните им особености. [Stoyanov, St. Chlenuvane na imenata, mestoimeniyata i prichastiyata v zavisimost ot morfologichnite i fonetichnite im osobenosti.] // *Помагало по българска морфология. Имена*. П. Пашов (съст.). София: Наука и изкуство, 1978, 147 – 175.
- Трифенова 2015:** Трифенова, Й. За обхвата и класификацията на хремотонимите в български и чешки. [Trifonova, Y. Za obhvata i klasifikatsiyata na hrematonimite v balgarski i cheshki.] // *Език и литература*, 2015, № 1 – 2, 229 – 240.
- Харалампиев 2006:** Харалампиев, И. *Бъдещето на българския език от историческо гледище (върху морфологичен материал)*. [Haralampiev, I. Badeshteto na balgarskiya ezik ot istoricheskoto gledishte (varhu morfologichen material).] Велико Търново: Фабер, 2006.
- Чакърва 2011:** Чакърва, Кр. Формално-семантична характеристика на съществителните имена от общ род в съвременния български език. [Chakarova, Kr. Formalno-semantichna harakteristika na sashtestvitelnite imena ot obsht rod v savremenniya balgarski ezik.] // *Следите на словото. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. Диана Иванова*. Пловдив: Контекст, 2011, 324 – 340.

Чаралозова 2008: Чаралозова, К. Семантика на българските експресивни собствени лични имена. [Charalazova, K. Semantika na balgarskite ekspresivni sobstveni lichni imena.] // *Български език*, 2008, № 3, 44 – 57.

Шлосар 1994: Šlosar, D. Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině. // *Naše řeč*, r. 77, 1994, č. 3, s. 147 – 152. <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7193>> (21.01.2020).

ЛЕКСЕМНИЯТ КЛАС НА ЧИСЛИТЕЛНОТО ИМЕ СПОРЕД МОРФОЛОГИЧНИЯ ТАКСОНОМИЧЕН ПРИНЦИП

Константин Куцаров
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE LEXEMIC CLASS OF THE NUMERAL ACCORDING TO THE MORPHOLOGICAL TAXONOMIC PRINCIPLE

Konstantin Kutsarov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Bulgarian linguistics states that the class of the numerical combines two types of numerical lexemes – numerical and ordinal, which have different form changes. Such coexistence contradicts the morphological taxonomic principle, according to which a part of speech should combine words with a homogeneous paradigm and identical grammatical features. The morphological epicrisis made in this scientific work shows that it is more correct to divide the lexemes with quantitative semantics into three lexemic classes – numerals, nouns, and adjectives.

Key words: numeral, numerical lexemes, part of speech, morphological taxonomic principle, grammatical characteristics

Статутът на числителното име като самостоятелен клас думи е силно комплициран. Тематичен исторически преглед би показал, че такава част на речта не присъства в родилните етапи на учението през древността, няма я и в средновековните съчинения с лингвистична насоченост. Започва да се обособява едва в годините на 19-и век, когато езиковедите таксономично раздробяват именната система. По наши наблюдения за първи път в учебно пособие по български език числителното име се среща в граматиката на братя Цанкови, отпечатана във Виена на немски език през 1852 година (вж. Цанков, А., Цанков, Д. 1852: 8). В по-нататъшните трудове числителното трайно утвърждава присъствието си сред частите на речта, като в лексемния му обем почти винаги откриваме и т.нар. числителни редни имена. Сред дефи-

нициите, давани през годините, ще открием тази на Ст. Гърдев в енциклопедична речникова статия от 2000 г.: числителното име „е лексико-граматичен клас от имена, назоваващи елементите от естествения ред на числата, организирани в десетична бройна система – количествена и поредна, – която е абстракция на количествените характеристики в действителността“ (Русинов, Георгиев, съст. 2000: 544).¹ В определенията на изследователите личи естественият стремеж да бъдат характеризирани едновременно и двата типа верифицирани числителни – бройни и редни. Понякога квалификацията на двата вида числителни следват една след друга, например: „Числителното име... означава същина число (лат. *numerus*), напр. *едно, две, сто, хиляда*, или признак на същина от число (числов признак), напр. *първи, втори, стоти, хилядни*. Така числителното име служи в реч както съществително и както прилагателно“ (разредките са на автора – К. К.) (Теодоров-Балан 1955: 209).

Знаем, че в езикознанието прилаганите принципи за групиране на думите (лат. *principium divisionis*) обикновено са три: **логикосемантичен, морфологичен и синтактичен**. Идеалният лингвистичен замисъл е те да действат пропорционално и едновременно, в синтез. Практиката обаче показва, че специфичният граматичен облик на всяка конкретна езикова система предпоставя примарната значимост само на един критерий. Той може да бъде различен при класификацията на самостоятелните, несамостоятелните и асинтагматичните думи или пък при изменяемите и неизменяемите. Високата флексивност на съвременния български език, обуславяща морфемното изразяване на грамемите и морфологичните категории, предопределя предимството на морфологичния фактор при класификацията на изменяемите думи.

Тук трябва да уточним, че морфологичният принцип изисква дадена част на речта да обединява думи с едно и също формоизменение, изразяващи съответно идентични морфологични категории. Всеки лексемен клас трябва да формира уникална комбинация от морфологични категории, в които се съдържа задължително и обобщената от логическо гледище представа за денотат, за количество, за признак, за признак на признака и т.н. Евентуални дефективности в парадигмите на теоретично задължителни за класа форми не би трябвало да влияят на таксономията, ако имат своето обяснение – такива липси ще открием немалко при числителните имена.

¹ Повече научни, а и любопитни подробности за квантитативната семантика в езика могат да се намерят в монографията на същия автор „Числото в реч“ (Гърдев 2000).

Няма сериозен езиковед, на когото да убягва съществената разлика във функционалния статус на бройните и на редните числителни – първите назовават, а вторите са признаци. С още по-просто око се вижда и граматическата ирегуларност – морфологична и синтактична – между двата типа имена. Обща между тях остава само нумеративната им семантика. Налице е следователно грубо нарушаване на основния класификационен принцип – дадена част на речта да обединява думи с еднакво формоизменение и съответно с еднакви морфологични категории. Необходима е идентичност и на синтактичните реализации, но и такава не е налична. Ясно е, че поне единият от двата вида „кодифицирани“ числителни имена не трябва да присъства в този клас.

Решението на въпроса не е трудна задача. Т.нар. числителни редни имена притежават всички характеристики, присъщи на относителните прилагателни имена. От логико-семантична гледна точка те са производни думи (*три* → *трети*; *десет* → *десети*; *милион* → *милионен*) и в свързана реч са думи признаци. Изразяват морфологичните категории род (*трети* ~ *трета* ~ *трето*), число, макар и с омонимни форми (*трети ред* ~ *трети редове*), и положение (*трети* ~ *третият/-я*; *трета* ~ *третата*; *трето* ~ *третото*; *трети* ~ *третите*). В състава на изречението изпълняват служба на съгласувани определения. Съобразно с изтъкнатите характеристики този род думи трябва да бъдат детерминирани като прилагателните имена.

Същинското числително име (лат. *numen numerale*) заедно със съществителното име попадат в групата на лексемните класове, изпълняващи номинативна функция в езика. То назовава мислената представа на човека за количествено понятие, за брой, сума. В лексемния клас на числителните имена се включват думите от типа *един*, *два*, *три*, *пет*, *десет*, *дванадесет*, *тридесет*, *сто*, *сто и пет*, *сто двадесет и пет* и т.н. в броен числов номинативен безкрай. Именно това са лексемите, които назовават понятие за абстрактно количество (в изолирана употреба) в десетичен порядък. **Грамматичният им облик също е специфичен – те изразяват категориите положение и одушевеност и са в огромна степен дефективни по отношение на класическите именни категории род и число.**

Категорията положение при числителните имена е единствената, която функционира оптимално. Всяка лексема от разглеждания клас притежава неопределена и определена форма: *един* ~ *единият/-я*, *една* ~ *едната*, *едно* ~ *едното*, *едни* ~ *едните*; *два* ~ *двата*, *две* ~ *двете*; *три* ~ *трите*; *пет* ~ *петте*; *двадесет* ~ *двадесетте*; *двадесет и пет* ~ *двадесет и петте*; *сто* ~ *стоте*; *сто и двадесет* ~ *сто двадесет и*

петте; *петстотин* ~ *петстотинте*; но *пет хиляди* ~ *петте хиляди* и т.н. Освен че откъм изразяване е морфологична, категорията положение тук има само структурен (съгласувателен) характер, тъй като семантичното съдържание принадлежи на поясняваното съществително име, например *двамата алпинисти* = *Алпинистите*, които са двама (*алпинистите* двама); *трите сестри* = *Сестрите*, които са три (*сестрите* три); *двете бебета* = *Бebetата*, които са две (*бebetата* две). Интересен детайл в българската реч е, че ако определено числително име пояснява нелично съществително име от мъжки род, то второто тогава е в нормативната си бройна форма – *двама балкона*, *трите учебника*, но в редките случаи на размяна на местата им – *балконите два*, *учебниците три* – съществителното „губи“ бройната си форма и се употребява в множествено число.²

Отличителен белег при числителните имена е липсата на категорията род. В това няма нищо необичайно, даже е логично, като имаме предвид, че всички думи от класа са нелични. По този начин се избягва хаотичната и безсмислена сексуализация на неживите понятия в дадена езикова система като нашата. Въпреки това обаче в редки случаи се налага към числителното име да бъде употребен признак, а както знаем, в българския език той се съгласува: *Какво красиво шест написа*; *Едно три и още едно три правят шест*; *Още от първото раздаване на картите ми дойде готово петдесет*; *Ново двадесет!!!* и др. От примерите ясно се вижда, че когато е необходимо съгласуване с числителното, то „проработва“ като лексема от среден род по подобие на съществително име. Всъщност това е резултат от облигаторното формоизменение по род на прилагателните имена и на частицата в българския език (когато са в единствено число).

Все пак сред числителните имена има две лексеми, които притежават морфологично изменение по род. Първата е *един*: *един* (м. род) ~ *една* (ж. род) ~ *едно* (ср. род). Най-вероятната причина за формоизменението по род тук е адекватният генезис на разглежданите думи в старобългарския език, както и новите им неопределителни (или специфични определителни) функции в съвременното състояние на езика. По род се изменя и числителното *два*, като формите му са с една по-малко: *два* (м. род нелица) ~ *две* (ж. и ср. род). И тази лексема в старобългарския език е функционирала като прилагателно име.

Категорията число също е дефективна при числителните имена. Тяхната номинативна функция в езика е да назовават точно (но абст-

² Същата закономерност е актуална и ако нямаме определени форми, срвн. *два балкона*, но *балкони два*; *три учебника*, но *учебници три*.

рактно като същина) понятие за количество, следователно изразяването на граматическо число е напълно излишно. Единствените форми за число тук са *един* (ед. ч.) ~ *едни* (мн. ч.), като наличието им се обосновава от същите причини като при родовите им форми.

Грамматическата характеристика на лексемата *един* много наподобява тази на прилагателните имена – изменение по род, по число и по положение. Вярно е, че *един* не се степенува, но за това има обективни причини, както е при качествените прилагателни имена от типа *мъртъв, гол, бос, кръгъл, цял* и др. При таксономията на *един* по изключение ще изведем на първо място по значимост логико-семантичния критерий и ще маргинализираме морфологичния. Номинативната функция на думата, и по-конкретно назоваването на базисното от логическа гледна точка понятие за единичност, за нас имат решаващо значение при детерминирането на *един* като числително име.

Числителното име притежава и една уникална морфологична изява. Това е противопоставянето *мъжколичност* ~ *немъжколичност*, което според възприетата от нас теоретична рамка конструира морфологична категория. Ще я наричаме категория *одушевеност*, макар че в българския език граматичното (подч. е мое – К. К.) съдържание за същинско лице е релевантно само за мъжкия пол за разлика от семантичното съдържание на лексико-граматичния разред лични съществителни имена, където се „одушевяват“ и трите рода. Както стана ясно, маркираните мъжколични форми на числителните имена се образуват, когато са в смислово-синтактична връзка с лично съществително име от мъжки род. Експлицитната словоизменителна морфема е *-ма*, а когато се добавя след основа на съгласен звук, се вмъква епентетично *и* (*-има*): *два* ~ *двама*, *три* ~ *трима*, *пет* ~ *петима*. Употребата на мъжколичните форми е ограничена и това се отбелязва от всички изследователи. Най-често подобни форми образуват числителните от две до шест: *двама чиновници, трима братя, четирима строители, петима инженери, шестима охранители*. Б. Николаев допълва: „Срещат се и форми с наставка *-има* и за количествата „9“, „10“ и „12“, но те са значително по-редки и се възприемат донякъде като оказионализми“ (Николаев 2001: 52). Л. Андрейчин споменава, че мъжколични форми се употребяват и когато числителните от две до шест са „прибавени в по-големи числа“ (вж. повече при Андрейчин 1944: 348 – 349). Становищата на авторите несъмнено са верни и откъм функционалност, и откъм фреквентност на формите. Присъединявайки се към казаното, ще уточним, че потенциал да изрази по граматичен начин мъжколичност има всяко числително име, например

петнайсетима, тридесетима, сто двадесет и петима и т.н. Ниската им фреквентност, както и увеличаващият се брой неправилни употреби от типа *два чиновника**, *пет инженера**, по никакъв начин не накърняват автентичността и присъствието на мъжколичната форма в българския език.

Немъжколичната форма чрез липсата на категориален формален показател сигнализира граматична неодушевеност. В съдържателния обхват на тази грамема обаче подобно и на други славянски езици, могат да влизат и персонални понятия от женски и от среден род.

Категорията одушевеност е най-отличителната проява в граматичния облик на числителното име. Именно нейното присъствие оказва решаващо влияние в нашата класификация този род лексеми да запази автономния си характер като част на речта.³ Въпреки че категорията одушевеност в граматикализирана експликация се среща единствено при числителното име, съдържанието ѝ не му е присъщо. Семантиката за персоналност е релевантна само за съществителното име, следователно при числителното одушевеността е формална, зависимостна, синтактично обусловена категория.

По-особен е граматичният статус на лексемите *нула, хйляда, милион* и *милиард*. Те притежават ясно изразен лексикално-граматичен род – *нула* и *хйляда* са от женски род, а *милион* и *милиард* са от мъжки род. Изменят се морфологично по единствено и по множествено число (*нула* ~ *нули*; *хйляда* ~ *хйляди*; *милион* ~ *милиони*; *милиард* ~ *милиарди*), както и по неопределено и по определено положение (*нула* ~ *нулата*; *нули* ~ *нулите*; *хйляда* ~ *хйлядата*, *хйляди* ~ *хйлядите*; *милион* ~ *милионът/-а*, *милиони* ~ *милионите*; *милиард* ~ *милиардът/-а*, *милиарди* ~ *милиардите*). Отчитаме стопроцентово препокриване с граматичните параметри на съществителното име. Еднаквост има и по отношение на номинативните функции, както и в синтактичните употреби. В такъв случай научната коректност ни задължава да квалифицираме *нула, хйляда, милион* и *милиард* като съществителни имена. По същите критерии съществителни имена са и нумеративните лексеми от типа *двойка, петица, десетка, стотица, стотинка, десетачка, дващестачка, стотарка*, както и умалително-гальовните имена от типа *едничка, двечки, двенки, двамаца, половинка, четвъртинка* и т.н.

³ По останалите критерии числителното име максимално се доближава до лингвистичната епикриза на съществителното име, дори и с неоптималното (дефективното) изразяване на род и число.

Към класа на числителното включваме още дробните имена (*една трета, три четвърти*) и имената за приблизителност (*две-три, сто-двеста*).

Синтактичната служба на числителното име е по-ограничена в сравнение с тази на съществителното име поради спецификата на лексикалното му значение. Най-често функционира като несъгласувано определение: *Той му поиска десет лева; Две деца играеха на двора*. По-рядко числителното име може да бъде подлог в изречението: *Петнадесет е число, а не цифра*. Значително по-високата фреквентност на определителната функция на числителното име в речта според някои изследователи е основен аргумент (има се предвид синтактичният критерий) за таксономичното му диференциране от съществителното име (вж. напр. Смирницки 1959: 161 – 163). Според същия автор това се дължи на несубстантивната природа на нумеративните лексеми от типа на *десет* (вж. пак там).

Нашата разработка отреди примарна класификационна роля на морфологичния фактор. Според него думите с нумеративна семантика в българския език не попадат облигаторно в общ лексемен клас. Например формоизменителният облик на т.нар. числителни редни имена категорично ги отнася към класа на прилагателните имена. Морфологичната епикриза на лексемите *нула, хиляда, милион* и *милиард*, както и на тези от типа на *двойка, петица, десетка, стотица, стотинка, десетачка* и т.н., ги таксономизира като съществителни имена.

Остава комплициран въпросът дали автономният статут на числителното име като част на речта притежава необходимите лингвистични протекции. Според възприетата от нас критериална база най-силен аргумент в полза на самостоятелността на лексемния клас е морфологичното изразяване на мъжколичност ~ немъжколичност (морфологична категория одушевеност). Тази експликация обаче, макар и уникална, е силно ограничена във функционалното битие на разглежданите лексеми. В облика на числителните имена можем да открием и тяхната номинативна функция в езика, която ги сближава единствено със съществителните имена.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*.] София: Хемус, 1944.
- Георгиев, Русинов, съст. 2000:** *Енциклопедия на съвременния български език*. [Georgiev, St., Rusinov, R., sast. *Entsiklopediya na*

savremenniya bulgarski ezik.] Съставители: Р. Русинов и Ст. Георгиев. Велико Търново: Абагар, 2000.

Гърдев 2000: Гърдев, Ст. *Числото в реч.* [Gardev, St. Chisloto v rech.] Русе: ЛЕНИ – АН, 2000.

Николаев 2001: Николаев, Б. *Българските числителни.* [Nikolaev, B. Bulgarskite chislitelni.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2001.

Смирницки 1959: Смирницкий, Ал. Ив. *Морфология английского языка.* [Smirnitskiy, Al. Iv. Morfologija anglijskogo jazyka.] Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1959.

Теодоров-Балан 1955: Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика за всякого. Дял първи. За думите. Свезка втора. Имена.* [Teodorov-Balan, Al. Nova bulgarska gramatika za vsyakogo. Dyal parvi. Za dumite. Svezka vtora. Imena.] София: Издание на Българската академия на науките, 1955, с. 127 – 270.

ЕЛЕКТРОННИ ИЗДАНИЯ

Цанков А., Цанков Д. 1852: Cankof, A., Cankof, D. *Grammatik der bulgarischen Sprache.* Viena, 1852.

<<https://edoc.hu-berlin.de/handle/18452/1228>> (11.05.2019).

**КЪМ ВЪПРОСА ЗА АСПЕКТУАЛНИТЕ ОГРАНИЧЕНИЯ
ПРИ ИЗРАЗЯВАНЕТО НА ПРОХИБИТИВНОСТ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Красимира Чакърова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**ON THE ASPECTUAL RESTRICTIONS IN EXPRESSING
PROHIBITION IN CONTEMPORARY BULGARIAN**

Krasimira Chakarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The object of research in this article are the aspectual restrictions in the grammatical expression of *prohibition* in contemporary Bulgarian. An important goal of the analysis is not only to present the cases in which the aspectual semantics of the verbs in perfective aspect restricts the functioning of the prohibitive forms, but also to explore the causes of this manifestation of defectivity. The non-prohibitive realizations of the negative imperative formed by the perfectives have also been considered in the analysis.

Key words: prohibition, imperative, perfective aspect, aspectuality, transposition, functional restriction

Във фокуса на научния анализ е поставен проблемът за аспектуалните ограничения при граматичното изразяване на прохибитивно значение¹ в съвременния български език. За съществуването на подобни ограничения се споменава както в системните граматики, така и в специализирани лингвистични проучвания, но въпреки това темата не може да се смята за изчерпана. Достатъчно е да споменем, че в сравне-

¹ Това значение има две основни разновидности: а) ситуативен прохибитив – забранява се действие, протичащо в момента или предстоящо в конкретна ситуация (напр. **Недей да говориш така, обиждаш ме!**; **Не отваряй прозореца, ще стане течение!**); б) константен прохибитив – принципно се забранява извършването на дадено действие в бъдеще (**Не преминавайте, когато светофарът свети червено**; **Не прекалявайте с алкохола, за да не увредите черния си дроб!**).

ние с другите славянски езици нашият език притежава по-богат набор от граматични прохибитивни експликатори (срв.: *не пиши, недей да пишеш, недей писа, да не пишеш, да не си писал, стига си писал* и др.²). Логично възниква въпросът дали аспектуалната семантика на изходните глаголи е рестриктивна при реализацията на всички посочени граматични средства, или става дума за точно определени формални групи. От съществено значение е да се потърсят и причините за констатираните ограничения и не на последно място – да се акцентува върху възможността за преодоляване на аспектуалните рестрикции и да се коментират произтичащите от това формално-семантични трансформации. Успешното изпълнение на споменатите задачи би хвърлило допълнителна светлина върху специфичния характер на взаимодействие между категориите статус³ и вид на глагола.

Още в началото се налага да припомним, че с термина *прохибитив* (от лат. *prohibitio* – „забрана“) обикновено се назовава „съчетанието на императива с отрицание“ (Гусев 2005: 7), т.е. прохибитивът се разглежда като един от семантичните подтипове на повелителното наклонение. Това обаче не означава, че комбинирането на двата маркера – статусен⁴ и модален, е задължително условие, за да говорим за прохибитивност. Както е известно, не всички отрицателни повелителни форми в съвременния български език изразяват забрана за извършване на действие – срв. напр.: *Дано не ми се сърди!*; *Дано не го е познал!* (оптативно значение); *Нека не мълчим, когато хората с уверждения протестират!* (хортативно значение⁵) (Чакърова 2018). От друга страна, съществуват прохибитивни форми без участието на оператора за отрицание *не*. Вместо него се използва специализирани-

² Вж. по-подробно у Чакърова 2018.

³ С този термин И. Куцаров назовава морфологична категория на глагола, която се основава „на отношението на действието (или резултата от действието) към реалността (подч. е на авт.), т.е. [...] то (действието – б. м., К. Ч.) се характеризира само за себе си, независимо от говорещото лице, глаголното лице (глаголния субект) и изказването“. Категорията е двучленна и „се гради върху формално-семантичната привативна опозиция отрицателност~неотрицателност (с главно значение на немаркирания член – утвърдителност)“ (Куцаров 2007: 373).

⁴ Отрицателните форми са маркирани от „частицата-морфема *не*“ (Куцаров 2007: 373), която се съдържа и в маркерите *няма, недей* и др.

⁵ По-подробно за значенията на императива в българския език вж. Чакърова 2009.

ят маркер за забрана *стига*, който не се съчетава с допълнителен императивен маркер (напр. *Стига си говорил*⁶!) (вж. Чакърлова 2018).

Споменатите факти потвърждават становището на В. С. Храковски, че „семата ‘волеизявление’ не влиза в сферата на действие на оператора за отрицание“ (Храковски 1990: 210 – 211). Неслучайно мястото на *не* в състава на българските граматични прохибитивни експликатори, образувани с *да* или *нека* (*нека да*), е винаги след тези частици – срв.: *Никой да не мърда!*; *Да не си дошла повече!*; *Нека не влиза, не мога да го понасям!* и др.

В следващото изложение ще спрем вниманието си върху една от най-характерните прояви на аспектуална дефективност при изразяването на забрана в съвременния български език: рестрикцията ***[прохибитив + перфектив]**.

Общоприето е мнението, че прохибитивните форми в нашия език се образуват „само от несвършени глаголи“ (ГСБКЕ 1983а: 367)⁷. Според традиционната видова теория става дума както за безпредставъчни имперфективи от типа *пиша, ходя, ям* и др., така и за „вторични“ глаголи като *преписвам, разказвам, окапвам* и др. (т.е. граматични итеративи – вж. Чакърлова 2003). Срв. напр.: „При употреба на повелително наклонение в отрицателен смисъл, т.е. когато се изразява забрана, е възможен само несвършеният глаголен вид [...]“ (разредката е на авт. – К. Ч.) (Андрейчин 1944, цит. по 1978: 248); „В българския език забраната за съвместяване на значенията за свършен вид и императив с отрицание е пълна“, което „се обяснява от самата природа на вида“ (Норман 1980: 119); „[...] видова конкуренция в повели-

⁶ Р. Ницолова нарича формите със *стига* „императивни форми за прекратяване на действието“ (Ницолова 2008: 404).

⁷ Изключение в това отношение правят някои несвършени глаголи със специфично лексикално значение (модални, безлични, статални), от които не могат да се образуват повелителни форми (не само отрицателни, но и положителни) – срв.: *мога, трябва, мръква, личи (си), гранича, съдържам, състои се* и др. (примерите са на Р. Ницолова 2008), – както и „вторични“ глаголи с „чисто видова“ („празна“) представка от типа *написвам, прочитам, окъпвам, послужвам, окосявам* и др., употребявани рядко при изразяване на забрана – срв.: **Не написвай коментар(и), ако си неграмотен* и *Не пиши коментар(и), ако си неграмотен*; **Стига сте окъпвали детето с хладка вода* и *Стига сте къпали детето с хладка вода!* (за дефективността на подобни производни глаголи вж. коментара у Чакърлова 2003: 100 – 101). Специфично отклонение от обичайния модел на формообразуване представлява и устойчивият израз *Не дай боже!*, в който формата *дай* „е останала по традиция от миналото, когато е означавала несвършен вид“ (ГСБКЕ 1983а: 368).

телно наклонение при отрицание не съществува“ (Станков 1976: 101); „Отрицателните форми на императива (в т. ч. се включват както формите с *не*, така и с *недей* – б. м., К. Ч.) се образуват [...] само от глаголи от несв. вид⁸“ (Ницолова 2008: 403); „Важно граматично ограничение в българския език е свързано със забраната за съчетаване на отрицанието с глаголи от СВ в императив“ (Иванова, Градинарова 2015: 50)⁹.

Наблюденията ни върху ексцерпирания материал убедително подкрепят цитираните заключения – срв.:

а) при изразяване на ситуативна забрана: *Не пиши това писмо!*, но **Не напиши това писмо!*; **Не препиши/допиши/подпиши* (и др.) *това писмо!*; *Не пишете повече, няма време!*, но **Не напишете/препишете/допишете... повече!*; *Не му казвай точно сега!*, но **Не му кажи точно сега!*; *Недей да се смееш, когато ти говоря!*, но **Недей да се изсмееш/засмееш* (и др.), *когато ти говоря!*; *Стига сме яли!*, но **Стига сме изяли!*; *Нека не четете вече!*, но **Нека не прочетете/изчете* (и др.) *вече!*; *Нека не влиза, не мога да го понасям!*, но **Нека не влезе, не мога да го понасям!* и др.;

б) при изразяване на константна забрана: *Не излизайте без шапки, когато е студено!*, но **Не излезте без шапки, когато е студено!*; *Не обиждай приятелите си!*, но **Не обиди приятелите си!*; *Не пишете доноси, подло е!*, но **Не напишете доноси, подло е!*; *Нека не се занимава с глупости!*, но **Нека не се занимае с глупости!* и др. под.

Важно е да се уточни, че споменатото аспектуално ограничение не е характерно само за българския език¹⁰. Макар в останалите славянски езици да се срещат отрицателни повелителни форми, образувани от перфективни глаголи за неконтролируемо действие (най-

⁸ Курсивът е на авт.

⁹ Както отбелязват учените медиевисти, подобно ограничение не е съществувало в старобългарския език. Там прохибитивните форми са можели да се образуват и от перфективи (вж. у Мирчев 1985: 85) – срв. напр.: носнѣ ... не оубон сѧ прнѣтн женѣ твоѣмъ марнѣ Мт 1.20; не ожеститѣ срѣдѣць вашѣхъ. ꙗко въ прогнѣванн Сп 94.8; Пршльецъ есмь азъ на землн. Не съкръын отъ мене заповѣдеи твоѣхъ Сп 118.19 (Речник 1999: 939).

¹⁰ Срв. напр. в рус.: **Не отпусти меня!*; **Не расскажите о своих планах!* и др. На този факт обръща внимание Ю. С. Маслов: „Значителното разширяване на употребата на несвършения вид за сметка на свършения се наблюдава [...] и в повелителното наклонение в други славянски езици [...]. В частност в руски език при отрицание използването на повелително наклонение от свършен вид е силно ограничено, макар да не е изчезнало напълно“ (Маслов 1982: 283).

често с неприятен, нежелан резултат), тези форми обикновено не изразяват забрана, а превантивно значение – срв. напр. в руски: *Не упади!* (= Пази се да не паднеш!); *Не подсколзнись!*; *Не вывихни себе ногу!*; *Не обожгись об утюг!* и мн. др. (примерите са на Пете 1991)¹¹, но **Не отпусти его!*; **Не расскажите об этом!*. Спецификата на българския език се състои в това, че употребата на подобни форми за „предпазване“ е също толкова неграматична, колкото и на прохибитивните форми, в които участва перфектив – срв.: **Не падни!*; **Не се подхлъзни!*; **Не си навехни крака!*; **Не се опарì на ютията!* и др.

Ако се опитаме да потърсим причините за разглежданата аспектвална рестрикция при функционирането на прохибитивните форми, бихме посочили следните обстоятелства:

1. Семантиката на перфективите

Както сме отбелязвали в предишно наше изследване¹², наред с основното си значение (цялостност, комплексност, завършеност на действието), глаголите от свършен вид притежават и няколко допълнителни значения: еднократност, конкретност и ефективност (постигната цел на действието). Именно комбинацията между тези значения се оказва сериозно препятствие при вербализирането на константна или ситуативна забрана.

Константната забрана например не може да бъде отнесена към конкретно, единично и вече завършено действие, което е постигнало целта си¹³, т.е. превърнало се е в събитие¹⁴. Семантична несъвместимост със СВ се забелязва и при употребата на ситуативен прохибитив, забраняващ дадено действие „още от основи, без да се стига до предс-

¹¹ Нещо повече, в подобни примери употребата на „вторични“ глаголи от несвършен вид (итеративи) е невъзможна – *„Не поскользнись! / *Не поскользывается!“* (Кобозева 2010: 31).

¹² Вж. Чакърлова 2017.

¹³ За значението постигната цел на действието вж. Пенчев 1990.

¹⁴ В своето изследване, посветено на спецификата при употребата на българските глаголни видове в отрицателен императив, М. Кюнаст също обръща внимание върху семантиката на перфективите – срв.: „Перфективните глаголи изразяват квалитативна промяна на глаголното състояние – преходен процес от състояние на подготовка към резултативно състояние. [...] От перспективата на аспектвалната интерпретация употребата на перфективен глагол в императивно изказване поставя акцента върху завършеността на заявената чрез императива ситуация, тъй като състоянието на резултат е включено във времевия обхват на задължението“ (Кюнаст 2008, <http>) (преводът тук и по-нататък е мой, К. Ч.).

тава за неговата синтетична цялост“ (Андрейчин 1944, цит. по изд. от 1978: 248)¹⁵.

2. Вътрешносистемната аспектуална конкуренция (итеративи vs. перфективи)

Като причина за невъзможността на свършените глаголи да участват при образуването на форми за забрана, може да се посочи една от най-ярките специфики на българския глаголен вид – генерализирането на процеса граматична итеративация¹⁶ (традиционно наричан „вторична имперфективация“). Като преки семантични аналози на перфективите, от които са образувани, от една страна, и като функционални биаспективи¹⁷ – от друга, итеративните глаголи се оказват предпочитани при изразяването на прохибитивно значение. Според М. Кюнаст прохибитивът в нашия език „създава контекст на аспектуална „принуда“¹⁸, който изисква задължителна употреба на глаголи от несвършен вид“ и по този начин води до вторична имперфективация (Кюнаст 2008, <http>). Само тези глаголи „позволяват включване на времето на говорене в референтното време, като същевременно показват и времевата ограниченост на ситуацията“ (Кюнаст, цит. съч.).

Заслужава внимание обяснението на авторката, че аспектуалната рестрикция при образуването на отрицателни повелителни форми се дължи на неспособността на самостоятелно употребените глаголи от СВ да изразяват време като предикати в главното изречение (за разлика от глаголите от свършен вид в други славянски езици) (вж. Кюнаст, цит. съч.). Тази типологическа разлика се разглежда като пряко следствие от сложността на отношенията между категориите време, вид и наклонение в съвременния български език.

¹⁵ По думите на Л. Андрейчин тази особеност на прохибитива се подкрепя красноречиво от съществуването на сложни форми със спомагателен глагол *недей*, при които „вниманието се съсредоточава именно върху прякото извършване на действието“ (Андрейчин, цит. съч.: 248). Изследователят отбелязва, че поначало повелителното наклонение „подтиква по самото си естество към пряко действие“, като представата за протичането на това действие „изпъква по-силно от представата за неговата синтетична завършеност“ (Андрейчин 1944, цит. по изд. от 1978: 247).

¹⁶ Вж. Чакърова 2003.

¹⁷ Характеристиката „биаспективност“ не може да бъде отнесена единствено към споменатите по-горе итеративи с „чисто видова представка“ (*написвам, прочитам* и др.), които се реализират в неактуален план.

¹⁸ У авторката „коерсия“ (бел. моя, К. Ч.).

По наше мнение подобна идея не е достатъчно обоснована. Би могло да се възрази, че ограничението при използването на перфективи в отрицателен императив за забрана се наблюдава и в такива славянски езици, в които самостоятелната темпорална употреба на СВ в главни изречения е напълно възможна (срв.: *Я скажу тебе все* (рус.), *Ja powiem ciębie wszystko* (пол.), *Řeknu ti všechno* (чеш.)¹⁹ и др.).

От друга страна, заслужава внимание фактът, че рестрикцията ***[прохибитив + перфектив]** в съвременния български език не е безусловна (абсолютна). Доказателство за това е съществуването на второлични резултативни *да*-конструкции²⁰ за забрана, в които участват глаголи от СВ: – срв.: *Да не си повторил* (вм. *не повтаряй*)! (Г. Караславов); *И да не си ми казал още веднъж за имане, че главата ти пречуквам, хубаво да знаеш!* (Й. Йовков); *Да не си посмял да ме пипнеш!* – *извикала оная* (Ив. Петров); *Да не си излязла навън, да не си пристъпила през прага навън, че ще те пребия* (Й. Йовков) и др.

Характерно за тях е, че се реализират в подбудителни изречения²¹ и изразяват предимно ситуативна забрана, към която се добавя и значението за предупреждение или закана. Не са неутрални в стилистично отношение и нямат пряк формално-семантичен аналог в останалите славянски езици. К. Попов разглежда появата им като следствие от „невъзможността да се образува отрицателна повелителна форма от свършения вид на глагола“ (Попов 1976: 383). Според нас обаче съществуването на конструкции от споменатия тип е резултат от транспозиция, при която се забранява не само дадено действие, а и неговият възможен резултат

Подобно на останалите транспозиции на резултативните (у В. Маровска „перфектните“) форми (вж. Маровска 1998: 177), и тук конотацията се изразява в по-голямата категоричност на волята на говорещия за забрана на дадено действие.

¹⁹ В лингвистиката неведнъж е отбелязвано, че подобни презенсни форми от СВ имат футурално значение (функционират като „просто бъдеще време“). Способността на СВ да „проектира“ действията в плана на бъдещето се дължи на комбиниранието на значенията завършеност и постигната цел (ефективност) (вж. Чакърова 2017).

²⁰ За статута на императивните образувания с частица *да* вж. Чакърова 2009: 42 – 43.

²¹ При употреба във въпросителни изречения резултативните *да*-конструкции (както и нерезултативните им съответствия), образувани от СВ, изразяват непрохибитивно значение: предполагаема (но често нежелана от говорещия) възможност за наличие на резултат или за извършване на действие – срв.: *Да не си ми казала за парите?*; *Ани, да не ме излъжеш?* и др.

По-различна е ситуацията при второличните нерезултативни отрицателни *да*-конструкции, образувани от СВ. Подобно на резултативните си корелати, понякога те се използват в случаи, когато осъществяването на действието зависи от волята на прекия събеседник, към когото е насочен апелативният израз – срв. напр.: *И да не кажеш* (вм. *не казвай*) *на никого, че си ме видяла, защото морето ще стане път и жените ще се мъкнат тук в усамотението ми* (Н. Казандзакис, прев. Г. Куфов); *Хем, Колка, да не изядеш всичко сам... И на брат си остави...* (А. Приставкин, прев. З. Петрова) и др.

Конструкцията от този тип могат да се разглеждат като транспозитивни употреби в рамките на аспектуалната категория повтораемост на глаголно действие (вж. у Чакърова 2003): вместо маркираната итеративна форма, изразяваща повторителност, хабитуалност, се употребява немаркиран перфектив (с главно значение еднократност). Така чрез забраната за извършване на отделно действие се отхвърля самата презумпция за неговото възпроизвеждане, подчертава се нежеланието на говорещия да приеме подобна възможност.

Прави впечатление обаче, че експлицираното в някои от разглежданите примери значение може да се определи по-скоро като молба, препоръка, наставление, предупреждение, отколкото като забрана – срв.: *Павле, да не ни забравиш на сватбата!* (= *молим те да си спомниш за нас на сватбата*) (Й. Йовков); *Доверяваме ти се, ама да не ни предадеш!* (<https://m.offnews.bg>, 30.07.2014 г.); *Мои деца, да не ме оставите сама на стари години!*²² и др.

Изхождайки от показанията на илюстративния материал, не сме склонни да приемем позицията на някои автори, че негираните нерезултативни *да*-конструкции от СВ се използват основно с превантивно значение²³. Смятаме, че дори когато в примери като цитираните се усеща нюанс на предупреждение, в тях отсъства идеята за предпазване на събеседника от нежелано действие, присъща на „чистите“ превантиви като рус. *Не упади!*

За същинска „предохранителна“ семантика в българския език можем да говорим само при употребата на отрицателни *да*-конструкции от перфективи, които (аналогично на ситуацията в останалите славянски езици) означават неконтролируемо и обикновено „отрицателно“ действие (Пете 1984: 97) – срв.: *Митко, да не счупиш чашата!*; *Да не се разболеете – много е студено!*; *Да не закъснееш*

²² Примерът е на Пете 1991.

²³ Срв.: „в тези случаи *да*-формите са поели функцията на отрицателните императивни форми от свършен вид за изразяване на предпазване“ (ГСБКЕ 1983б: 68).

за влака!; *Да не се подхлъзнеш на леда!* и др. Подобни примери изразяват притеснението на говорещия, че „слушателят може да извърши дадено действие вследствие на недостатъчно внимание или недобро обмисляне“ (ГСБКЕ 1983б: 68), както и желанието му да предпази събеседника от извършване на това действие.

Извън обсега на настоящото изследване остава въпросът за непрохибитивните употреби на негираните повелителни форми и конструкции, образувани от СВ, които могат да изразяват различни модални значения: рекомендативно, пермисивно, оптативно²⁴ – срв.: „*Ако са студенти, нека не дойдат на голяма група. Просто, лекичко, по трима-четирима*“, казва глас, представящ се за служител в администрацията (www.vestnikataka.bg, 1.11.2013 г.); *Пък аз нито се моля, нито се разкайвам, а си мисля: „Нека не ми прости. Ще ида на нашето лозе да размисля, преди да вляза в пъкъла*“ (Е. Станев); *Да не се стопиш след смъртта си!* (Й. Йовков); *Да не цъфнеш, да не пекнеш, / дъще моя, със Дойчина* (Хр. Ботев); *Нека ме удари праведният; това ще ми бъде благост [...] главата ми нека не се откаже от него; защото още и сред злобата им аз ще се моля* (<https://bibliata.zahristos.org>); *Нека не се повтори грешката с пясъчните дюни* (luboslovie.bg, 18.07.2016 г.); *Дано не ми се разсърди!* и др. В тази група се включват и примери от типа: *Ти не го възпитай, не му създай навици навреме, пък после се оплаквай...*²⁵; *Ти не си плати навреме сметката, пък после ще стоиш без телефон*²⁶ (вм. *не можеш да не си платиш = плати си сметката навреме*) и др., които според Р. Ницолова са „транспозитивни за означаване на възможно действие“ (Ницолова 2008: 407). Отрицанието в тях е реторично, а „заповедта има фактически позитивен характер“ (ГСБКЕ 1983а: 271)²⁷.

В заключителната част на изследването ще представим в обобщен вид изводите от направения анализ.

1. При изразяването на значението забрана в съвременния български език е налице аспектуална рестрикция: граматичните прохибитивни средства обичайно не се образуват от свършени по вид глаголи. Изключение правят единствено някои транспозитивни употреби, които нямат преки аналози в останалите славянски езици.

²⁴ За отделните семантични реализации на българския императив вж. Чакърлова 2009.

²⁵ Примерът е от ГСБКЕ 1983а.

²⁶ Примерът е на Ницолова 2008.

²⁷ По-подробно за непрохибитивните употреби на отрицателния императив от СВ вж. в ГСБКЕ 1983а: 270 – 271.

2. Основните причини за наличието на споменатото ограничение са свързани преди всичко със семантиката на перфективите, както и с генерализирането на процеса граматична итеративация в българската видова система.

3. Рестрикцията ***[прохибитив + перфектив]** не е характерна само за нашия език; тя е общославянска. При изразяването на превантивно значение обаче българският език се отличава съществено от останалите родствени езици: той не притежава форми за предпазване, образувани по модела *не* + синтетичен императив от СВ. Вместо тях се използват отрицателни *да*-конструкции от типа *да не паднеш, да не се разболеете* и др.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1978:** Андрейчин, А. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*.] София: Наука и изкуство, 1978.
- ГСБКЕ 1983а:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Морфология*. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Morfologiya.] София: Изд. на БАН, 1983.
- ГСБКЕ 1983б:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Синтаксис*. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Sintaksis.] София: Изд. на БАН, 1983.
- Гусев 2005, http:** Гусев, В. Ю. Типология специализованных глагольных форм императива. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 2005. [Gusev, V. Yu. Tipologija spetsializovannyh glagol'nyh form imperativa. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchyonoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Moskva, 2005.] // 12 септември 2018 <<https://docplayer.ru/27350809-Tipologiya-specializirovannyh.html>>.
- Иванова, Градинарова 2015:** Иванова, Е. Ю., А. А. Градинарова. *Синтаксическая система българского языка на фоне русского*. [Ivanova, E. Yu., A. A. Gradinarova. Sintaksicheskaja sistema bolgarskogo jazyka na fone russkogo.] Москва: Языки славянской культуры, 2015.
- Кобозева 2010:** Кобозева, И. М. Скрытая именная категория эталонности и эталоны. [Kobozeva, I. M. Skrytaja imennaja kategorija etalonnosti i etalona.] // *Известия РАН. Серия литературы и языка*, том 69, 2010, № 6, 31 – 39.

- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, I. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2008.
- Кюнаст 2008, http:** Kuehnast, M. Aspectual coercion in Bulgarian negative imperatives. // W. Abraham, & E. Leiss (Eds.). *Modality-Aspect interfaces: Implications and typological solutions.* [Typological Studies in Language 79]. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2008, 175 – 196. // 26 май 2019 <https://www.academia.edu/30129367/Aspectual_coercion_in_Bulgarian_negative_imperatives>.
- Маровска 1998:** Маровска, В. *Стилистика на българския език.* [Marovska, V. Stilistika na balgarskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1998.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю. С. *Грамматика на българския език.* [Maslov, Yu. S. Gramatika na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1982.
- Мирчев 1985:** Мирчев, К. *Старобългарски език.* [Mirchev, K. Starobalgarski ezik.] София: Наука и изкуство, 1985.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. „Климент Охридски“, 2008.
- Норман 1980:** Норман, Б. Ю. *Болгарский язык.* [Norman, B. Yu. Bolgarskiy jazyk.] Минск: Изд. БГУ, 1980.
- Пенчев 1990:** Пенчев, Й. За функционирането на времената в текста. [Penchev, Y. Za funktsioniraneto na vremenata v teksta.] // *Съпоставително езикознание*, 1990, № 4 – 5, 253 – 256.
- Пете 1984:** Пете, И. Към употребата на глаголите от свършен вид в отрицателни подбудителни изречения. [Pete, I. Kam upotrebatata na glagolite ot svarshen vid v otritsatelni podbuditelni izrecheniya.] // *Dissertationes slavicae. Sectio linguistica*, 16, 1984, 95 – 101.
- Пете 1991:** Пете, И. Употребление глаголов совершенного вида в болгарских и русских отрицательных побудительных предложений. [Pete, I. Upotreblenie glagolov sovershennogo vida v bolgarskih i russkih otritsatel'nyh podbuditel'nyh predlozhenij.] // *Съпоставително езикознание*, 1991, кн. 2, 17 – 21.
- Попов 1976:** Попов, К. По въпроса за „българския конюнктив“. [Popov, K. Po varpasa za „balgarskiya konyunktiv“.] // П. Пашов, Р. Ницолова (съст.) *Помагало по българска морфология. Глагол.* София: Наука и изкуство, 1976, 375 – 385.
- Речник 1999:** *Старобългарски речник.* Том I. [Starobalgarski rechnik. Tom I.] София: Изд. „Валентин Траянов“, 1999.

- Станков 1976:** Станков, В. *Конкуренция на глаголните видове в българския книжовен език.* [Stankov, V. Konkurentsia na glagolnite vidove v balgarskiya knizhoven ezik.] София: Изд. на БАН, 1976.
- Чакърова 2003:** Чакърова, К. *Аспектуалност и количество.* [Chakarova, K. Aspektualnost i kolichestvo.] Велико Търново: Фабер, 2003.
- Чакърова 2009:** Чакърова, К. *Императивът в съвременния български език.* [Chakarova, K. Imperativat v savremenniya balgarski ezik.] Пловдив: Пигмалион, 2009.
- Чакърова 2017:** Чакърова, К. Семантико-функционална характеристика на българските перфективи. [Chakarova, K. Semantiko-funktsionalna harakteristika na balgarskite perfektivi.] // *Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“, посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев, 10 – 11 ноември 2016 г.* Св. Коева, П. Бъркалова (съст.), София, Издателство на БАН, 2017, 82 – 99.
- Чакърова 2018:** Чакърова, К. Граматични средства за изразяване на забрана в славянските езици (наблюдения върху българския, руския и полския език). [Chakarova, K. Gramatichni sredstva za izrazyavane na zabrana v slavyanskite ezitsi (nablyudeniya varhu balgarskiya, ruskiya i polskiya ezik).] // *Славянска филология*, т. 26. Доклади за 16. международен конгрес на славистите в Белград, Сърбия, 2018. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2018, 72 – 84.

**ПРИЗНАЦИТЕ ПЕРСОНАЛНОСТ : ИМПЕРСОНАЛНОСТ
И ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЯТА НА ФОРМИТЕ
ЗА СЛЕДХОДНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Вера Маровска
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE CONCEPTS OF PERSONALITY : IMPERSONALITY
AND THE GRAMMATICALIZATION OF THE FORMS
OF THE FUTURE TENSE IN THE BULGARIAN LANGUAGE**

Vera Marovska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The research focuses on the grammaticalization of the forms of the Future Tense in the Bulgarian language. The main reason for the generalisation of the particle *ще* (*will*) (from *хотѣти* is its impossibility, in non-metaphoric use, to connect with impersonalized subjects since it expresses a **conscious emotional volitional mental process**, typical only of people. The use of grammatical patterns with *иска* (*want to*) for a non-person involves transformation or metaphoric deciphering of the meaning, hence also gradual loss of the typical lexical meaning, i.e. abstract reconsidering, in which process only the meaning of the Future Tense remains relevant.

Key words: temporality, the future tense, personality : impersonality, grammaticalization

Основните предпоставки за една граматикализация винаги са свързани със семантичната аналогия, фреквентността и стремежа към икономия на изразяването и това е подчертавано от всички нейни изследователи. В ядрото на промените към формиране на максимално икономично експлициране на семантичен признак е именно някаква смислова особеност, която дава импулс за предстоящия генезис на качествено новото формиране *граматична форма*. Именно семантиката е в основата и на повишаващата се абстрактност на въпросния лексикален

нюанс, превръщаща го в граматикосемантичен признак и елемент от нова или вече съществуваща в езика граматична категория.

Грамматикализацията на бъдеще време е сред относително новите в българския език и затова е особено удобна за проследяване на характерните за явлението етапи. Освен това тази граматикализация е свързана с образуване на разнотипни във формално отношение структури с обща семантична функция (положителни форми с формант от стб. *хотѣти* > *ще ходи* и отрицателни форми с формант от *ниѣтъ* > *няма да ходи*), всяка от които може да получи различно обяснение, макар и очевидно разнотипните интерпретации да имат дискуссионен характер. Ще подчертаем и факта, че формирането на футурумната парадигма може да се оцени като една от най-типичните граматикализации и във формално, и в семантично отношение, граматикализация като „по учебник“, при която словосъчетание се превръща в аналитична глаголна форма. Както подчертават всички изследователи на явлението, споменатият процес отнема почти десет века (вж. напр. Мирчев 1978, с. 224), при това конструкцията с *хотѣти* може да се срещне, макар и рядко, с почти съвременен смисъл и темпорална функция още в старобългарски.

Относно семантичната предпоставка за тази граматикализация бихме изказали предположението, че формите за бъдеще време в българския език се формират именно от словосъчетанията с помощен глагол *хотѣти*, а не от някое от другите, съществували наред с него (с глаголи *започва*, *трябва*, *може*, *има*, *няма* + инфинитив или сегашна форма или пък *бъде* + минало причастие), тъй като само *иска* има лексикална семантика, съотнесима единствено с човека; обвързана в прякото си значение със задължителна персонификация на глаголното лице, тъй като изразява специфичен за хората **осъзнат емоционално-волеви ментален процес**. Употребата на словосъчетание с *иска* за нечовек (било то одушевено или неодушевено явление), а такива случаи има още в старобългарски, налага трансформиране или метафорично декодиране на смисъла, а оттам и избледняване и постепенна загуба на типичното му значение, т.е. промяна в посока към абстрактно преосмисляне, при което актуална остава единствено семантиката на *следходност*. Преценете сами примера: *вълны же вълнвахъ сѧ въ ладнѧ. Ъко юже погрознѧти хотѣаше* Мк 4.37 Мар = *вълните се вливаха в лодката, така че вече щеше да потъне*. Срв. и с обобщението на автора на този текст А. Давидов: „В съчетанията с *хотѣти* + инфини-

тив „със значение на бъдеще в миналото спомагателният глагол *хотѣти* е напълно лишен от своето конкретно значение и е изцяло граматикализиран“ – Давидов 1991: 306.

Защо тази констатация се прави за *бъдеще в миналото*, но все още не за бъдеще, е въпрос, чийто отговор е свързан вероятно с жанрово-тематичната характеристика на старобългарските текстове и техния култов характер. В тях глаголните лица, обект на текстовото изложение, са основно персони – бог и хора. В повествованието в минал план тематично-съдържателният аспект е вече по-разнообразен и детайлен – затова се появява по-често и акцент върху неперсонализирани субекти на действието, и граматикализацията е по-отчетлива. Това може да обясни и както твърди Д. Мирчева, по-развитата по това време система на претеритните времена (Иванова-Мирчева 1962, с. 125 – 126; цит. по К. Куцаров 2010, с. 11). Този факт е следствие именно от особеностите и тематичното разнообразие на повествованието в минал план. Той се доказва и от по-високата степен на граматикализация на част от формите в съвременния език, а именно на отрицателните форми с *нямаше да*, в които *нямаше* е неизменяем по лице и число компонент, докато в положителните форми за бъдеще в миналото глаголят *ща* (*щях, щеше ...*) е спрегаем и до днес, въпреки че в някои диалекти се срещат и форми с неизменяемо *щеше* (*щеше да ходя, щеше да ходиш, щеше да ходим*). В други пък (основно западнобългарски) са разпространени и форми с *ще* + имперфекта на основния глагол (*ще ходех, ще ходеше... ще ходехме...*) (К. Куцаров 2010: 11 – 12). Впечатляващо е, че макар и квалифицирани като диалектни, последните два вида форми за футурум претерити могат да се чуят като съвсем естествени и често употребявани в речта на някои съвременни българи, и то без да са носители на въпросните диалекти. Може да се предположи, че бъдещите граматикализационни процеси ще бъдат именно в такава посока.

На второ място, не може да не се отчита фактът, че емоционално-модалният аспект – намерение, свише императивно внушено задължение, а оттам и желание – прави глагола *искам* особено приложим за изразяване на предстоящи действия и безапелационни заповеди (в този смисъл е и предположението на Ив. Харалампиев (Харалампиев 1981: 118 – 121)).

Фактите, жалониращи развоя на формите за бъдеще време в езиковата история, са много – показателни, но и известни. Индоевропейските форми за бъдеще време са изчезнали в праславянски. В старобългарски няма други специализирани форми за *следходност* и затова в най-старите Кирило-Методиеви преписи значението се изразя-

ва или чрез форми за сегашно време главно от перфективни основи (но рядко и от имперфективи), или описателно: чрез съчетания на *нмѣти, хотѣти, научити, възвѣтити* + инфинитив или съчетания на *вждж* с причастия (Давидов 1991: 301; Иванова-Мирчева 1962: 4). Презентните форми със значение на бъдеще са били по-разпространени от описателните, макар това да започва да се променя. Сред описателното изразяване на *следходност* фреквентността е най-висока при съчетанията от *нмамъ* + съкратен инфинитив. Независимо дали са положителни, или отрицателни, тези конструкции често са напълно граматикализирани (и десемантизирани), но се срещат и случаи с непълна граматикализация (*иди продаждѣ нмѣнне твоѣ. ѿ даждѣ ннштннмѣ. ѿ нмѣти нмашн съкровнште на неѣсе* Мт 19.21 Мар.; *ѿ вѣи не нштете что нмате ѣстн. н что пнтн* Лк 12.29 Мар.; *н на ржкоу носити нмашн младе нштѣ* Супр 237.21; *како во нматѣ сътрѣпѣти толнкѣ пѣтѣ* Супр 31.9 (Давидов 1991: 303 – 304).

И. Бунина се отказва от първоначалната си идея, че паралелно съществувалите конструкции с *имам* и *искам* се отличават семантично (Бунина 1959); в по-късна своя работа тя признава техната синонимност (Бунина 1970: 21 – 22). Почти безспорно е за повечето старобългаристи, че „в най-старите паметници *хотѣти*-конструкциите са били в начален стадий на развой, но още в старобългарския период те са започнали да изместват *имам*-конструкциите. К. Мирчев предполага, че под влияние на гръцкия език тези съчетания са започнали да се използват много активно¹ и от XIV век са се превърнали в единственото средство за изразяване на бъдеще време (Мирчев 1978), а *имам*-съчетанията без отрицание постепенно са изчезнали (Иванова-Мирчева 1962: 179)“ (Димитрова 2015: 67).

Становището на Д. Димитрова в изследването ѝ, посветено на конструкциите с *имам*, е повлияно от данните, които изнася Вл. Георгиев в „Особености на старобългарския глагол *имамъ* и на неговите съответствия в славянските езици“. Отбелязано е наличието на два формално близки глагола в старобългарски *нмѣ* (*ѣти*) и *нмамъ* (*нмѣти*). Първият е по-стар, тъй като има еквивалент и в балтославянски, и означава *взема* (Димитрова 2015: 65).² Вероятно именно той е спомага-

¹ По сведения на К. Мирчев първите данни за съкращаване на *хѣтѣти* в *ще* са от 13. в. (Мирчев 1966: 284).

² Остатъчни следи от него в съвременния език има рядко и те са от типа: *Старецът се прибрал у дома ... и на другата сутрин ... емнал пътя, че в гората* –

телен в конструкциите за *следходност*, а е съвсем възможно да са съществували отделно модални съчетания, образувани с *нмѣтн* (цит. съч. с. 109).

Преобладаващо е мнението, че изместването на глагола *нмѣтн* като спомагателен от *хѣтѣтн* е характерно за балканските езици (балкански тип бъдеще време). Формите с *нмамъ* остават ненормативни – диалектни или просторечни – подробности могат да се видят в Асенова 2002.

Във всеки случай възможно изглежда при по-напредналата граматикализация на *имам* и отрицателния му вариант *нямам* процесите на конкурентно функциониране с *искам* да са засегнали само положителната форма, докато отрицателната е запазила като формант *нямам*. Макар че не би било изненадващо, ако граматикализацията и на двата глагола е била паралелна и въпросното изместване на *не ще* от отрицателната форма и замяната с *няма* може би се отнася към съвсем ново време, тъй като през 19. и началото на 20. век *не ще*-формите са били доста разпространени.

Всъщност ролята на корелацията по смисловия признак *персонализация* (*персонализация* : *имперсонализация*) при граматикализацията на *имам*-формите е доловена от някои автори. Например Д. Иванова-Мирчева твърди, че *нмѣтн*-съчетанията се свързват обикновено с одушевен субект, „а когато той е неодушевен, става дума за олицетворение“ (Иванова-Мирчева 1962: 98). „Въпросът за одушевения вършител поставя и А. Войтила в статията си за деонтичното значение на старогръцките *μέλλω* („възнамерявам“)-съчетания. Според него те се свързват само с одушевен вършител, тъй като идеята за намерение е логична единствено в този случай. Когато обаче вършителят е неодушевен, следва да се търси значението *предсказание*“ (Войтила 2013: 243³, цит. по Димитрова 2015: 75). В тази посока са и разсъжденията на Е. Паласова, която твърди, че конструкциите с *има* съдържат значение на фатална необходимост и предопределеност, тясно свързани със задължението (Паласова 2005: 152)⁴. Става дума за тео-

да търси крадците (нар. приказка) (цит. съч. с. 68). Срв. с възможността в експресивна разговорна реч да се употребят изрази: *Като си се емнал да ги тършиш... като си се емнал да го правиш...* и др. под.

³ Voitila, A. Deontic meaning of the auxiliary verb construction + INF in the Septuagint and Hellenistic Greek. – *Glotta*, 89 (242 – 252) (<http://www.v-r.de>).

⁴ Pallasová, E. Staroslověnské infinitivní konstrukce s *нмѣтн* и *хѣтѣтн*. – *Slavia*, 2005. Z. 74, 149 – 156.

донична необходимост, мотивирана от волята на Бога (коментира Д. Димитрова). „Вярата в Бога, както и установяването на висшите етични и теологични норми ... придават на израза характер на пророчество и като се вземат предвид особеностите на средновековната канонична литература, може да се предположи защо съчетанията с *имѣти* са били по-предпочитани и по-разпространени“ (Грънчаров, Дамянова 1981: 453⁵ – цит. по Димитрова 2015: 76).

Споменатите автори в тези случаи разсъждават относно формирането на идеята за предсказанието и свише наложената заповед. Д. Мирчева например смята за начална степен на граматикализацията на *имам* честата му употреба в конструкции с пасивен нюанс, почти синонимно на другите съществували варианти за експлициране на *пасивност* с *вѣтън*: *иматъ прѣдатн съ, прѣданъ иматъ вѣтън и прѣданъ вѣдетъ* (Мирчева 1962б: 70). Заключение на К. Мирчев за тези случаи е: „Значението, което глаголят *имѣти* е придавал на целите съчетания, е било „трябва, наложително е, предопределено е“ (Мирчев 1978: 222).

Ще подчертаем обаче, че дори при наличието на подобна обвързаност между персонализация и *имам*-конструкции, не е задължително развитието към граматикализирана форма. Още повече, че *имам* е глагол, чиято семантика е ирелевантна относно признаците *одушевеност* : *неодушевеност* и *персоналност* : *имперсоналност*. Съвсем естествено е той да притежава неопределенолични и безлични форми (в съвременния език *има* и *няма* по-често могат да се видят именно в безлична, а не в определенолична употреба). Затова и налагането на безличната форма *няма* в парадигмата на отрицателните форми за бъдеще време в съвременния език е напълно обяснимо. Дори *ща* във формите за бъдеще в миналото е спрегаем (*щях, щеше, щяхме да ...*), докато *няма* се трансформира единствено за изразяване на някои от другите граматични значения на глагола (*относителност, преизказаност* и т.н. – *нямаше, нямало*), но не и лице и число.

В подкрепа на нашите разсъждения ще споделим и обобщението на Д. Димитрова, основано на данните в „Словарь старославянского языка“⁶, в който е посочено, „че наред с притежателното (определе-

⁵ Хр. Грънчаров, М. Дамянова. Аналогични моменти от развоя на бъдеще време в българския и английския език. – *Български език*. Изд. на БАН. София, 1981, № 5, 452 – 457. P-ISSN 0005-4283, e-ISSN 2603-3372

⁶ *Словарь старославянского языка*. Чешская академия наук. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет. 2006.

ноличната употреба на *имам* – бел. В. М.) и екзистенциалното (неопределеноличната – бел. В. М.) значение, *имѣти* е функционира в езика и като модален и спомагателен глагол“ с три разновидности на значението: задължение (*имамъ ти нѣшто рѣшти имам нещо да ти кажа* (Лк 7: 40); *кръштѣньемъ нмамъ кръстити сѧ с кръщение трябва да се кръстя* (Лк 12: 50); *чаша ѡже дастъ мѣнѣ о(тъ)ць не нмамъ ли пити еѧ да не изпия ли чашата, която ми е дал Отец* (Йо 18: 11)) и императивност (*реч(ѣ) в(ог)ъ. не нмата снѣсти ѡт(ъ) него = рече Бог не яжте от тях* (Бт 3: 3)); възможност (*не оубоите сѧ отъ оубиваѡштѣихъ тѣло. ѡ не по томъ не ѡжштемъ. лнха чесо сътворити = не бойте се от тия, които убиват тялото и сетне не могат нищо повече да сторят* (Лк 12: 4)); спомагателен глагол в конструкции за следходност (*ѡ имѣти нмаши съкровиште на н(ѣ)в(ѣ)с(ѣ)хъ = и ще имаш съкровище на небето* (Мк 10: 21); *ѣко аште снѡ оумльѡтъ. камѣне вѣзъпити ѡматъ = ако тия млъкнат, камъните ще завикат* (Лк 19: 40); *зръште оузрнѣте. ѡ не нмате видѣти = с очи ще гледате и няма да видите* (Мт 13:14); *а ѡже пнетъ отъ воды ѡже азъ дамъ емоу. не ѡматъ вѣждадатѣ сѧ вѣ вѣкѣ = а който пие от водата, която аз ще му дам, той вовеки няма да ожадне* (Йо 4: 14) (Димитрова 2015, с. 70 – 71).

Сред последната група примери само един е в позиция на „потенциална граматикализация“ и това е *камъните ще завикат*, при който неодушевен субект е свързан с *verbum dicendi* и комбинацията реализира метафора (олицетворение). В общи линии това е механизъмът, подтикващ към граматикализация, но в случая той е осъществен чрез транспозиция на лексикално значение (метафора), докато глаголят *хотѣти* в пряката си употреба е несъвместим с неперсонализирани обекти, което го прави по-подходящ за преосмислянето в посока към изразяване на *следходност*.

Както основателно твърди Д. Мирчева, трябва да се има предвид, че старобългарските преводачи са се стремели към семантична достоверност на превода (т.е. свободен превод), а не на формална съответственост (цит. съч., с. 71 – 72). В този смисъл не може да не се съгласим със заключението на Х. Бирнбаум⁷, че „инфинитивните съчетания с *има* представляват модални футурни комплекси и при ин-

⁷ Birnbaum, H. *Untersuchungen zu den Zukunftsbeschreibungen mit dem Infinitiv in Altkirchenslavischen*. Stockholm, 1958.

терпретацията им е много трудно да се прокара граница между значението *необходимост* и *следходност*“ (цит. съч., с. 75). Защото, дори в примера тако н сѣнь члѣвскы нматъ страдатн от ннхъ (Мт 17: 12) е спорно дали трябва да се разбира просто бъдещо действие *Така и Синът Човешки ще страда от тях*, или пък по-скоро: *Така и на Сина Човешки му предстои, му е съдено, му е писано да страда от тях*. (Данните са от изследванията Паласова 2005 и Велчева 1960; при нас цит. по Димитрова 2015: 74 – 75.)

В изследването си „*Следходността* в българския език“ (2010) К. Куцаров обобщава накратко граматикализационния развой на *ще*-формите за *следходност* съобразно с писмените паметници, в които са засвидетелствани:

- Граматикализацията на *хотѣти* отнема 10 – 11 века от езиковата история; превръщането му в същински спомагателен глагол става през късната старобългарска епоха;
- Първите форми от вида *щж*, *щеш* са регистрирани в Троянската повест и в Дубровнишката грамота от 13. в. (Стойков 1960: 240; Мирчева 1962: 134; Мирчев 1963: 202); тогава е съкратена първата сричка на *хотѣти* и той става *щъ*, *щеш*, *ще щем*, *щете*, *щът*;
- Напълно е наложен новият фонетичен, съкратен вариант на спомагателния глагол в дамаскините от 17. и 18. в. (Люблянски, Свищовски и Копривщенски). Там започва употребата на частицата *ще*, отначало третолична форма за ед. ч. на глагола *ща*. Генерализирането на *ще* е напълно завършен процес към края на 18. в. (Мирчева 1962: 134);
- Най-ранните случаи на *ще*-конструкция за бъдеще време са във влахо-български грамоти (с *ще* и *ке*) – писмени паметници от 15. в. (Велчева 1968: 366);
- Инфинитивът, част от конструкциите за бъдеще време с *хотѣти*, дълго време продължава да функционира и не се заменя с форма за сегашно време (Мирчев 1963: 202). Първите досега регистрирани форми с *ща* + *да* + *финитен глагол* са от влахо-българските грамоти от 15. в. (Велчева 1968: 366). Остатъци от инфинитива могат да се открият и в текстове от 17. – 18. в. (в Свищовския дамаскин и в езика на седмоградските българи (Мирчев 1963: 202);
- Еволюцията на *хощж*-съчетанията е с различна интензивност в различните части на българската езикова територия. Най-бърз

- е бил процесът в някои западни, мизийски и може би тракийски говори, а по-бавен – в централнобалканските и родопските (Велчева 1968: 367);
- Отрицателните форми за бъдеще време с частици *не ще* преобладават в паметници от 13. – 18. в., като Троянската повест, Дубровнишката грамота и дамаскините. Тези форми се срещат в различни западни и източни говори и са особено характерни за родопските и балканските диалекти (Велчева 1968: 368);
 - Формите на бъдеще в миналото, образуващи се от имперфект на *хотѣти* и инфинитив (а впоследствие и с *да* + сегашно време на основния глагол), се срещат с напълно граматикализиран спомагателен глагол още в старобългарски (Мирчев 1963: 204);
 - Бъдеще предварително време, с форми, образувани от *вѣдѣ* + елово причастие на основния глагол, се среща в старобългарски изключително рядко. Но то е нискофреквентна форма и в съвременния език и затова този факт не може да отбелязва параметри на граматикализацията му. Първоначално спомагателният глагол е означавал семантиката *следходност*, както по принцип глаголите от свършен вид, а впоследствие със загубата на това свойство на перфективите в българския език към *бѣда* се е прибавила и частицата *ще*, а *бѣда* може да се заменя и със *съм* (К. Куцаров 2010: 12). Семантиката на *следходност* потвърждават и Д. Иванова-Мирчева, и Ю. Трифонов, според когото тази конструкция „покрай перфектно сегашно, се е употребявала и със значение на бъдеще предварително“ (Трифонов 1908: 21).

(Подбрано по изложението в К. Куцаров 2010, с. 8 – 12.)

Доста подробности за формалните изменения на формите за бъдеще време коментира Р. Ницолова в изследване, посветено на специфичните процеси на граматикализация (Ницолова 2012: 50 – 58). Те могат да се видят и във всички граматикализиращи на старобългарския език, и в историческите граматикализиращи на славянските езици. Р. Ницолова обаче ги анализира от зрителния ъгъл на граматикализацията и поспециално на формализацията им – специално в това съчинение семантичният аспект е встрани от разсъжденията ѝ.

В описанието си Р. Ницолова дели формалните промени при граматикализацията на фонетични и морфолого-синтактични. Като фонетични могат да се определят по-често (но не задължително) индивидуалните, свързаните с конкретно разглеждания елемент промени вследствие на стремежа към икономия при честа употреба. Такива

са предимно съкращаването на звукове, части от думата или цялата дума; загуба на ударение; контракция на два или повече елемента. При *хотѣтъ* специално такива са системноезиковото отпадане на крайното *тъ* в 3 л. ед. ч. сег. вр. и съкращаване на първата сричка: *хощѣтъ*, *хощѣ* > *ще*. Контракция + съкращаване на спомагателния глагол е налице в отрицателните форми: *не нматъ* > *няма*.

Системноезиков характер имат съкращения вследствие на действието на определени исторически изменения, каквото напр. е отпадането на инфинитива в съвременния език, поради което се налага функционирането на формални разновидности (със или без него) – в началото синонимни, а впоследствие се налага една от тях. По същество промяната е морфологична. Българските положителни форми за бъдеще време „много до късно, до първите десетилетия на 20. век се употребяват в три варианта: със спрегнат спомагателен глагол + съкратен инфинитив; със спрегнат спомагателен глагол + сегашно време на главния; ще + сегашно време на главния“ (Ницолова 2012, с. 53 – 54). И авторката доказва твърдението си с пример от П. Яворов, в чийто стих са употребени и трите разновидности: *Баща и майка ще заспят спокоен сън; / сестри и братя разпръснат щат се по света; / забрави щат ме*. В подкрепа на казаното авторката припомня и наличието и на трите варианта в съвременния сръбски език: с пълен инфинитив, със съкратен инфинитив и с да-конструкция вместо с инфинитив, последният от които е с книжовно ненормативен характер (*pevaći; ja ću pevati, ja ću da pevam*) (цит. съч. с. 54).

Друго формално изменение в процеса към граматикализиране на формите за бъдеще време с *хотѣтъ* и отрицателните с *нмѣтъ* е генерализирането на третоличната форма за единствено число на спомагателните глаголи в бъдеще и бъдеще предварително и в отрицателните форми за бъдеще и претеритните форми за следходност – съотв. *ще*, *няма* и *нямаше* (*ще ходя, няма да ходя; нямаше да ходя; ще съм ходил; няма да съм ходил; нямаше да съм ходил*). Във формите за бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото унифицирана е само отрицателната форма – *нямаше*, докато *щях*, *щеше* продължава да е спрегаем: *нямаше да ходя, нямаше да съм ходил, но щях да ходя, щеше да ходиш ... щях да съм ходил, щяхте да сте ходили, също нямаше да ходя, нямаше да ходиш, нямаше да съм ходил, нямаше да сме ходили ...*

Като системно изменение може да се квалифицира заместването на изчезналия в съвременния език инфинитив с *да*-конструкция, каквото се наблюдава и в конструкциите за бъдеще време.

Синтактична промяна представлява съкращението на някои от свързващите елементи в конструкциите, каквото представлява отпадането на *да* от формите за бъдеще време: *ще да ходя, ще да ходи ...* > съотв. *ще ходя, ще ходи ...* *Да* обаче не отпада във всички останали форми за бъдеще време – относителните и резултативно-относителните, както и във всички отрицателни (*щеше да ходи; щеше да е ходил; нямаше да ходи, нямаше да е ходил; няма да ходи, няма да е ходил* (цит. съч. с. 56 – 57).

Като формална декомпозиция се квалифицира преразпределението на граматическата информация на морфемите във формите за бъдеще време. Първоначално лице и число експлицират спрегаемите форми на спомагателните глаголи; още в късния старобългарски период започват да се появяват случаи с *да* + сегашно време на основния глагол, а впоследствие през среднобългарската и началото на новобългарската епоха инфинитивът окончателно е изместен от *да*-конструкциите и те поемат изразяването на лицето и числото, тъй като паралелно с това се извършва и генерализацията на третоличната форма на спомагателния глагол – *ще* (Ницолова, цит. съч., с. 57). Тази граматическа информация (за лице и число) продължава и до днес да е редундантна в останалите форми за бъдеще време (относителни, резултативни, относително-резултативни), в които формите на спомагателните глаголи продължават да бъдат спрегаеми (*щях да ходя... щяхме да ходим ...; щяхте да сте ходили ...; щяха да са ходили ...*). Формите на основните глаголи изразяват освен лице и число, още *резултативност, пасивност*, а спомагателните в положителна степен експлицират лице и число, *относителност, преизказност* и *конклузивност*. В отрицателните форми с глагол *няма* той се употребява с неизменяеми форми със статут на частица, които са също и формални показатели за *относителност, преизказност* и *конклузивност*.

За да обобщим казаното и да подчертаем предположението си за влиянието на *персонификацията* върху граматикализацията на бъдещите форми с *хътѣти*, ще припомним много показателните примери с бъдеще в миналото: *начатѣ нмѣ глаголати еже хотѣаше быти емоу* Мк 10.32 Мар = *почна да им говори което щеше да стане с него; се же глаголаше клеплаж коиѣ смъртнѣх хотѣаше оумрѣти* Йо 12.33 Мар = *и това говореше, като показваше от каква смърт щеше да умре;*

Вълните же вълнвахъ сѧ въ ладнѧ. Ъко юже погразнѧти хотѣаше Mk 4.37
Мар = *вълните се вливаха в лодката, така че вече щеше да потъне*. В тях или субектът е неодушевен, абстрактен или не, или пък става въпрос за смърт, спрямо която семантиката на *искам* е напълно несъответстваща. Когато неодушевен субект е свързан с конструкцията с хотѣти, това демонстрира механизма, подтикващ към граматикализация. Спомагателният глагол хѣти е несъвместим с неперсонализирани субекти и поради това декодирането предполага преосмисляне в посока към изразяване единствено на *следходност*.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова 2002:** Асенова, П. *Балканско езикознание*. [Asenova, P. Balkansko ezikoznanie.] Велико Търново: Фабер, 2002, 376 с.
- Бунина 1959:** Бунина, И. К. *Система времен старославянского глагола*. [Bunina, I. K. Sistema vremen staroslavjanskogo glagola.] Москва: АН СССР, 1959, 160 с.
- Бунина 1970:** Бунина, И. К. *История глагольных времен в болгарском языке. Времена индикатива*. [I. K. Bunina. Istorija glagol'nyh vremen v bolgarskom jazyke. Vremena indikativa.] Москва, 1970, 300 с.
- Велчева 1968:** Велчева, Б. Към въпроса за хронологията на някои промени в българските футурни конструкции. [Velcheva, B. Kam varprosa za hronologiyata na nyakoi promeni v balgarskite futurni konstruktsii.] // *Известия на Института за български език*. София: БАН, 1968, Кн. 17, 363 – 369.
- Давидов 1991:** Давидов, А. Бъдеще време. [Davidov, A. Badeshte vreme.] // *Грамматика на старобългарския език*. София: БАН, 1991, с. 301 – 312.
- Димитрова 2015:** Димитрова, Д. *Типология на глаголните конструкции с има(м) в съвременния български книжовен език*. [Dimitrova, D. Tipologiya na glagolnite konstruktsii s ima(m) v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] Дисертация за присъждане на образователната и научна степен *доктор*. Пловдив, 2015, 201 с. (ръкопис).
- К. Куцаров 2010:** Куцаров, К. *Следходността в българския език*. [Kutsarov, K. Sledhodnostta v balgarskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010. 175 с.
- Мирчев 1966:** Мирчев, К. За хронологията на основните балканизми в българския език. [Mirchev, K. Za hronologiyata na osnovnite balka-

- nizmi v bulgarskiya ezik.] // *Български език*. София: Изд. на БАН. 1966, № 4, с. 281 – 293.
- Мирчев 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език* (трето изд.). [Mirchev, K. Istoricheska gramatika na bulgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1978, 303 с.
- Мирчева 1962:** Иванова-Мирчева, Д. *Развой на бъдеще време (futurum) в българския език от X до XVIII век*. [Ivanova-Mircheva, D. Razvoy na badeshte vreme (futurum) v bulgarskiya ezik ot X do XVIII vek.] София: БАН, 1962, 197 с.
- Мирчева 1962б:** Иванова-Мирчева, Д. *Футурните форми за страдателно-безличния и възвратно-средния залог в историческия развой на българския език*. [Ivanova-Mircheva, D. Futurnite formi za stradatelno-bezlichniya i vazvratno-sredniya zalog v istoricheskiya razvoy na bulgarskiya ezik.] // *Известия на Института за български език*. София: БАН, 1962, № 8, 64 – 73.
- Ницолова 2012:** Ницолова, Р. *За формалните промени при граматикализацията*. [Nitsolova, R. Za formalnite promeni pri gramatikalizatsiyata.] // *Езикът на времето. Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иван Куцаров*. Съст. В. Маровска, Кр. Чакърва, К. Куцаров, М. Павлова. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 50 – 58.
- Стойков 1960:** Стойков, Ст. *Образуване на бъдеще време (futurum) в съвременния български език*. [Stoykov, St. Obrazuvane na badeshte vreme (futurum) v savremenniya bulgarski ezik.] // *Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Ст. Романски*. София: БАН, 1960, 239 – 257.
- Трифонов 1908:** Трифонов, Ю. *Значение на сложните (описателните) бъдещи времена в новобългарския език*. [Trifonov, Yu. Znachenie na slozhnite (opisatelnite) badeshti vremena v novobalgarskiya ezik.] // *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София*. София: БАН, т. 69, 1908, кн. 1 – 2, 1 – 40.
- Харалампиев 1981:** Харалампиев, Ив. *Старобългарските средства за изразяване на бъдещи действия и съвременните форми за бъдеще време*. [Haralampiev, Iv. Starobalgarskite sredstva za izrazyavane na badeshti deystviya i savremennite formi za badeshte vreme.] // *Български език*. София: БАН, 1981, № 2, 116 – 122.

ПРЕЗУМПТИВЪТ В БЪЛГАРСКИ ИСТОРИОГРАФСКИ СЪЧИНЕНИЯ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ В.¹

Красимира Алексова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

PRESUMPTIVE FORMS IN THE BULGARIAN HISTORIOGRAPHIC WORKS FROM THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Krasimira Aleksova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The article presents a maximal model of the paradigm of the Bulgarian presumptive and its semantics. It also examines the use of presumptive in seven historiographic works dated from the first half of the 20th century. According to the analysed empiric data, the most frequent presumptive forms are the vouched for aorist and imperfect forms. It is also important to be mentioned that no non-vouched for presumptive forms were found in the studied historiographic works. Given that, I draw the conclusion that the Bulgarian presumptive is actually a specific feature of the style of the historiographic works of the examined time period. Presumptive is likely to appear in the contextual environment of renarrative and conclusive and does not often appear when the present historic tense is used. There are also only a few isolated cases of the use of presumptive with the indicative non-vouched for forms of the Bulgarian past tenses.

Key words: presumptive, Bulgarian, epistemic modality, conclusive, renarrative, historiography, the first half of 20th century

¹ Настоящият текст е свързан с изпълнението на научната програма на проекта „Еволюция на граматическия строеж на българския и руския език в съпоставителен план: корпусен анализ и формални граматика“, договор N ДНТС/Русия 02/2, 14.06.2018 г., Фонд „Научни изследвания“, МОН, Р България. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

1. Въведение

Презумптивът като граматично явление в българската глаголна система не е тема, която привлича често интереса на изследователите. Въпреки това на него има посветени проучвания, в които се изказват разнородни виждания за степента на неговата граматикализация, за граматическия му статус и за неговата формална парадигма.

Позициите относно категориалния статус и евентуалното наличие на процес на граматикализация варират в широк диапазон: Ив. Куцаров определя *ще да* за „лексикален конклузивен модификатор, какъвто е и *трябва да*“ (Куцаров 1994: 88, Куцаров 2007: 274), Л. Андрейчин и Ю. С. Маслов сочат формите от типа *ще да пише, ще да е писал* за употреби на бъдеще време (Андрейчин 1944: 244, 249) и съответно на бъдеще предварително време (Маслов 1981: 259 – 260), което означава, че не се приема процес на граматикализация в посока презумптив.

Р. Ницолова смята, че става въпрос за „недоразвила се и неутвърдила се граматическа категория“, поради което авторката определя формите с *ще да* като „модално употребени индикативни форми“ (Ницолова 2008: 330 – 331). П. Пашов обединява формите с *ще да* и възприеманите като конклузив глаголни форми в обща парадигма, дефинирана като предположителни глаголни форми (Пашов 1999: 190 – 196). Според първото (по-обширно) разглеждане на *ще да* формите – на Г. Герджиков, те формират самостоятелна граматична категория на българския глагол – вероятностен модус на изказване, която е модална и независима от наклонението и модуса на изказването (според други наречен евиденциалност) (Герджиков 1984). Това е първият случай, в който всъщност се доказва наличие на протекъл процес на граматикализация.

Без да говори за завършен процес на граматикализация, В. Маровска определя *ще да* като формален показател за предположително наклонение в българския език (Маровска 2013: 302). За разлика от това Ек. Търпоманова смята, че съществуват основания да се твърди, че са налични белези на граматикализация, тъй като „(частично) граматикализираните форми на т.нар. презумптив“ имат „единствено предположителна интерпретация в езика и проявяват тенденция към формиране на темпорална парадигма“ (Търпоманова 2017: 58). В работите на Е. Ю. Иванова и Кр. Алексова също се приема виждането, че презумптивът е граматикализирана глаголна категория в българския език (Алексова 2018, Алексова, Иванова 2018, Иванова, Алексова (под печат), различна от наклонението.

Наличието на изброените гледни точки е обвързано и с относително рядката употреба на презумптивна днес особено в устната реч, макар че в писмените текстове са налични презумптивни форми, напр. от всички *ще да* употреби в Българския национален корпус около една трета са презумптивни, като в рамките на един век липсва съществена динамика в процентите, т.е. не е налична тенденция за тяхното намаляване (Алексова, Иванова 2018). Относително рядката употреба се коментира от изследователите и като резултат от конкуренцията с епистемичните употреби на *трябва да*.

В настоящата статия целта е да се представи семантиката на презумптивна, да се даде един максимално широк теоретичен модел на неговите темпорални форми и на този фон да се разгледат употреби на презумптивна в историографски текстове от първата половина на ХХ в., тъй като на базата на предварителните проучвания върху употребите на презумптивна се достигна до хипотезата, че предположителните форми са били много по-активни в посочения период, отколкото в съвременната историография. Поради ограничения в обема на настоящата статия обаче този съпоставителен аспект на проблема няма да бъде разгледан.

2. Семантика и форми на презумптивна в българския език

2.1. Семантика

Презумптивните форми в българския език изразяват предположение на говорещия за наличието или липсата на минали или настоящи факти, действия, събития. Според И. А. Мелчук семантиката на презумптивна може да се опише по следния начин: „говорещият предполага, че F^n има място [в действителността] (като се опира върху наличните си знания и др.п.)²“ (Мелчук 2015: 191). Авторът присъединява презумптивна като грамема към категорията евиденциалност, която показва „по какъв начин говорещият е узнал за факта F^{ncc} “ (Мелчук 2015: 190). Според застъпваното тук мнение българският език доказва, че презумптивът не може да бъде представен като част от евиденциалната система в нашия език поради различия в семантиката и начина на образуване на формите.

По-конкретизирано е описано значението на презумптивна от Г. Герджиков, който смята, че предположителните форми кодират вероятностно съждение, а този тип съждения „изразяват предположения, възникващи на основата на непълнота на нашите знания (касае се

² F^n – описваният факт (Мелчук 2015: 122).

за умозаклучения, при които изводът не следва строго логически от предпоставките, а само в определена степен се потвърждава от тях“ (Герджиков 1984: 130). Също от логическа гледна точка презумптивната семантика се разглежда от Ек. Търпоманова, която прилага към презумптивна разсъжденията на Ж.-П. Декле и Зл. Генчева за изказванията с модалния глагол *devoir* във френския език като представляващи абдуктивно разсъждение, изразяващо правдоподобност на хипотезата (Декле, Генчева 2001, Търпоманова 2017: 53 – 54).

Тъй като с презумптивна се изразява отношение между две съждения (две предикативни ядра), които поставят „истинността на дадено съждение в определено отношение с истинността на друго съждение“ (Герджиков 1984: 141), то той може да бъде дефиниран според учения като бипропозиционална категория. Чрез презумптивните форми се дава оценка за степента на достоверност на едно изказване в съпоставка с контрадикторното изказване, т.е. презумптивните глаголни форми показват „кое от двете изказвания е в някаква, макар и в малка степен по-вероятно от другото, значително по-вероятно от другото, несравнено по-вероятно от другото и под.“ (Герджиков 1984: 147).

В този ред на разсъждения предположителните глаголни форми могат да се представят като оценяване на достоверността на дадено съждение *A* в сравнение с достоверността на противоположното съждение *не-A*, което несъмнено ги разполага в полето на епистемичната модалност.

2.2. Формална парадигма

В друга работа (Алексова 2018) бяха съпоставени възгледите на няколко изследователи (Герджиков 1984, Маровска 2013, Пашов 1999) за формалната парадигма на българския презумптив с цел да се извлече максимален теоретичен модел. Той включва като релевантно противопоставянето между несвидетелски и свидетелски презумптивни форми както в деятелния, така и в страдателния залог – вж. Таблица 1 и Таблица 2. Това противопоставяне е свързано с разграничаването на свидетелска и несвидетелска позиция както при времента на индикатива, така и в косвените евиденциали, което доказва значимостта на това противопоставяне в цялата глаголна парадигма в българския език.

Таблица 1. Презумптивни форми в деятелен залог в 3 л., ед.ч., м.р.

Време	Несвидетелски форми	Свидетелски форми
Сегашно	<i>ще да четè</i>	–
Перфект	<i>ще да е чел</i>	–
Аорист	<i>ще да е чел</i>	<i>ще да чèте</i>
Имперфект	<i>ще да е четял</i>	<i>ще да четеше</i>
Плусквамперфект	<i>ще да е бил чел</i>	<i>ще да беше чел</i>

Таблица 2. Презумптивни форми в страдателен залог в 3 л., ед.ч., м.р.

Време	Несвидетелски форми	Свидетелски форми
Сегашно и перфект	<i>ще да е четен</i>	–
Имперфект, аорист, плусквамперфект	<i>ще да е бил четен</i>	<i>ще да беше четен</i>

Отличителна формална особеност на презумптива е задържането на частицата *да* (макар че много рядко се срещат и форми без нея), което ги различава от индикативното бъдеще и бъдеще предварително време. Със силата на доказателство, че на съвременния етап става въпрос за отделна категория, а не за транспозиция на бъдеще и на бъдеще предварително в полето на сегашно време и съответно на перфекта, може да се посочи и категорично преобладаващото образуване на отрицателните форми с добавяне на частицата *не* (напр. *не ще да е той*, *не ще да е бил той* и под.). Друг е въпросът, че първоначалният тласък на процеса на граматикализация на българския презумптив са именно транспозитивните употреби на бъдеще и бъдеще предварително на мястото на сегашно време и на перфект, но за оформяне на цялостната парадигма на презумптива може да се говори според Г. Герджиков след създаване на предположителни форми за аорист, имперфект и плусквамперфект (вж. у Герджиков 1984: 126).

От формална гледна точка носител на презумптивната семантика е *ще да*, като паралелът между умозаключителните и презумптивните форми, който прави Герджиков (Герджиков 1984: 125), подчертава това наблюдение: аорист – *чел е* : *ще (да) е чел*, имперфект – *четял е* : *ще (да) е четял*, плусквамперфект – *бил е чел* : *ще (да) е бил чел*. Подобна съпоставка предполага, че презумптивът се е оформил като отделна категория след граматикализирането на модусите на изказването (по терминологията на Г. Герджиков). И още по-важно –

след налагането на индикативно бъдеще време с частица *ще* в периода, в който все още частицата *да* е налична във формите за бъдеще време (*ще да четем*). Г. Ганева заглежда конкретни източници и употреби, въз основа на което формулира тезата, че презумптивът в българския език се установява в края XIX в. Основателно е виждането на авторката, че презумптивът може да се е оформил едва след стабилизирането на формите за бъдеще време с частица *ще*, тъй като в началото на XIX век все още са активни форми със спрегнат глагол *ща* + *да* + сег. вр. на пълнозначния глагол (*щеш да четеш*). В разглежданияте от авторката новобългарски дамаскини липсват форми от типа *ще да е чел* с предположително значение, което я кара да предположи, че до края на XVIII в. все още „не са съществували презумптивни форми на перфект“, а само такива за сегашно време (Ганева 2006: 380).

В представяния тук максимален модел проличава следното: липса на презумптивни форми за бъдещите времена, наличие на празни клетки и съществуване на няколко съвпадения на формите. В Таблица 1 и Таблица 2 липсват свидетелски презумптивни форми за сегашно време и перфект както в деятелен, така и в страдателен залог. Причината се крие в нерелевантността на противопоставянето свидетелска : несвидетелска позиция на говорещия в неминалия план.

Съвпадението на формите на несвидетелския презумптивен перфект и аорист (*ще да е чел*) е резултат от механизма на формообразуване, в който формантът *ща да* е следван от сегашна форма на *съм* и аористно причастие. Според Г. Герджиков логиката на формообразуването показва, че еднаквостта на тези форми е резултат от съвпадението на формите на удостоверителния (индикативния) перфект и умозаключителния (конклузивния) аорист.

В страдателен залог съвпадат несвидетелските форми на сегашния и перфектния презумптив (*ще да е четен*), несвидетелските форми на имперфекта, плюсквамперфекта и аориста (*ше да е бил четен*), както и свидетелските презумптивни форми за същите три времена (*ще да беше четен*). Причината се крие в снемането на опозицията между неперфектните (нерезултативните) и перфектните (резултативните) времена в страдателния залог, което се наблюдава и при индикативните, конклузивните, ренаративните и дубитативните страдателни форми. Аористът се присъединява към съвпадащите страдателни имперфект и плюсквамперфект по формални причини – съвпадението на аористните и имперфектните форми на глагола *съм* (*ще да беше четен*) и наличието на едно минало причастие *бил* (*ще да е бил четен*).

3. Презумптивът в историографски съчинения от първата половина на XX в.

След прегледа на максималния брой презумптивни форми, сочени в изследвания по въпроса, настоящата работа си поставя задачата да опише и коментира кои от презумптивните глаголни форми в Таблица 1 и Таблица 2 са реално присъстващи в историографски съчинения от първата половина на XX в.

На първо място ще бъдат посочени презумптивни форми от труда на Васил Златарски „История на българската държава през средните векове“, издаден през 1918 г. В обем от около 440 страници бяха установени 77 презумптивни форми. Това не е незначителен брой употреби, като се има предвид, че в съвременната българска историография презумптиви почти не се срещат.

За предаване на историческите събития в труда на Златарски най-често се използват преизказни глаголни форми – вж. (1), и в техния контекст се явяват и презумптивите, изразяващи предположение в плана на миналото.

*(1) По-сетне, наскоро след 663 г., той по неизвестни причини **ще да се е изселил** във владенията на лангобардския крал Гримуалда, който **поселил**³ българите му пръснато в разни места на Беневентската област, а самия него, като го **лишил** от владетелските му права, **назначил** само за прост управител над тях.*

(В. Златарски)

Както става ясно от цялостния текст на Златарски, ренаративните форми могат да се редуват с конклузивни, чието значение в исторически текстове може да се представи като предаване на събития от историята като субективно твърдение, заключение, т.е. като общи знания, които са интериоризирани от автора на съобщението. Доколкото говорещият съобщава за незасвидетелствани лично действия, събития, факти, т.е. става въпрос за несвидетелско знание, наричано от Р. Ницолова „слабо, несвидетелско знание“ (Ницолова 2008: 354) въз основа на общия опит, то според изследователката в исторически съчинения конклузивът представлява случай на „реконструкция на събития, направена от историка въз основа на известни факти“ (Ницо-

³ В примерите с една черта се подчертават преизказните форми, с две черти – конклузивните форми, с пунктир – индикативните форми на минали времена, с вълнообразна линия – сегашно историческо време, а в получер шрифт са презумптивните форми.

лова 2008: 387). В (2) първоначално се употребява преизказна форма, която сигнализира предаването на несобствена, а в случая – и несвидетелска информация (*преследвали*), а след тази преизказна форма се явяват две конклузивни форми (*не са достигнали, се е задържал*), последвани от презумптивната форма *ще да е закрепил*.

(2) *Съмнително се явява и това обстоятелство, че хазарите преследвали българите чак до Дунав, защото техните владения, дори в периода на най-голямата хазарска мощ не са достигали никога до тая река. Твърде е възможно, че Исперих се е задържал доста дълго време в южна Бесарабия, дето той ще да е закрепил властта си, защото, както ще видим по-долу, той е могъл да мине Дунав не по-рано от началото на 660-те години.*

(В. Златарски)

В труда на П. Мутафчиев („Мнимото преселение на селджушки турци в Добруджа през XIII в.“) също се наблюдава редуване на преизказни и конклузивни форми в контекста, съдържащ презумптиви. Такова е положението и в труда „История на Видинското княжество до 1323 г.“ (публикувано през 1922 г.) на Петър Ников, и в работата на Анастас Разбойников „Народностният образ на източния дял от Западна Тракия“ (публикуван през 1944 г.), също и на Михаил Арнаудов – „Родопските помаци. Народописно-исторически преглед“ (писано през 50-те години на XX в.), както и в работата на Веселин Бешевлиев „Към въпроса за народността на старите македонци“ (публикуван през 1932 г.).

(3) *Авторът на тоя разказ е бил несъмнено някой доста начетен човек. На него са били известни татарските сказания за Саръ Салтък и за неговото пребиваване в земите отвъд Черно море. Познато му било и възникналото по-късно сред татарските преселници в Добруджа поверие, което включвало в кръга на неговата дейност и тая земя. Поради това съвсем естествено е било да си зададе въпроса, кога и как тоя свят човек – по произход турчин от Мала Азия – е могъл да се яви в Добруджа. Предположението, че ще да е дошъл тук, след като тая област е била завоювана от османците (края на XIV в.), е било изключено: в такъв случай споменът за него у самите османци не би бил заличен.*

(П. Мутафчиев)

В разглежданите тук историографски текстове се установява, че презумптивните форми може да са, макар и не често, в контекст със сегашно историческо време в наратива, успоредно с преизказни и конклузивни форми – вж. (4):

(4) ... а през 1710 г. пловдивчанинът попъ Димитъръ подарява на Кукленския манастиръ Св. Врачове църковна книга въ паметъ на своя баща, Петко иерей, който, следователно, **ще да е свещеничествувалъ** презъ втората половина на XVII вѣкъ. Следъ попъ Димитра се обажда и българинътъ попъ Константинъ въ 1716 г. сжицо съ приписка върху книга. Отъ него научаваме, че е живѣлъ въ махалата „Чохасианъ“ (Чохаджыйска), гдето **ще е била по всѣка вѣроятность** и църквата, въ която е служилъ. Сжицията поддържалъ живи връзки съ свещеницитъ отъ околнитѣ села и получавалъ отъ тѣхъ ржкописи за поправка и подвързия (1716).

(Хр. Гандев)

Важно е да се подчертае, че са само единични случаите като в (5), в които презумптивните форми са в контекст, в който наред с преизказните (плячкосвали) и конклузивните форми (е било) се употребяват индикативни форми от миналия план – се бяха настанили. Употребата на свидетелските индикативни форми нарушава доминиращия модел на несвидетелско предаване на минали събития, но употребата на свидетелски форми при ясна несвидетелска позиция на автора не е непознато явление в българската историография. Този въпрос обаче остава извън обекта на изследване в настоящата работа.

(5) Обръщането на Исперих **ще да е било посрещнато** на драго сърце в Цариград поради своята навременност: това е било време, когато навсякъде на Балканския полуостров се бяха вече настанили славяните, които безнаказано и свободно крѣстосвали по целия полуостров и плячкосвали богатите центрове, без да признават властта на византийския император.

(В. Златарски)

От особен интерес е въпросът за темпоралната принадлежност на установените презумптивни форми в изследваните историографски съчинения от първата половина на ХХ в. Обикновено се посочва, че най-често се употребяват сегашните и перфектните презумптивни форми (напр. у Търпоманова 2017). Настоящите проучвания върху избраните историографски съчинения говорят, че най-често са използвани презумптивните несвидетелски аорист и имперфект в деяте-

лен залог. Не бяха открити свидетелски форми за презумптивна нито в деятелен, нито в страдателен залог поради предаването на несвидетелски действия в миналото.

Издигнатото тук виждане, че в множество случаи става въпрос за аористни несвидетелски презумптивни форми, се базира на следните разсъждения. Формите за несвидетелския презумптивен аорист (*ще да е чел*) съвпадат с формите за несвидетелския презумптивен перфект (*ще да е чел*), което означава, че те могат да се разграничат само в контекста. Когато се яви презумптив с формант *ще да* + *съм* + аористно причастие, най-логичният подход е да се направи трансформация в индикативна форма, за да се докаже темпоралната принадлежност. Според застъпването тук виждане правилното индикативно съответствие на този тип презумптиви, напр. *ще да е успел* в (6), не е *е успял* (смятано от някои за индикативен перфект, а всъщност – конклузивен аорист), а *успя* (индикативен аорист) – напр. ... *недоволството от страна на боилите се появи още на първо време, но Кормисош не успя...*, т.е. така би разказал събитията техен съвременник/свидетел. Подвеждащата трансформация *е успял* всъщност е конклузивен аорист, а не индикативен перфект. Към подобна неточна трансформация с конклузивен аорист (*е успял*) подтикват два факта: наративът често съдържа конклузивни за предаване на общо разпространени исторически факти и е логично при отстраняване на презумптивността да се яви конклузив, като се вземе предвид и фактът, че презумптивът и конклузивът имат някои близки семантични особености – представляват в случая субективни заключения от несвидетелска позиция. Конклузивът обаче не е вероятно съждение, представляващо издигане на една от възможните хипотези за състоянието на нещата като по-надеждна, както е при презумптивна.

(6) *Твърде е възможно, щото незадоволство от страна на боилите да се е появило още на първо време, но Кормисош ще да е успел, както се види, да предупреди всекакви вътрешни размирици и да запази тишината в страната.*

(В.Златарски)

В (7) са употребени също две несвидетелски презумптивни форми за аорист, което се доказва от трансформацията в индикатив (свидетелска употреба): *ще да е слъзълъ – слезе, ще да се е насочил – насочи се*. Към приемането на тази трансформация подтиква и транс-

формацията на конклузивния аорист *се е спусналъ* в индикативен аорист – *се спусна*.

(7) За да достигне до Хвостно, Шишманъ *се е спусналъ*, очевидно, въ долината на Морава кждѣ Нишъ, а послѣ прѣзъ Прокупле и Куриумлия *ще да е слѣзълъ* въ коритото на р. Лабъ въ сѣверната частъ на Косово поле и оттамъ *ще да се е насочилъ* къмъ Ипекъ .

(П. Ников).

В Таблица 3 се представят темпоралната и залоговата принадлежност на употребените несвидетелски презумптивни форми в изследваните тук историографски трудове от първата половина на ХХ век. Абсолютните стойности не трябва да се разбират като повишена или понижена употреба на презумптиви при отделните автори, тъй като не е направено изчисление в рамките на колко думи в съответния текст се срещат като процент презумптивните форми. Това е бъдеща задача.

Таблица 3. Темпорална и залогова принадлежност на презумптивните несвидетелски форми

Автор и общ брой презумптивни форми	Деятелни несвидетелски презумптивни форми			Страдателни несвидетелски презумптивни форми	
	Сегашно	Имперфект	Аорист	Перфект	Аорист
Златарски – 77	3	27	35	–	12
Мутафчиев – 25	3	10	8	1	3
Гандев – 8	1	4	3	–	–
Ников – 16	–	5	11	–	–
Разбойников – 8	2	1	3	2	–
Арнаудов – 1	1	–	–	–	–
Бешевлиев – 5	–	2	2	–	1

Както се вижда от Таблица 3, освен преобладаващите аористни и имперфектни несвидетелски презумптивни форми съществуват и несвидетелски сегашни форми, както и страдателни аористни, а рядко и страдателни перфектни форми. Не бяха открити деятелни несвидетелски перфект и плусквамперфект, както и страдателни несвидетелски форми за сегашно време. Тези липси са обусловени преди всичко

от особеностите на историографския текст, в който се предават минали несвидетелски събития.

В (8) и (9) се съдържат имперфектни несвидетелски презумптивни форми за деятелен залог, като в наратива се срещат конклузивни форми, дори в (8) е употребено аористно *вм.* имперфектно причастие в конклузивния имперфект (*са играли* *вм.* *са играели*). Това допускане се прави, тъй като едновременното действие, протичащо в процеса на „борбата на боилите с рода Вокил“, би трябвало да се изрази с имперфект, а не с аорист.

(8) *Поради това ние сме наклонни да вярваме, че в борбата на боилите с рода Вокил славяните са играли немаловажна роля: на тях **ще да се е опирал** Кормисош, когато е узурпирал властта, а посетне се е окръжил с представителите на славянските племена, като точно е следвал завещаната от Исперих политика, че само с помощта на славенското население държавата би могла да бъде силна и да издържи борбата си с Византия.*

(В. Златарски)

(9) *А въ такъвъ случай трѣбва да се приеме, че и въ първоначалния текстъ – Марсиасъ, отъ гдето схолиитѣ сж почерпали сведенията си за Македонъ, името на Македоновата майка **ще да е започвало** съ сричката АІ.*

(В. Бешевлиев)

В (10) и (11) се съдържат несвидетелски деятелни презумптивни форми за сегашно време – *ще да е* в (10) и *ще да се падне* в (11), в контекст с преизказни и конклузивни форми в (10).

(10) *Брокиеръ говори, че Одринъ билъ голѣмъ и населенъ градъ, но на югъ чакъ до Димотика той е миналъ само презъ едно, изглежда, малко село, понеже не му споменува името и населението. Това **ще да е** селото Елъ-Бургасъ, населено вѣроятно само съ малко турци, което е на пжтя Одринъ-Димотика.*

(Ан. Разбойников).

(11) *Поради това Дучи **ще трябва да се приравни** с малки Ромбит, печенежкия Вáл, т. е. или днешния Бейсуг, или Талгирск, докато на Олхонтор **ще да се падне** Теофаній, т. е. негли Челбаси, и на Чдар – големи Ромбит или печенежкия Хора-кул, т. е. днешната Ея.*

(В. Златарски)

Страдателният несвидетелски презумптивен аорист може да се онагледни със следните примери – (12) и (13). В (12) деятелното свиде-

телско съответствие на презумптивната страдателна несвидетелска форма **не ще да е бил оставен** е **не остави** (*Кардам не остави без внимание...*), а не конклузивното аористно **не е оставил**. Това уточнение се прави, тъй като, както бе посочено по-горе, е възможно неправилно да се посочи като трансформация конклузивна в м. индикативна форма. В (13) **ще да е бил поставен** има свидетелско индикативно аористно съответствие **поставиха** (в неопределенолична употреба).

(12) *Ако и да нямаме никакви прави известия за вътрешната политика на този български хан, за неговите отношения спрямо боилите, обаче отбелязаният от Телериг план за усиляването на държавата и издигането на ханската власт **не ще да е бил оставен** без внимание от Кардам, само може би той да го е прилагал в по-мека форма или под известни условия.*

(В. Златарски).

(13) *Самият стълб с надписа **ще да е бил поставен** при входа в крепостта покрай пътя. Що се отнася до въпроса за времето, когато е бил написан и поставен надписът, а оттука и когато е била построена гробницата със скелпа, съдържанието на надписа не го определя.*

(В. Бешевлиев).

Двете страдателни перфектни форми в презумптив се срещат в контекст с индикативни минали форми в свидетелска употреба – вж. (14).

(14) *Наистина, голъмата част от българското население, след изтеглянето на френският власти въ 1920 г., се изсели, но все известна част си остана и тръбваше да се приспособи към новото положение, като се обяви за гръцко, за да не бжде насила прогонено съгласно договоритъ и сключенитъ конвенции между България и Гърция. Сигурно до голъма степен това население вече **ще да е погърчено** по езикъ.*

(Ан. Разбойников)

4. Заключение

Анализите на употребените презумптивни форми и техните контексти в избраните историографски съчинения от първата половина на ХХ в. дават основание да се направят няколко заключения:

- Употребата на презумптивните форми в трудове по българска история е тяхна характерологична стилова особеност. Тъй като изследването на Васил Златарски „История на българската

държава през средните векове“ е издадено най-рано (1918 г.), може да се формулира хипотезата, че то е повлияло върху граматическото оформяне на останалите историографски съчинения, вкл. употребата на презумптивни форми. Тази хипотеза изисква още проучвания.

- Презумптивните глаголни форми в изследваните съчинения се явяват в контекст, в който основните минали събития са оформени с преизказни и конклузивни глаголни форми. Конклузивните форми имат стабилизирана употреба за изразяване на собствено субективно твърдение за събития от историята, които са общо достояние.
- Важно е да се подчертае, че употребата на сегашно историческо време е рядка, а появата на индикативни форми на миналите времена, носещи свидетелска семантика, се наблюдава в единични случаи (общо 3), ако се изключи трудът на Разбойников, в който с тях се предава свидетелски разказ за близки исторически събития.
- В историографските текстове от първата половина на ХХ в. не се срещат свидетелски презумптивни форми за деятелен и страдателен залог, което е напълно оправдано, след като се предават събития от миналото, спрямо които авторът има несвидетелска позиция.
- Най-честотни в наблюдаваните трудове по българска история са несвидетелските презумптивни форми за аорист и имперфект, а значително по-редки са формите за сегашно време поради факта, че в историографските трудове се представят факти и събития от миналия план.
- Дефинирането на темпоралната принадлежност на презумптивните форми от типа *ще да е чел* не би трябвало да се извършва чрез трансформация, която да води до употреба на конклузивен аорист (*е чел*), съвпадащ с индикативния перфект (*е чел*), за да не се определя погрешно, че презумптивните форми са за перфект. По-надеждната проверка е да се извърши трансформация в индикативна форма от миналия план със свидетелска семантика. Поради тази причина не бяха открити и несвидетелски презумптивни форми за перфект.
- В изследваните текстове няма и несвидетелски презумптивни форми за плусквамперфект в деятелен залог, както и страдателни презумптиви за сегашно време и имперфект.

По-нататъшното разработване на набелязаната тематика е свързано със съпоставката с историографски трудове от други периоди, което да потвърди виждането, че относително по-голямата честота на употреба на презумптивни форми е стилъв белег на този вид трудове именно от първата половина на XX в., след което намалява честотата на презумптивите.

Използвани трудове по българска историография от първата половина на XX век

- Васил Златарски. История на българската държава през средните векове. Том I. История на Първото българско царство. Част I. Епоха на хуно-българското надмощие (679 – 852). I изд. София, 1918, II изд. София: Наука и изкуство, 1970. <<http://www.promacedonia.org/vz1a/index.html>>
- Петър Мутафчиев. *Мнимото преселение на селджушките турци в Добружда през XIII в.* Българска академия на науките и изкуствата, LXVI, 1, 1941. – публикувано в Мутафчиев, Петър. *Изток и Запад в Европейското средновековие. Избрано.* София: ИК „Христо Ботев“, 1993. <<http://www.promacedonia.org/pm3/>>
- Христо Гандевъ. *Фактори на българското възраждане 1600 – 1830.* София: Издателство „Българска книга“, 1943. <<http://www.promacedonia.org/hgfbv/index.htm>>
- Петър Никовъ. *История на Видинското княжество до 1323 г.* – В: Годишникъ на Софийския университетъ. Историко-филологически факултетъ. Книга XVIII, 8. София: Печатница П. Грушковъ, 1922. <<http://www.promacedonia.org/pnv/index.htm>>
- Анастасъ Сп. Разбойниковъ. *Народностниятъ образъ на източния дълъ отъ Западна Тракия.* София, Министерство на народното просвещение, печатница Борисъ Ан. Кожухаровъ, 1944. <http://www.promacedonia.org/knizhki/razbojnikov_1944.htm>
- Михаил Арнаудов. *Родопските помаци. Народописно-исторически преглед.* София: Български писател, 2010. (Според електронния източник това е студия от началото на 50-те години <<http://www.promacedonia.org/giliev/ma/index.htm#rec>>)
- Веселинъ Бешевлиевъ. *Къмъ въпроса за народността на старитѣ македонци.* София: Придворна печатница, 1932. <<http://www.promacedonia.org/vbm/index.htm>>

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 2018:** Алексова, Кр. Парадигмата на презумптивна в съвременния български език (върху материали от интернет). [Aleksova, Kr. Paradigmata na prezumptiva v savremenniya balgarski ezik (varhu materiali ot internet).] // *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*, № 7, 2018, 8 – 24.
- Алексова, Иванова 2018:** Алексова, Кр., Ел. Ю. Иванова. Следходност и предположение като граматикализирани значения на частичката *ще* в българския език. [Aleksova, Kr., El. Yu. Ivanova. Sledhodnost i predpolozhenie като gramatikalizirani znacheniya na chastitsata *shte* v balgarskiya ezik.] // Васильева, О. В., З. К. Шанова, отг. ред. *XXIII Державинские чтения: Современные и исторические проблемы болгаристики и славистики: Сборник статей по материалам XLVII Международной филологической конференции, Санкт-Петербург, 19 – 28 марта 2018 г. СПбГУ. Филологический факультет*. Санкт-Петербург: ВВМ, 2018, 3 – 10.
- Андрейчин 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*.] София: Хемус, 1944.
- Ганева 2006:** Ганева, Г. Исторически развой на употребите на презумптивните глаголни форми. [Ganeva, G. *Istoricheski razvoy na upotrebite na prezumptivnite glagolni formi*.] // *Отвъд думите: превращенията на смисъла*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2006, 376 – 381.
- Герджиков 1984:** Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. [Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolното deystvie v balgarskiya ezik*.] София: Наука и изкуство, 1984.
- Декле, Генчева 2001:** Declès, J.-P., Zl. Guentchéva. La notion d'abduction et le verbe devoir 'épistémique'. – In: Dendale, P., J. van der Auwera, eds. *Cahiers Chronos 8. Les verbes modaux*. Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi, 2001, 103 – 122.
- Иванова, Алексова (под печат):** Иванова, Ел. Ю., Кр. Алексова. Презумптивные формы в русско-българском параллельном корпусе. [Ivanova, El., Kr. Aleksova. *Prezumptivnye formy v russko-bolgarskom parallel'nom korpuse*.] // Двенадцатый международный симпозиум – МАПРЯЛ'18 „Русистика в современном мире“, Велико-Тырново, България, 11 – 14 октябрия 2018 г., под печат.
- Куцаров 1994:** Куцаров, Ив. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. [Kutsarov, Iv. *Edno ekzotichno naklonenie na balgarskiya glagol*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.

- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и реферирание в света на езика.* [Marovska, V. Referentsiya i referirane v sveta na ezika.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Маслов 1981:** Маслов, Ю. С. *Грамматика болгарского языка.* [Maslov, Yu. S. Grammatika bolgarskogo jazyka.] Москва: Высшая школа, 1981.
- Мелчук 2015:** Мелчук, И. А. *Курс по обща морфология. Том II. Част втора: Морфологични значения.* [Melchuk, I. A. Kurs po obshta morfologia. Tom II. Chast vtora: Morfologichni znacheniya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2015.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пашов 1999:** Пашов, П. *Българска граматика.* [Pashov, P. Balgarska gramatika.] София: ИК „Хермес“, 1999.
- Търпоманова 2017:** Търпоманова, Ек. *Лексикални, граматични и синтактични средства за изразяване на предположение в българския език.* [Tarpomanova, Ek. Leksikalni, gramatichni i sintaktichni sredstva za izrazyavane na predpolozhenie v balgarskiya ezik.] // Търпоманова, Ек., Кр. Алексова, съст. *Надмощие и приспособяване. Сборник доклади от Международната научна конференция на Факултета по славянски филологии 24 – 25 април 2017 г. Т. 2. Езиковедски четения.* София: Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“, 2017, 51 – 58.

ТЕМПОРАЛНИ НАРЕЧИЯ С ОЦЕНЪЧНА СЕМАНТИКА В БЪЛГАРСКИЯ И ПОЛСКИЯ ЕЗИК

Лилия Иванова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

TEMPORAL ADVERBS WITH QUALITATIVE SEMANTICS IN BULGARIAN AND POLISH

Lilia Ivanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The paper examines the qualitative adverbs in the Bulgarian and Polish languages. This group of adverbs adds expressive and evaluative meanings to the temporal characteristic of the whole utterance. Qualitative adverbs contain the speaker's judgment in terms of a given localization norm of the event on the temporal axis or its duration. The evaluation is considered the most vivid representative of the pragmatic meaning. It always includes the subjective factor that interacts with the objective one, since the evaluation is related to the personality of the speaker. Of all the types of qualitative adverbs, we examine the adverbs related to the quantitative evaluation that express a subjective attitude with reference to time, such as: *in time, early, late, soon, long ago*, etc. in Bulgarian and their counterparts in the Polish language.

Key words: time, temporal adverbs, qualitiveness

*На светлата памет
на проф. д.ф.н. Иван Куцаров – с обич и признателност*

На категорията темпоралност в българския и полския език е посветена богата научна литература (за българския език вж. подробен обзор при Куцаров 2007; в съпоставителен план между двата езика вж. напр. Косеска-Тошева 2011). Най-ярък израз в езика тя получава чрез глаголните времена, но темпоралност може да се изразява и по лексикален път с наречията за време. Смята се, че най-общо темпоралните наречия „означават времето, когато се извършват или проя-

вяват действието, качеството или предметът“ (Грамматика 1983: 403). Отношението между глаголната форма, смятана за главен елемент на изречението, и адвербиалния израз, който е подчинен контекстен елемент, разкрива структурата на езиковото време. В него говорещият подрежда събитията по свой ред, който не съвпада с хронологичното време и който е организиран около чисто езиковото понятие за сегашност (Гугуланова 2001: 192).

В съвременните български граматики се прилагат различни критерии за групиране на наречията. Без да се впускаме в подробности, можем да обобщим, че групата на наречията може да се класифицира с оглед на плана на изразяване и с оглед на плана на съдържание (вж. Лакова 1993/1994: 476 – 477). По-съществена за целите на статията е класификацията на наречията според семантичните им особености, като двата най-големи категориални вида са обстоятелствените и определителните наречия (всеки от тях с отделни разновидности), а наречията за време се причисляват към обстоятелствените наречия (вж. напр. Георгиев 1983: 11). Самите темпорални наречия вътрешно също се поделят на различни семантични групи (повече по този въпрос вж. у Георгиев 1978; Лакова 1993/1994). Тъй като в друго изследване вече сме обръщали по-детайлно внимание на семантичните типове темпорални наречия (вж. Иванова 2015), тук само ще обобщим някои от по-важните с оглед на статията точки, като акцентът на вниманието ни ще се фокусира върху въпрос, засегнат само маргинално в споменатото изследване.

Като начало приемаме подялбата на наречията за време на две основни групи: първата група са наречията, които точно прецизират времето във връзка с конкретни понятия, като *ден, нощ, година, сезони* и т.н., а втората група са наречията, които носят обща информация, или представят по-абстрактно признаците *предходност, следходност, едновременност*. От друга страна, подобно на категорията време, темпоралните наречия могат да участват в общата опозиция *разновременност ~ неразновременност*, като в рамките на разновременността се противопоставят *предходност ~ следходност* (за тези опозиции в темпоралната система вж. Куцаров 2007). Обоснована е и подялбата на наречия, които отнасят времето към момента на говоренето, и на такива, които отнасят времето на действието към друг ориентационен момент, т.е. изразяващи *относителност*. Би могло да се разграничи и група на *резултативните* наречия (за повече подробности относно основанията за отделяне на такива групи и авторите, на чиито постановки се опираме, вж. Иванова 2015). Допълнителни семантични

признаци на значението за време при наречията са също *близост* и *отдалеченост*, *периодичност* и *повторителност*, *пределност* и *непределност* и др. (Георгиев 1983: 13). И така, може да се обобщи, че „говорещият използва по различен начин семантичния потенциал на наречията: съотнася актуалната ситуация, измества и замества деиктичния център“, но в същото време „добавя експресивни и оценителни значения към темпоралната характеристика на цялото изказване“ (Гугуланова 2006: 222).

Именно на допълнителните субективни нюанси, които говорещият внася в изказването, като използва темпорални наречия, е посветена и тази статия. Целите ни са да представим темпоралните наречия с оценъчна семантика като група, както и членовете на тази група в българския и полския език. Поради богатия семантичен потенциал на интересуващите ни лексеми тук задачите ни се ограничават до представянето на определени аспекти от семантиката на най-ярките им представители.

На оценъчния елемент, съдържащ се в някои от обстоятелствените пояснения за време, обръща внимание Р. Ницолова в изследването си от 1984 г. (вж. Ницолова 1984: 85). Според изследователката наречия като *рано*, *по-рано*, *най-рано*, *късно*, *по-късно*, *най-късно*, *дълго*, *малко*, *бързо*, *бавно* и др. съдържат преценката на говорещия от гледна точка на определена норма на локализацията на събитието по темпоралната ос или на неговата продължителност (Ницолова 1984: 85). Като съвсем ясно очертана семантична група темпорални наречия (и не само темпорални) се определят от М. Лакова т. нар. ап्रेसиативни (оценъчни) наречия, изразяващи „субективна оценка от говорещия за отстояния между два отчетни момента във времето“ (Лакова 1993/1994: 479). В полската езиковедска литература наречията (включително и темпоралните наречия) са изследвани детайлно от Р. Гжегорчикова с оглед на семантичните и синтактичните им функции (вж. Гжегорчикова 1975). Изследователката поделя темпоралните наречия на няколко големи групи, като една от тези групи е т. нар. „нормативна серия“, която информира за времето, но не отнесено към точно определен момент (момента на говорене или друг ориентационен момент), а към *определена средна норма*, към *очаквано време* или *желан момент* (Гжегорчикова 1975: 111). Към тази група Р. Гжегорчикова причислява преди всичко наречията *późno* (късно) и *wcześniej* (рано).

Изразяването на оценка се свързва преди всичко с аксиологията, но на този въпрос са посветени и редица изследвания в областта на езикознанието. Като цяло оценката се приема за най-яркия представи-

тел на прагматичното значение. В нея винаги присъства субективният фактор, който си взаимодейства с обективния, тъй като е свързана с личността на говорещия, но зависи от редица социални фактори и предполага наличието на различен тип знания – за ценностната система на субекта, за съответния обект, за установените в обществото норми и оценъчни стереотипи. Изказването на оценка, освен че произлиза от личността на говорещия, изразява отношение и към личността на слушащия (по въпроса вж. напр. Димитрова 2009; Волф 2002). Приемаме работно дефиницията на Я. Пузинина, според която оценката представлява „съждение или сбор от оценъчни съждения за даден обект, черта на обекта или състояние на нещата“ (Пузинина 1986: 121). Според изследователката оценъчното съждение е свързано с два основни момента: а) дали въпросният обект (черта или състояние на нещата) е от определена гледна точка *добър* или *лош* в някаква степен (това е качествено оценяване), или б) според определена гледна точка е *по-малък* или *по-голям от нормата* и в каква степен (това е количествено оценяване). Така скалите за оценяване са две – количествена (повече или по-малко от нормата) и качествена (или аксиологична) (т.е. добре или зле), като тези скали произлизат от човешката психика, но са и субективни, тъй като се влияят от нашия опит, преценка, културата, към която принадлежим, и пр. (Пузинина 1986: 122). Изследваните от нас темпорални наречия се отнасят към т.нар. количествено оценяване, което е свързано с нормата. М. Лакова разделя темпоралните ап्रेसиативни наречия на два вида: а) за отстояние във времето: *рано, късно, преди, доскоро, отскоро, отдавна, неотдавна, навреме, не навреме* и др.; б) за повторителност на осъществяваното действие (честота): *често, рядко, рядко* (Лакова 1993/1994: 480). Тук ще обърнем по-специално внимание на някои от оценъчните наречия за отстояние във времето.

Темпоралните наречия, изразяващи субективно отношение във връзка с отстояние във времето, съдържат оценка за точност към даден (обикновено желан) момент (напр. *навреме, овреме, своевременно*), преждевременност (*рано, отрано, предварително, предсрочно*), близост (*скоро, наскоро, отскоро, доскоро, сега¹, неотдавна*), отдалеченост (*отдавна, преди, някога, неотскоро*), закъснение (*късно, не навреме*) (спрямо установения, желания или очакван момент), т.е. всяко събитие извън нормата подлежи на субективна оценка. В същото време наречията, отразяващи нормата (както бяха определени по-

¹ Наречието *сега* може да изразява субективна оценка само в някои от значенията си.

горе – „за точност към даден момент“), също могат да се приемат за оценъчни, тъй като зададената норма като единица мярка също може да отразява субективното отношение на говорещия.

С най-ярък оценъчен елемент в семантиката си са наречията за преждевременност и закъснение.

В българския език нормата за време с оценка за точност към даден момент се изразява най-често с наречието *навреме* (1. *Нито рано, нито късно, а точно във времето, в часа, когато трябва, когато е уговорено или необходимо за някаква цел; своевременно. 2. В период, момент, когато все още няма опасност да се случи нещо неприятно, лошо или когато не е станало късно за нещо; своевременно*) (<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/навреме/>) и синонимите му *овреме* (остаряло и диалектно) и *своевременно*.

В полския език със значение за подходящо време или време, съобразено с нормата, се използват най-често предложно-именни фрази, като: *w porę, we właściwym czasie, na czas, w sam czas* и др., както и с наречията *zawczasu* и *punktualnie* (за конкретен час).

Джек обикновено засилваше бързината, но сега някакъв добър дух го накара да натисне спирачките навреме. // Zwykle w takich wypadkach Jack dodawał gazu, lecz tym razem natchnął go jakiś dobry duch, i w porę nacisnął hamulec. (ДД)

– Сега ми стана ясно защо ме поканихте – казах аз шеговито. – Такъв умен и предвидлив човек трябва навреме да си защити и гърба. // Teraz chyba rozumiem, dlaczego mnie pan zaprosił – odrzekłem żartobliwie. – Taki mądry i przewidujący człowiek już zawczasu musi zabezpieczyć sobie tyły... (ПВ)

Гъшите викове постепенно стихнаха, вълкът престана да ги следи, обърна се, и то тъкмо навреме, за да види лисицата. // Gęganie ich stopniowo ucichło, wilk już nie patrzył na nie i odwrócił się właśnie w chwili, gdy znowu pojawił się lis. (ЙР)

Pomimo zmęczenia zmusił się do tego, by ogolić się starannie, i punktualnie zjawił się w lecznicy. // Въпреки умората той намери воля да се обръсне старателно и да се яви навреме в болницата. (ТД-М)

Моят учител ми е обръщал внимание, че рядко ще влизам в диалог с живота и че за това трябва да се готвя отрано и навреме; и че силният човек преминава монологично, тоест – сам, през живота... // Nauczyciel zwracał mą uwagę na fakt, że rzadko będę miał okazję prowadzić dialog z życiem i zawczasu powinienem przygotowywać się do tego, a także, iż człowiek silny przechodzi przez życie monologicznie, to znaczy – sam... (ЙР)

Любопитен е последният пример, в който наречието *отрано*, което е със значение „предварително, преди определеното време“ (<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/отрано/>), се възприема със значение „в подходящото време“, т.е. като синоним на наречието *навреме*, което показва, че и в изразяването на самата норма се крият елементи на оценъчност, тъй като тя се възприема също така субективно, както и прекрачването на рамките ѝ.

С най-ярък оценъчен елемент в семантиката са наречията за преждевременност и закъснение, които се оценяват според възприетата норма. За българския език това са най-вече наречията *рано*, *отрано*, *предварително*, *предсрочно*, *преждевременно* – за преждевременност, *късно*, *не навреме* – за закъснение. За полския език период, по-ранен от нормата, означават наречията *wcześnie*, *przedwcześnie*, *zawczasu*, *przedterminowo*, а закъснение маркират най-вече наречията *różno*, *poniewczasie*. Особено място сред нормативните наречия за закъснение, или по-точно крайна граница на възприетата норма, със силно прагматично значение и оценъчност, заемат наречията *nareszcie* и *wreszcie* в полския език и степенуваните в превъзходна степен *най-накрая*, *най-сетне*, *най-после* в българския език.

Най-характерните представители на оценъчните темпорални наречия са наречията *рано* и *късно* в българския език и *różno*, *wcześnie* в полския език. Тъй като те имат богата семантична структура, може да се обобща, че при тях понятието за норма се изразява спрямо два вида темпорална ориентация: спрямо обективната темпорална ориентация, когато се разглеждат значенията за начало или край на определен конкретен период от време (сезон, месец, част от денонощието), както и в значенията „преди съмване/след съмване“, и спрямо субективната темпорална ориентация, когато са индикатор, че нещо се случва преди или след установеното за това време. (РАНО „1. В началото на определен период от време (сезон, месец или част от денонощието), когато започва нещо. 2. Преди съмване, на зазоряване; призори. 3. Преди определеното, обичайното за извършването на нещо време“, вж. <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/рано/>; КЪСНО „1. Към края на определен период от време (сезон, месец или част от денонощието). 2. Когато се стъмни, във вечерен или нощен час. 3. След установеното, определено за извършването на нещо време“, вж. <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/късно/>.) По-силен оценъчен елемент тези две наречия имат в третото си значение, където определят период, по-ранен или по-късен от норма, която може да е установена спрямо субективните възприятия на този, който оценява ситуацията, или според някакви общоприети рамки (които също до голяма сте-

пен са субективно наложени). В случая с първите две значения може да се говори за абсолютна оценка, а в третото значение – за относителна оценка. И ако абсолютната оценка може да се приема за по-обективна, то относителната оценка е свързана с индивидуалната мярка за подходящо време и следователно не може да бъде оспорена от обективна гледна точка, т.е. винаги е правилна (по въпроса за абсолютната и относителната оценка вж. Яковлева 1994, както и Апресян 1974). Вж. например:

*На другия ден заваля сняг. Видях го **рано** сутринта през прозореца – така неизмеримо чист, сякаш идваше от някакъв друг свят. // *Następnego dnia spadł śnieg. Ujrzałem go **wczesnym rankiem** przez okno – był tak niesklalanie czysty, jakby pochodził nie z tego świata.* (ПВ)*

***Късно** една нощ механикът от парния гатер чу по улицата да върви конска шейна. // **Któręjs** nocy mechanik z tartaku usłyszał, że drogą jadą sanie.* (ЙР)

*Излизаше **рано**, връщаше се, колкото да похапне, и пак се запиваше навън. (...) **Вечер** се прибираше **късно**, ядеше мълчалив, намръщен и сърдит. // *Wychodził **wcześniej**, wracał, by coś niecoś przegryźć, i znów gdzieś wyruszał. (...). Wieczorem wracał **późno**, jadł w milczeniu, chmurny i zły.* (ГК)*

*Ставаше много **рано**, преди дори кокошките да се разшетат из двора. // *Wstawał bardzo **wcześniej**, kiedy nawet kury nie zaczynały jeszcze chodzić po podwórku (...).* (ГК)*

*Беше доста **късно**, стъмнило се бе отдавна, усецаше се и по тишината, която бе обгърнала целия манастир. // *Musiało już być **późno**, zmrok zapadł przecież już dość dawno temu, mówiła o tym zresztą i cisza zaległa nad całym monasterem.* (ДТ)*

Често в абсолютната употреба на тези наречия се откриват допълнителни наречия или обстоятелствени изрази, които уточняват периода от денонощието (месеца или годината), към които се отнасят наречията *рано* и *късно*.

*Moja matka już jej nie poznała. **Za wcześniej** umarła. // Майка ми не успя да се запознае с нея. Почина **прекалено рано**.* (ЯВ)

*А Луис и Фани впиваха погледите си един в друг с горчивото съжаление на хора, които се бяха срещнали **твърде късно**. // *A Luis i Fanny wpatrywali się w siebie z żalem ludzi, którzy spotkali się **za późno**.* (ДД)*

*Wolff zaproponował Koreckiemu, aby wszedł do niego. Ale już było **bardzo późno**. // Волф предложи на Корецки да се отбие при него. Но вече беше много късно.* (ЯИ)

И при относителната употреба на разглежданите оценъчни наречия нерядко се наблюдава комбинацията с други наречия, най-вече за количество и степен, като *много*, *твърде*, *прекалено*, засилващи ефекта на преждевременност или закъснение, който се създава от наречията *рано* и *късно*.

Наречията *рано* и *късно* могат да бъдат степенувани. При образуването на степени за сравнение е специфично, че в едни от значенията си наречията са свързани с изходната лексема, като, освен по форма, и по значение представляват определена (сравнителна или превъзходна) степен на това наречие. В други свои значения обаче същите наречия в по-малка или по-голяма степен се откъсват от изходното наречие и получават ново, самостоятелно значение. При това положение се наблюдава откъсване на значението от формата – тези наречия представляват сравнителна или превъзходна степен на дадено наречие само по форма, но не и по значение (по въпроса вж. Ничева 1964: 161). Именно поради това смятаме, че степенуваните форми на разглежданите наречия би следвало да бъдат обект на друго изследване, тъй като разкриват нови и различни употреби на наречията за време (за някои аспекти на степенуваните оценъчни наречия *wcześniej* и *dawniej* и еквивалентите им в българския език вж. Иванова 2017).

Темпорален елемент с оценъчна семантика се открива и в сложната структура на лексемите *вече*, *още*, *чак*, *едва* в българския език и *już*, *jeszcze*, *aż*, *dopiero* в полския език. Граматическият им статут също не е докрай изяснен. Като израз на голямото семантично взаимно проникване между наречието и частицата според Ст. Георгиев се явява цяла група наречни частици (като *вече*, *твърде*, *поне*, *все още*, *едва* и др.), които „притежават адвербиално значение, но са изгубили синтактичната си и функционалната си независимост“, а това се отразява на семантиката им – „обща, неопределена, винаги зависима от семантичния кръг на друга дума“ (Георгиев 1983: 10). В полското езикознание *już* и *jeszcze* се определят най-често като частици (Гроховски 1986), а също и като модуланти (Йодловски 1949), модализатори (Грамматика 1999) и др., не по-еднозначен е статутът и на *dopiero* и *aż*. Именно поради богатата си и сложна семантична структура тези лексеми са били обект на много изследвания, особено в полската и руската езиковедска литература. В някои от значенията и употребата на тези лексеми се наблюдава пряка семантична връзка с някои от употребите на наречията *рано* (вж. *още*, *едва*) и *късно* (вж. *вече*, *чак*), но и този въпрос би следвало да се разгледа самостоятелно.

Тази статия съдържа предварителни наблюдения от общ характер за групата на темпоралните наречия с оценъчна семантика, както и представя само някои от аспектите на функционално-семантичните възможности на най-главните представители на тази група. Всяко едно от тези наречия би могло да бъде обект на самостоятелен анализ.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 1974:** Апресян, Ю. Д. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка.* [Apresyan, Ju. D. *Leksicheskaia semantika. Sinonimicheskie sredstva jazyka.*] Москва: Наука, 1974.
- Волф 2002:** Вольф, Е. М. *Функциональная семантика оценки.* [Vol'f, E. M. *Funktsional'naja semantika otsenki.*] Москва: УРСС, 2002 (второ допълнено издание).
- Георгиев 1978:** Георгиев, Ст. Семантика на наречията за време в съвременния български език. [Georgiev, St. *Semantika na narechiyata za vreme v savremenniya balgarski ezik.*] // *Великотърновски университет „Кирил и Методий“.* Славистични проучвания в чест на VIII международен славистичен конгрес. Велико Търново, 1978, 21 – 31.
- Георгиев 1983:** Георгиев, Ст. *Морфология на съвременния български език (неизменяеми думи).* [Georgiev, St. *Morfologiya na savremenniya balgarski ezik (neizmenyaemi dumi).*] София: Наука и изкуство, 1983.
- Гжегорчикова 1975:** Grzegorzczkowa, R. *Funkcje semantyczne i skladniowe polskich przyslowkow.* Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975.
- Граматика 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология.* [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom II. Morfologia.] София: Издателство на БАН, 1983.
- Граматика 1999:** *Gramatyka wspolczesnego jazyka polskiego. Morfologia.* Pod red. R. Grzegorzczkowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla. Warszawa: PWN, 1999.
- Гроховски 1986:** Grochowski, M. *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia.* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- Гугуланова 2001:** Гугуланова, Ив. Лексикални средства за изразяване на семантичната категория темпоралност в българския език. [Gugulanova, Iv. *Leksikalni sredstva za izrazyavane na semantichnata kategoriya temporalnost v balgarskiya ezik.*] // *Традиция и съвременност в българския език.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2001.

- Гугуланова 2006:** Гугуланова, Ив. За темпоралната характеристика на изказването в българския език. [Gugulanova, Iv. Za temporalnata harakteristika na izkazvaneto v balgarskiya ezik.] // *Славистика и общество*. Съставители: М. Младенова, И. Монова. София: Херон Прес, 2006.
- Димитрова 2009:** Димитрова, Ст. *Лингвистична прагматика*. [Dimitrova, St. Lingvistichna pragmatika.] София: Велес, 2009.
- Иванова 2015:** Иванова, Л. Семантични типове темпорални наречия в българския и полския език. [Ivanova, L. Semantichni tipove temporalni narechiya v balgarskiya i polskiya ezik.] // *Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Дванадесетите международни славистични четения – София, 9 – 10 май 2014 г. Том I. Езикознание*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015.
- Иванова 2017:** Иванова, Л. За семантичните особености на някои степенувани темпорални наречия в полския език и функционално-семантичните им еквиваленти в българския език. [Ivanova, L. Za semantichnite osobenosti na nyakoi stepenuvani temporalni narechiya v polskiya ezik i funktsionalno-semantichnite im ekvivalenti v balgarskiya ezik.] // *Поклон пред буквеното слово. Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. д-р Пеню Ст. Пенев*. Пловдив, 2017, 360 – 366.
- Йодловски 1949:** Jodłowski, S. O przysłówkach, partykułach i im rokrewnych częściach mowy. // *Język polski*, XXIX (maj – czerwiec), 1949, 97 – 106.
- Косеска-Тошева 2011:** Косеска-Тошева, В. *Българо-полска съпоставителна граматика. Том 7. Семантичната категория време*. [Koseska-Tosheva, V. Balgaro-polska sapostavitelna gramatika. Tom 7. Semantichnata kategoriya vreme.] София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2011 (превод от полски език: Руска Станчева).
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Лакова 1993/1994:** Лакова, М. Въпросителни адвербиални словосъчетания като формант на въпросителните изречения в българския език. [Lakova, M. Vaprositelni adverbialni slovosachetaniya kato formant na vaprositelnite izrecheniya v balgarskiya ezik.] // *Български език*, 1993/1994, кн. 5/6, I част.

- Ницолова 1984:** Ницолова, Р. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език.* [Nitsolova, R. Pragmaticchen aspekt na izrechenieto v balgarskiya knizhoven ezik.] София: Народна просвета, 1984.
- Ничева 1964:** Ничева, К. Семантични особености на степените за сравнение при някои наречия в славянските езици. [Nicheva, K. Semantichni osobenosti na stepenite za sravnenie pri nyakoi narechiya v slavyanskite ezitsi.] // *Известия на Института за български език*, кн. XI, 161 – 169.
- Пузинина 1986:** Puzynina J. O elementach ocen w strukturze znaczeniowej wyrazów. // *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, zeszyt XL. Wrocław: Ossolineum, 1986, 121 – 128.
- Речник на българския език:** [<http://ibl.bas.bg/rbe/>] (04.02.2020)
- Яковлева 1994:** Яковлева, Е. С. *Фрагменты русской языковой картины мира.* [Yakovleva, E. S. Fragmenty russkoj jazykovej kartiny mira.] Москва: Гнозис, 1994.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- ГК** – Георги Караславов. *Снаха.* София: Български писател, 1972. // Georgi Karaslawow. *Synowa.* Warszawa: Książka i wiedza, 1984, z bułgarskiego tłumaczyła Zofia Wolnik-Czajkowska.
- ДД** – Димитър Димов. *Осъдени души.* София: Народна култура, 1969. // Dymitr Dimow. *Skazańcy.* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974. Przełożyła: Teresa Dąbek-Wirgowa.
- ДТ** – Димитър Талев. *Хилendarският монах.* София: Издателство на БЗНС, 1981. // Dymitr Talew. *Mnich z Chilendaru.* Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 1975. Przełożyła: Krystyna Migdalska.
- ЙР** – Йордан Радичков. *Прашка.* // Jordan Radiczko. *Proca.* Warszawa: Czytelnik, 1980. Przełożyła: Marzenna Iliewa.
- ПВ** – Павел Вежинов. *Звездите над нас.* София: Военно издателство, 1966. // Paweł Weżinow. *Gwiazdy nad nami.* Warszawa: Czytelnik, 1977. Przełożyli Dimitrina i Jacek Bukowscy.
- ТД-М** – Tadeusz Dołęga Mostowicz. *Profesor Wilczur.* Częstochowa: Promatek, 2009. // Тадеуш Доленга-Мостович. *Морал.* Пловдив: Издателска къща „Хермес”, 2015. Превод: Иван Вълев.
- ЯВ** – Janusz Leon Wiśniewski. *S@motność w sieci.* Труптык. Warszawa: Wydawnictwo Czarne S. C., 2001. // Януш Леон Вишневски. *С@мота в мрежата.* София: Сиела, 2009. Превод: Амелия Филипова.

ЯИ – Jarosław Iwaszkiewicz. *Opowiadania muzyczne*. Warszawa: Czytelnik, 1971. // Ярослав Ивашкевич. *Мефисто-Валс. Музикални новели*. София: Музика, 1981. Превод: Лилия Рачева.

**ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧЕН
И КЛАСИФИКАЦИОНЕН СТАТУТ НА ДУМИТЕ
МОДИФИКАТОРИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Милена Видралска
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**FUNCTIONAL-SEMANTIC AND CLASSIFICATION STATUS
OF THE MODIFIERS IN CONTEMPORARY BULGARIAN
LANGUAGE**

Milena Vidralska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The centre of this survey is classification and definition of lexemes such as *obviously, indeed, truly, of course, actually, as if, maybe, in fact* and others, which occupy the boundary between the adverbs and particles because of their modal character. They give colourful semantics to the expression intended to present the modal functions of the speech. It is difficult to distinguish these lexemes as a separate class of words that refer to a specific meaning because of their overlapping of functions with other parts of the speech, but our purpose is to characterize them precisely, to find their invariant meanings and functions, and on that basis to find their place in the system of word classes.

Key words: determinative, modality, adverb, particle, modifier

Класифицирането на думите в езика е една от първите задачи, поставили пред себе си древните лингвисти. Векове след тях проблемът продължава да бъде актуален. И до днес становищата относно броя на частите на речта (*част на речта* не е най-прецизният термин, но именно той се е утвърдил през годините) са нееднозначни. Различни и с различна тежест са и критериите, с които лингвистичната наука работи при обособяването на лексемите. Обикновено частите на речта се категоризират в зависимост от спецификата на семантичното си съдържание, от типа и характера на граматичните значения, които изразяват, и от функциите, които изпълняват на синтактично равнище.

Наложило се е деление на думите на изменяеми и неизменяеми с оглед на промените, които настъпват във формите им в речта според определени категории, като лице, число, време и т.н. Класификации и описания на частите на речта присъстват още в първите български граматики, макар последните да имат характер по-скоро на школки помагала, отколкото на академични трудове.

Като се изхожда от утвърдените вече понятия „изменяеми“ и „неизменяеми“ части на речта, е логично да се дефинират точно и характеристиките, по които се осъществява структурирането по класове.

Непрекъснатите промени в езика вследствие на естествената му еволюция налагат актуализиране на лингвистичните търсения, за да може научната продукция да бъде адекватна на узуса.

Основните тези на мнозинството езиковеди при диференцирането на константните лексеми са свързани с обстоятелството, че неизменяемите части на речта са вторични по важност и значение за целта на изказването, представяйки по-скоро обстоятелствата за това изказване, отколкото основната информация. В повечето случаи те не изразяват субективно отношение към обекта на изказване или действието, а представят условията, обстоятелствата и отношението на лицата към определеното събитие, предизвикващо речевия акт.

Една специфична група думи обаче могат да сигнализират определено отношение към речевия акт от гледна точка на говорещото лице. Епицентър на изследването ще бъде класифицирането и дефинирането на лексеми като *очевидно, наистина, действително, разбира се, впрочем, сякаш, може би, всъщност* и др., които заемат граничната зона между наречията и частиците заради модалния си характер, по-особената синтактична функционалност, „словоредната им вариативност“ (Чакърова 2007). Те придават колоритна семантика на изказването, имаща за цел да покаже модалните функции, заложен в речта. Трудно е да бъдат категорично разграничени като отделен клас думи, рефериращи специфично значение, поради препокриване на функциите им с други части на речта, но целта ни е да им направим точна характеристика, да намерим инвариантните им значения и функции и на тази база да потърсим мястото им в системата на класовете от думи.

Спорен се оказва и въпросът за наименованието на класа лексеми – детерминативи, частици, модализатори, актуализатори – всички те изразяват основното значение на класа думи, а именно – да изменят основната информативна верига, обвързвайки я с емоционална конотационна отсянка. Оценката, двоумението, отрицанието са на-

пълно присъщи за изразяване на абстрактността и субективността в лексемите, представящи този клас.

Като термин за означаването им ще използваме предложената от Ст. Георгиев (Георгиев 1999) квалификация *детерминатив* или по-описателната *модални лексеми и частици* поради неуточненото им категоризиране от лексикална и синтагматична гледна точка. Ясно е, че те не изпълняват функционална роля в изреченската структура, затова и заемат периферно място в речта. Оценъчната им служба придава по-наситен емоционален привкус за логическо интерпретиране на събитията. Не всички думи от този род притежават собствено значение (*даже, дори, тъкмо* и др.), голяма част от тях са зависими от комуникативната ситуация и генерират семантика единствено в контекста (лексеми от типа на *само, именно, точно* и др. Примери: *Ще слушам само теб.* = *Ще слушам единствено теб.*; *Само ако дойдеш, ще има празненство.* = *При условие че дойдеш, ще има празненство.*). От морфологична гледна точка те са неизменяеми граматически, но не изпълняват функциите, присъщи на наречията, към които повечето автори ги причисляват. Тъй като не са признаци и нямат синтагматична обвързаност, детерминативите не изпълняват и функциите на наречието в изречението, по което се отличават фактически от него.

Трудно е реализирането на единно определение за наречието в българския език поради разнородния характер на лексемите, включвани в класа, но със сигурност лексемите с абстрактно значение от типа на *може би, вероятно, точно, тъкмо, само, именно* и др. не са отчетени подобаващо в срещаните дефиниции до момента. Интересуващите ни думи са маргинализирани от общия информационен процес за събитията, но въпреки това присъстват неизменно в речта като пълноценен елемент от изказването. Привнасянето на оценка за събитието или на емоционална линия превръща детерминативите в модифициращи основната информация, придаващи по-особен субективен смисъл на комуникативния акт. Абстрактността им се дължи на употребата им в специфични контекстови и синтактични ситуации, когато могат да изразяват дори и етническа принадлежност поради употребата на чуждици.

Ясно е, че основната роля, която изпълняват тези лексеми, е да фокусират вниманието към определена част на речта (напр. *Точно теб търся. Искам да отида точно там.*) или информация, като в повечето случаи се дава и оценка за маркираното събитие (напр. *Как успя да направиш точно това?*). Важно е също да се спомене, че не всички думи от този клас имат самостоятелни характерологични белези,

които да идентифицират семантиката им. Голяма част са зависими напълно от значението на основната речева ситуация, което ги прави корелативни с речевия поток (*Това дори не е вярно. Именно ти трябва да присъстваш. Може би така стана по-добре.*). В това се състои и тяхната абстрактност – невъзможността да изразят основната си функция, без да са прикачени към останалите части на речта.

Според Кр. Чакърова (Чакърова 2007) обаче това се оказва недостатъчно за отделянето им като самостоятелна функционална група, както предлага Ст. Георгиев. За Чакърова именно невъзможността на голяма част от разглежданите лексеми да бъдат самостоятелни в семантичен и функционален план, не позволява да бъдат откъснати от групите на наречията и частиците, в които инертно са вписани.

Различен от утвърдените стереотипни подходи за изследване на частите на речта предлага Ваня Зидарова (Зидарова 2003). Тя не оспорва традиционните теоретични дискурси на академичните изследвания, но предлага по-различно гледище за систематизиране на лексемите, които ни вълнуват. Впускайки се в тема, която е недостатъчно теоретично избистрена поради разноречивите мнения за класифицирането на частите на речта, тя предлага иновативен подход за разглеждането на лексемите с абстрактен и логико-семантичен характер.

Обръщайки внимание на характера на частиците и корелациите им с останалите части на речта, няма как да не забележим неотменната връзка между тези речеви елементи и вписаните към наречията модификатори. Зидарова отбелязва, че към частиците като част на речта се причисляват разнородни елементи, които се характеризират главно с несамостоятелност, липса на семантика извън обвързаността с другите елементи на речта, липса на денотат, но притежаващи прагматичност и конотативност. Тя групира тези разнородни лексеми в две функционални групи: на словообразуващите и формообразуващите частици и на тези, които притежават експресивна и конотационна обосновка. Към класа на частиците авторката присъединява лексеми от типа на: *уж, май, даже, пък, дори, сиреч, например, именно* и т. н. Разделя ги на две подгрупи: в първата се включват такива лексеми, които са „израз на определено емоционално, експресивно или волево отношение на говорещото лице“, като: *бе, ма, хей* и др.; втората подгрупа включва лексеми, които „се отнасят до семантиката на цялото изказване и отношението към означената пропозиция“, от типа на: *да, не, нали, уж, сиреч, например, именно, едва ли не* и др. Според Зидарова тези „частици“ „модифицират модалността на изказването, внасяйки семантичен елемент на съгласие, съмнение, отрицание, утвърждение, покана, уточнение, въпрос и под.“,

и тя дава примери като: „А уж беше най-добрият!“, „Именно той е в основата на разногласията“ (Зидарова 2003).

Още в Граматиката на съвременния български книжовен език, издадена от БАН през 1983 г., се коментира спорният статут на този тип наречия: „Наречията за логическо уточняване и модалност заемат периферно място в системата на наречията... Поради това границата между наречията за логическо уточняване и за модалност и частиците не е затворена, а съществуват думи, които заемат междинно положение между наречията и частиците (надали, божем, уж и др.)“ (Граматика 1983).

Това потвърждава и напълно се вписва в предлаганата от нас постановка за формалното отделяне на модалните лексеми от съответните части на речта, към които са причислени, и формирането на отделна класификационна група, реферираща логико-семантична маркираност със свой уникален облик.

Ваня Зидарова не отхвърля групата на модалните наречия при класификациите, но уточнява, че последващите изследвания имат основание да ревизират модела. При класификациите на частиците тя отново не пренебрегва този проблем и недвусмислено отбелязва трудността при категоризирането им, тъй като те непрекъснато са в корелационни и асимилационни отношения с останалите неизменяеми лексеми.

Със сходна на В. Зидарова позиция по въпроса за ревизия на досегашните класификации е и Р. Ницолова. Тя прави детайлна класификация на наречията, в която отделя самостоятелно място на: модалните наречия; наречия за „пропозиционално отношение“; наречия, „означаващи когнитивни отношения, свързани с преценка за информираността на субекта относно съобщаваното“; наречия, „означаващи най-обща логически отношения“ и др. (Ницолова 2008).

Модалните лексеми са неизменна част от структурното и семантичното възприемане на речта независимо от полисемията, която предизвикват. Поради нееднородния характер на думите в тази отделна от смислово гледище категория възникването на двойко значение е почти задължителен признак.

Липсата на синтактична функция при т.нар. модални наречия е маркер за тяхното отделяне от класа на наречията и причисляването им към този на частиците с уговорката, че за частици смятаме модалните лексеми (или още детерминативите). А за частиците като част на речта ще приемаме словообразователните и формообразователните елементи, които се приближават в по-голяма степен до морфемата,

отколкото до лексемата. Към групата на детерминативите могат да бъдат причислени и фразеологичните единици, които имат единен смислов характер, въпреки че са многокомпонентни от словообразователно гледище. Границата между тези изрази и фразеологизмите е много тънка и се установява най-вече в рамките на контекста, но основният маркер е тяхната маргиналност спрямо основната смислова верига. За разлика от фразеологизмите, които внасят задължителна за разчитането на информационния поток фактология, тези фрази от типа на *във всеки случай, по същество, при все това* и др. нямат облигаторен характер, а само допринасят за колоритността на изказа или утвърждаването на вече изяснен факт.

От морфологично гледище въпросът сякаш няма нужда от коментар, тъй като този особен вид лексеми е неизменяем граматически и така техните граматични прояви се свеждат почти до нулева стойност.

Предложението на френския българист Жак Фьойе (Фьойе 1987) за отделянето на аргументните и резултантните лексеми от класа на наречията съвпада напълно с нашата теоретична обосновка. Той смята за достатъчно основателна причина за диференцирането им факта, че не изпълняват присъщите за наречието обстоятелствени функции, които са един от основните маркери за тяхното класифициране като неизменяема част на речта.

Когато в даден клас лексеми липсват морфологични и синтактични характеристики, напълно естествено е вниманието да се насочи към техните функционално-семантични речеви стойности, за да се маркира принадлежността към дадена класема. При липсата и на ясно изразена семантика, тъй като тя е зависима от контекста, функциите на лексемите стават водещ мотив за тяхното дефиниране.

От лексикална гледна точка тези думи имат спорен характер относно самостоятелността си, но пък авторите са напълно категорични за абстрактността, която носят. Частиците също имат абстрактен характер, тъй като те модифицират значението на смислоносещите лексеми и заедно с детерминативите оформят класа на модификаторите. От синтактично гледище според К. Куцаров са „обособени в изречението субективни лексеми“ и именно на синтактичната им „неангажираност“ може да се припише и „силната аморфност на лексикалното им значение“ (Куцаров 2012).

Опирайки се на тези маркери, можем да приемем за релевантна дефиницията за този род думи, направена от К. Куцаров в статията му „Класификация на детерминативните думи като част на речта“ (Куцаров 2012): „Следователно детерминативът е формално неизменяема,

синтактично индиферентна дума, с абстрактно лексикално значение, сигнализираща актуализиращо експресивнооценъчно субективно отношение на адресанта към конструираното от него съобщение“ (Кущаров 2012).

Списъкът с лексемите може да бъде оспорван поради нееднородния им характер. Ст. Георгиев споменава дори и предикативи за модална субективност (изразяват възможност, необходимост, желателност, вероятност, сигурност, очевидност), които отново изпълняват функцията на модализатори, но са обвързани с наличието на глагол („*Най-вероятно бе да иде боляринът Кракра*“ (Ант. Дончев); „*Беше нужно да се ограда от всякакво подозрение*“ (Ив. Вазов) (Георгиев 1999), което ги изключва от класа лексеми, които изследваме. Р. Ницолова също уточнява, че някои от модалните наречия могат да участват и като предикативни думи в сложните съставни изречения (Ницолова 2008).

Липсата на маркери за морфологични, синтактични и лексикални критерии се оказва съществен проблем за разграничаването и класифицирането им в отделни групи. Единствено функциите, които изпълняват детерминативите, спомагат за тяхното обособяване, но с оглед реализацията, която имат в контекста, а не самостоятелно.

Поставени в речева ситуация, лексемите придобиват своя характерен облик, който допринася и за функционирането им като самостоятелни елементи извън обсега на класическите наречия и частици.

Т. Гайдарова (Гайдарова 2015) разглежда спорния им статут и от гледна точка на тяхното пунктуационно оформяне, респективно реализирането им в речта, в монографията си, коментираща съвременните норми, кодифицирани от последния „Официален правописен речник на българския език“ (ОПРБЕ 2012). При авторката, както и в Речника, забелязваме дилема относно реализирането им и графичната им сигнализация, базирана на това дали въпросните лексеми се характеризират с моносемантичност, или полисемантичност. В първия случай лексемите остават без специфична оформеност, а във втория е облигативна тяхната маргинализираност от основния писмен поток, когато не се реализират с първичното си значение, а с това, което има модален характер (задължително присъства препинателен знак и спокойно могат да бъдат пропуснати в изречението, без това да наруши цялостния му смисъл). Примери: *Това наистина съм аз* (моносемантичност на лексемата). *Това, естествено, съм аз. Това е естествено кестеняво* (полисемантичност на лексемата).

Обглеждайки въпроса за възприемането и класифицирането на тези лексеми, ще предложим една по-различна класификация, опираща се на функционалността на модификаторите с оглед на семантичните полета, които реферират. Ще се опитаме условно да ги разделим на емоционално-конотативни, логическоинтерпретативни и нулево референтни. Към емоционално-конотативните можем да причислим всички лексеми, които чрез употребата си маркират емоционалност и обвързват конотативно изказа (*просто, точно, всъщност, именно, особено и др.*). Логическоинтерпретативните са тези, които показват някакво съждение като извод, двоумение, следствие и др., респективно те преосмислят комуникативния процес с оглед на неговата реализация в действителността (*сигурно, единствено, вероятно и др.*). Нулево референтни са тези лексеми, чрез чиято употреба се целят или потвърждаване на определена, вече известна информация, или фиксиране на вниманието отново към нея, за да се потвърди състоянието ѝ (*действително, естествено, наистина, например и др.*). Емоционално-конотативните лексеми играят роля на модификатори с цел изразяване на личното отношение на говорещото лице и по този начин се постига реализиране на индивидуалното мнение в общото съждение. Получава се лична реализация с цел придаване на емоционалност в представената информация. Лексеми от този вид са *лично, просто, точно, всъщност, именно, особено, сякаш, сякаш че, за нещастие* и др. Гледани извън контекста, те не представляват обособена група, която веднага да се асоциира със своите функции за емоционална конотативност, но в контекст тези лексеми представят фиксиране на личното отношение и мнение, макар и имплицитно.

ПРИМЕРИ: „*Навели глава, те кротко тешеха тревата, сякаш нищо не се беше случило*“ (Д. Атанасов, „Тарпани“, стр. 19); „**Всъщност** декорите на цялата посада бяха доста издържани“ (Д. Димов, „Осъдени души“, стр. 304); „**За нещастие**, Фани бе основно покварена от материалистически идеи, които отричаха безсмъртието на душата“ (Д. Димов, „Осъдени души“, стр. 379); „*Особено тя се гордее с главата на Ст. Караджата, която държи заключена в сандъка си!*“ (БНК¹); „*И именно* той беше изковал първата брънка от веригата на последвалите събития“ (БНК); „*Аз лично* не мога да се сетя за по-добър начин да изпратим този кораб на заслужена почивка“ (БНК).

¹ Български национален корпус, ИБЕ при БАН, <http://dcl.bas.bg/bulnc/>.

Личното отношение взима връх в изказването и прави препратки към поставянето на някаква емоционална оценка.

Логическоинтерпретативните са този вид детерминативи, които чрез употребата си показват своеобразен вид двоумение, оценка, дедуктивна интерпретация на дадената ситуация с оглед на реализирането ѝ в действителността. Такъв род лексеми са *действително, естествено, наистина, например, по същество, преди всичко, респективно, случайно, фактически, изобщо, въпреки това, единствено, значи, напротив, обратнo, сравнително, междувременно, същевременно, безспорно, вероятно, да не би да, очевидно, сигурно, разбира се, може би* и др. Те формират най-обемната група, тъй като се препокриват с функциите на целия клас на детерминативите.

ПРИМЕРИ: „**Наистина** стъпките бяха плахи, предпазливи, утихваха изведнъж, после колебливо тръгваха“ (Д. Атанасов, „Тарпани“, стр. 30); „**Може би** отгоре взеха съобщението за евтина вестникарска сензация“ (Д. Атанасов, „Тарпани“, стр. 99); „**Ти, разбира се**, смяташ постановката за триумф, нали?“ (Хр. Калчев, „Опит за оцеляване“, стр. 73); „**Навярно** подозира в желанието ви повече ексцентричност, отколкото убеждение“ (Д. Димов, „Осъдени души“, стр. 353); „**Естествено**, екранът бе покрит с рекламни прозорци“ (БНК); „**Не знам защо изобщо** ми говорите за това, госпожице“ (БНК); „**Нещото отвърна, че напротив**, било редно“ (БНК).

Третата група е на нулево референтните лексеми, които с участието си в речта не изказват отношение, а по-скоро маркират вече споменат факт с цел неговото повторно утвърждаване и фиксиране. Подобен род лексеми (включително и изрази, изпълняващи единна смислова цялост) са *все пак, все едно, във всеки случай, и без това, предимно, също, при все това, ей тъй, като че ли, едва ли* и др.

ПРИМЕРИ: „**Хоризонт като че ли** нямаше“ (Д. Атанасов, „Тарпани“, стр. 11); „**Неколцината пешеходци** вървяха **предимно** в северна посока, а сградите наоколо като че ли бяха **предимно** складове“ (БНК); „**Стъпките му по листата** бяха леки, но **при все това** продължаваха да вдигат ледени вихри“ (БНК); „**Във всеки случай** обаче ще ти проводим вести преди пълнолуние“ (БНК); „**Острието и без това** го натискаше по-силно от необходимото да ва“ (БНК); „**Безплатен, дето ти го давам ей тъй** за нищо“ (БНК); „**Силвио Берлускони все пак** успя да предизвика повторното преброяване на 80 хиляди гласа, които бяха обявени за невалидни“ (БНК).

Тези лексеми изразяват по-скоро липса на лично отношение, което да се реферира чрез тях, и по този начин модифицират изказването

като вметнато в основната речева линия, а не толкова като информативно функционално. В много случаи разглежданите лексеми се явяват стилистични паразити именно заради нулевата си референтност.

Може да се окаже препокриване на функциите на една и съща лексема в различни подгрупи, тъй като полисемията при тях е изключително висока и може да варира в зависимост от нуждите на изказването или мотивацията и нагласите на говорещия.

Въпреки че в голяма част от речевите ситуации лексемите се оказват „излишни“ по отношение на основното изказване, примерите, които приведохме, показват фреквентността на тяхната употреба в различни жанрове романи на художествената литература.

С оглед на утвърдените вече теоретични постановки и предложенията, които представихме в настоящата работа, основателно можем да твърдим, че модифициращите лексеми представляват своеобразен самостоятелен клас със свои функционално-семантични маркери. Липсата на граматични признаци улеснява още повече тяхното маргинализиране от изменяемите части на речта и ги препраща категорично към константните лексеми.

ЛИТЕРАТУРА

- Граматика 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Морфология.* [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Morfologiya.] София: Издателство на Българската академия на науките. 1983.
- Гайдарова 2015:** Гайдарова, Т. *Новото в новия български правописен речник.* [Gaydarova. T. Novoto v noviya balgarski pravopisen rechnik.] Пловдив: Контекст, 2015.
- Георгиев 1999:** Георгиев, Ст. *Морфология на българския книжовен език.* [Georgiev, St. Morfologiya na balgarskiya knizhoven ezik.] Велико Търново: Абагар, 1999.
- Зидарова 2003:** Зидарова, В. Частиците като част на речта. [Zidarova, V. Chastitsite kato chast na rechta.] // *Славистиката в началото на XXI век – традиции и очаквания.* София, Сема РИ, 2003, 68 – 73.
- Куцаров 2012:** Куцаров, К. Класификация на детерминативните думи като части на речта. [Kutsarov, K. Klasifikatsiya na determinativnite dumi kato chasti na rechta.] // *Obraz świętości – świętość w obrazie.* Redakcja naukowa – Izabela Lis-Wielgosz, Wojciech Józwiak, Paweł Dziadul. Познан, 2014, 234 – 241.

- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. Българска граматика, Морфология. [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“. 2008.
- ОПРБЕ 2012:** Официален правописен речник на българския език [Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.] София: Българска академия на науките. Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2012.
- Фьойе 1987:** Фьойе, Ж. За класификацията на наречията в съвременния български език. [Feuillet, J. Za klasifikatsiyata na narechiyata v savremenniya balgarski ezik.] // *Език и литература*. кн. 1. София, 1987, 14 – 20.
- Чакърва 2007:** Чакърва, Кр. Още веднъж по въпроса за морфологичния статут на българските детерминативи. [Chakarova, Kr. Oshte vednazh po vaprosa za morfologichniya statut na balgarskite determinativi.] // *Научни трудове на УХТ*. Пловдив, 2007, том LIV, свитък 3, 344 – 350.

**СЕМАНТИЧНИ И СИНТАКТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ
НА НЯКОИ ПОЛИПРЕПОЗИЦИОНАЛНИ КОНСТРУКЦИИ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Радка Влахова-Руйкова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**SEMANTIC AND SYNTACTIC CHARACTERISTICS OF THE
MULTI-PREPOSITIONAL (POLYPREPOSITIONAL)
STRUCTURES IN CONTEMPORARY BULGARIAN**

Radka Vlahova-Ruykova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The paper examines structures with more than one preposition that could be a prepositional phrase (PP), extension of a noun or a verb phrase. An attempt is made to find out regularities of the action of the outermost preposition and to check some hypotheses in which cases the preposition acts as a predicate. Relying on analogy with polyprefixation as a derivational process, the analysis aims to identify patterns of occurrences of ellipse and/or zero head, which leads to conversive constructions that find lexical expression in the accumulation of prepositions.

Key words: prepositional phrase, polyprepositional construction, preposition as a predicate

Развитието на предложната фраза в българския език е резултат от действието на различни процеси. Като основен процес се сочи разпадът на именното склонение. Безспорно отпадането на падежната флексия като основен морфологичен показател е натоварило предложите с нови функции за изразяване на отношенията в рамките на словосъчетанието и в изречението. Известен е спорът за т.нар. „старо“ и „ново“ склонение, който отразява определен етап от развитието на лингвистичните идеи и на българската граматическа мисъл. Развитие на предложната фраза е свързано с развитието на синтактичните средства за свързване. Предложното свързване е синтактична връзка,

характерна за образуване на словосъчетания с основна част всяка от четирите лексико-граматически категории – съществително, прилагателно, глагол, наречие. В светлината на традиционния описателен синтаксис предложно свързване имаме между име и неговото несъгласувано определение, когато то е изразено чрез съществително име или наречие. Тогава несъгласуваното определение е задпоставено: *къщичка за птици, пътека в гората, отговор на тест, пътища за никъде, хляб от вчера*. Възможни са и словосъчетания с повече от един предлог – *четиво за из път*. Предложно се свързва сказуемото с непрякото допълнение: *говоря на слушателите, разхождаме се с приятели, обяснява на учениците, преглежда се от лекаря, изпълнява се от професионалисти*. Чрез предлог сказуемото се свързва и с различни обстоятелствени пояснения, когато те са изразени със съществително име: *пътува с кораб, ходи на тренировки, пристигна въпреки закъснението, говори без запъване, полъхва от планината*. Предложната група може да заеме и позицията на предикатив – *Това е за спомен*.

Появата на определена предложна група в зависимост от глагола (глаголния предикат) е известна отдавна. Подробно е описана предложната реакция на глаголи във флективните езици – глаголи, изискващи определени предлози и определен падеж на името в предложната група. Още в известния спор за „старото“ и за „новото“ склонение в български съвсем коректно се отделят съчетанията от предлог и име, когато изразяват отношения между имена, **от съчетанията на глагол с предлог и име**. В редица ранни граматики наистина се говори за предлозите като средство за изразяване на падежни отношения, но от съвременна гледна точка можем да кажем, че става въпрос за аргументни позиции в рамките на ядреното изречение. Според Д. Мишев предлогът се поставя пред името, за да го превърне във второстепенна част на изречението – косвено допълнение или обстоятелствена дума. Ив. Саламанов посочва, че синтактичната функция на предлога е да подчинява косвената дума на глагола (по Константинова 1982). Описанията в теорията за т.нар. *валентност на глагола* също разглеждат този въпрос. Можем да кажем, че в аргументна позиция предложната група е зависима от характера на предиката и от семантичните роли, които той приписва на аргументите си, поради което тези употреби следва да бъдат описани отделно. Аргументната позиция, заемана от предложната група, може да се синтактифицира единствено като непряко допълнение. В позицията на непряко допълнение

може да се синтактифицира както неодушевен, така и одушевен (вкл. лице) участник в събитието.

В следващата таблица са посочени предложните групи в аргументна позиция и семантичните роли, които изразяват в полето на макроролите *Актор* и *Повлиян*.

Таблица 1

АКТОР	ПОВЛИЯН
от-РР – агенс/ефектор Реализира се в пасив и възвратно-страдателен залог	от-РР – стимул (тема) при главен аргумент експериенцер
на-РР – експериенцер (дателно допълнение)	на-РР – (дателно допълнение) реципиент при многоместни предикати с главен аргумент агенс
с-РР – инструмент/средство, коагенса	с-РР – тема, контраагенса
при-РР – инициатив	*при-РР – адюнкт
*за-РР	за-РР – тема

Както е отбелязвано от редица изследователи, важна особеност на предлозите е, че те са управляващи/региращи думи. В тази светлина функцията на предлозите при прехода от синтетизъм към аналитизъм „не е просто промяна на морфологичната техника, а дълбока промяна в семантичната мрежа на означаваните отношения“ (Ницолова 2008: 453). Паралели при общи семантични и формални процеси са описани за балканските езици от П. Асенова (Асенова 1974/1975). Както посочва Д. Станишева (Станишева 1997) в наблюденията си върху славянските езици, при тази промяна се променя отношението между глагол и предлог, като лексикалното значение на глагола играе по-голямо значение в сравнение със ситуацията в синтетичните славянски езици.

В светлината на развитието на синтактичните идеи и изследванията на предикатно-аргументната структура, както и на семантичните роли, които предикатът приписва на аргументите си, съществуват и описания на предложните съчетания в аргументна позиция (Влахова 2014, 2014а, 2016) и в предикативна позиция (Атанасов 2016). Разбира се, динамичните процеси в езика, от една страна, както и развитието на лингвистичните идеи, от друга, поставя още предизвикателства пред изследователите. Сред отдавна отбелязаните, но недостатъчно

изследвани конструкции са тези с два и повече предлога. В морфологичните описания се посочва, че съчетанията главно с два предлога са характерни за славянските езици, по-редки са тези с три, Баракова сочи до пет. Двупрепозиционалните съчетания са разглеждани в изследвания на В. Бонджолова (Бонджолова 1989) и В. Георгиева (Георгиева 2011, 2012). И. Ликоманова (Ликоманова 1994) се спира на полипрепозиционалните съчетания като особеност на разговорната реч. Богат емпиричен материал и предложение за класификация на конструкциите от морфологична гледна точка дава П. Баракова (Баракова 2003). Авторката извежда 20 предлога, които се срещат в полипрепозиционални съчетания. Те са: *без, в, върху, до, за, из, към, на, над, около, от, по, под, пред, преди, през, при, с, след, у*. Р. Ницолова (Ницолова 2008) посочва, че към тях можем да прибавим и *като*.

Разглеждането на полипрепозиционалните конструкции може да бъде в няколко посоки – по аналогия на полипрефиксацията да се търси модификация на значението, като най-външният предлог изразява семантичното и/или граматическо отношение, или да се търси към коя група (вербална, номинална, адвербиална) принадлежи всеки един от предлозите. За целта проверихме какви случаи се откриват в БНК¹ посредством следните заявки:

<*{POS=V} *{POS=PREP} *{POS=PREP}>

<*{POS=N} *{POS=PREP} *{POS=PREP}>

Чрез тази заявка се проверява първоначалната хипотеза за разграничаване на несъгласуваните определения (задпоставени предложни разширения на именната група) от разширенията на сказуемото (вербалната група) – непреки допълнения и обстоятелствени пояснения. Бяха намерени съответно 39 663 и 47 170 случая.

Към първия тип се отнасят случаи като:

1. *Броят на пътуванията на граждани на ЕС до трети държави нарасна **от над** 80 млн. пътувания през 2005 г. **до над** 90 млн. през 2008 г.*
2. *Нищо тук не живееше **освен чрез** него.*
3. *Вие двама се чувствайте **като у** дома си.*
4. *Кожата му пламтеше **като от** треска.*
5. *Но трепереше, трепереше **като в** треска.*
6. *Пъг дишаше **като след** тежък спринт.*
7. *Йонеса коленичи **като на** тръни.*
8. *Шлепът го люлееше **като в** люлка.*

¹ Български национален корпус, ИБЕ при БАН, <http://dcl.bas.bg/bulnc/>.

9. Лее се **като** из ведро.
10. Главата ми пак ме болеше **като от** махмурлук.
11. След време тя ще го улови **като в** примка.
12. Вятърът задърпа **като с** остри нокти одеялото му.
13. Прииждаше **като след** порой.
14. По-добре да се отнасяте **като с** дете.
15. Задушно е **като пред** буря.
16. Тук горе не е **като на** пикник.
17. Да не стане **като в** Трентън.
18. Пак ще стане **като с** Джон Арин.
19. Мисля, че понякога искаш нещо толкова много, като майка ти да е казала, че баща ти е извънземен, който ще се върне за теб, че става **като в** разказ.
20. Сякаш е втечнено **като във** вътрешностите ми.
21. Коремът му беше синкавобял **като на** гуцер.

Примерите показват, че полипрепозиционални конструкции се появяват след пълнозначни глаголи – примери 1. – 14., след ауксиални глаголи (във функция на предикатив) – примери 17. – 19., и след съставно сказуемо (както именно, така и адвербиално) – примери 20.– 21. и 14. – 16.

След пълнозначен глагол, който винаги е просто глаголно сказуемо в изречението, както и след съставно сказуемо препозиционална група може да се появи в аргументна позиция – и тогава ще бъде във функцията на непряко допълнение, или като адюнкт – обстоятелствено пояснение.

Както показват примерите 3. – 14., полипрепозиционалните конструкции са във функция на обстоятелствени пояснения за начин и именно в тези конструкции като първи предлог се появява *като*. Предложната група с втория предлог означава обстоятелство, което се презумптира при действието, изразено с глагола. Появата на двупредложната (в този случай) конструкция е резултат от компресията и контаминацията на две конструкции:

1. Броят на пътуванията на граждани на ЕС до трети държава нарасна **от над** 80 млн. пътувания през 2005 г. **до над** 90 млн. през 2008 г.
2. Нищо тук не живееше **освен чрез** него. – Всичко тук живееше **само чрез** него.
3. У дома се чувствам добре/комфортно – Вие двама се чувствайте **като у** дома си – Чувствайте се добре/комфортно.

4. При треска кожата пламти – Кожата му пламтеше **като от треска**.

5. Треската предизвиква треперене – Но трепереше, трепереше **като в треска**.

6. След тежък спринт се диша тежко – Пъг дишаше **като след тежък спринт (тежко)**.

7. Колениченето на тръни е неудобно/болезнено/притеснително – Йонеса коленичи **като на тръни (притеснително/неудобно)**.

8. Люлката люлее – Шлепът го люлееше **като в люлка**.

9. От ведро се излива голямо количество вода наведнъж – Лее се **като из ведро**.

10. Махмурлукът предизвиква главоболие – Главата ми пак ме болеше **като от махмурлук**.

11. С примка се лови – След време тя ще го улови **като в примка**.

12. Острите нокти (на животно/човек) дърпат тъканта – Вятърът задържа **като с остри нокти одеялото му**.

13. След пороен дъжд реките прииждат – Прииждаше **като след порой**.

14. С децата се отнасяме внимателно/снизходително – По-добре да се отнасяте **като с дете**.

Нито един от предлозите не може да бъде изпуснат, без това да промени смисъла на изказването. Срв: *По-добре да се отнасяте като дете*, т.е. *да се държите като дете* и *По-добре да се отнасяте с дете*, т.е. *да общувате с дете* или при друго тълкуване *да се отнасяте по-добре към дете*. Не може да не направи впечатление, че в много от случаите са се развили в голяма степен фразеологизирани сравнения.

В пример 1 срещаме двойна полипрепозиционална конструкция *от над – до над*, в която предлогът *над* функционира като комбинация от наречието *повече* и предлога *от*.

Пример 2 *Нищо тук не живееше освен чрез него* е интересен с това, че при афирмативно изречение, за да се запази смисълът, следва първият предлог да се замени – *Всичко тук живееше само чрез него*. В този случай наречието може да се изпусне, докато в негативното изречение изпускането на *освен* би довело да противоположно значение.

В корпуса бяха открити и множество примери на двупредложни съчетания с втори компонент *около*. Във всички тях предлогът не се употребява с пространствено значение, а в значение на приблизителност.

15. Това е **на около** миля след Крайречкино.

16. Шлюзът е **на около** 300 м надолу по коридора.

17. *Момчето беше **на около** петнайсет години.*
18. *Едуард ме беше повалил **за около** две секунди.*
19. *Ако сме в една от изходните стаи, например в А-Z-Z,... тя ще се премести в края на куба ... и ще разполагаме **с около** ... 3 секунди, за да се измъкнем.*
20. *Ще узнаят **след около** два месеца.*
21. *Спираловидно каменно стълбище с пропукани стъпала се спускаше **на около** два етажа дълбочина.*
22. *Замръзна **за около** десет секунди.*
23. *Другият ще дойде **след около** час.*
24. *Имате **за около** час.*

Във всички случаи *около* е на второ място, следван от числително бройно или съществително с квантитативно значение – *миля, час*. Единствено в пример 19 „...и ще разполагаме **с около**... 3 секунди, за да се измъкнем“ можем да интерпретираме предложната група като непряко допълнение, т.е. в аргументна позиция. В този случай именната група е със семантична роля средство, която, както е видно от Табл. 1, се въвежда с предлога *с*. В. Георгиева също отбелязва (Георгиева 2011: 64): „Прави впечатление, че в голямата част от случаите полипредложното съчетание се употребява заедно с квантификатор, който пояснява, конкретизира името в следходна позиция“.

Примери 15 – 17, в които предложната конструкция е в предикативна позиция, повдигат отново въпроса за функцията на всеки от предлозите. Тук искаме да припомним позицията на А. Атанасов (Атанасов 2016: 4 – 5), който приема, че „предикативното ядро в такива конструкции е съставено от спомагателния глагол и предлога, а думата в предикативна позиция е аргумент, чиито селективни рестрикции и семантични свойства се определят от конкретното значение на съответния предлог в предикативното ядро. Това означава, че при тях има две отделни, макар и взаимносвързани, нива на семантично представяне: семантичните роли и селективните рестрикции, които предикатът (AUX + PP) приписва на външния си аргумент и на евентуалните си компленти (срещани доста рядко в подобен тип конструкции), от една страна, и от друга – семантичната роля и селективните ограничения на предикатива (именната фраза в PP), управлявани и зависещи от значението на съответния предлог“. В приведените погоре примери предложните групи са темпоративи или локативи. Можем да приемем, че първият предлог въвежда елиптирана обща номинация – *време, разстояние* и под., чиято референциална стойност, която е винаги приблизителна, се определя от същинската именна група,

въведена с предлога *около* – на [разстояние]около миля след, *Замръзна за [време]около десет секунди*. Всъщност в случая можем да говорим и за преход от предлог към наречие.

Въпросът за слота между двата предлога се повдига и когато тези конструкции са в приименна позиция, т.е. задпоставени разширения/несъгласувани определения. Срв: *След четири години раздяла най-накрая Нал вкусваше доволен наслади **камо**[както се вкусват] в рая; Царица Дамаянти след толкоз мъки слезна във сънната забрава **камо** [както се слиза] в дълбока бездна; Боят се от лъжеца **камо** [както се слиза] **от** лоша змия невярващите в бога, а камо ли ония, които го почитат.*

В случая е ясно, че предложната конструкция се опира на вербалната група. В аналогичните примери, в които разширението е към предикатива, по-скоро имаме същата контаминирана структура на изпуснато сказуемо.

В настоящата статия представихме само някои от случаите на полипрепозиционалност (с два предлога) без претенции за изчерпателност. Картината е много по-пъстра и заслужава задълбочено проучване. Това нередко за езиковата практика явление е проява на процеси, характерни за езиковата структура. Изследването на полипрепозиционалните конструкции е част от комплексното описание на предложните конструкции в българския език, което все още предстои.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова 1974/1975:** Асенова, П. Предлогът *за* и неговите съответствия в балканските езици. [Asenova, P. Predlogat za i negovite saotvetstviya v balkanskite ezitsi.] // *Български език*, 1974, № 5, 398 – 408 (I); 1975 № 3, 216 – 226 (II).
- Атанасов 2016:** Атанасов, А. *Предложни фрази в предикативна позиция <аргументна структура>*. [Atanasov, A. Predlozhni frazi v predikativna pozitsiya <argumentna struktura>.] // <<https://naum.slav.uni-sofia.bg/liliseries/diss/2016/10>> (10.02.2019).
- Баракова 2003:** Баракова, П. Наблюдения върху полипредложните конструкции. [Barakova, P. Nablyudeniya varhu polipredlozhnite konstruktсии.] // *Српски језик* № VIII/1 – 2, 2003, 367 – 377.
- Бонджолова 1989:** Бонджолова, В. Словосъчетания с двойна предложна връзка в съвременния българския език. [Bondzholova, V. Slovosachetaniya s dvoyna predlozhna vrazka v savremenniya balgarski ezik.] // *Език и литература*, кн. 2, 1989, 59 – 64.

- Влахова 2014а:** Влахова, Р. Предложната фраза в аргументна позиция в съвременния български език (Актор). [Vlahova, R. Predlozhnata fraza v argumentna pozitsiya v balgarski (Aktor)] // *Littera et Lingua*, бр. 1 – 2, 2014, <<http://slav.uni-sofia.bg/naum/lilijournal/2014/11/1-2/rvlahova>> (11.02.2019).
- Влахова 2014б:** Влахова, Р. Предложната фраза в аргументна позиция в съвременния български книжовен език. [Vlahova, R. Predlozhnata fraza v argumentna pozitsiya v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] // *Трети международен конгрес по българистика*. Секция „Български език“, Подсекция „Съвременен български език. Фонетика и граматика“. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014, 7 – 16.
- Влахова 2016:** Влахова, Р. Семантичен тип предикат и предложна група в аргументна позиция. [Vlahova, R. Semantichen tip predikat i predlozhna grupa v argumentna pozitsiya.] // *Summa cum pietate, Studia litterarum, Series Linguistica*, Отговорността пред езика, кн. 4, Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2016, 141 – 149.
- Георгиева 2011:** Георгиева, В. Наблюдения върху полипредложните конструкции и функциите на предложните групи в българското изречение. [Georgieva, V. Nablyudeniya varhu polipredlozhnite konstruksii i funktsiite na predlozhnite grupi v balgarskoto izrechenie.] // *Научни трудове на ПУ „Паусий Хилендарски“*, том 49, кн. 1, сб. а, 2011 – Филология, 59 – 64.
- Вж. също: <https://lib.uni-plovdiv.net/bitstream/handle/123456789/23/-NTF_2011_49_1_A_59_66.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (11.07.2019).
- Георгиева 2012:** Георгиева, В. Към синтаксиса на полипредложните конструкции в съвременния български език [Georgieva, V. Kam sintaksisa na polipredlozhnite konstruksii v savremenniya balgarski ezik.] // И. Савова, В. Попова (ред.). *40 години Шуменски университет 1971 – 2011. Сборник научни трудове от Националната конференция с международно участие*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2012.
- Константинова 1982:** Константинова, В. *Предлозите в българската граматична литература*. [Konstantinova, V. Predlozite v balgarskata gramatichna literatura.] София: Издателство на БАН, 1982.
- Пенчев 1998:** Пенчев, Й. 1998. *Синтаксис*. [Penchev, Y. Sintaksis.] Пловдив: Вечерник, 1998.
- Ницолова 2006:** Ницолова, Р. 2006. За значението на предложните съчетания в българското изречение. [Nitsolova, R. Za znachenieto na

predlozhnite sachetaniya v balgarskoto izrechenie.] // С. Коева (съст.).
Аргументна структура. София: Сема РИИ. 141 – 152.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*.
[Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*.] София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.

ДАТИВНО-ПРЕДИКАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В БОЛГАРСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ КОРПУСЕ

Елена Иванова

Санкт-Петербургский государственный университет

DATIVE-PREDICATIVE CONSTRUCTIONS IN BULGARIAN NATIONAL CORPUS

Elena Ivanova

St. Petersburg State University

The article describes the results of a two-fold experiment aimed at identifying the active vocabulary of Bulgarian predicatives used to express the state of the subject in the impersonal construction including the dative of experiencer (*Obidno mi e; Radostno mi e*). The vocabulary of 320 items has been tested on native speakers of Bulgarian to obtain a ranked word list further correlated with a sample list from the Bulgarian National Corpus. The alignment of the two lists allowed to estimate the openness and productivity of the model, as well as the volume and structure of the Bulgarian predicative vocabulary.

Key words: Bulgarian, predicatives, dative-predicative structure, lexicon, grammar, corpus linguistics

Дативная конструкция с предикативом на *-o*, выражающая состояние субъекта (*Тъжно ми е; Обидно му е*), представляет собой продуктивную во многих славянских языках синтаксическую модель. Конструкция состоит из трех обязательных компонентов: предикатива на *-o/-e* (реже – иного типа), связочного глагола в 3 л. ед. ч. и местоименной клитики в форме дательного падежа. Далее такую структуру будем называть дативно-предикативной (ДПС). Что касается аккузативного маркирования при ряде субстантивных предикативов, то оно представляет собой вариант модели, причем лексически ограниченный и непродуктивный, что подтверждают и данные нашего эксперимента, см. далее.

ДПС в болгаристике не раз подвергались подробному анализу (Джонова 2003, 2004; Коритковска 2011; Динева 1999/2000; Петрова 2006 и др.), также см. работы русскоязычных авторов (Рожновская 1959; Маслов 1981; Норман 1988), в том числе в сопоставлении с русским языком (Георгиев 1990; Градинарова 2010). При всем том остается, однако, не вполне ясным, что является базой для продуктивности модели, каковы причины относительно свободного заполнения позиции предикатива в болгарском языке.

Новый виток изучения данных конструкций отмечен работами А. А. Градинаровой (2017; 2018) и Г. Петровой (2018). В статье Г. Петровой (Петрова 2018) выстроены параллели между семантикой предикатива, отражающего тот или иной аспект психической деятельности, возможностями аргументного расширения модели, а также наличием коррелятивной структуры без дативной клитики. В работах (Градинарова 2017: 61 – 86; 2018) ДПС болгарского языка рассмотрена на фоне ее парадигматических связей, с учетом корреляции этой модели с синонимичной подлежащей конструкцией и в сопоставлении с русским языком. Наблюдения А. А. Градинаровой свидетельствуют, что «активизация этой модели и связанные с ней языковые расширения отмечаются, прежде всего, в сфере сетевой коммуникации, т.е. в пределах так называемой *письменной разговорной речи*. Непринужденность и эмоциональная раскованность виртуального общения ведет к интенсивному употреблению языковых средств, передающих чувства и состояния субъекта, в частности рассматриваемой конструкции с дательным экспериенцера» (Градинарова 2017: 85). Именно в сетевых источниках идет наиболее активный процесс введения в ДПС предикативов разнообразной семантики (напр. *сиво ми е; гордо ми е; виновно ми е; дискотечно ми е*), при этом сама модель задает прочтение предикатива как отражающего состояние субъекта: «дативная модель в субстандартном языке модифицирует значение использующегося в ее составе предикатива, включая его в группу предикатов внутреннего состояния» (Градинарова 2018: 20).

Приемлемость нарушающих норму образований, однако, по-разному оценивается носителями языка. В предлагаемом ниже исследовании как раз и ставится задача показать с учетом статистических данных открытость и продуктивность болгарской модели ДПС, оценить статус окказиональных и ненормативных образований. Однако привлечение статистических фактов только Национального корпуса болгарского языка было бы недостаточным, поскольку лексическое пополнение ДПС происходит прежде всего в неформальной речи.

Поэтому дополнительно было проведено анкетирование носителей языка, что позволило откорректировать данные о частотности того или иного предикатива и составить ранжированную выборку в сопоставлении с корпусными результатами, см. (Иванова 2018). Данный социолингвистический эксперимент следовал методике, разработанной А. В. Циммерлингом и осуществленной им на материале русского языка (Циммерлинг 2017). Данная методика была применена (в той или иной степени завершенности) и к материалу других славянских языков, см. Циммерлинг 2018б; Марич, Керкез 2018; Митковска 2018; Ухлик 2018.

Итак, для установления объема и структуры активного словаря ДПС в болгарском языке проведен двойной эксперимент. Он предполагал следующие этапы. Первый этап заключался в создании тестового Словника (первичного словаря предикативов, который далее послужил основой для двух ранжированных выборок). Второй этап состоял в анкетировании информантов и составлении ранжированной выборки, показывающей предпочтения носителей языка к употреблению того или иного предикатива. Такое анкетирование позволило определить объем класса предикативов в идиолекте каждого информанта и средний показатель объема словаря предикативов ДПС носителя болгарского языка. Третий этап заключался в проверке употребительности лексем из тестового Словника на основе Болгарского национального корпуса, составлении второй ранжированной выборки и сопоставлении данных двух выборок.

Далее в разделе 2 мы остановимся на 3-м этапе эксперимента, а 1-й и 2-й этапы охарактеризуем лишь кратко (более подробно они изложены в работах (Иванова 2018; Ivanova, Zimmerling 2019).

1. Краткий обзор 1-го и 2-го этапов эксперимента

1.1. Создание тестового словника и анкетирование

Первой задачей данного эксперимента было составление тестового словника и распределение входящих в него лексем на тематические классы, с помощью которых можно было бы представить онтологию ситуаций, покрываемых конструкцией ДПС в болгарском языке.

Словник болгарского языка составили 320 стимулов. Это не закрытые списки лексем, и они могут пополняться. Одной из задач проводимого эксперимента как раз и являлось установление того, на какой основе происходит пополнение списка предикативов носителями языка. В работе (Циммерлинг 2017), см. также (Циммерлинг 2018а), было доказано положение о том, что воспроизводство ДПС обеспечи-

вается взаимодействием словаря и грамматики: ядро конструкции воспроизводится на уровне словаря, а правила семантической селекции предикатов состояния относятся к грамматике, поскольку они действуют для открытых классов слов, включая окказионализмы и потенциально возможные формы. Аналогичная гипотеза может быть выдвинута и для других славянских языков, в частности для болгарского.

Проверяемый (тестовый) список предикативов болгарского языка включал основной список и несколько дополнительных групп. Основной список составили 247 стимулов, распределенных в 15 тематических классов, аналогичных выделенным для русского языка (Циммерлинг 2017) и подтвержденных в работах на материале других славянских языков (Градинарова 2018; Петрова 2018; Марич, Керкез 2018; Митковска 2018; Ухлик 2018).

- 1) Физические состояния (28 лексем): *Задушно ми е; жега ми е.*
- 2) Модальности (16): *Невъзможно ми е; позволено ми е.*
- 3) Эмоциональные состояния (67): *Обидно ми е; жал ми е.*
- 4) Моральные оценки (9): *Гузно ми е; хак ми е.*
- 5) Удобство исполнения (6): *Удобно ми е; по път ми е.*
- 6) Уместность/неуместность (2): *Неуместно/нелепо ми е.*
- 7) Внутренняя потребность (2): *Спешно/потребно ми е.*
- 8) (Не)соответствие задаче (9): *Присъщо ми е; по джоба ми е.*
- 9) Трудность выполнения (7): *Тежко/непосилно ми е.*
- (10) (Не)желание выполнять (5): *По сърце ми е; не ми е до X.*
- (11) Общая оценка (27): *Непоносимо ми е; супер/ок ми е.*
- (12) (Не)релевантность (6): *Важно ми е; все едно ми е.*
- (13) Эффективность (4): *Изгодно/вредно/здравословно ми е.*
- (14) Сенсорные и интеллектуальные реакции (20): *Съмнително/глупаво/безинтересно/странно ми е.*
- (15) Параметризуемый признак (39): *Шумно/просторно/рано ми е.*

Кроме того, были введены дополнительные к основному списку классы болгарских предикативов (включающие 73 лексемы) на основе их семантических и морфосинтаксических особенностей, см. подробнее в (Градинарова 2018; Иванова 2018).

Анкетирование производилось на 19 информантах – носителях болгарского языка в возрасте от 16 до 65 лет, жителях географически разных частей Болгарии.

1.2. Ранги стимулов и рейтинг Socio

Данные анкетирования позволили выстроить ранжирование тестового набора стимулов по степени приемлемости. Так, если предикатив получал 19 положительных ответов (т.е. одобрен всеми 19 информантами), его приемлемость соответствует высшему рангу 1. В случае отсутствия положительной реакции на стимул у всех информантов (0 положительных ответов из 19), предикативу приписывается низший ранг 20. Далее количество баллов одобрения стимула называется, как и в эксперименте с носителями русского языка, ‘**рейтингом Socio**’ (Циммерлинг 2017).

Установлено, что 34 предикатива (10,6% из всего списка) имеют ранг 1, что подтверждает их статус как словарных единиц в идиолектах информантов. В число лексем, используемых всеми информантами, т.е. имеющих рейтинг Socio 1, входят такие, как: *лошо*₁ (о физическом ощущении), *зле*, *хладно*, *горещо*, *жега*, *болно*, *необходимо*, *време*, *мъчно*₂ (об эмоциональном состоянии), *весело*, *приятно*, *гадно*, *скучно*, *тъжно*, *смешно*, *забавно*, *нервно*, *неспокойно*, *спокойно*, *тъпо*, *досадно* и другие. В целом к числу высокоранговых болгарских предикативов с рейтингом одобрения в диапазоне $1 \leq \text{Socio} \leq 6$ относятся 126 единиц (около 40% всего Словника). Это число включает предикативы, имеющие треть и более одобрений информантов. Ее мы считаем показателем объема ядра словаря предикативов.

44 болгарских стимула, т.е. 13,8% списка, относятся к диапазону $9 \leq \text{Socio} \leq 12$. Их естественно отнести не к словарю, а к грамматике языка: «логично принять, что стимул не воспроизводится как словарная единица, если он получает треть и более отрицательных ответов» (Циммерлинг 2017: 474). Приведем в качестве примера списки предикативов 12 ранга: *рахат*, *пролетно*, *веселко*, *срамно*, *свойствено*, *мръсно*, *грозно*, *вредно*, *ярко*, *мокро*, *лепкаво*, *романтично*, *безцелно*, *цветно*, *превъзбудено*, *приповдигнато*, *отблъскващо*, а также *еня* – предикатив, требующий винительного падежа.

К числу единиц с низким рангом ($13 \leq \text{Socio} \leq 19$) относятся не только архаизмы и лексемы, выходящие из употребления, но прежде всего окказиональные употребления, ср. некоторые лексемы 19 ранга (т.е. присутствуют в идиолекте только одного информанта): *симетрично*, *смело*, *гордо*, *ядно*, *гъделичкащо*, *достойно*.

1.3. Идиолекты информантов

В Таблице 1 представлены данные об употреблении предикативов ДПС у болгарских информантов, или, иначе, во всех идиолектах I₁ – I₁₉. Возраст информантов (он находится в строке вместе с указанием пола – F/M) дан на момент эксперимента (февраль – апрель 2018 г.). У 17 информантов болгарского языка объем словаря ДПС находится в диапазоне от 33,4% (I₁) до 68,8% (I₅), т.е. в целом информанты используют от 107 до 220 предикативов в конструкции ДПС (самый низкий и самый высокий результат исключаем из рассмотрения). Выявлен медианный показатель наполняемости словаря ДПС, он соответствует I₃ – информанту, использующему 56,3% общего списка лексем.

Таблица 1. Идиолекты информантов болгарского языка

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	M	F	F	M	F	F	M	F	F
	22	21	21	22	21	59	21	22	21	21	57	47	36	41	52	58	65	16	22
320	107	142	180	154	220	212	215	186	215	148	222	179	186	181	164	152	95	202	171
В %	33,4%	44,4%	56,3%	48,1%	68,8%	66,3%	67,2%	58,1%	67,2%	46,3%	69,4%	55,9%	58,1%	56,6%	51,3%	47,5%	29,7%	63,1%	53,4%

Подробный анализ результатов анкетирования дан в работах (Иванова 2018; Ivanova, Zimmerling 2019). Здесь лишь подчеркнем, что анкетирование подтверждает предположение о том, что класс предикативов ДПС в речи испытуемых не наследуется из словаря целиком, а достраивается по правилам грамматики.

2. Предикативы внутреннего состояния в Болгарском национальном корпусе

Данный этап исследования был связан с проверкой употребительности тех же 320 предикативов в корпусе БНК (ibl.bas.bg/BGNC_bg.htm) и составлением второй ранжированной выборки.

2.1. Описание поисковой задачи

Поиск осуществлялся с ограничениями на следующие параметры: лицо местоименной клитики, время связочного глагола, расстояние между элементами ДПС, а именно:

1) **лицо местоименной клитики.** Поиск был ограничен ДПС с 1. л. ед. ч. местоимения, т.е. использовалась, как и в русском эксперименте (Циммерлинг 2017), аппроксимативная *ми*-мера (*m*-мера) с целью сокращения объема выборки. Обоснование выбора именно 1. л. ед. ч. для аппроксимации состоит в том, что большинство предикативов ДПС — автореферентные слова, ориентированные на употребление в 1. л. ед. ч. настоящего времени (Циммерлинг 2019);

2) **время глагола.** В поиск включались следующие временные формы глагола *съм* в 3. л. ед. ч.: формы настоящего времени, имперфекта, будущего, будущего в прошедшем (положительные и отрицательные);

3) **расстояние.** В поисковую задачу задавались последовательности с нахождением лексемы *Z* контактно с *ми* (*Z ми сор*) и с разрывом их глаголом *съм* (при препозитивном расположении клитики по отношению к *Z*). Например, для форм настоящего времени поиск задавался последовательностями: *Z ми е*; *ми е Z*; *не ми е Z*. Очистка автоматически выбранных вхождений лексемы в БНК от омонимичных употреблений, в том числе контекстов с субъектным согласованием, производилась нами вручную.

2.2. Обработка результатов

По числу вхождений стимулы были распределены по 11 частотным классам. Так, ранг I получили предикативы с числом вхождений > 1000, а ранг XI присвоен тем, которые показали 0 вхождений в ДПС в корпусной выборке. Общие результаты представлены в Таблице 2.

Таблица 2. Ранги стимулов в выборке БНК

Ранг	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Количество вхождений в корпус	> 1000	400 — 1000	200 — 399	100 — 199	50 — 99	20 — 49	10 — 19	5 — 9	2 — 4	1	0
Всего 320	21	18	9	16	14	23	15	24	32	30	118

2.2.1. Обращает на себя внимание высокий процент лексем с нулевым результатом, т.е. не встретившихся в БНК (ранг XI, 118 единиц, 37% от общего числа предикативов). Часть предикативов XI ранга действительно малоупотребительны в болгарском языке и имеет низкие рейтинги Socio в анкетах информантов; это прежде всего предикативы класса «псевдоэмотивов» (*ръмливо, есенно, навъсено*) и некоторые более редкие употребления слов класса интеллектуальных реакций, уместности или класса параметрических предикативов (*правилно, уместно, симетрично, немислимо*).

Другая часть предикативов, имеющих в выборке БНК нулевые показатели, у анкетированных, наоборот, получила достаточно высокие результаты. Ср. лексем с нулевым входением в БНК, имеющие, однако, высокие или средние рейтинги одобрения у информантов: *тегаво* – 2 (рейтинг Socio); *празнично, изморено* – 3; *съмнително, лежерно* – 5; *конфузно, мързеливо, никакво* – 6; *евтино* – 7; *сънливо, ок, еднообразно* – 8; *различно* – 10.

Отсутствие в выборке из корпуса предикативов, которые информантами были одобрены, во многом связано с тем, что в БНК высока доля научных, административных и публицистических текстов, и это в целом снижает вероятность употребления ДПС, поскольку они являются конструкциями, ориентированными прежде всего на говорящего 1. л. и отражающими его внутреннее состояние.

Возникает вопрос, не влияет ли на нулевые показатели в БНК ограничение выборки *m*-мерой, т.е. 1-м лицом ед. ч. местоимения? Для проверки этой гипотезы предикативы, получившие нули в выборке из БНК, но ненулевые результаты при анкетировании, были отдельно проверены еще раз по корпусу без лично-числовых ограничений местоименной клитики. Выявлено, что снятие ограничений несущественно сказывается на результате поиска. Так, из 118 лексем XI ранга (т.е. имеющих ноль входений в корпус) при снятии ограничений на местоименные лицо и число нулевые результаты изменились лишь у 8 предикативов (*милно, волно, влюбено, никакво, отпадало, опасно, непознато, ядно*), причем все они показали в проверочной выборке лишь по 1 входению в корпус: *Знаели, че за последно им е влюбено; Ей тѣй някак си едно никакво му беше.*

Сто десять лексем при снятии аппроксимативной меры сохранили нулевые результаты, в том числе предикативы среднего и даже (единично) верхнего диапазона рейтинга Socio, см. указанные выше списки.

В то же время в БНК все же фиксируются многие разговорные употребления, даже сниженного стиля: *Освен това ми беше готино да имам син, макар и за малко; Но намерих бара претъркан и не ми беше кеф; Неприятности, Жоро! Карай нанякъде, че ми е кофти; Много ми е яко и съм доволен от всичко.*

Частотность разговорных лексем в модели ДПС, по данным БНК, различна и не всегда соответствует рейтингу Socio. Высокую активность в БНК, подтвержденную рейтингом Socio в верхних его диапазонах, показывают лишь несколько разговорных предикативов, ср. лексемы ранга V по БНК: *кеф* – 96 вхождений (при рейтинге Socio 4), *кофти* – 85 вхождений (при рейтинге Socio 2), *гот* – 54 вхождения (при рейтинге Socio 5). При этом хорошо просматривается замедленность морфологической адаптации заимствованных предикативов в письменной речи (в корпусе), ср. *гот* и *готино*, получившие разные показатели в выборках: *гот* при рейтинге Socio 5 имеет 54 вхождения в БНК (ранг V), а *готино*, несмотря на высший рейтинг Socio 1, показывает лишь 6 вхождений в БНК (ранг VIII). Другие разговорные лексемы демонстрируют, как и *готино*, нескоординированные результаты по двум выборкам.

2.2.2. Однако не все причины расхождений данных в двух экспериментах могут быть однозначно объяснены разговорной стилистической окраской части предикативов. Так, при высоком рейтинге Socio 4 у предикатива *чуждо* зафиксировано 0 вхождений в БНК, у предикатива *шумно* при Socio 3 – лишь 1 вхождение в корпус. Наблюдения над такими статистическими несовпадениями в двух выборках показывают, что наибольшее число расхождений в рейтингах корпуса и Socio наблюдается, помимо разговорных лексем, в Тематическом классе 15 – у параметрических предикативов: использование в ДПС предикативов, исходно предназначенных для оценки окружающего пространства, не относится к общелитературным контекстам их употребления (ср. употребления типа *правилно ми е, уместно ми е, симетрично ми е*).

2.2.3. Сопоставление выборок показало также, что идиолекты информантов более толерантны к употреблению причастий в составе ДПС, в то время как в БНК представленность (от)причастных образований нулевая или слабая, см. Таблицу 3.

Табл. 3. Частотность отрицательных предикативов

Предикатив	Число вхождений в БНК/ранг по БНК	Рейтинг Socio
Притеснено	29 / VI	1
Объркано	17 / VII	5
Напрегнато	14 / VII	1
Отпуснато	12 / VII	10
Замаяно	4 / IX	2
Приповдигнато	4 / IX	12
Уморено	3 / IX	4
Смачкано	2 / IX	13
Скапано	1 / X	4
Отпаднало	0 / XI	4
Изморено	0 / XI	3
Смутено	0 / XI	16
Превъзбудено	0 / XI	12
Изнервено	0 / XI	9
Наранено	0 / XI	15
Смазано	0 / XI	14
Пречупено	0 / XI	17
Сдухано	0 / XI	8
Смотано	0 / XI	8

2.2.4. Наиболее высокую частотность в выборке БНК имеет лексема *страх* (*ме е*) (I ранг, 10 631 вхождение) с маркированием экспериенцера винительным падежом. Вторым по частотности в корпусе БНК является *приятно* (*ми е*), что соответствует и его высшему рангу в анкетах информантов, далее следуют *трудно* (при рейтинге информантов Socio 2), *известно* (Socio 3), *ясно* (Socio 3). В целом предикативы высоких рангов показывают близкие результаты в обеих выборках. Так, из 21 лексем I ранга в корпусной выборке 20 лексем имеют высочайший рейтинг Socio (от 1 до 4). Заметим также, что такая близость результатов выборок наблюдается только в группах лексем, принадлежащих литературному болгарскому языку, – таковы как раз все предикативы I ранга в БНК.

Следующий этап обработки статистических результатов предполагает сопоставление ранжированных выборок Socio и БНК (по *m*-мере). 320 стимулов анкеты, ранжированных по Socio, были поделены на 7 групп в диапазонах от 1. до 19. ранга, см. Таблицу 6: предикативы 1 – 2 ранга Socio (64 лексем), 3 – 5 ранга (56 лексем), 6 – 8 ранга (28 лексем), 9 – 12 ранга (45 лексем), 13 – 15 ранга (42 лексем), 16 – 18 ранга (64 лексем) и 19 ранга (21 лексема). По горизонтали по убывающей частотности расположены данные из выборки из БНК. Наиболее частотные предикативы в обеих выборках обозначены серым цветом, наименее частотные – заштрихованы.

Табл. 4. Соотношение рангов: рейтинг Socio и ранги БНК

Ранг	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
	>100 0	400 – 1000	200 – 399	100 – 199	50 – 99	20 – 49	10 – 19	5 – 9	2 – 4	1 – 4	1 – 5
1 – 2 ранг (64)	11	13	9	9	6	6	3	3	1	1	2
3 – 5 ранг (56)	9	3	1	3	6	11	2	9	3	4	5
6 – 8 ранг (28)	0	0	0	3	0	1	1	5	4	5	9
9 – 12 ранг (45)	0	2	0	1	1	3	5	1	10	3	19
13 – 15 ранг (42)	1	0	0	0	1	1	2	2	7	8	20
16 – 18 ранг (64)	0	0	0	0	0	1	2	3	7	6	45
19 ранг (21)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	18
320	21	18	10	16	14	23	15	23	32	30	118

Перспективы исследования

В аналогичном эксперименте на русском материале (Циммерлинг 2017) выявлено, что правила селекции у большинства информантов оказались сходными при значительном варьировании лексического наполнения класса предикативов ДПС. Это позволило А. В.

Циммерлингу подтвердить гипотезу о том, что одна часть предикативов ДПС принадлежит общерусскому словарю {Lexk} и является общей для всех носителей, а другая часть предикативов порождается информантами в речи по правилам семантической селекции и добавляется в {Grami} в их идиолектах. Подобная задача может быть поставлена и по отношению к болгарскому материалу. На данный момент можно предположить, что наиболее частотные в обеих выборках предикативы (первые трети обеих ранжированных выборок, обозначенные серым цветом в Табл. 4), – относятся к словарному ядру. Данную гипотезу, и прежде всего статус объемной промежуточной зоны, требуется уточнять в ходе последующих исследований. Одновременно с этим желательна проверка результатов имеющейся корпусной выборки на корпусах, более открытых для проникновения элементов живой речи, что могло бы скорректировать некоторые низкие корпусные показатели для предикативов, имеющих высокий ранг одобрения у носителей языка. Таких предикативов, как показывает Таблица 4, достаточно много (см. правая верхняя четверть). Еще одной задачей на перспективу является более подробная социолингвистическая трактовка результатов анкетирования, а именно изучение варьирования набора предикативов в разных социальных, возрастных, территориальных группах.

Благодарности. Исследование выполнялось в рамках коллективного проекта № 17-04-00444, поддержанного Российским фондом фундаментальных исследований.

ЛИТЕРАТУРА

- Георгиев 1990:** Георгиев, И. *Безличные предложения в русском и болгарском языках*. [Georgiev, I. *Bezlichnye predlozhenija v russkom i bolgarskom jazykah*.] София: Народна просвета, 1990.
- Градинарова 2010:** Градинарова, А. А. Безличные конструкции с дательным субъекта и предикативом на -о в русском и болгарском языках. [Gradinarova, A. A. *Bezlichnye konstruksii s datel'nyim sub'ekta i predikativom na -o v russkom i bolgarskom jazykah*.] // *Болгарская русистика*. 2010, № 3 – 4, 34 – 55.
- Градинарова 2017:** Градинарова, А. А. *Очерки по сопоставительному синтаксису болгарского и русского языков*. [Gradinarova, A. A. *Ocherki po sopostavitel'nomu sintaksisu bolgarskogo i russkogo jazykov*.] София: Изток – Запад, 2017.

- Градинарова 2018:** Градинарова, А. А. Дативная модель с предикативом на -о в русском и болгарском языках на фоне ее парадигматических связей. [Gradinarova, A. A. Dativnaya model' s predikativom na -o v rusском i bolgarskom jazykah na fone ego paradigmaticeskikh svjazej.] // *Русский язык за рубежом*. 2018, № 5, 18 – 23.
- Джонова 2003:** Джонова, М. *Изречения със семантичната роля експериенцер в съвременния български език*. [Dzhonova, M. Izrecheniya sas semantichnata rolya eksperimentser v savremenniya balgarski ezik.] Автореферат на дисертация. Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София, 2003.
- Джонова 2004:** Джонова, М. Семантичната роля Експериенцер в изреченията с предикативно наречие. [Dzhonova, M. Semantichnata rolya Eksperimentser v izrecheniyata s predikativno narechie.] // *Славистиката в началото на XXI век — традиции и очаквания*. София: Сема РИИ, 2004, 199 – 205.
- Динева 1999/2000:** Динева, А. Валентности и семантични роли при изразяването на емоции. [Dineva, A. Valentnosti i semantichni roli pri izrazuavaneto na emotsii.] // *Български език*. 1999/2000, № 2, 1 – 25.
- Иванова 2018:** Иванова, Е. Ю. Дативно-предикативные структуры в болгарском языке: статистика эксперимента. [Ivanova, E. Yu. Dativno-predikativnye struktury v bolgarskom jazyke: statistika eksperimenta.] // *Русский язык за рубежом*. 2018, № 5, 11 – 17.
- Иванова, Циммерлинг 2019:** Ivanova, E., Zimmerling, A. Shared by all speakers? Dative predicatives in Bulgarian and Russian. // *Български език и литература*. 2019. № 4, 353 – 362.
- Коритковска 2011:** Коритковска, М. Аргументна позиция експериенцер. [Korytkowska, M. Argumentna pozitsiya eksperimentser.] // *Българско-полска съпоставителна граматика. Т. 5: Типове предикатно-аргументни позиции*. София, 2011, 44 – 91.
- Марич, Керкез 2018:** Марич, Б., Керкез, Д. Конструкции типа *тешко ми је* и *мука ми је* в сербском языке. [Marić, B., Kerkez, D. Konstruktsii tipa *teško mi je* i *muka mi je* v serbskom jazyke.] // *Русский язык за рубежом*. 2018, № 5, 43 – 50.
- Маслов 1981:** Маслов, Ю. С. Категория состояния в болгарском языке. [Maslov, Ju. S. Kategorija sostojanija v bolgarskom jazyke.] // *Теория языка, методы его исследования и преподавания*. Ленинград: Наука, 1981, 172 – 177.
- Митковска 2018:** Митковска, Л. Семантика дативно-предикативных структур в македонском языке. [Mitkovska, L. Semantika dativno-

predikativnyh struktur v makedonskom jazyke.] // *Русский язык за рубежом*. 2018, № 5, 24 – 29.

Норман 1988: Норман, Б. Ю. За някои типове безлични конструкции в съвременния български език. [Norman, B. Yu. Za nyakoi tipove bezlichni konstruktsii v savremenniya balgarski ezik.] // *Език и литература*. 1988, № 6, 3 – 11.

Петрова 2006: Петрова, Г. Семантични роли на кратките дателни местоимения. [Petrova, G. Semantichni roli na kratkrite datelni mestoimeniya.] Бургас: Димант, 2006.

Петрова 2018: Петрова, Г. Именные предикативы, присоединяющие дательный экспериенцер в болгарском языке: семантика и синтаксис. [Petrova, G. Imennye predikativy, prisoedinjajushchie datel'nyj eksperientser v bolgarskom jazyke: semantika i sintaksis.] // *Русский язык за рубежом*. 2018, № 5, 30 – 35.

Рожновская 1959: Рожновская, М. Г. Безличные предложения в современном болгарском литературном языке. [Rozhnovskaya, M. G. Bezlichnye predlozhenija v sovremennom bolgarskom literaturnom jazyke.] // *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*. Отв. ред. С. Б. Бернштейн. Москва: Изд-во АН СССР, 1959, 379 – 432.

Ухлик 2018: Ухлик, М. Об особенностях дативно-предикативных конструкций в словенском языке. [Uhlik, M. Ob osobennostyah dativno-predikativnyh konstruktsij v slovenskom jazyke.] // *Русский язык за рубежом*. 2018, № 5, 51 – 56.

Циммерлинг 2017: Циммерлинг, А. В. Русские предикативы в зеркале эксперимента и корпусной грамматики. [Zimmerling, A. V. Russkie predikativy v zerkale eksperimenta i korpusnoj grammatiki.] // *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*. 2017, № 16 (23), т. 2, 466 – 482.

Циммерлинг 2018а: Циммерлинг, А. В. Имперсональные конструкции и дативно-предикативные структуры в русском языке. [Zimmerling, A. V. Impersonal'nye konstruktsii i dativno-predikativnye struktury v russkom jazyke.] // *Вопросы языкознания*. 2018, № 5, 7 – 33.

Циммерлинг 2018б: Циммерлинг, А. В. Параметрическое описание предикативов: синтаксис и семантика. [Zimmerling, A. V. Parametricheskoe opisanie predikativov: sintaksis i semantika.] // *Русский язык за рубежом*. 2018, № 5, 6 – 10.

Циммерлинг 2019: Циммерлинг, А. В. Автореферентность и классы предикативных слов. [Zimmerling, A. V. Avtoreferentnost' i klassy predikativnyh slov.] // *Проблемы функциональной грамматики: От-*

ношение к говорящему в семантике грамматических категорий.
Отв. ред. М. Д. Воейкова, В. В. Казаковская. Санкт-Петербург,
2019.

**ФОРМАЛНИ ОПИСАНИЯ НА СЛОЖНИ СЪСТАВНИ
ИЗРЕЧЕНИЯ С ПОДЧИНЕНИ ОТНОСИТЕЛНИ
СКАЗУЕМНООПРЕДЕЛИТЕЛНИ В ПРИКОПУЛНА ПОЗИЦИЯ**

Димитър Георгиев
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**FORMAL DESCRIPTIONS OF THE COMPLEX SENTENCES
WITH RELATIVE DEPENDENT CLAUSES IN THE POSITION
OF THE PREDICATIVE TO THE COPULA BE**

Dimitar Georgiev
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article represents detailed formal descriptions of complex compound sentences, in which subordinate clauses are free relatives and occupy the position of the predicative in the structure *subject – copula – predicative*. The proposed symbolic records in synthesized form describe the varieties according to the possibilities of expression of the subject phrase and the various relative pronouns that introduce the subordinate predicative clause.

Key words: copulative type of predication, free relative, subordinate predicative clause, formal description

Увод

Основната задача, която си поставя предложеният текст, е да се изработи подробно описание на сложните съставни изречения, при които подчиненото изречение е свободен релатив и заема позицията на предикатива в структурата *подлог – копула – предикатив*. Това предполага да се представят и опишат чрез символни записи всички разновидности на относителни подчинени изречения в зависимост от релатива, въвеждащ предикативното изречение (*който, когото, каквото, колкото, както и др.*), от една страна, а от друга – да се потърсят всички възможности за изразяване на семантично водещия елемент в подчиняващата съставка, която в обобщен вид може да бъде представена като комбинация от детерминирана именна фраза и ко-

пулативен глагол, а целта е да се изяснят някои спорни въпроси, свързани с подчинените сказуемноопределителни изречения в прикопулна позиция, и да се представят различията между двата основни модела предикативни изречения – съюзни и въпросителни, от една страна, и относителни, от друга.

В обобщен вид *сложното съставно изречение с подчинено сказуемноопределително към подлога в главното изречение* може да бъде представено чрез запис $NP + Det\ cop\ S$, изведен и формулиран от П. Бъркалова (виж Бъркалова 2011: 148 – 150). Синтезираният запис $NP + Det$ представя членувано съществително име (*истината, смисълът, парите и др.*) или субстантивирана част на речта (*важното, лошото, единственото, първото и др.*), също местоимения – лични, показателни, обобщителни, отрицателни, неопределителни, носещи признака [+ *определеност*], който се приема от повечето български синтактици за надежден маркер за позицията на подлога.

В конкретния случай формалният запис би имал следния вид $NP + Det\ cop\ отн. местоимение S$, като по този начин отразява спецификите на подчиненото изречение. По-долу в изложението са предложени символни записи на разновидностите на сложното съставно изречение с подчинено относително сказуемноопределително в зависимост от възможностите за изразяване на субекта в главното изречение и различните релативи, въвеждащи подчиненото.

Отделено е внимание и на ролята на копулата като свързващ елемент между позициите на субекта и предикатива, като се разкриват спецификите на копулативния глагол, когато предикативната позиция се заема от относително изречение.

Наблюдаваният изреченски модел дава възможност да се види ясно сложната природа на глагола *съм* и неговата зависимост от дясното разширение, което до голяма степен предопределя тълкуването на *съм* като копулативен или пълнозначен глагол.

1. Спорни въпроси и парадигма на подчинените предикативни изречения

Подчинените изречения, заемащи позицията на предикатива в трикомпонентната структура $NP\ cop\ Pred$, пораждат немалко спорни въпроси, свързани с терминологията, различните модели за тяхната интерпретация и тяхната парадигма.

В синтактичната традиция названията *сказуемно определение*, *сказуемно име*, или *предикатив*, се употребяват относно именната част в *съставното именно сказуемо*, но в същото време терминът

сказуемно определение назовава и специфична част от глаголната група на пълнозначите глаголи в простото изречение, чиято основна характеристика е двойната ѝ синтактична зависимост – от подлога или допълнението и същевременно от глагола. Пораждат се терминологични неточности поради прекомерното натоварване със значения на един термин. Същото се прехвърля в парадигмата на подчинените изречения, където зад термина *сказуемноопределително изречение* стоят според различните автори между един и три вида изречения.

Названието *предикативно изречение*, ползвано Св. Коева (виж Коева 2001, 2006), точно представя позицията на подчиненото изречение и в настоящото изложение ще бъде предпочитано пред термина *сказуемноопределително изречение* освен заради своята конкретност и за да се избегне необходимостта от постоянно уточняване относно вида и позицията на *сказуемноопределителното изречение*.

Св. Коева дава следната характеристика за подчиненото предикативно изречение – „*подчинено определително изречение, което наследява функциите на липсващата част (предикатива), към която би принадлежало*“ (Коева 2006: 234), също – „*предикативните релативни, съюзни и въпросителни изречения са атрибутивни изречения към нулева опора – предикатива на главното изречение* (Коева 2019: 164). Приемаме разбирането за изречението в позицията на предикатива като заемащо синтактичната позиция на липсващата опора, но не споделяме тълкуването на предикативното изречение като разновидност на определителните въпреки логическата и структурната връзка между тях. Линията на разглеждане на подложните и *сказуемноопределителните изречения* като подчинени определителни е трайно застъпена в българската синтактична традиция, но ако тя бъде изведена докрай, би следвало всички свободни релативи да се разглеждат като подчинени определителни изречения към имплицитна опора (виж Коева 2017). В това отношение възприемаме формалната гледна точка на Й. Пенчев – „*ако главното изречение има своя именна част, не може да има сказуемноопределително изречение*“ (Пенчев 1993: 89).

Парадигмата на предикативните подчинени изречения също е нееднозначно описана в съвременната българска лингвистична литература, като противоречивите мнения произтичат на първо място от различното разбиране за ролята на детерминираността.

Св. Коева разделя предикативните изречения според връзката им с главното изречение на съюзни, въпросителни и относителни както всички определителни изречения (Коева 2001: 159, 2006: 236). От друга страна, Й. Пенчев, П. Бъркалова приемат, че предикативните

изречения са единствено относителни, а съюзните и въпросителните би следвало да се разглеждат като подложни поради възможността подчиненото изречение да се субституира с показателното местоимение *това*, което се възприема като маркер, че изречението заема подложна, а не предикативна позиция (Пенчев 1993: 89 – 90, 1998: 117, Бъркалова 2011: 150). Категоричността на тази позиция е поставена под въпрос от предложенията от Ел. Николова тест със замяна на подчиненото изречение при определена именна група и глагол *съм* с показателно местоимение *такъв, такава, такова*, а в случаите, когато главното изречение е съставено от детерминирана субстантивирана част на речта и глагол *съм*, е възможна замяна на подчиненото изречение със субстантивирано прилагателно *следното*, от което би следвало, че подчинените изречения са предикативни, а не подложни. Подобна субституция е невъзможна при аналогична нулевосубектна конструкция (Николова 1999).

Въпреки нееднозначните тълкувания поддържаме мнението, че разликата между *NP + Det cop* (*истината, задачата, важното и др.*) и постоянно третоличните конструкции не е само прозодична, както твърди Й. Пенчев (Пенчев 1998: 105). Приемаме, че структурната схема *NP + Det cop S* представя символен запис на сложно съставно изречение, в което дефинитната именна фраза заема субектна позиция в синтактичната структура на сложното изречение и позиция *топик* в информационната структура, копулата *съм* функционира като връзка между позициите, носи съгласувателните признаци и в същото време е част от подчиняващата конструкция, а подчиненото изречение заема позицията на предикатива, носи признака, който се приписва на субекта, и е *фокусът* в изречението.

2. Специфики на двата основни модела подчинени предикативни изречения

В рамките на сложните съставни изречения с подчинени, заемащи позицията на предикатива, могат да се отделят две големи групи според спецификите на именните фрази в подчиняващата съставка – в едната група влизат сложни изречения със съюзни и въпросителни подчинени предикативни изречения, които могат да бъдат определени като *спорни*, тъй като са нееднозначно класифицирани, а в другата група подчинените изречения са относителни – те са *безспорни*, приемани от всички автори като сказуемноопределителни.

2.1. Основни характеристики на сложните съставни изречения с подчинени съюзни и въпросителни предикативни

Субектната позиция, символно маркирана като $NP + Det$, във всички случаи се запълва с имена или фрази, характеризиращи се с признака [+ *определеност*]. Номинативните фрази в главното изречение в сложни съставни изречения със съюзни и въпросителни подчинени предикативни могат да бъдат запълвани с абстрактни съществителни имена, носещи лексикалните признаци [– *предметност*], [–*броимост*], [–*одушевеност*].

Формално погледнато, структурите $NP + Det \text{ cop } \underline{S}$ и $pro_{ex} N e \underline{S}$ (повече за спецификите на нулевосубектните конструкции и подчинените подложни изречения към тях виж Бъркалова 2011: 125 – 129, 142 – 147, Георгиев 2018) с подчинени съюзни и въпросителни изречения се различават по наличието/липсата на определителен член – виж примерите в (1), което обаче им отрежда различни изреченски позиции в схемата $NP \text{ cop } Pred$.

(1) а. *Моят дълг е да бъде полезна* (БНК)¹.

б. *Мой дълг е да се грижа за здравето ти.* (БНК).

Освен детерминирани именни фрази в позицията на подлога могат да се появят и субстантивирани прилагателни имена, различни местоимения, носещи определеност.

Когато подчиненото изречение е въпросително, значително намаляват възможностите за запълване на позицията на субекта, а ограниченията произтичат от необходимостта главното изречение семантично и синтактично да се комбинира с косвени въпроси. Най-често срещаните членувани съществителни имена (или част от детерминирани фрази) в структурата $NP + Det \text{ cop } \underline{S}$ с въпросителни предикативни изречения са *въпрос, въпросителна, предизвикателство, проблем, очакване*, повече са субстантивираните прилагателни – *важното, основното, същественото, единственото и др.*

Глаголът *съм* функционира като връзка между позициите на подлога и предикатива. В случаите, в които предикативната позиция е запълнена със съюзно или въпросително изречение, копулата *съм* е

¹ Използваните примери са ексцерпирани от Българския национален корпус (<http://dcl.bas.bg/bulnc/>) и от произведения на съвременни български автори: **Карбовски 2013:** Карбовски, М. *Обществен experiment*. София: Сиела, 2013, **Ляхова 2013:** Ляхова, В. *Бежанци*. Пловдив: ИК „Жанет 45“, 2013, **Марков 2016:** Марков, Г. *Ходенето на българина по мъките. Есета, част 3*. София: Фондация „Комунитас“, 2016.

ограничена по отношение на морфологичната категория *лице* – среща се в трето лице, единствено и множествено число. Копулата е съгласувана с подлога по *число* и евентуално по род, напр. при перфектните форми *бил съм, била съм*.

Дясната прикопулна позиция се заема от подчинено предикативно изречение. При съюзните подчинени изречения изборът между *че-* и *дето-*изречения – от една страна, и *да-*конструкции – от друга, се осъществява на базата на признака [\pm *фактивност*]. Основите, които носят признак [$+$ *фактивност*], избират фактивни изречения, въведени с комплементизаторите *че* и *дето*, а *да-*конструкциите не представят описаното в подчиненото изречение като факт. Някои от съществителните имена и субстантивирани единици могат да се комбинират както с фактивни, така и с нефактивни изречения. Когато в подложната позиция в главното изречение е експлицирано местоимение, въвеждането на съюзни предикативни изречения се определя от лексикалния признак [\pm *фактивност*], който се носи от antecedента на съответното местоимение.

При комбинацията от определена именна група и глагол *съм* се срещат косвени въпроси както с въпросителни частици, така и с въпросителни местоимения.

2.2. Основни характеристики на сложните съставни изречения с подчинени относителни предикативни

Вече бяха изложени аргументите на различни автори относно парадигмата на сказуемноопределителните изречения, като според всички относителните са безспорните предикативни изречения. Именно в съставните изречения с относителни предикативни падат лексикалните ограничения по отношение на глагола *съм* и на съществителните в подчиняващата съставка.

Подложната позиция може да бъде запълвана с номинативни групи, теоретично без ограничения, при условие че са маркирани с признак [$+$ *определеност*]. В това число влизат и субстантивирани части на речта и различни местоимения, които могат да заемат подложна позиция.

В почти всички варианти за запълване на предикативната позиция със свободен релатив *съм* функционира като глагол връзка без собствено лексикално значение. По-различно тълкуване може да получи *съм* в структурите *NP + Det съм където S* и *NP + Det съм когато S*.

Глаголът *съм* се реализира без ограничения по *лице*, *число* и *време* в рамките на структурната схема $NP + Det \text{ cop } \underline{S}$ с относителни подчинени изречения.

Подчиненото изречение, заемащо позицията на предикатива, е от вида на *свободните релативи*. Относителните местоимения застават в начална позиция на подчиненото изречение по силата на информационната структура на изречението, но както и въпросителните местоимения в косвените въпроси, са породени в аргументна или неаргументна позиция в рамките на подчиненото изречение, а оставената следа (*t*) се управлява стриктно (Чомски 1988). Местоименията получават значението си от своя antecedент, с който се кореферират. При *свободните релативи* реално липсва кореферентна дума, чрез която се интерпретира относителното местоимение в предикативното изречение, както напр. в относителните определителни изречения. Възможно е да се проследят зависимостите между липсващия antecedент и релатива в подчиненото изречение (виж Коева 2017). Селекцията относно запълването на предикативната позиция се реализира на базата на семантиката на номинативната фраза в субектна позиция, а относителното местоимение се управлява от подчинения глагол и може да бъде както негов аргумент, така и адюнкт.

3. Структурна схема $NP + Det \text{ cop } \underline{S}$ с относителни подчинени изречения

Различните възможности за изразяване на предикатива в простото изречение намират съответствие в подчиненото изречение чрез различните относителни местоимения: напр. *съществително име* → *който*, *когото*, *дето* или *що*, *прилагателно име* → *какъвто*, *предложна фраза* → *от/за/към/при който* или *когото*, *квантификатор* → *колкото*. Тези разновидности на общия запис на сложните съставни изречения с подчинени предикативни могат да бъдат представени с отделни формални записи – $NP + Det \text{ cop } \underline{\text{който } S}$, $NP + Det \text{ cop } \underline{\text{какъвто } S}$, $NP + Det \text{ cop } \underline{\text{prep който } S}$, $NP + Det \text{ cop } \underline{\text{колкото } S}$, зад които работят и различни теоретични модели.

Символният запис $NP + Det$ представя обобщения вариант за запълване на субектната фраза. По-долу с примери са илюстрирани възможностите за реализация на $NP + Det$ в конкретни изречения чрез различни части на речта – членувани именни групи (NP_{Det}), субстантивирани части на речта (NP_{Subst}), лични местоимения ($Pron_{Pers}$), показателни местоимения ($Pron_{Dem}$), обобщителни местоимения ($Pron_{Summ}$),

отрицателни местоимения ($Pron_{Neg}$) и неопределителни местоимения ($Pron_{Indef}$)

3.1. Структура $NP + Det\ cop\ \underline{който}\ S$

Въпреки че се откриват множество изречения, конструирани по схемата $NP + Det\ cop\ \underline{който}\ S$, част от теоретично възможните варианти, при които подложната позиция се запълва с обобщителни ($Pron_{Summ}\ cop\ \underline{който}\ S$), отрицателни ($Pron_{Neg}\ cop\ \underline{който}\ S$) и неопределителни местоимения ($Pron_{Indef}\ cop\ \underline{който}\ S$), не могат да бъдат илюстрирани с примери. Спорен е единственият открит пример, при който подлогът е изразен със субстантивирано прилагателно име ($NP_{Subst}\ cop\ \underline{който}\ S$) – виж (3), тъй като е възможно да се тълкува като елиптична конструкция.

Подчинените предикативни изречения са свободни релативи, чийто липсващ antecedent е предикатив. При празна antecedentна позиция на предикатива релативът в подчиненото изречение най-често е в именителен падеж и заема подложна позиция. Също може да бъде в акузатив и прякообектна позиция, която е морфологично маркирана, или пък липсва маркер за абстрактния падеж, приписван от глагола в подчиненото изречение (Коева 2017: 216 – 217). В конкретната схема относителното местоимение не може да бъде част от РР и да заема косвенообектна позиция.

По-специфичен е вариантът, в който в първа изреченска позиция се появява неизменяемият релатив *дето*, който не е падежно маркиран в обектна позиция, но изисква анафорични лични местоимения и не притежава граматически признаци *род* и *число*. В същото време *дето* сочи корелацията със съответен antecedent и може да заема определена синтактична позиция.

(2) Вариант $NP_{Det}\ cop\ \underline{който}\ S$

Темата за конете беше, която ме подмами да прочета новелата (Марков 2016: 339).

(3) Вариант $NP_{Subst}\ cop\ \underline{който}\ S$

*Виждат се две неща: **едното е, което проповядвате, другото е, което вършите*** (Ляхова 2013: 640) (удебеляване мое – Д. Г.).

(4) Вариант $Pron_{Pers}\ cop\ \underline{който}\ S$

*Той ли е **дето** се оженил миналата седмица?* (БНК).

(5) Вариант $Pron_{Dem}\ cop\ \underline{който}\ S$

*Тате, **ето** онез са, **дето** ме уловиха!* (БНК).

3.2. Структура *NP + Det cop какъвто S*

Структурната схема предлага вариант, при който липсващият antecedent е предикатив, но относителното местоимение *какъвто* също може да заема предикативна позиция в рамките на подчиненото изречение. Освен това релативът за качествен признак *какъвто* може да бъде сказуемно определение към подлога или към допълнението.

В някои от предложените по-долу примери относителното местоимение *какъвто* не е употребено като носител на качествен признак, а означава най-общо лица или предмети. В тази си употреба *какъвто* се явява субститут на *което*, когато се отнася за предмети, и на *който* за лица и е в неутрален среден род, като липсва съгласуване с детерминираната фраза в подложна позиция.

(6) Вариант *NP_{Det} cop какъвто S*

Животът е какъвто сам го направих (БНК).

(7) Вариант *Pron_{Pers} cop какъвто S*

Те вече не бяха, каквито са били сред природата (БНК).

(8) Вариант *Pron_{Dem} cop какъвто S*

Това не е, каквото изглежда (БНК).

(9) Вариант *Pron_{Summ} cop какъвто S*

Всичко беше, каквото трябваше да бъде (БНК).

(10) Вариант *Pron_{Neg} cop какъвто S*

Нищо не е каквото изглежда там, където е замесена магия (БНК).

(11) Вариант *Pron_{Indef} cop какъвто S*

Някои ще бъдат каквито пожелаят (БНК).

3.3. Структура *NP + Det cop prep който S*

Структурата *NP + Det cop prep който S* дава символно описание на вариантите, в които релативът в подчиненото предикативно изречение е част от предложна група. В примерите присъства малка част от разнообразната група на предлозите, които биха могли да се появят, като са подбрани предлози, които не поставят под въпрос копулативната природа на глагола *съм*. В същото време изборът на относително местоимение е ограничен до *който*, а извън анализите остават структурите *NP + Det cop prep какъвто S* и *NP + Det cop prep колкото S*.

Липсващият antecedent на относителното местоимение е в неаргументната предикативна позиция и не е падежно маркиран, а предложната фраза, част от която е относителното местоимение, по-

лучава падеж от глагола в подчиненото изречение. Във всички примери базовата позиция на релативната фраза е непрякообектна.

(12) Вариант $NP_{Det} \text{ cop } \underline{\text{през който}} S$

Гина ли беше, от която излизаха тези злъчни приказки? (БНК).

(13) Вариант $Pron_{Pers} \text{ cop } \underline{\text{през който}} S$

Те са, за които ни се иска да прочетем (БНК).

(14) Вариант $Pron_{Dem} \text{ cop } \underline{\text{през който}} S$

Това е, в което вярват повечето учени (БНК).

3.4. Структура $NP + Det \text{ cop } \underline{\text{колкото}} S$

Структурната схема описва сложно съставно изречение с подчинено предикативно в прикопулна позиция, което може да се тълкува като субститут на квантификатор – напр. *Тази вечер посетителите са колкото трябва.* → *Тази вечер посетителите са малко/няколко/дванадесет/много.*

В рамките на подчиненото изречение базовата позиция на относителното местоимение за количество е адюнктна, а липсващият антецедент в главното изречение е с аналогично значение за количество и лесно може да бъде възстановен като показателно местоимение за количество и степен *толкова*.

Всички възможности за изразяване на детерминираната фраза в подчиняващата съставка $NP + Det \text{ cop}$ в рамките на разглеждания модел са представени с примери (15) – (18).

(15) Вариант $NP_{Det} \text{ cop } \underline{\text{колкото}} S$

Сборът от ъглите е колкото каже папският съвет (БНК).

(16) Вариант $NP_{Subst} \text{ cop } \underline{\text{колкото}} S$

Различните ще бъдат колкото са пръстите на едната ви ръка (БНК).

(17) Вариант $Pron_{Dem} \text{ cop } \underline{\text{колкото}} S$

Това, което ще му платим за тази вечер, е колкото щеше да изкара за един месец с таксита си (БНК).

(18) Вариант $Pron_{Summ} \text{ cop } \underline{\text{колкото}} S$

Пустите му либри и западни мерки, като не ги разбира другарят домакин, много е трудно, пък и не се хваща да ги научи, че и сметка да направи, дали всичко е колкото валута е дадена (БНК).

3.5. Структура $NP + Det \text{ cop } \underline{\text{както}} S$

Структурната схема е отделена като самостоятелен вариант за реализиране на сложно съставно изречение с подчинено предикативно на

базата на разбирането, че е възможна поява на наречие за начин в позицията на предикатива, без това да постави под въпрос копулативния характер на глагола, както при адвербиални съставки с локативно и темпорално значение. В простото изречение обаче се открива едва едно безспорно наречие, което може да запълни дясната прикопулна позиция – *Всичко е наред, Всички ще бъдат наред*. Примерите с други наречия с подобно значение, като *нормално, объркано, безпроблемно, ясно*, са спорни, тъй като в прикопулна позиция показват съгласуване в категориите *род* и *число* – напр. *Всичко е нормално* → *Денят е нормален, Детето е объркано* → *Всички бяха объркани*. и т.н.

Всички изложени по-долу примери – виж (19) – (22), най-общо могат да бъдат сведени до едно изходно изречение – *Всичко/Нищо/Нещо (не) е наред*. Подчиненото изречение като отделна предикативна единица носи собствен смисъл, така че едно такова приравняване е съвсем условно и посочва теоретичния модел.

(19) Вариант NP_{Det} *cop* както S

Нашите острови са както богът ги е създал (БНК).

(20) Вариант $Pron_{Summ}$ *cop* както S

Всичко беше както очакваше (БНК).

(21) Вариант $Pron_{Indef}$ *cop* както S

Нещо не беше както ми го представяха (БНК).

(22) Вариант $Pron_{Neg}$ *cop* както S

Нищо не е както изглежда (БНК).

3.6. Други възможности за изразяване на дясното разширение на глагола *съм*

Последните две схеми представят различен изреченски модел със *съм* като пълнозначен глагол. В структура $NP + Det$ *съм* където S *съм* се интерпретира като автосемантичен глагол със значение *намирам се някъде*, зададено от дясното разширение с локативно значение. В позицията на изреченския субект могат да се експлицират определени именни групи, глаголът *съм* е пълнозначен, а вдясно от него е експлицирано подчинено изречение със значение за място – (23).

(23) $NP + Det$ *съм* където S

Той може да е където си поиска! (БНК).

Написаното за структурната схема $NP + Det$ *съм* където S е валидно и за $NP + Det$ *съм* когато S , като единственото различие е в темпоралното значение на дясното разширение на *съм*, което предопределя и значението на глагола като *случвам се, състоя се, съществу-*

вам. Нерядко в тази структура с темпорално значение остава неизяснена функцията на *съм* – като пълнозначен глагол или като копула.

Съставките със значение за време в простото изречение са субституирани с относително изречение с подобно значение, в което релативът заема адвербиална позиция. Със сигурност можем твърдим, че е реализиран моделът $NP + Det$ *съм* когато S , в който *съм* може да се интерпретира като носител на собствено значение, а не като глагол връзка в изречението, в които субектът е изразен чрез именна фраза със значение *време* или *отрязък от време* – (24).

(24) $NP + Det$ *съм* когато S

Началото е, когато русият пич ме пита „ще вършиме ли работата?“ (Карбовски 2013: 12).

Заклучение

Формалният подход се оказва подходящ за подробното описание на сложните съставни изречения с подчинени относителни предикативни. В изложението са предложени детайлни описания на всички видове и разновидности, от една страна, на базата на частите на речта, които могат да се появят в субектна позиция в главното изречение, а от друга – в зависимост от различните относителни местоимения, въвеждащи подчиненото изречение. Зад всеки символен запис стои определен разред изречения, отговарящи на описанието, понякога включващи по-голям брой реални примери, понякога по-малък.

Наблюденията на копулативния глагол в описаните изречения дават възможност да се осъзнае ролята на *съм* като граматическа връзка между позициите на подлога и предикатива, в които може да се експлицира различен езиков материал, в конкретния случай – изречения *свободни релативи*. От друга страна, се вижда, че глаголят *съм* в сложното изречение не е *балансьор* в една равновесна конструкция, а е част от подчиняващата съставка, която е лишена от селективни свойства поради липсата на лексикално значение във функцията си на копула.

Както илюстрират последните примери, промяната в дясното разширение на глагола *съм* със съставки, в случая изречения, с локативно или темпорално значение променя изреченския модел, а *съм* вече не е копула, а глагол със собствено значение

ЛИТЕРАТУРА

- Бъркалова 2011:** Бъркалова, П. *Българският синтаксис – познат и непознат (второ издание)*. [Barkalova, P. *Balgarskiyat sintaksis – poznat i nepoznat (vtoro izdanie)*.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011.
- Георгиев 2018:** Георгиев, Д. За синтаксиса на съюзните подчинени подложни изречения в прикопулна позиция. [Georgiev, D. *Za sintaksisa na sayuznite podchineni podlozhni izrecheniya v prikopulna pozitsiya*.] // *Словото – идеи, идеали и утопии. Сборник с доклади от XIX научна конференция за студенти и докторанти, Пловдив, 2017 г.*, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018, 53 – 64.
- Коева 2001:** Коева, Св. Типология на подчинените изречения. [Коева, Sv. *Tipologiya na podchinenite izrecheniya*.] // *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*. Съст. Св. Коева. Пловдив: ПУИ, 2001, 144 – 163.
- Коева 2006:** Коева, Св. Българските сказуемноопределителни изречения. [Коева, Sv. *Balgarskite skazuemnoopredelitelni izrecheniya*.] // *Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината от рождението на ст.н.с. I ст. д.ф.н. Йордан Пенчев*. София: Артграф, 2006, 233 – 243.
- Коева 2017:** Коева, Св. Семантична и структурна характеристика на релативите в български. [Коева, Sv. *Semantichna i strukturna harakteristika na relativite v balgarski*.] // *Доклади от Юбилейна научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“ (посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев)*. София: БАН, 2017, 196 – 219.
- Коева 2019:** Коева, Св. Отново за предикативните изречения. [Коева, Sv. *Otnovo za predikativnite izrecheniya*.] // *Рада и приятели. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д-р Радка Влахова*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, 157 – 166.
- Николова 1999:** Николова, Ел. За статута на подчиненото изречение след определена именна група и глагол „съм“ в главното изречение. [Nikolova, El. *Za statuta na podchinenoto izrechenie sled opredelena imenna grupa i glagol „sam“ v glavnoto izrechenie*.] // *Научни трудове – Русенски университет „Ангел Кънчев“, т. 37, серия 7 – Български език и литература*, 1999, 17 – 21.
- Пенчев 1993:** Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване*. [Penchev, Y. *Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzvanie*.] Пловдив, 1993.

Пенчев 1998: Пенчев, Й. *Синтаксис на съвременния български книжовен език.* [Penchev, Y. *Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik.*] Пловдив: ИК „Вечерник“, 1998.

Чомски 1988: Chomsky, N. *Lectures of Government and Binding: The Pisa Lectures (fifth edition).* Dordrecht: Foris, 1988.

**К ВОПРОСУ О ПРОИСХОЖДЕНИИ ОДНОЙ
(НЕ)ГРАММАТИЧЕСКОЙ ФОРМЫ В ТЕКСТЕ
ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКОЙ БИБЛИИ**

Таня Нейчева

Пловдивский университет им. Паисия Хилендарского

**ON THE ORIGIN OF ONE (NON) GRAMMATICAL FORM
IN THE TEXT OF THE SLAVIC BIBLE**

Tanya Neycheva

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article attempts to answer the question of how and why the (non) grammatical dual “ocě” (meaning “two eyes”) got into the approved and verified text of the present-day Church Slavonic Bible. The form that is discussed is an isolated phenomenon not found in Slavic languages. It appears for the first time in the late 14th century and has since been present in all East Slavic copies of the Gospel of Matthew (18:9) and Mark (9:47). The author believes that its use as substitute of the original nominative and accusative dual “oči” is not accidental but is prompted by stylistic reasons.

Key words: *Church Slavonic, Bible, dual, occasional form*

Текст Елизаветинской Библии, изданный в России в 1751 г. и печатающийся с тех пор практически без изменений (во 2-ом издании 1756 г. были устранены опечатки), считается выдержанным как в богословском, так и в языковом отношении (см. Пичхадзе 2009: 120 – 200). Он функционирует и по сей день в богослужебной практике русской, болгарской и сербской церкви в качестве единственного официального церковнославянского варианта, вытеснив все более ранние рукописные и печатные местные редакции.

Как раз поэтому присутствие в Елизаветинской библии формы, которая не соответствует грамматическим правилам церковнославянского языка, но несмотря на это тиражируется из издания в издание, безусловно должна была привлечь и уже привлекала наше

внимание (Нейчева 2015: 53 – 69). Речь идет о двух идентичных пассажирах в двух евангелиях – от Матфея и от Марка – в которых на месте исконной и ожидаемой формы им.-вин. падежа дв. числа Ѡчи употреблена специфическая форма ѡцѣ:

ДОБРЕЙШЕЕ ЧѢ СѢТЬ СО ѢДИНѢМЪ ѠКОМЪ ВЪ ЖИВОТѢ ВНИТИ, НЕЖЕ
ДВѢ ѡЦѢ ИМѢЩѢ ВВѢРЖЕНѢ БЫТИ ВЪ ГЕЕННѢ ѠГНЕННѢЮ (Мф. 18:9)¹;

ДОБРЕѢ ЧѢ СѢТЬ СО ѢДИНѢМЪ ѠКОМЪ ВНИТИ ВЪ ЦѢРКВѢ БЖІЕ, НЕЖЕ
ДВѢ ѡЦѢ ИМѢЩѢ ВВѢРЖЕНѢ БЫТИ ВЪ ГЕЕННѢ ѠГНЕННѢЮ (Мк. 9:47).

В предыдущей части исследования мы попытались ответить на вопрос, *когда* и *где* именно эта форма впервые была включена в евангельский текст, и на основании данных из 67 письменных и печатных источников пришли к выводу, что это произошло около середины XIV, или не позже начала XV века, на восточнославянской языковой территории, предположительно в Чудовском Новом Завете (Нейчева 2015: 64 – 65).

В настоящей части мы задаемся целью выяснить, *откуда* пришла эта форма и *почему*, вместо того чтобы быть удаленной, она прочно утвердилась во всех восточнославянских списках и печатных изданиях евангельского текста в течение всех последующих веков.

Уточним прежде всего, в чем суть «ошибки».

Церковнославянские существительные Ѡко и ѡѣхо унаследовали из древнеболгарского (и праславянского) языка специфическую парадигму склонения, которая в основном придерживается модели консонантных основ на *-ес-* типа *неко* и *слово*, хотя и с некоторыми особенностями: в парадигме единственного числа наряду с исконными формами еще в древнейших письменных памятниках встречаются варианты по *о-*склонению: род. *очесе* и *ока*, *оушесе* и *оуха*, местн. *очесе*, *очесн* и *оцѣ*, *оушесе*, *оушесн* и *оуцѣ* (Преображенский 1910 – 1914: 643, Алипий 1991: 55, Дуриданов 1991: 167); в двойственном же числе употребляются исключительно формы по образцу *ї-*основ типа *день*: им.-вин. *очн*, *оушн*, род.-местн. *очню*, *оушню*, дат.-твор. *очнма*, *оушнма*. Последнее обстоятельство дает основания некоторым авторам говорить о сме-

¹ Здесь и ниже библейские цитаты приводятся по электронному изданию проекта «Славянская библия» для Windows, Донецк 2002, <<http://www.sbible.ru/>>, воспроизводящему стандартное «елизаветинское издание» 1900 года.

шанном склонении этих двух слов (Пожгаи 2004: 157, Воробьева 2008: 156).

Обратим внимание, что в тексте Елизаветинской библии наряду с ѡцѣ употребляется также ее грамматический омоним² ѡцѣ в значении местн. падежа ед. числа при исконной форме ѡчеи:

чтѡ же видѣши ѡчеица, ѣже во ѡцѣ брѣта твоегѡ, бервѣна же, ѣже ѣсть во ѡцѣ твоёмѣ, не чѣеши (Мф. 7:3);

Чтѡ же видѣши ѡчеица, ѣже ѣсть во ѡчеи брѣта твоегѡ, бервѣна же, ѣже ѣсть во ѡчеи твоёмѣ, не чѣеши (Мк. 6:41).

Она, однако, уже получила свое объяснение в научной литературе, как перенос окончания в непродуктивное консонантное склонение из продуктивного склонения *о*-основ (Дуриданов 1991: 167), и встречается не только в библейском, но и в других текстах на церковнославянском языке.

С другой стороны, форма ѡцѣ, присутствующая в тексте Елизаветинской библии параллельно с ѡчи, такого объяснения пока что не получила. Еще Й. Добровский обратил на нее внимание, но единственно и только с целью раскритиковать ее существование: «Если у Матф. 18, 9 и у Мар. 9, 47 в рукописях читаем древнее двойственное число очн, сохраненное и Мардарием в его издании, то после сего не могу одобрить смелости того полуученого, который в тех же местах поставил новоизобретенное двойственное оцѣ, встречаемое в Острожском и позднейших изданиях» (Добровский 1834: 69 – 70).

² В церковнославянской графике для обозначения звука „о“ употребляется четыре знака: о (онь), ѡ (омега), Ѡ (широкий онь, рассматриваемый некоторыми из авторов, как вариант о (Миронова 2008: 10), а другими – как вариант ѡ (Дуриданов 1991: 42), и ѡ̄ (торжественная омега). Для древнеболгарских текстов такая широкая вариативность не характерна (Алипий 1991: 12). В позднем церковнославянском намечается стремление к нормализации орфографии, и в грамматиках рекомендуют писать о в середине и конце слова, Ѡ – в начале слова, ѡ – в приставках и заимствованиях, а также для разграничения грамматических омонимов: рабѡмѣ – тв. падеж ед. ч. и рабѡмѣ – дат. падеж мн. ч., а ѡ̄ – только в междометиях (Алипий 1991: 18 – 19, Миронова 2008: 15, Маршева 2009: 7 – 8). В нашем случае мы безусловно имеем дело с грамматическими омонимами ѡцѣ и ѡцѣ.

Конечно, можно было бы все объяснить переносом окончания из продуктивного *a*-склонения в склонение с основой на *-es-*, по аналогии со словами типа рѣка – (дѣѣ) рѣцѣ, нога – (дѣѣ) ногѣ. Проблема, однако, в том, что данные как древнейших, так и более поздних памятников³ о таком процессе не свидетельствуют. Не удалось нам обнаружить также каких бы то ни было следов аналогичного образования *(дѣѣ) оѣцѣ в значении (дѣѣ) оѣши.

Итак, по всей видимости здесь мы имеем дело не с результатом процесса, а с единичным явлением, появившимся впервые как различие в одном только памятнике (в конце XIV или начале XV века) и утвердившимся по какой-то причине в последующей традиции.

Как известно, возникновение различий в рукописных копиях одного и того же текста неизбежно. По словам А. А. Алексеева, писцы неминуемо вносили разного рода перемены: «систематически заменяли графику (т.е. начертания букв) соответственно собственным навыкам письма; с известной систематичностью изменяли орфографию в соответствии с собственным орфографическим навыком и отчасти произношением; допускали ряд механических ляпсусов; вносили некоторые лингвистические перемены в соответствии с уровнем своей лингвистической компетенции; вводили филологические конъектуры в стремлении „улучшить“ чтение того или иного места» (Алексеев 1999: гл. 2, § 1).

В связи с конкретной целью нашего исследования можно обособить три группы в зависимости от их влияния на качество текста: нейтральные, отрицательные и положительные изменения.

Нейтральные изменения чаще всего неизбежны и возникают в результате самой сути копирования – свободно меняется почерк писца, размер букв, система орфографии и даже некоторые грамматические формы.

Отрицательные, «ухудшающие качество текста» изменения, какими являются разного рода технические ошибки вследствие усталости, рассеянности, можно определить также как невольные, так как никто не ухудшает текст умышленно. Они обычно устраняются быстро, чаще всего еще при следующем копировании текста.

Третий тип изменений, *положительные*, чья цель – «улучшить качество текста», наоборот, желанны, хотя и не всегда удачны. Это и

³ Единичные случаи такого употребления, не считая тех же евангельских цитат, имеют место в текстах, созданных на восточнославянской языковой территории в период после XV века (подробнее, см. Нейчева 2015: 57).

есть *редакции* (орфографические, грамматические, стилистические, семантические).

Рассмотрим замену Ѡчн на ѡцѣ через призму перечисленных возможностей.

1. «Нейтральная» замена грамматической формы:

Среди перечисленных А. А. Алексеевым морфологических форм, которые «могли употребляться писцами в соответствии с их уровнем лингвистической компетенции независимо от копируемого антиграфа» (Алексеев 1999: гл. 2, § 6), находятся и формы двойственного числа. Свободу выбора, по нашему мнению, здесь следует понимать скорее всего как возможность отдать предпочтение другой уже существующей в языке форме, а не создавать новую. Возможно было бы, например, заменить Ѡчн (дв. ч.) на Ѡчеи́а (мн. ч.), хотя еще в древнейших памятниках наблюдается противоположная тенденция⁴ – заменять Ѡчеи́а на Ѡчн (Дуриданов 1991: 167); или же под влиянием русского языка заменить словосочетание два Ѡчн (им.-вин. дв. ч.) на два Ѡка, два ѡка́ (род. п. ед. ч.), что и произошло, например, в Толковом евангелии⁵ (список XVI века), а также – в другом контексте – в Александрии⁶ (список последней трети XVв):

и доврѣе̑ е̑тъ ти ѡ̑ е̑дноиъ ѡцѣ̑ в̑ннѣи̑ ко̑ цр̑ткѡ̑ нѣно̑е̑. и̑ли ѡ̑
два ѡка́̑ и̑моу̑ци̑ в̑верженоу̑ быти̑ в̑ ге̑мноу̑ ѡгна̑ (Мк. 6:41);
не имѣѣахѡу̑ же по̑ два̑ ока̑, но по̑ шестѣ̑ (Александрия).

Как уже отмечалось выше, форму оцѣ в парадигме слова око встречаем только в совершенно ином грамматическом значении местного падежа ед. числа, и она никак не объясняет появление своего грамматического омонима.

⁴ Во всех славянских языках, в которых двойственное число было утеряно, форма очн переосмыслена, как им.-вин. п. множественного числа: *болг.* очи, *срб.* очи, *хорв.* оѣ, *рус. поэт.* очи; *блр.* вочы, *укр.* очі, *пол.* oczu, *слвк.* оѣ, *чеш.* оѣ.

⁵ Евангелие толковое Феофилакта архиепископа Болгарского, на евангелистов Матфея и Марка (XVI в.). Главное собрание библиотеки Троице-Сергиевой лавры. НИОР РГБ. Ф. 304.1. № 109.

⁶ Истрин, В. М. Александрия русских хронографов: Исследование и текст. Москва: Университетская типография, 1893.

2. «Негативная» замена – lapsus calami:

Изолированное, одиночное употребление рассматриваемой формы можно было бы объяснить ошибкой пера в результате усталости или рассеянности, по аналогии с $\rho\delta\psi\phi$ и $\nu\omicron\psi\phi$ в предыдущих евангельских стихах:

добрѣйше тѣ ѣсть внѣтнъ въ живѣтѣ хрѣомѣ или бѣднѣ, неже двѣ $\rho\delta\psi\phi$ и двѣ $\nu\omicron\psi\phi$ имѣщѣ въвѣрженѣ быти во ѡгнь вѣчный (Мф. 18:8);

добрѣе тѣ ѣсть бѣдникѣ въ живѣтѣ внѣтнъ, неже ѡбѣ $\rho\delta\psi\phi$ имѣщѣ внѣтнъ въ геѣннѣ, во ѡгнь неугасяющій (Мк. 9:43);

добрѣе тѣ ѣсть внѣтнъ въ живѣтѣ хрѣомѣ, неже двѣ $\nu\omicron\psi\phi$ имѣщѣ въвѣрженѣ быти въ геѣннѣ, во ѡгнь неугасяющій (Мк. 9:45).

Насколько велика, однако, вероятность допустить одну и ту же «ошибку» в двух разных евангелиях? И почему она повторяется снова и снова в *каждой* последующей копии, если в ходе копирования такого рода изменения «выявляются и удаляются либо по догадке, по смыслу, либо благодаря сравнению с другими источниками текста»? (Алексеев 1999: гл. 2, § 6).

3. «Положительная» замена – редакция:

Как уже отмечалось, умышленные замены в библейском тексте всегда совершались с благими намерениями, но не всегда удачно, в результате чего мы сталкиваемся со случаями откровенных ошибок и гиперкоррекции. В области грамматики неудачные изменения часто обусловлены тем, что «грамматические категории литературного церковнославянского языка, которые исчезали из живых славянских диалектов по мере исторического развития последних, вызывали у писцов трудности и были подвержены разного рода переосмыслениям». Одним из способов «исправления» непонятных чтений была «гармонизация текста, т. е. приведение его в согласие с ближайшим контекстом или параллельными местами» (Алексеев 1999: гл. 2, § 1).

Так как в ближайшем контексте и в параллельных местах в нашем случае действительно существуют условия для гармонизации ($\text{двѣ } \rho\delta\psi\phi - \text{двѣ } \nu\omicron\psi\phi - \text{двѣ } \omicron\psi\phi \rightarrow \text{двѣ } \omega\psi\phi$), вероятнее всего, последнее объяснение частично верно, и все же против него можно высказать следующие возражения. Во-первых, обычно замены осу-

ществлялись в тех местах, где писцы сталкивались с трудностями, в то время как *ѡчи* – форма распространенная, никакой трудности не представляющая и встречающаяся в правильном употреблении в тексте Елизаветинской библии более 300 раз. Во-вторых, разночтение *ѡцѣ* не устранили, как ошибку, а сохранили после многочисленных правок библейского текста даже до XXI века, и это ни в коем случае нельзя назвать случайностью.

Рассмотрим маловероятную возможность, что семантика формы *ѡчи* показалась писцу «недостаточно двойственной», так как она уже давно начала вытеснять *ѡчеса* в значении именительного падежа мн. числа, ср.:

Вѣща же бѣжѣнна *ѡчеса*, ѡкѡ видѣтъ(Мф 13:16), но бѣжѣни *ѡчи* видѣѡи, ѡже видѣте (Лк 10:23);

И возвращѣса ѡверѣте ѡ пакн спѡца: бѡхѣ бо *ѡчеса* ѡмз тѡгѡтна: (Мк 14:40), но И пришѣдѡ ѡверѣте ѡхѣ пакн спѡцихѣ: бѣста бо ѡмз *ѡчи* ѡтѡгѡтѣнѣ (Мф 26:43).

Может быть, как следствие этого процесса, позиция специфической формы им.-вин. падежа в парадигме двойственного числа освободилась, и в конкретном контексте ее понадобилось заменить гиперкорректным вариантом, созданным по аналогии с близкими в семантическом отношении названиями парных телесных органов, которые притом употреблены в ближайшем контексте.

В пользу этой теории можно привести следующий довод. Формы им.-вин. падежа дв. ч. *рѡцѣ*, *нозѣ*, в отличие от *очи*, в русском языке не были перенесены в парадигму множественного числа⁷, где сохранились исконные *рѡки*, *рѡки* и *ноги*, *ноги*, следовательно, для восточнославянского писца *рѡцѣ*, *нозѣ* безусловно звучали несколько архаично, и языковое сознание не сопротивлялось поставить их в один ряд с искусственным образованием *ѡцѣ*.

⁷ В отличие от болгарского языка, где в значении мн. числа утвердились двойственные формы: *болг.* *ръце*, *нозе*. Этим можно объяснить факт, что замена *очи* на *оцѣ* не характерна для южнославянских списков Евангелий, даже и для списанных с восточнославянских протографов – подробнее о наличии двух параллельных традиций (см. Нейчева 2015: 63 – 64).

Можно выдвинуть и другую гипотезу – что рассматриваемую здесь форму ввели в текст целенаправленно, осознанно, не по ошибке. Доказательством может послужить тот факт, что еще с первого ее появления в библейском тексте замена очн на оцѣ проводилась одновременно в двух параллельных местах (Нейчева 2015: 60 – 62). Следовательно, мы имеем дело с авторским решением писца (редактора). А. Г. Бондарева отмечает, что «Языковое новаторство – одно из ярких проявлений идиостилия автора», и факты такого новаторства относятся ко *всем* языковым уровням, хотя лексика и словообразование предоставляют авторам «гораздо больше возможностей, нежели, например, грамматика». И далее: «Собственно окказиональные грамматические формы, во-первых, представляют собой явления, нарушающие нормы современного русского языка; во-вторых, не имеют аналогичных и подобных образований в предшествующие эпохи развития языка; в-третьих, могут выражать грамматическое значение, которое не свойственно данной грамматической форме; в-четвертых, могут быть созданы посредством присоединения не существующего в языке форманта» (Бондарева 2007: 250 – 251).

Форма ѡцѣ соответствует по меньшей мере трем из четырех перечисленных признаков: она нарушает нормы церковнославянского языка, не имеет аналогичных и подобных образований (например, им.-вин. дв. ч. *ѡѣѣ от ѡѣхо) и выражает грамматическое значение, которое не свойственно ее грамматическому омониму ѣцѣ. Следовательно, ее можно и нужно расценивать именно как грамматический окказионализм, введенный в текст с целью его дополнительной поэтизации – создания ассонанса двѣѣ ѡцѣ – двѣѣ нѡѣѣ – двѣѣ ѡцѣ и усиления синтаксического параллелизма в ближайшем контексте.

Итак, мы считаем доказанным, что (не)грамматическая форма ѡцѣ, первое зафиксированное появление которой относится к концу XIV или началу XV века, *не является грамматической ошибкой*. В пользу этого утверждения можно привести следующие свидетельства: 1. Еще с самого начала замена ѣчн на ѡцѣ была последовательно проведена в двух параллельных евангельских местах и больше нигде во всем библейском тексте, причем непоследовательности и варьирования практически не наблюдается. 2. Нововведение ѡцѣ не устранили в последующих списках, наоборот – утвердили в качестве прочной традиции, так как оно улучшает, а не ухудшает качество текста. 3. Указанную форму, однако, и не распространили в других контекстах

не столько ввиду ее (не)грамматичности, а по нашему мнению, как раз в связи с тем, что она является поэтическим окказионализмом, ценность которого нельзя снижать широким использованием в разных контекстах.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев 1999:** Алексеев, А. А. *Текстология Славянской Библии*. [Alekseev, A. A. Tekstologija Slavjanskoj Biblii.] // Азбука веры, <<https://azbyka.ru/otechnik/Biblia/tekstologija-slavjanskoj-biblii/>> (27.11.2019).
- Алипий 1991:** Алипий (Гаманович). *Грамматика церковнославянского языка*. [Alipij (Gamanovich). Grammatika tserkovnoslavyanskogo jazyka.] Москва: Художественная литература, 1991.
- Бондарева 2007:** Бондарева, А. Г. Грамматические окказионализмы в авторском тексте. [Bondareva, A. G. Grammaticheskie okkazionalizmy v avtorskom tekste.] // *Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира*: сборник научных трудов. Архангельск: Поморский университет, 2007.
- Воробьева 2008:** Воробьева, А. Г. *Учебник церковнославянского языка*. [Vorob'eva, A. G. Uchebnik tserkovnoslavyanskogo jazyka.] Москва: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2008.
- Добровский 1834:** Добровский, Й. *Грамматика языка славянского по древнему нарѣчію*. Ч. II и III. [Dobrovskij, J. Grammatika jazyka slavjanskago po drevnemu narechiju. Vol. II, III.]. Санкт-Петербургъ: Въ типографіи Департамента народнаго просвѣщенія, 1834.
- Дуриданов 1991:** Дуриданов, Ив. *Грамматика на старобългарския език*. [Duridanov, Iv. Gramatika na starobalgarskiya ezik.] София: Издателство на Българската академия на науките, 1991.
- Кутина 1978:** Кутина, Л. Л. Последний период славяно-русского двуязычия в России. [Kutina, L. L. Poslednij period slavyano-russkogo dvujazychija v Rossii.] // *Славянское языкознание*. VIII Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Москва, 1978, с. 241 – 264.
- Маршева 2009:** Маршева, Л. И. *Орфография церковнославянского языка. Теоретический очерк. Упражнения*. [Marsheva, L. I. Orfografija tserkovnoslavyanskogo jazyka. Teoreticheskij ocherk. Uprazhnenija.] Москва: Сретенский монастырь, 2009.

- Миронова 2008:** Миронова, Т. Л. *Церковнославянский язык*. [Mironova, T. L. *Serkovnoslavjanskij jazyk*.] Москва: Издательство Московской патриархии, 2008.
- Нейчева 2015:** Нейчева, Т. С. История утверждения одной (не)грамматической формы в тексте Елизаветинской библии. [Nejcheva, T. S. *Istorija utverzhdenija odnoj (ne)grammaticheskoj formy v tekste Elizavetinskoj biblii*.] // *XX Державинские чтения. Современные и исторические проблемы болгаристики и славистики*. Материалы XLIV Международной филологической конференции. 10 – 15 марта 2015 г., Санкт-Петербург. Санкт-Петербург: ВВМ, 2015, с. 53 – 69.
- Пичхадзе 2009:** Пичхадзе, А. А. Библия. IV. Переводы. Церковнославянский. [Pichhadze, A. A. *Bibliya. IV. Perevody. Tserkovnoslavjanskij*.] // *Православная энциклопедия*, 02.09.2009, т. 5, с. 120 – 200, <<http://www.pravenc.ru/text/209473.html>> (25.11.2019).
- Пожгаи 2004:** Пожгаи, И. *Синайский патерик: Лингвистический анализ кодекса Государственного Исторического музея под шифром Син. 551*. [Pozsgay, I. *Sinajskij paterik: Lingvisticheskiy analiz kodeksa Gosudarstvennogo Istoricheskogo muzeja pod shifrom Sin. 551*.] Сегед, 2004.
- Преображенский 1910 – 1914:** Преображенский, А. *Этимологический словарь русского языка*. [Preobrazhenskij, A. *Etimologicheskij slovar' ruskogo jazyka*.] Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Совко, 1910 – 1914. Т. 1.

НАСТАВКАТА *-ИКА (-ІКА)* КАТО СПЕЦИФИЧЕН ФОРМАНТ НА СЛAVЯНСКИ ФИТОНИМИ

Габриела Стойнев

Лилия Илиева

Югозападен университет „Неофит Рилски“

THE SUFFIX *-ІКА (-ІКА)* AS A SPECIFIC FORMANT OF SLAVIC PHYTONYMS

Gabriela Stoynev

Lilia Ilieva

Neofit Rilski South-West University

In the Bulgarian language there are several phytonyms formed with the suffix *-ika*. The examples, like the masculine nouns formed with *ik (-nik)*, show no change under the law of the so-called third palatalization. Many Bulgarian formations with a suffix *-ika* have parallels in other Slavic languages. In many cases, the suffix *-ika* in some dialect areas appears in another form – it has a variant *-ica*, in which the change of the consonant */k/ > /c/* functions under the law of the third palatalization.

Key words: Bulgarian phytonyms, suffix *-ika*, third palatalization

В тази статия ще бъде разгледан словообразователен суфикс, специализиран за образуването на ботанически названия (фитоними) в славянските езици: *-ika*. Това е твърде интересно словообразователно явление – специализация на суфикс за образуване на семантично затворен кръг лексеми, които са обединени по своя „ботанически“ характер. Въпреки крайно любопитния характер на споменатото явление, то не е било изследвано специално, макар че е добре известно в славистиката като част от проблематиката за развоя на т.нар. трета палатализация.

Въпросът за тази семантична специализация на суфикса е бил засегнат от С. Бернщейн (1974). Той отбелязва и специфичния „ботанически“ характер на наставката, както и колебанията в употребата на вариантите *-ика* и *-ица*, тълкувани от него като два отделни суфикса: „Въ-

общо в ботаническите названия в много славянски езици намираме колебания в употребата на суфиксите *-ika* и *-ica* (сравни например полските *osika* и *osica* ‘трепетлика’“ (Бернщейн 1974: 311). Тук е особено интересно, че и българската дума *трепетлика* е образувана също със суфикс *-ика* (вместо с нормално очаквания с резултат от третата палатализация –*ица*), макар да е произведена с друг корен. Но авторът не е изтъкнал специално, че суфиксът *-ика*, получен в резултат на колебанието между двете форми, на практика се среща изключително във фитоними и може да се приеме за част от тяхната словообразователна характеристика.

Бернщейн е привел и някои други примери от диалекти на славянските езици, в които се вижда как и в рамките на един език се срещат паралелни образувания с *-ika* и *-ica*:

Руски език:

- *Černika* и *černica* (‘синя боровинка’, лат. *Vaccinium myrtillus*).
- *Golubika* и *golubica* (‘боровинка’, лат. *Vaccinium uliginosum*). Тук авторът отбелязва, че образуванията с *-ika* са характерни повече за южновеликоруските говори.
- *Brusnica* и *brusnika* (‘червена боровинка’, лат. *Vaccinium vitis-idaea*). За северните говори (архангелски, новгородски, ярославълски и др.) се привежда *brusnica* срещу книжовното в руския език *брусника* (характерно и за повечето говори). Заслужава да се отбележи, че българският език обобщава тези растения, разграничени в ботаниката, с обобщаващото название „боровинка“.
- *Zemlànika* и *zemplànica* (‘дива ягода’, лат. *Fragaria*). И двата варианта са отбелязвани за северновеликоруски говори.

Словенски език:

- *Bedrika* ‘сорт ябълка’. Тази дума е фиксирана в известния Словенско-немски речник на Макс Плетершник, издаден за първи път през 1894 г., който се смята за изключително ценен източник на данни за словенската лексика и словообразуване. В нея съставителят е дал *bedrika*, f. eine Art Aepfel.
- *Vobika* (‘дребен кръгъл плод’, на руски – ‘ягода’). В съвременния словенски език думата се използва рядко. Повече се употребява в съчетанието *jerebikove bobike* ‘драже, хапчета’.
- *Bodljika*, но и *bodica* (книжовна е само втората форма) – ‘трън, бодил’.
- *Kisljika* – ‘кисела ябълка’.

Сръбски и хърватски:

- *Čemerika* ('чемерика', lat. *Veratrum*). Същият суфикс *-ика* се намира и в българското означение на рода от няколко близки растения, които се означават като 'чемерика'.

- *paprika* ('пипер, чушки', lat. *Capsicum*).

Полски език: *osika* и *osica* 'трепетлика', лат. *Rópusulus trémula*.

В сръбския език, както пише С. Бернщайн (Бернщайн 1974: 311) се среща показателно разграничаване на етимологичните дублети – наставките *-ика* и *-ица*, при лексемите *шарѐника* – 'сорт ябълка', и *шарѐница* – 'вид пъстра черга'. Този пример решително показва специализацията на суфикса *-ика* за означаването на ботанически обекти, т.е. – придобитото от него качество на специфичен фитонимичен суфикс.

1. Произход на суфикса

Известно е, че суфиксът **-k(o)* има индоевропейски произход. В по-късния развой на индоевропейските езици той е бил прибавян към основи, образувани с различни тематични гласни. При основите на *-*ĩ* и *-*ĩ̄* той се е свързвал с предхождащата тематична гласна и е започнал да се употребява свободно.

В латинския език се е получил суфикс *i-cus*, ж. р. *-ica*, ср. р. *-icum*, в старогръцки е *-икός (-ikós)*, в прагермански *-*igaz* (откъдето в старовисоконемски и в староанглийски се получава формата *-ig*, в готски е засвидетелстван като *-eigs*). Суфиксът, получен от свързването на основообразуваща гласна кратко **ĩ* със същинския суфикс *-k*, в праславянски дава по закономерен развой на **ĩ > ъ* и промяна по закона за третата палатализация на *-k-* в *с (ц)*, суфикс **-ьсь*, старобългарски **-ьць**. В праславянски суфиксът служи за образуване на *nomina agentis*, докато в другите индоевропейски езици с него се образуват атрибутивни имена. Вероятно това е и по-старата му употреба в праславянски.

При идването си в българските земи славяните са усвоили името, с което римляните са наричали днешния град София. Както е известно, то е Сердика и е свързано с името на траките серди: **serdi -k-ā > Serdika*, име с атрибутивен характер. Цялото значение се превежда като 'града на сердите'. Съответно това название е преобразувано и е добило славянизирания форма **Серёдьць**.

При основи, образувани от дълга гласна **-ĩ̄*, в праславянски са се получили два суфикса, единият – за образуване на имена от мъжки род, другият – за образуване на имена от женски род.

При имената от мъжки род суфиксът е придобил форма **-ikъ* (почесто – в разширен вид като **-ьnikъ* (срв.: Мейе 1934/2001: 290). В съвременния български език образувания от този тип са добре представени, срв. *длъжник, грешник, сборник, учебник* и т.н. В тези случаи т.нар. трета палатализация не е проведена и съгласната *-к* е останала непроменена.

Суфиксът *-ика/-ица* е образуван чрез преразпределение на морфемния шев при стари праславянски прилагателни имена от женски род. Както се сочи в славистиката (например у Бернщейн 1974: 310), първоначално индоевропейските имена *nomina attributiva* в женски род са имали окончание **-ī*. Следи от този ранен етап са запазени в санскритските означения *dēvī* – ‘богиня’, *vṛkī* – ‘вълчица’. В праславянски те също първоначално са се използвали като съществителни имена: прасл. **vьlčī* – ‘вълчица’, но също и като прилагателни имена: **čьrnī jagodā*, а на по-късен етап прилагателните са се развили така:

- като прилагателни в женски род с по-обичайния за рода суфикс *-ā*: **čьrnī jagodā > čьrnā jagodā*;

- като съществителни, оформени със суфикс *-к-ā*. Този много обичаен за славянските езици суфикс е подложен на промени по законите за трите палатализации, както и на други промени. В резултат на присъединяването му се е получило производно съществително: **čьrnī-к-ā*. В по-нататъшния развой на българския език под действието на закона за третата палатализация закономерно е получена (късната) форма *черни́ца*, с която означаваме дървото с научно латинско име *Morus*, както и неговите плодове, а както се видя от примерите по-горе, в руския език по този начин се означава друго растение – синя боровинка.

С. Бернщейн е потърсил обяснение за разграничаването на алтерниращия суфикс *-ика/-ица* (който, както ще покажем, е специализиран за фитоними) от умалителния суфикс *-ица*, който не показва алтернация (няма вариант *-ика*). Според него развитието на умалителното значение на *-ица* става едва през късния праславянски период. Имената, образувани с него, са следвали модела на основите за мъжки род на **-īс*. Днес той е характерен за новите южнославянски езици (български¹, сръбски, хърватски и словенски), за чешки и словашки (Бернщейн 1974: 311).

Суфиксът за мъжки род **-īс*, който е имал главно умалително значение, също е специфичен южнославянски суфикс, но не е характерен за съвременния български език. В старобългарския език също е имал ограничена употреба – Р. Бошкович се позовава на А. Мейе (който при-

¹ За бълг. срв.: *водà* – *водѝца*, *косá* – *косѝца*, и т.н.

вежда само един пример с него: *коравица*), но отбелязва, че същата морфема е служела и за образуване на субстантиви от адективизирани причастия (срв. *ljubimicъ*, *pitomicъ* – Бошкович 1984: 209). В съвременния сръбски и хърватски този суфикс се среща само при деминутиви: *vjetriц* – ‘ветрец’, *даждиц* – ‘дъждец’, *коњиц* – ‘конче’, *мачиц* – ‘малък меч’ (вж. у Бошкович, цит. съч., заедно с други примери). На същото място авторът е цитирал и примери от словенския език: *batic* – ‘тояжка’, *kolobaric* – ‘кръгче’, *možic* – ‘мъжле, малък мъж’. Разликата в хронологията е приемливо обяснение за наличието на алтернация при фитонимите и нейното отсъствие при умалителните имена. Но продуктивността на суфикса за женски род *-ица* при отсъствието на „послужилия като модел“ според С. Бернщайн суфикс за мъжки род **-īc* в българския език не се съгласува с това твърдение. По-вероятно е още старите форми за женски род на **-ī* да са се използвали синхронно с образуваните от тях имена със суфикс **-īca*, т.е. прасл. **vьlčī* ‘вълчица’, да се е използвало наред с праславянското **vьlčīcā*, което е имало значението ‘млада вълчица’, но това значение се е загубило след изчезването на формите от типа **vьlčī*. Това е предположение на Р. Бошкович (1984: 216), което изглежда убедително.

Развитието на умалителните суфикси с общ произход от ранно праславянско **-k*, което в зависимост от обкръжението се променя или не се променя по втора палатализация, според данните, известни в литературата, може да се обобщи така:

Всички славянски езици познават както деминутиви, образувани от суфикс с палатализация, така и деминутиви, образувани от суфикс без палатализация; това положение добре може да се илюстрира с двата суфикса за женски род: *-ка* и *-ица* (например, бълг. *риб-ка* и *звезд-ица*), характерни и за българския език като два отделни суфикса, а в другите езици представени обичайно с изразени предпочитания към един от двата.

2. Български фитоними, образувани със суфикс *-ика (-ица)*

В българския език суфиксът *-ика* като специфичен суфикс за образуване на фитоними е добре представен. При това в едни случаи в книжовния език е влязла формата с резултат от действието на закона за третата палатализация (т.е. образувана със суфикс *-ица*), а в други случаи за книжовна е приета формата без резултат по третата палатализация, т.е. образувана със суфикс *-ика*. Като основен източник на материал е използван главно трудът на П. Козаров от 1925 година „Български народ-

ни названия на растенията“, който е изграден от специалист по ботаника. Недостатък е, че авторът не навсякъде е отбелязвал ударенията. Достойнство обаче е, че латинските означения на растенията са посочени компетентно. Срв.:

- *Бленика* (лат. *Hyoscyamus niger*). Изходна форма е другото название на растението, *блен/блян*, разширено със суфикс *-ика*. Същият корен (прасл. **beln-*) е представен и в руското название на растението (*беленà*). В руския език има и фразеологизъм *белены объелся* – ‘човек с неадекватно поведение’. Растението е силно отровно (съдържа атропин и други вещества) и има психотропно въздействие, поради което е и семантичната връзка с омонима – съществителното *блян* и глагола *бленувам*; по тази причина е използвано за псевдоним на поетесата Бленика.

Бодлика (лат. *Marrubium*). Дадено от П. Козаров (Козаров 1925: 46) като характерно за с. Каменица (Чепинско). Образувано е от суфигиран корен *бод-л-* (срв. *бод-лив*) с втори суфикс *-ика*. Първият суфикс *-л-* е характерен и за прилагателното от този корен: *бод-л-ив*. Образуваната от сливането на два стари суфикса наставка *-лив* има значението ‘който има обичайното свойство’.

Буника (лат. *Hyoscyamus niger*). Друго название на растението *блян*, *бленика*. Среща се в сръбски и хърватски, където се дели на два вида – бяла и черна, *crna bunika* и *bijela bunika*. Мотивацията на означението е същата като при *блян* и *бленика* – свързано е с българското съществително *бўна* – ‘бунт’, с хърватския глагол *zbunjivati se* – ‘обърквам се’.

Борика (*Pinus silvestris*). Друго название на растението *бор*. Слово-съчетанието *конска борика* означава друго растение – полски *хвоиц*; лат. *Equisetum arvense*.

Върбика (*Verbena officinalis*). През 1925 г. това е било обичайното название на върбата за д-р П. Козаров. Други названия на растението в българския са *върбинка*, *версин*, *върбика*, *железник*, но никое от тях не е посочено от Козаров. За него *върбика* е било обичайното название, а като регионално е посочил *върбина*, което по негово мнение е характерно за Сливен.

Емелика – характерно за с. Стойките в Родопите название на имелата (*Vise, album*) (срв. у Козаров 1925: 75). За етимологията на българското *имела* вж. Л. Илиева (Илиева 1994: 83).

Зеленика 1 (лат. *Prunus Laurocerassus*). Като български названия в медицинската литература у нас се дават *лавровина* (sic!), *зимника*, *тафлан*. П. Козаров (Козаров, цит. съч.: 58) сочи названието като харак-

терно за Габрово, Шипка, Троян, Ново село, Тетевен, с позоваване на библиография.

Зеленѝка 2 (малка винка, дребен или малък зимзелен, лат. *Vinca minor*). На някои места фитонимът означава това растение. Козаров сочи като места на употреба на названието с такова значение Търново, Берковица, Ловеч (Козаров, цит. съч.: 75).

Зимнѝка (зимзелен, лат. *Vinca herbacea*). Според Козаров названието е характерно за Търново (Козаров, цит. съч.: 75).

Иглѝка (лат. *Primula*). Във второто издание на Българския етимологичен речник (БЕР, 2012: 7) е отхвърлено схващането на Вл. Георгиев за заетия характер на *иглика* (авторът извежда названието от гръцкото ἄγλυκος – ‘горчив’). Приема се мнението, според което то изхожда от *яглика*, производно от прасл. **jagla* – ‘зърно’. Козаров дава и варианти *аглика*, *агличина* (без означени ударения) като характерни за Ловеч и Търново.

Коноплика 1 (лат. *Marrubium peregrinum*, според Червената книга на защитените растения в България се нарича „фривалдскиев пчелинок“). П. Козаров (Козаров, цит. съч.: 46) е срещнал *коноплика* с това значение в с. Чепеларе в Родопите.

Коноплика 2 (петниста бударица, лат. *Galeopsis tetrahi*). Това е значението на лексемата в с. Стойките, Родопите (Козаров, цит. съч.: 36).

Любѝка 1 (теменужка, *Viola odorata*). П. Козаров е намерил това значение на думата в Дупнишко, с. Врабча, Трънско, с. Цръклевици и Драгоман, Софийско (Козаров, цит. съч.: 75).

Любѝка 2 (горска теменужка, лат. *Viola tricolor*). С това значение думата се е срещала в Източна България, докато в Западна България названието се е отнасяло до *Viola odorata*; във Врабча, Трънско, горската теменужка е *дѝва любѝка* (Козаров, цит. съч.: 76).

Думата *любика* вероятно няма връзка със съществителното *любе* (*любе*, *люб-* – корена на глагола *любя*, както е предположил Ст. Младенов 1941: 283), а е заемка, с която се е означавало друго растение: *Levisticum officinale* – ‘девесил, дивисил’, наричан още *селин*. Това означение има народна етимология в различни езици, но източникът му е латинска дума: средновековният латински *lubisticum*, от латинското *levisticum*, от по-старо *ligusticum*. В латинския език думата е заета от старогръцки, където е гласяла λυβιστικός (по вътрешна форма – ‘от Лигурия’). В немски думата гласи *Liebstockel*, от средновисоконемско *lūbestecke*, *liebstockel*, *lubestuckel*, *liebstück*, от старовисонемско *lubistecko*, *lubisteckal*. Английското название на селина *lovage* е от съчетанието „love-ache“, като *ache* е средновековното название на магданоза,

т.е. названието е осмислено по народна етимология като „любовен магданоз“. В действителност английската дума е заета от френски: *levesche*, с произход от посочената по-горе латинска форма. Макар че растението *дevesил* и в редица славянски езици има название, осмисляно по народна етимология чрез думи със значение, свързано с ‘любов’ (например, хърватското *ljurčac*), в словашки името на селина е *ligurček*, т.е. ясно се вижда производност на названието от името на старата област Лигурия. Не е невъзможно южните славяни да са свързвали с тази област и теменижката (*Viola*), поради което са ѝ дали и име, подобно на названието за ‘селин’ в другите езици от Европа, етимологично свързано с Лигурия и преосмислено чрез семантика за любов.

Лютики/любики (съсънка, анемония, *Hepatica triloba*). П. Козаров (вж. Козаров 1925: 38) отразява названието *лютики* и като срещано в Драгоман. Вероятно обаче става дума за *лютики*, тъй като в българската ботаническа традиция цялото семейство е наречено Лютикови (*Ranunculaceae*). В хърватски се използват различни означения от различните автори: *jetrenka*, *trokrpa*, *ditelina velika zlatna*, *jatrenka*, *jetrna*, *jetrnik*, *očesa mačkina*, *trojica*, *jetrenka trokrpa*, *sasa prava*, *plava šumarica*.

Метлика (бяла бреза, лат. *Betula alba*). П. Козаров сочи това название като срещано в с. Бояна – Софийско; с. Брезье – Искрецко, с. Владая, с. Княжево – Софийско; с. Буйновци – Еленско (Козаров 1925: 20).

Офика (*офика*, самодивско дърво, *Sorbus aucuparia*, а също *Rugus aucuparia*) (вж. Козаров 1925: 54, 67). Това е названието на дървото и в българската научна ботаника. На хърватски то се назовава *planinska jarebika* (*planinska oskoruša*), на руски – *рябина*. В БЕР е дадена форма *òфик* и е приведено значение ‘растение кучи дрян’. Думата е обяснена като заемка от гръцки (*óφίτης* – ‘змиевиден’), а краесловното *-к* е обяснено като резултат от преход на *-тъ* в *-къ* (в предполагаема изходна форма **офитъ*). Това не изглежда вероятно; но дори да е така, думата пак се е уеднаквила по аналогия с образуванията на *-ика*.

Пероника 1 (*Iris germanica*), *перуника* (Дупница, Софийско), за разните видове *Iris*: *дива перуника* (Дупница, Радомирско, Софийско и въобще Западна България) (Козаров, цит. съч.: 41). Други посочени на същото място названия са *замбак*, *син крен*.

За научната ботаника *кремът* (*лилия*, *замбак*) и *перуниката* са два различни вида растения. *Лилията* принадлежи към растенията от семейство Кремови (*Liliaceae*), а *перуниката* – към разнообразното семейство Перуникови (*Iridaceae*). В народната таксономия обаче те се обединяват и *ирисът* е наричан още и *замбак*, *син крен* (т.е. ‘синя лилия’). Названието *перуника/пероника* обаче се дава и на друго растение,

както се вижда от обясненията по-долу за *пероника* – название на орхидеи (семейство Orchis). По този начин виждаме, че в народната номенклатура се обединяват три растения, които научната биология смята за принадлежащи към различни семейства и съответно и книжовният език разграничава като растения: лилия, перуника, орхидея.

Пероника 2 (Orchis morio и др., това са видове орхидеи, наричани у нас и *салеи*); *перуника* (с. Брезье – Искрецко); *пироница* (Ловеч) Orchis pallens и други видове: *перуника* (с. Типчанец, Игнатица, Ребърково – Врачанско); Orchis coriophora: *перуника* (зеленика – Тетевенско); Orchis simia: *салеи*, *пирунга* (Търново) (вж. Козаров, цит. съч.: 50).

За произхода на названието в Българския етимологичен речник (БЕР 2012: 182) привеждат традиционното обяснение – извеждат го от праславянското диалектно **perunikā*, производно от **perunъ* – ‘гръм’. Посочено е обаче и че други автори смятат думата за неславянска и я съпоставят с меглено-румънското *piruniġa* и арумънското *pisperunǎ* – ‘мак’.

Радика (лат. Taraxacum officinale). Това название за растението, което обичайно наричаме „глухарче“, е посочено от П. Козаров (Козаров, цит. съч.: 69) като характерно за Дупнишко, Софийско, Пловдивско. Думата е приведена от Ст. Младенов с ударение: *радѝка*, с предположението, че може би е сродно на лат. *radix* – ‘корен’, и в съпоставка с *ръдъква* (Младенов 1041: 642). В том VI на Българския етимологичен речник лексемата липсва.

Пръщѝка (Marrubium) – среща се в с. Текира, Пазарджишко (вж. Козаров 1925: 46). В ботаническата литература на български език това растение се нарича *пчелинок*, *блага трева*, *пчелник*. Посоченото название *пръщѝка* не е ясно откъм корен, но съдържа суфикс *-ика*.

Ботаническият вид с латинско име Sorbus според научната ботаника има следните видове: Sorbus torminalis (българско ботаническо име *брекина*), Sorbus aria, с прието в ботаниката българско име *мукина*; Sorbus aucuparia (с прието в ботаниката българско име *офика*). С наставка *-ика* са следните техни народни названия, според данните на П. Козаров:

Скокотлика (скоруша, Sorbus aria). На с. 67 П. Козаров сочи думата като характерна за с. Колибито до Троян. Образованието е от изходна форма *скокот*, диалектна форма за ‘гъдел’.

Смърдлика и *смърдика* (офика, Sorbus aucuparia). П. Козаров (Козаров, пак там) посочва тези названия, които очевидно са образувани с наставка *-ика*, като характерни за с. Бояна – Софийско).

Трепетлика – *трепетлица* (лат. *Populus tremula*). В книжовния език е влязла формата *трепетлика*. В песен от с. Радомирци, Луковитско (Моллов 2005 – 2010) обаче е използвана формата *трепетлица*:

...най-хубавата песница изняхме,
а тя ни хубав дар дари –
ситна вита **трепетлица**, отгоре ѝ жълтица!

Възможно е в този поетичен текст да има значение и възможността за вътрешна рима с думата *жълтица*. Освен *трепетлика* – *трепетлица* обаче в българските говори се пази добре и старото общославянско название на растението: лексемата *осика* (Чепеларе, с. Габровец, Ихтиманско) или фонетичният вариант *ясика* (с. Бобошево, Дупнишко, Трън, Костенец, Горни Лозен, Софийско) (вж. Козаров 1925: 56). Същият автор е отбелязал употребата на названията *трепетлика* и *трипетлица* като характерни за Троян и Велико Търново.

Както беше посочено по-горе, в полския език това означение е представено с двата варианта на наставката: *osika* и *osica*.

Смрадлика (лат. *Cotinus*, *Rhus cotinus*) — название на цял род растения. Не е отбелязан вариант с наставка *-ица*. Свързано със ‘*смрад*, *смрадлив*’ – означения за миризма и за нещо миришещо, вероятно без първоначални пейоративни значения.

Чемерика 1 (*чемер*, *чемерика*, лат. *Veratrum album*) (срв. Козаров 1925: 73, с бележката „почти навсякъде“). Вариант: *чемерица*. В българската ботаническа терминология е прието българското означение *бяла чемерика*.

Чемерика 2 (зимянка горска, *Ferulago silvatica*). Научното му название, прието в българската ботаника, е *зимянка горска*. Названието *чемерика* се среща в Стара Загора (срв. Козаров 1925: 34). Образувано е от *чемер* – ‘отрова’ (остар.), с наставка *-ица*. Ст. Младенов тук привежда старобългарско *чемерица* (с вариант на наставката *-ица*), както и руското *чемерица* – ‘кукуряк’, горнолужишко *četjerica* – ‘кукуряк’, както и словенското име със същото значение – *čemerika*.

За българския език Ст. Младенов е посочил като областни названия също *чемериога*, *чемерлиока* и множествено число *чемерлиовки* (билки чемерливки) (Младенов 1941: 681).

Чешлика (*Dipsacus silvestris*) (Козаров 1925: 31). В българската научна ботаника се означава като *сукнена лугачка*. По ботаническо описание цветовете на растението са събрани в бодливи главички, обвити от няколко ланцетни листчета. Това обяснява свързването на растението с *чесъна*, а названието вероятно е производно от изходна форма – диалектно съществително *чешъл* – ‘гребен’, и наставка *-ика*. Диалектното *чешъл* може да има и други значения, по-близки до значението на съществителното от същия корен *чесън*.

Чирчилика (*обичка, фуксия*, лат. *Fuchsia*). П. Козаров (Козаров 1925: 35) сочи това название като срещано в Сливен. Цветето е от растенията, внесени от Америка. В България е обичано саксийно растение. Образувано с наставка *-ика* от неясна основа, вероятно заемка.

Чубрика (*Satureja hortensis*). В книжовния език е приета формата *чубрица*. П. Козаров сочи, че *чубрика* се среща „на повечето места в Тракия“ (Козаров 1925: 64), но формата е разпространена и се среща и в много западни говори, включително и в босилеградския говор.

Ясика 1 (*Betula alba*). Коцаров (Козаров, цит. съч.: 20), отбелязва това название като характерно за Дупнишко. В българската ботаника е прието добре известното по цялата територия название *бяла бреза*.

Ясика 2 (лат. *Populus tremula*). В изследването на П. Козаров (Козаров, цит. съч.: 56) това название е посочено като означение на *трепетликата* в с. Бобошево, Дупнишко; в с. Горни Лозен, Софийско, са отбелязани както *ясика*, така и *ясиково дърво*.

Названието има многобройни паралели в други славянски езици, посочени от Ст. Младенов (Младенов 1941: 704): руски – *осина, осыка* и *осына*, полски – *osika, osina*, горнолужишки – *vosa, vosyna*, долнолужишки – *vesa*, чешки – *osika*, словенски – *jasika, jesika*, сръбски и хърватски *jasika*. Коренът е старинен, а наставката *-ика*, както се вижда от примерите, е широко представена в названията от различни славянски езици.

3. Заключение

От направения преглед на материала се вижда, че в българския език съществуват немалко фитоними, образувани с наставка *-ика*. Тя, подобно на наставката за имена от мъжки род *-ик (-ник)*, не показва промени по закона за третата палатализация.

1. Много от българските образувания с наставка *-ика* имат паралели в други славянски езици.

2. В редица случаи наставката *-ика* в други диалектни области се явява с вариант *-ица*, в който е проведена промяната на съгласната /к/ в /ц/ по закона за третата палатализация. Същото колебание във формата на суфикса се наблюдава и в диалекти на други славянски езици, както и при съпоставка между самите езици, което е факт, отбелязван в славистиката.

3. Наставката *-ика* в българския език някъде се редува с наставка *-ига*, която също се среща в названията на растения. Като примери могат да се дадат посочените и по-горе *перуника/перунига, чемерика/чемерица*. Подобно редуване не изглежда характерно за други славянски езици. Възможно е тук да се наблюдава влияние от страна на някакъв несла-

вянски език (например народен латински), за който е било характерно озвучаването на беззвучните интервокални съгласни. Засега обаче това не може да се твърди с положителност, тъй като озвучаването на беззвучните съгласни в интервокална позиция е универсално явление и се смята за една от характерните прояви на езиковото явление лениция.

4. Имаме основание да смятаме, че в българския език наставката *-ика* се е специализирала като показател за фитоними. Същото явление се забелязва и в другите славянски езици.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР 2012:** Георгиев, Вл. (редактор). *Български етимологичен речник*. [Georgiev, Vl. (red.). *Balgarski etimologichen rechnik*.] Том II. И – Крепя. Второ издание. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012.
- Бернщейн 1974:** Бернштейн, С. Б. *Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы*. [Bernshteyn, S. B. *Ocherk sravnitel'noj grammatiki slavjanskih jazykov. Cheredovanija. Imennye osnovy*.] Москва, Высшая школа, 1974.
- Бошкович 1984:** Бошкович, Р. *Основы сравнительной грамматики славянских языков. Фонетика и словообразование*. [Boshkovich, R. *Osnovy sravnitel'noj grammatiki slavjanskih jazykov. Fonetika i slovoobrazovanie*.] Москва: Высшая школа, 1984.
- Илиева 1994:** Илиева, Л. Индоевропейска митологична следа в прилепския израз *имела ме вати*. [Ilieva, L. *Indoevropska mitologichna sleda v prilepskiya izraz imela me vati*.] // *Македонски преглед*, XVII, 1994, кн. 3, 1994, 83 – 90.
- Козаров 1925:** Козаров, П. *Български народни названия на растенията*. [Kozarov, P. *Balgarski narodni nazvaniya na rasteniyata*.] Сборник на Българската академия на науките. Книга XX. София: Печатница П. Глушков, 1925.
- Мейе 2001:** Мейе, А. *Общеславянский язык*. Перевод со второго французского издания. [Meillet, A. *Le slave commun*. Second edit. Paris, Librairie Champion, 1934.] 2-ое издание. Москва: Прогресс, 2001.
- Младенов 1941:** Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. [Mladenov, St. *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik*.] София: Книгоиздателство Христо Г. Данов – О. О. Д-во, 1941.
- Моллов 2005 – 2010:** Моллов, Т. *Български коледни благословии*. [Mollov, T. *Balgarski koledni blagoslovii*.] Архив КБЛ – ВТУ. Съставителство и редакция: Тодор Моллов, електронно издание, Варна: LiterNet, 2005 – 2010.

Докторанти

**МОРФОЛОГИЧНИ СРЕДСТВА, ИЗПОЛЗВАНИ
ОТ АНАСТАС ГРАНИТСКИ
В РУСКО-БЪЛГАРСКИЯ РАЗГОВОРНИК ОТ 1878 Г.**

Детелина Овчарова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE MORPHOLOGICAL MEANS USED BY ANASTAS
GRANITSKI IN THE RUSSIAN-BULGARIAN PHRASEBOOK
OF 1878**

Detelina Ovcharova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article deals with the bilingual phrasebook of Anastas Granitski from the third quarter of the 19th century. An attempt is made to analyze some of the morphological tools used by the compiler in the Russian-Bulgarian phrasebook of 1878.

Key words: Anastas Granitski, Russian-Bulgarian phrasebook, bilingual phrasebooks

Бурният културен и книжовен живот през третата четвърт на XIX век ускорява и разширява процесите на изграждане на българския книжовен език. В условия на османско владичество обаче липсва единен административен и културен център, който да направлява културния и книжовния живот и който да съдейства за постигане на единство в книжовния език (Русинов 1999: 145). Тези процеси налагат да се търсят пътища за изграждане на единни правила и за формиране на новобългарския книжовен език (съкр. НБКЕ).

Новобългарският книжовен език се създава в епохата на Възраждането в резултат на определени обществено-исторически условия като осъзната необходимост от средство за общуване, просвета и култура (Иванова 2012б: 193). Той е генетически свързан с българския континуум, носи неговата структура и попълва речника си основно

оттам. Но нормата на книжовния език е по-сложен комплекс от езикови средства, тъй като функциите му са по-развити и по-строго диференцирани.

Теорията на книжовните езици съдържа многобройни определения за същността на нормата и основните ѝ характеристики, отразяващи различни теоретични подходи и възгледи. Трудността за еднозначно определение на книжовноезиковата норма идва от сложността и противоречивия ѝ характер. Както отбелязва А. Горбачевич, трудността е свързана с наличие на взаимно изключващи се признаци, с двуликкия характер и предназначение на езиковата норма, призвана да удовлетвори комуникативните потребности на обществото (по Иванова 1994: 68).

Сред оживените спорове и дискусии за уреждането на книжовния език с особена актуалност през 50-те години на XIX век изпъква правописният въпрос. От този момент той се оформя като самостоятелен, специфичен въпрос с изключителна важност, тъй като усилията за постигане на унифицираност в книжовния език са немислими без единство в неговата графична и правописна система (Иванова 2009: 11). Поради добре известните причини от извънезиков характер (най-важната от които е липсата на единен административен и културен център) преодоляването на ортографическата пъстрота и постигане на правописно единство в книжовния език преди Освобождението е било много трудно постижимо. Всяка от възникналите през втората половина на XIX век книжовноезикови школи препоръчва свой езиково-правописен модел. Широко разпространени са случаите, когато книжовниците смесват в писмената си практика елементи от различни системи, поради което в книжнината през този период съществува голяма пъстрота (Иванова 2017: 223).

Търсенията на книжовниците са главно в две противоположни посоки – от една страна, поради големия авторитет на старобългарската писмена традиция етимологичният правопис печели широк кръг привърженици, а от друга, под влияние на идеите на сръбския филолог В. Караджич свои последователи има и фонетичният правопис. Последният обаче не намира по-широко приложение у нас и нито един автор не го прокарва последователно в практиката си, а по-скоро е използван в компромис с етимологичния правопис (Иванова 1995: 24).

Не по-малко интересен е въпросът за морфологичните средства, които използват българските книжовници през Възраждането. Една възможност за наблюдение не само върху устната реч на българина, но и върху развоя на морфологичната система на българския език от епо-

хата на Възраждането ни дават двуезичните разговорници. Предназначението на тези пособия е да обучават ученици и любители на чужди езици как се водят разговори на различни теми. И тъй като граматичният строй на изреченската структура е много важен елемент, от който зависят правилността на изречението и неговият смисъл, предмет на статията ще бъде анализът на морфологичните средства.

За целта на нашето проучване сме избрали *Руско-български разговори* (1878) от Анастас Гранитски. Анализираният двуезичен разговорник е създаден през третата четвърт на XIX век. Това е време на бурни дискусии за нормативното единство на книжовния език. Дебатите имат обществен характер и в тях се включват стотици радетели за единен книжовен език от цялата българска езикова територия, светски и духовни лица¹. В езиковите дискусии се поставят както общи, така и специфични проблеми при изграждането на новобългарския книжовен език, но постепенно книжовниците се концентрират върху главния въпрос – за говорната основа, който се свързва с въпроса за неговия национален характер, и изтъкват мотиви, критерии, аргументи за неговото решаване (Иванова 2012а: 213).

Колективните усилия за изграждането на НБКЕ бележат успехи през втората половина на XIX век с възникването на нови книжовни средища и с появата на нови лица, носители на идеи и практики, които стават популярни и се масовизират както на регионално, така и на национално равнище (Иванова 2012а: 218). Това е времето, когато отделни градове се оформят като културни и книжовни средища, в които творят книжовни деятели както с местно, така и с национално значение. Публикациите на тези дейци оказват силно влияние върху книжовноезиковата практика². Към групата на тези книжовници можем да причислим и Анастас Гранитски. В *Руско-български разговори* (1878 г.) са отразени възгледите на автора за устройството на българския книжовния език. При анализ на езиковите средства, използвани в помагалото, се вижда влиянието на книжовноезиковите школи от третата четвърт на XIX век. В настоящата статия ние ще спрем вниманието си на някои морфологични средства, които е използвал А. Гранитски в своето пособие.

¹ Вж. Иванова 2012а: 213.

² Вж. Иванова 2012а: 219.

1. Членуване на имената

През втората четвърт на XIX век се водят много спорове по отношение на това дали имената да се членуват, или не. С налагането на говоримата реч като основа на българския книжовен език отпада необходимостта от тези спорове и книжовниците започват да употребяват определителния член при имената³ в своята практика. В руско-българския разговорник на А. Гранитски виждаме, че членуването на имената е системно прилагано и следва говорната практика. Членната морфема за м. р. ед. ч. е **-а** и **-ът**: *града, дома, брата, палата* и **-я** след р: *пазаря*.

Аз ида от пазаря, от чаршията. Аз отивам в града, на пазаря (стр. 6). *Аз ида от дома, от брата, от братовчеда си* (стр. 7). *На пазаря?* (стр. 12).

Морфемите за членуване, които използва съставителят, са: **-та** (за ж. р.), **-то** (за ср. р), **-те** (**-тѣ**) (за мн. ч.): *чаршията, страната, крѣпостѣта, градината, истината; училището, мѣстото, врѣмето; заповѣдитѣ, всичкитѣ*.

Азъ идж отъ палата⁴. Отъ крѣпостѣта. Отъ градината. Той отива въ гимназіята, въ училището (стр. 8).

От приведените примери се вижда, че няма колебание в употребата на членните морфемии и определителният член навсякъде е написан слято.

2. Степенуване на прилагателни имена и наречия

В новобългарските граматикии се кодифицират характерните за говоримата реч аналитични форми за степенуване на прилагателните имена и наречията. Тяхната употреба се утвърждава в книжовната практика и тези форми използва съставителят на *Руско-български разговорни* (1878). Степенуването на прилагателните имена и наречията в езика на Гранитски се извършва с частиците **по-** за сравнителна и **най-** за превъзходна степен, като те се изписват както полуслято, така и разделно: *по-далечъ, по-добрѣ, по-близу, най послѣ, най послушливъ, най добрата, най добрытъ, най тънкото, най хубаво*.

Вашъ най послушливъ слуга (стр. 7). *Вый сте по старъ отъ мене* (стр. 15). *Не е ли по-добрѣ да ... По-добрѣ ще сторите ако ...* (стр. 22). *Тука е по-близу. Тамъ е по-далечъ* (стр. 29). *Азъ по добрѣ обичамъ водата отъ виното* (стр. 74). *За да са научи нѣкой да говори*

³ Повече по този въпрос вж. Иванова 1994: 89 – 90.

⁴ В примерите е запазен правописът на оригинала.

добрѣ, **най** напредѣ начева да говори криво. Азъ **по** добрѣ разумѣвамъ отъ да говорѣж (стр. 105). Но поразсждете, че тука е **най** добрата страна на града (стр. 118). Покажѣте ми **най** тънкото сукно, що имате. Ето едно **най** хубаво сукно (стр. 120).

В примерите прави впечатление, че частиците за степенуване се пишат ту полуслято, ту разделно. Това колебание показва, че правописните правила не са напълно формирани през периода, когато е издаден руско-българският разговорник.

3. Местоименни форми

Както знаем, местоименията са заместващи думи, които се употребяват вместо някое име (съществително, прилагателно, числително). Тук ще бъдат разгледани само някои от местоименията, които А. Гранитски употребява в разговорника си.

Ще започнем с формите на личното местоимение, което през периода на Възраждането се среща в различни варианти (аз, я, яз, язетка и др.). Въпреки голямото разнообразие при местоименните форми за 1 л.ед.ч. във възрожденската практика, дължащо се на отражението на различни диалектни състояния (Иванова 1994: 92), в *Руско-български разговори* откриваме само **азъ**. Вероятно това се дължи на окончателното утвърждаване на формата **аз** в книжовната практика през 70-те години⁵, а и тази форма е характерна за по-голямата част от българските говори.

*Азъ идж отъ черкова. Азъ идж отъ дома. Азъ идж отъ чаршията*⁶ (стр. 6).

През възрожденската епоха голямо разнообразие има също и при употребата на третоличните местоимения за ед. ч. През третата четвърт на XIX век все още има конкуренция при употребата на източнобългарските **той, тя, то** и западнобългарските **он, она, оно**. В руско-българското помагало на А. Гранитски са употребени утвърдените източнобългарски форми – **той, тя, то**.

Той отива да са разходи (стр. 8). *Тя има голяма хрупотница (кихавица)* (стр. 9). *Тя е в Петербург* (стр. 11). *Де е той сега?* (стр. 12).

Трябва да отбележим, че за езика на руско-българския разговорник е характерна учтивата форма. Тя е изразена чрез употребата на местоимение за множествено число. Пълната именителна форма за 2 л. мн. ч., която употребява Гранитски в своя разговорник, е **вий**: **Вий сте по**

⁵ Вж. *История на новобългарския книжовен език*. 1989: 393.

⁶ В примерите е запазен правописът на оригинала.

старъ отъ мене (стр. 15); Какъ **вѣй** лесно забравяте (стр. 18); **Вѣй** вървите много бържѣ (стр. 19); **Вѣй** много лъжете (стр. 20); **Вѣй** казвате истината (стр. 22). Учтивите винителни форми са: **васъ** (пълна), **ви**, **вы**, **Вы** (кратки): *Могж ли да **вы** попытамъ* (стр. 7); *Молж **ви** елате* (стр. 8); *Той желае да са види съ **васъ*** (стр. 12); *Молж **Вы** да ми го кажете повторно* (стр. 18); *Увѣрявамъ **вы*** (стр. 19).

От притежателните местоимения за 2 л. мн. ч. са употребени формите: **вашъ**, **ваша**, **вашія**, **вашійтъ** (пълна) и **ви** (кратка): *Вашъ най послушливъ слуга* (стр. 7); *Вашата учтивост ма привоуди въ срам* (стр. 26); *Баща **ви** какъ са поминува*; *Майка **ви** какъ са поминува* (стр. 6); *Колко е **вашійтъ** часовникъ? Колко отива **вашійтъ**?* (стр. 32).

Интерес представлява членуваната пълна форма **вашійтъ**. В този пример има употреба на разширена форма на *ий* + член *-тъ*, което е характерно за цариградския книжовен кръг около П. Р. Славейков⁷.

От представените примери се вижда колебание при изписване на учтивата форма на местоимението. Срещат се форми, написани както с малка буква, така и с главна. Причината за различните варианти е, че през този период съществува смесена практика поради липсата на официално приет правопис.

Дателната местоименна форма, която употребява съставителят, е *на мене* (пълна) и кратката форма *ми*. Интерес представлява употребата на кратката форма *ма*⁸, която е енклитично местоимение, характерно за мизийските и балканските говори. Логично е да предположим, че тази употреба се дължи на диалектната принадлежност на Гранитски, тъй като котленският⁹ диалект се причислява към балканските говори. Примери: *вѣрвайте **ма***, *повѣрвай **ма***.

*Покажете го **на мене** молж **вы*** (стр. 33); *А **на мене** аресва бирата* (стр. 74); *Много **ми** е жално за това* (стр. 9); *Заръчаха **ми*** (стр. 10);

При употребата на показателни местоимения не се забелязват никакви по-особени случаи. Важно е да отбележим, че в езика на Гранитски не откриваме характерната за котленския диалект форма *тва*, а е предпочетена формата на показателното местоимение *това*. От този вид местоимения котленският книжовник употребява за посочване на лица и предмети: *този*, *тая*, *това*, *тѣзи*, както и една диалек-

⁷ Вж. Иванова 1995: 34.

⁸ Енклитичните форми *ма*, *та*, *са* се препоръчват от Търновската книжовна школа. Вж. Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език*. Велико Търново, 1999, и Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език* (2012: 237).

⁹ А. Гранитски е роден в гр. Котел.

тна форма за м.р. ед.ч. – *тойзи*, а за посочване на признаци: *таквази*. Трябва да отбележим, че диалектната форма *тойзи* е употребена само в следния израз: *Якове, начени тойзи хлѣбъ и го раздѣли* (стр. 66), от което можем да заключим, че тя е в резултат на неволен пропуск. Във всички други фрази е използвана формата *този* (*Този часовник е тънка работа. Този часовник е златъ* (стр. 33); *Този вятър е много студен* (стр. 38), което е доказателство, че авторът се придържа към книжовните форми.

Съставителят на разговорника си служи със следните видове въпросителни местоимения:

- За лица и предмети: *кой* и падежните форми *кого*; *на кого*

Пример: *Кой ви трѣба? Кого търсите? Отъ страна на кого? Съ кого говорите? С кого искате да говорѣж?* (стр. 104).

- За признаци: *какъв*, *какво*

Примери: *Какво ви е нужно? Какво желаете?* (стр. 13); *Какво каза той? Какво искате да кажете? Какво ще кажете за това?* (стр.14); *Какъв ви е часовникът?* (стр. 33).

- За притежание: *Чие* (*на кого*) *е това куче?* (стр. 15).

Употребата на формата *на кого* (за лица) в примера показва филологическия усет на Гранитски.

- За количество: *На колко сте години?* (стр. 15); *Колко отива вашийтъ?* (стр. 32).

Относителните местоимения са употребени в значение, каквото имат и в съвременния книжовен език. В помагалото за изучаване на руски език са използвани следните видове относителни местоимения:

- За лица и предмети: *който*, *което* – *Помните ли това, което ви казах? Какво е това, което говорите?* (стр. 14);
- За признаци: *каквото* – *А вый каквото и да ви кажѣтъ, земате го за истина* (стр.21); *Каквото обѣчате* (стр. 25).
- За количество: *колкото* – *Дрѣжете я у себе си колкото искате* (стр. 27).

Употребата на относителните местоимения за лица и предмети, за признаци и за количество са в същото значение, както в съвременния български книжовен език.

Интерес представлява употребата на винителната форма *когото* в следното изречение: *Благодаря ви твърде много за труда, което зехте за да направите благодеяние на един странник, който няма щастие за да ви отдаде възмездие* (стр. 95). Тук местоимението се съгласува както при лицата, въпреки че се отнася за думата *труд* (същ. нар. име). Формата е разпространена във възрожденската езико-

ва практика, като тази особеност се дължи на влияние на гръцки език (Иванова 1994: 95).

От обобщителните местоимения в помагалото откриваме следните видове:

- За лица и предмети: *всичкытѣ, всяко, сѣка*.

Всичкытѣ сж здравы (стр.6); *Всичкытѣ тѣй говорѣтъ* (стр. 14); *Всичкытѣ* ви членове треператъ отъ уморяваніе (стр. 28); *Съ сѣка радостъ. Съ сѣка готовностъ* (стр. 25); *Всичкытѣ* дойдохъ (стр. 30).

- За количество: *сичко*.

Отъ сичкото ми сърдце (стр. 25); *Вече сичко* почива (стр. 37); *Сичко* са съживява (стр. 39).

В приведените примери е отразена една фонетична особеност, която е характера за диалектната реч – опростен изговор на начална група *вс-* (изпадане на начално *в*): *сичко, сичката*. Изпадането на начално *в* е промяна, която е характерна за всички български говори. Можем да предположим, че А. Гранитски е използвал форми с опростен диалектен изговор в помагалото, тъй като подобни форми са се срещали в писмения език от онова време.

4. Глагол

При образуване на формите за бъдеще време през Възраждането е характерно голямо разнообразие. В книжовната практика едновременно се употребяват няколко варианта, като основната конкуренция през третата четвърт на XIX век е между следните три варианта: 1. Частицата *ще* + сег. време на спрегаемия глагол (без съюза да); 2. Глаголът *ща* + сег. време на спрегаемия глагол; 3. В редки случаи с глагола *има* (Иванова 1994: 97).

В *Руско-българския разговорник* на А. Гранитски формите за бъдеще време са образувани с помощта на частицата *ще* + сег. време на спрегаемия глагол: *ще дойдж*; *ще имамъ* (стр. 12); *ще кажете* (стр. 14); *ще дойдете* (стр. 16); *ще направѣж, ще направите* (стр. 24); *ще са върнѣж, ще са завърне* (стр. 29); *ще удари* (стр. 31). Тези форми, препоръчани още от П. Берон в буквара му, започват да се утвърждават след 70-те години на XIX век и вероятно тази е причината А. Гранитски да ги използва в *Руско-български разговори* (1878).

5. Повелителни глаголни форми

В разговорника са използвани форми на повелително наклонение. По начин на образуване тези форми биват прости (синтетични) и

сложни (описателни). Гранитски използва синтетичните повелителни форми. Синтетичните повелителни форми в разговорника се образуват с окончание **-и** (след гласна – **-й**) в ед. ч. Формата за ед. ч. няма лично окончание, а формата за мн. ч. има окончание **-ете** (след гласна в основата – **-йте**). Ето няколко примера: *иди, потърси, идете, отворете, затворете, оставете, спрете се, чувайте, отговаряйте, почакайте, сложи, сложете, донеси, постелете, пийте.*

Пийте още една чаша вино. Сложете трапезата. Постелете трапезата. Донеси лъжицата (стр. 63).

В разговорника са използвани и отрицателни повелителни форми. Гранитски употребява прости отрицателни повелителни форми, които се образуват с помощта на отрицателната частица **не**, например: *не правете, не вървете, не викайте, не са докачайте, не бързайте, не туряйте. Не бързайте. Не туряйте лакътът си върху трапезата. Не са облягайте. Не са навождайте къмъ паницата си* (стр. 77).

6. Предлози

Предлозите могат да показват връзка по място (*на, в, пред, под, над, при, до, от, у* и т. н.), връзка по време (*преди, след*), причина (*заради, поради*), средство (*с, чрез*), принадлежност (*на*), предназначение (*за*) и др.¹⁰ Предлозите, използвани от А. Гранитски в *Руско-български разговори* (1878), съответстват по форма и значение на съвременните. Като доказателство ще приведем няколко примера:

Азъ идж отъ черкова. Азъ идж отъ дома (стр. 6). *Азъ отивамъ у дома. Азъ отивамъ въ града, на пазаря* (стр. 6). *Азъ отивахъ при единъ търговецъ* (стр. 8). *Много ми е жално за това* (стр. 9). *Азъ отивамъ въ черкова* (стр. 17). *Не тръгвай отъ тамъ* (стр. 18). *Пріятелю мой, покажи ми пътя къмъ крѣпостъта* (стр. 30). *Чорба съ кокошка* (стр. 65).

7. Съюзи

Съюзите играят извънредно важна структурообразуваща роля при оформянето както на простите, така и на сложните изречения. Чрез тях се изразяват различни синтактични отношения, от състава и разнообразието на които до голяма степен зависи богатството и обогатеността на книжовния език (Иванова 1995: 120).

¹⁰ По този въпрос вж. Андрейчин, Л. *Из история на нашето езиково строителство*. С., 1986.

В руско-българския разговорник, който разглеждаме, съставителят е използвал както съчинителни, така и подчинителни съюзи. Съюзите, които А. Гранитски използва в разговорника, не се различават по значение от съвременните. Съчинителните съюзи книжовникът употребява при свързване на еднородни части в простото изречение и при свързване на равноправни прости изречения в състава на сложното съчинено, а подчинителните съюзи служат винаги за свързване на неравноправни синтактични единици. Като доказателство ще приведем няколко примера:

- Употреба на съчинителни съюзи

- ◆ При еднородни части:

Братъ ви, и братовчедъ ви какъ са поминуватъ? (стр. 6). *Дай ни талеркы, ножове и вилушкы* (стр. 62). *Дайте ми два захаряны песметы и единъ макаронъ* (стр. 80). *Дай ми чехлытѣ и роба де камара (врѣхна дреха съ която спѣжтъ)* (стр. 82). *Той не е нито много голѣмъ, нито много малкъ* (стр. 132).

- ◆ При прости изречения в състава на сложното съчинено:

Той беше на село, но сега вече са е върнжлъ (стр. 12). *Земете този кокалъ, и счупѣте го* (стр. 67). *Вый на другытѣ сивате ястїе, а себе си заборавете* (стр. 73). *Азъ ще отидж по този пѣтъ, и ще побързамъ съ крачкытѣ* (стр. 94). *Азъ го знаяхъ, но го заборавахъ* (стр. 97). *Добро е, обаче цвѣтътъ не ми аресва* (стр. 120).

- Употреба на подчинителни съюзи:

Азъ мислѣхъ, че това скоро ще премине (стр. 10). *Да отидемъ заедно, ако ви угождава* (стр. 16). *Казвамъ ви го безъ да са шегувам* (стр. 19). *Обзалагамъ са че това е тъй* (стр. 20). *Направихъ това за да са посмѣймы* (стр. 21). *Влѣзте вжтрѣ, ако ви угождава* (стр. 23). *Понеже го искате непременно, азъ ще го направѣхъ. За да не губимъ врѣме, азъ ще отидж напредъ. Много ми е жално, дѣто си отивате толкова бържѣ. Дойдох само да са извѣстѣхъ за здравето ви* (стр. 24). *Азъ мислѣхъ, че тя не е добрѣ умыта* (стр. 75). *Не мож да ты отговорѣхъ, защото ми са спи* (стр. 88).

От представените примери можем да обобщим, че на морфологично ниво практиката на Гранитски се характеризира със следните особености:

- при членуването на имената се следва говорната практика на балканските говори;
- употребяват се утвърдените източнобългарски форми на личното местоимение за 1 и 3 л. ед. ч.;

- формите за бъдеще време се образуват с частицата *ще*, тенденция, която все повече се утвърждава в практиката;
- в практиката на книжовника са застъпени учтивите форми, които вече навлизат в българския речев етикет.

Морфологичните средства, които разгледахме, показват доближаване до Търновската книжовна школа¹¹ (членуване, енклитични форми *ма, та, са*, образуване на бъдеще време с *ще*). Въпреки това обаче не можем да кажем, че А. Гранитски строго се придържа към правилата на Търновската книжовна школа, защото се забелязват и редица отклонения от търновския модел. От примерите, които посочихме по-горе, можем да заключим, че в писмената си практика А. Гранитски смесва норми от различни модели.

Въз основа на разгледаните морфологични особености на руско-българския разговорник на А. Гранитски може да се направи изводът, че с писмената си практика авторът се приобщава към новоизграждащата се книжовна формация и възприема нейния морфологичен облик.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1986: Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. [Andreychin, L. *Iz istoriyata na nasheto ezikovo stroitelstvo*.] София: Народна просвета, 1986.

Иванова 1994: Иванова, Д. *Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането*. [Ivanova, D. *Balgarskiyat periodichen pechat i gradivnite knizhovnoezikovi protsesi prez Vazrazhdaneto*.] Пловдив: Макрос 2000, 1994.

Иванова 1995: Иванова, Д. *Григор Пърличев и българската книжовноезикова ситуация през 60-те – 80-те години на XIX век*. [Ivanova, D. *Grigor Parlichev i balgarskata knizhovnoezikova situatsiya prez 60-te – 80-te godini na XIX vek*.] Пловдив: Макрос 2000, 1995.

Иванова 2009: Иванова, Д. Създатели, кодификатори и реформатори на българския правопис. [Ivanova, D. *Sazdateli, kodifikatori i reformatori na balgarskiya pravopis*.] // *Научни трудове на ПУ „Паусий Хилендарски“*. Филология, 2009, т. 47, кн. 1, сб. А, 9 – 22.

¹¹ През третата четвърт на XIX век се утвърждават езиково-правописните модели на четири школи: Пловдивска, Търновска, Каравелова и Дринова. По този въпрос вж. Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. С., 1986; Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език*. Велико Търново, 1999; и Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език*. Пловдив, 2012.

- Иванова 2012а:** Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език.* [Ivanova, D. Istorija na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.
- Иванова 2012б:** Иванова, Д. Възрожденските представи за единна и всеобща българска граматика. [Ivanova, D. Vazrozhdenskite predstavi za edinna i vseobshta balgarska gramatika.] // *Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Ив. Куцаров.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 193 – 206.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език.* [Istorija na novobalgarskiya knizhoven ezik.] София: БАН, 1989.
- Русинов 1999:** Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език.* [Rusinov, R. Istorija na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Велико Търново, 1999.

СЛОВООБРАЗУВАНЕТО В ЛИНГВИСТИЧНАТА СИСТЕМАТИКА

Мария Бялдимова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

DERIVATION IN THE LINGUISTIC SYSTEMATICS

Maria Byaldimova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The subject of study in the present work is the location of the word-formation (derivation) in the linguistic levels of the Bulgarian language. The historical review we have done shows that there are three basic lines of its interpretation: as a part of morphology; as a part of lexicology; as an independent (separate) linguistic level. In our opinion, the derivation process analyses a particular linguistic unit (the derivative) and focuses on the ways and means of its formation, which is the reason for it to have its own place in the system of linguistic levels.

Key words: *derivation, linguistic systematics, historical review*

Словообразуването (дериацията), чийто основен предмет на изследване е производната дума, невинаги се е вписвало като самостоятелен дял в лингвистичния пейзаж. За разлика от останалите равнища на езикознанието при него и до днес съществуват известни колебания относно обособяването му. Целта ни е да проследим мястото, което се отрежда на словообразуването в лингвистичната систематика на българския език. Това налага да се направи кратък преглед на някои основни езиковедски изследвания (граматики, учебници, монографии) от Възраждането до днес.

Историческият преглед, който направихме, показва, че по отношение на локализацията на словообразуването в различните равнища на езикознанието се очертават три основни линии на интерпретация.

1. Деривацията е част от морфологията

Първите опити словообразуването да се разглежда в рамките на морфологичното равнище, са направени още през Възраждането. В първа глава на „Граматика или буквеница славенска“ (1858), дело на Хр. Николов, са представени граматичните особености на частите на речта. Авторът ги диференцира в две групи – изменяеми и неизменяеми. В края на тази част е обърнато специално внимание на производството на думи. Под формата на таблица възрожденският книжовник е систематизирал някои словообразователни модели на -ник (*домовник, духовник, сановник*), -ец (*младенец, творец, човеколюбец*), -тел (*вредител, колебател, слагател*), -ница (*болница, бродница, ледница*) и пр. (Николов 1858: 159 – 168).

Една от най-стойностните творби на книжовното ни граматично наследство е „Граматика за новобългарския език“ (1868) на Иван Момчилов. Първият раздел, озаглавен *За словопроизводството*, е посветен на фонетичното описание, както и на частите на речта (с оглед на техните граматични характеристики). Но в края на този дял е поместена „Притурка на първа част. За образованието на думите в състава им“ (Момчилов 1868: 100 – 108), в която са засегнати някои словообразователни въпроси. Авторът разделя думите по следния начин: 1) според „производството им от техните корени“ са „коренни“ (или „първообразни“) и „производни“; 2) според „слаганието им от две отделни думи“ – „прости“ и „сложни“¹. В граматиката възрожденският просветител отбелязва някои суфикси за образуването на производни думи, като ги нарича „спомагателни слокове“. По-нататък в притурката той представя думите според изходната лексема, от която са образувани, например: „съществителни имена производими от съществителни“, където са изброени някои суфикси за формиране на словообразователни типове. Веднага следва кратък раздел „Слаганье на думите“, в който авторът коментира отношението между основите на сложните думи. В труда си Ив. Момчилов прави някои нововъведения в разбиранията за структурата на думите. Такива са например схващания за дотогавашното „окончание“, чийто обхват освен самата флексия включва и суфиксите. Дадена е и първата дефиниция за коренна морфема: „Във всяка дума онъзи нейна част, която най-напред е приета в езика за означаване на някое

¹ Делението на думите (от словообразователна гледна точка) на непроизводни и производни, както и на прости и сложни се прави и в уводната част на някои от най-ранните творби на българското граматично наследство (вж. Рилски 1835; Бозвели, Васкидович 1835; Богоров 1844, 1848; Груев 1858 и др.).

понятие, самостоятелно или без относително към друго, нарича са корен на думата: *дух*, *бял*, *свят*, а притурнятите в края на кореня букви или слогове, за да покажат понятието му в отношение към друго, или за да образуват от кореня друга дума, наричат са спомагателни букви и сло-гове или окончания: *дух(ъ)*, *дух(у)*, *дух(ове)*, *дух(овенъ)*, *дух(овникъ)*, *дух(овитъ)* и пр. И тъй думите според кореня си биват коренни, или производни“ (Момчилов 1868: 8).

През 1870 г. е отпечатана и „Начална граматика за изучение на българский язык“ на С. Радулов, където се появява раздел, в който се коментира структурата на думите. Авторът пръв разграничава суфиксите от окончанията и ги осъзнава като словообразователни средства: „ония сло-гове, които се намират между корена и отличителните и относителните окончания“² (Радулов 1870: 31). В част трета, озаглавена *Звуци и букви* (Радулов 1870: 101 – 119) е представено и разделението на думите на прости и сложни. Авторът дава първата дефиниция за префикс – „приставка се наричат ония сло-гове, които се приставят при корена в началото на думата: *раз-ход*, *до-ход*, *за-ход*, *при-ход* и пр.“ (Радулов 1870: 113). С. Радулов интерпретира простите и сложните думи по следния начин: „Проста дума обикновено се състои от един само корен и заключава в себе си едно само понятие. А сложна дума всякога съдържава в себе си не по-малко от две понятия, следователно, не по-малко от два корена, без да се считат при това приставките: *път-е-шествие*, *вод-о-пад*, *пет-десет* и др.“ (Радулов 1870: 115). Авторът диференцира и предложните от сложните думи: „От сложните думи трябва да разграничаваме предложните, които се наричат така, защото се състоят от един корен и от приставка, която обикновено бива предлог: *за-лог*, *при-ход*, *пре-града*, *про-зорка* и пр. Предложните думи, както и простите, всякога изричат едно само понятие, а сложните заключават в себе си или цяло предложение, или поне не по-малко от две понятия. Напр. *водопад* – *вода пада*, *скороход* – *който скоро ходи*, *вихрогон* – *който гони вихрите*, *Цариград* – *царский град*“ (Радулов 1870: 116). В труда на С. Радулов за първи път се говори за образуването на сложни думи: „Кога две прости думи се соединяват в една сложна, то или ся сливат така, чтото първата от них си губи окончанието и ся присоединява с втората чрез вставни гласни звуци: о и е (*път-е-шествие*, *вод-о-пад*, *вихр-о-гон*) или се соединявят тъй, чтото всяка една запазва първоначален вид; в тоя последний слу-

² Във възрожденската граматична мисъл окончанието е термин, покриващ две морфемни – суфиксите и окончанието (отличително – за род и число; относително – за падеж).

чай тяхното съединение в писмото повечето ся означава с мъничко тире (-): *траси-опашка (птица), влачи-подлога, развей-плява, не храни-майка* и др. Първите се наричат сложнослитни, а последните – неслитни“ (Радулов 1870: 116).

В „Начална българска граматика“ (1872) Т. Шишков излага правила относно това как според свойствата на езика се образуват думите, които се разпределят по редове (класове). Авторът отделя място и за представянето на структурата на думите: „онзи слог, който съставя основанието на думата, нарича са корен, а притуреният му от края или накрая слог или буква – придаточна частица, от която предната са казва приставка, а дирнята – окончание“ (Шишков 1872: 6). Т. Шишков отново се е върнал (като сравним с Н. Първанов) към представата за „окончанието“.

В „Кратка българска граматика“ (1936) П. Калканджиев поставя словообразуването в дял *Видословие* (Морфология). В изложението на разработката подробно е представено образуването на имена и глаголи, а словообразователните типове и модели са разпределени според частите на речта: префикси и суфикси на глаголи като -ам (*бързам, викам, питам*), -ирам (*варирам, изнамирам, капарирам*), -кам (*тръскам, хрускам, чаткам*), в- (*вписвам, впрягам, вреждам*), из- (*извирам, извличам, извира*); суфикси за съществителни имена: -во (*вариво, градиво, гориво*), -ък (*завитък, свитък, излишък*), -ица (*Богородица, богоносица, даскалица*); суфикси за образуване на прилагателни имена: -ат (*богат, зъбат, опашат*), -евен (*душевен, плачевен, дневен*) и пр. (Калканджиев 1936: 170 – 238). От примерите личи, че авторът не е достатъчно запознат с морфемиката, и някои от примерите будят възражения, що се отнася до морфемното членение. Например отбелязаните като морфемни -ам (*бързам*), -кам (*тръскам*), -во (*вариво*).

В своята „Българска граматика“ (1939) Н. Костов също отнася деривационните въпроси в морфологичния раздел. Както и в предходния труд, така и тук специално внимание се отделя на механизма на образуването на лексемите, подредени според класовете думи: съществителни със суфикси за деятелни лица като -як (*моряк, поляк, просяк*), -ар (*дървар, колар, воловар*); суфикси на съществителни, които именува лица с известни прояви и качества: -ан (*готован, мързелан, българан*), -ист (*идеалист, егоист, социалист*); съществителни с префикси като пре- (*превод, прелез, препис*), съ- (*съавтор, съдържание, съюз*); суфикси за образуване на прилагателни от глаголни основи: -им (*мним, движим, търпим*); наставки, означаващи произход, вещество, от което е направен даден предмет, като -чен (*методичен,*

романтичен), -ест (*глинест, зъбест, месест*); суфикс за образуване на глаголи от свършен вид -на (*греба – да гребна, хапя – да хапна, мигам – да мигна*), суфикс -на за образуване на глаголи от несвършен вид (*съхна, мръзна, вехна, кълна*); сложни глаголи: *сквернословя, благопожелавам, любоугоднича*; сложни прилагателни имена: *бързоног, младолук, стократен* и под. (Костов 1939: 71 – 122).

През 1940 г. излиза Балановата „Нова българска граматика“, в която разделът, озаглавен *За думите* (както и в неговата преработена „Нова българска граматика за всякого“ от 1955 г.), съдържа описание на морфологичните особености на думите, а според словообразователната структура авторът диференцира следните видове думи: прости – „дума за едно означение, произведена от един корен, от една трупина, сир. построена въз една само основа, е проста, едноставна“, сложни – „дума за едно означение, построена въз две основи, е сложита, руски сложна (фр. *compose*)“ и съставни – „дума е тясно съчетание от две единични думи за едно означение“. За съставни думи обаче авторът приема лексеми *като вземане-даване, нехрани-майка, иди-дойди, кажи-речи, горе-долу* и пр., които от съвременна гледна точка се интерпретират като сложни думи (Теодоров-Балан 1940, 1955).

В „Българска граматика“ (1941) Д. Попов също разглежда някои словообразователни въпроси в раздела *Видословие*. Въведен е терминът „афикс“ – „към корена се прибавят нови думски части, наречени общо афикси“ (Попов 1941: 51). Като синоними на представки и наставки авторът използва международните термини „префикс“ и „суфикс“. Словообразователните модели и типове са подредени според частите на речта: суфикси за отвлечени предмети, като -ост (*радост*), -щина (*човещина*); суфикси за събирателни имена, като -ица (*седмица*), -ия (*бакалия*); за образуване на глаголи – -ирам (*скицирам*), -ушкам (*клатушкам*), суфикси за образуване на качествени прилагателни имена – -чив (*уклончив*), -лив (*досетлив*) и подобни (Попов 1941: 107 – 137).

През 1942 г. в София е отпечатан „Учебник по граматика за първи прогимназиален клас“, дело на Л. Андрейчин. В труда му са засегнати въпросите за образуването и състава на думите, коренната морфема и деривационните афикси (префикси, суфикси). Представени са някои словообразователни модели на съществителни имена: със суфикс -ар (*градинар, кожухар*), -ка (*козарка, писателка*), -ние (*възпитание, описание*) и пр. (Андрейчин 1942: 59).

Една година преди края на Втората световна война излиза „Основна българска граматика“ (1944) на Любомир Андрейчин. Тази граматика се смята за първия системен описателен труд за българския

език. Прелиствайки „Основна българска граматика“, откриваме мястото на словообразователните въпроси в парадигмата на морфологичното равнище. В този труд се съдържат някои съвременни теоретични постановки за деривацията. Например авторът въвежда термина „изходна основа“, интерпретиран като „основата на оная дума, от която се извежда според нашето днешно езиково съзнание дадената дума“. За пръв път се диференцират „неплодовити“ (мъртви, непродуктивни) суфикси, които „се срещат само в ограничен брой думи в езика“, и „плодовити“ (живи, продуктивни) суфикси, които могат да се използват и в днешно време за образуване на нови думи“ (Андрейчин 1944: 84 – 86). Освен селектирането на деривационните модели според частите на речта за пръв път се обръща внимание на съставни елементи от чужд произход, използвани за образуване на сложни съществителни имена, като -граф (*географ, фотограф*), -фил (*българофил, туркофил*), -грама (*телеграма, фонограма*), деци- (*дециграм, дециметър*) и други.

С описателен характер и образователно предназначение е „Съвременен български език. Учебник за I курс на учителските институти“ (1953) с авторски колектив Андрейчин, К. Попов, М. Иванов. В граматичния раздел на този труд са разгледани редица словообразователни проблеми: представена е дефиниция на понятието морфема, описани са видовете морфемни, както и някои словообразователни типове и модели: суфикси за образуване на съществителни имена за лица, като -ец (*стрелец, певец*), за нарицателни лични имена от други съществителни имена – -ар (*железар, въглищар*), за нарицателни лични имена от прилагателни – -ак (*дивак, щурак*), и под. (Андрейчин, Попов, Иванов 1953: 193 – 229)³.

През 1964 г. излиза популярната „Грамматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология“ от Стоян Стоянов, където в дял „Морфология“ са засегнати редица деривационни проблеми: строеж на думите, морфемите в състава на лексемите, като най-подробно са разгледани словообразователните средства (префикси, суфикси), както и морфемната структура на прости, сложни и сложните съкратени думи (абривиатури). Представени са начините, по които се сливат основите в сложната дума – чрез съединителна морфема (*риболов, старобългарски, петилетка*) или без съединителна морфе-

³ През следващите години е отпечатан още един труд на Л. Андрейчин – „Български език. Учебник за педагогическите училища за начални учители“ (1955), в който словообразователните въпроси отново се разглеждат в полето на морфологичната наука, но не се внасят теоретични новости (Андрейчин, 1955).

ма (разделени в четири групи: притежателно прилагателно за индивидуална принадлежност + съществително име: *Вазовград, Великден*; повелителна глаголна форма + съществително име: *скубисвекърва, лапнишаран*; числително бройно + съществително или прилагателно име: *десетметров, десетдневка*; чужда съставна част + наше име: *контрамярка, свърхмощен*). Сложните съкратени думи са класифицирани според начина, по който са образувани: от началните букви на думите, влизащи в дадено сложно название: *ГК* (градски комитет), *ДСК* (Държавна спестовна каса); от началните срички или части на думите, като *Елпром* (Електрическа промишленост), *Детмаг* (Детски магазин); от двусловни словосъчетания, при които началото на първата дума се слива с цялата втора дума – *агиттабло* (агитационно табло), *профсъюз* (професионален съюз) (Стоянов 1964: 146 – 149).

В „Грамматика на съвременния български книжовен език“ (1982 – 1983) под редакцията на Ст. Стоянов в рамките на морфологичното равнище деривацията е представена като основен процес в езиковия развой, коментирани са и начините на образуване на нови думи. Разгледана е същността на понятия като афиксация, композиция (т.е. морфологичните деривационни способности), както и на други (неморфологични) словообразователни начини, като вътрешна флексия, синтактично срастване и т.н. (вж. Стоянов, ред. 1982 – 1983).

Някои деривационни въпроси са представени и в изследвания като „Българска морфология“ (Ст. Георгиев, 1991) и „Съвременен български език. Фонетика и морфология“ (М. Стефанова, 2007), където акцент се поставя върху изясняването на основни понятия от областта на словообразуването (деривационно значение, деривационна категория, деривационен тип и др.) (вж. Георгиев 1991; Стефанова 2007).

2. Словообразуването е част от лексикологията

В описателните трудове по лексикология на българския език традиционно не се включва словообразуването въпреки очевидните връзки между двете науки. Тази липса констатираме в редица издания – „Учебник по лексикология на българския език“ (Р. Русинов, Ст. Георгиев, 1979, 1983, 1996), „Фонетика и лексикология“ (В. Въртов, 1995), „Лексикология на българския език“ (В. Въртов, 1998), „Лексикология на съвременния български език“ (В. Зидарова, 2009). В тритомното издание на Българската академия на науките в том 1 – „Българска лексикология“ (2013) също не е отделено внимание на словообразуването⁴. Своеобраз-

⁴ Вж. Крумова-Цветкова, Благоева, Колковска, Пернишка, Божилова 2013.

но изключение от традицията са трудовете на Т. Бояджиев „Българска лексикология“ (1986, 2002, 2011)⁵. В изследването си от 1986 г. авторът включва словообразователните въпроси в дял *Лексика* (Бояджиев 1986: 27 – 33), но много по-подробно ги разглежда в раздела *Думата като основна речникова единица* в труда си от 2002 г. Въведен е терминът „деривация“ като синоним на словообразуване, както и предметът на словообразуването – производната дума. Коментирани са и понятията като словообразователна категория, модификационен и мутационен словообразователен тип, транспозиционен ономаσιологичен тип, словообразователно значение. Систематизирани са словообразователните начини – морфологичен и неморфологичен. Още в първия дял, озаглавен *Лексикологията – наука за речниковия състав*, когато авторът съпоставя лексикологията с другите лингвистични науки, отбелязва тясната връзка с деривацията, а в петия раздел – *Българска лексика според произхода на думите*, е засегнат и въпросът за заемането на словообразователни елементи от чужди езици (Бояджиев 2002: 34 – 40).

Най-новият за момента труд по лексикология е „Българска лексикология и лексикография“ (2017) на В. Радева, където в раздел шести, озаглавен *Развой и промени на лексикалната система*, деривацията е представена от гледна точка на номинативната ѝ функция в езика. Това е логично, като имаме предвид вече заявения интерес на авторката към деривационната проблематика. В този труд словообразуването се интерпретира като номинационен процес, изяснява се същността на лингвистични термини като ономаσιологична структура, словообразователна категория, словообразователен формант. Обърнатото е специално внимание и на някои деривационни похвати, като универбиране и абрeвиация (вж. Радева 2017).

3. Словообразуването е самостоятелен дял от науката за езика

Първият опит за отделянето на словообразуването като самостоятелен лингвистичен дял прави Хр. Павлович в разработката си „Грамматика славено-болгарска“ (1836). В специален раздел, озаглавен *Производителна* (Павлович 1836: 39 – 43), авторът разглежда въпроси за вътрешната структура на думите. Най-напред имената се класифицират в няколко групи: „Името е первообразно или положително или коренно: което се от друга рях не произво­ди. Производно: което се от друга рях произво­ди. Отименно: което се от име произво­ди. Отвлеченно: което знаменува не­вещественно нещо. Сора­зсужден-

⁵ Вж. Бояджиев 1986, 2002, 2011.

но: което знаменува вещественно нещо. Глаголно: което се от глагол произво̀ди“ и други (Павлович 1836: 39). Възрожденският граматик е подредил словообразователни модели на -ие (*безстраши́е, безсмърт́ие, приличи́е*); -ство (*божест́во, учителст́во, владичест́во, детинст́во*); -ар (*буквар, слова́р*), -ник (*пчелник, черничник, мравник*), -ница (*плевница, житница*), -ище (*огнище, училище*); -тел (*крестител, баятел*) и пр. (Павлович 1836: 40 – 45). Тази граматика е преиздадена в Белград през 1845 г., но частта за словообразуването не съдържа съществени новости. Само към групата на отименните и глаголните имена авторът прибавя и т.нар. „нарячно име: което се от наръчие произво̀ди“, към което причислява думи като *вчераши́й, послядни́й, инакови́й* и пр. (Павлович 1845: 49 – 54).

През 1862 г. в Пловдив е отпечатано второто преработено издание на „Основа за българска граматика“ на Й. Груев. В самостоятелен раздел със заглавие *Производство на речите*⁶ са представени някои деривационни модели. Например: съществителни имена, образувани от съществителни: -че (*столче, кръстче*); -ище (*градище, бабище, купище*); -ар (*жътвар, градинар*); съществителни имена, образувани от глаголи -тел (*спасител, учител, настоятел*); -ние (*писание, учение, правождение*) и пр. Като поддял са разгледани и сложните думи: -ец (*иконописец, честолюбец, чудотворец*), -ив (*трудолюбив*), сложни думи с първа основа глагол в повелително наклонение: *скубисвекърва, стърчиопашка, боримечка* и др. (Груев 1862: 87 – 95). Но в по-късния му труд „Начала от българска граматика“ (1872) деривационните въпроси не са обект на внимание (вж. Груев 1872).

Редиците на възрожденските граматики се допълват и с творбата на Никола Първанов – „Извод из българската граматика“ (1870). В дял втори със заглавието *Как стават речите и што значат* за първи път се въвежда понятието „наставка“ във връзка с образуването на думи: „Видовете на речите стават чрез наставка. Наставки се казват ония гласове, които се наставят на останалото в речта, за да би добила речта вид; а онова в речта, на което се наставят тия наставки, казва се основа“ (Първанов 1870: 5). Сложните думи в този труд се наричат „съставни“: „Речи, които са съставени от две речи и после едно нещо значат, казват се съставни речи, такива са например речите: *Владимир, стонога*“ (Първанов: 1870: 6).

В периода след Освобождението откриваме словообразуването като самостоятелен дял в „Грамматика на българския език“ (1939), с

⁶ Същият раздел е запазен и в третото издание на същата граматика от 1864 г. (вж. Груев 1864: 87 – 95).

автори Ст. Младенов, Ст. Попвасилев. Ст. Младенов пише частта за словообразуването и го обособява в самостоятелен трети поред в разработката дял. Най-впечатляваща е подбраната от автора пъстрота от деривационни типове. Представени са много подробно различните суфикси за образуване на съществителни, прилагателни имена и глаголи: -ун (*Перун, благун, сладун*), -от (*тропот, грохот*), -ък (*жълтък, писък*), -ък (*кротък, гладък*), -ок (*широк, висок*), -ски (*царски, детски*), -увам (*анализувам, кметувам*), -авам/-явам (*различавам, ранявам*) и под. (Младенов, Попвасилев 1939: 155 – 231).

„Словообразуването в българския език. I. Имена“ (1977) е монография на Ст. Стоянов, която може да се счита за първото цялостно изследване върху българското словообразуване. В труда са представени словообразователните средства, афиксалната система, словообразователните типове, а още в уводната част се засягат и теоретични въпроси, свързани със строежа на думите, изброяват се видовете морфеми, диференцират се непроизводните и производните думи. Коментирани са и начините за образуване на думи. Подробно е разгледано образуването на прости и сложни съществителни и прилагателни имена, местоимения и числителни имена. Представени са и някои суфикси, които внасят стилистични отсенки в образуваните с тях думи (вж. Стоянов 1977).

През 1981 г. руският българист Юрий Сергеевич Маслов издава своята „Грамматика болгарского языка“, която година по-късно е вече преведена от Б. Блажев и отпечатана на български език. В композиционно отношение книгата съдържа следните дялове: 1. *Фонетика. Фонология и писмо*; 2. *Словообразуване*; 3. *Формообразуване и функциониране на частите на речта*. Виждаме, че словообразуването е разгледано като самостоятелно в парадигмата на лингвистичните равнища. В „Уводните бележки“ в началото на раздела авторът излага в стегнат вид вижданията си за теорията на словообразуването. Той излага един основен критерий – честотата и продуктивността на типовете. При словообразуването на съществителните имена значително място е отделено на сложните съществителни имена и на други начини на словообразуване, между които изпъкват разделът за морфологичната конверсия и за различните съкращения. Трябва да се изтъкне и включеният нов раздел за образуване на съществителни (както и след това на прилагателни) от числителни имена, като имаме предвид факта, че преди това в граматичната традиция тези формации са се разглеждали като числителни имена. Значително място е отделено и на образуването на глаголите. Накрая са представени различните начини за образуване на числителни и наречия. Дадени са словообразователни значения и словообразовател-

ни модели. Коментирано е и образуването на сложни думи, т.е. описани са словообразователни начини като композиция, морфологична конверсия. За означаване на суфиксите авторът използва термина „афиксален форматив“ (Маслов 1982: 80 – 127).

Второто цялостно и специализирано изследване върху словообразуването е монографията на Вл. Мурдаров „Съвременни словообразователни процеси. Очерк върху българското словообразуване“ (1983). Монографията представя наблюдения върху активността и словообразователните начини за разширяване и обогатяване на лексикалната система на българския език, която определя характера и посоката на словообразователните процеси, протичащи в него. В изследването е разгледана концепцията за понятията лексика, терминология, словообразуване; след това са описани основните словообразователни начини. Подробно е представена и природата на термините синапсий, деривация, композиция, абревиация, универбиране (вж. Мурдаров 1983).

Третото монографично изследване, посветено на деривационната проблематика, е монографията на В. Радева „Българското словообразуване“ (1987). Авторката представя кратко изложение на словообразователната система на съвременния български език, като обръща внимание на активните словообразователни типове и модели. Тя систематизира и класифицира производните думи, като взема под внимание йерархията на словообразователните единици, ролята на словообразователния формант и на произвеждащата основа при изграждането на семантиката на производната дума (вж. Радева 1987). За интереса на авторката към деривационната проблематика говори фактът, че няколко години по-късно излиза и монографията „Словообразуването в българския книжовен език“ (1991). В нея В. Радева подчертава близостта на деривацията с лексикологията и морфологията. Подробно е разгледана теорията на словообразуването с оглед на основните понятия и структурни единици, които то обхваща. Обстойно са анализирани и теоретичните постановки по деривационните въпроси, изяснява се същността на словообразователната категория, словообразователния тип, словообразователното значение, словообразователното гнездо, коментират се и словообразователните теории и концепции, на преден план се изтъква и мотивираността на производната дума, като се вземат под внимание семантичните компоненти, които се внасят от произвеждащата основа и от словообразователния формант, разглеждат се и словообразователните начини – афиксация, композиция, абревиация, универбиране, коментирани са подробно и структурата на производната дума, словообразователният формант, изтъкната е сло-

вообразователната функция на суфиксите, като се представят словообразователни модели според суфиксите, представени са производните думи според референта, който назовават, т.е. според словообразователното си значение (вж. Радева 1991). Същото се отнася и до монографията „В света на думите. Структура и значение на производната дума“ (2007) на същата авторка. Всъщност тези две изследвания се допълват, чрез тях се интерпретират структурата и значението на производната дума. Те дават възможност да се представи обобщено и систематизирано словообразователната система на българския език. Усилията са насочени предимно към детайлно и изчерпателно проучване на отделните словообразователни категории и модели, а също и към разглеждане на теоретичните въпроси, свързани с тенденциите и развоя на българското словообразуване (вж. Радева 2007).

Още един аргумент за възможността словообразуването да се разгледа като самостоятелен лингвистичен раздел, е съставянето на „Словообразователен речник на съвременния български книжовен език“ (1999) под редакцията на Й. Пенчев, където над 60 000 лексеми са групирани в деривационни гнезда, като по този начин последователно се проследява тяхната производност (Пенчев, ред. 1999).

На словообразуването – като самостоятелен дял или като част от друга наука – се отделя място преди всичко в комплексни описателни трудове, които представят цялостната система на българския език. Такъв труд е „Съвременен български език“ (1999) с авторски колектив Т. Бояджиев, Ив. Куцаров, Й. Пенчев. В книгата са описани основните дялове на съвременния български език: Фонетика, Лексикология, Словообразуване, Морфология, Синтаксис. Теорията на словообразуването е представена от Т. Бояджиев. Словообразуването в тази граматика е разгледано като самостоятелен дял. Изтъкнати са предметът и задачите на словообразуването, видовете морфеми, морфемният състав на производната дума, понятията „словообразователно значение“ и „словообразователен тип“, начините на словообразуване – морфологичен и неморфологичен. Разгледани са дори историческите изменения в морфемния състав на думите, както и промени в основите при словообразуването (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 227 – 276). Като отделен дял в лингвистичната систематика е обособено словообразуването и в „Български език“ (Зидарова 2007: 73 – 85).

Важна за деривационната проблематика е и монографията „Словообразователните тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век“ (2003) на Цв. Аврамова. В труда е направен преглед на основните теоретични въпроси, на словообра-

зуването. Обект на изследване в монографията са производните съществителни имена в българския и чешкия език. В изследването авторката очертава основните тенденции при образуването на нови съществителни имена. Разглеждат се някои основни теоретични въпроси като производност и членимост, оформяне на специфични словообразователни форманти (афиксоиди) и ролята им в субстантивното словообразуване, словообразователна мотивация и производност – прозрачна словообразователна структура, словообразователна категория, тип и модел, значение (вж. Аврамова 2003).

Заклучение

Историческият преглед, който направихме, показва, че словообразуването относително рядко е привличало вниманието на езиковедите. През Възраждането няма интерес към деривационната проблематика, изразените в граматиките мнения са непоследователни и лишени от филологическа задълбоченост. Все пак някои от книжовниците показват интерес към процеса на образуване на думите и към морфемната структура. Пръв обособява словообразуването като самостоятелен дял Хр. Павлович, а от Хр. Николов и Ив. Момчилов тръгва традицията то да се разглежда в полето на морфологията.

Основна заслуга за изясняване на деривационната теория и практика имат Вл. Мурдаров и В. Радева. Останалите автори или изобщо не се спират на тази проблематика, или отделят малко място на въпросите, свързани с образуването на думите и тяхната морфемна структура.

Според нас словообразуването има специфичен обект (производната дума) и специфичен предмет (начините и средствата за образуване на производни думи), което е основание то да не бъде включвано в други системи, а да има собствено място в систематиката от лингвистични равнища.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамова 2003: Аврамова, Цв. *Словообразователните тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век.* [Avramova, Tsv. Slovoobrazovatelните tendentsii pri sashtesvitelnite imena v balgarskiya I cheshkiya ezik v kraia na XX vek.] София: Херон Прес, 2003.

Андрейчин 1942: Андрейчин, Л. *Учебник по граматика за първи прогимназиален клас.* [Andreychin, L. Uchebnik po gramatika za parvi

- progimnazialen klas.] София: ДИ при Министерството на Народното просвещение, 1942.
- Андрейчин 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика.* [Andreychin, L. Osnovna balgarska gramatika.] София: Хемус, 1944.
- Андрейчин, Попов, Иванов 1953:** Андрейчин, Л., К. Попов, М. Иванов. *Съвременен български език. Учебник за I курс на учителските институти.* [Andreychin, L., K. Popov, M. Ivanov. Savremenen balgarski ezik. Uchebnik za I kurs na uchitelskite instituti.] София: Народна просвета, 1953.
- Андрейчин 1955:** Андрейчин, Л. *Български език. Учебник за педагогическите училища за начални учители.* [Andreychin, L. Balgarski ezik. Uchebnik za pedagogicheskite uchilishta za nachalni uchiteli.] София: Народна просвета, 1955.
- Богоров 1844:** Богоров, Ив. *Първичка българска граматика.* [Bogorov, Iv. Parvichka balgarska grammatika.] Букурещ: Типографията на Серд. К. Пенкович, 1844.
- Богоров 1848:** Богоров, Ив. *Първичка българска словница.* [Bogorov, Iv. Parvichka balgarska slovnitsa.] Стамбол: Тискарницата на Таддия Дибичиан, 1848.
- Бозвели, Васкидович 1835:** Бозвели, Н., Ем. Васкидович. *Славено-болгарское детеводство за малките деца.* [Bozveli, N., Em. Vaskidovich. Slavenobolgarskoe detevodstvo za malkite detza.] Крагуевац: Оу Кнажеско - Сербской Типографји, 1835.
- Бояджиев 1986:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология.* [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: Наука и изкуство, 1986.
- Бояджиев 2002:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология.* [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: Анубис, 2002.
- Бояджиев 2011:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология.* [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език.* [Boyadzhiev, T., Iv. Kutsarov, Y. Penchev. Savremenen balgarski ezik.] София: ИК „Петър Берон“, 1999.
- Вътов 1995:** Вътов, В. *Фонетика и лексикология.* [Vatov, V. Fonetika i leksikologiya.] Велико Търново: Абагар, 1995.
- Вътов 1998:** Вътов, В. *Лексикология на българския език.* [Vatov, V. Leksikologiya na balgarskiya ezik.] Велико Търново: Абагар, 1998.
- Георгиев 1991:** Георгиев, Ст. *Българска морфология.* [Georgiev, St. Balgarska morfologiya.] Велико Търново: Абагар, 1991.

- Груев 1858:** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. [Gruev, Y. *Osnova za blagarska grammatika.*] Белград: Правителствената книгопечатница, 1858.
- Груев 1862:** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. [Gruev, Y. *Osnova za blagarska grammatika.*] Пловдив: Книгопечатница на Хр. Г. Данов и Съдружеството в Пловдив, 1862.
- Груев 1864:** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. [Gruev, Y. *Osnova za blagarska grammatika.*] Пловдив: Книгопечатницата на Хр. Г. Данов и Съдружеството в Пловдив, 1864.
- Груев 1872:** Груев, Й. *Начяла от българска граматика*. [Gruev, Y. *Nachyala ot blagarska grammatika.*] Пловдив, Русчук, Велес: Хр. Г. Данов, 1872.
- Зидарова 2007:** Зидарова, В. *Български език. Теоретичен курс с практикум*. [Zidarova, V. *Balgarski ezik. Teoretichen kurs s praktikum.*] Пловдив: Контекст, 2007.
- Зидарова 2009:** Зидарова, В. *Лексикология на съвременния български език*. [Zidarova, V. *Leksikologiya na savremenniya balgarski ezik.*] Пловдив: Контекст, 2009.
- Калканджиев 1936:** Калканджиев, П. *Кратка българска граматика*. [Kalkandzhiev, P. *Kratka balgarska gramatika.*] Пловдив: Хр. Г. Данов, 1936.
- Костов 1939:** Костов, Н. *Българска граматика*. [Kostov, N. *Balgarska gramatika.*] София: Казанлъшка долина, 1939.
- Крумова-Цветкова, Благоева, Колковска, Пернишка, Божилова 2013:** Крумова-Цветкова, Л., Д. Благоева, С. Колковска, Ем. Пернишка, М. Божилова. *Българска лексикология*. [Krumova-Tsvetkova, L., D. Blagoeva, S. Kolkovska, Em. Pernishka, M. Bozhilova. *Balgarska leksikologiya.*] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю. *Грамматика на българския език*. [Maslov, Yu. *Gramatika na balgarskiya ezik.*] София: Наука и изкуство, 1982.
- Младенов, Попвасилев 1939:** Младенов, Ст., Ст. Попвасилев. *Грамматика на българския език*. [Mladenov, St., St. Popvasilev. *Gramatika na balgarskiya ezik.*] София: Казанлъшка долина, 1939.
- Момчилов 1868:** Момчилов, Ив. *Грамматика за новобългарския езикъ*. [Momchilov, Iv. *Grammatika za novobalgarskiya ezyk.*] Русчук: Печатницата на Дунавска област, 1868.
- Мурдаров 1983:** Мурдаров, В. *Съвременни словообразователни процеси. Очерк върху българското словообразуване*. [Murdarov, V. *Savremenni slovoobrazovatelni protsesi. Ocherk varhu balgarskoto slovoobrazuvane.*] София: Наука и изкуство, 1983.

- Николов 1858:** Николов, Хр. *Граммати́ка или буквеница славенска*. [Nikolov, Hr. Grammatika ili bukvenitsa slavenska.] Цариград: В книгопечатницата на Д. Цанков и Б. Мирков, 1858.
- Павлович 1836:** Павлович, Хр. *Грамматика славено-болгарска*. [Pavlovich, Hr. Grammatika slaveno-bolgarska.] Будиме: Краал: оуниг: Оуниверсит: Типографіи, 1836.
- Павлович 1845:** Павлович, Хр. *Грамматика славено-болгарска*. [Pavlovich, Hr. Grammatika slaveno-bolgarska.] Белград: Правителственной Книгопечатни, 1845.
- Попов 1941:** Попов, Д. *Българска граматика*. [Popov, D. Balgarska gramatika.] София: Хр. Г. Данов, 1941.
- Първанов 1870:** Първанов, Н. *Извод из българската граматика*. [Parvanov, N. Izvod iz balgarskata gramatika.] Русчук: Книгопечатницата на Дунавска област, 1870.
- Радева 1987:** Радева, В. *Българското словообразуване*. [Radeva, V. Balgarskoto slovoobrazuvane.] София: УИ „Климент Охридски“, 1987.
- Радева 1991:** Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. [Radeva, V. Slovoobrazuvaneto v balgarskiya knizhoven ezik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Радева 2007:** Радева, В. *В света на думите. Структура и значение на производната дума*. [Radeva, V. V sveta na dumite. Struktura i znachenie na proizvodnata дума.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.
- Радева 2017:** Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. [Radeva, V. Balgarska leksikologiya i leksikografiya.] София: Изток – Запад, 2017.
- Радулов 1870:** Радулов, С. *Начална граматика за изучение на българский языкъ*. [Radulov, S. Nachalna grammatika za izuchenie na balgarskij jazyk.] Болград: Печатницата на Централното училище, 1870.
- Рилски 1835:** Рилски, Н. *Болгарска граматика. Сега перво сочинена*. [Rilski, N. Bolgarska grammatika. Segа pervo sochinena.] Крагујевац: Оу Краљеско - Сербской Типографіи.
- Русинов, Георгиев 1979:** Русинов, Р., Ст. Георгиев. *Учебник по лексикология на българския език*. [Rusinov, R., St. Georgiev. Uchebnik po leksikologiya na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1979.

- Русинов, Георгиев 1983:** Русинов, Р., Ст. Георгиев. *Учебник по лексикология на българския език.* [Rusinov, R., St. Georgiev. Uchebnik po leksikologiya na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1983.
- Русинов, Георгиев 1996:** Русинов, Р., Ст. Георгиев. *Лексикология на българския книжовен език.* [Rusinov, R., St. Georgiev. Leksikologiya na balgarskiya knizhoven ezik.] Велико Търново: Абагар, 1996.
- Стефанова 2007:** Стефанова, М. *Съвременен български език. Фонетика и морфология.* [Stefanova, M. Savremenен balgarski ezik. Fonetika i morfologiya.] Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2007.
- Стоянов 1964:** Стоянов, Ст. (1964). *Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология.* [Stoyanov, St. Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik. Fonetika i morfologiya.] София: Наука и изкуство, 1964.
- Стоянов 1977:** Стоянов, Ст. *Словообразуването в българския език. Имена.* [Stoyanov, St. Slovoobrazuvane v balgarskiya ezik. Imena.] София: ДИ „Народна просвета“, 1977.
- Стоянов, ред. 1982 – 1983:** Стоянов, Ст., ред., Д. Тилков, К. Попов. *Граматика на съвременния български книжовен език.* [Stoyanov, St., red., D. Tilkov, K. Popov. Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] София: БАН, 1982 – 1983.
- Теодоров-Балан 1940:** Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика.* [Teodorov-Balan, Al. Nova balgarska gramatika.] София: Т. Ф. Чипев, 1940.
- Теодоров-Балан 1955:** Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика за всякого.* [Teodorov-Balan, Al. Nova balgarska gramatika za vsyakogo.] София: БАН, 1955.
- Шишков 1872:** Шишков, Т. (1872). *Начална българска граматика.* [Shishkov, T. Nachalna balgarska gramatika.] Велико Търново: Момчиловъ и сие, 1872.
- Пенчев, ред. 1999:** Пенчев, Й., ред., К. Илиева, Г. Михайлова, С. Карагъзова, Е. Тодорова. *Словообразователен речник на съвременния български книжовен език.* [Penchev, Y., red., K. Ilieva, G. Mihaylova, S. Karagyozova, E. Todorova. Slovoobrazovatelен rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999.

КЪМ ВЪПРОСА ЗА СТРАДАТЕЛНИЯ ЗАЛОГ В БЪЛГАРСКИЯ И В АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК

Десислава Димитрова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ON THE PASSIVE VOICE IN BULGARIAN AND ENGLISH

Desislava Dimitrova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In the focus of the comparative research is the marked member (Passive Voice) of the verbal category of voice in Bulgarian and English. The study has two main objectives: to describe the current state of the category of voice in Bulgarian and English, and to identify the instances of inter-language symmetry and asymmetry as regards the forms of passive and the expression of passive in both languages. The article discusses the potentiality for a third member of the grammatical category of voice in the Bulgarian language. The discussion is about the possibility for the passive forms such as (*stroen e*) and the so-called reflexive passive forms (*stroj se*) to establish result-action oppositions within the paradigm of Passive Voice. The similarity in the expressed semantic action of the Bulgarian *se*-constructions and the forms of the English Passive in Present Progressive (*are being mended – se popravijat/ bivat popraviani*) is pointed out. The expression of Passive is presented from a new perspective highlighting the functions of the participles in passive structures.

Key words: voice category, passive voice, reflexive passive forms, marked member, inter-language asymmetry, functions of the participles

Обект на изследване е маркираната грамема¹ на категорията залог в българския и в английския език. Проучването има две основни цели: да се представи съвременното състояние на категорията залог в българския и в английския език; да се очертаят проявите на междуезикова симетрия и асиметрия във връзка със страдателните форми и с пасивното изразяване в двата езика.

¹ Пасив (passive).

В българската лингвистична литература полемиките, свързани с категориалната същност на залога, макар и не толкова оживени, са актуални и днес. В процеса на езиковия развой са се оформили главно две становища. Според една част от езиковедите категорията е морфологична² (показва отношението на глаголният субект към действието – активно/пасивно), а друга част от изследователите твърдят, че е синтактична³ (категорията залог показва отношението между субекта и обекта на глаголното действие). Вече сме отбелязвали⁴, че не са изолирани и случаите, в които категорията се осмисля като морфологична, но все пак „тясно свързана с лексикалните значения на глаголите и със синтактичната структура на изречението“ (Чакърва 2013: 81). В този смисъл Кр. Чакърва обръща внимание, че при описание на страдателната парадигма трябва да бъдат диференцирани случаите, в които страдателното причастие се конструира със спомагателния глагол като предикатив в примери от типа „*Всичко в нея беше изострено* (= остро ≠ *някой го беше изострил), *вдървено, разкривено* (А. Дончев)“ (Чакърва 2013: 73). Според изследователката функционалната амбивалентност на формите от вида *изострен е* се дължи на тясната връзка на залога с лексикалната семантика на глаголите и изреченската конструкция. Други аргументи за двойката експликация на подобни конструкции, които посочва авторката, са: по-голямата адеквативация на миналите страдателни причастия в контраст с миналите деятелни причастия; липсата на отчетлива дефиниция на понятието аналитична глаголна словоформа (вж. пак там).

Категорията залог е морфологична и според К. Куцаров. Той обаче я извежда от границите на глаголната парадигма и я представя като типично партиципиална категория⁵. Изследователят уточнява, че са налични всички условия „за пълна граматикализация – съществуване на парадигма с еднородно значение и изразяването му с формален показател (флексия), който е част от словоформата и стои след основата“ (Куцаров, К. 2012: 35). В границите на причастната категория залог се противопоставят деятелни (*управляващ, управлявал*) и

² Ал. Теодоров-Балан, Л. Андрейчин, Ст. Стоянов, Ив. Куцаров и др.

³ Н. Костов (1939) отстоява позицията за синтактичната същност на категорията залог.

⁴ В „Към въпроса за страдателния залог в българския и немския език“ (Димитрова 2019).

⁵ К. Куцаров разглежда причастията като самостоен клас лексеми поради специфичния им лексико-граматичен облик и присъщите им категории *залог* и *състояние на действието* (Куцаров, К. 2012).

страдателни (*управляем, управляван*) причастни форми. Срв.: *управляващ ~ управляем* и *управлявал ~ управляван*.⁶

С полемичен характер в българистиката е въпросът за броя и видовете залози. Мнозинството лингвисти посочват два залога – деятелен (актив) и страдателен (пасив), но в отделни изследвания през годините са се посочвали още възвратен, взаимен, среден, местоименен и др. В „Основна българска граматика“ Л. Андрейчин отбелязва, че „страдателният залог се изказва чрез възвратната форма на глаголите“ (Андрейчин 1978: 160), а съчетанията *съм* + минало страдателно причастие са „синтактични съединения“, изразяващи пасивна семантика. Според Вл. Георгиев в българския език е наличен т.нар. за-себен залог, който „е начин за изразяване на глаголно действие, при което вършителят (подлогът) извършва действието за (самия) себе си“ (Георгиев 1979: 367). П. Баракова дефинира възвратния пасив като отличаващ се с „подчертана процесуалност, действителност и динамичност“ (Баракова 1980: 139), а Кр. Чолакова и К. Иванова (Чолакова, Иванова 1973), открояват четири грамеми в категорията залог, сред които са възвратният и безличният пасив. Р. Ницолова разглежда *се*-формите като част от страдателната парадигма, като отчита, че те „напълно съответстват с формите без *се* в деятелен залог във всички времена“ (Ницолова 2008: 237). В съвременните изследвания, ако се отбелязва наличието на трети залог, обикновено това е т.нар. възвратен залог. Отношение към казуса дали категорията е двуграмемна, т.е. изключваща възможността за наличието на трети залог, взимат Кр. Чакърлова и К. Куцаров, макар първата да анализира глаголни форми, а вторият – партиципиални. Кр. Чакърлова например стига до извода, че т.нар. възвратен пасив от типа *строи се* в българския език „все още не е достигнал крайна фаза на граматикализация“ (Чакърлова 2013: 77). Според нея той може да се разглежда като синтактично средство, изразяващо пасивна семантика. К. Куцаров подчертава, че въпросът за потенциален трети или четвърти залог в рамките на причастната система „стои по идентичен начин, както и при глагола“ (Куцаров, К.

⁶ Нужно е да отбележим, че в настоящото изследване сравнението на страдателните парадигми (българската и английската) ще бъде представено най-напред в чисто партиципиален контекст (по модела на К. Куцаров), т.е. като причастна парадигма, и едва след това традиционно – ще съпоставим пасивното изразяване в рамките на двете вербални системи.

2012: 35). Авторът анализира съчетанията от типа причастие⁷ + *се/си*. За reflexiva tantum-причастията като *сmeeщ се, спомнящ си* К. Куцаров отчита, че трябва да се третират като словоформа в деятелен залог, тъй като нямат невъзвратно съответствие (срв.: *сmeeщ се* – **сmeeщ*, *спомнящ си* – **спомнящ*). Съчетанията от типа *миещ се, пишещи си* разглежда като две отделни части на речта – причастие (*миещ, пишещи*) и възвратно лично местоимение (*се, си*). Същинска пасивна семантика сигнализират съчетанията от типа *строящ се*. Поради липсата на идентичност и въз основа на полифункционалността на частицата *се* К. Куцаров констатира, че примерите от типа *строящ се* експлицитно пасивността описателно (посредством лексикални модификатори), а това съответно изключва възможността за наличието на трети залог. Изследователят обаче допуска, че пасивно-възвратното залогово значение би могло да се граматикализира на един по-късен етап от развитието на езика, ако частицата *се* се слее с причастията *строящ, миещ* и др. и започне да изпълнява функцията на флексия (**строящсе, *миещсе*). Заключение е, че в съвременния български език има само два граматикализирани залога (деятелен и страдателен) и изразяването им се осъществява в границите на причастната парадигма (вж. Куцаров, К. 2012: 36 – 37).

В английските граматикални обикновено се посочва, че залогът е граматическа категория на глагола, чиято цел е да отрази отношението между действието и глаголния субект (вършителя на действието). Някои автори обръщат специално внимание, че деятелните и страдателните залогови форми не би следвало да се разглеждат изолирано в границите на глаголната парадигма, тъй като „употребата им е свързана със структурата на цялото изречение“ (Кабакчиев 1998: 271). Според други изследователи страдателният залог „е вербална фраза, съдържаща миналото причастие на основния глагол в комбинация с един или повече спомагателни глаголи, от които поне един е спомагателният *be*“ (Спасов 1992: 73).

Пасивността в партиципиален контекст в българския и в английския език

Залогови значения изразяват партиципиалните форми в междуезиков план в границите на причастната система, без да е необходимо

⁷ К. Куцаров уточнява, че използва в конкретните примери само сегашни деятелни причастия, тъй като са максимално немаркирани с други граматични значения.

да бъдат свързани със спомагателен глагол (*an astonished look* – **учуден поглед**). Асиметрията е на формално равнище – българската партиципиална система си служи с две грамемии за двата залога. Деятелен залог сигнализират еловите причастия (*писал*), а страдателен – причастията на *-н/-т* (*писан*). Английският език разполага с една партиципиална форма (*past participle*), с която може да изразява активна или пасивна залогова семантика.

- **С *past participle* се изразява пасивна семантика**

Срв.: *Nowadays a broken heart will run to many editions.*

(Oscar Wilde)

*В наши дни **разбитото** сърце се радва на много преиздания.*

(прев. Кр. Тодорова)

- **С *past participle* се изразява деятелна семантика**

Срв.: *Breakfast **finished**, they withdrew into the cabinet.*

Приключили със закуската, те се оттеглиха в кабинета.

Любопитно е да отбележим тук, че в границите на страдателната парадигма (причастната) К. Куцаров не открива маркер на резултативността⁸. Адективиращите морфемии *-м*, *-н* и *-т* според него са индикатори на страдателния залог. Авторът отбелязва, че при причастията, образувани от свършени основи от първо и второ спрежение, опозицията резултативност ~ нерезултативност е възможна заради аористните основи на миналото страдателно причастие (*видим* ~ *видян*, *решим* ~ *решен*). Когато партиципиалните форми от страдателен залог са образувани от несвършени основи и/или от трето спрежение, резултативната експликация на *-н/-т*-причастията е едновременно извънконтекстова (*спускаем* ~ *спускан*), но и контекстово обусловена (в резултативен контекст). Посочвайки страдателните причастия единствено като имплицитно (контекстово) изразяващи резултативност, той обосновава нерезултативната им сигнализация със следните примери: *Сега имотът е продаван; Парите, държани вкъщи, се обезценяват.* След което подчертава, че в друг контекст „същите форми могат да представят събитието като резултат: *Имотът вече е продаван няколко пъти; Държаните под ключ пари са изчезнали“ (Куцаров, К. 2019: 326). Изводът е, че значението резултат от действие, което се изразява в случаи на страдателнопричастна употреба, се обуславя от лексикални и/или синтактични средства. Смятаме, че акционната семантика на страдателните причастия в определен контекст се потвърждава и от*

⁸ Ще припомним, че в българистиката се е утвърдило схващането, че всички страдателни форми са резултативни (вж. Куцаров, Ив. 2007).

факта, че пасивните партиципиални форми могат да се заменят със се-конструкция (изразяваща именно акционност), като изказването запазва пасивната семантика. Срв.: *Сега имотът е продаван* = *Сега имотът се продава*. Същото важи и за *Парите, държани вкъщи, се обезценяват* = *Парите, които се държат вкъщи, се обезценяват*. И обратно, резултативната семантика на същите страдателни причастия в другия контекст се потвърждава от обстоятелството, че пасивните партиципиални форми могат да се заменят с конструкции, съдържащи минало деятелно причастие, което маркира резултативността. Срв.: *Имотът вече е продаван няколко пъти* = *Имотът вече се е продавал няколко пъти* и *Държаните под ключ пари са изчезнали* = *Парите, които са се държали под ключ, са изчезнали*. Пасивната семантика се запазва от частицата *се*, а резултативността я сигнализира миналото деятелно причастие.

Нефинитна пасивност в английския език

За английския език са типични инфинитивни пасивни конструкции. Налични са следните:

1) Прост инфинитив – *to be invited*

Срв.: „I would like him *to be invited* by them. (the infinitive)“ – *Бих искал той да бъде поканен от тях* (прев. м. – Д. Д.) (Спасов 1992: 73). Очевидно българският преводен аналог на английската нефинитна форма *to be invited* е спрегаема глаголна форма. Формата *бъде поканен*⁹ е еквивалентна на *е поканен*, съответно преводният аналог на английската инфинитивна страдателна форма е спрегаема форма (пасивен перфект).

2) Перфектен инфинитив – *to have been fired*

Срв.: *Peter appears to have been fired* (*Петър, изглежда, е уволнен*).

Тъй като в съвременния български език инфинитивът е отпаднал, се наблюдава формална междуезикова асиметрия. Лингвистичните съответствия на английските инфинитивни пасиви в посочените два примера са страдателни форми в перфект.

⁹ Лексемата *да се разглежда* в случая като подчинителен съюз, а не като част от страдателната форма, тъй като въвежда подчиненото изречение. *Бих искал той (главно) да бъде поканен от тях* (подчинено).

Пасивното изразяване в границите на глаголната парадигма

Страдателните причастия (маркиращи пасивността) в съчетание със спомагателния глагол *съм* (маркиращ времето, лицето и числото) образуват пасивни времеви форми.¹⁰ На пръв поглед изоморфизъм в сравняваните езици по отношение на залоговото изразяване не се наблюдава. И в английския език (както в българския) пасивността се сигнализира от причастиято, а спомагателният глагол/или комбинацията от спомагателните глаголи маркират времето, лицето, числото, а в отделни случаи и вида на глагола. Невинаги обаче английската пасивна форма се предава по еднакъв във формално отношение начин на български език.

„Най-общо казано, същинските съответствия на английския пасив в българския език са от два типа“ (Кабакчиев 1998: 285). В единия случай са аналогични на английските и са формирани от спомагателния глагол *съм* (*бивам*)¹¹, а в друг се предават с частицата *се* и обикновено имат и еквивалент със *съм*.

Срв.: *This has taken the form of reducing staff in the administrative posts, redundant office workers being offered jobs in production* (Daily Worker) (Бархударов, Щелинг 1973: 151).

Това се е осъществило под формата на намаляване на персонала на административните длъжности, като на съкратените офис работници са предложени работни места в производството – прев. м. – Д. Д.

Срв.: „*Civil rights were systematically violated under the communist regime*“ и „*Гражданските права системно се нарушаваха/бяха нарушавани при комунистическия режим*“¹².

Относно характерните за българския език конструкции със *се*, които имат потенциал да изразяват пасивна семантика (функциониращи понякога като преводни съответствия на английските пасивни форми), Кр. Чакърва забелязва, че те имат по-особени функции. Тези конструкции се диференцират спрямо формите, съдържащи страдателно причастие, с „подчертана процесуалност, действеност и динамичност“ (Бараккова 1980: 139; цит. по Чакърва 2013: 78). Изследователката допуска, че посредством пасивните *се*-съчетания системата вероятно се стреми

¹⁰ Според установения модел страдателният залог не се разглежда като граматикализирано значение на страдателните причастия (*управляван, управляем*), а на сложни глаголни форми от типа *управляван съм* (вж. Куцаров, И. 2007; Ницолова 2008 и др.).

¹¹ Тук бихме могли да добавим и *бъда*.

¹² Пр. и прев. са на Кр. Кабакчиев (Кабакчиев 1998: 285), а почерн. е м. – Д. Д.

да произведе акционни корелати със страдателна семантика (от типа *чете се, пише се*, изразяващи действие) на пасивните резултативни форми от типа *четена е, писана е*, индикиращи резултат (вж. пак там). Именно отликата в семантиката – присъщата акционна (дуративна) семантика на възвратния пасив и типичната резултативна семантика за страдателния пасив, според Р. Ницолова стои в основата на невъзможността двата типа пасив да се интерпретират като „абсолютни синоними“ (Ницолова 2008: 240).

В английските граматика обикновено се представят следните пасивни времеви форми:

Сегашно просто: *The package is sent by express delivery. Пакетът е изпратен/се изпраща с експресна доставка.*

Сегашно прогресивно: *The package is being sent by express delivery. Пакетът се изпраща с експресна доставка.*

Известно е, че английските прогресивни (продължителни) времена служат за предаване на несвършения вид и итератива в българския език. Именно по вид се различава сегашната прогресивна пасивна форма (*is being sent* – се изпраща) от сегашната пасивна (*is sent* – се изпраща/е изпратен) в приведените примери.

Сегашно перфектно: *The package has been sent by express delivery. Пакетът е изпратен с експресна доставка.*

Минало: *The man was questioned by the police (Мъжът беше разпитан от полицията).*

Минало перфектно: *The man had already been questioned by the police (Мъжът вече беше разпитан от полицията).*

Миналото перфектно пасивно време в определени случаи се предава на български език с преизказни форми. Това се обуславя от контекста, тъй като в английския език няма еквивалентни преизказни форми на българските.

Срв.: *And then, one Thursday, nearly two thousand years after one man had been nailed (минало перфектно) to a tree for saying how great it would be to be nice to people for a change, a girl sitting on her own in a small café in Rickmansworth suddenly realized what it was that had been going wrong all this time, and she finally knew how the world could be made a good and happy place (Douglas Adams).*

Тогава, един четвъртък, близо две хиляди години след като един мъж бил прикован на дърво, защото казал колко хубаво би било да бъдеш добър към хората по изключение, момиче, което стояло само в малко кафене в Рикмансуърт, изведнъж осъзнало какво е това, което се би-

ло обърквало през цялото време, и най-накрая разбрало как светът може да се превърне в добро и щастливо място – прев. м. – Д. Д.

Минало прогресивно: *The man was being questioned by the police* (Мъжът беше разпитван от полицията).

Миналото прогресивно (продължително) маркира итеративността у причастието. Срв.: *was questioned* (беше разпитан) и *was being questioned* (беше разпитван).

Бъдеще: *The man will be questioned by the police.* Мъжът ще бъде разпитан от полицията.

Бъдеще перфектно: *The man will have been questioned by Friday.* Мъжът ще е (бъде) разпитан до петък.

Спомагателният глагол в пасивните конструкции е обикновено *be*. Той обаче, както отбелязват авторите на английска граматика, „има сериозен претендент“. Това е глаголят *get*, „който по повечето си синтактични функции не е спомагателен“ (Куърк, Грийнбаум, Лийч, Свартвик 1985: 160)¹³. Те са от типа *The dog got run over* Кучето бе прегазено (без да се упоменава от какво/от кого е било прегазено).

В известни случаи граматическото значение на залога в глаголните форми може да противоречи на активния или пасивния характер на самото лексикално значение на думите (Смирницки 1959: 267).

В следните примери граматическото значение на залога е активно – *They sell the book* и *The book sells well* (Те продават книгата и Книгата се продава добре). В *The book sells well* лексикалното значение е пасивно, но от граматична гледна точка е активно (пак там: 270). Именно в това се заключават същественията различия на страдателния залог и пасивното значение на самия глагол.

В обобщение ще открий основните изводи, до които стигнахме:

Несъмнено пасивността в двата езика се сигнализира от партиципалната форма. При залоговостта в контекста на причастието обаче има формална междуезикова асиметрия. Българският език разполага с минали деятелни и минали страдателни причастия, докато в английския език миналото причастие е едно. То може да експлицира пасивност или активност и това се обуславя от контекста.

Предвид отсъствието на инфинитив в системата на съвременния български език лингвистични съответствия на пасивните английски инфинитиви са финитни форми, включващи страдателно причастие.

Английският език разполага с повече времеви пасивни форми, тъй като посредством прогресивните (продължителните) времена, ко-

¹³ Прев. м. – Д. Д.

ито в българския език липсват¹⁴, най-често се означава аспектуална семантика на миналото причастие. От друга страна, едни и същи пасивни форми (напр. *had been sent*) се използват за предаване на свидетелска (*беше изпратен*) и преизказна пасивна семантика (*бил изпратен*) с оглед на контекста, тъй като английският език не разполага с преизказни форми.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*.] София: Наука и изкуство, 1978.
- Баракова 1980:** Баракова, П. Семантика и дистрибуция на пасивните конструкции в съвременния български книжовен език. [Barakova, P. *Semantika i distributsiya na pasivnite konstruksii v savremenniya balgarski knizhoven ezik*.] // *Въпроси на съвременния български език и неговата история, Известия на института за български език, кн. XXIV*. София, 1980, 137 – 202.
- Бархударов, Щелинг 1973:** Бархударов, Л. С., Штелинг, Д. А. *Грамматика английскогo языка*. [Barhudarov, L. S., Shteling, D. A. *Grammatika anglijskogo jazyka*.] Москва: Высшая школа, 1973.
- Георгиев 1979:** Георгиев, Вл. Трите залога в българския език: деятелен, страдателен и засебен. [Georgiev, Vl. *Trite zaloga v balgarskiya ezik: deyatelen, stradatelen i zaseben*.] // *Български език, год. XXIX, кн. 3*. София, 1979, 98 – 113.
- Димитрова 2019:** Димитрова, Д. Към въпроса за страдателния залог в българския и немския език. [Dimitrova, D. *Kam vaprosa za stradatelniya zalog v balgarskiya i nemskiya ezik*.] // *България и европейското културно наследство. Сборник с доклади от V международна интердисциплинарна конференция за студенти и докторанти*. Виена, декември 2018. София: Национално издателство „Аз-буки“, 2019, 64 – 73.
- Иванова, Чолакова 1980:** Иванова, К., Кр. Чолакова. Мотивираност на пасива в българския език. [Ivanova, K., Kr. Cholakova. *Motiviranost na pasiva v balgarskiya ezik*.] // *Езиковедски проучвания в чест на Владимир Георгиев*. София: БАН, 1980.
- Кабакчиев 1998:** Кабакчиев, К. *Английска граматика. Основни проблеми за българите, изучаващи английски език*. [Kabakchiev, K.

¹⁴ Поради наличието на свършени, несвършени и итеративни глаголи.

- Angliyska gramatika. Osnovni problemi za balgarite, izuchavashti angliyski ezik.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1998.
- Куцаров, Ив. 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, I. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Куцаров, К. 2012:** Куцаров, К. *Българското причастие.* [Kutsarov, K. Balgarskoto prichastie.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.
- Куцаров, К. 2019:** Куцаров, К. *Българските лексемни класове и учението за частите на речта. Дисертация за придобиване на научна степен „доктор на науките“.* [Kutsarov, K. Balgarskite leksemni klasove i uchenieto za chastite na rechta. Disertatsiya za pridobivane na nauchna stepen „doktor na naukite“.] Пловдив, 2019.
- Куърк, Грийнбаум, Лийч, Свартвик 1985:** Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language.* New York: Longman, 1985.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Смирницки 1959:** Смирницкий, А. И. *Морфология английского языка.* [Smirnitskiy, A. I. Morfologia angliyskogo jazyka.] Москва: Литература на иностранных языках, 1959.
- Спасов 1992:** Spasov, D. *The Verb in the Structure of English.* Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 1992.
- Чакърова 2013:** Чакърова, Кр. За статута на конструкции от типа съм + минало страдателно причастие в съвременния български език. [Chakarova, K. Za statuta na konstruktsiite ot tipa sam + minalo stradatelno prichastie v savremenniya balgarski ezik.] // *Славистика IV. В чест на XV международен славистичен конгрес в Минск, 70 – 84.*

ЕКСЦЕРПИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Красимира Тодорова (прев.). Оскар Уайлд. Портретът на Дориан Грей,** 1980. <<<https://chitanka.info/text/8268-portretyt-na-dorian-grej>>>
- Douglas Adams 2005:** *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy.* New York: The Random House Publishing, 2005.
- Oscar Wilde. The Picture of Dorian Gray,** 1890. <<<https://www.shmoop.com/picture-dorian-gray/chapter-1-full-text-10.html>>>

КРЪГЛА МАСА
„МЪЖЪТ И ЖЕНАТА
ВЪВ ФРАЗЕОЛОГИЯТА
НА СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ“*

* Кръглата маса е организирана по проект ФП19-ФлФ-008 към Фонд „Научни изследвания“ при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

**ЗА ВТОРИЧНАТА ЕКСПРЕСИВИЗАЦИЯ
НА НЯКОИ ПЕРИФРАЗИ С РЕФЕРЕНТ *ЖЕНИ(ТЕ)*
В РУСКИЯ МЕДИЕН ДИСКУРС¹**

Силвия Петкова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**ON THE SECONDARY EXPRESSIVIZATION OF SOME
PERIPHRASES REFERRING TO WOMEN
IN RUSSIAN MEDIA DISCOURSE**

Silvia Petkova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The study is focused on figurative periphrases which refer to women in Russian print media. The starting point for the discussion is the notion that the conventional periphrases are an important part of the phraseological fund of a language and the examination of their functioning in discourse can reveal some salient features of contemporary value system. In newspaper articles, the conventional periphrases referring to women tend to be used in a polemical or ironical type of context. In such cases the effect of secondary expressivization is observed, which shows the speaker's attitude to traditional gender stereotypes reflected in language. When applied to the units under consideration, the rhetorical devices of negation, oxymoron, antithesis and wordplay enable the journalists to challenge the established mental models and address some gender-sensitive social issues.

Key words: Russian language, periphrases, gender stereotypes, irony, speaker's attitude

Обект на това изследване са образните перифрази, които служат за назоваване на лица от женски пол в руския език. Отп-

¹ Това изследване е осъществено в рамките на научния проект „Експресивност и оценка в руския периодичен печат от началото на 21. век до днес“ с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ към СУ „Св. Климент Охридски“ – договор № 80-10-123/15.04.2019 г.

равна точка на представения анализ е убеждението, че конвенционалните перифрази биват пропускани в класификациите на фразеологичните единици.

Както е известно, перифразата е израз, който непряко, описателно назовава предмети и явления от действителността. Иносказанията, отнасящи се към тази категория, имат предимно емоционално-експресивен, оценъчен характер и извеждат на преден план определено качество на денотата.

Според концепцията на И. Р. Галперин интересуващите ни езикови единици се делят на: а) традиционни перифрази (техният смисъл е ясен и без представянето им в подходящ контекст, за изясняване на значението им не е необходима допълнителна информация); б) оригинални перифрази (авторски, създадени от писателите) (вж. Галперин 1958: 159).

Подобна типология откриваме и в трудовете на В. П. Москвин, където перифразите се класифицират според степента им на усвояемост от езиковата система. Диференцират се: а) езикови перифрази, които са общоизвестни и принадлежат към системата на езика; б) речеви перифрази, които са характерни за стила на определен автор (вж. Москвин 2006: 37).

Като се опираме на тези двучленни класификации, смятаме за подходящо разграничаването на устойчиви и оказионални перифрази.

Устойчиви са перифразите, които са в една или друга степен идиоматични и значението им е добре известно на представители на съответната лингвокултурна общност. За руския език такива са например изразите: *солнце русской поэзии* (вместо *А. С. Пушкин*), *архитектор перестройки* (вместо *М. С. Горбачев*), *злодейка с наклейкой* (вместо *водка*), *стражи порядка* (вместо *полицейские*).

Оказионални са перифразите, които се образуват свободно в процеса на речта и имат несистемно значение, което е валидно само за съответния контекст, например поетичните перифрази *задумчивые гиганты* (вместо *горные вершины*), *душистый ковер* (вместо *трава*).

Към фразеологията могат да бъдат отнесени устойчивите перифрази, тъй като те подлежат на каталогизация като общоизвестни словосъчетания, чиито конституенти образуват смислово цяло. Трябва да признаем обаче, че подобно на повечето вербални единици, определяни като езикови клишета, перифразите рядко попадат в ползването на фразеолозите, тъй като принадлежат към периферията на фразеологичната система. Обикновено те се интерпретират в лингвистичната литература като реторични фигури, които усилват въз-

действието върху адресата, внасят разнообразие в изказа и дават възможност да се избегнат повторенията. От друга страна, интензивната им употреба в съвременната речева практика, и по-специално в медийния дискурс, ни кара да се замислим върху особеностите на тяхното функциониране, върху контекстуалните условия, в които те реализират прагматичния си потенциал в качеството си на фразеологични единици.

За повечето от традиционните перифрази е характерно избледняване на метафоричния образ (рус. *стертая метафоричность*) в резултат на честото им използване в речта. Това е стимул за авторите на медийни текстове да търсят начини да освежат остротата на възприятието на образите, изградени от перифразите, като ги представят в нов ракурс.

Наблюденията ни върху езика на руските печатни медии показват, че перифразите с референт *лица от женски пол* не са изключение. Представените в тях ментални стереотипи в редица случаи биват оспорвани и/или подлагани на смислова модификация. Това им придава нов експресивен заряд, който е вторичен спрямо първоначално заложената в тях експресия, вече загубила яркостта си. С други думи, наблюдава се вторична експресивизация на перифразите.

За да разгледаме по-отблизо механизмите за вторичната експресивизация на перифразите, отнасящи се до жените, в руските печатни медии, подбрахме контексти на употребата на перифрази от **три семантични групи. Те назовават:**

- **жените в тяхната съвкупност: *слабый пол, прекрасный пол, нежный пол, прекрасная половина человечества, ребро Адама* и др.;**
- **жената по отношение на връзката ѝ с определен мъж: *вторая половина, дражайшая половина, законная половина, лучшая половина, подруга жизни, спутница жизни, дама сердца, подруга сердца* и др.;**
- **представителките на конкретна социална група. Като пример беше взет синонимният ред от евфемистични перифрази, заместващи думата *проститутка*: *жрица любви, представительница древнейшей профессии, женщина легкого поведения, дама с камелиями, дама полусвета, девушка по вызову, девушка без комплексов, ночная бабочка, ночная фея* и др.**

В рамките на първата група интерес представлява спецификата на употреба на добре известната перифраза *слабый пол* в медийните текстове.

Авторите на един от най-новите речници на руските поговорки предлагат следното определение на тази фраза: „Книжн. О женщинах. Восходит к древнеримскому писателю Апулею“ (Мокиенко, Никитина 2007: 515). Тя се базира на архетипната опозиция *мъж – жена* и свързаната с нея опозиция *силен – слаб*. Според заложената в перифразата културен код образът на жената се отъждествява с физическа и духовна слабост, с липса на достатъчно воля и способност да проявява характер и ум. В изграждането на образа на фразеологизма участва скритата поляризация на женското и мъжкото начало: *слабый пол – сильный пол*. Тук е отразена еталонната за европейските народи представа, че жената е крехко същество, което отстъпва на мъжа във физическо и интелектуално отношение и затова се нуждае от неговата защита и покровителство. Сходни перифрази откриваме и в други европейски езици: срв. англ. *the weaker sex*, фр. *le sexe faible* (вж. Телия 2006).

Нашето съвремие предоставя многобройни доказателства за това, че традиционната представа за жените като за слаби същества подлежи на ревизия. Затова напълно обясним е фактът, че в руския медиен дискурс се регистрира тенденция към отхвърляне на стереотипа, отразен в разглежданата перифраза. По-долу са представени примери за две от най-често прилаганите полемични техники, насочени към разчупване на установения андроцентричен модел.

(1) **Слабый пол показываает силу** <На Уимблдоне во вторник был «женский день»>

... Собранность дала себя знать в решающий момент. Недостигаемая «укоротка» и два мощных удара справа принесли 25-летней Дженнифер победу в 3-м сете со счетом 6:3. А рядом на первом корте в это время мстила за Серену ее сестра Винус. Она в пух и прах разнесла француженку Натали Тозья (Комсомольская правда, 05.07.2001).

(2) **Неслабый пол: три истории о женщинах, которые сильнее мужчин** <Накануне 8 марта „Комсомольская правда – Самара“ встретила с самыми сильными женщинами Самарской области, которые жмут по 545 кг.> (Комсомольская правда – Самара, 07.03.2018).

Заглавието на първия текст представлява оксиморон, в който се съчетават понятията *слабост* и *сила*. Чрез него журналистът заявява

позицията си, че звездите на женския тенис само условно могат да бъдат наречени *слаб пол*, тъй като за тях изобщо не е характерна физическа немощ. Тезата за впечатляващата сила на тенисистките е подкрепена и с фрагменти от текста, в които действията на две от именитите участнички в турнира „Уимбълдън“ са описани с изразите *мощный удар* и *разнести в пух и прах*.

В (2) авторът използва негацията, за да полемизира пряко с еталонната представа за слабостта на жените. Въздействието на отрицанието, трансформиращо перифразата, се допълва и от ефекта на когнитивния шок, породен от информацията, че предстои да бъдат разказани историите на жени, които са по-силни от мъжете (*сильнее мужчин*).

На оксиморона като реторичен похват разчита и авторът на заглавие (3). За разлика от (1) обаче тук се отрича валидността на другия възможен прочит на компонента *слабый*, а именно: ‘незначителен, намиращ се в подчинено положение’.

(3) **Влиятельный слабый пол** <Новый рейтинг Forbes> (Московский комсомолец, 25.08.2011)

Публикацията представя класацията на списание „Форбс“ на най-влиятелните жени в света. Самата същина на информацията опровергава заложеното в перифразата схващане, че жените са съсловие, което не играе важна роля в обществения живот.

Интерес представляват и случаите, когато кавичките се използват като средство за дистанциране от общоприетия израз:

(4) **Лучшие мужчины – это женщины: пришло время забыть о „слабом поле“** <Гендерный переворот> (Московский комсомолец, 06.03.2019)

Авторът на публикацията разсъждава върху джендърния преврат като неоспорима реалност в наши дни. Според него в съвременното ни социалните роли на мъжа и жената напълно се различават от някогашния модел. Кавичките, с които е маркирана устойчивата перифраза, са израз на несъгласие със съществуващия от векове ментален стереотип. Констатацията, че е време да забравим за „слабия пол“, е езикова рефлексия върху уместността на употребата на самата номинативна единица. В подкрепа на необходимостта да бъде отхвърлено закостенялото разбиране, че жените са слаби същества, заглавието започва с прецедентното изказване „Лучшие мужчины – это женщины“. То е препратка към известното стихотворение на Евгений Евтушенко

„Женщинам“ (1961 г.), според чието послание жените проявяват героизъм и мъжество, за които може да им завиди всеки мъж:

*Я не верю в слабость вашу, жертвенность,
от рожденья вы не таковы.*

***Женственной намного ваша женственность
от того что мужественны вы.***

*Я люблю вас нежно и жалеюще,
но на вас завидуя смотрю,
Лучшие мужчины – это женщины.
Это вам я точно говорю.*

Друга широко употребявана перифраза – *прекрасный пол* – извежда на преден план представата за жените като за физически привлекателни създания, отличаващи се с външно обаяние. Известно е, че на женската красота се придава голямо значение още в антични времена. По-късно, в епохата на рицарството, тя е въплътена в образа на *Прекрасната дама* като идеал за физическо и духовно съвършенство. Образът на перифразата *прекрасный пол* се базира на идеята, че красотата е особено ценно, желано качество на жената, докато при мъжа тя не е от значение. Сходни перифрази има и в други европейски езици – срв. англ. *the fair sex*, фр. *le beau sexe* (вж. Телия 2006).

Следното заглавие илюстрира възможностите за употреба на тази перифраза в полемичен контекст:

(5) Прекрасный пол превратился в хладнокровных альфа-самок

... теперь помимо альфа-самцов на тропу войны за жизненный успех вышли женщины. Чтобы добиться успеха на любом традиционно мужском поприще, женщина должна быть умнее, сильнее, хитрее и изворотливее. Она должна уметь интриговать, подсиживать, предавать. Уничтожать не только прямых конкурентов, но и вообще всякого, кто может представлять хотя бы теоретическую угрозу её карьере (Комсомольская правда, 11.08.2018).

Заглавието се гради на антитезата *прекрасный пол – хладнокровные альфа-самки*. Така журналистът внушава негативно отношение към трансформацията, която според него претърпяват жените в наши дни – от красиви и нежни същества те се превръщат в безмилостни кариеристки, които са готови да си проправят път към върха с всякакви средства. Тук откриваме поредното доказателство за важната роля на прагматичния заряд на медийното заглавие при интерпретацията

на цялостния смисъл на публикацията. Разсъждавайки върху начините за изразяване на оценка в руската преса, Е. Раденкова подчертава решаващото значение на заглавията, в които „тоналността реализира определена нагласа на възприятие на медийното съобщение като неутрално или емоционално, конфликтно или кооперативно, сериозно или комично, доброжелателно или агресивно“ (Раденкова 2019: 141). В разглежданата статия журналистът се стреми чрез тоналността на заглавието да настрои читателя към критична емоционална оценка на актуалната ситуация, представена в основния текст. При този емотивно наситен начален тласък за адресата е невъзможно да остане равнодушен към съдържанието на статията, в която съвременните жени са обрисувани като войнстващи създания, твърде различни от традиционните естетизирани представи за тях.

Избледнелият образ, съдържащ се в перифразата, може да бъде „освежен“ и благодарение на образуването на сравнителна степен от изходната форма. Този по-рядко срещан похват е използван в публикация, разказваща за конкурс за красота, на който е избрана най-красивата майка в Русия:

(6) Родина-мать берет

По поводу Дня независимости России в казино „Кристалл“ выбирали самую красивую маму страны. ... Поскольку все участницы оказались замужем, и у большинства **менее прекрасная половина** сидела в зале, обычных для конкурсов красоты энергичных мужчин здесь не было (Коммерсантъ, 14.06.2000).

Свидетели сме на необичайна препратка към устойчивата перифраза *прекрасная половина человечества* чрез конструиране на официалната перифраза *менее прекрасная половина*, чийто референт са съпрузите на участничките в конкурса. Това придава шеговита тоналност на текста и същевременно актуализира идеята, че жените без съмнение са по-красивата част от човешкия род.

Нашите наблюдения показват, че авторите на статии в руската преса често си служат с перифрази, които по произход са цитати (прецедентни изрази). Ще разгледаме два типични примера за употреба на перифрази от интертекстуален тип, чийто референт са жените.

В статия, поставяща въпроса за недостатъчния брой жени, заемащи ръководни държавни постове в Русия, като заместител на съществителното *женщины* е използвана перифразата *прекрасные леди*. Тя е препратка към заглавието на популярния мюзикъл „Моята прекрасная лейди“ (англ. *My Fair Lady*), създаден по пиесата на Бърнард

Шоу „Пигмалион“. С употребата на фразата, която очевидно звучи твърде „изискано“, в съчетание с думата *толпы* (бълг. *тълни*) авторът постига стилистично-оценъчна парадоксалност на изказа. Това води до „олекване“ на текста, до представяне на проблема в недотам сериозна светлина.

(7) Амазонки в загоне

Пет години тому назад Ельцин подписа специален указ – об увеличении количества женщин в федеральных и региональных органах власти. Как и в случае с многими другими указами хозяина Кремля, результат оказался близким к нулю. Сегодня большинство чиновников даже не помнит о существовании этого документа. Но что бы было, если бы события развивались по-другому? Если бы коридоры российских властных чертогов заполнили толпы **прекрасных леди**? (Московский комсомолец, 06.03.2001)

Към крилатите перифрази с референт *жените* можем да отнесем и метонимната номинация *ребро Адама*, визираща библейския сюжет за създаването на жената от реброто на първия мъж. Перифразата, отразяваща менталния стереотип за вторичността на жената спрямо мъжа, е обект на езикова игра в заглавието на публикация, в която се обсъжда темата за женския бокс:

(8) Затрещали **ребра Адама** <Что скажут мужчины из МОК?>

18 октябрия в физкультурно-оздоровительном комплексе «Горизонт», расположенном в 47 километрах от Москвы, прошла первая в истории матчевая встреча сборных команд России и Украины по женскому боксу. Данное событие стало одним из последних этапов подготовки к чемпионату мира по боксу среди женщин. Всемирный женский, извините за выражение, «мордобой» пройдет в конце ноября в Китае. Ожидается, что там же будет принято историческое решение о включении этого вида спорта в программу Олимпиады 2012 года в Лондоне! (Московский комсомолец, 22.10.2008)

Към библейската фраза е приложен игровият похват двойна актуализация на смисъла. Буквализацията на значението, постигната чрез употребата на перифразата в множествено число в съчетание с глаголната форма *затрещали*, създава подчертано натуралистична представа за женския бокс. Чрез нея авторът изразява крайния си скептицизъм относно ползите от включването на този вид спорт в списъка на олимпийските дисциплини. Гротескният образ на пукащите „ребра Адамови“ изпъква още по-отчетливо на фона на грубо сар-

кастичния израз *всемирный женский „мордобой“*, използван в текста като синоним на световния шампионат по бокс за жени.

В рамките на втората семантична група ще се спрем на две перифрази, които образно назовават жената в ролята ѝ на съпруга.

Перифразата (*чья-либо*) *дражайшая половина* се употребява като синоним на по-разпространения вариант (*чья-либо*) *вторая половина*. Подобно на повечето фразеологични единици, които се категоризират като архаични в съвременния език, изразът *дражайшая половина* се появява в медийните текстове предимно при реализация на стратегията на иронията.

(9) Как и где одеваются политики и их жены

Мы никогда не сомневались в том, что наши политики не бедствуют. Чтобы это понять, необязательно подходить к ним близко. Тот же телеэкран свидетельствует: кому-то все-таки чертовски хорошо живется на Руси.

Супруги политиков на публике появляются нечасто. Но статус мужа диктует: жена должна соответствовать. Во внешнем облике, естественно, тоже. Так сколько же стоит гардероб высшего чиновника и его *дражайшей половины*? И где эти публичные люди совершают покупки? Может быть, за границей? Вовсе нет. Зарубежный шопинг тоже имеет место. Но чаще свой гардероб наши суперзанятые политики пополняют в родном Отечестве. Причем в самом центре Москвы, в непосредственной близости от места работы, **в дорогих бутиках**, по которым мы и прошлись (Комсомольская правда, 30.06.2005).

Подигравателната тоналност е създадена още в началния абзац, където по отношение на политиките е употребен преднамерено смекченият израз *не бедствуют* вместо *живут богато*. Перифразата *дражайшая половина*, чийто денотат е обобщеният образ на съпругата на високопоставения политик, участва в игра на думи, подсилваща ироничното звучене на текста. Игровата техника се основава на преднамерения сблъсък на значенията на енокоренните прилагателни в словосъчетанията *дражайшая половина – дорогие бутики*, в резултат на който при прочита на значението на перифразата възниква остроумна двусмислица.

Към разглежданата група принадлежи и перифразата *подруга жизни*. Според известния речник на М. И. Михелсон тя е буквален превод от немския израз *Lebensgenossin* и е фиксирана в руската литература още през 19. век (Михелсон 1912: 645). Както често се наблюдава при фразеологизмите, звучащи високопарно или сантимен-

тално, тази перифраза се употребява в медийните текстове за създаване на иронична тоналност.

(10) **Смиренная страдалица.** Она не ругает мужа почем зря и ничего не требует. Но делает это так, что мужчина чувствует себя полнейшим ничтожеством, с которого и спрашивать-то что-либо бесполезно. [...] Особенно опасна такая „подруга жизни“, по мнению Олега Шевченко, в трудное кризисное время. Представьте: человек потерял работу, переживает, сомневается в своих силах, а жена твердит, что все, хана, кому он нужен, сейчас и хорошему специалисту места не найти, не то что ему... Тут у самого стойкого руки опустятся! (Московский комсомолец, 04.04.2015)

Маркирането с кавички на перифразата *подруга жизни* е сигнал за задействане на механизма на ироничното дистанциране. Тук е мястото да припомним, че иронията априори е свързана с изразяването на негативна оценка, но по индиректен начин, поради което интензитетът на илокутивната сила варира в зависимост от контекста. Както отбелязва Д. Хамзе, синтетичният компонент *Аз иронизирам* е резултат от акта *Аз оценявам*, чиито разновидности са актовете *неодобрение, недоволство, презрение, критика, порицание, укор, обвинение, осъждане* (Хамзе 2013: 83). В случая можем да определим предаденото чрез иронията отношение като осъждане на поведението на онези жени, които в противовес на социалните очаквания да бъдат „другарки в живота“, всъщност вредят на мъжете си, като ги обезкуражават и ги карат да се примирят с неуспеха си. Индиректната оценка, чийто носител е перифразата, е подсилена и от пряката квалификация *опасна*.

Интерес представляват и евфемистичните перифрази, които придават по-благоприятен облик на езиковия знак, отнасящ се към определен табуиран или „неудобен“ референт. При евфемизацията „фокусът на възприемане на обекта се измества [...] чрез извеждане на нежелателния признак извън рамките на актуалната семантична структура“ (Ботороева 2011: 7). Следователно, колкото повече евфемистичната перифраза се отдалечава от първообраза на референта, толкова по-висока е степента на смекчаване на негативните конотации.

Типичен за тази група е синонимният ред от перифрази, заместващи думата *проститутка*. В руския език откриваме голямо изобилие от образни фразеологични съчетания, „облагородяващи“ съответния денотат. Наред с отдавна утвърдените *жрица любви, представительница древнейшей профессии, женщина легкого поведения* често се използват и някои по-модерно звучащи перифрази: *девушка по вызову, девушка без комплексов, ночная бабочка, ночная фея* и др.

Част от тези иносказания откриваме в следния текст:

(11) „Страшно прибыльно“: самостоятельные **ночные бабочки** открыли „точку доступа“ на Новорижском шоссе

Трех **девушек легкого поведения** обнаружили оперативники в лесополосе в Красногорском районе – **сотрудницы эротического фронта** трудились самостоятельно, не прибегая к услугам сутенеров и охраны, сообщили в пресс-службе подмосковного управления МВД.

„Точка доступа“ располагалась на Новорижском шоссе, которое, по признанию самих **жриц любви**, является довольно прибыльным местом (Комсомольская правда, 20.11.2017).

Като ключов компонент на микротекста на заглавието е избрана перифразата *ночная бабочка*, представяща в романтична светлина жените, извършващи платени сексуални услуги. Тя започва да се употребява като евфемизъм в края на 20. век и води началото си от едноименната песен с драматичен текст, изпълнявана от Олег Газманов (вж. Сеничкина 2008: 275). Все още живата образност на зооморфната номинация е призвана да привлече интереса на читателя към публикацията. В заглавието метафоричната перифраза се озовава в ироничен контекст, изграден върху един от разпространените похвати за постигане на комичен ефект – смесването на стиловете. Евфемизмът, рисуващ поетичния образ на нощната пеперуда, рязко контрастира с елементите на деловия език: наречието *прибыльно* и номинативната фраза „точка доступа“, свързана с областта на интернет технологиите. Стилизовото противоречие в заглавието ориентира читателя към иронична интерпретация на основния текст, в който освен общоизвестните устойчиви перифрази *девушки легкого поведения* и *жрицы любви* откриваме и казионалната перифраза *сотрудницы эротического фронта*. Този авторски израз добавя допълнителни нюанси към изразената иронична оценка, тъй като наподобява перифразата *бойцы невидимого фронта* (вместо *разведчики*), асоциирана с висок героизъм. Описвайки денотативната ситуация чрез богат набор от перифрази, журналистът съумява в интересна форма да разкаже пикантния новинарския сюжет с действащи лица жени, за чиято професия не е прието да се говори директно.

В руския език се забелязва тенденция за постоянно обновяване на състава на перифразите. За това свидетелства и едно от новите попълнения в разглежданата семантична група, чийто автор е президентът на Русия. На пресконференция през 2017 г. Владимир Путин коментира скандал, свързан с предполагаемата среща на Доналд Тръмп с представителки на най-древната професия по време на посещение в

Москва през 2013 г. Информацията се базира на доклад на британското разузнаване, но според руския президент е малко вероятно тя да е достоверна. Ето как звучи част от коментара му, цитиран в медиите:

(12) Это человек, во-первых, взрослый уже. А во-вторых, человек, который ну не всю жизнь, но многие годы занимался организацией конкурсов красоты, общался с самыми красивыми женщинами мира. Вы знаете, я с трудом могу такое представить, что он побегал в отель встречаться с нашими девушками с пониженной социальной ответственностью (РИА Новости, 17.01.2017).

Тази новосъздадена евфемистична перифраза бързо се превръща от авторска в устойчива. Успехът ѝ се дължи на имитацията на политически коректната реч, в която преките наименования на някои стигматизирани професии и социални групи се заменят с поликомпонентни словосъчетания, звучащи доста неопределено. В случая камуфлирането на денотата става чрез изместване на фокуса от платения секс като тема табу към далеч по-приемливата тема за социалната отговорност. Абсурдът на този семантичен преход съвсем закономерно генерира комизъм.

Осъщественият анализ показва, че авторите на медийни текстове използват ресурсите на перифразата, за да реализират по ярък начин комуникативните си намерения за изразяване на определено отношение към обсъжданите събития, в които жени(те) са главни действащи лица. В повечето случаи повторното „съживяване“ на избледнелия вследствие на продължителна употреба образ на перифразата става възможно чрез поставяне на добре познатото езиково клише в необичаен контекст. Прилаганите похвати за вторична експресивизация на перифразите, сред които се открояват оксиморонът, антитезата, играта на думи и смесването на стиловете, не само придават на изказа желаните стилистични нюанси, но имат и смислообразуваща функция – те имат съществен принос за трансфера на съдържателно-концептуалната и подтекстовата информация в медийния дискурс.

ЛИТЕРАТУРА

Галперин 1958: Гальперин, И. Р. *Очерки по стилистике английского языка*. [Gal'perin, I. R. *Ocherki po stilistike anglijskogo jazyka*.] Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1958.

Ботороева 2011: Ботороева, Ю. С. *Лингвосемиотические аспекты эволюции эвфемизма в контексте времени культуры* (на материале

английского языка). [Автореферат диссертации ... канд. филол. наук. [Botoroeva, J. S. Lingvosemioticheskie aspekty evoljutsii evfemizma v kontekste vremeni kul'tury (na materiale anglijskogo jazyka).] Иркутск, 2011.]

Михелсон 1912: Михельсон, М. И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. [Mihel'son, M. I. Russkaja mysl' i rech'. Svoe i chuzhoe. Opyt russkoj frazeologii. Sbornik obraznyh slov i inoskazanij.] СПб.: Русские словари, 1912.

Мокиенко, Никитина 2007: Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. *Большой словарь русских поговорок.* [Mokienko, V. M., Nikitina, T.G. Bol'shoj slovar' russkih pogovorok.] Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007.

Москвин 2006: Москвин, В. П. *Русская метафора: Очерк семиотической теории.* [Moskvin, V. P. Russkaja metafora: Oчерk semioticheskoj teorii.] Москва: Ленанд, 2006.

Раденкова 2019: Раденкова, Е. *Фразеологичната единица като носител на образност и експресия в руския публицистичен текст.* [Radenkova, E. Frazeologichnata edinica kato nositel na obraznost i ekspresija v ruskija publitsistichen tekst.] // Сборник доклади от годишната университетска научна конференция на Националния военен университет „Васил Левски“, 27 – 28 юни 2019 г., Том 2, Научно направление „Педагогически и хуманитарни науки“, Велико Търново: Издателски комплекс на НВУ, 2019, 139 – 148.

Сеничкина 2008: Сеничкина, Е. П. *Словарь эвфемизмов русского языка.* [Senichkina, E. P. Slovar' evfemizmov russkogo jazyka.] Москва: Флинта, 2008.

Телия 2006: Телия, В. Н. (ред). *Большой фразеологический словарь русского языка.* [Telija, V. N. (ed.). Bol'shoj frazeologicheskij slovar' russkogo jazyka.] Москва: АСТ-Пресс, 2006.

Хамзе 2013: Hamze, D. *Irony in its pragmatic aspect // Forms of social communication in the dynamics of human society development. Materials digest of the XXXVII International Research and Practice Conference and the III stage of the Championship in philological, historical and sociological sciences (London, December 05 – December 10, 2012), London: IASHE, 2013, 82 – 84.*

**ПРЕДСТАВЯНЕТО НА МЪЖА И ЖЕНАТА
В РУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ
(ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНА СЪПОСТАВКА
НА ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ЕДИНИЦИ С ПРЯКА НОМИНАЦИЯ)**

Атанаска Тошева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**INTRODUCING THE MAN AND THE WOMAN IN THE RUSSIAN
PHRASEOLOGY
(LEXICAL-SEMANTIC COMPARISON OF PHRASEOLOGICAL
UNITS WITH DIRECT NOMINAL)**

Atanaska Tosheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article examines the semantic characteristics of nominals and the gender referee of idioms with components “man” and “woman” in the Russian language. The gender asymmetry in the phraseology manifests in the quantity as well as in the quality not only in relation to referee in sex, but also towards axiological characteristic of men and women. The changes, which are part of the phraseological-lexicological sources, in the gender stereotype are marked.

Key words: gender marked phraseological units; idioms with the component “man” and “woman”; gender stereotype; gender asymmetry; axiological characteristics of men and women in the Russian phraseology

Образните представи и възгледи върху поведението на жените и мъжете, тяхното мислене и взаимоотношения, определянето на техните социални, културни и когнитивни особености формират в езика определен джендърен стереотип. Не биологичните разлики на пола, а социокултурните норми определят психоемоционалните качества, формите на дейност и професията, а така също и моделите на поведение на мъжете и жените. Независимо от общочовешката им универсалност понятията „мъжественост“ и „женственост“ носят и определена национално-културна специфика. Фразеологията е един от фраг-

ментите на езика, в който най-ярко се отразяват националните и етно-културните представи в съзнанието на носителите на даден език (Доброволски 1997).

Изследването на фразеологията в джендърен аспект дава представа за влиянието на обществените отношения върху мисленето и възприятията на носителите на езика, а оттам и върху самия език. Да си мъж или жена, означава не просто да притежаваш определени анатомични особености, а преди всичко да изпълняваш определени, предписани от обществото, джендърни роли. В този случай ключов става въпросът как обществото възприема ролите на мъжа и жената. И в постмодерното общество системата от ценности и възгледите за света се формират от позицията на мъжа, от господството на патриархатната идеология с приоритет към мъжкото начало, логиката, рационалността и по-ниското йерархично положение на жената. Различните езици по различен начин отразяват неравноправния статут на половете в обществото. Една от проявите на това неравенство е джендърната асиметрия в езика (андроцентризмът на езика), т. е. неравностойната представеност в езика на лицата от мъжки и женски пол. Джендърната асиметрия може да бъде открита на различни равнища на езиковата структура, на фразеологично ниво тя намира израз преди всичко във факта, че докато фразеологизмите с компонент „жена“ отразяват предимно женски качества и характеристики, тези с компонент „мъж“ съдържат представа за общочовешки качества.

Във фразеологията е утвърдено мнението, че отделните фразеологични единици представляват компонент от фразеосемантични полета, т. е. отворени единства от различни видове фразеологизми, отнасящи се към дадена понятийна сфера (Георгиева 2003; Войславова, Делева 2018). Фразеологичните полета „мъж“ и „жена“ в руския език обединяват различни фразеологични единици, които влизат в определени отношения по възраст, родствени връзки (кръвни или некръвни), социален статус и оценъчен критерий. Съотношението на понятията „мъж“ и „жена“ с родовото понятие „човек“ е асиметрично – огромната част от фразеологичните единици, отнасящи се до характеристиката на лицата, са ориентирани към мъжа (с номинации *мужчина*, *мужик*, *он* или чрез форми на мъжки род). Лексикографската практика сочи, че основната част от тези фразеологизми се илюстрират с примери, които актуализират лица от мъжки пол, а за тълкуването им се използват синонимни субстантиви от мъжки род или съчетания с компонент *човек*, което имплицитно потвърждава андроцентричността на руския език (Емирова 2002: 210 – 212). Джендърната семантика

се актуализира и експлицира в речта чрез съчетаемостта на фразеологичните единици, а така също и в по-широкия контекст.

Във фокуса на съпоставката са фразеологизми с пряка джендърна номинация, включващи лексемите *жена, женищина, баба, женский, бабий, девушка, дева, мать (матушка), дочь, сестра – муж, мужчина, мужик, мужской, сын, отец, парень, брат, хозяин* и др. под.

Формираните в продължение на векове в духовно-менталното пространство на руския народ представи за разликите в мисленето, характера и поведението на мъжете и жените са намерили отражение във фразеологията. Руската фразеология отделя значително повече внимание на жената. В по-голямата си част фразеологичните единици (това важи с особена сила за пословиците и поговорките) атрибутират негативни качества на характера и нисък интелект, рисуват отрицателен аксиологичен портрет на жената през призмата на мъжа¹:

- Жената стои на по-ниско стъпало в йерархията на обществото и представлява същество „второ качество“ в сравнение с мъжа: *Курица не птица, а баба не человек; Кобыла не лошадь, баба не человек; У бабы дорога – от печи до порога; Женищина что курица – дай пинка и образумится; Жена не стекло – можно побить; Бабы хоромы недолго живут; Знай, баба, свое кривое веретено; Баба что мешок: что положишь, то и несет.* Влиянието на джендърните стереотипи е особено силно във фразеологичните единици, противопоставящи мъжете и жените: *Курице не быть петухом, а бабе мужиком; Я думала идут двое, аж нет: мужик с бабой; От нашего ребра нам не ждать добра; Велика Федора, да дура, а Иван мал, да удал; Сказано женищиной, а смысл мужской; Ум женищины – в ее красоте, красота мужчины – в его уме; Без мужа женищина, что лошадь без узды; Мужик в оба глядит, а жена промеж глаз норовит; Муж да собака на дворе, а баба да кошка в избе; Хороша та жена, что и мужчины разумеет дела; Мужик берет силой да умом, баба хитростью; Мужской ум говорит: надо, бабий ум говорит: хочу.* Според А. В. Кирилина женската дейност се противопоставя на мъжката като норма и отклонение от нормата, като правилно и неправилно (Кирилина 1999: 105–162): *Мужик без топора хуже бабы; Муж в поле пахать, а жена руками ма-*

¹ Негативната оценъчност като цяло е присъща на фразеологията и това е свързано не с джендърния фактор, а с маркираността на негативното и отразяването му в езика като отклонение от нормата на положителното.

- хатъ; Муж по дрова, жена – соломенная вдова; Торгуй, мужик, пиеницей, баба чечевицей; Флор плачет, а жена скачет; Муж в долгу, а жена в шелку.*
- Жените не се отличават с умствени способности, те са алогични и ирационални: *У бабы волос долог, да ум короток; Перекати-поле – бабий ум; Женские умы, что татарские сумы – переметны; Жена не умна – дому проруха.* Не са малко фразеологизмите, в които се противопоставя външната красота на ума и интелекта: *Красота до венца, а ум – до конца; Красива – еще не умна; У нас женщина тем и сохраняет свою красоту, что никогда ничего не думает; Ум и красота – не одного поля ягода.* Непълноценността на женския ум и женското творчество намира проява и в устойчивите съчетания: *женская логика; девичья память; женская литература; дамский роман.*
 - Жената има труден характер, тя е своенравна, властна, инатлива, избухлива и истерична: *С бабой не сговоришься; Бабе хоть кол на голове теши; Баба, что горшок: что ни влей, все кипит; Баба, что глиняный горшок: вынь из печи, он пуще кипит; Лучше раздражить собаку, нежели бабу; Собака умней бабы: на хозяина не лает; Бабу не переговоришь; За бабой последнее слово; Баба ужом свернется, а своего добьется; Жену не слушаешь – всухомятку покушаешь; Баба да бес – один у них вес; Еще тот и не родился, кто бы бабий норов узнал; Худо дело, коли жена не велела; Взял жену – забудь тишину; Без мужа женщина, что лошадь без узды; На женский норов не угодишь; Еще тот и не родился, кто бы бабий норов узнал; Женское свойство и на свинье не объедешь; Сатана в юбке.*
 - Жените са непостоянни и неверни: *У бабы семьдесят две увертки в день; У бабы семь пятниц на неделе; Девичьи (бабьи) думы изменчивы; Женское сердце, что котел кипит; Муж по дрова, жена – соломенная вдова; Женщина как сельская шапка: кто ее наденет, тому она и впору; Доступная женщина; Вавилонская блудница; Жрица любви; Крутить подолом (хвостом).*
 - Жените са бърбиви, празнословни, любопитни, обичат да клюкарстват и сплетничат: *Где баба – там рынок, где две – там базар; Три бабы – базар, а семь ярмарка; Волос долог, а язык длинней; Пропало бабье трепало; Бабий кадык не затк-*

нешь ни пирогом, ни рукавицей; Вольна баба в языке, а черт в бабьем кадыке; Бабий язык, куда ни завались, достанет; Что знает кум, знает и кумова жена, а по ней и вся деревня; Три женщины – четыре сплетни.

- Отличителни черти на женския характер са лукавството, хитростта: *Мужик берет силой да умом, баба – хитростью; Баба и черта перехитрит; Женский обычай – слезами беде помогать; Без плачу у бабы дело не спорится; Бабьи слезы чем больше унимать, тем хуже; Сила женщины в слезах; Женское лукавство.*
- Жената е изкусителка, причина за раздори, беди, недоразумения: *Опьянел от вина – протрезвеешь, опьянел от женщины – уже трезвым не будешь; Ищите женщину; Женское кокетство; Дочь Евы.*

Но във фразеологията са намерили отражение, макар и по-ограничено, и напълно противоположни представи за свойствата и качества на жените:

- Остър ум: *Без мужа – что без головы; без жены – что без ума; Женский ум лучше всяких дум.*
- Съобразителност, решителност, способност за решаване на трудни ситуации: *Пока баба с печи летит, 77 дум передумает; Где черт не сумеет, туда бабу пошлет; Муж возом не навозит, что жена горшком наносит; Бабьи города недолго стоят, а без баб города не стоят; Бой-баба; Бой-девка.*
- Гордост, сила, издръжливост, опора и второ „аз“ на мъжа: *Без жены как без шапки; Жена умирает – дом сиротеет (срв. И Вдовец деткам не отец, а круглый сирота); Жена – вторая душа; Муж без жены – что гусь без воды; Без женщины мужчина, что вода без плотины; Мир в семье женой держится; Курица – птица, женщина – орлица; Мужик сильнее, а баба выносливее; За каждым великим мужем стоит великая женщина.*
- Доброта, разбирателство: *Хорошей жены – нет цены; Дом с хорошей женой рай; Клад да жена – на счастливого; Мир в семье женой держится; Женино добро, как зимнее тепло; Добрая жена да жирные щи – другого добра не ищи.*
- Женственост, нежност, виталност: *Небо украшают звезды, мужчин – борода, женщин – волосы; Женщину украшает нежность; Сорок лет – бабий век, сорок пять – баба ягодка опять.*

Аксиологията на мъжете и жените във фразеологията е асиметрична както в количествено, така и в качествено отношение. Докато фразеологичните единици с фемининна семантика характеризират жените предимно в отрицателна светлина, то при фразеологизмите, фиксиращи качествата на мъжа, повечето са с положителна, отколкото с отрицателна насоченост. Изтъкват се такива качества като:

- сила, ум: *Мужик берет силой да умом, баба – хитростью; Мужик сильнее, да баба выносливее; Мужской ум; Мужской характер; Мужская рука; Мужская хватка.*
- Далновидност: *Мужик в землю смотрит, да на семь сажень видит.*
- Опора на семейството: *Мужик в семье, что матица в избе; Без хозяина дом сирота; Жена без мужа – вдовы хуже.*

По-рядко фразеологизмите рисуват отрицателен портрет на мъжа през призмата на жената, като се актуализират такива качества като:

- Наличие на сила за сметка на ума: *Сила есть – ума не надо; У плохого мужа жена всегда дура.*
- Мързел, липса на организация: *Мужик без топора хуже бабы.*
- Грубоватост: *Мужика тят-ляп рубили, да обтесать и позабыли.*
- Несамостоятелност, зависимост от жената: *Под башмаком (каблуком) быть; Кому на ком женится, тот в того и родится.*

Андроцентричността на езика намира проява в употребата на фразеологични единици с отрицателна конотация с опорна дума, обозначаваща лице от женски пол – най-често *баба, бабий, женищина, девица, девушка* – за характеризиране на мъже: *Базарная баба (торговка); Не будь бабой; Драться как баба; Держаться за бабью юбку; Лучше умереть в поле, чем в бабьем подоле; Бабий (дамский, женский) угодник; Дамский хвост; Истеричен как женищина; Красная девица (девушка); Как красная девка; Кисейная барышня.*

Семантичното преосмисляне на признака на пола е насочено към изтъкване на такива прагматически важни за номинирането признаци като *изнеженост, своенравност, скандалджийство, превзетост, надутост, представляващи атрибути на женското поведение, което свидетелства за присъствието в тяхното значение на отрицателни конотации, свързани с образа на жената в езиковото съзнание на носителите на руския език. Обратното семантично преосмисляне на пола се наблюдава изключително рядко – напр. Мужик в юбке.*

За по-голямата част от фразеологизмите с номинация на лица от мъжки пол в руския език е характерно отсъствието на ясно изразена референция и генерализация на признака по отношение на пола: *Мужик задним умом крепок; Гром не грянет, мужик не перекрестится; Кабы мужик на печи не лежал, корабли бы за море снаряжал; Не дай бог свинье рога, а мужику барства; Мужик умен, да мир дурак; Где хозяин ходит, там земля хлеб родит; Прежде отца в петлю не суйся; Свой ум – царь в голове; Своя рука владыка; Попа и в рогоже узнаешь; Черту (не) брат; Не свой брат; Брат за брата не ответчик; Ни сват ни брат; Братья наши меньшие; Братья по разуму; Сын природы (натуры); Сын своего времени; Блудный сын; Будь другом; Закадычный друг; Рубаха-парень; Свой парень; Хорош мальчик!*

Подобна генерализация по отношение на пола е значително по-ограничено представена при фразеологичните изрази с думи, назоваващи лица от женски пол: *Баба с возу – кобыле легче; Не знала баба горя, купила поросю; Бабы (бабушкины) сказки; Всем сестрам по серьгам; Невестке в отместку; Добрая кума живет и без ума; Не с той ноги, кума, плясать пошла; У голодной куме хлеб на уме; Кисейная барышня* (в последния израз е налице тенденция към номиниране на лица само от мъжки пол).

Развитието на обществените отношения, промяната в джендърните роли, нарушаването на статуквото в йерархията на половете води до промяна на езиковите стереотипи и образното им отразяване във фразеологията. В това отношение голяма част от паремиите са остарели и излезли от активна употреба. Не е случайно в тях присъствието на съществителните *баба* и *мужик*, които в съвременния език се отнасят към просторечната сфера и носят презрително-пренебрежителна окраска. На тяхно място се появяват устойчиви изрази с *женщина /жена* и *мужчина /муж*. По отношение на паремиите трябва да бъде проведено широко изследване на степента на известност и разпространеност на пословиците и поговорките в различните социални и териториални сегменти на езиковия колектив. Не следва да се пренебрегва и фактът, че паремиите намират изключително слабо представяне във фразеологичните речници на руския език.

Джендърните разлики са особено ярки при наличието на лексикални и словообразователни опозиции, като в много от фразеологични изрази се набелязва тенденция за възникване на „женско“ съответ-

ствие при фразеологизми с „мъжки“ референт²: *Ваш брат – Ваша сестра; Наш брат – Наша сестра; Братя по оружию – Сестры по оружию; Маменькин сынок – Маменькина дочка; Духовный сын – Духовная дочь; Собачий (сукин) сын – Собачья (сучья) дочь; Все как один – Все как одна; Один одиначенек – Одна одиначенька; Как миленький – Как миленькая; Сам не свой – Сама не своя; Сам по себе – Сама по себе; Сам (самим) собой – Сама (самой) собой; Сам себе хозяин – Сама себе хозяйка; Мужской род – Женский род; Сильный пол – Слабый пол; Раб божий – Раба божья; Верный друг – Верная подруга; Искатель приключений – Искательница приключений; Соломенный вдовец – Соломенная вдова; Батюшки (мои)! Батюшки светы! – Мать честная! Не на дурака напасть – Не на дуру напасть; Набитый (петый) дурак – Набитая (петая) дура; Валять (ломать) дурака – Строить дурочку.*

Постоянната поява на нови идиоми от този тип свидетелства, че езикът отразява изменението на положението на жената в обществото, утвърждаването и разширяването на ролята ѝ в обществения живот. Например буквално пред очите ни се появяват номинации като *женщина-телохранител; женщина-предприимател*, както и *мужчина-модель* в корелация с *девушка-модель*.

В речника на РАН на новите думи и значения, съставен по материали от пресата и литературата на 90-те години на XX век, са намерили фиксация такива устойчиви изрази и номинации с джендърна тематика като: *Мама-бабушка* и *Бабушка-мама; Девочка (девушка) по вызову (телефону); Кукла (куколка) Барби; Богатый (богатенький) папик; Беларусский батька; Отец перестройки; Чикагские мальчики; Мачо.*

Изследването на джендърните стереотипи във фразеологията, на типовете номинация, на начините на изразяване на маскулинност и фемининност ще позволи да се установят промените в представите за джендърните норми и културните стереотипи на мъжествеността и женствеността в езика и обществото.

² В огромната си част фразеологичните единици имат непълна парадигма по отношение на пола и граматичния род, т. е. да образуват лексикално-граматични двойки по този признак (Ройзензон 1973: 204).

ЛИТЕРАТУРА

- Войславова, Делева 2018:** Войславова, С. С., Делева, Н. Лингвокультурологический анализ фразеологизмов с компонентом *сон* в русском и болгарском языках. [Vojslavova, S. S., Deleva, N. Lingvokul'turologicheskiy analiz frazeologizmov s komponentom *son* v russkom i bolgarskom jazykah.] // «Благословенны первые шаги...»: Сборник работ молодых исследователей. Магнитогорск: Изд-во Магнитогорск. гос. техн. ун-та им. Г. И. Носова, 2018, вып. 12, 95 – 103.
- Георгиева 2003:** Георгиева, С. Сопоставление фразеологических единиц по семантическим группам. [Georgieva, S. Sopostavlenie frazeologicheskikh edinitz po semanticheskim grupпам.] // *Русистика: Язык, коммуникация, культура*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2003, 311 – 316.
- Доброволски 1997:** Добровольский, Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии. [Dobrovol'skiy, D. O. Natsional'no-kul'turnaya spetsifika vo frazeologii.] // *Вопросы языкознания*. 1997, № 6, 37 – 48.
- Кирилина 1999:** Кирилина, А. В. Гендерные стереотипы по данным языка. [Kirilina, A. V. Gendernye stereotipy po dannym jazyka.] // *Гендер: лингвистические аспекты*. Москва: Институт социологии РАН. 1999, 105 – 162.
- Ройзензон 1973:** Ройзензон, Л. И. *Лекции по общей и русской фразеологии*. [Roizenzon, L. I. Lektsii po obshchej i russkoj frazeologii.] Самарканд: Изд-во СамГУ, 1973.
- Эмирова 2002:** Эмирова, Э. М. Гендер в зеркале русской фразеологии. [Emirova, E. M. Gender v zerkale russkoj frazeologii.] // *Культура народов Причерноморья*. 2002, № 36, 210 – 212.

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗТОЧНИЦИ

- Большой фразеологический словарь русского языка. Знание. Употребление. Культурологический комментарий.** Отв. редактор В. Н. Телия. [Bol'shoj frazeologicheskiy slovar' russkogo jazyka. Znanie. Upotreblenie. Kul'turologicheskiy kommentarij. Otv. redaktor V. N. Telia.] Москва: Аст-Пресс Книга, 2006.
- Жуков, В. П. Словарь русских пословиц и поговорок.** [Zhukov, V. P. Slovar' russkih poslovits i pogovorok.] Москва: Русский язык, 2000.
- Михайлова, Л. И. 2000 русских пословиц и поговорок.** [Mihajlova, L. I. 2000 russkih poslovits i pogovorok.] Москва: Центполиграф, 2010.

Новые слова и значения: словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-ых годов XX века: в 3-х т. РАН Ин-т лингв. исследований. Под ред. Т. Н. Буцевой и Е. А. Левашова. [Novye slova i znachenija: slovar'-spravochnik po materialam pressy i literatury 90-yh godov XX veka: v 3-h t. RAN In-t lingv. issledovanij. Pod red. T. N. Butsevoj i E. A. Levashova.] СПб: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2009 – 2014.

Руско-български фразеологичен речник. Под ред. на С. Влахов. [Rusko-balgarski frazeologichen rechnik. Pod red. na S. Vlahov.] София: Наука и изкуство, 1980.

Словарь русского языка: В 4-х т. АН СССР, Ин-т рус. яз. Под ред. А. П. Евгеньевой. [Slovar' russkogo jazyka: V 4-h t. AN SSSR, In-t rus. jaz. Pod red. A. P. Evgen'evoj.] Москва: Русский язык, 1981 – 1984.

Федоров, А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка. [Fedorov, A. I. Frazeologicheskij slovar' russkogo literaturnogo jazyka.] Москва: Астрель: АСТ, 2008.

**ОСОБЕНОСТИ НА ФУНКЦИОНИРАНЕТО
НА РУСКИТЕ ПАРЕМИИ С ДЖЕНДЪРЕН КОМПОНЕНТ
В СЪВРЕМЕННИТЕ МЕДИЙНИ ТЕКСТОВЕ¹**

Елена Раденкова
Софийски университет „Свети Климент Охридски“

**SPECIFIC FEATURES OF FUNCTIONING OF RUSSIAN
PROVERBS WITH GENDER COMPONENTS IN
CONTEMPORARY MEDIA TEXTS**

Elena Radenkova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

Recently, gender components of phraseological units have become an object of great interest. The author examines gender marked phraseological units in the contemporary Russian mass media. The observed tendency is to neutralize the phenomenon of language asymmetry. Traditional proverbs more broadly describe the situation in the media context and this leads to the elimination of the gender component in their structure.

Key words: phraseology, paremiology, phraseological units, gender differences, stereotypes, connotation

В руската лингвистика общоприета е класификацията на фразеологичните единици, разработена от В. Виноградов. Тя се базира на критерия *степен на семантична слятост* (зависимост на значението на фразеологизма от значенията на съставлящите го думи) и включва три вида фразеологични единици: фразеологични сраствания (идиоми), фразеологични единства, фразеологични съчетания (Виноградов 1977: 145 – 160).

Към тях Н. Шански добавя още един, четвърти вид – фразеологични изрази, към които се отнасят пословиците, поговорките и други

¹ Това проучване е осъществено с финасовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ към СУ „Св. Климент Охридски“ в рамките на проект №:80-10-123/15.04.2019 г.

групи устойчиви изречения, възпроизвеждани в речта в готов вид (Шански 1963: 44).

Тук ще се придържам към широкия подход към фразеологията, според който фразеологичните изрази имат статут на равноправен клас в рамките на фразеологичната система на руския език.

Според структурно-семантичния критерий *пословицата* представлява кратко съждение с голяма обобщаваща сила, което се използва като поучение, наставление и има формата на просто или сложно изречение, в повечето случаи притежаващо особена ритмика. Значението на пословицата може да бъде както буквално (*На ошибках учатся*), така и преносно (*Горбатого могила исправит*). За разлика от нея *поговорката* не съдържа поука, в повечето случаи има буквален смисъл и се използва като констатация или характеристика на дадено явление, събитие или състояние (*Насильно мил не будешь. В тесноте, да не в обиде*).

В медийния дискурс най-бързо и отчетливо се проявяват измененията, протичащи в съвременния език. На новите явления в комуникативното пространство на руските средства за масова информация са посветени редица изследвания. В тях се отбелязва, че езиковите иновации изграждат една особена медийна реалност, която не само информира, но също така убеждава, внушава определени оценки, активно въздейства върху масовата аудитория. На този фон езиковата игра може да се разглежда като типична особеност на новия публицистичен стил, който до голяма степен разчита на креативността и остроумието като неизменна част от творческата инициатива на журналистите. Кратките срокове и галопиращите темпове при създаването на медийния текст принуждават журналистите да използват готови интертекстуални блокове – фразеологични единици, клишета, щампи, лозунги, паремии и прецедентни изрази. Както отбелязва Д. Хамзе, цялото това „фразеологично богатство отразява антропоцентричния поглед към действителността, а тематичните му фокуси като: частите на човешкото тяло, пространствените, параметричните и темпоралните показатели...– това са универсални межкултурни «магнитни полета»“ (Хамзе 2017: 15). Към тези тематични фокуси без съмнение могат да бъдат добавени и джендърните характеристики на човека.

Целта ми е да разгледам как едни от най-популярните пословици от фразеологичния фонд на руския език, отразяващи джендърните стереотипи, се използват в медийните текстове. Най-голям интензитет на джендърните конотации в езика се наблюдава във фразеологията и по-конкретно при паремиите. Те служат като важен източник за интерпретации, тъй като по думите на В. Телия по-голямата част от пословиците

представляват „прескрипции-стереотипи на народното самосъзнание, предоставящо достатъчно широки перспективи за избор с цел самоидентификация“ (Телия 1996: 240).

Като джендърен стереотип ще разглеждам стереотип, обуславящ и предписващ определени начини на поведение, социални роли, виждания за света, форми на емоционална себеизява в рамките на половата принадлежност (в опозицията мъж/жена). Той е запечатал в себе си предшестващия опит на дадения социум, най-често в рамките на определена социална институция (брак, семейство, работа). Формирането на джендърния стереотип се случва на различни нива и под влиянието на социално-икономическите условия в дадена общност, психобиологичните особености на човека (социалният пол се базира преди всичко на биологичния), ценностните му ориентири, нивото на културното развитие на обществото. Езикът се превръща в главно средство за изразяване на джендърните стереотипи, защото, назовавайки едно или друго явление, свързано с пола, той в същото време определя редица характерни черти, които са „задължителни“ за представителя на дадения пол априори.

В руската езикова картина на света, както и в повечето европейски езици, е отразена тенденцията към андроцентризъм, представен чрез главната и доминираща роля на мъжа практически във всички сфери на живота.

Джендърът като продукт на културата отразява представите на народа за женственост и мъжественост, фиксирани във фолклора, приказките, традициите и в езика. В колективното съзнание джендърните стереотипи присъстват като опростени и изкривени представи за характеристиките и качествата на лицата от двата пола. Анализираният емпиричен материал включва примери на паремии от вестникарския подкорпус на Националния корпус на руския език, подбрани въз основа на такива признаци като компонентен състав, включващ джендърен компонент *мъж* или *жена* (*женщина/баба; мъжчина/мужик; муж/жена*).

Един от базовите концепти на всяка култура е концептът ‘жена’. Той се явява проекция на стереотипните представи за жената като носител на социално детерминирани качества и свойства, формирани въз основа на ролите, които тя изпълнява в обществото. Този процес се подпомага от въздействието на външно- и вътрешнолингвистични фактори – социално-икономическите условия (промяната на социалните роли на жената, навлизането ѝ в различни нови сфери на обществения живот; отчасти значение има и появата на феминизма).

Концептът „женщина/баба“ в повечето случаи е натоварен с негативна конотация и гравитира към семантичното поле „зло, опасност“.

Думата **баба** е културно и стилистично маркирана като разговорно-просторечен вариант на номинацията „женщина“ и има няколко значения: 1. Омъжена селянка, представителка на низшето социално съсловие. 2. Пренебрежително номиниране на жената. 3. Разговорно пренебрежително назоваване на крайно неуверен и слабохарактерен мъж (БТС 2000: 53). Ще се спра на една нова поговорка, нефиксирана все още в речниците, но активно функционираща в електронните версии на вестниците, която емоционално и експресивно представя устойчивия стереотипен „мъжки“ поглед върху способностите на съвременната жена: *Женщина за рулем – это обезьяна с гранатой*. Ярката образност и гротескна експресия на тази нова пословица я прави особено активна в медийното пространство, защото нейният специфичен колорит привлича вниманието и на журналистите, и на читателите. Образът на жената зад волана като символ на еманципацията и стремежа за равнопоставеност на половете в овладяването на една традиционно мъжка професия е саркастично осмян и пародийно представен в пословицата. Освен на иронично пренебрежителното отношение към жената шофьор, тук се акцентира върху непредсказуемите женски реакции по време на шофиране от гледна точка на мъжа шофьор. Явно създадена от мъже, тази съвременна поговорка подчертава безапелационно, че жената по определение е по-глупава и неспособна от мъжа.

Жените не признават подобно пренебрежително отношение и категорично го отхвърлят.

1.15 лет за рулем, за плечами школа экстремального вождения. – А как же стереотип: *женщина за рулем – это обезьяна с гранатой?* – спрашиваю я у Галины. – Бред! (Комсомольская правда (КП), 11.02.2006).

Символично е заглавието на статията – „Матриархат на пътя“, и споменаването в откъса на най-ярките му представителки – амазонките, жените воители, използващи мъжете само с цел продължаване на рода. Една от най-главните стереотипни черти на жената в руското битово съзнание е второкачественият ум и разсъжденията ѝ като резултат от това – присъщата на жената нелогичност и непредсказуемост на действията и реакциите.

2. Амазонки за рулем для большинства мужчин – нечто ужасное: „обезьяна с гранатой“, „пьяный солдат на мотоцикле“ и прочее. Есть страны, где половина участников дорожного движения – дамы. У нас их процент лишь тянется к 10 (Матриархат на дороге// Труд-7, 03.08.2007).

И все пак можем да твърдим, че в руския медиен дискурс се наблюдава тенденция за неутрализация на явлението езикова асиметрия. И въпреки че тези процеси текат по-бавно, отколкото биха искали феминистки настроените лингвисти, измененията на вътрешния образ на традиционните пословици към едно по-обобщено назоваване на ситуацията води до елиминирането на наличието на джендърен компонент.

Срещнах само една употреба на съкратения вариант на тази нова поговорка, който в ролята на експресивно сравнение се използва от жена (Юлия Тимошенко) с цел злепоставяне на политическия опонент – мъж (Виктор Янукович), и представяне на неговите действия като пагубно непредсказуеми за бъдещето на Украйна.

3. Экс-премьер (Ю. Тимошенко, бел.а.) добавила, что „Януковичу нужна сильная неразделимая власть, чтобы как обезьяна с гранатой постоянно поглаживать чеку, срывая единство Украины“ (Новый регион 2, 08.24.2010).

Образът на жената, представена като нечовек, е най-ярката демонстрация на принизяването на слабия пол. Често се използва и друго гротескно сравнение, в което присъства метафоричният образ на кокошката, характеризираща жената, а самата пословица изразява ирония и даже унижително и крайно негативно отношение: „*Курица не птица, баба (женщина) не человек*“. Фразеологизмът *куриные мозги* се адресира преди всичко към жените. Самата дума *курица – кокошка* (както в руския, така и в българския език) днес е разпространена експресивно-оценъчна, крайно пренебрежителна номинация на жената (за разлика от българската употреба тази номинация активно присъства като обидна квалификация в речта на шофьорите мъже по адрес на неопитните шофьорки дами).

Пословицата „*Курица не птица, баба не человек*“ в речника на Владимир Дал (в който можем да открием и други пословици с крайно негативни конотации: „*Лукавой бабы и в ступе не истолчешь*“ и „*Куда черт не поспеет, туда бабу пошлет*“ – Дал 1984: 273 – 275)) възниква заради неправилен превод от украински. А правилният превод на поговорката „*Куриця – не птиця, баба – не чоловік*“ е „*Курица не птица, баба не мужик/муж*“. Лексемата *чоловік* означава мъж, в смисъл „глава на семейството, съпруг“ или просто „мужчина“/„мужик“. Така преведена, поговорката губи своята образност и джендърна противопоставеност, засилвайки до абсурдност негативното отношение към жената в патриархалния свят.

Особеностите на социалния статут на жената, а също и стереотипните мнения, господстващи в обществото, може да бъдат проследени в

първия пример, манифестиращ подобно (мъжко!, т.е. агресивно) отношение към жената в семейството, където ръководен е принципът „Курица не птица, а баба не човек“.

4. „Но как дъщеря не попасть в ту же мышеловку, когда будет выходить замуж?“ – этот вопрос часто задают психологам женщины. В самом деле, будущего насильника можно „вычислить“. Вот некоторые „симптомы“. С юности убежден, что самый эффективный путь разрешения конфликтов в семье и обществе – силовой. На компромиссы идут слабые люди. „Курица – не птица, баба – не человек“ (Труд-7, 04.11.2001).

5. В главе „Чужая жена слаще вина“ авторы озабочены тем, как соблазнить чужую женщину, соблюдая „технику безопасности“. На каком моменте хочется книгу закрыть, когда доходишь до главы „Курица не птица, баба не человек“. Постскриптум: Сначала мы с подружками читали эти пособия как юмористические сборники. Смеялись, пока внезапно не осознали: это же мужчин ТАК учат с нами обращаться! (КП, 02.04.2004).

В пример (5) се подлага на осмиване лавината от книги, препоръчващи на мъжете как да съблазняват жените.

6. ...отношение к женщине „свысока“ сидит в глубинах массового бессознательного. Даже советская пропаганда, которая как бы делала на словах всех равными, за много-много лет не смогла выбить из народа ощущение того, что курица не птица. ...Можно сколько угодно говорить, что женщина – она тоже человек, а потом советский мужчина и советская женщина смотрели в зарплатные ведомости и все сказки о равенстве шли прахом (Известия, 03.10.2013).

В пример (6) журналистът съпоставя патриархалното виждане за жената в пословицата с лицемерното звучене на социалистическия лозунг „Женщина тоже человек!“ и стига до извода, че нищо не се е променило, защото реално равноправие между половете няма.

На един доста по-късен етап в езика започва да функционира вариант на същата пословица, където наблюдаваме нова, трета номинация на значението на тази пословица: *Курица – не птица, България (Венгрия/Монголия/ГДР/Польша/Румъния/Чехословакия) не за граница*. Пътването в социалистическите страни се разглежда като не особено привлекателно до 1990 г. В тази модификация на узуалната пословица джендърният компонент е изцяло подменен и мнозина – носители на езика, познават именно този вариант, който допуска многообразие от актуализатори в зависимост от контекста и проблематиката на статията. Карди-

нално се променя значението на пословицата, като най-общо смисълът е свързан с омаловажаването, подценяването на това, за което се говори във втората част. Негативната конотация се запазва, но тя е туширана и не е толкова остро изразена като в прототипа. Ще илюстрирам такава употреба само с един пример – мнение на руския, която пътува из страната ни и недоумява защо е възникнал този нов вариант на пословицата и на какво се дължи негативното ѝ звучене.

7. Изобретател на крылатой фразы „*Курица – не птица, Болгария – не заграница*“ явно имел весьма поверхностное и примитивное представление об этой удивительной стране. Горнолыжные, морские и спа-курорты, старинные замки и монастыри, винные избы и загадки природы разбросаны по всей этой балканской стране (Известия, 11.13.2012).

Ще се спра на още една пословица, която заедно с предходната обрисова незавидния социален статут на жената в руската езикова картина на света – тя е низше същество, над което мъжът упражнява своята власт, превъзходство и доминиране. В различните пословици и поговорки с компонент *женщина/баба* се наблюдава джендърно детерминирано пренебрежение и абсолютно неуважение към жената: *Баба с возу – кобыле легче*.

Важно е да се отбележи, че тази поговорка има много шеговито-иронични варианти, плод на контаминация на различни фразеологични единици („антипословици“): *Баба с возу – и волки сыты*, *Баба с возу – вузу легче*; *Баба с возу – вылетит не поймаешь* и т.н. Най-авторитетните изследователи на руските „преиначени“ пословици и поговорки са Х. Валтер и В. Мокиенко, които през 2005 г. публикуват речника „Антипословицы русского народа“. В предговора към него авторите изтъкват, че в преобладаващата си част антипословиците отразяват и подлагат на оценка недалечното минало и/или съвременните реалии (Валтер, Мокиенко 2010: 7). В случая обаче посочените по-горе антипословици, възникнали през последните 30 години, не се отличават по общата си тоналност от прототипите си, изразявайки ирония, стигаща до сарказъм, и пренебрежително-подигравателно отношение към жената.

Пословицата *Баба с возу – кобыле легче*, както и всяка друга, се употребява в преносен смисъл (въпреки че в основата ѝ лежи буквалното описание на конкретна битова ситуация – за да изкачи конят някое възвишение по пътя по-лесно и бързо, жената е слизала от каруцата) и означава: ако някой (или нещо), който предизвиква/създава проблеми, си тръгне (иска да напусне проблемната ситуация), тези, които остават, с облекчение възприемат случилото се. Срецнах само една джендърно

маркирана употреба, където лексемата **баба** наистина назовава конкретна жена – Ю. Тимошенко. Интересното в случая е и това, че узуалната пословица се обиграва и се употребява в своя трансформиран вид в заглавието на статията. Иронично-саркастичната тоналност на заглавието се създава от „заиграването“ именно с буквалното значение на прототипа.

8. „Коль баба с возу, кобыле легче!“ – уразумел президент Ющенко и горячо пожал Януковичу руку: „Я рад, что мы поняли друг друга!“ Потом зашла Юлия с заготовленной фразой: „Хорошо выглядите, Виктор Андреевич!“ (Тимошенко с возу или на воз, а Украине не легче, КП, 03.30.2006).

В пример (9) по всяка вероятност също се има предвид конкретна ситуация, свързана с някаква жена, но сентенциалното звучене на пословицата се запазва.

9. Вспомни афоризм про женщину, в котором ты убедился на личном опыте? – „Баба с возу – кобыле легче“. На самом деле, идеально подходит (Труд-7, 08.11.2010).

В следващите примери джендърната маркираност на пословицата се неутрализира от контекста, като става въпрос за лица от мъжки пол. В пример (10) става дума за ликвидирането на криминален бос, в (11) – за заминаването на млад кинорежисьор на Запад, а в (12) – за хокеист, напуснал клуба си. Усеща се присъствието на негативната конотация на думата **баба**, когато тя се употребява по отношение на мъж, въпреки че в случая имаме завоалирана номинация. Обобщаващото значение на поговорката – „ликвидиране на някакъв проблем“, е доминиращо.

10. Взрыв бандитского „мерседеса“ в правоохранительных органах расценили по принципу „баба с возу, кобыле легче“ (Труд-7, 03.01.2001).

11. На вопрос ведущего программы, как он относится к слухам, что талантливый молодой режиссер Алексей Погребский собрался в связи с реформой найти применение своим способностям на Западе и снимать картины на западные деньги, ответил в том духе, что, мол, скатертью дорога, *баба с возу – кобыле легче* (РИА Новости, 03.26.2010).

12. Кто-то информацию воспринимает с облегчением („Баба с возу – кобыле легче“), но подавляющее большинство возмущаются: на каком основании КХЛ вмешивается в отношения игрока и клуба? (Советский спорт, 2008.12.08.2008).

Поговорката „Бабий век – сорок лет, а в сорок пять баба ягодка опять“ много често се среща в медийни текстове, в които става дума за известни дами – писателки, актриси и т.н., на които предстои 45-годишен юбилей. По-често се употребява втората част заради нейната експресивна образност и ярка „сочна“ метафоричност, която предава идеята за възможната „втора младост“ на жената в по-зряла възраст.

Ако пример (13) визира по-скоро факта, че в тази възраст жената се разхубавява и затова този юбилей е очакван, то в следващия – (14), се акцентира не толкова върху външната привлекателност на жената, колкото върху нейната духовна и личностна „зрялост“.

13. Будет шашлык, самовар, торт и долгое сидение на оттаявшем участке. – Как относитесь к пословице: „45 – баба ягодка опять“? – Прекрасно! Все жду, когда уже я наконец сделаюсь ягодкой (Т. Устинова: Все жду, когда я уже сделаюсь ягодкой!, КП, 04.18.2013).

14. Вспомните известное народное выражение: „Бабий век – сорок лет, а в сорок пять баба ягодка опять“. „Опять“ – это не значит, что к женщине возвращается ее биологическая притягательность. Нет, она обретает новое, не меньшее обаяние – личностное (Труд-7, 12.26.2003).

Тази възрастова граница тревожи жените, защото тя е повод за дискриминация от страна на работодателите. Журналистът въвежда читателя в тази проблематика именно чрез поговорката, като иронично отбелязва, че в обявите за работа не се интересуват от привлекателността на жените на тази възраст и след 45 години жената трудно може да си намери работа.

15. Как известно, в сорок пять – баба ягодка опять. Но работодателям Иванова такие прибавки не указ. Объявления о вакансиях для женщин они заканчивают стандартной фразой: „возраст – до 45 лет“ (Труд-7, 07.30.2004).

В следващия пример – (16), журналистката си позволява да демонстрира един нов прочит на тази често срещана пословица: тази пословица е за силните духом жени, които полагат съответните усилия да изглеждат добре и да се развиват духовно. Привнасянето на един нов смисъл в тълкуването на тази поговорка я осъвременява, отърсва я от баналното и пошловатостта звучене и ѝ придава философска дълбочина.

16. „В сорок пять баба ягодка опять“ – эта пословица про сильных духом, которых возрасту не сломать. Их образ жизни – спорт-клуб, салон красоты, молодые подруги, а там глядишь – и поклонники. Кстати, женщины около 30 охотно принимают в свою компанию

зрелых, более опытных и искушенных в жизни подруг (КП, 11.10.2007).

В следващите примери може да се наблюдава неутрализация на джендърния признак и опит за превключване на фокуса върху това как мъжът възприема тази възрастова граница, той как се отнася към проблемите на стареенето. Журналистът сблъсква два съвършено различни подхода и изказа: за проблемите на женската зрялост е подходящо да се използва паремиологична единица („Есть поговорка...“), за същия период в живота на мъжа се използва строго научен термин от областта на психологията – „кризис среднего возраста“. От този откъс и от следващите става ясно, че физическото стареене и това как изглежда на тази възраст, за мъжа е без значение и не е повод за притеснение: „Я ягодка всегда“. По-скоро тази възраст е повод за промяна и ново начало (17), достигане на върхове в творческата активност (18), време за постигане на най-големи спортни успехи и печелене на световни купи (19).

17. – Есть поговорка: „В 45 баба ягодка опять“. А для мужчин это правило действует? – Я ягодка всегда. А так, конечно, есть кризис среднего возраста у мужчин, но, как правило, к 45 годам он проходит. Хотя у всех по-разному. В это время люди жизнь часто меняют... (КП, 02.13.2007).

18. – Про женщин говорят: 45 – баба ягодка опять. Эта поговорка применима к мужчинам? – Наверное, наступил пик моей творческой активности. (КП, 05.11.2007).

19. – Говорят, что в 45 – баба ягодка опять. А для мужчины это что за возраст? – Возраст, когда приходит пора выиграть Кубок мира, – широко улыбается тренер. (Советский спорт, 12.04.2011).

Интересни са и метаезиковите коментари на авторите, които не рядко изразяват тяхното отношение към дадените стереотипи. От една страна, авторът използва поговорката, за да илюстрира тезите си, но критикува и квалифицира като пошло заложеното в нея съждение. По този начин се „активира процесът на съвместно конструиране на смисъла“ между адресанта и адресата и „се изгражда общата комуникативна платформа“ между тях с цел да се осигури засилване на взаимодействието не само в рамките на този откъс, но и на целия текст (Петкова, 2018: 163).

20. Придумали пошловатую поговорку „Сорок пять – баба ягодка опять“ и успокоились. „Баба“... Фу, какая низость. (КП, 02.08.2002).

В резултат на направения по-долу анализ става ясно, че пословиците, които имат в състава си джендърно маркиран компонент «мужчина/мужик», всъщност не отразяват джендърни стереотипи. Например поговорката *Пока гром не грянет – мужик не перекрестится* се използва за характеризиране на лица, които са непредвидливи и не предприемат навреме мерки, които реагират след събитията. Много често поговорката се използва като заглавие тогава, когато журналистът описва трагични ситуации, в които е виновно някое длъжностно лице.

21. *Пока гром не грянет, мужик не перекрестится* <Кто отвечает за безопасность подземных коммуникаций?> (МК, 3.10.2012). – отнася се за авария на водопровод, оставил без вода хиляди жители на Воронеж.

22. *Гром не грянет – мужик не перекрестится* <Учебное пособие для мэра Махачкалы> (МК; 25.02.2017). – става дума за трагичната гибел на момиче от Махачкала, разкъсано от кучета, защото кметът е забавил изграждането на приют за бездомни животни.

23. *Пока гром не грянет, мужик не перекрестится* <Как ответили на акцию «МК» в Историческом музее> (МК, 25.03.2019). – алармира се за проблемите на охраната на музеите (кореспондентите на „МК“ закачили картина в музея и никой от служителите не забелязал).

24. *Пока гром не грянет, мужик не перекрестится* (25.03.2019 <https://www.sports.ru>). – за тежката загуба на футболния клуб „Спартак“ и пропуските в работата на треньора.

Използвайки подобни заглавия, конструирани на основата на узурални паремии, адресантът преследва следните цели: да съобщи на адресата своята (негативна в случая) оценка, като се опира на вече общоизвестни и неоспорими нравствени норми и стереотипи на поведение, залегнали в паремията.

Анализът, направен дотук, показва, че ако в паремията присъства джендърен компонент *женщина/баба*, то на преден план излизат и се подразбират типично женски черти и характеристики. Ако в паремията се съдържа компонентът *мужчина/мужик*, то джендърното в нея се неутрализира и паремията има по-скоро общочовешко и философско звучене.

Джендърната опозиция се нивелира в пословиците, които излизат извън пределите на противопоставянето на мъжа и жената и разкриват изграждането на общност и хармонични отношения в рамките на семейството. Затова накрая ще разгледам пословицата *Муж и жена – една сатана*, в която изначално е неутрализирана опозицията мъжко –

женско и е представена стереотипната представа за тяхното единство. Дали мъжът и жената в ролята на съпрузи могат да образуват едно цяло? В следващото заглавие – „Муж и жена – една сатана?“, се наблюдава промяна на комуникативния тип на изречението, като чрез тази модификация значително се повишава експресивният потенциал на пословицата. Промяната на съобщителното изречение във въпросително поставя под съмнение заложената в пословицата мъдрост и колективни наблюдения, транслирани от съвременното поколение към следващото. Интервюираните в статията известни личности изразяват съгласие или несъгласие с изразеното в сентенцията умозаключение, излагайки своите аргументи и наблюдения.

25. Зинаида Кириенко, народная артистка России, лауреат Госпремии СССР: – Несогласна, что муж и жена – одна сатана. Вот, говорят, счастливые люди должны смотреть в одну сторону. Да нет, не всегда это получается, но при том можно жить вместе долгие годы (Муж и жена – одна сатана? // Труд-7, 05.12.2002).

26. Мстислав Запашный, народный артист СССР: – Конечно, муж и жена – одна сатана. По-другому и быть не может, если люди живут вместе, уважают, ценят, понимают друг друга и, главное, берегут. Иначе ничего не выйдет, разбегутся, да еще и со скандалом (Муж и жена – одна сатана? // Труд-7, 05.15.2002).

27. Известно, что *муж и жена – одна сатана*. Это к тому, что экстремализмом Фоменко заразил и жену, актрису Марию Голубкину. Она в ралли не участвует, но по Москве не прочь полихачить. (КП, 04.06.2002).

В заключение може да се обобщи, че джендърният стереотип, представен в паремиите, дава най-обобщена и концентрирана представа за отношението между половете в дадено общество. При вербализация на женските стереотипи негативните характеристики и оценки са преобладаващи както в миналото, така и в наши дни. Това е свързано с общата нагласа в медийните текстове да преобладава съобщаването на негативни факти и събития. Паремиите с джендърен компонент *мужчина/мужик* носят в себе си философско обобщение и сентенциален смисъл, характерни за човека като цяло. И все пак можем да твърдим, че в руския медиен дискурс се наблюдава тенденция за неутрализация на явлението „езикова асиметрия“. Въпреки че тези процеси текат бавно, измененията на вътрешния образ на традиционните пословици към едно по-обобщено назоваване на ситуацията води до елиминирането на джендърния компонент.

ЛИТЕРАТУРА

- БТС 2000** – *Большой толковый словарь русского языка*. [Bol'shoy tolkovyj slovar' russkogo jazyka.] / Под ред. С. А. Кузнецова. СПб: Норинт, 2000, 53.
- Валтер, Мокиенко 2010:** Вальтер, Х., Мокиенко, В. М. *Антипословицы русского народа* [Val'ter, H., Mokienko, V. M. Antiposlovitsy russkogo naroda.] 2-ое издание (1-ое издание: Москва: Нева, 2005). Москва: ОЛМА Медиа групп, 2010.
- Виноградов 1977:** Виноградов, В. В. *Лексикология и лексикография*. [Vinogradov, V. V. Leksikologiya i leksikografiya.] / Отв. ред. В. Г. Костомаров. Москва: Наука, 1977.
- Дал 1984:** Даль, В. И. *Пословицы русского народа*. [Dal', V. I. Poslovitsy russkogo naroda.] (3-ье издание) Москва: Худож. литература. 1984. – Т. 1., 273 – 275.
- Петкова 2018:** Петкова, С. Цитирование пословиц как инструмент реализации стратегии персуазивности в российских медиатекстах. [Petkova, S. Tsitirovanie poslovits kak instrument realizatsii strategii persuazivnosti v rossiyskih mediatekstah.] // VIII *Международные Лазаревские чтения «Лики традиционной культуры в современном культурном пространстве: ренессанс базовых ценностей?»*. Отв. ред. В. Я. Рушанин. Сб. докладов междунар. научной конференции. Часть I. Челябинск: Изд-во ЧГИК, 2018, 162 – 169.
- Телия 1996:** Телия, В. Н. *Русская фразеология*. [Teliya, V. N. Russkaya frazeologiya.] Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996.
- Хамзе 2017:** Хамзе, Д. Роль фразеологических инноваций в гротескогенезе (на материале творчества Витольда Гомбровича). [Hamze, D. Rol' frazeologicheskikh innovatsiy v groteskogenezе (na materiale tvorchestva Vitol'da Gombrovicha).] // *GISAP: Philological Sciences* № 13, May 2017, 14 – 19.
- Шански 1963:** Шанский, Н. М. *Фразеология современного русского языка*. [Shanskij, N. M. Frazeologiya sovremennogo russkogo jazyka.] Москва: Высшая школа, 1963.

**АКСИОЛОГИЧНИ ЩРИХИ КЪМ ОБРАЗИТЕ
НА ЖЕНАТА И МЪЖА В РУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ
(ДИНАМИКА И ПОЛЮСИ НА ОЦЕНКАТА)**

Майя Кузова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**AXIOLOGICAL SKETCHES OF IMAGES OF WOMEN AND MEN
IN RUSSIAN PHRASEOLOGY (DYNAMICS AND POLES OF
EVALUATION)**

Maya Kuzova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This article is devoted to the images of woman and man in Russian phraseology – in terms of axiology and through the separation of a two-part array of proverbs with vivid evaluation fluctuations, even contradicting each other. Obviously, folk wisdom can counter-attack its basic tenets. Which means we should not trust the clichéd distribution of marks: women and men are also judged by deviating from the painful categoricity of stereotypes.

Key words: phraseology, proverbs, evaluation, evaluation stereotypes

В статията са представени част от идеите ни, свързани с проблематизирането на женския и мъжкия образ във фразеологията – в търсене на техните релации като културогемии в славянското ментално и социокултурно пространство. Във фокуса на търсенията попадат проявите на лабилност в характерологичния статус на двата образа, специфично демонстрирани във всеки език. В перспектива резултатите от работата са обвързани с проследяване на знакови опорни маркери, бележещи водещите подтеми. Етапните проучвания тук са посветени на образите на жената и мъжа в руската фразеология, за междинните цели са обработени около 600 езикови единици в опит да бъде обособен двуделен корпус от устойчиви номинации с ярки колебания в кумулираната оценъчност. Широката им динамика предизвиква интерес – те се конкурират през полюсност на изразяваните оценъчни

аспекти и си противоречат до взаимно изключване; оформя се непре-небрежим *черно-бял*, минусово-плюсов масив. Накратко, интригуват ни колебанията на народната мъдрост, която може през контраст да контраатакува сама себе си, отричайки собствените си постулати.

Ограничаваме се с обобщителните и изводните положения, подкрепени от представителни примери. Изследвани са само пословици, без отправни обзори на техните същностни и формални признаци. Погледът е изцяло културологичен и съпоставително културологичен, засяга само аксиологията и в този смисъл не са актуални въпросите за лингвистичния статут на илюстративните факти или за обхвата на фразеологичния езиков фонд като цяло.

В широк смисъл пословиците са клишета, родени от системно изразявани лични позиции. Естествено, те се типизират, но са колективно-безлично дело не само и не толкова на убедени, колкото на емоционално предизвикани, афектирани хора. Което *оправдава* наблюдаваните контрарни внушения.

Очаквано водещи в двойките са негативните единици, това потвърждава асиметрията в полза на пейоративната оценъчност и кореспондира с факта, че отрицателната емоция значително по-силно ангажира и съзнанието, и вербалните изкази на хората. Но прави любопитно групирането на обратни, позитивни контрапункти. Контрастите в общ план са по линиите: *Жената е много глупава // жената е умница; жената е девета дупка на кавала // без нея няма нито дом, нито семейство; жената е нищо без мъжа (си) // мъжът без жената е за никъде* и подобни.

Какво демонстрират раздвоените оценъчни констатации? Плюсните квалификации, от една страна, сякаш обезсмислят или поне компрометират и двете крайни позиции, оказващи се с разколебана категоричност. От друга, добавят конкретика във високото обобщение: отварят се вратички за индивидуалната, извънредната ситуация и за личностни качества, предизвикващи различна от общоприетата оценка. Така аксиоматиката на централните клишета се оказва оспорена, надскочена и даже напълно опровергана. В този ред на мисли следва да се отбележи, макар да е очевидно, още нещо: едновременността на контрарните оценки не ги нулира, те не се неутрализират, а взаимно и през конкуренцията се подсилват, по странен начин се наслагват и допълват. А оценките се прецизират с посредничеството на значими причинно-следствени фактори и с нови аргументи.

Още преди коментарната част можем да твърдим: общият (в това число и националният) опит, отразен във фразеологията, несъмне-

но има характеристики и на механичен сбор от картинно формулирани и споделени индивидуални опити. Често афективни, нерядко ирационални. Въпреки че обективно ни приближава до някакви истини, статистическата обработка на данните оставя доза условност. Пресилен е и злоупотребата с крайните обобщения от типа: жената във фразеологията е оценявана като такава, за разлика от мъжа (с емблематично разпределение на двата оценъчни знака). И нататък ще стане дума за умереното *Какъвто е човекът, такава му е и славата*.

Пропорциите при коментиращите фразеологизми са важни и в друго отношение: мнозинството са заети да обсъждат и оценяват предимно **жената**. Отразахме го словоредно в заглавието – *црихи към образите на жената и мъжа* – въпреки наложилата се обратна последователност в двойката, също белязана от силата и господството на стереотипа. Ще потърсим обаче слабите му страни и разколебаването на клишетата.

Разбира се, двата огледални дяла, в чиито предели се обособяват оценъчни колебания и противопоставени двойки, не са съразмерни количествено. Не са и тематично изчистени до хомогенност. Налице са множество преходни или синкретични факти, които колебателно варират в движението си по няколко основни семантични оси, извеждани през традиционно приписвани качества. Сред култовите рубрики, оценяващи жената, са:

- **пустословие, сплетничене, клюкарене:** *У бабы волос долог, а язык длинней; Три женщины – четыре сплетни; Три бабы – базар, а семь – ярмарка; Где баба, там рынок, где две – базар, с обобщение Взят жену – забудь тишину.* Прословут е акцентът върху **глупостта**: *Бабий ум – что перекасти-поле* (жената е празноглава / **р.** в ее голове – хоть шаром покати); *У бабы волос долог, ум короток; Баба задним умом крепка...* **Но са налице и** обратните, зачитаци женските **ум** и **мъдрост**: *Женский (бабий) ум лучше всяких дум; Женский ум стоит многих дум; Утро вечера мудренее, жена мужа умнее;*
- **инатлък, вироглавост, непостоянство, капризност:** *Бабе хоть кол на голове теши; С бабой не сговоришь и не переговоришь; Ты бабе – стрижено, она – нет, брито; Стели бабе вдоль, она меряет поперек.* Добре познати са мъжките генерализации: *Еще тот не родился, кто бы бабий норов узнал; Бабий ум – бабье коромысло: и криво, и зарубисто, и на оба конца; Женские умы – что татарские сумы – переметны; Меж бабым да и нет не проденешь иголки; На женские*

*прихоти не напасешься; У бабы семьдесят две увертки в день; У бабы семь пятниц на неделе. Но тежат и противоположните оценки за **надеждност, здрав разум, ђправност**: На жене дом держится; Бабыи города недолго стоят, а без баб города не стоят;*

- **ревливост, търпеливост до безмозъчност, безволевост** и оспорващата ги **сила на характера**: *Баба слезами беде помага; Без плачу у бабы дело не спорится; Баба, что мешок: что положишь, то и несет; Баба не бита только печкой; Бабыя горка крута, да забывчива. И контрапримерите: Жена перед мужем всегда выправится; Баба ужом свернется, а своего добьется; Жену не слушаешь – всухомятку покушаешь; Муж – за чарку, а жена – за палку. Уви, себеотстояването на силната и упорита жена често я доближава (в режим на критика) до образа на жената потисница, погазваща мъжкото самочувствие и авторитет: Мужик да собака всегда на дворе, а баба да кошка завсегда в избе; Собака умней бабы: на хозяина не лает; Не пой, курица, петухом, не владей, баба, мужиком!*

Негативните посоки изкристализират в лайтмотивите за неоспоримата **лошотия, злоба, лукавост**: *Баба, что глиняный горшок: вынь из печи, он пуще шипит; Лучше раздражить собаку, нежели бабу; Бабий кадык не заткнешь ни пирогом, ни рукавицей; Лукавой бабы и в ступе не растолчешь; Баба и черта перехитрит. Крайните оценки са за жената като непобедимо зло: Бабий язык, куда ни завались, достанет; Женино добро, как зимнее тепло; Баба да бес – один у них вес; Бог создал три зла – бабу, водку и козла; Если бог хочет лишить человека разума, он напускает на него женщину (с особения нюанс, внасян от глагола *напускать*).*

Не по-малко интересни са примерите с **обща оценъчност**, неназоваващи конкретните ѝ основания. Водещи са отново минусовите оценки, откровено сексистки и в тон с минусовите варианти горе (жената е ограничена, елементарна, няма умствен и емоционален капацитет, следователно трябва да си знае мястото): *Бабе дорога – от печи до порога; Знай, баба, гребень да кривое веретено!; На что нам (тебе) корова, была бы жена здорова; Торгуй мужик пшеницей, а баба чечевицей! Спорят с тях плюсовите (Жена – вторая душа) с индикации за препоръчително отношение към жената: Не шути с женщинами – эти шутки глупы и неприличны; Жена мужу подруга, а не прислуга; В женщину можно бросаться только драгоценными камнями;*

Жена не седло: со спиноы не скинешь; Жена не гусли: поиграв, на стенку не повесишь; Жена не башимак/сапог, с ноги не скинешь; Жена не лапоть: с ноги не сбросишь; Жена не рукавица: с ручки не стряхнешь / с руки не скинешь, да за забор не кинешь / за пояс не заткнешь.

На крайните обобщения от типа „жената не е човек“, абсолютно **безполезна е** (*Баба с возу – кобыле легче; Кобыла не лошадь, а баба не человек; Курица не птица, баба не человек; Я думал, идут двое, ан мужик с бабой; Жена, что торба за плечами: и нести тяжело, и бросить жалко*) рязко **противостоят** плюсовите, изнасящи житейската философия, според която жената е залог за семейното добруване и мъжкото щастие: *Жена умирает – дом сиротеет; Клад да жена – на счастливого* (с вътрешно сравнение *жената е съкровище*); *Бился, колотился, а доброй жены не добился; Добрая жена да жирные щи – другого добра не ищи.* Добрата, хубавата жена категорично е за завист: *Господи, убей того до смерти, у кого денег много да жена хороша!*

Банално-прозаични са примерите, внушаващи, че лютият конфликт между половете (поради полносните им характеристики) е заложен, очакван, неизбежен (ще видим, че и те имат опозиция). Какъв е стандартът? Още преди встъпване в семейни отношения и двете страни са единодушно черногледни. За жените нещата стоят така: *Самое плохое девичество лучше самого хорошего замужества; В девках сижено – горе мыкано, замуж выдана – вдвое прибыло; В девках сижено – плакано, замуж хожено – выто; В девках насмеешься, в бабах наплачешься.* Накратко: *Бабье счастье, что бабье лето, то коротко, то вовсе нету.* За мъжете фактите са още по-кратки: *Люблю девку за издевку; Муж женою не гордится – не годится! Жена мужа не боится – не годится!*

Нататък конфликтът също изглежда непреодолим: *Мужик тянет в одну сторону, баба в другую; Кто с бабой свяжется – сам баба будет; Курице не быть петухом, а бабе мужиком; Лучше умирать в поле, чем в бабьем подоле.* Диалогът между жената и мъжа, спокойствието в отношенията им са обречени и според двете гледни точки: **женската** – *За плохого замуж не хочется, а хорошего негде взять, и* **мъжката** – *Жену хорошую взять – много станут знать, а худую – нельзя в люди показать...*

Ролите в семейството като че ли са строго разпределени: *Муж – дому строитель, нищете отгонитель; За мужчиной спиной, что за каменной стеной; За мужа завалюсь, никого не боюсь; Жена мужу пластырь, а он ей пастырь.* Разместването им не се толерира: *Жена в гости, а муж – глодай кости; Муж в бедах, а жена в гостях; Муж в*

долгу, а жена в шелку; Муж пашет, а жена пляшет; Муж в тюрме, а жена в сурьме и множество подобни. Това обаче не изключва **обратните** оценки, например в *Мир в семье женой держится; Муж в озем не навозит, что жена горшком наносит* (за умелостта на жената и способността ѝ да прави всичко сръчно). Разбира се, прави впечатление, че гледната точка най-често е мъжка, а сочената с пръст е жената. Установило се е като типично, че **мъжът** създава, строи, печели, а **жената** руши, мързелува, харчи, проваля, което оправдава последствията: *Жена не стекло* (няма лошо да си получи заслуженото). В този дух се обсъждат и иронизират корекциите на времето, на новите времена: *В старые года, бывало, и баба каша едала; Что сделали, того не придумать вовек: и курица птица, и женщина человек; Женщина раньше рабыня была, а теперь мужчине равна; Называли женщин бабами, а теперь зовут прорабами.*

От друга страна, представите и нагласите на двете страни биват и откровено романтично-позитивни: *Выбирай жену на целый век; Ищи себе мужа для века, а замуж иди, рассмотрев человека; Всякому мужу своя жена милее; Хорошей жене нет цены // Любого мужа беречь нужно; Какой бы муж ни был ворона, но жене оборона* (жената/мъжът са за обичане и пазене, каквито и да са).

Отношенията справедливо се обвързват с качествата на двете страни: какъвто мъжът, такава му и жената, и обратно. Оттук е симетрията в примерите: *Что кому за дело, что жена моя не бела: я и сам не хорош; У плохого мужа жена всегда дура; У заботливого мужа жена век не тужит; Скоморошья жена всегда весела; За хорошим мужем жена молодеет; Из-за мужа жена хороша; Если муж хорош, то рябая жена станет красива; Птица крыльями сильна, жена мужем красна;* в лошия вариант: *Муж пьет, жена горшки бьет; Муж в двери ногою, а жена в окно, и с головою; У Ивана жена Ивановна, у Болвана жена Болвановна.*

В обратна посока: *По бабе мужик; При путевой жене и муж путный; От плохой жены состаришься, от хорошей помолодеешь; Добрую жену взять – ни скуки, ни горя не видать; Дом с хорошей женой – рай; У хорошей жены и плохой муж будет молодцом; Женою доброю муж честен бывает; Хорошая жена дом сбережет, а плохая – рукавом разнесет; Хорошая жена мужа на ноги поставит, а злая и щей на стол не поставит...*

Напълно оборват презумпциите за заложен конфликт и невъзможност на общуването следващите примери, според които и жената, и мъжът са по-силни, по-добри, по-красиви заедно. Нещо повече, само

заедно са силни, добри и красиви, защото се допълват: *Муж и жена – из одного кремня искры; Муж – голова, шея – жена, куда шея, туда и голова; Муж – голова, жена – душа; Муж да жена – одна душа; Где муж, там и жена; Муж крепок по жене, а жена – по мужу; Всякая жена мужем красна, а муж женою славен; Муж с женой что лошадь с телегой: везут, когда они исправны; Муж – полтину, а жена – холстину, все в одно место складут, так и хорошо живут; Муж – с огнем, жена – с водою; Когда муж с женой бранится, тогда и горшок не варится; Не надобен и клад, коли у мужа с женой лад; Коли у мужа с женой совет, так и в пост мясоед.* Доброто единство има силата и да надскочи обсъдените вече клиширани семейни роли и даже да трансформира оценъчния им знак: *Доброй жене домоседство не мука / Доброй жена хозяйству научает, а злая от дома отлучает.* Закономерно изведено е оптимистичното твърдение за лекомислен, нескопосан ерген, за когото има една надежда: *Жèнится – перемèнится.*

В подкрепа може да се приведе и голям пласт примери, убедено коментиращи нелепата незавършеност на отсеченото от цялото. Те са сравнителни и формално най-често са построени по схемата „без мужа“/„без жены“: *Без мужа жена всегда сирота; Жена без мужа – что дом без крыши.* И огледалните: *Без жены (женицины) мужчина – что вода без плотины; Муж без жены – что гусь без воды / что конь без узды; Муж без жены пуще малых деток сирота; Без жены как без шапки.* Донякъде показателно е, че втората подгрупа е сравнително по-голяма от първата, има и двойно обвързани оценки (*Без мужа что без головы, а без жены что без рук*), единствен засега е примерът *Жена досужа добра и без мужа.*

Ако се върнем към мисълта, че редуването и (фактически) противопоставянето на оценките не прави нула, следва да признаем, първо, за несправедливи категорично оцветените в минус или плюс женски/мъжки етикети; второ, за вечно неравнодушието и конкуренцията между двата пола, признавани за две отделни планети. В същото време контрарните показания не отменят по-голямата обща натовареност на единия полюс (минусовия) – преобладаването на негативната оценъчност е аксиоматично.

Ето в перспектива още някои фрагменти, подготвяни като части от по-обширен материал и даващи представа за възможното цяло.

Интересно е паралелното изследване на директно назованата, метонимично внушавана или асоциативно загатната съотнесеност на женския и мъжкия образ с имена на животни, чиито качества са показателни за характерологията на двата образа. **Жената** е *гусь* (*крик-*

ливый, лапчатый), курица, змея, уж, корова (с противоположни по знак асоциации), но и *кошка* (също в различни интерпретации), *орлица*, *лебедь-птица*: *Жена что лебедь-птица вывела детей вереницу*, (включително в маниерно-ироничния вариант *Курица – птица, женщина – орлица*). **МЪЖЪТ** е *петух*, *конь*, но и *собака*. Данните са за същата разколебана категоричност, значи тази линия не е успоредна и отделна от основната, а е насочена към центъра на проблема, фокусира ядрото му и добавя надеждност на изводите.

Близо стои и въпросът за характера на лексемите, въвеждащи двата образа: *женщина*, *жена*, *баба*, *дева*, *девица*, *невеста*, *невестушка*... и комплектуващите ги паралели *мужчина*, *муж*, *муженек*, *мужик*, *мужичок*, *мужичье*. Всяка лексема върви с присъщите си семантични, стилистични, функционални и други характеристики, които в крайна сметка формират множество тънки нюанси на оценката. Засега са обработени и взети предвид само примери, в чийто състав назоваващите образа на жената и мъжа лексеми са експлицирани (пряко или транспозитивно). Следващ е въпросът за възможния им елипсис: *От нашего ребра нам не ждатель добра*.

Предстои да се добавят детайлите за *авторството* на номинациите. То може да е открито заявено (*Был у меня муж Иван, не приведи бог и вам*), но може и да е загатнато, предполагаемо, подозирано, логически извеждано (в някои от примерите това вече пролича). Естествено показателно е наличието на обръщение: *Знай, баба, свое кривое веретено!* Всички варианти отново са пряко обвързани с оценъчната стереотипизация на двата образа. Нерядко прозират женската или мъжката гледна точка; първично, без да е винаги справедливо, е заключението, че ако се критикува жената, авторството е мъжко: винаги трябва да сме нащрек с метафорите и завоалираните смисли (и негативни, и позитивни).

На фона на донякъде строго очертаните групи с традиционна тематика, за които стана дума, изпъкват още някои. Внушителен е класът компактни оценки, структурно оформени като сравнителни: експлицираната в тях противопоставеност е директно заявена и изглежда еднозначна. Свой облик имат онези с видимост (и подвеждаща) на неутрално-оценъчни. По-абстрактен е статутът на общооценъчните номинации: в тях не се коментират, респективно оценяват, конкретни качества, а опосредствано се фиксира цялостно отношение към жената, мъжа или и двамата в съпоставка (което не прави внушенията помалко категорични). Предстои да бъдат фактически установени коли-

чествените диспропорции за оценъчните фразеологизми, интерпретиращи образа на жените/мъжете.

Задължително е и отчитането на данните от изследователското съпоставяне (по набелязаните параметри) с българския език.

Безспорно е едно – стереотипите се люлеят, от явно широкия ход на махалото могат и да се преобръщат. Наличието на аксиологични контраутвърждения разколебава обобщаващата оценъчност във всичките ѝ проявления: сексистки, феминистки, етнически, национални. В претенциите за колективна мъдрост има пробойни, видими в оспорващите и оборващи меродавната оценка варианти.

Всъщност стереотипът, пак да подчертаем, е представителен продукт на ранжирана и типизирана съвкупност от неизчислимо множество частни оценки, пресети от широкия мащаб. От една страна, от висотата му са пренебрежимо маловажни екзотичните и частно-ситуативните своеобразия. От друга, практически еднакви изглеждат различните по знак, но сравнимо типични оценки. Така през *студената* решетка преминава всичко обичайно, добре смляно, преживяно, повярвано – и негативното, и позитивното. То определя и безпощадните критики, и щедрите хвалби. И едните, и другите се отсяват като еднокалибрени и еднакво справедливи: житейски, общочовешки, универсално. С вероятни национално- или етнообусловени разлики, които продължаваме да търсим, откриваме и изследваме. Твърдата категоричност е „солта и пиперът“ на езиковата устойчивост, но и там откриваме пъстрота на убежденията, потвърждаваща факта, че оценките в същината си са относителни.

Наблюдаваните тук оценки са извънредно ангажирани и пристрастни, защото от жената и мъжа се ражда животът. Помежду им прескачат живи искри, взаимните оценки са забулени от битова ирония и почти винаги се формализират през шеговито преувеличаване. Затова на питането „Кой в семейството какви въпроси решава?“, истинският мъж отговаря: *Ами жената решава локални въпроси: какво ще обядваме, да се купи ли палто на детето, къде ще заминем на почивка... А аз решавам глобалните: има ли живот на Марс.* Включително и през тази маниерност се издяква и шлифова стереотипът, запалено агитиращ да се вслушаме в опита на *видялото* и *препатилото*. Всички внушения винаги са категорични и призовават да им повярваме. Дори когато, преувеличавайки до **черно-бяло**, откровено и открито си противоречат.

ИЗТОЧНИЦИ НА ПРИМЕРИ

РЕЧНИЦИ, СБОРНИЦИ

Дал 2018: Даль, В. И. *1000 русских пословиц и поговорок* (сост. А. Н. Филиппов). [Dal', V. I. 1000 russkih poslovits i pogovorok (sost. A. Filippov).] Москва: РИПОЛ классик, 2018. 7 April, 2020 <<https://www.litres.ru/vladimir-dal/1000-russkih-poslovic-i-pogovorok/chitat-onlayn/>>.

МАС: *Малый академический словарь*. [Malyj akademicheskij slovar'.] Четырёхтомный нормативный толковый словарь (картотека Словаря СРЛЯ). Словарный сектор ИРЯ РАН. <<https://gufo.me/dict/mas> <https://gufo.me/dict/mas>> 8.01.2020).

МАС 1957 – 1984: *Малый академический словарь* (сост. и ред. А. П. Евгеньева). [Malyj akademicheskij slovar' (sost. i red. A. P. Evgen'eva).] Москва: ИРЯ РАН, 1957-1984. 8 January, 2020 <<http://rus-jaz.niv.ru/doc/small-academic-vocabulary/index.htm>>.

Михелсон 1912: Михельсон, М. И. *Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний*. [Mihel'son, M. I. Russkaya mysl' i rech'. Svoyo i chuzhoje. Opyt russkoj frazeologii. Sbornik obraznykh slov i inoskazaniy.] Санкт Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1912. 7 January, 2020 <[https://ru.wikipedia.org/wiki/\(1912\).pdf](https://ru.wikipedia.org/wiki/(1912).pdf)>.

РБФС 1980: *Русско-болгарский фразеологический словарь*. К. Андрейчина, С. Влахов, С. Димитрова, К. Запрянова (ред. С. Влахов). [Russko-bolgarskij frazeologicheskij slovar'. K. Andrejchina, S. Vlahov, S. Dimitrova, K. Zaprjanova (red. S. Vlahov).] Москва: Русский язык, София: Наука и искусство, 1980.

Снегирьев 2014: Снегирев, И. М. *Русские народные пословицы и притчи* (ред. О. А. Платонов). [Snegirev, I. M. Russkie narodnye poslovitsy i pogovorki (red. O. A. Platonov).] Москва: Институт русской цивилизации, 2014. 8 January, 2020 <http://rusinst.ru/trudy-instituta/russkaya-etnografiya1/russkie_narodnye_poslovicy_i_pritchki.html>.

Соболев 1983: Соболев, А. И. *Русские пословицы и поговорки*. [Sobolev, A. I. Russkie poslovitsy i pogovorki.] Москва: Советская Россия, 1983. 8 January, 2020 <<https://www.booksite.ru/fulltext/poslovicy/index.htm>>.

ФСРЯ 1978: *Фразеологический словарь русского языка*. Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Федоров (ред. А. И. Молотков). [Frazeologicheskij slovar' russkogo jazyka. L. A. Vojnova, V. P.

Zhukov, A. I. Molotkov, A. I. Fedorov (red. A. I. Molotkov).] Москва: Русский язык, 1978.

ЕЛЕКТРОННИ КОРПУСИ

Краткая мудрость. Пословицы о женщинах. [Kratkaja mudrost'. Poslovitsy o zhenshchinah.] 11 October, 2019 <<http://shortwisdom.ru/proverbs/15>>.

Лучшие мысли человечества. Пословицы про женщин и мужчин. [Luchshiye mysli chelovechestva. Poslovitsy pro zhenshchin i muzhchin.] 23 October, 2019 <<http://www.mislynet.ru/poslovitsy/poslovitsy-pro-zhenschin-i-muzhchin/>>.

Пословицы. Большой сборник пословиц. [Poslovitsy. Bol'shoj sbornik poslovits.] 22 October, 2019 <<http://posloviz.ru/category/zhenshina/>>.

Пословицы про мужа и жену. [Poslovitsy pro muzha i zhenu.] 11 October, 2019 <<https://millionstatusov.ru/poslovitsi/muzh-i-zhena.html>>.

Сборник народной мудрости. Пословицы и поговорки про мужа (жену, бабу, девуцу, невесту, супругов, любовь, свадьбу). [Sbornik narodnoj mudrosti. Poslovitsy i pogovorki pro muzha (zhenu, babu, devitsu, nevestu, suprugov, lyubov', svad'bu.)] <<http://sbornik-mudrosti.ru/poslovicy-i-pogovorki-pro-muzha/>> (19.10.2019).

ЖЕНАТА В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ

Вяра Найденова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE WOMAN IN SOUTH SLAVIC PHRASEOLOGY

Vyara Naydenova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In the context of this study, gender-marked dictionary-registered phraseological units (PUs) in the Serbian/Croatian and Bulgarian languages are analyzed, identifying the common but distinctive features in the structure and semantics of these PUs, an illustration of the specific Balkan morality with remnants of matriarchy suppressed by dominant patriarchy. Based on the excerpted material, it is established that the PUs of this type in the Bulgarian language have a significant quantitative advantage over the same PUs in the Serbian and Croatian languages. Generally speaking, in all three languages, these combinations do not represent the best qualities, traits and role of the female at all.

Key words: Female, phraseology, Bulgarian, Serbian/Croatian

В южнославянските езици богатството от устойчиви словосъчетания, поговорки, пословици и идиоми се дължи на народната мъдрост и колорит, въплътени във фолклора, историята и бита. Фразеологизмът като езикова единица има разностранни семантични и структурни характеристики, което също е предпоставка за разнообразната му стилистична употреба във всички функционални типове текст. Поради голямата им честотност в разговорния език, пресъздаден в диалозите, но и заради изразителността им, високата степен на информационна и конотативна наситеност и способността им, създавайки експресия, да предадат настроение, оценка или образност, фразеологизмите са предпочитано стилистично средство при редица автори. Фразеологичните съчетания като езикови единици, интегрални във формален, семантичен и функционален аспект, се характеризират чрез

диференциалните си признаци със значителната си роля при стилизацията, като разделна оформеност, но цялостен смисъл, вариативност, но относителна устойчивост, експресивност и многозначност.

В понятието **фразеологизъм** се включват устойчивите съчетания и идиомите, а според някои по-широки трактовки – и паремиите. ФЕ (фразеологичните единици) варират според сферата си на употреба през преобладаващите народно-разговорни (фолклорни пословици, поговорки, включително просторечните), терминологичните (в научния – медицински, технически; в публицистичния; в административния стил – съдебно-правните, канцеларските клишета) и други. Но именно в рамките на текст от определен функционален стил или комуникационна сфера фразеологизмът се разгръща напълно – „анализът на значението на думите, и в частност на думите, притежаващи сложна смислова структура, показва, че без наличието на функционалния момент думата не получава пълната характеристика на своята смислова структура“ (Звегинцев 1957: 233). В някои от тези езикови единици преобладава образно-експресивната натовареност, в други – номинативността (предимно термини), в трети – алегорията и сравнението. От граматическо гледище те могат да бъдат глаголни, именни, атрибутивни и обстоятелствени. Възможностите за многостранната стилистична употреба на ФЕ са заложени във вариативността им, в сферата им на употреба, в контекста.

Богатото стилистично значение на фразеологизмите е мотивирано от образната им изразителност, плод на поетическото мислене на народа, затова и отразява различни черти от народопсихологията. Често в основата им е някоя метафора, метонимия или афоризъм, кондензиран в пословица или поговорка. Структурно ФЕ са изградени чрез синтактичен паралелизъм, устойчиво сравнение, повторение, рима, антоними, оксиморони и т.н. (Чизмаров 1982: 203 – 204).

Понякога стилистичният контекст е така преосмислен, че фразеологизмът, променил структурната си организация, предизвиква съвсем ново значение или внушение. На промяна и актуализация подлежат и крилатите фрази, паремиите, библеизмите, като особено ярко този процес се проявява при устната форма на ПС (публицистичен стил): ораторска реч, радио, телевизия. В художествения стил ФЕ са предпочитано стилистично средство поради гъвкавостта си (индивидуалната вариативност във всеки контекст и при употреба от различен автор), образността и експресивността си. В други случаи този вид словосъчетания въздействат емоционално или са важен елемент при изграждането на национален или диалектен колорит. Като характери-

зация на речта на литературен герой са най-подходящото средство за индивидуализацията му. В творбите на художественото слово фразеологизмите участват в изграждането на неочаквани конструкции, градиращи или паралелни. Понякога съобразно с авторовите интенции стилистично са маркирани дори неутрални терминологични ФЕ. Речевата индивидуализация на фраземите в художествения текст се реализира по различни начини. „Двойна актуализация на ФЕ, дефразеологизация на ФЕ и нарушаване на нормата за съчетаемост на ФЕ са в различна степен форми на казионна актуализация, които увеличават възможностите за тяхната речева индивидуализация“ (Кювлиева-Мишайкова 1988: 152). Преосмислянето и трансформациите на фразеологизмите, а с това и тяхната актуализация само и единствено в конкретния текст са по посока на морфологични промени (в строежа на съставните им елементи), лексикални (синонимични или друг тип замени в състава на фразеологизма), структурни (промени в количеството на съставните елементи на ФЕ), словоредни (синтактични) промени.

Според Хр. Станева (2001: 129 – 137) в ХТ фразеологизмите са кондензиращо ядро на силна експресивност, образност и емоционалност, потенциално носещи подтекстова информативност, като около тях се създават текстови единства. Подкрепяме тази теза, както и постановката, че „фразеологизмите имат голямо значение за строежа на речта не само като изразни средства, обогатяващи нейните номинативни възможности, а и със своите експресивни качества, защото назовават по особен начин, с цяло словосъчетание, с (често) по-богато съдържание от думата, по метафоричен или метонимичен път, с оригинална структура и ясно изразено характеристично или оценъчно предназначение. Някои се отличават с алегоричност и афористичност, което ги изпълва с богато съдържание, с обобщеност и типизираност на значението, с елиптичност и синтетичност. Има и такива, които са удобна форма за терминологично назоваване на научните понятия. Непроницаемостта и възпроизводимостта на фразеологизмите пък обуславят лесното им запомняне, а ясно изразеният им стил цвят (разговорен, просторечен, книжен) ги прави оперативно и богато с колорит средство за стилово оцветяване на речта“ (Чизмаров 1982: 204).

В рамките на настоящото изследване се извършва анализ на джендърно маркирани ФЕ и паремии с референциални ограничения по признак пол в някои южнославянски езици (български, сръбски, хърватски), при което се търсят общи, но и характерни отличителни черти в структурата и семантиката. Наблюденията и изводите в това

съобщение се ограничават върху периода, който не може да бъде зачеркнат от историята, когато функционира т.нар. сърбохърватски език (СХЕ) като своеобразна симбиоза между двата езика. Интересът ни към този период е продиктуван от своеобразието му и в частност от слабата проученост на темата. Така че, може да се каже условно, в текста се представя „близка диахрония“ по проблема, неизследван предходно, като актуалността е именно във вглеждането в неотдавнашното минало. Не си поставяме за цел анализирането на най-съвременния времеви срез във фразеологията на разглежданите езици и фразеологичните речници на вече самостоятелните сръбски език и хърватски език (с уговорката, че така или иначе ФЕ са едни от най-устойчивите езикови формации с вековен произход и период от по-малко от половин век спрямо днешния ден едва ли е критичен). Именно въз основа на тогавашното състояние е релевантен фразеологичният речник на Йосип Матешич (1982), съдържащ фразеологизми от цялата територия на бивша Югославия. За пълно хронологическо съответствие относно българския език е представителен ФРБЕ (1974/1975). Примерите са ексцерпирани от посочените два речника, като с оглед на постигане на хомогенност и краткост те се привеждат, написани на кирилица.

Научният фокус върху ФЕ и паремииите спомага да се разкрият определени представи относно културно-езиковите (и национално-психологическите) категории маскулинност и фемининност като продължение на еволюционното развитие на една от най-древните човешки опозиции – мъж / жена. Известно е, че структурирането на заобикалящата действителност въз основа на принципа на дихотомията е характерно още за най-архаичните типове общество. Древните хора систематизирали представите си за света, като съпоставяли и противопоставяли редица обекти и явления с помощта на бинарни опозиции от рода на: ден / нощ, слънце / луна, горе / долу; светлина / тъмнина; дясно / ляво; добро / зло; мъжко / женско; живот / смърт и т.н. Така че опозицията мъжко / женско се проявява като една от основните за цялата човешка култура и именно поради това обемните и многостранни концепти МЪЖ и ЖЕНА се отнасят към възловите категории в славянската езикова картина на света (Малишевская 1999).

Като основни лексеми репрезентанти на разглежданите концепти при трактуването на пълния обхват на **семантичния компонент жена** във ФРБЕ (1974/1975) са открити близо 240 ФЕ, а за хърватски и сръбски – малко над 100 (Матешич 1982). Сред тях освен *жена* като ключови лексеми, отразяващи различните роли и нюанси на концепта,

се констатира: *майка, баба, дъщеря, мома, невяста, булка, вдовица, момиче*, както и епизодичните: *леля, сваха, снаха, свекърва, тъща* (патроними, освен *майка, баба и дъщеря*), *попадия, хаджийка, циганка, катунарка, калайджийка, дама* (социални роли с полюсна „престижност“), и не на последно място – лични имена (количествено преобладават в български), сред които на първо място *Мара / Мария*.

Установеният семантичен кръг лексеми репрезентанти на този концепт, трайно и отдавна вкоренен във фразеологичната система на разглежданите езици, свидетелства за специфичния балкански морал, както и за остатъци от матриархалност, потиснати от доминиращата патриархалност, типични както за ареала на българския, така и на сръбския и хърватския език, където семейството и родът са били основни структури на обществото. Без съмнение архаичният култ към плодovitостта и майчинството е оставил реликти както в мисленето, така и в езика, каквито са относително закостенелите формирования на фразеологизмите. В по-късни периоди някои от тях са преосмислени, трансформирани и снижени, по предположение на някои сръбски изследователи – в резултат на влияние на мизогинията (женомразството), заложи в Стария и Новия завет. Традиционната култура олицетворява болестите и бедствията като женски същества, а християнството подчертава „греховността“ на жената. Това е и причината според нас за двойствения „имидж“ на жената в балканския начин на мислене, например заложен в образа на Баба Марта като символ на женското начало – едновременно съзидателно, раждащо, но и рушащо, стихийно, неуправляемо. А всяко отклонение от патриархалните канони и табута, всяко „своеволно“ поведение води до осъждане от страна на патриархалното общество.

Неслучайно семантичният вариант *майка / майчин* се среща най-често в българските устойчиви съчетания (70), но без да се изтъкват никакви положителни характеристики на майката: *сине майчин; мамино детенце; и мен е майка раждала; метнал съм се на майка си; бозая / суча от две майки; продавам и майчиното си мляко; както майка го е родила; майка му мечка / стара; майко / майчице мила; майка плаче* и т.н. ФЕ в сръбския и хърватския (примерите са на кирилица) с лексемата *майка* са подчертано по-малко на брой (17) в сравнение с броя на българските ФЕ със същия компонент, като отново образът на майката не е символ на майчинство, святост, всеотдайност: *го као од мајке рођен; пијан као мајка* (<https://www.opsteobrazovanje.in.rs/zasto-se-kaze/pijan-kao-majka/>); *бити као мајка*. Като основна проява на структурно-семантична аси-

метрия при съпоставката на ФЕ от разглежданите езици се налага наблюдението за разликата в броя на доминиращите ключови думи в тези ФЕ. Така в сръбския (СЕ) и хърватския (ХЕ) за разлика от български на първо място по фреквентност се оказва лексемата *баба* и производните ѝ. Другите патроними за същества от женски пол или за социалния статус на жената са сравнително малко на брой във всички разглеждани езици. В СЕ и ХЕ на фона на българския личните женски имена, участващи във ФЕ, са незначителен брой: *Евина кћи / Евин син / Евино колено; у Евину / Евином костиму; држати се као дрвена Марија; претерала Дара меру (7) / мека Марија; всичко Мара втасала, празна Мара (тѣпан била); Йола, Мара и камшик Тодора; не ходи Мара сама на бара; като ми пееш, Пенке ле, кой ли ми те слуша; изгубена Станка; Мазна Гана; мъжка Гана / Дойна / Драгана / Райна; трянка-флянка, баба Станка* (случай на съзнателно търсена вътрешна рима чрез въвеждане на несъществуваща лексема); *хваща ме бързата Катерина и др.* (35).

Съпоставката между анализираниите ФЕ в семантичен план визира различията не само в плана на съдържание, но и в плана на изразяване (а и на функциониране) съобразно с модела, предложен от Гак (1997: 55 – 65), който съчетава лингвистични, културологични и прагматични параметри:

I. В плана на съдържание – наличие на:

А) еквиваленти с пълна смислова и формална идентичност, като напр.: *бабешки приказки / бапске приче; Евина дъщеря / Евина кћи; като зъбите на баба ми / као бабини зуби; както майка го е родила / како је кога мати родила; мамин син, мамино синче / мамин син; суча от две майки / сисати две мајке; сламена вдовица / сламната удовица*. Налице е езикова симетрия (благодарение на близостта на разглежданите езици), която се състои в еднаквото денотативно и конотативно значение, приблизително идентичния лексикален пълнеж и съчетаемост, както и сходната сфера на употреба;

Б) на аналози – със смислова, но не и формална идентичност, като напр.: *бабини деветини / бабља приповетка; женски Дойно/Райо / женски Петко; мамино детенце / мамина маза; така и сваха ми Гюргя знае / то зна и (моја) ћорава баба* и др., където напълно идентичният смисъл се реализира чрез сходни, но не абсолютно еднакви езикови средства;

В) Понякога сходни или идентични ФЕ във формален аспект носят коренно различна семантика, като напр.: *въртя се около полата на жена си* (стоя си вкъщи и бездействам) / *заплести се у женске*

сукъне (попаднал под женско влияние, прекалено много се занимава с жени); *от две баби цяла невеста* (нещо неосъществимо) / *дати бабу за невесту* (измамвам, изигравам); *ти баща, ти майка* (настоятелна молба за помощ) / *бити кому и отац и мајка* (най-скъп и от най-голяма полза съм за някого).

Г) В най-голям брой случаи обаче се констатира езикова асиметрия, като българските ФЕ се отличават със значително разнообразие и богатство (може би поради това, че е ексцерпиран само един фразеологичен речник на сръбския и хърватския език (Матешич 1982) за получаване на представените тук числови данни, но съобщението е ориентирано спрямо състоянието до този конкретен времеви период).

II. Различията в плана на изразяване – количествени и качествени (т.е. във външната форма на аналогични ФЕ, съдържащи лексемата „жена“:

А) наличие или изпускане на думи: *така и баба знае; и баба знае / то зна и (моја) ћорава баба/бака; като баба Марта / баба Марта; дъвча като с бабини зъби / као бабини зуби;*

Б) Различия в резултат на спецификата в граматични категории, флексии и тип език (в случая – аналитичния български и синтетичните хърватски и сръбски);

В) Лексикални различия, най-често наличие на синоними – смислови или стилистични: *бабини деветини / бабља приповетка; мамино детенце / мамина маза* и др.

III. Разлики във вътрешната форма – образа, отразяващ някои от признаците на номинирания обект, изборът на назоваването отразява своеобразието на светогледа на даден народ, комплекса от историко-социокултурни наслоения и т.н. Всичко това е особено меродавно, що се отнася до ФЕ, където номинацията не е директна, а комплексна и косвена, многопластова, а и ФЕ се отличават с образността и експресивността си: *БЕ – бързам като пале/пърле/теле пред майка / СХЕ – 0; еня баба за дяда Еня / 0; жена ми ми налага калпака (капата), жената ме води за езика / 0; (гледа) като посрано дете майка си / 0; трай, бабо, за хубост / 0; като поповата дъщеря на задушница / 0* (нулата означава, че в сръбския и хърватския липсва ФЕ с подобен образ или семантика). Ето няколко случая, когато се констатира обратното (в българския няма съответен ФЕ): *0 / превести баба с колачима; трла баба на лан да јој прође дан; 0 / за које (чије) бабе здравље/душу/брашно; 0 / пијан као мајка; 0 / бити као мајка; 0 / држати се као дрвена Марија* и др. Частичната или пълната замяна на образа или коментирания признак, присъствието или липсата

изобщо на съответстваща ФЕ свидетелстват за разликите в световъзприемането и стереотипите на мислене.

Безспорно настоящото съобщение не обхваща поставения проблем в цялост. Съответните книжовни езици и особено народните им говори и разговорната реч разполагат с много по-голям количествен и качествен ресурс от фразеологизми със семантичен компонент *жена*, които засега са останали извън обсега на изследването. Не са проучвани и по-актуалните издания (например новият хърватски фразеологичен речник от 2003 г. от колектив Менац, Финк-Арсовски, Вентурин и фразеологичният речник на сръбския език на Оташевич, 2012 г.), защото фокусът на съобщението целенасочено е избран да бъде до края на осмото десетилетие на XX век.

Въз основа на ексцерпирания материал обаче се очертават някои немаловажни изводи, неустановявани до момента: ФЕ от този тип в българския език имат значителен количествен превес в сравнение със същите ФЕ в сърбохърватския език (название, актуално за разглеждания период). Като цяло въпросните съчетания съвсем не обрисуват жената с най-добрите ѝ качества, черти и роли (като майка – любяща, всеотдайна и свята) и безспорно представляват щрихи от древни предубеждения и суеверия. Образно-смиловите реликти от матриархата са потиснати от патриархалните и християнските представи, които представят жената предимно в негативна светлина, като олицетворение на грехопадението или като обект за сравнение или ирония. Устойчивостта на ФЕ като езикови формации дава основание да се предположи, че тези образи и представи са с дълбоки корени в съзнанието на южните славяни и в тяхното подценяващо отношение към жената (в миналото, за съжаление – и в настоящето). Това се отнася в еднаква степен за всеки от разглежданите славянски езици с известни нюанси, резултат от спецификите на светоусещането и народопсихологията (Мършевич-Радович 2008), както и разлики, най-вече в плана на изразяване. Фразеологизмите с ключова дума *жена* благодарение на богатата палитра от образи и сравнения от бита и семейния живот, която представят, на семантичната и експресивната си многопластовост са често употребими във всички функционални стилове на книжовния език, най-вече в разговорния език и в художествената литература.

Многопосочността на темата позволява тя да бъде продължена след по-детайлно проучване и на най-новите речникови източници, вече диференцирани за всеки от разглежданите южнославянски езици.

ЛИТЕРАТУРА

- Гак 1997:** Гак, В. Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами). [Gak, V. G. Osobennosti bibleyskih frazeologizov v russkom jazyke (v sopostavlenii s frantsuzskimi bibleizmami).] // *Вопросы языкознания*, № 5, Москва, 1997.
- Звегинцев 1957:** Звегинцев, В. А. *Семасиология*. [Zvegintsev, V. A. Semasiologia.] Москва: Издательство Московского университета, 1957.
- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. Фразеологизмите в българския език. [Kyuvlieva-Mishaykova, V. Frazeologizmite v balgarskiya ezik.] София: Народна просвета, 1986.
- Кювлиева-Мишайкова 1988:** Кювлиева-Мишайкова, В. За някои начини на актуализация на фразеологичните единици. // *Славистичен сборник БАН*. [Kyuvlieva-Mishaykova, V. Za nyakoi nachini na aktualizatsiya na frazeologichnite ediniti.] София, 1988.
- Малишевская 1999:** Малишевская, Д. Фразеология в контексте культуры. Базовые концепты культуры в свете гендерного подхода (на примере оппозиции „мужчина/женщина“. // *Фразеология в контексте культуры* / РАН. Институт языкознания; отв. ред. В. Н. Телия. [Malishevskaya, D. Frazeologiya v kontekste kul'tury. Bazovye kontsepty kul'tury v svete gendernogo podhoda (na primere oppozitsii „muzhchina/zhenshtina“.)] Москва: Языки русской культуры, 1999.
- Мършевич-Радович 2008:** Мршевић-Радовић, Др. *Фразеологија и национална култура*. Библиотека Књижевност и језик – књига 26 [Mršević-Radović, Dr. *Frazeologija i nacionalna kultura*.] Београд: Чигоја штампа, 2008.
- Станева 2001:** Станева, Хр. *Стилистика на българския книжовен език*. [Staneva, Hr. *Stilistika na balgarskia knizhoven ezik*.], В. Търново: Абагар, 2001
- Хачманян 2007:** Хачманян, Л. *Фразеологизми със семантичен компонент „жена“ в българския и сърбо-хърватския език*. Дипломна работа – ПУ „Паисий Хилендарски“, ръкопис. [Nachmanyán, L. *Frazeologizmi sas semantichen komponent „zhena“ v balgarskiya i sarbo-harvatskiya ezik*.] 2007.
- Чизмаров 1978:** Чизмаров, Д. *Стилистика на българския книжовен език*. [Chizmarov, D. *Stilistika na balgarskia knizhoven ezik*.] София: Народна просвета, 1978.
- Шипка 2010:** Šipka, M. *Zašto se kaže*. Novi Sad: Prometej, 2010.

РЕЧНИЦИ

- Кулишич 1970:** Кулишић, Ш., Петровић, П. Ж., Пантелић, Н. *Српски митолошки речник* [Kulišić, Š., Petrović, P. Ž., Pantelić, N. Srpski mitološki rečnik.] Београд: Нолит, 1970.
- Матешич 1982:** Matešić, J. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- Менац 2003:** Менац, Ан., Fink-Arsovski, Ž., Venturin, R. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak 2003.
- Оташевич 2012:** Otašević, Đ. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej, 2012.
- ФРБЕ 1974/75:** Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език*, т. 1 и 2. [Nicheva, K., Spasova-Mihaylova, S., Cholakova, K. Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik, t. 1 i 2.] София: БАН, 1974.
- Ничева 1993:** Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. [Nicheva, K. Nov frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.
- 5000 БПП 1969:** *5000 български пословици и поговорки*. [5000 balgarski poslovitsi i pogovorki.]. София: Наука и изкуство, 1969.

**МЪЖЪТ И ЖЕНАТА В ОЦЕНЪЧНА ПЕРСПЕКТИВА
(ВЪРХУ ПАРЕМИОЛОГИЧЕН МАТЕРИАЛ
ОТ ПОЛСКИЯ ЕЗИК)¹**

Димитрина Хамзе
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**THE MAN AND THE WOMAN FROM AN EVALUATIVE
PERSPECTIVE
(ON PAREMIOLOGICAL MATERIAL FROM POLISH)**

Dimitrina Hamze
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The present study aims to identify at least some of the causes of the complex relationship between man and woman, of the oxymoronic mutual attraction-repulsion. They are sought at the energy level as an energy exchange between energy receivers and transmitters, at the axiological level through the 'ambiguity' and 'reversibility' of the assessment, as well as at the socio-psychological level as a gravity oscillation between the conventional and the individual. In the course of the study, an adequate approach to unite the two sexes in a harmonious manner is outlined.

Key words: man, woman, gender, energy, stereotype, value, evaluation, compatibility, phraseology

Мъжът, жената и взаимоотношенията помежду им представляват тема, актуална откакто свят светува и която ще продължава да бъде важна и да вълнува хората по цялото земно кълбо. На пръв поглед много експлоатирана (литературата, свързана с нея, расте лавинообразно), тя ще си остане винаги нова, недоизследвана и недоизказана. Изучавали са я и ще продължават да я изучават както неспециалисти,

¹ Изследването е част от Факултетния проект на ФФ при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ФП 19-ФлФ-008 към Фонд „Научни изследвания“ при ПУ „Паисий Хилендарски“)

така и историци, философи, психолози, писатели, хора на изкуството. Съзвучните отношения, разбирателството и сътрудничеството между двата пола, все по-трудно постижими в съвременното ни, е от първостепенно значение за съществуването и развитието на световното общество, а днес – за спасяването му от самоунищожение.

В книгата си „Поетика на любовта“ Валери Стефанов засяга темата за упадък на любовта: „Любовта е отпаднала, защото е дошло времето на „последния човек“, за което ни предупреждаваше Фридрих Ницше. Това е човекът на дребните наслаждения, на немощните копнежи, на лъковете, които не могат да бъдат опънати. Последният човек „всичко смалява“, следователно той ще смали и любовта, способността си за нея. Последният човек пита *Що е обич?* и примигва глупаво“ (Стефанов 2016: 10 – 11).

1. Енергийното равновесие на мъжкото и женското начало (мъжко-женска синергетика)

Когато анализираме един индивид, трябва най-напред да проверим дали той се е осъществил и съзрял като носител на своя пол, а не да му прикачваме предварително или „рецептурно да му предписваме“ стереотипно утвърдените качества на неговия пол. Човекът като такъв (независимо от пола си) притежава женски и мъжки полюс и един здрав вътрешен свят позволява да се отключи енергията, която по същество е безполова. Именно тази „двуполова симптоматика“ на всеки от двата пола ги прави „конгруентни“ помежду им. Пълните противоположности или пълните еднаквости не са съчетаеми, а взаимно се отблъскват: първите няма как да се съвместят, за какво „да се качат“, за да си подхождат, а вторите няма с какво да се оразличат, за да бъдат интересни и привлекателни един за друг. Ако различията между двата пола бяха толкова резки, крайни и непримирими, тогава всякаква комуникация между тях би била невъзможна. Основното, което е необходимо за личностна реализация у всеки индивид, е здравият вътрешен живот. Според Пиер Дако женствеността може да се определи като глината за изработването на съда, а мъжествеността – като готовия съд. Ето защо всеки човек трябва да развие хармонично и двата полюса. Женското и мъжкото и у двата пола са два начина на употреба на принадлежщата им енергия. По-разумно е да мислим за мъжете и жените не толкова като за фигуративни представители на определения пол, колкото като за приематели и предаватели на енергия.

П. Дако изтъква, че в стандартна мисловна перспектива и двата пола са „губещи“. Жените – защото творчеството им е представяно

като „мъжка“ дарба, а мъжете – защото изпитват угризения и чувство за вина, ако проявят чувства или се отпуснат и „разхленчат“ като „жени“. Всъщност обаче, за да има хармоничен баланс в менталното поле на конкретния пол, който се превежда и на езика на междуполовите релации, трябва да се възприеме идеята, че женствеността – основната енергия – е на първи план, а мъжествеността е призвана да освободи тази енергия с цел тя да се развие и оползотвори по най-добрия начин. За да се стигне до това убеждение обаче, се налага хората да променят мисленето и схващанията си както за себе си, така и за заобикалящия ги свят (срв. Дако 1999: 217 – 232).

В „Политика на пола“ френският философ Силвиан Агасински апелира за „смесване“ на половете – признаване и уважаване на половете различия и на тази основа постигане на равноправие. Въпросното „смесване“ разбираме не като разграждане и размиване на половата идентичност (т.е. като полова деидентификация), а като биопсихична възможност за по-здрава съчетаемост, засилена компатибилност между двата пола, разбира се, при задължително съобразяване с индивидуалните особености на индивида като представител на съответния пол (срв. Агасински 2001). Такова разбиране е съзвучно с концепцията на П. Дако за енергийната структура и когравитацията на половете.

2. Ценностна диагностика на мъжкото и женското

Жената и майката са създанията, при които мъжът се завръща след битките в живота. Те са уютът на дома, топлината на огнището, опората, центърът на мъжката личност. За жената мъжът също е опорен стълб в битките с живота, великодушен закрилник, нежен и грижовен съпруг. Ценността е семантична абстракция; тя възплъщава и филтрира предпочитанията и очакванията на субекта в зависимост от представите и разбиранията му за добро и зло. Стереотипът на свой ред е екстракт от редуцирани и рестриктивни квалификации на субекта, обрасли с множество исторически, етнически, религиозни и социокултурни препратки.

На базата на някакъв възприет и утвърден в социокултурното пространство ценностен модел ние оценяваме пола. Но е под въпрос дали си даваме сметка какво всъщност оценяваме или по-точно какво избираме да оценяваме, защо и с каква цел го подлагаме на оценка, как го оценяваме (с какви критерии, по какви показатели), при какви обстоятелства, в какъв момент от развитието и живота на субекта като представител на съответния пол и дали оценяваме качеството или яв-

лението многоаспектно, „ветрилообразно“, или пък обратното – използваме едностранчив, „монохромен“ оценъчен код. Очевидно е, че в зависимост от обстоятелствата всички десетки пъти на ден сме или облагодетелствани, или поставени в неизгодно положение. Блестяща пианистка например може да бъде в неизгодно положение спрямо 15-годишен математик, ако критерий за сравнение е математиката, и обратно. Днешното неизгодно положение утре може да се окаже предимство. Важното е да не оставяме привидностите да ни подвеждат. Някои предимства могат да се обърнат в наша вреда и обратно. По отношение на чувството за малоценност мъжът изглежда облагодетелстван, защото нашето общество принадлежи на мъжете. Въпреки всичко той е в неизгодно положение, защото се бои да не изгуби авторитета си, страхува се да не би да не се окаже на висотата на изискванията към него и т.н. Общественият диктат е безжалостен. Витолд Гомбрович разкрива драматизма на латиноамериканската действителност в сферата на мъжко-женските релации: „*Mezcyzna zbarbaryzowany, kobieta skarłowaciała – oto para aktorów południowoamerykańskiego dramatu erotycznego*“² (Gombrowicz 2003: 16). За типичния латиноамериканец писателят казва: „*Nie tyle pragnie on oczarować kobietę własnym urokiem, ile raczej posiąć jej uroki. Nie potrafi jej zdominować, lecz raczej ulega jej dominacji. Potrzebuje jej i dlatego musi się do niej dostosować*“³ (Gombrowicz 2003: 59). И по-нататък: „*Południowy Amerykanin nie może już dostosowywać się do swej kobiety i jej rozlicznych masek, lecz musi stworzyć ją na nowo wedle swych prawdziwych duchowych potrzeb, tak aby odnowiona w ten sposób kobieta z kolei jego samego stworzyła i odnowiła*“⁴ (Gombrowicz 2003: 76).

Следователно в зависимост от обстоятелствата всяко предимство може да се превърне в своята противоположност и обратно. А самата ситуация не може да се тълкува като *непълноценност* или *превъзходство*. Това би означавало да бъдат подлагани на оценка природни дадености или продиктувани от обстоятелствата постъпки.

² „Варваризиран мъж и инфантилизирана, умалена жена – това са двойката актьори в южноамериканската еротична драма“ (тук и нататък преводът е мой – Д. Х.).

³ „Той не толкова се стреми да заплени жената със собствения си чар, колкото да се домогне до нейния. Не може да я завладее, а по-скоро се оставя тя да го завладее. Има нужда от нея и затова е принуден да се нагажда към нейните желания.“

⁴ „Латиноамериканецът не може вече да се приспособява към своята жена и различните ѝ маски, а трябва отново да я сътвори в хармония с истинските си духовни потребности, така че обновената по този начин жена на свой ред да сътвори и обнови самия него.“

В този ракурс много опасни са термини като *непълноценност* и *превъзходство*, които стават ядрени в стратегията за омаловажаване и затъмняване на женското присъствие в света. Тези определения, за съжаление, се превръщат в осеви стълбове за превратното, уви, оценностяване на половете. Лесно е да се досетим, че непълноценността маркира женското пространство, а превъзходството – мъжкото. Какво обаче се крие зад тях? Всеки недостатък или съответно предимство се представлява от тези термини. Въпросът дали дадено качество е недостатък, или предимство, обаче е твърде спорен. Често това, което стандартно изглежда недостатък, се оказва предимство и обратно. Трябва да се съгласим, че желанието за сила и доминация, присъщо на мъжете, е типично за страхливците, а заблуждаващата „непълноценност“ на жената на практика е недоказуема по ред причини:

1) *Андроцентричната перспектива* налага съпоставка с мъжкия пол, „провъзгласен“ за образец: *Nie żona zdoła męża, ale mąż żonę* (‘Не жената е украшение за своя мъж, а мъжът за жена си’), *Strzeż się złej kobiety i nie ufaj dobrej. Z obcowania z kobietami wyniknąć może tylko ogień albo dym.* (‘Пази се от лоша жена и не вярвай на добра. От общуването с жени ще получиш само огън или дим’), *Kobieta ze swym instynktem dręczenia jest i będzie zawsze zgubą mężczyzny.* (‘Инстинктът на жената да изтезава, ще бъде винаги пагубен за мъжа’), *Szczęście mężczyzny brzmi: ja chcę. Szczęście kobiety: on chce.* (‘Щастието на мъжа звучи: аз искам. Щастието на жената: той иска’)⁵. В качеството си на изходна база за сравнение мъжът предопределя търсенето на липси в полето на женското. Рядко обаче си задаваме въпроса какво не достига на мъжа в сравнение с жената и рядко забелязваме нейното предимство в някои отношения. В полския паремийен корпус не липсват примери за това: *Kobiety zaprowadzą ład tam, gdzie mężczyźni wprowadzili chaos.* (‘Жените ще въведат ред там, където мъжете са въвели хаос’), *Tylko kobiety dorastają. Mężczyźni nie są dorośli nigdy.* (‘Само жените порастват, мъжете никога’), *Mężczyzna nabywa delikatności, kobieta rodzi się z nią.* (‘Мъжете придобиват деликатност, жените се раждат с нея’), *Kobieta posiada tysiąc środków, aby strzec swego wpływu i zarazem swojej godności.* (‘Жените притежават хиляда начина да запазят своето влияние и същевременно достойнството си’), *Kobiety przy bliższym poznaniu w ogóle zyskują, mężczyźni w ogóle*

⁵ Всички паремийни изрази в този текст са почерпани от Сборника с пословици на Доброслава Шверчинска (Świerczyńska 2003) и от електронния източник: <http://www.tojakobieta.pl/to-i-owo/aforyzmy-o-kobietach.html> (29.02.2020 г.)

tracą. (‘При по-близко опознаване жените обикновено печелят, а мъжете обикновено губят’), *Kobieta jest zaproszeniem do szczęścia.* (‘Жената е покана за щастие’), *Kobieta jest przyszłością mężczyzny.* (‘Жената е бъдещето на мъжа’). „В светлината на прожекторите“ обаче присъства преди всичко мъжът с подчертаното му превъзходство, подсигурено а priori от принадлежността му към „силния“ пол: *U mężczyzny każdy grzech śmiertelny jest powszednim, u kobiet każdy powszedni jest śmiertelnym.* (‘При мъжа всеки смъртен грях е незначителен (повседневен), а при жената всеки незначителен е смъртен’), *Kobieta ma tyle lat, na ile wygląda, mężczyzna – na ile się czuje.* (‘Жената е на толкова години, на колкото изглежда, а мъжът – на колкото се чувства’), *Mężczyzna powinien być trochę ładniejszy od diabła, a panna tylko trochę brzydsza od anioła.* (‘Мъжът трябва да е малко по-хубав от дявола, а жената – малко по-грозна от ангела’).

2) Недостигът обикновено се превежда като *непълноценност*, а *предимството* – като *превъзходство*.

3) Когато става дума за *различия* между мъжа и жената, тя има нагласата (която е втълпена) да мисли, че са в неин минус, докато същите тези различия са в полза на мъжа. Стереотипното мислене сочи, че мъжете са логични и интелигентни, а жените са слабо интелигентни или направо глупави: *Kobieta ma włos długi, a rozum krótki.* (‘Жената има дълга коса и къс разум’), *Kobiety zawsze gotowe poprawiać kurację doktora.* (‘Жените винаги са готови да поправят лечението на доктора’), *Babska droga od pieca do proga.* (‘Пътят на жената е от печката до прага’), *Ile białych wron, tyle mądrych żon.* (‘Колкото са белите врани, толкова са и умните жени’). *Białogłowie pstro w głowie* (‘На жената главата е празна’), *Inteligencja kobiety jest w jej urodzie, uroda mężczyzny jest w jego inteligencji.* (‘Интелигентността на жената е в нейната красота, а красотата на мъжа е в неговата интелигентност’). Различният тип интелигентност на жената не означава, че тя е лишена от нея. Съмнително е дали изобщо знаем какво включва понятието интелигентност. Най-вероятно на андроцентричната общност е поизгодно да изтъква само някои негови съставки за сметка на други и тази стратегия е пламенно поддържана и охранявана пак от жени, само че ревностни феминистки, т.е. – „андроцентристки“. Интелигентността не е само рационална и аналитична мисъл, мъдрост и разум, но и емоционална проникновеност, интуитивно прозрение, дълбоко разбиране, деликатност, такт и емпатия. Емоционалната интелигентност е способност да се „напипа“ и определи неуловимото. Нейният извор е майчинството с неговото велико тайнство, все още забулено в мис-

терия за науката. Интимната и неразривна връзка на майката с детето в утробата ѝ предопределя нейната емоционална озареност и особена прорицателност, чужди на мъжа. Според Монсеф Гутини емоционалната интелигентност се разчленява на пет взаимно свързани елемента: осъзнаване на емоциите, управление на емоциите, самомотивация, емпатия и овладяване на междуличностните отношения (Гутини 2003: 44). Тези елементи благоприятстват освобождаването и укрепването на личността. В комуникативната равнина на междуличностните отношения емоционалната интелигентност установява особен вид йерархия, която може коренно да се различава от йерархията, дефинирана от семейния, социалния и професионалния критерий. Такъв е случаят с отдаваната степен на превъзходство или малоценност или уважението към другия (срв. Гутини 2003: 45). Опознаването и разчитането на емоциите са несъмнено женски приоритет: *Są rzeczy, które kobieta lepiej widzi niż stu mężczyzn.* (‘Има неща, които жената вижда по-добре от сто мъже’), *Kobieta lepiej niż mężczyzna potrafi ocenić ludzi, kierując się nie tylko rozumem, ale i intuicją.* (‘Жената по-добре от мъжа може да оцени хората, ръководейки се не само от разума, но и от интуицията си’), *Instynkt kobiety jest niezawodny. Łatwo nim coś przeczuć, trudno zrozumieć.* (‘Инстинктът на жената е безпогрешен. С негова помощ е лесно нещо да се предусети, трудно е да се разбере’), *Kobiety mają wspaniałe instynkt. Wszystko zauważają – z wyjątkiem tego co oczywiste.* (‘Жените имат безпогрешен инстинкт. Всичко забелязват с изключение на очевидното’).

Освен емоционалната интелигентност обаче жената може да притежава дълбок и аналитичен ум. Фактът, че има пословици (броят им е без значение), които го потвърждават и които „контрират“ пропагандиращите илюзията за „плиткия“ ѝ акъл, е достатъчно красноречив: *Mądrość mężczyzny ogarnia wiele rzeczy powierzchownie. Mądrość kobiety ogarnia mało rzeczy, ale głęboko.* (‘Умът на мъжете обхваща много неща повърхностно. Умът на жените обгръща малко неща, но проникателно’). В тайнственото присъствие на жената здравият разум, разсъдливостта и логиката на мъжа сякаш олекват и отстъпват.

4) Въпросът за непълноценността и превъзходството често се поставят най-общо, без оглед на обстоятелствата и повелите на момента.

5) Рядко се стремим да проумеем в какво отношение жената е по-малко в сравнение с това, което би могла да бъде. А тя би могла да бъде много повече от това, което виждаме в даден момент, и то не се отнася само до външния ѝ вид, но до цялостното ѝ осъществяване. До

влюбения, нежен, грижовен и разбиращ я съпруг тя разцъфтява и обратно – до злия грубиянин бързо повяхва: *U dobrego męża żoneczka jak róża, a u złego draba we trzy lata baba.* (‘При добрия съпруг жената е като роза, а при лошия за три години става бабичка’).

б) Установеното в руслото на общоприетия модел и оценявано като положително качество наистина ли е *плюс* за представителя на съответния пол, или е с обратен знак за неговия носител (срв. авторитетът, силата, победоносното у мъжа радват ли го, или той се самозальгва, че е удовлетворен, прикривайки страх и дълбока фрустрация). Дали хубостта на жената е достатъчна за нейното удовлетворение, щом трябва да бъде изкупена с глупост, мързел и/или обществено презрение (отхвърляне) заради задължителното ѝ съчетаване с развратност и изневяра? И защо ли жената се примирява с този ментален стереотип? Може би защото се опитва да отговори „достойно“ на обществените „поръчки“, които имат маскулинен произход: *Kto kobietę ustrzeże, ten na pajęczynie się powiesi.* (‘Който опази жената, той на паяжина ще се обеси’), *Nie masz kobiety, której by zło nie skusiło.* (‘Няма жена, която да не е изкушена от зло’), *Lat piętnaście kiedy minie, nie ma co wierzyć dziewczynie.* (‘Щом навърши петнайсет години, не вярвай на момичето’). *Z dziewczyną na wydaniu jak z chlebem do pieca – trzeba się spieszyć.* (‘С момичетата за женене е като с хляба в печта – трябва да се бърза’).

„Превъзходящият“ съответно се пръска от самодоволство, а „непълноценният“ се свива засрамено в ъгъла. Следователно въпросът кой стои по-високо – мъжът или жената, е неадекватен. Все едно да питаме кое е по-важно – огънят или водата, планината или долината? Независимо че категорично преобладават пословиците, изтъкващи превъзходството на мъжа, срещат се и паремии, уравнивяващи двата пола в ценностно отношение. При това самите мъже го признават: *My rządzą światem, a nami kobiety.* (‘Ние управляваме света, а нас ни управляват жените’), *My rządzą pieniędzmi, a nami kobiety.* (‘Ние управляваме парите, а нас ни управляват жените’). Любовта е разковничето на взаимното привличане, възхищение и уважение. Тя просветлява съзнанието, руши йерархиите и прави двата пола равноценни. *Mężczyźni mówią do rozumu, niewiasty do serca.* (‘Мъжете говорят на разума, жените – на сърцето’), *Cóż by Adam poradził, gdyby Bóg w raju Ewę nie posadził.* (‘Какво би сторил Адам, ако Бог не му бе пратил Ева в рай’), *Dobrane małżeństwo to raj na ziemi.* (‘Сполучливият брак е рай на земята’), *Dusza jedna we dwóch ciałach.* (‘Една душа в две тела’), *Miłość z miłości się rodzi.* (‘Любовта от любов се ражда’), *Miłość*

wszystko słodzi. (‘Любовта всичко подслажда’), *Miłość ci wszystko wybaczy.* (‘Любовта всичко ще ти прости’).

Никога не си задаваме въпроса дали мъжът и жената действително са това, което биха могли да бъдат. Не са ли и единият, и другият пол под равнището на това, което биха могли да дадат от себе си? Една осъществена жена далеч превъзхожда който и да е непораснал мъж, дори той да е гениален. Зрелият мъж също превъзхожда жената дете. Жената предмет е непълноценна. Всеки влюбен в земята земеделец превъзхожда равнодушния към професията си началник и т.н.

7) Налага се думата *непълноценен* да бъде заменена с думата *неравнопоставен*, а думата *превъзхождащ* – съответно с *облагодетелстваност*. Така знаците ще се разменят, а езиковата добросъвестност ще допринесе за правилното разбиране на нещата, тъй като става дума за способности, но най-вече за *личностна реализация*, без значение дали тя се отнася за мъжа, или за жената. За съжаление обаче, обикновено един човек е сравняван с друг, вместо да бъде съизмерван със собствените му способности. По този начин субектът твърде „нездравословно“ смесва това, което е, с това, което обществото очаква от него.

3. Заключение

Деградацията на любовта в днешния свят, в който хората я смесват с интересите и привързаностите главно от безпомощност, е факт, но любовта трябва да бъде възродена чрез осъзнаване, самоопределяне и анализ на собствената половата идентичност в жизнена корелация с тази на съществото от другия пол, а може би и чрез възкресяване на някои изтлели здравословни инстинкти. Енергийните полета на мъжа и жената са не само напълно съвместими, но и взаимно обуславящи съществуването и предназначението си. Неслучайно всеки човек – мъж или жена – е до известна степен смесен. Именно тази биопсихична хибридность обуславя възможността за признаване и уважаване на половите различия и на тази основа за постигане на равноправие. Паремнологичният материал от полския език, отнасящ се до мъжа и жената като психически „вселени“, предлага богата почва за размисъл и очертаване на стратегия за междуполово съзвучие и разбирателство.

Термините *непълноценност* и *превъзходство*, създадени, за да засенчат женското присъствие в света чрез лингвистично „затъмнение“, трябва да бъдат заменени с *неравнопоставеност* и *облагодетелстваност*. Много са аргументите, оборващи твърдението за „непълноценността“ на жената. Извличаме ги от самите провербиални

фрази: предопределящата роля на андроцентричния поглед към света, ограничаващата перспектива на квалификация, която затваря полово маркирания субект в калъп без възможност да разбере какъв би могъл да бъде, какъв е потенциалът му, който би могъл да разгърне, налагането на „положителен“ оценъчен стандарт за представителите на съответния пол без специализирано проучване дали той го удовлетворява, или не, грубото обобщаване на наблюденията, което жертва индивидуалността в името на пола, липсата на достатъчно мотивация за направената оценка.

Наличието на пословици с контрастна оценка подсказва амбивалентната природа на пола, подтиква човека да търси пътища за съвместяване на противоположностите както в рамките на конкретния пол, така и между половете, което дава надеждна перспектива за естествено общуване. Противоположните по съдържание паремии показват, че в менталното пространство на индивида на базата на собствения му социален, културен и екзистенциален опит човешкото същество (мъж или жена) е разнолико и многоаспектно, че има съществени различия както между представителите на един и същи пол, така и в пределите на една и съща полово маркирана личност в зависимост от обстоятелствата, в които е поставена. Патриархалният модел на мъжко-женските отношения, отразен в полските паремийни конструкции, дава представа не само за мисловните стереотипи и обществените императиви, популяризиращи и умножаващи някои когнитивни установености, както и определени екзистенциални очаквания от представителите на противоположния пол, но задава и перспективата за промяна, призвана да компенсира недостатъците на този модел. Преломът в съзнанието би променил и оценъчните траектории.

Делението на „силни“ и „слаби“ е безпочвено. Човешките същества: мъже и жени, трябва да бъдат ценени и оценявани според личните им качества, според нещата, които правят и мислят, според мечтите, които имат, и ресурсите, с които разполагат за личностното си развитие, а не според натрапени и втвърдени стереотипи, свързани с пол, възраст, раса и вяра.

ЛИТЕРАТУРА

- Агасински 2001:** Агасински, С. *Политика на пола*. [Agasinski, S. *Politika na pola.*] София: HURA, 2001.
- Гомбрович 2003:** Gombrowicz, W. *Nasz dramat erotyczny*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2003.
- Гутини 2003:** Гутини, М. *Емоционалната интелигентност*. [Gutini, M. *Emotionalnata inteligentnost.*] София: Просвета, 2003.
- Дако 1999:** Дако, П. *Жената и нейната дълбинна психология*. [Dako, P. *Zhenata i neynata dalbinna psihologiya.*] София: Колибри, 1999.
- Пословици за женската красота:** *Przysłowia o kobiecej urodzie*. Електронен ресурс: <<http://www.tojakobieta.pl/to-i-owo/aforyzmy-o-kobietach.html>> (29.02.2020).
- Стефанов 1983:** Стефанов, В. *Поетика на любовта*. [Stefanov, V. *Poetika na lyubovta.*] София: ИК „Авлига“, 2016.
- Шверчинска 2003:** Świerczyńska, D. *Przysłowia są... na wszystko*. Warszawa: PWN, 2003.

**ОБРАЗЪТ НА ЖЕНАТА В ПОЕЗИЯТА НА ИРЖИ КАРАСЕК
ОТ ЛВОВИЦЕ, ИВАН КРАСКО И ЙОВАН ДУЧИЧ**

Димана Иванова
Чешки културен център, София

**THE FEMALE SUBJECT IN THE POETRY OF JIŘÍ
KARÁSEK ZE LVOVIC, IVAN KRÁSKO AND JOVAN DUČIĆ**

Dimana Ivanova
Czech Cultural Centre in Sofia

The text seeks to survey the female subject in the poetry of three modernists in a number of its manifestations – the woman as subject of love, the woman-mother and the woman as sinner. The notion that the identity of the lyrical subject is also constructed through these representations is of central importance in the text and is analysed in relation to the theories of Michel Foucault and Carl Gustav Jung. The analysis focuses mainly on the poetry collections: ‘Sodoma’ (1895) by the Czech decadent Jiří Karásek ze Lvovic; ‘Nox et solitudo’ (1905) by the Slovak symbolist Ivan Krásko; and ‘Pesme (Songs, 1908)’ by the Serbian symbolist Jovan Dučić.

Key words: stylization, modernist, symbolist, lyrical subject, female subject, identity of the lyrical subject, melancholy

Образът на жената в поезията на символистите е изключително интересен за изследване поради факта, че през него всъщност изследваме, откриваме модерната душа на лирическият субект от тази поезия. Този образ ще бъде предмет на анализ в настоящия текст, но в сравнителен аспект. Сравнителен анализ на поетични текстове от три славянски литератури (сръбска, словашка и чешка) е литературоведска задача, благоприятна за изпълнение, тъй като символизъмът в тези литератури настъпва по едно и също време, няколко десетки години след настъпването на символизма във Франция. За начало на френския символизъм се счита стихотворението „Съответствия“, включено още в първото издание на стихосбирката „Цветя на злото“ (1857) на

френския символист Шарл Бодлер. В Сърбия периодът на модернизма настъпва доста по-късно, през 1908 г., когато излизат първите две символистични стихосбирки на Йован Дучич – „Стихотворения“ и „Стихотворения в проза“. В Словакия за първи и най-ярък символист се счита Иван Краско със стихосбирката си „Нощ и самота“, отпечатана през 1905 г. В Чехия началото на модернизма поставя стихосбирката на Арнощ Прохазка – „Блудството на душата“ (1895), но тя съдържа само няколко стихотворения, така че първата по-пространна декадентско-символистична творба е стихосбирката „Содом“ на Иржи Карасек от Лвовице, също от 1895 г., когато тя бива цензурирана и забранена и излиза отново чак след десет години. Трябва да отбележим, че както сръбските, така и чешките и словашките символисти са силно повлияни в една или друга степен от идеите и текстовете на френските символисти.

Друг елемент на съпоставителния анализ на образа на жената, който ще изясним още в началото на текста, е изборът на конкретни автори и произведения от модернизмите на тези литератури. Поради обширността на проблематиката е повече от ясно, че в тази статия трябва да ограничим изследването на образа на жената в творчеството само на трима автори – Йован Дучич, Иван Краско и Иржи Карасек от Лвовице. Спираме се точно на тези автори поради хронологичното сходство на отпечатване на творбите им, както и поради сходствата в описанията на образа на жената, които ще докажем чрез анализа на конкретни стихотворения.

Детайлното вникване в човешката душа през призмата на символизма е познато явление в този тип поезия от края на XIX и началото на XX век. Образът на жената в поезията на символистите се явява символ на душата на лирическия субект. Нещо повече – тя се явява символ на нещо тайнствено и магично. На този литературен процес обръща внимание и Йордан Ефтимов в книгата си „Божествената математика – тревожната хетероклитност на българския символизъм“. Там в главата „Апории на интерпретацията – алегорията остава“ той припомня какво точно е символът и с какво се отличава от алегорията, като цитира Гьоте (Ефтимов 2012: 247). Според немския поет и философ символизмът е мигновено разкриване на нещо загадъчно. При него идеята е превърната в образ, при което тя е едновременно динамична (предполага множество значения) и абстрактна (трудно достижима като конкретика на познанието). При символа означаемостта е в динамика с множество означаващи и този процес е още по-видим в поезията на символизма. Един конкретен образ – този на же-

ната, се явява символ на душата на лирическият субект – за миг чрез един конкретен образ символистите се опитват да уловят нещо толкова загадъчно и тайнствено като душата...

По друг начин това явление може да бъде обяснено без съмнение с теорията на М. Фуко за постструктуралистичния субект. Постструктурализмът на френския философ определя субекта като тясно обвързан с дискурса: „авторът не е никога само автор като индивид, който е написал някакъв текст, а автор като принцип на струпване на дискурси, като единство и произход на значенията на дискурсите, като източник на взаимните им връзки“ (Фуко 1994: 16). С това биха се съгласили и постструктуралистичните феминистични анализи. Един възможен пример е статията „Желанието – ключово понятие на постструктуралистичната теория?“ на Катержина Забродска от научен сборник с постструктуралистична критика „Изследвания на субекта. От Хусерл до Фуко“. В нея чешката литературна критичка пише: „Този текст се съсредоточава върху начина, по който са разбирани субектът и субективността в рамките на специфичната теоретична и изследователска перспектива, използваща постструктурализма в социално-научните изследвания, за която тук ще използвам понятието постструктуралистична дискурсивна теория. Основа на тази концепция е прилагането на постструктурализма – като хетерогенно мисловно течение, изхождащо от структуралната лингвистика на Фердинанд дьо Сосюр, психоанализата на Жак Лакан, философията на деконструктивизма на Мишел на Жак Дерида и дискурсивната теория на Мишел Фуко – в емпиричните изследвания за субективността, т.е. за начина, по който субектът се държи и преживява сам себе си“ (Забродска 2008). Нещо повече – авторката изтъква първостепенността на понятието „желание“ в постструктуралистичното изследване на субекта, което ми се струва също важно в настоящото изследване на субективността в поезията на тримата символисти – Иржи Карасек от Лвовице, Иван Краско и Йован Дучич. За К. Забродска „концепцията за желанието свързва в себе си акцента, който теорията на Фуко поставя върху социалната продукция на субективността с вглежданията на психоанализата на Жак Лакан в несъзнателното“ (Забродска 2008). И наистина – жената в поезията на символизма като символ на душата на лирическият субект и неговата идентичност, бидейки по-скоро отсъстваща или белязана със знака на греховността, формира една разпаднала се, неконстантна субективност, или ако си послужим с термините на психоанализата – душа сянка. Въпреки това може да търсим и една множественост на субективността – понякога субектът е дете, което

търси себе си през спомена в жената майка. В този текст ще разгледаме по-подробно всички тези образи на жени в поезията на тримата поети символисти и съответно начина, по който формират душата на лирическият субект, или ако си послужим с термините на постструктурализма – неговата „дискурсивна идентичност“. Става въпрос, най-общо казано, за жената любима (много често изобщо отсъстваща в поезията на символизма), жената грешница и дори проститутка и жената майка. Ще разгледаме съпоставително и някои елементи на женското (флорални символи, части на женското тяло, природни явления, като луна, върба, река и др.), важни за допълването на анализа на отделните женски стилизации.

В поезията на Йован Дучич, както и в поезията на И. Краско и Иржи Карасек от Лвовице любовта е често невъзможна или е свързана тясно с усещането за тъга, непреодолима болка, сълзи. Наблюдава се един образ на непознатата жена, която чака поета и плаче за него, но любовта им е невъзможна. При това лирическият субект и неговата любима са в синхрон с природата около тях, която е загадъчна и магична. Ще си позволя да дам няколко примера:

В светлина блестяща на смарагдови гори –
бледа като копнеж, непозната жена,
с корона от светлина – стои и мисли за мен...
Тежка и безкрайна е вечната ѝ тъга
на края на нощта, в тъма и тишина.

Два гигантски Сфинкса – пажове-стражари
стоят и пазят я – тя плаче, а зад морското платно
изнемогва тъжно слънцето и залезът се бави.¹

(Йован Дучич, стихотв. „По залез слънце“ (1908) от стихосбирката „Колко е часът във Вселената“)²

¹ Всички цитати от стихотворения в статията са в мой превод (Д.И.) от чешки, словашки и сръбски език, освен ако не е посочено изрично нещо различно. Преводите се публикуват за пръв път в този текст.

² Тази стихосбирка съдържа стихове на поета, събрани от Данило Йоканович. Стиховете са от изданието „Избрани произведения“ на Йован Дучич („Сабрана дела Јована Дучича“, кн. 1. Београд – Сарајево, 1989). Стихотворението „По залез слънце“ е отпечатано за първи път в първата стихосбирка на поета – „Стихотворения“ („Песме“, 1908). Преводите в този текст са правени според текстовете в посоченото ново издание „Колко е часът във Вселената“ („Који је сат у свемиру“, 2008) и затова то ще бъде споменавано и нататък в текста, както и ще бъде цитирано в библиографията като източник.

Тъжната, меланхолична и невъзможна любов и отсъстващата любима са описани още по-драматично от чешкия декадент Иржи Карасек от Лвовице. В стихотворението му „Сфинкс“ (1895) любовта е не само отсъстваща, тя е трансформирана в погнуса и хладина в сърцето на лирическият субект. Любимата е белязана изцяло със знака на отсъствието, а Сфинксът – пазител на чувствата на сърцето на лирическият субект, държи ключа към душата му, забулена в загадъчност и магичност. Самият Сфинкс е символ с няколко означаеми – „загадка на живота, еротика, просвещаване в учението за херметизъм, смърт“ (Шмейкал 1979: 401 – 426). В Чехия се появява цикълът картини на Франтишек Купка „Път на тишината II“ (1903). В него има картина, в която е изобразен мъж, минаващ по път, обграден от двете страни с редици от сфинксове. Сфинксът се превръща в символ не само на загадката, но и на смъртта. Всяка измината крачка по пътя е крачка към смъртта. При Иржи Карасек от Лвовице най-еротизиран е образът на Смъртта. Като че тя е тази, която заема мястото на ненамерената любима:

Копнеж! Изведнъж те видях да пълзиш като светлина на моята Психе.
Но не пробуждай съмненията, скрити в моята душа.
Ще опадат чувствата от сърцето като изсъхналите иглички на клоните.
Погнусата ще накърни любовта, ще промени жарта ѝ в хладина.

(Иржи Карасек от Лвовице, стихотв. „Сфинкс“ от стихосбирката „Содом“)

За разлика от Иржи Карасек от Лвовице, който поставя знак за еквивалентност между любовта и смъртта, Йован Дучич и Иван Краско говорят за непознатата, дори отсъстваща любима, но тя все пак има реален образ на жена. Тази жена е обикновено меланхолична и тъжна, но тя мисли за лирическият субект и се опитва да го открие, за съжаление – безуспешно или в най-добрия случай досегът ѝ до него води до трагичен край. Както при Дучич, така и при Краско мъката на лирическата героиня се явява огледало на душата на субекта и е в синхрон и с природната картина – свидетелка на тази мъка. За това говори още и сръбският критик Славко Леовац в статията си „Символизъмът на Йован Дучич“: „Човекът (поетът) е увлечен от пейзажа, той вече не е само наблюдател. Природата не съществува извън него, нито той извън нея. Те са в един постоянен процес на съвместно съществуване. Духовността на поезията (и поета) не е вече в поставянето в някакъв ред на човека и природата, в поставянето на поета или неговата твор-

ба на първо място, а в синхрона с природата и творбата на поета, с неговия език и поетичен стил“ (Леовац 1985: 317)

Илюстрация за този процес е и стихотворението „Гледа бледата луна“ (1909) на словашкия символист Иван Краско. В него образът на жената е отново меланхоличен и тъжен. Към него субектът се връща през спомена, като неговото присъствие отново е поставено под въпрос, а единственият наблюдател на преживяването на терзания на субекта и жената – отражение на измъчената му душа, е природата:

Вечер гледа бледата луна,
посяда тихичко на хоризонта
над черни планини:
И днес като преди.
Върбата се накланя
и се оглежда тихо във водата.

....На пустия път
все още се белее
стара къща между дървесата.
И днес като преди
дали в нея все още стои
глава склонила тъжно жената?...“

(Иван Краско. Из стихотворението „Гледа бледата луна“ от стихосб. „Нощ и самота“)

Жената се явява като проекция на анимата на лирическият субект, ако се позовем на теорията на Карл Густав Юнг. Тя е тъжна и меланхолична, а лирическият субект се разпада, загубва се в тъмата, нищото, смъртта.

Интересни са природните елементи под знака на женското. Това са често срещаните у Й. Дучич, но и у И. Краско мотиви за луната, върбата, тополата и реката. Те също допринасят за атмосферата на самота, меланхолия, тъга. В стихотворението на И. Краско върбата се оглежда самотно в тихата вода, а поетът се пита дали все още в къщата между дърветата стои сама и тъжна, с наведена глава любимата му. При Й. Дучич образите на реката и върбата още по-красноречиво се свързват с болестта и самотата. В стихотворението „Ноември“ (1908) реката тече „бледа“ и „болна“, а „скелетът на върбата“ се навежда над нея (Дучич 2008: 12). Водата е огледалото, в което се оглежда болната, изтъняла като скелет върба. Водите могат да бъдат символ и на

живот, но в поезията на символистите са по-скоро вторичен образ на огледалото, в което се оглежда лирическият субект – Нарцис. Във водите се оглежда и върбата като вторичен образ на смъртта и тъгата. В стихотворението на Й. Дучич „Морска върба“ (1908) върбата стои сама до морето и „прилича на нимфа, която е прокълнатата и говори за тъгата“ (Дучич 2008: 13). Водите се явяват като феминизиран образ на огледалото, в което грешните жени търсят красотата си и в което може да се видят дори призраци или демонични същества. За това говори и френският символист Стефан дьо Маларме: „бих видял дори гол призрак, ако гледах продължително“ (Маларме 1899: 27). Дългото вглеждане във водата е явление, граничещо с окултизма. Водите са катоптрично, мнимо огледало, ако се позовем на теорията на Сабин Мелхиор-Боне (Боне 2005: 265). В такова огледало субектът вижда своето лице по неясен и объркан начин. Типично по декадентски описва образа на тополата и словашкият символист Иван Краско в стихотворението „Тополи“ (1909) – те са голи, горди и без листа, а духът на лирическият субект излита над тях като „проскубан гарван“ в нощта (Краско 1976: 43). Тополите са стилизиран образ на смъртта и самотата, над които лети духът на поета.

Следващият образ на жената в поезията на тримата символисти, който заслужава внимание, е образът на жената проститутка или жената, с която лирическият субект желае да изживее телесна, физическа любов. Грешната жена е често наричана сън, фантазия, т.е. отново е несъществуващата, на границата с реалността. Иржи Карасек от Лвовице, както и Й. Дучич говорят за красотата на голата богиня Венера. В Древния Рим проституцията е била законна и куртизанките са били с артистично образование, свирели са често на различни музикални инструменти. Моралният упадък в Древния Рим и разпадането на Римската империя се явяват като синоним на декаданса и за това говори в изследването си за връзката на историята с понятието „декаданс“ френският историк Пиер Шоню: „именно през връзката с Римската империя нашите съотечественици все още преосмислят риска от декаданса“ (Шоню 1981: 166). Лирическият субект на декаданса описва красотата на куртизанките и говори за един осъждан от днешното общество вид любов. Поетът припомня красотата на тези жени и се явява техен защитник чрез словото. Това обаче неминуемо поражда мъка в душата му:

Скъпа моя, оставете ръцете си в скута,
всичко дегенерира. Дори светата Проституция.
С кафе и цигара, точно в полунощ,
ще си спомняме за културната история.

(Иржи Карасек от Лвовице, стихотв. „Краят на куртизанките“ от стихосбирката „Содом“)

В стихотворението на Й. Дучич „Копнеж“ (1929) се описва Венера, която е безсрамна и гола, „без дори смокинов лист“. В тишината и тъмнината тя е пълна с жажда за плътска любов. Но остава скрита за останалите. Поетът е особено чувствителен и описва красотата ѝ чрез словото си. В статията си „Моралът на любовта“ в началото на миналия век Реми дьо Гурмон пише: „Който не успява да почувства всичко, не може нищо да разбере. Литературата, изкуството, философията и науката и всички човешки дейности, при които се използва интелигентност, са свързани със сетивността“ (Дьо Гурмон 1902: 108).

Повече от ясно е, че поетите са тези, които успяват да опишат греховната красота на жените куртизанки. Естетизират се и отделни части на телата им – ръцете, косите и гърдите. За това пише и Робърт Пинсът в статията си „Опит за описване на гърдите“. В нея той твърди, че в ранната парнасистка поезия (Ярослав Връхлицки например) гърдите са описани позитивно като място, където субектът си отпочива, докато при декадентите те са вече „умъртвени“, у тях липсва всякаква женственост (Арнощ Прохазка например) (Пинсът, ред. 1999: 160). При Й. Дучич наблюдаваме позитивно отношение към гърдите като част от женското тяло и дори еротизиране, пак в стихотворението „Копнеж“. Тук е мястото да уточним, че Йован Дучич не е декадент като чешкия Иржи Карасек от Лвовице, той е умерен символист³, като ранните му творби са чисто парнасистки. За това отново

³ Терминът е на сръбския критик Славко Леовац. Ранните творби на автора са чисто парнасистки, а по-късните са символистични, но естетиката му няма нищо общо с тази на декаданса. Близки са му само някои образи на символизма. При него няма да видим „умъртвяване“ на гърдата на жената. Той възхвалява красотата на любимата, но не и на проститутката, връща се периодично към образа на майката и дори майката родина. Не отрича майсторството на формата на парнасистма, който всъщност е преход от Романтизма към символизма и декаданса. Образите не са в динамика, те в повечето случаи не предполагат няколко означавани. Но темите, мотивите, които интерпретира в по-късното си творчество, са символистични. В това се изразява „умереността“ на неговия символизъм, за което говори и Славко Леовац.

пише Славко Леовац, който се занимава изключително подробно с типа символистическа поетика в творчеството на Йован Дучич. Във вече споменатата статия „Символизъмът на Дучич“ той пише: „И поради това, че провъзгласява континуитета и връзките между парнасистите и символистите (между които разграничава декадентите от другите, по-изтънчените символисти), Дучич проявява симпатиите си към умерения символизъм, към тези, които не се отричат от стихосложението и майсторството на формата на парнасистите (и някои от романтиците), към тези, които не копнеят по недостъпното и невъзможното“ (Леовац 1985: 315). В този смисъл Дучич се нарежда разбираемо сред тези символисти, които са на границата с Романтизма и парнасистизма, като Ярослав Врѝхлицки например, които описват позитивно женското тяло и го възхваляват, за разлика от декадентите, които наблягат на неговата морбидност, като същевременно я еротизират.

Иржи Карасек от Лвовице еротизира косите на куртизанките: „вплитате в косите си кървавочервени рози“ (Карасек 2002: 43). Червената роза е символ на страстната любов. За ръцете пък говори често Иван Краско. В стихотворението „Плах акорд“ (1905) лирическият субект търси отчаяно своята любима, но тя отсъства. Той е самотен и неразбран, а вместо топлата ѝ прегръдка намира „две хладни, мокри ръце“. Тялото на любимата не е описано, а само ръцете ѝ. Тя е отново като че отсъстваща, единственият знак за допира с нея в междинно състояние на границата със съня са бледите ѝ хладни ръце.

Вървах без посока по света
и търсех облекчение –
лъч в тъмата на сърцето
и лекарство за болката в главата.

О, някъде покрай пътя
при старите божии мъки
намерих отчаяни
две хладни, мокри ръце.

(Иван Краско. Из стихотворението „Плах акорд“ от стихосбирката „Нощ и самота“)

За ръцете на любимата говори и Йован Дучич в стихотворението „Илюзия“ (1943). В него ръцете на любимата жена са „меки и бели като цвете“ (Дучич 2008: 67), а неговите – окървавени. Повече от ясно е – невъзможната любов с жената нанася физически щети върху тяло-

то, но и върху душата на лирическият субект. Той е нещастен и разпънат на кръст, с окървавени ръце. В края на стихотворението си задава въпроса коя е тази жена – съдба или жена, любов или омраза? Но въпросът му остава без отговор – „никой не иска да узнае“ истината и тя остава забулена в тайна и магичност.

Последният женски образ е образът на жената майка, която е пресъздадена от словашкият символист Иван Краско в стихотворението „Неделна вечер“. За него майката е с посивели коси и бръчки, сядяща сама на масата в един самотен дом, в изоставено селище в планината. Чете книга и плаче за сина си, но и сама се утешава:

Старата книга,
която разплака майка ми,
сега я утешава –
вече пее с тих, мек глас:
„Изтича неделният ден,
да хвалим...“

(Иван Краско, из стихотворението „Неделна вечер“ от стихосб. „Нощ и самота“)

У Й. Дучич присъства друг женски образ – на майката родина, който не е характерен нито за творчеството на Иржи Карасек от Лвовице, нито за Иван Краско. В стихотворението „Ave Serbia“ той описва противоречивите си чувства към родината – тя е за него едновременно майка, но и мащеха, защото, бидейки неин син, поетът страда:

има двама близнаци, които си дала на света –
мъченик и герой – капят сълзи и кръв.

Въпреки всичко преобладава позитивното чувство и чувството на гордост от родината: „ти си завет на страданието и мощта, единственият път, водещ до върха“. Поетът страда, но той се чувства и горд от родината си: „ти живееш в бясната гордост на сина си, / носим със себе си светлото ти небе“ (Дучич 2008: 111).

Въз основа на анализиранияте текстове на символизма на автори от три славянски литератури наблюдаваме известни сходства, но и разлики в присъствието на образа на жената – образът на любимата например присъства в творчеството и на тримата автори, но образът на жената грешница е най-ясно пресъздаден в поезията на чешкия декадент Иржи Карасек от Лвовице, докато при Иван Краско и Йован

Дучич той отсъства, поне в проявлението му на жената проститутка. Това се дължи на разликите в модернистичните естетики на тримата автори – докато поезията на Иржи Карасек е декадентско-символистична, то тази на Иван Краско и Йован Дучич е символистична, като ранните им творби са парнасистки. Жената в поезията на тримата модернисти се явява огледало, в което лирическият субект се оглежда. Женският субект е важен при формирането на идентичността на мъжкия лирически субект и определя състоянията на душата му. Отсъствието на жената в света на субекта или честото съмнение за нейното съществуване го определя като тъжен, меланхоличен, фрагментиран. Липсата на жената любима в света на лирическият субект се компенсира до известна степен с връщането към нея през спомена и присъствието ѝ в света на имагинациите: сънят и мечтите са по-близки, по-въздействащи и реални, отколкото самата реалност.

ЛИТЕРАТУРА

- Войводик 2004:** Vojvodík, J. *Od estetismu k eschatonu*. Praha: Academia, 2004.
- Дучич 2008:** Dučić, J. *Koji je sat u svemiru*. Beograd: Gramatik, 2008.
- Дьо Гурмон 1902:** De Gourmont, R. *Morálka lásky*. // *Moderní revue*. 1902, №. 13, 108.
- Ефтимов 2012:** Ефтимов, Й. *Божествената математика. Тревожната хетероклитност на българския символизъм*. [Eftimov, Y. *Bozhestvenata matematika. Trevozhnata heteroklitnost na balgarskiya simvolizam*.] София: Просвета, 2012.
- Забродска 2008:** Zábrodská, K. Touha. Klíčový pojem poststrukturalistické teorie subjektivity. // *Výzkumy subjektivity. Od Husserla k Foucaultovi*. Novotný, red. Praha: Pavel Mervar, 2008, 273 – 287.
- Карасек от Лвовице 2002:** Karásek ze Lvovic, J. *Sodoma*. Praha: Mladá fronta, 2002.
- Краско 1976:** Krásko, I. *Nox et solitudo*. Bratislava: Tatran, 1976.
- Леовац 1985:** Leovac, S. Dučićev simbolizam. // *Srpski simbolizam. Tipološka proučavanja*. Ur. Predrag Palavestra. Beograd: SANU, 1985.
- Маларме 1899:** De Mallarmé, St. *Výbor z básní*. Praha: Em. Stivin, 1899.
- Мелхиор-Боне 2005:** Melchior-Bonnet, S. *История на огледалото*. [Melchior-Bonnet, S. *Istoriya na ogledaloto*.] София: АГАТА-А, 2005.
- Пинсът 1999:** Pynsent, R. Pokus o ňadra (Od ňadrománie k ňadrofobii se zmínkou o feministickém ňadromilství). // *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Zrevidoval: Václav Petrbok. Praha: Academia, 1999, 160 – 172.

Фуко 1994: Foucault, M. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda, 1994.

Шмейкал 1979: Šmejkal, F. *Symbolika sfingy v umění přelomu století*. // *Umění XXVII*. Praha, 1979.

Шоню 1981: Chaunu, P. *Histoire et décadence*. Paris: Édition Peran, 1981.

Юнг 1994: Jung, C. *Duše moderního člověka*. Praha: Atlantis, 1994.

ЧУЖДОЕЗИКОВА ЛИНГВИСТИКА

**ПРОДУКЦИЯ И ПЕРЦЕПЦИЯ НА УДАРЕНИЕТО
В СЛОЖНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ И ВЪВ ФРАЗИ
В АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК ОТ БЪЛГАРИ**

Бистра Поповска
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**PRODUCTION AND PERCEPTION OF ENGLISH COMPOUND
AND PHRASAL STRESS BY BULGARIANS**

Bistra Popovska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This paper reports an experiment that examines the production and perception of English compound and phrasal stress. The stimuli for this experiment comprise a list of 18 minimal sets of the pattern classified into 2 types – compound nouns and phrases consisting of an adjective and a noun, such as *greenhouse* (for plants) and *green house* (residence). In the production task these minimal sets were recorded in experimental conditions with a minimal pair sentence task by 16 Bulgarian native speakers. In the perception task, the stress in the compounds and phrases was identified and marked by 5 Bulgarian listeners, teachers of English recruited from the university community. The aim of this experiment is to establish whether (and to what degree) Bulgarians have learnt the contrast between English compound and phrasal stress. After processing the results, they showed that the English compounds in the majority of the cases, were stressed according to the English pattern of compound stress. In the case of phrases, however, there was no empirical evidence that the English stress pattern is indeed the way they are pronounced and perceived by listeners.

Key words: compound, phrase, production, perception, English stress pattern, Bulgarian learners of English

1. Увод

Ударението е лингвистичен феномен, чийто анализ, свързан със звуковия модел на английския език, не може да е чисто фонетично базиран. Ударението е фонологично, а не само фонетично явление.

Има двойки думи, които са сегментно идентични и се отличават само по мястото на ударението, например: *import vs im`port* – двойки по модела съществително – глагол. При такива двойки мястото на ударението показва към коя категория принадлежи думата. Тези двойки принадлежат към романската (френско-латинска) по етимология лексика в английския и са многочислени. Например: думата *import* е съществително, докато думата *im`port* е глагол. Главната роля на ударението в английския език обаче не е словоразличителна, което в голяма степен се дължи и на ограничения брой такива минимални двойки. По-скоро неговата функция е да поддържа ритъма в свързаната реч.

Английският се определя като език с *акцентен ритъм* (*stress-timed*). При него ударението се появява на времеви интервали с почти равна дължина. Ако го сравним с френски език, който е със *сричков ритъм* (*syllable-timed*), разликата е, че при френския това, което се явява на равни интервали, е всяка сричка, а не ударената сричка.

Липсата на обширни прозодични изследвания на ударението при категорията *сложно съществително от типа прилагателно + съществително = сложно съществително*, съпоставено с ударението при съответната фраза, е допринасящ фактор за избора на точно тези конструкции за целта на настоящото изследване.

Пример за английски език е:

прилагателно + съществително = сложно съществително
light house lighthouse

Редица чужди автори са разработили темата за ударението в сложни съществителни и фрази в английския език, като например Хайнц Гигрих (Giegerich 1992, 2004, 2006, 2009, 2011), Хана Шилинг (Shilling 2010), Джон Инграм, Тху Нгуен (Ingram, Nguen 2003), Миксдорф, Инграм (Mixdorff, Ingram 2009), Питам, Инграм (Pittam, Ingram 1992), Геро Кунтер, Инго Плаг (Kunter, Plag 2007), Гуиелмо Чинкуе (Cinque 1993), Хубърт Трукънброт (Truckenbrodt 2007), Ръсъл Шу (Schuh 2015) и др. Съществен принос към темата има и българската авторка Мирена Пацева (2010, 2011) а в голяма степен и Снежина Димитрова (Димитрова 1998, 2003), Бистра Андреева, Снежина Димитрова, Уилям Бари (Андреева, Димитрова, Бари 2010).

Настоящото проучване е част от по-обширно изследване на ударението в сложни съществителни от горния тип и в сегментно аналогични фрази в английския и българския език. В частност в настоящия труд целим да установим дали (и в каква степен) българите са усвоили контраста между ударение в сложни съществителни и фрази в английски.

Някои наши емпирични предишни доказателства, както и становищата на авторите, които са изследвали темата в подобни аспекти, ни помагат да формулираме *предварителната хипотеза*, че ударението в сложни съществителни се поставя сравнително правилно за разлика от фразовото ударение, употребата на което не следва винаги системния модел.

2. Метод

2.1. Материали

Що се отнася до лингвистичните *материали*, компилиран е списък от 18 минимални двойки съпоставими сегментно идентични английски сложни съществителни и фрази от типа прилагателно + съществително = сложно съществително (първи тип).

После е представена поредица от 9 „подвеждащи“ отделни английски сложни съществителни и фрази от подобен тип, които обаче не са сегментно идентични. Този тип конструкции не могат да се търсят в съпоставими минимални двойки и се представят индивидуално (втори тип).

Конструкцията от първия и от втория тип се смесват разбъркани в произволен ред (като се спазва изискването при конструкцията от първи тип сложните съществителни да не са последвани непосредствено от фразите от съответните минимални двойки). Примерните сложни съществителни и фрази, на които се поставят ударенията, винаги са във финална позиция в изреченията. Те са подчертани в получер, за да се фокусира вниманието на участниците в експеримента специално върху тях.

Ето примерни конструкции от първия тип:

- 1) *blackbird* – *коч*
- 2) *black bird* – *черна птица*
- 1) The studies of the ornithologist are focused on the ***blackbird***.
- 2) The feathers of the bird were so dark that we thought it was a ***black bird***.

А ето и примерни конструкции от втория тип:

- 1) *quicksilver* – *живак*
- 2) In Bulgaria there are small quantities of tin and ***quicksilver***.
- 1) *deadlock* – *задънена улица, застои*
- 2) The Chief Executive Officer intervened in the negotiations when things came to a ***deadlock***.

В примерните материали, използвани в експеримента, тези изречения се подреждат така:

1. The studies of the ornithologist are focused on the *blackbird*.
2. In Bulgaria there are small quantities of tin and *quicksilver*.
3. The feathers of the bird were so dark that we thought it was a *black bird*.
4. The Chief Executive Officer intervened in the negotiations when things came to a *deadlock*.

За целите на експеримента (да се изследва продукцията и перцепция) се оформят съответно *два комплекта от материали*:

А) За целта на *продуктивната* задача се подготвят следните *материали* – 16 броя комплекти, всеки от които съдържа: на хартиен носител – 16 бр. инструкции, които обясняват какви са експерименталните задачи на говорителите, 16 бр. копия от списъците с английските изречения. На всеки от говорителите се дава по един комплект.

Б) За целта на *перцептивната* задача се подготвят следните *материали* – 5 броя комплекти, като всеки от тях се състои от: на хартиен носител – 5 броя инструкции за това какви са задачите на слушателите, 5 броя копия от списъците с английските изречения заедно с 5 броя от аудиофайловете на английските изречения на всичките 16 говорители. По 1 бр. комплект се предава на всеки от екипа петима слушатели.

2.2. Участници

Участниците в експеримента са *говорители* и *слушатели*.

1. *Говорители*, които участват в продукцията.

В *продуктивната* задача участват 16 *говорители* – студенти първа и втора година от специалностите „Английска филология“, „Български език и английски език“ и „Лингвистика с маркетинг“ в ПУ „Паисий Хилендарски“. Тези студенти са хомогенна група като носители на българския език и изучаващи английския език. Групата се състои от 12 жени и 4 мъже. Средната възраст на жените е 19,9 г., а на мъжете е 20,5 г. Средната продължителност на изучаване на английски е 11,7 г. за жените и 14 г. за мъжете. Няма съществени разлики в нивото на владеене на английския – за повечето от жените и мъжете то е Advanced (само за двама от тях е Upper Intermediate). Повечето от тях са родени в Южна България, и по-точно в района на гр. Пловдив, Пазарджик и Хасково. Те са живели в този район през последните 10 години (с 2 изключения), затова не очакваме съществени диалектни различия между тях (тази информация е взета от бланките на въпросниците, попълнени от говорителите, преди да започне експеримен-

тът). Те нямат говорни дефекти. Индивидуалната продукция и записите са ограничени в рамките на 25 – 30 минути.

2. *Слушатели*, които участват в перцепцията.

В *перцептивната* задача участват 5 слушатели – 5 специалисти по лингвистика от катедра „Английска филология“ при ПУ „Паисий Хилендарски“ на средна възраст 38,4 години. Те са 4 жени и 1 мъж, нямат слухови дефекти.

2.3. Процедура

2.3.1. Процедурата се отнася първоначално до участниците в продукцията: на говорителите не се обяснява целта на експеримента. Говорителите прочитат примерните изречения спонтанно и естествено, но все пак внимателно, като в стила на новинарска емисия. Те се записват със съответната аудиотехника в тиха, пригодена за целта стая (фонетичен кабинет). Аудиофайловете на записаните говорители се преформатират за повишаване на качеството на звука и после се кодират с инициалите на участниците и се номерират.

2.3.2. Отнася се и до участниците в перцепцията: слушателите внимателно слушат аудиофайловете със записите на говорителите индивидуално и отбелязват в примерните изречения (които са на хартиен носител) произнесените на записа главни ударения в съответните ударени срички така, както ги чуват. Ако не са сигурни, връщат и слушат аудиозаписите по няколко пъти. После данните от петимата слушатели се обработват по следния начин:

1. Разпределят се и се комплектуват наново по говорители (или по номера на аудиофайлове) – т.е. нови 16 комплекта по номера на съответния файл от списъка (те включват по 5 списъка на английските изречения с отбелязани от петимата слушатели ударения);
2. После тези 16 комплекта се подразделят на още 2 комплекта по пол: 4 бр. комплекта мъже и 12 бр. комплекта жени;
3. От списъците с изречения на английски и български се изваждат „подвеждащите изречения“ (т.е. остават само изреченията на английски със сложни съществителни и фрази, които образуват сегментно идентични минимални двойки);
4. В така редуцираните списъци се преброяват и се сумират ударенията и се изнасят като данни за всяко изречение поотделно (сумарно от всички слушатели, но отделно за мъжете и отделно за жените).

2.4 .Резултати и обсъждане

Сумираните общи резултати се обработват по следния начин:

Първоначално се определя т.н. **относителна степен на удареност** (ОСУ) на сложните съществителни и фразите. Тя се измерва, като се съпостави степента са удареност на първия и съответно втория елемент на сложните съществителни и фразите към общия възможен брой ударения. За тази цел се използват следните величини:

- реален брой (отбелязани) ударения (РБУ);
- максимален брой ударения (МБУ).

Относителната степен на удареност (ОСУ) се определя в проценти, като се използват тези величини по следната формула:

$$\text{ОСУ} = (\text{РБУ} : \text{МБУ}) \times 100\%.$$

Степента на удареност се изчислява отделно за жените и отделно за мъжете, като се използва горната формула. Ето примери за калкулиране на ОСУ при жените и мъжете в сложни думи в английски примерни изречения. Следва примерно изречение на английски:

1. The student is writing on the **blackboard**.

$$F - 46:60 \times 100 = 77\%$$

$$14:60 \times 100 = 23\%$$

$$M - 17:20 \times 100 = 85\%$$

$$2:20 \times 100 = 10\%$$

В горния пример при *жените* общият брой реално отбелязани ударения на *първия елемент black* е 46 в английските изречения (сумарно от всички слушатели). Максималният брой възможни ударения е 60 (12 бр. говорители жени x 5 бр. слушатели = 60). По горната формула получаваме 77%, процентно броят на случаите, в които първият елемент *black* е чуто като ударен. Получаваме резултат 23%, при такъв процент от случаите ударението е чуто да пада на втория елемент *board*.

В същия пример при *мъжете* получаваме 85%, процентно броя на случаите, в които *първият елемент black* е чуто като ударен. Получаваме резултат 10%, в такъв процент от случаите ударението е чуто да пада на *втория елемент board*.

На следващия етап от експеримента резултатите се сортират по двойки според сегментно идентичните сложни съществителни и фрази в Таблица 1:

Таблица 1

Сложни съществителни	Фрази	Първи елемент		Втори елемент	
		Жени	Мъже	Жени	Мъже
blackboard		77%	85%	23%	10%
	black board	53%	40%	40%	45%
hotplate		90%	90%	8%	10%
	hot plate	38%	60%	62%	40%
bluebottles		43%	70%	57%	30%
	blue bottles	37%	40%	63%	60%
sweetheart		62%	65%	37%	35%
	sweet heart	43%	45%	57%	55%
redhead		87%	95%	12%	5%
	red head	68%	80%	30%	20%
lighthouse		82%	90%	17%	10%
	light house	72%	95%	28%	5%
greenflies		68%	80%	30%	20%
	green flies	10%	30%	88%	70%
smallclothes		85%	95%	12%	0%
	smallclothes	23%	75%	75%	25%
darkroom		80%	90%	13%	10%
	dark room	55%	20%	45%	80%
blackjack		95%	95%	5%	5%
	Black Jack	77%	100%	23%	0%
greenhouse		63%	85%	35%	10%
	green house	72%	75%	28%	25%
bluebell		80%	95%	20%	0%
	blue bell	83%	80%	15%	15%
blackbird		83%	85%	15%	10%
	black bird	88%	90%	12%	10%
bigmouth		53%	65%	45%	35%
	big mouth	22%	20%	77%	5%
crossword		88%	95%	10%	5%
	cross word	67%	75%	33%	25%
White House		82%	75%	17%	25%
	white house	57%	80%	45%	20%
freemason		63%	60%	35%	40%
	free mason	55%	65%	43%	35%
whitecaps		90%	80%	10%	20%
	white caps	68%	25%	32%	75%

Таблица 1. Процентните съотношения при съпоставимите минимални двойки сегментно идентични английски сложни съществителни и съответни фрази. При тях в незначително повече случаи сборът от процентите на първия елемент и процентите на втория елемент е 100%. В някои случаи обаче този сбор е < 100% поради факта, че някъде липсват маркировки от страна на слушателите (т.е. те не са поставили ударение на някои елементи). В един случай този сбор дори надхвърля 100%, защото на някои елементи са отбелязани по две ударения.

В Таблица 1 са дадени в полученен шрифт резултатите със съществени разлики (>10%) за първи и втори елемент между жените и мъжете като процентни съотношения.

2.5. Анализ на резултатите

Ще анализираме резултатите за мястото на ударението върху английските сложни думи и именни фрази. Във връзка с това първо ще припомним най-влиятелните формулировки на Н. Чомски и М. Хале на т.нар. *Правило на сложната дума* и *Правило на ядреното ударение* (Чомски, Хале 1968: 15 – 18):

1. *Правило на сложната дума (Compound Stress Rule): “Assign primary stress to a primary-stressed vowel in the context”*

$$- \dots \overset{1}{V} \dots]_N$$

2. *Правило на ядреното ударение (Nuclear Stress Rule): “Assign primary stress to a primary-stressed vowel in the context”*

$$\overset{1}{V} \dots - \dots]_{NP}$$

В Правило 1 и Правило 2 V е символ за гласна, а $\overset{1}{V}$ е символ за гласна с главно ударение. Тирето показва позицията на сегмента, върху който се прилагат правилата. И така, Правило 1 поставя главното ударение върху гласната с главно ударение, последвана от друга гласна с главно ударение в сложното съществително. А Правило 2 поставя главното ударение върху гласната с главно ударение, която е предложена от друга гласна с главно ударение в именна фраза. Например:

$$\overset{1}{black} \quad \overset{2}{board} \quad \overset{2}{black} \quad \overset{1}{board}$$

Това означава, че в нашия случай сложните съществителни като комбинации от два елемента (прилагателно + съществително) трябва да носят ударение върху първия елемент, т.е. върху прилагателното

(ляво ударение), например *blueberry*. А що се отнася до аналогичните фрази, ударението пада върху втория елемент, т.е. съществителното (дясно ударение), например *blue berry*. Тези правила невинаги са работещи и някои автори не ги приемат буквално, като например Х. Гигрих (Гигрих 2004, 2006, 2009). Самите Чомски и Хале посочват, че има няколко вида изключения от Правилото на сложната дума. Те твърдят, че трябва да се проучат условията, синтактични и други, при които е приложимо това правило (Чомски, Хале 1968: 156). Остава спорен въпросът защо някои от гореспоменатите примерни конструкции, които се приемат за сложни съществителни, носят ударение върху десния елемент?

Нека първо анализираме резултатите за английските *сложни съществителни*. Като начало ще разгледаме резултатите при *жените*. В 12 от 18-те примерни английски сложни съществителни (*'blackboard, 'hotplate, 'lighthouse, 'darkroom, 'redhead, 'bluebell, 'blackbird, 'crossword, 'White House, 'smallclothes, 'blackjack, 'whitecaps*), т.е. при 67% от сложните съществителни при жените, като се вземат предвид случаите с процентно съотношение над 70%, ударението пада на първия елемент. Общият модел е, че първият елемент е чул като ударен в повече от две трети от случаите. При четири от сложните съществителни (*'sweetheart, 'greenhouse, 'freemason, 'greenflies*) процентът на първия елемент е малко по-нисък (над 60%) в сравнение с предходните примери. Докато вторият елемент е бил чул като ударен само в два от случаите (*blue 'bottles* и условно *big 'mouth*). Едно възможно обяснение за това, че ударението пада на втория елемент, е, че тези сложни съществителни не са толкова честотни (употребяват се по-рядко и вероятно не се знае и тяхното значение) и това води до колебания при произнасяне на ударението. При някои от случаите с процентно съотношение < 65% на първия елемент, които са честотни и за чийто по-нисък процент на първи елемент няма явно обяснение, може впоследствие да се направи по-детайлен акустичен анализ на тези стимули. Такъв анализ би могъл да подскаже възможни интерпретации на резултатите.

Впоследствие разглеждаме и резултатите за ударението в *сложните съществителни* и при *мъжете*. В 15 от 18-те примерни английски сложни съществителни (*'blackboard, 'hotplate, 'bluebottles, 'lighthouse, 'greenhouse, 'darkroom, 'redhead, 'bluebell, 'blackbird, 'crossword, 'White House, 'smallclothes, 'blackjack, 'greenflies, 'whitecaps*), т.е. при 83% от сложните съществителни при мъжете, като се вземат предвид случаите с процентно съотношение над 70%, ударението пада на първия елемент. Общият модел е, че първият елемент е чул като ударен в повече от три

четвърти от случаите. При три от сложните съществителни (*'sweetheart, 'bigmouth, 'freemason*) процентът на първия елемент е малко по-нисък (60% и малко над тази стойност) в сравнение с предходните примери. Малко по-висок (все пак под 50%) е процентът на втория елемент само при два от примерите при мъжете (*sweet 'heart, free 'mason*). На тези стимули може също впоследствие да се направи по-подробен акустичен анализ, който да подскаже как да се обяснят резултатите.

След подробен анализ на ударението при английските *сложни съществителни* разглеждаме и анализираме резултатите за мястото му и при английските *фрази*.

Първо ще разгледаме мястото на фразовото ударение на *първия* и *втория елемент* при жените и при мъжете. И при двете категории участници на гореспоменатото правило категорично се подчиняват следните фрази: *green 'flies, small 'clothes, blue 'bottles, big 'mouth* и в по-малка степен *sweet 'heart*. При жените това е валидно и за *hot 'plate*, а при мъжете – за *dark 'room, white 'caps*. Те следват английския модел за фразово ударение върху *втория елемент* на фразата. Има доближаване в процентните съотношения (приблизително 50%/50%) при *'free mason* (с ударение на първия елемент, което е в разрез с правилото за ударение при фрази, според което то трябва да е на втория), *sweet 'heart* (с ударение на втория елемент, което е в съответствие с правилото за ударение във фрази), както при жените, така и при мъжете.

Други примери са създадени така, че да носят контрастивно ударение (56% от общия брой). Ето такъв пример: *The feathers of the bird were so dark that we thought it was a 'black bird*. От контекста се предполага, че съществителното вече е дадено, а носител на новата информация е прилагателното. Затова първият елемент (прилагателното) е по-силно ударен от втория при жените и при мъжете. Тези фрази са следните: *'red head, 'light house, 'Black Jack, 'green house, 'free mason, 'cross word, 'white house, 'blue bell, 'black bird*. Всички тези фрази са дадени в примерни изречения като горното, които като приложение са част от нашата дисертация по тази тема (Поповска 2016).

При *dark room, white caps* жените са поставили ударение на първия елемент, а мъжете – правилно на втория.

Съществуват фрази, при които предполагаме, че говорителите следват акцентния модел на съответните сложни съществителни, като например *'cross word*. Такова сложно съществително е високочестотното и популярно *'crossword*. То е ударено на първия елемент, затова и говорителите автоматично копират ударението също на първия елемент и във фразата.

Обобщените резултати от нашето проучване показват, че в *сложните думи* 76,2% от жените поставят ударението на 1-вия елемент (правилно поставено според английското правило за ударение в сложна дума), а 22,3% – на втория. При мъжете резултатите още по-категорично се подчиняват на това правило – 83,1% от тях поставят ударението на първия елемент, а 15,6% – на втория. Тези високи проценти на първия елемент доказват верността на нашата хипотеза, която гласи, че българите сравнително вярно усвояват мястото на ударението в сложни думи. Въпреки експерименталните доказателства за това твърдение съществуват и някои изключения. Например в *blackboard* (честотно сложно съществително) 23% (почти една четвърт) от жените произнасят ударението на втория елемент. При *greenhouse* (също честотно сложно съществително) 35% от тях го произнасят аналогично, т.е. в една трета от случаите го поставят погрешно на втория елемент. Такъв е случаят и при *bluebottles* при жените, които в 57% (повече от една втора) от случаите поставят ударението на втория елемент (това все пак отдаваме на ниската честотност на сложното съществително и вероятно на факта, че не се знае значението му). Аналогичен на този е и примерът *bigmouth*, при който по същите причини 45% (почти една втора) от жените поставят ударението на втория елемент.

При *фразовото* ударение обобщените резултати от нашето проучване показват, че във фразите 54,9% от жените поставят ударението на първия елемент (не е поставено според правилото за ударение във фраза), а 43,8% – на втория 58% от мъжете неправилно поставят ударението на първия елемент не според горепосоченото правило, а 40,8% – на втория, в съгласие с него. При фразите се наблюдава приблизително равенство на процентите при жените и при мъжете и на първи, (54,95% и 58%, т.е. < 60%), и на втория елемент (43,8% и 40,8%, т.е. < 50%). По-малко от една втора от английските фрази са произнесени по английския модел.

3. Изводи и заключения

Анализът на резултатите показва, че в повечето случаи английските сложните съществителни, произнесени от българи, следват общоприетия акцентен модел за английския, а именно ударението да пада на първия им елемент. Тази тенденция е по-силно изразена при мъжете, отколкото при жените. Логичният извод, който се налага от това, е, че българите на ниво *Advanced* на владеене на английски добре се справят с поставяне на ударението върху сложните съществителни.

телни според правилото. Но все пак, доколкото има и някакъв процент на неуспех, когато те се преподават, може да се обърне повече внимание и на мястото на ударението.

Резултатите от изследването на фразовото ударение показват доста пъстра картина, от която бихме могли да стигнем до заключението, че фразовото ударение не се преподава адекватно. Малко по-високи са процентите на поставянето му според правилото за английското фразово ударение, а именно то да пада на втория елемент, отколкото процентите то да пада на първия. Тази тенденция отново е по-силно изразена при мъжете, но тук стойностите на жените не са много по-ниски от тези на мъжете. От това можем да направим заключението, че мъжете като цяло поставят ударението по-правилно както върху сложните съществителни, така и върху фразите. Все пак това заключение за по-доброто представяне на мъжете е само предварително и то следва да се провери и изследва допълнително.

Защо в много от случаите е приемливо фразовото ударение да пада на първия елемент? Защото някъде контекстът подсказва как новата информация или контрастът определят поставянето на ударението при фразите на първия конституент. Другаде като единствено разумно обяснение можем да посочим разликата в навиците за изучаване на английския език. Когато българите, изучаващи английски, усвояват нова лексика, те като цяло не обръщат внимание на мястото на ударението. От произволни и често некоректни източници (например масмедията, интернет и др.) те чуват грешно ударението и го поставят на грешно място. Оттук запомнят погрешно мястото му и това определя бъдещата му постоянна некоректна употреба. На ниво *Advanced*, което имат повечето от говорителите, е редно да се обръща повече внимание на разликата в мястото на ударението в двата типа конструкции.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреева, Димитрова, Бари 2010:** Andreeva, B., Dimitrova, S., Barry, W. J. Phrasal Prominence in English and Bulgarian. // *In: Discourses of Globalization, Selected papers of the 13th International Conference of the BSBS*. Eds. L. Grozdanova, M. Pipeva, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia: 2010, 9 – 19.
- Гигрих 1992:** Giegerich, H. J. *English Phonology. An introduction*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

- Гигрих 2004:** Giegerich, H. J. Compound or Phrase? English Noun-plus-noun Constructions and the Stress Criterion. // *English Language and Linguistics*. No 8, 1 – 24, 2004.
- Гигрих 2006:** Giegerich, H. J. Attribution in English and the Distinction between Phrases and Compounds. *Englisch in Zeit und Raum – English in Time and Space: Forschungsbericht für Klaus Faiss*. Ed. Petr Rosel. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2006, 1 – 12.
- Гигрих 2009:** Giegerich, H. J. English Compound Stress Myth 1. // *Word Structure*. 2009, No 1, 1 – 17.
- Гигрих 2011:** Giegerich, H. J. Compounding and Lexicalism. *Handbook of Compounding*. Eds. Rochelle Lieber, Pavol Štekauer. Oxford: Oxford University Press, 2011, 1 – 21.
- Димитрова 1998:** Dimitrova, S. Perception and Acoustic Correlates of Stress in English and in Bulgarian. // *Съпоставително езиковедие / Contrastive Linguistics*, XXII, 1998, N ½.
- Димитрова, 2003:** Dimitrova, S. *English Pronunciation for Bulgarians*, Sofia: Vezni – 4, 2003.
- Инграм, Нгуен 2003:** Ingram, J., Nguyen, T. Prosodic Typology and Compound-phrasal Contrasts. *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*. 15th International Congress of Phonetic Sciences. Eds. MJ Sole, D Recasens and J. Romero. Barcelona: 2003, 479 – 482.
- Кунтер, Плаг 2007:** Kunter, G., Plag, I. *What is Compound Stress?* Siegen: Universität Siegen, 2007.
- Миксдорф, Инграм 2009:** Mixdorff, H., Ingram, J. Prosodic Analysis of Foreign-accented English. *INTERSPEECH*, 10th Annual Conference of the International Speech Communication Association. Brighton: 2009, 2527 – 2530.
- Питам, Инграм 1992:** Pittam, J., Ingram, J. Accuracy of Perception and Production of Compound and Phrasal Stress by Vietnamese – Austrialians. // *Applied Psycholinguistics*, 1992, No 1, 1 – 12.
- Поповска 2016:** Поповска, Б. *Ударението в сложни съществителни и фразовото ударение в английски и български език*. [Udarenieto v slozhni sashtestvitelni i frazovoto udarenie v angliyski i balgarski.] Дисертация. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016.
- Трукенброт 2007:** Truckenbrodt, H. The Syntax – Phonology Interface. *The Cambridge Handbook of Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 435 – 456.
- Чинкуе 1993:** Cinque, G. A Null Theory of Phrase and Compound Stress. // *Linguistic Inquiry*, 1993, No2, 239 – 297.

Чомски, Хале 1968: Chomsky, N., Halle, M. *The Sound Pattern of English*, NY: Harper & Row, 1968: 15 – 18.

Шилинг 2010: Shilling, H. *Compound and Phrasal Stress Acquisition: When a Greenhouse Becomes Different to a Green House*. //Birmingham: University of Birmingham, 2010. 1 – 26.

Шу 2015: Schuh, R. Semantic Relations and Stress in English Compounds. // *Linguistics Sample Paper 105*, 2015, 1 – 10.

**МАТЕМАТИЧЕСКИ АНАЛИЗ И КОЛИЧЕСТВЕНА ОЦЕНКА
НА БИПОЛЯРНИЯ МОДЕЛ НА ИМЕННАТА ГРУПА
ВЪВ ФРЕНСКИЯ ЕЗИК**

*Руси Николов
Малина Дичева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**MATHEMATICAL ANALYSIS AND QUANTIFICATION
OF THE BIPOLAR MODEL OF THE NOUN PHRASE IN FRENCH**

*Roussi Nikolov
Malina Ditcheva
University of Plovdiv Paisii Hilendarski*

The bipolar model provides a functional explanation of the position of an attributive adjective with respect to the noun it modifies in modern French. The model is based on the relative evaluation of the ratio situational value / referential value for each adjective. This single factor of a semantic nature might be bound, as shown by the acoustic-phonetic analyses, to some prosodic properties of the rhythmic group – properties having an objective, in particular psychological, basis that could prove language-universal. This study aims at providing empirical proof of the proposed hypothesis.

Key words: noun phrase, bipolar model, empirical proof

Формата и средната височина на мелодичните контури на пълнозначните думи в речта зависят в определена степен от тяхната модална стойност в изказа, която от своя страна може да е синтактично предопределена при речеви конструкции, допускащи синтактична вариативност. Такъв е случаят с прилагателното име с функция на съгласувано определение в сложната именна група във френския език (наричано за краткост по-нататък прилагателно). В една от теориите за мястото на прилагателното във френския език (Дичева, Домерг 2003: 3) са формулирани интересни закономерности на две езикови равнища – синтактично и прозодично. Описанието на типичните ме-

лодии на прилагателното в зависимост от вида и мястото му в сложната именна група (спрямо съществителното, но и спрямо други прилагателни в нея) се основава на многобройни експериментални наблюдения. Извлечените закономерности са значими в две отношения: описателно и приложно (в чуждоезиковото обучение). Тези закономерности са надеждни дотолкова, доколкото мелодичните контури са установени експериментално (чрез програма за акустичен анализ на речта). Продуктивността и дори съществуването на тези закономерности обаче не са установени по правилата на емпиричните изследвания, и по-специално не са потвърдени статистически.

Именно този липсващ етап в обосновката на биполярния модел е основната цел на настоящото изследване. От тази цел произтича необходимостта да се моделира математически формата на мелодичните контури на думите в свързаната реч и съответните числени данни да се подложат на статистическа обработка. Създаването на такъв модел е една типична за математическата лингвистика задача: оптимално, т.е. едновременно икономично и адекватно, количествено описание на функционално значимите характеристики на разглежданата езикова единица. Тук се предлага инструментално обезпечен метод за автоматично числено моделиране на мелодичните криви на думите¹. Числените данни ще послужат: 1) за построяване на графики, които да подскажат възможните закономерности и да позволят да се формулират разумни хипотези, и 2) за проверка на хипотезите чрез стандартни статистически тестове.

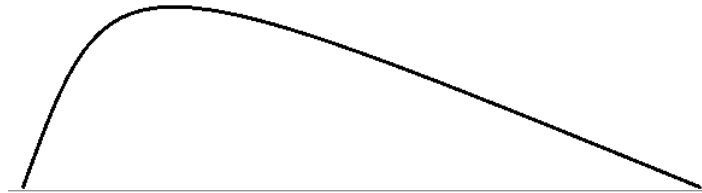
Предложеният тук модел на мелодичната крива за всяка проста пълнозначна дума в свързаната реч (както и за всяка служебна дума – като по-прост случай от гледна точка на прозодията) се основава само на два числени параметъра (по аналогия с един гласен звук, който се моделира чрез честотните стойности на първите два форманта). Едното число е средната височина на мелодията в Hz.

Другото число е показател за формата на мелодичната крива, което само по себе си дава възможност формата да се опише количествено по отношение на следните гранични характеристики на мелодията: 1) монотонна; 2) линейно низходяща или възходяща; 3) изпъкнала или вдлъбната глобално низходяща или възходяща. Този показател на формата е достатъчно представителен за мелодични форми с не

¹ Съществуват множество подходи и инструменти за анализ и оценка на произношението, в частност на прозодията (*WinPitch*, *Praat*, *Speech Analyzer* и др.), но те не са приложими директно за целта и метода на настоящото изследване.

повече от един мелодичен връх, какъвто обикновено е случаят с простите пълнозначни думи, които ни интересуват тук.

Ще покажем, че по този показател на формата мелодията като тази на Фиг. 1 ще бъде определена като глобално низходяща (и освен това като глобално изпъкнала или вдлъбната, което обаче не е релевантно за нашето изследване).

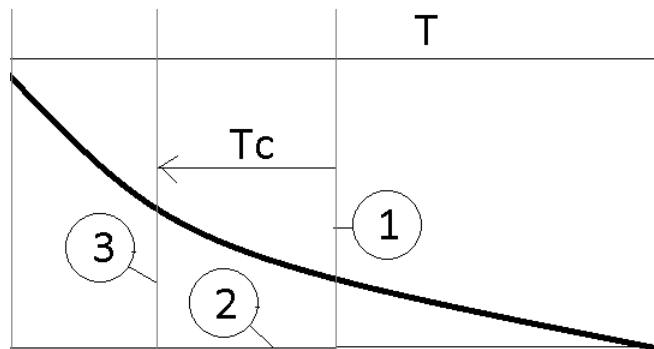

Фигура 1. Глобално низходяща мелодия
от психоакустична гледна точка

От чисто математическа гледна точка средният наклон на една крива е равен на наклона на правата, минаваща през началната и крайната точка на кривата. (За показания конкретен случай средният наклон, т.е. тангенсът на ъгъла между правата и хоризонталната ос, е равен на нула.) Тази математическа зависимост, която се доказва лесно, е удобна, но неприложима за един акустико-фонетичен анализ. Терминът „акустико-фонетичен“ означава, че интерпретираме акустични данни, но отчитаме и тяхната перцептивна тежест при разпознаването на фонологичните различителни признаци.

От формална, математическа гледна точка за показаната форма на Фиг. 1 по-малкият интервал на нарастване на функцията (в случая на основния тон F_0 като функция на времето) се компенсира от по-големите стойности на това нарастване. От биомеханична гледна точка обаче това бързо и рязко нарастване на основната честота на трептене на гласните струни е просто необходим преход към един начален мелодичен връх и по тази причина от психоакустична гледна точка формата на всяка подобна графика на мелодията ще се възприеме като глобално низходяща, противно на математически установения неутрален (нулев) среден наклон. Поради тази причина е необходимо да се използва друг, неканоничен математически метод за изчисляване на глобалния наклон на мелодичната крива за една дума.

Нека за произволна мелодична крива (вж. Фиг. 2) прекараме две прави – едната вертикална, през средата на времевия сегмент за кривата (1), а другата хоризонтална (2), през точката от кривата, отговаряща на минималната стойност на F_0 .

Фигура 2. Параметър на формата

Определяме геометричния център (или центъра на тежестта) на фигурата, заключена между кривата, съответния сегмент от хоризонталната права и двата вертикални сегмента (в общия случай за Фиг. 2 той е само един) през краищата на кривата. През центъра на тежестта прекарваме вертикалната права, означена с (3). Означаваме с T_c разстоянието (със знак плюс или за разглеждания пример – минус) между правите (1) и (3), а с T общата дължина на времевия интервал.

Параметъра на формата ще дефинираме като степен на отместване на центъра на тежестта на фигурата спрямо центъра на тежестта при хоризонтална графика (т.е. при монотонна мелодия):

$$Pf = \frac{T_c}{\frac{T}{2}}$$

Така определен, параметърът на формата отразява „тежестното“ изместване на „масата“ на фигурата наляво или надясно и има следните свойства. Дефиниционната му област е от -1 до $+1$. При стойност нула или близка до нулата мелодията е монотонна. При положителна стойност мелодията е възходяща, а при отрицателна – низходяща. Когато фигурата е триъгълник, стойността е $\pm 1/3$. Следователно стойности, близки до $0,33$, отговарят, при сравнително простите графики за отделни думи, на линейна зависимост на F_0 от времето. При абсолютна стойност на параметъра по-голяма от $1/3$, графиката е вдлъбната, а при по-малка – изпъкнала.

При зададена аналитична зависимост на F_0 от времето параметърът на формата може по принцип да се изчисли с методите на висшата математика, и по-точно на интегралното смятане. За целите на едно емпирично изследване като настоящото е уместно да се приложат числени методи. Именно такъв метод е приложен в новия модул

на софтуерната система за автоматична обработка на естествени езици *TREFL*², с помощта на който, в съчетание с програмата за акустичен анализ на речта *SIL Speech Analyzer*³, се изчисляват автоматично двата определителя на мелодичните криви за отделните думи – средната стойност на F0 и параметърът на формата. Едновременно с това получените числени стойности се записват в таблици за последваща визуализация на данните и статистическа обработка с помощта на програма за електронни таблици (в случая *MS Excel*).

Показателят на формата позволява да се направи глобална оценка на „деформацията“ спрямо неутралната (монотонна) мелодия, водеща до тежестна асиметрия. При симетрично тежестно изместване – мелодичен връх в средата или два мелодични върха в началото и края на мелодичната крива – стойността на параметъра е нулева, без това да означава, че мелодията е монотонна. За отчитане на този вид симетрична тежестна деформация на мелодичната крива спрямо неутралната ѝ форма (хоризонтална права) първоначално беше дефиниран втори параметър на формата, основаващ се на осовия инерционен момент на фигурата. Наблюденията показаха обаче, че за френския език мелодията на думите в свързаната реч се характеризира с тежестна асиметрия, което означава, че мелодичният връх, ако има такъв, е само един и той е или в началото, или в края на думата. При много реални ситуации се наблюдава изместване на „масата“ на фигурата и наляво, и надясно, но преобладаващо в едната посока. По тази причина отпадна необходимостта да се отчита втори показател на формата, отчитащ симетричното (центробежно или центростремително) отместване на масата на фигурата. (Г. нар. центробежна тенденция (Фонаджи 1980: 143) обаче се потвърди за именната група, съставена от предпоставено прилагателно и съществително.) Формата на мелодията на едно изречение, на граматическа синтагма и вероятно дори само на една съставна дума е, разбира се, много по-сложна, но тук се моделира, както беше казано в самото начало, мелодичната крива за отделна проста пълнозначна дума, а моделът на фонетична синтагма от думи се представя като съчетание/съпоставка на височини и елементарни форми.

За целите на настоящото изследване беше добавена функция към софтуерната програма *TREFL*, която позволява чрез хоризонтално плъзгане на мишката от единия до другия край на мелодичната крива, построена с помощта на *Speech Analyzer*, да се изчислят авто-

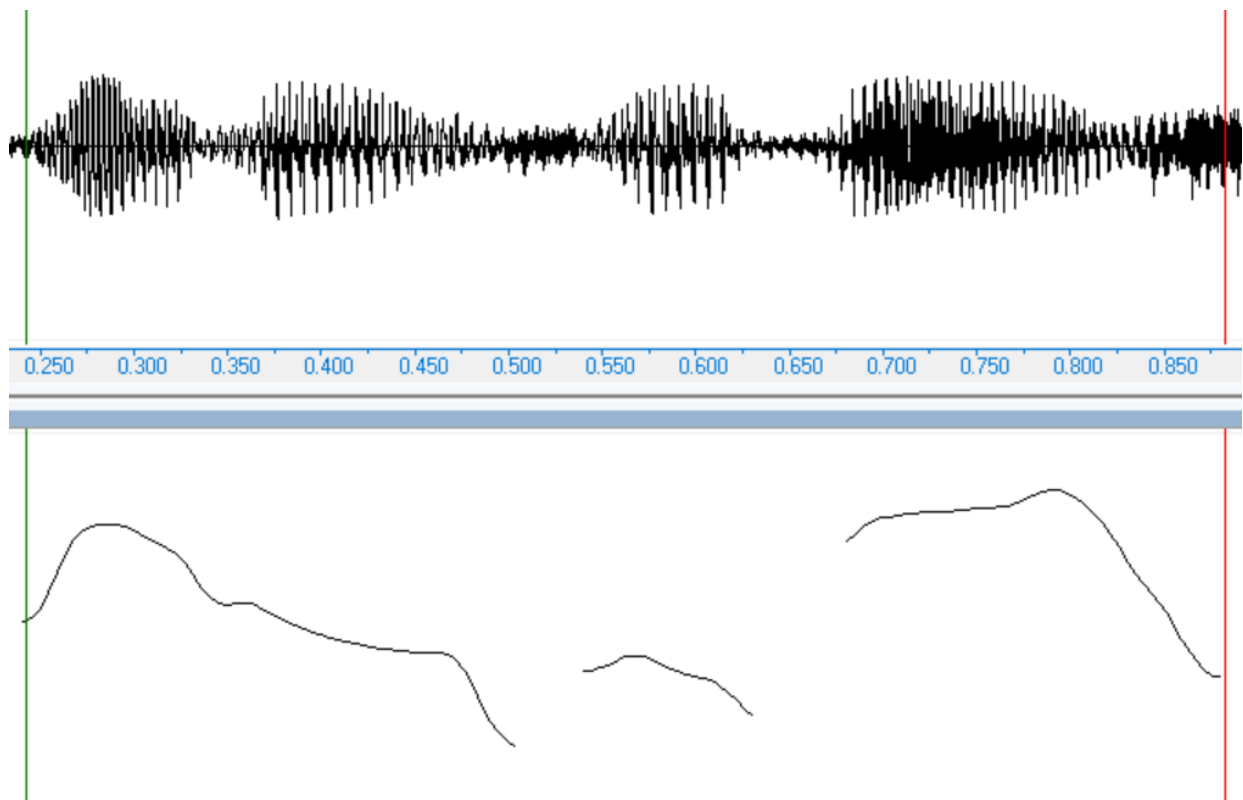
² *TREFL* – an integrated suite of natural language processing tools, <<http://web.uniplovdiv.bg/rousni/>>

³ SIL Language Technology, <<https://software.sil.org/speech-analyzer/>>.

матично двата показателя за дадена дума, а последователните резултати да се запишат в таблици и да се построят точкови графики, които да подскажат за съществуващи тенденции, ако има такива. За евентуално възпроизвеждане на тези изследвания използването на специализираната програма *TREFL* не е наложително, но тя значително увеличава производителността на експерименталната дейност; като алтернатива, експортирането на числените данни за мелодията може да се направи с различни аудиопрограми, след което данните да се подложат на обработка и резултатите да се визуализират с програма за електронни таблици (например *MS Excel*).

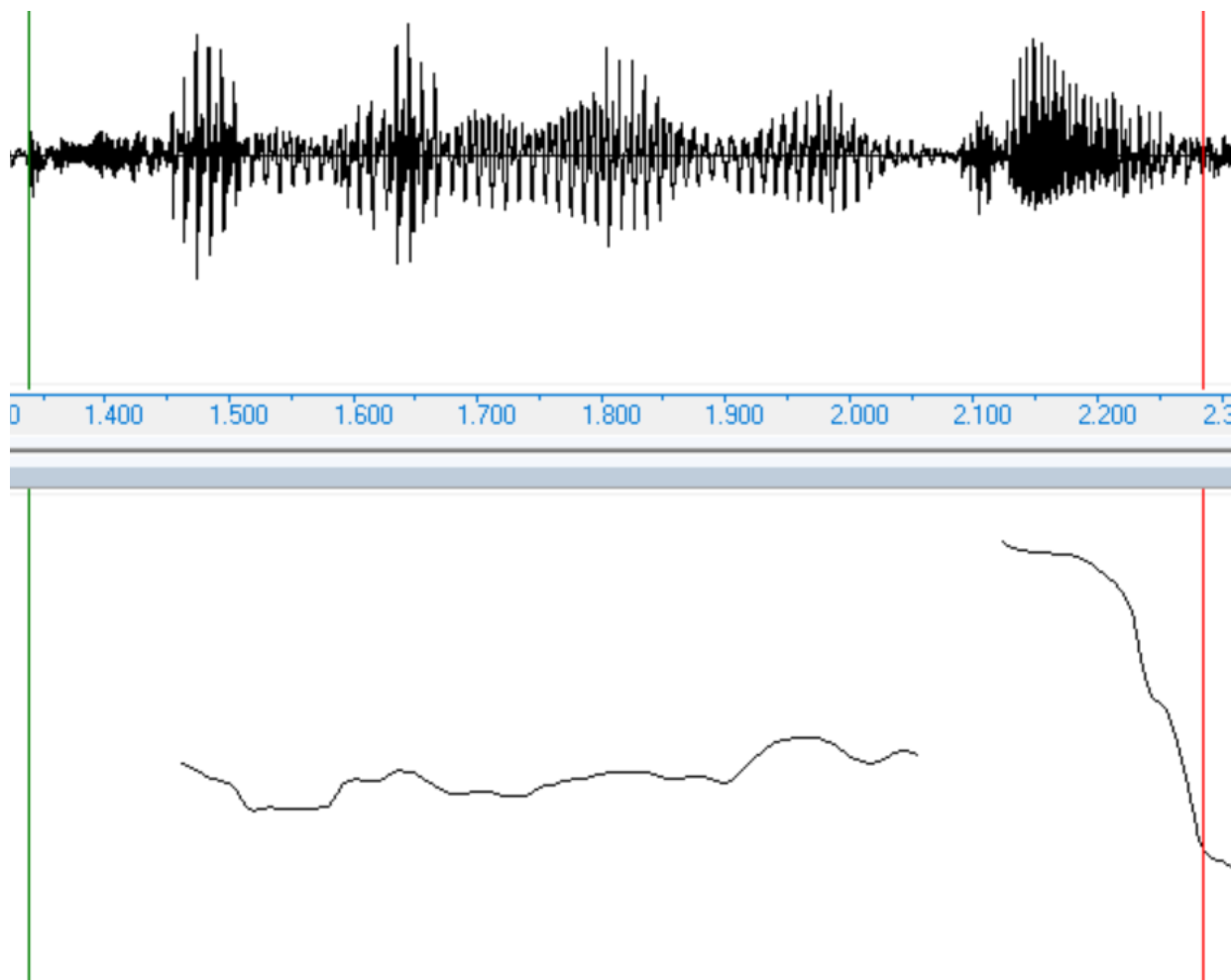
Анализираният изследователски корпус съдържа 32 именни групи от вида (*определител +*) *прилагателно + съществително* и още толкова със следпоставено съгласувано определение. Всички звукозаписи са извлечени от автентични документи на френски език под формата на спонтанна устна реч и са същите, използвани при наблюденията, позволили да се формулира биполярният модел на сложната именна група във френския език от този вид.

На Фиг. 3 по-долу е показан един представителен случай на мелодията ($-Pf+Pf$) на именна група от вида *качествено прилагателно + съществително*:

Фигура 3. Форма на звуковата вълна и мелодична крива на изказа (фр.) « *(aux) violents orages* »

На Фиг. 4 по-долу е показан един представителен случай на мелодията (+Pf++Pf) на именна група от вида *съществително + качествено прилагателно*; двойният плюс пред показателя Pf за втората дума е използван за означаване на значително по-голямата стойност на показателя на формата (по-големата асиметрия на мелодичния контур) за съществителното.

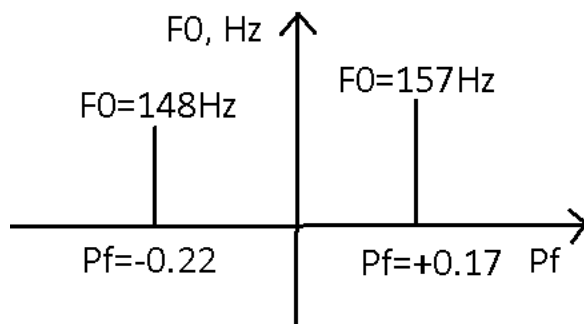

Фигура 4. Форма на звуковата вълна и мелодична крива на изказа (фр.) « *(des) problèmes médicaux* »

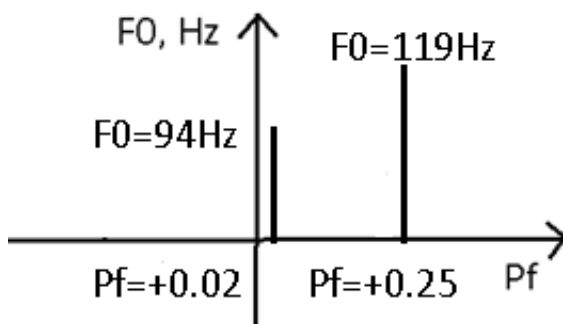
Примерите на горните Фигури 3 и 4 илюстрират възможно най-кратко фонетичния аспект на биполярния модел (именно той ни интересува тук): предпоставеното прилагателно има обикновено модална стойност (възможна е оценъчност, например *важен, красив*). То има най-често ударение (наричано понякога вторично) върху началната сричка и това ударение е тонално (реализирано чрез мелодичен връх). Следпоставеното прилагателно (напр. *червен*) носи задължително ударение върху последната сричка и това ударение се реализира чрез

значително удължаване на гласната, като мелодичната извивка има разделителна функция.

Крайните, обобщени резултати (за получените средни стойности) са визуализирани на Фиг. 5 и Фиг. 6 по-долу, съответно за предпоставено и следпоставено прилагателно.

Фигура 5. Прозодичен модел на именна група от вида качествено прилагателно + съществително

Фигура 6. Прозодичен модел на именна група от вида съществително + качествено прилагателно

Горните две фигури, както и количественият анализ тук, на който те са производни, потвърждават недвусмислено от гледна точка на прозодията изводите за модалната стойност на предпоставеното качествено прилагателно с функция съгласувано определение във френския език. Тази модална стойност, изведена в биполярния модел чрез синтактико-семантичен анализ, произтича още, както се вижда от резултатите в настоящото изследване, от системната употреба на експресивно ударение в началото на предпоставеното прилагателно, реализирано акустично чрез мелодичен връх, за разлика от логическото ударение в края на думите, проявяващо се в значително удължаване на гласната в ударената сричка. Изводите от едно емпирично изследване като настоящото се валидират по правило чрез статистически тестове. Такива тестове не са необходими обаче, когато всеки един индивидуален резултат потвърждава в достатъчна степен началната

хипотеза, в случая прозодия от вида $-Pf + Pf$ за именна група от вида *прилагателно + съществително* (системна проява на т. нар. центробежна тенденция) и прозодия от вида $+Pf + Pf$ за именна група от вида *съществително + прилагателно* (конвенционална, неутрална за ритъма във френския език прозодия на последователните, некрайни за изречението фонетични думи).

ЛИТЕРАТУРА

- Дичева, Домерг 2003:** Ditcheva, M., Dommergues, J.-Y. Un modèle bipolaire du groupe nominal complexe. La place de l'adjectif épithète en français et en bulgare. // *L'information grammaticale*. Paris, 2003. Volume 99, Numéro 1, 3 – 7.
- Фонаджи 1980:** Fonagy, I. Fonction prédictive de l'intonation. // P. Léon, M. Rossi, eds. *Problèmes de prosodie* t. 2, Paris 1980, Studia Phontica 18: 113 – 122.

THE ROLE OF SEMANTIC AND SYNTACTIC CRITERIA IN CLASSIFYING VERBS FOR THE PURPOSES OF TEACHING AND LEARNING ENGLISH, WITH A FOCUS ON THE VERB *ASK*

Slavka Grancharova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article revisits the well-researched topic of verb classifications and the basis on which they are proposed. The purpose of such classifications is to provide a systematic presentation for understanding, teaching and learning the verbs included in them, which is important for effective communication. Neither semantic nor syntactic criteria alone are complete in themselves for discussing linguistic phenomena. Thus, the article supports the view that the interdependence between meaning and structure is crucial for understanding linguistic patterns and their functions in communication. The analysis is based on authentic examples from the Corpus of Contemporary American.

Key words: lexical verb classes, syntactic verb classes, FLT

1. Introduction

When teaching and learning things, we organize the subject matter in order to structure our knowledge and make it easily accessible. This also gives us more confidence that we understand what we are learning and can accordingly put it into practice. Teaching grammar as part of teaching a foreign language best illustrates the need for structured knowledge because grammar is mostly about structure; thus, in the teaching process grammatical structures must be introduced, explained, understood, and practiced. While a native speaker of the Target Language (TL) has a linguistic intuition about the usage of certain structures, the students of the same language have to learn them consciously and acquire knowledge of them, which serves for building and developing their skills and competences in the TL.

Therefore, foreign language teaching/learning involves structuring, organizing and classifying meaning – the meaning of linguistic and communicative units and structures like phonemes, morphemes, words, phrases, sentences, utterances, paragraphs, and texts. Since the sentence

functions both as a unit of grammar and as a unit of communication, it is important to teach the learners how to produce grammatically well-formed sentences and how to use them in order to communicate adequately in the relevant situational contexts.

2. Classifying verbs

The verb is often referred to as the “organizer” of the sentence; hence by classifying verbs we “organize the organizer” in order to gain deeper understanding of language, language acquisition, teaching and learning a language. Chafe (1970) maintains that an account of the sentence structure for natural languages must be centered around the verb, which determines the organization of the sentence. Verb classifications are useful in devising methods for teaching verbs and sentence structure, facilitating automatic natural language processing (NLP), improving communication, etc.

How do we classify objects and concepts?

- By observation and testing we arrive at, and devise sets of distinctive features; then we
- decide which features are relevant,
- devise multiple sets of features,
- arrange things/concepts sharing the same features in groups, and
- label the groups.

The science of classification is known as taxonomy and the groups of similar items are often referred to as taxonomies. The word “verb” itself is a label in the taxonomy of the Parts of Speech. Its forms, meanings and functions comprise sets of features on the basis of which various classifications have been proposed. There are, for example, different *semantic* classifications based on lexical semantics, compositional semantics, conceptual semantics, semantic and thematic roles, etc. There are also grammatical classifications which combine morphological and syntactic criteria. Thus, we differentiate between full (lexical) verbs and auxiliary verbs, regular and irregular, stative and dynamic, intensive (link) and extensive verbs (intransitive, mono-transitive, ditransitive, complex-transitive), unaccusative and ergative verbs, etc. Some classifications combine grammatical and semantic criteria as in the distinction between terminative and durative verbs. Also, lexically encoded aspect is contained in the meaning of the verb and is connected to the so-called event structure of the verb; thus, we speak of perfective-imperfective, telic-atelic verbs, etc.

The largest group of all types of verbs is that of the full, lexical verbs, either stative or dynamic, but mostly extensive. They are organized in taxonomies of lexical classes within different theoretical frameworks,

based on their lexical meaning, compositional features of meaning, conceptual structure, meaning of the event structure of the verb and the event structure of the construction, etc. The traditional semantic classifications are based on intuitively outlined meanings of the verbs, which often leads to cross-listing the same verb in two different groups. The traditional syntactic classifications are based on the complementation of the verbs. Within more recent theoretical frameworks there are syntactic classifications based on the subcategorizational and selectional restrictions of the verb, on the so-called diathesis alternations, on the possibility to form different constructions and structures.

In contemporary linguistic theories there is a tendency to accept the basic principle that difference in syntactic behaviour is accompanied by difference in meaning, both in the meaning of the verb and in the meaning of the sentence or the construction. According to Hale and Keyser (1987) what enables a speaker to determine the behaviour of the verb is its meaning. Lexical classes of verbs defined on similar meaning components and similar morpho-syntactic behaviour are discussed by Pinker (1991) based on conceptual structure and alternations. Levin (1993) proposes an extensive classification of verbs based on meaning and diathesis alternations. Interesting among many others is also Jackendoff's (1990) lexical conceptual model.

Lexical verb classes can be helpful in supporting a few (multilingual) tasks, such as computational lexicography, language generation, machine translation, word sense disambiguation, acquisition of subcategorization frames, labelling of semantic roles, etc. They have predictive power as to what their possible complementation is regarding a specific meaning. Pinker (1991) discusses how the syntax of predicates and arguments is related to their semantics, what is a possible word meaning, how children acquire a language, and whether languages force their speakers to construe the world in a certain way.

In language teaching lexical and grammatical verb classes can be treated as "lexical sets". On the site for teaching English supported by the British Council and the BBC, we find the following definition: "A lexical set is a group of words with the same topic, **function**¹ or form." Bearing in mind the above-mentioned arguments, we can conclude that teaching/learning a foreign language involves understanding the behaviour of verbs in the respective grammatical and semantic structures and developing skills for their appropriate usage, because as Pinker (1991)

¹Bold in the original

claims, “verbs are choosy” and cannot be used randomly in one and the same sentence pattern; he illustrates this with the following examples:

John fell.	*John fell the door.
John dined.	*John dined the pizza.
John devoured the pizza.	*John devoured.
John ate.	*John devoured.
John put something somewhere.	
*John put something.	
*John put somewhere.	
*John put.	

3. Semantic and syntactic behaviour of *ask*

Many verbs of high frequency display such selective behaviour, switching between structures and meanings. Very varied is, for example, the behaviour of the verb “ask”. It is frequently used and has different meanings in the various structures and complements. The COCA yields the following frequencies of its forms:

(to) ask – 247677
asks – 36195
asked – 304867
asking – 90414

This raises the question of the need for its classification for the purposes of teaching. In Levin’s classification (1993: 46, 202) “ask” is listed as a verb of “communication” and “transfer of message” in one group with verbs which form structures displaying the Dative Alternation. It is an alternation between

the Prepositional Object frame:

*They asked questions **to** him.*

ask [NP₁ V_(communicate) NP₂ **to** NP₃]

and the Double Object frame²:

They asked him questions.

ask [NP₁ V_(communicate) NP₂ NP₃]

The following example is from the Corpus of Contemporary American (henceforth COCA):

*Now if you try and ask a question **to** somebody, and you trail off, ...*
(COCA)

However, the Double Object frame of the verb “ask” contains two direct objects; there is no dative object. This becomes clear if we drop the second object and ascertain that the sentence is still grammatical. Therefore, the first object (NP₂) is not a dative (indirect) object but an accusative (direct) object because a sentence which has an indirect object must also have a direct object:

They asked him questions.

ask [NP₁ V_(communicate) NP₂ (Acc) NP₃ (Acc)]

They asked him.

Ask [NP₁ V_(communicate) NP₂ (Acc)]

Based on its meanings, “ask” can also be classified as a non-implicative periphrastic causative or a verb of volition (desire). The search in the corpus (COCA) illustrates that verbs like *ask*, *want*, *desire*, *arrange*, *mean*, *prefer*, *wish*, *hope*, *wait*, *motion*, *call*, *gesture*, *pray*, etc. can take an infinitival complement clause with its own subject, introduced by a preposition (or a conjunction) “for”, which is often unexpressed.

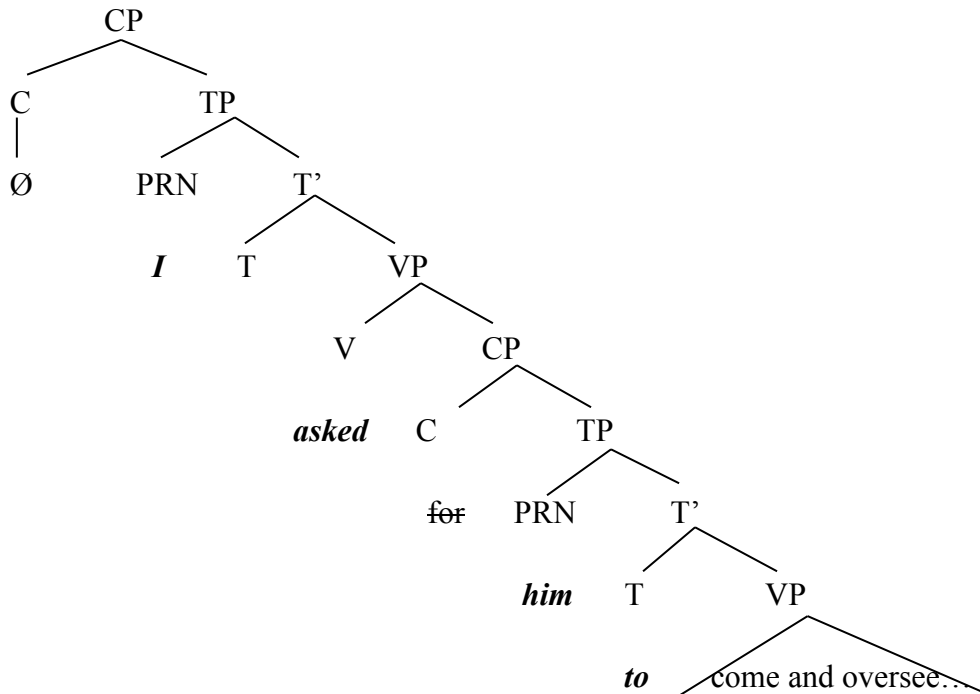
Quirk et al. (1994: 1193) comment that the use with the prepositional complementizer “for” is mainly American, and it marks the accusative (pro)noun as subject of the infinitive clause, rather than as object of the main verb. This observation points in the direction of a mono-transitive analysis of such verbs.

Similarly, in recent generative syntax theory like the Minimalist Program, “ask” patterns with the above-mentioned verbs of desire and volition, which take as a complement a complementizer phrase (CP),

²I accept the view that the Double Object frame contains an indirect and a direct object or two direct objects, and that the Prepositional Object is neither direct nor indirect but is a morphological type of object like the complex object.

which is headed by the transitive prepositional non-finite complementizer “for”, which sometimes remains unexpressed. E.g.:

I asked (for) him to come and oversee the menu for our Nriln luncheon. (COCA)

However, it seems that there is a difference in the meanings of the sentences used with, and without, the complementizer “for” when the infinitive complement is in the passive, which is due to the fact that the passive reverts the subject-agent reference. Let us compare the syntactic status of the verbs “ask” and “want” with passive infinitival complements. In the first sentence the subject of the main clause “I” is also the understood subject of the infinitive “to be allowed” and “them” is the object of the verb “ask”, whereas in the second sentence “them” is the subject of the infinitive clause and not the object of “ask”:

ask [NP₁ V_(request/volition) NP₂ [NP₁ to be allowed to stay]]

1. *I asked them to be allowed to stay.* (request/volition)

The above example differs from:

ask [NP₁ V_(volition/cause) for [NP₂ to be allowed to stay]]

2. *I asked for them to be allowed to stay.* (volition or non-implicative causative)

The verb “want” does not display such difference in meaning and reference between the two uses – in both sentences “them” is understood as the subject of the infinitive clause:

want [NP₁ V_(volition) [NP₂ to be allowed to stay]]

I wanted them to be allowed to stay. – (volition)

want [NP₁ V_(volition) **for** [NP₂ to be allowed to stay]]

*I wanted **for** them to be allowed to stay.* – (volition)

Interestingly, one and the same pattern can display the different meanings of the verb *ask*:

ask [NP₁ V_(communicate) NP₂ **of** NP₃]

*And as a White House correspondent, you want to be able to ask a question **of** the president...* (COCA) – (communicate)

ask [NP₁ V_(request, volition) NP₂ **of** NP₃]

*How can I ask something **of** my son that I myself didn't do?* (COCA) – (request, volition)

*... that is, of Festus; they asked a favour **of** him, and desired it as such, as what would be gratefully accepted...* (COCA)

The difficulties in classifying this verb arise from the many different types of complements, syntactic frames, and meanings. How should we determine the meaning of “ask” in the following examples – verb of communication, of volition, or is it a non-implicative causative? It seems that the verb meaning switches between *communication*, *causation*, and *volition* with the different complement types. Here is a possible distinction:

They asked him for an answer. (communication)

They asked him to give an answer. (non-implicative causative)

They asked for him to give an answer. (volition)

In the Merriam-Webster online dictionary, the verb *ask* is entered both as a transitive and intransitive verb with different meanings. Students could be referred to the dictionary to study the uses of the verb and discuss the possible correlations between the meanings and the patterns illustrated

by actual sentences in the COCA. As a transitive verb the dictionary gives five separate meanings for *ask*:

1) to call on for an answer (enquire), to put a question about, to speak to utter

– She asked him about his trip; asking her opinion, ask a question

2) to make a request of somebody for something; from somebody

– She asked her teacher for help.; She asked help from her teacher.

3) to call for (require)

– A challenge that will ask much of us...

4) to set as a price

– He asked \$3000 for the car.

5) to invite somebody to something

– She asked a few friends to the party.

As an intransitive verb *ask* displays two uses according to the same dictionary:

1) to seek information

– ask for her address

2) to make a request

– ask for food

The latter two examples above illustrate an intransitive verb followed by a prepositional object. The link between the verb and the preposition is strong and essential for conveying the respective meanings.

The different complements range from noun phrases and prepositional phrases to non-finite clauses (with and without their own subjects) and finite clauses:

They asked (people, students, respondents, participants, a question) ... (for, about, of) ... (to do, that, what/who/where, if, whether)

When NP₂ represents an animate entity or an institution, the meaning of the verb is mainly that of a non-implicative causative and the occurrences in the corpus are rare:

ask [NP₁ V_(cause) NP₂ NP₃ / PP / INF-clause]

They asked Congress ... for, to do

An exceedingly rare complement type of “ask” is a finite *that*-clause:

ask [NP₁ V_(request, volition) NP₂ [*that*-clause]]

This was amazing, folks, but during the break I asked Rosemary that I would like to communicate with my mother. (COCA) – (request, volition)

Then the president asked Congress that we use any surplus to “Save Social Security First”! (COCA) – (request, volition)

Another rare complement type is the subjectless infinitive object clause in which the subject of the main clause is understood as the subject of the infinitive, too:

ask [NP V_(request, volition) INF clause]

He asked to leave the country with us. (COCA) – (request, volition)

Thus, we can outline the basic structural patterns found in different examples in the COCA³:

They asked a question. (communication)

They asked him. (communication)

They asked him a question. (communication)

They asked a question to him. (communication)

They asked a question of him. (communication)

They asked a favour of him. (request/volition)

They asked to come to the party. (request/volition)

³ These are only simplified patterns of the actual examples found in the corpus, discussed previously in the article.

They asked him to come to the party. (request/causation)

They asked him that he (should, would) use ... (request/volition)

They asked for him to come to the party. (volition)

They asked for my phone number. (request/volition, communication)

They asked for help. (request/causation)

They asked about/for the price. (communication)

They asked when/if we could meet. (communication)

4. Conclusion

Ask is a verb with a high frequency of usage on the one hand, and on the other it is a polysemantic verb displaying a range of various structural patterns. This poses a challenge for both the teacher and the learner. Apart from the different methodological approaches for teaching grammar and new vocabulary, this verb could be introduced in the foreign language classroom in a structured way in two directions:

1) Introducing a pattern and discussing/illustrating its various meanings, for example:

ask [NP₁ V **for** [NP₂]] – request, communication – They asked for help/ for the price/for my phone number.

2) Introducing a meaning and discussing the various patterns, for example:

request – ask [NP₁ V **for** [NP₂]] – They asked for help.

ask [NP₁ V NP₂ [to be allowed to go]] – They asked him to be allowed to go.

It is obvious that the differences in the meanings of the verb and the patterns in which it participates are very subtle and they often overlap. The task of the teacher is to decide how to introduce and practice these patterns in the foreign language classroom; but what is more important is the need for the students to be aware of this overwhelming diversity of patterns and meanings, their frequency of occurrence, the correlations between meanings and patterns, and also to learn how to use them appropriately in different situational contexts.

REFERENCES

- Chafe 1970:** Chafe, W. *Meaning and the Structure of Language*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1970.
- Hale and Keyser 1987:** Hale, K.L. and S. J. Keyser. *A View from the Middle // Lexicon Project Working Papers №10*. Cambridge, Massachusetts: Center for Cognitive Science, MIT Press, 1987.
- Jackendoff 1990:** Jackendoff, R. S. *Semantic Structures*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1990.
- Levin 1993:** Levin, B. *English Verb Classes and Alternations*. Chicago: The University of Chicago Press, 1993.
- Merriam-Webster Dictionary <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/ask>> (12.02.2020)
- Pinker 1991:** Pinker, S. *Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1991.
- Quirk et al. 1994:** Quirk, R. et al. *A comprehensive grammar of the English language*. New York: Longman Group UK Limited, 1994.
- Teaching English /British Council/ BBC** <<https://www.teachingenglish.org.uk/article/lexical-set>> (12.02.2020)

MODAL SENTENCE ADVERBS OF CERTAINTY IN ENGLISH AND BULGARIAN

Vesselina Koynakova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The paper focuses on the epistemic use of modal sentence adverbs of certainty in English and Bulgarian. The analysis explores their grammatical and semantic characteristics through the cognitive theoretical frameworks of Jan Nuyts as well as Radden and Dirven. The analysis is further extended to establishing patterns of similarity and variation of usage via a corpus of examples excerpted from English and Bulgarian sources.

Key words: modal adverbs, certainty, epistemic, functional equivalence

Modal sentence adverbs of certainty both in English and Bulgarian are most often categorized as paradigmatic members of the semantic category of epistemic modality. Whereas there is no controversy among linguists as regards the adverbs *surely* and *certainly* in English, some grammarians consider adverbs such as *obviously*, *apparently*, *evidently* as linguistic markers of evidentiality, rather than as expression units of epistemic qualification, but nonetheless, they share common grammatical characteristics and usage, so I shall discuss them in a common frame under the head of *certainty* irrespective of the controversial classifications. As regards their semantics, I believe that modal adverbs of certainty in both English and Bulgarian, express the speaker's assessment and qualification of the potentiality of a particular present, past or future situation, locating it closest to the borderline of reality either on the grounds of logical assumptions or on the grounds of some evidence. Modal sentence adverbs have been discussed through various linguistic frameworks and have drawn the interest of a great number of grammarians working in the field. The theoretical background is based on the cognitive-pragmatic approaches developed by Jan Nuyts and by Radden and Dirven. The scope of the research is limited only to modal sentence adverbs of certainty in both languages, but the analysis is further extended to parallel corpora investigation in order to establish functional equivalence in translation.

Modal sentence adverbs of certainty in English

Jan Nuyts categorizes the class of epistemic adverbs as closed, consisting of “a fairly stable and delimited set of forms” (Nuyts 2000: 55). He considers the class of epistemic modal sentence adverbs and the class of predicative epistemic modal adjectives as “the most precise and specific means available for marking the degree of likelihood of a state of affairs” (ibid.: 55). According to him, the degree of likelihood expressed by these linguistic markers reflects directly their distribution on the epistemic scale, in which *certain/certainly* is at its extreme positive scale, *probable/-probably* is more or less in the middle on the positive side of the scale, *possible/possibly* is near or at the neutral point, in the middle between the positive and the negative side of the scale (ibid. 55). As regards the syntactic properties of modal sentence adverbs, Nuyts clarifies the issue of their being “loose and floating elements” and points out that their position in the clause is not random, but guided by their exact scope over the information (ibid.: 57).

(1) *Certainly* it is a release from the burden of life, and, for the godly, a haven and a reward. (BNC)

(2) She had *certainly* never visited a sick young man alone. (BNC)

In addition to their relatively free position in the sentence, Nuyts points out that modal sentence adverbs cannot be questioned and lack negative forms. He discusses these features presenting the views of Bellert and Lang on the issue. Both linguists share the understanding that it is the nature of the epistemic evaluation expressed by the modal sentence adverbs which accounts for these grammatical constraints; namely, “modal sentence adverbs do not belong to the utterance and thus express the speaker’s attitude towards the proposition” (ibid.: 60). Nuyts concludes that such an explanation of the grammatical features of modal sentence adverbs is close to the explanations provided by Kiefer, Hengeveld, Perkins and Whatts, who have employed the concept of objective vs. subjective modality, but claims that the behavioral properties and differences between the epistemic expression units “cannot be accounted for in terms of just a single underlying cause” (ibid.: 61). Nuyts draws clear distinction between the performative usage of an epistemic marker, which he considers a “default use”, and the notions of subjectivity, objectivity and inter-subjectivity that are context-based (ibid.: 72). Modal sentence adverbs do not make an exception. The epistemic modal qualifications are illustrated in the examples below:

(3) She could hear a lot of noise in the background before a voice spoke. Jeff was *obviously* calling from a public place. (BNC)

(4) *Certainly* it is a release from the burden of life, and, for the godly, a haven and a reward. (BNC)

(5) The tendency to restrict the use of conventional weapons, while *apparently* leaving the use of nuclear weapons almost untouched, is also evident in the 1981 UN Convention on Specific Conventional Weapons. (BNC)

Performative usage and subjective evaluation are illustrated in examples (3) and (4), even if the copula verb in example (4) is in the past tense as it is a sample of a modal assessment in a first person narrative. Example (5) illustrates performative usage and inter-subjective assessment as the modal qualification is shared both by the speaker and other participants in the discourse.

Radden and Dirven draw a distinction among three types of modal assessment expressed by cognition verbs, modal adverbs, and modal verbs. All the markers are discussed from the perspective of mental spaces as grounding a situation locating it into the area of irreality; yet each of the markers is analyzed as denoting a particular kind of modal qualification. They consider the speaker's modal assessment through modal verbs as maximally subjective without precluding objectivity; through cognition verbs as subjective construed objectively; through modal adverbs as objective without precluding subjectivity. They claim that the degrees of subjectivity are reflected into the respective syntactic structures each marker participates in. They explain the nature of the modal assessment expressed by a modal adverb by its relatively free position in the utterance and the syntactic behavior in tag questions (Radden and Dirven 2007: 241). These arguments parallel the claims of Nyuts as far as the grammatical characteristics are concerned.

(6) But nasty rumours at the time said she could have been helped in. *Certainly* her being off the scene was handy for Steenie. (BNC)

The second sentence in example (6) illustrates a front position of the adverb *certainly*. The syntactic pattern allows for its repositioning as in example (7).

(7) Her being off the scene was *certainly* handy for Steenie.

Example (8) illustrates a tag question in which the modal assessment itself is hardly the object of questioning.

(8) *Certainly* her being off the scene was handy for Steenie, *wasn't it?*

According to Radden and Dirven it is rather unlikely that a hearer should be asked to confirm a speaker's more subjective assessment.

Figure 1 below illustrates the second sentence in example (6) from the perspective of mental space theory.

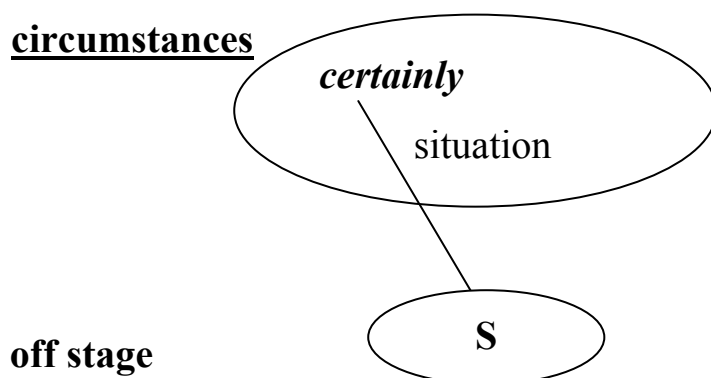

Figure 1. A Model Based on Radden and Dirven

The first sentence in example (6) introduces the narrator who sets up a mental space of a past-time reality and provides access to the next mental space of modal qualification. The modal adverb *certainly* is the space builder of that second mental space in the discourse – namely, the mental space of the epistemic modal meaning of certainty. The speaker is located off stage and the situation is grounded into the area of past irreality. Following Radden and Dirven, the speaker's assessment of the situation is objective without precluding subjectivity. Actually, this categorization is quite close to Nuyt's understanding of the concept of performativity and the types of modal assessment. The speaker's evaluation is shared by the other participants in the discourse on the grounds of the evidence and assumptions stated in the first sentence and thus the performative usage couples with inter-subjective modal assessment. The latter is categorized by Radden and Dirven as objective without precluding subjectivity.

Modal sentence adverbs of certainty in Bulgarian

Similarly to the academic research in English linguistics as regards the epistemic or evidential qualification expressed by the modal sentence adverbs of certainty, the categorizations vary.

In his study on Functional Semantics, *Граматика на българския език (Grammar of the Bulgarian Language)*, Professor Ivan Kutsarov considers modal sentence adverbs as peripheral lexical modal modifiers of epistemic meanings in the functional-semantic category of subjective

modality. He differentiates sub-classes on the basis of the degrees of likelihood implied. Among those that indicate certainty come *сигурно*, *наистина*, *явно*, *действително*, *очевидно* and among those that indicate predictability and probability, *вероятно*, *възможно*, *може би* (Kutsarov 1989: 104).

In *Съвременен български език (Contemporary Bulgarian Language)*, sentence adverbs are categorized into *modal* as regards the quality assigned, including adverbs such as *вероятно*, *наистина*, *може би*, *действително*, etc., and adverbs of logical assumption and modal attitudes such as *може би*, *наистина*, *сигурно*, *действително*, *очевидно*, etc. (Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: 353).

In *Българска граматика – Морфология (Bulgarian Grammar – Morphology)*, Nitsolova draws a distinction between adverbs that she categorizes as modal, which express attitudes evaluating the events described in the utterance in relation to the potentiality of a particular event's occurrence, including the adverbs *сигурно* and *действително* among them, and adverbs which express cognitive attitudes related to the speaker's prior knowledge and assessment as regards the message in the proposition, including *очевидно* among them (Nitsolova 2008: 449).

For the needs of the contrastive study and the limits of the analysis that I have set in advance, I shall discuss the modal sentence adverbs of certainty in Bulgarian in the same way as in English – within one frame – that of *certainty*, disregarding the controversy between epistemic and evidential categorizations. The latter definitely deserves a more comprehensive study.

The grammatical characteristics and the syntactic properties of the modal sentence adverbs of certainty in Bulgarian are similar to those manifested by their English counterparts. They can also take relatively free positions in the sentence as illustrated by examples (9) and (10).

(9) *Сигурно* той за нищо на света не би пожелал да я срещне повторно. (D. Dimov)

(10) Глупавата сантименталност, в която бе изпаднал, се дължеше *сигурно* на бездействието му от забавянето на телеграмата. (D. Dimov)

Applying Nuuyt's concept of performativity of usage, we can come to the conclusion that modal sentence adverbs of certainty in Bulgarian function in the same way – they either express the speaker's personal or shared opinion with the other participants in the discourse – hence, similarly to the English ones, they express subjective or inter-subjective

modal qualifications. Example (11) illustrates performative usage and subjective modal evaluation, whereas example (12) illustrates performative usage and inter-subjective evaluation.

(11) Фани доби впечатлението, че *сигурно* му изглеждаше на някоя Шарлота Корде, тъй като прочете в очите му неприязън и подозрение. (D. Dimov)

(12) *Очевидно* в квартала съществуваше контраразузнавателна служба, която познаваше агентите и предупреждаваше веднага Лила за присъствието им. (D. Dimov)

The mental space theory is also applicable to modal sentence adverbs in Bulgarian. They function in the same way as the English ones – as space-builders of the mental spaces of epistemic modal attitudes.

Example (13) is based on Radden and Dirven's schema.

(13) О, *сигурно* тя му се струваше непоносима със своята груба откровеност, със своето нахално преследване. (D. Dimov)

circumstances

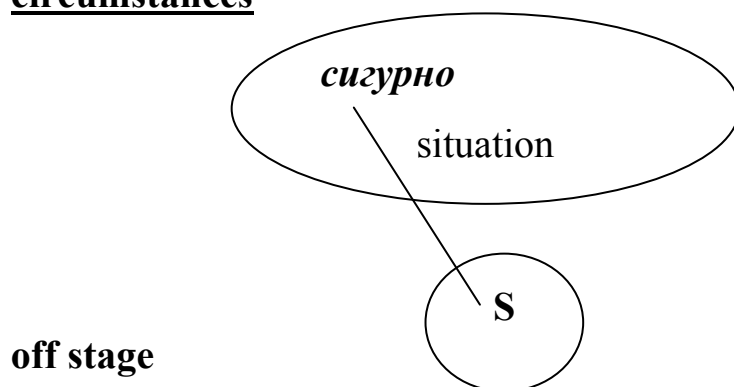

Figure 2. Based on Radden and Dirven

The modal sentence adverb *сигурно* builds up the mental space of the epistemic evaluation, accessed by the narrator who is off stage of the potential situation judging its degree of likelihood.

To sum up, the paradigm of modal sentence adverbs of certainty in Bulgarian is comparable to the English paradigm and shares the same functional–semantic characteristics.

Corpus Analysis

The corpus of modal sentence adverbs of certainty in the contrastive analysis is excerpted from three books of fiction, annotated in The Bulgarian National Corpus; namely, *Death in the Clouds*, Agatha Christie; *Angels and Demons*, Dan Brown; and *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy*, Douglas Adams. Actually, my choice has been motivated by an elective course that I have been teaching for a couple of years on *Epistemic Modality in English and Bulgarian*. The students are encouraged to conduct a contrastive research using works of fiction and non-fiction and the Bulgarian National Corpus is one of the electronic resources that we go through during the seminars. Although the Bulgarian National Corpus provides access to parallel corpora, the books mentioned above are annotated only in English, so for the Bulgarian translations the corpus is excerpted from the digitalized versions listed in the Reference Section. The list of adverbs under discussion is limited to *surely*, *certainly*, *obviously*, *apparently*, and their functional equivalents in the Bulgarian translations.

The corpus consists of 124 examples, out of which 8 examples with *surely*; 33 examples with *certainly*; 25 examples with *obviously*; and 58 examples with *apparently*. Table 1 illustrates the distribution of the modal adverbs of certainty in each book.

Table 1. *Distribution of the Modal Sentence Adverbs of Certainty*

Book Title	surely	certainly	obviously	apparently
<i>Angels and Demons</i>	5	24	17	48
<i>Death in the Clouds</i>	1	7	5	3
<i>The Hitchhiker's Guide to the Galaxy</i>	2	2	3	7

Modal sentence adverbs of certainty are used in 99 of the translated examples (79.83%) and present cases of linguistic symmetry and complete functional-semantic equivalence in the target language – Bulgarian. Examples from (14) to (19) illustrate these cases.

(14) He was an upper echelon Mason and *certainly* had ties to the Illuminati. (D. B)

Той бил високопоставен масон и *определено* имал връзки с илюминатите.

(15) *Certainly* they were deserted at this hour! (D. B)

Сигурно пустееха в този час.

(16) Mr. Gale was *obviously* head over ears in love with Miss Jane Grey. (A. Ch)

Мистър Гейл *очевидно* беше влюбен в мис Джейн Грей.

(17) “*Apparently* a lot of people think this group is still active.” (D. B)

– *Явно* много хора смятат, че тази организация все още съществува.

(18) *Surely* the camerlegno had gone mad. (D. B)

Шамбеланът *определено* беше полудял.

(19) “It is *certainly* very extraordinary, ” said Mr. Clancy, still full of blissful excitement. (A.Ch)

– *Наистина* е много странно – съгласи се мистър Кланси, все още изпълнен с блажено вълнение.

Mental state predicates are used only in the 2 examples (1.61 %) that are listed below. The examples illustrate cases of linguistic variation in the use of the markers in the target language; yet, functional-semantic equivalence is achieved.

(20) *Apparently* there were troubling new developments, which could not be shared on-air, but the camerlegno had decided to break tradition and enter conclave to address the cardinals. (D.B)

Изглежда, положението се бе променило, за което не можеха да разговарят в ефира, ала шамбеланът беше решил да наруши традицията и да влезе в конклава, за да се обърне към кардиналите.

(21) “But the second?” insisted Lunkwill. “Why do you keep saying the second? You’re *surely* not thinking of the Multicorticoïd Perspicutron Titan Muller, are you? (D.A)

– Но защо ВТОРИЯТ? – не се примиряваше Лънкуил. – Защо упорстваш, че си вторият? *Не вярвам* да мислиш, че онзи...

Няколко лампички замигаха високомерно по тялото на компютъра.

– Великият Хиперлобичен Всезнаен Неутронен Словоборец.

Modal noun phrases denoting certainty occur in 3 of the examples from the translation corpus (2.41 %). Just like the cases with the mental state predicates, these markers illustrate a case of linguistic variation and functional-semantic equivalence.

(22) *Certainly* he was hearing things. (D.B)

Със сигурност му се причуваше.

(23) The concussion of hitting the water had knocked the victim unconscious, and if it had not been for Jacobus and his crew standing out on the shore watching the spectacle in the sky, this falling soul would *surely* have gone unnoticed and drowned. (D.B)

Поради сътресението от падането във водата жертвата бе изгубила съзнание и ако Джакобус и екипът му не стояха на брега, за да наблюдават небесното зрелище, непознатият *със сигурност* щеше да остане незабелязан и да се удави.

(24) *Certainly* someone listening would realize the insanity of this plot and come forward. (D. B)

Някой *със сигурност* щеше да осъзнае безумието на този заговор и да се отзове.

One of the examples (0.8%) in the translation corpus makes use of the lexical conclusive modifier *трябва да* construction and is illustrated in example (25). Again, this is a case of linguistic variation in the translation and functional-semantic equivalence.

(25) “But... *certainly* someone else knows about this!” (D.B)

– Но... все някой *трябва да* знае за случая!

Another example from the translation corpus (0.8%) makes use of the modal particle in Bulgarian – *да* in *да не би* construction and semantically is quite close to the meanings of the modal sentence adverbs, although it is apparently a case of linguistic variation.

(26) Kohler’s face hardened. “Vittoria, *surely* you can’t be saying those canisters contain actual specimens?” (D. B)

– Витория, *да не би* да твърдиш, че тези кутии съдържат истински образци?

Three of the examples (2.41 %) from the translation corpus make use of alternative markers to modal sentence adverbs of certainty and are not regarded as core or peripheral members of the semantic field of certainty in Bulgarian. Yet, they reflect the translators’ attempts to preserve the intended meaning from the source texts. The noun phrase *на пръв поглед* used in examples (27) and (28) suggests some degree of certainty, though a bit weaker than the degree of certainty implied by the modal sentence adverb *apparently*. An intensifying adverb is used in example (29) representing a case of linguistic asymmetry on the one hand, but on the other manifesting a high degree of functional-semantic equivalence.

(27) *Apparently* he lost, not gained, by the death of Giselle. (A. Ch)

На пръв поглед той губеше, а не печелеше от смъртта на мадам Жизел.

(28) He is *apparently* chosen by the government, but the qualities he is required to display are not those of leadership but those of finely judged outrage.

На пръв поглед той се избира от правителството, но качествата, които трябва да притежава, не са тези на добър държавник, а на човек, способен да върши добре премислени безобразия.

(29) The stewards had neither gained nor lost by Madame Giselle's death, except that Mitchell was *obviously* suffering from shock. (A. Ch)

След това направих онази таблица с последствията за всеки от пътниците... двамата стюарди нито печелеха, нито губеха от смъртта на мадам Жизел, освен че Митчъл беше *доста* шокиран от смъртта ѝ.

Fifteen of the examples (12.9%) from the translation corpus lack a linguistic marker of certainty thus presenting the situation as real and factual. Examples (30) and (31) illustrate the case.

(30) What had caught Langdon's eye was that the work had *apparently* been placed in one of the five churches on his list. (D. B)

Вниманието на американеца беше привлякъл фактът, че творбата се намира в една от петте черкви от списъка му.

(31) With great strides the little author covered the ground, *apparently* oblivious of the two people on his track. (A. Ch)

Писателят правеше големи крачки, без да обръща внимание на преследвачите си.

Although the analysis is limited to only three books of fiction and a relatively small corpus of 124 examples, the data obtained provides some grounds for the conclusion that English modal sentence adverbs of certainty evoke primarily the use of the same markers in Bulgarian, thus leading to cases of linguistic symmetry and functional–semantic equivalence in the process of translation.

Conclusion

The paradigms of modal sentence adverbs of certainty in English and Bulgarian share common grammatical and functional–semantic characteristics. In both languages they function as building elements of the semantic field of certainty and express the speaker's assessment of the degree of likelihood of occurrence of a particular past, present, or future situation. The paradigm in Bulgarian is completely comparable to the English one in terms of constituent members in comparison to the paradigms of modal verbs, for example, which have the same function. Therefore, even if we should consider the translator's preferences for a particular linguistic marker in a contrastive research and explore a much

more comprehensive corpus, I believe that the data obtained will give similar results; namely, a prevalence of the patterns of linguistic symmetry over the patterns of linguistic variation in the field of English – Bulgarian translation.

REFERENCES

- Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999:** Бояджиев, Т.; Куцаров, И.; Пенчев, Й. *Съвременен български език*. [Boyadzhiev, T, Kutsarov, I., Penchev, Y. *Savremeneni balgarski ezik.*] София: ИК „Петър Берон“, 1999.
- Kutsarov 1989:** Куцаров, Ив. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. [Kutsarov, Iv. *Ocherk po funktsionalna gramatika na balgarskia ezik.*] Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1989.
- Nitsolova 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика – Морфология*. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika – Morfologia.*] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Nuyts 2001:** Nuyts, J. *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization. A Cognitive – Pragmatic Perspective*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamin’s Publishing Company, 2001.
- Radden, Dirven: 2007.** Radden, G. and Dirven, R. *Cognitive English Grammar. Volume 2*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin’s Publishing, 2007.

EXCERPTED CORPUS

- Dimov, D.** ДИМОВ, Д. *Тютюн*. [Dimov, D. *Tyutyun.*] София: ИК „Труд“, 1998.
- Dimov, D.** ДИМОВ, Д. *Осъдени души*. [Dimov, D. *Osadeni dushi.*] София: Сиела, 2013.

INTERNET SOURCES

- BNC:** *The British National Corpus*. <<https://corpus.byu.edu/bnc/>>, accessed on 7 January 2020, 2 February 2020, 6 February 2020, 12 February 2020.
- BulNC:** *The Bulgarian National Corpus*. < <http://dcl.bas.bg/bulnc/en/>>, accessed on 10 January 2020; 19 January, 2020, 2 February 2020; 6 February 2020, 12 February 2020.

- Адамс, Д.** *Пътеводител на галактическия стопаджия.* [Adams, D. Patevoditel na galakticheskia stopadzhia.] Превод от английски: С. Асланян. София: Георги Бакалов, 1988 (www.chitanka.info).
- Кристи, А.** *Смърт в облаците.* [Christie, A. Smurt v oblacite.] Превод от английски: Вл. Германов. София: Абагар, 1993 (www.chitanka.info).
- Браун, Д.** *Шестото клеймо.* [Brown, D. Shestoto kleymo.] Превод от английски: Кр. Бъчваров. София: ИК „Бард“, 2003 (www.chitanka.info).

PREDICATE ADJECTIVE CONSTRUCTIONS: A HISTORY OF IDEAS WITH DATA FROM RUSSIAN AND BULGARIAN

Snezha Tsoneva-Mathewson
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In this article I present the category of property predication and its instantiation by predicate adjective constructions and deadjectival verbs in Slavic languages, mainly Russian and Bulgarian. Previous analyses albeit insightful have treated these constructions as disjointed in mental space. I suggest a cognitive linguistic approach in which the adjective predicate constructions are complex and general (schematic) syntactic constructions. On the semantic map of property predication they occupy a contiguous place to the complex, less schematic and more substantive intransitive deadjectival verbs in the syntax-lexicon continuum.

Key words: property predication, predicate adjective constructions, copula, deadjectival verbs, semantic map

The Structuralist Tradition

The predicate adjective constructions have been most often analyzed under the class of copular sentences (for a more extensive discussion of pre-generative-grammar theories of the copula, see Moro 1997: 248 – 258; for generative grammar analyses see Pereltsvayg 2007), and the focus of analysis has primarily been the meaning or function of *be*. According to one tradition, *be* is a meaningless element inserted for purely grammatical purposes in specifiable environments (Bach 1967); its function is to provide the sentence with inflectional elements required by declarative sentences, in particular, tense and mood specifications.

Similar understanding underlies the invention of the term ‘copula’ from Latin *copulare* ‘to link’ by Abelard and its later use by Port Royal grammarians Antoine Arnauld and Claude Lancelot (cited in Moro 1997: 251–252 and Lepschy 1998: 167). According to this conception, the copula can turn a term into a predicate and link it with the subject.

Other analyses maintain that the copula (*be*, *byt'*, *bada/sam*, etc.) is a predicate itself and it is ambiguous between two or more readings. Examples from English are given in (1) below.

- (1)
- a. I think consequently I am. [existential]
 - b. The football is under the table. [locative]
 - c. The fairies are small. [predicative]
 - d. Alice is a doctor. [equative/identity/class inclusion]
 - e. John is building a new house. [auxiliary]

Functional grammars (Goosens 1992 cited in Pereltsvayg 2007), Montague grammar (Montague 1973, Dowty et al. 1981 cited in Pereltsvayg 2007) also make a distinction between various types of *be*. For all these approaches the meaning of the copula is ambiguous between two or more readings, including predication, identity and expression of tense/mood. The ambiguity of the copula is related to the lexical item itself as it is encoded in the lexicon, not to the syntactic structure of the sentence in general. This point will be taken up when the cognitive linguistic analysis is presented.

Cross-linguistically, copular sentences are common although they vary in their interpretations (e.g. Hebrew and Bengali express a possessive relationship by a copula in addition to the ones already mentioned above with regard to English). Other languages, including Spanish, Basque, Irish and Scottish Gaelic use two distinct copulas in predicative (and equative) constructions with two different interpretations (quoted from Pereltsvayg (2007)).

(2)

SCOTTISH GAELIC (from **Ramchand 1997:193**)

a. Is faicilleach Calum.	b. Tha Calum faicilleach.
IS careful Calum	BE Calum careful
'Calum is a careful person
(by nature).'	'Calum is (being) careful.'

Slavic languages typically use morphological case, nominative vs. instrumental to mark the contrast between the two types of copular sentences.

(3)

RUSSIAN

a. Chehov byl pisatel'.	b. Chehov byl pisatelem.
Chehov was writer.NOM	Chehov was writer.INSTR
'Chehov was a writer.'	'Chehov was a writer.'
(He is dead now.)	

(4)

SLOVAK (from Rothstein 1986)

a. Kukuchin bol lekar.

Kukuchin was doctor.NOM

‘Kukuchin was a doctor
[his main characteristic].’

b. Kukuchin bol lekarom.

Kukuchin was doctor.INSTR

‘Kukuchin was [happened to be]
a doctor.’

Bulgarian does not make such a distinction as it has no morphological cases.

It has been long noted in the literature on Russian that the two types of copular sentences with instrumental and nominative marked post-copular phrase, respectively, do not mean exactly the same thing. However, there is an extensive debate in the literature as to the exact nature of these meaning differences. Traditional literature uses terms like “identity”, “characteristic”, “status”, “function”, “essential quality”, “appearance”, “concreteness”, “temporal” to describe the meaning differences between sentences with nominative and instrumental post-copular phrases. Generative literature, on the other hand, focuses on describing the differences in terms of stage-level vs. individual-level predicates. The most widely accepted generalization is that sentences with an instrumental post-copular phrase denote transient, temporary, or changeable properties, whereas sentences with a nominative post-copular phrase denote characteristic, permanent, or non-changeable properties. For example, Wierzbicka (1980: 119) characterizes the meaning differences as follows:

...‘the nominative case is used when the predicate nominal denotes a property seen as essential and inalienable; the instrumental case is used when the predicate nominal denotes a property which is seen as transient and inessential.’

Pereltsvayg (2007) challenges the accepted view and argues that the case alternation between nominative and instrumental in the examples above is an overt indication of deeper differences in the syntactic structure of copular sentences. According to her analysis there is no need to distinguish a copula of identity and a copula of predication in addition to the tense (and mood) marking functions of the copula. Instead, she argues that the so-called copula of identity is only a marker of tense, whereas the copula of predication is a true argument-taking predicate; thus, the differences between the copula of identity and the copula of predication reduce to properties of functional vs. lexical heads. Both NPs and APs in post-copular positions are predicative in nature, and they cannot discharge their (Theme) θ -role directly, that is, by θ -marking their specifiers. Instead, they require “help” from a special head. However, this ‘helping’ head is a

lexical rather than a functional category; it is a kind of verb according to Pereltsvayg.

What is amazing in Pereltsvayg's structural syntactic analysis is the similarity to Langacker's (1991) semantic analysis. She proposes a unified analysis for the copula *be* in its predicate adjective construction and predicate nominative construction. What is even more intriguing is that she assigns a lexical (semantic) value to the copula which is also in line with cognitive linguistic description. Pereltsvayg's analysis shows that formal approaches have moved in the direction of loosening the modularity principle in order to include

more semantically motivated phenomena to account for syntactic behaviour. Her apparatus of argumentation, of course, is completely different. From a cognitive linguistic point of view such an analysis is unnecessarily convoluted and unnatural. In a cognitive linguistic framework, the lexical (semantic) meaning of the copula can be accounted for naturally and in a straightforward manner (see below). In addition, such an analysis is closely connected to semantic classifications of *byt'* predicates especially in the Russian linguistic tradition (Seliverstova 1982, 1990). Pereltsvayg also excludes an important fact from Russian predicate adjective constructions, i.e. the short adjectival forms, as they do not change for case (Nominative or Instrumental).

The semantic approach in the Russian tradition

In the Russian linguistic tradition property predicates stand out as a semantic class opposed to the classes of actions, states, processes, etc. Shcherba (1974: 90) discusses three types of predicates: 1) actions (*dejstvija*), 2) states (*sostojanija*) and 3) properties (*kachestva*). He points out that a lexical root can appear in more than one class of predicates as in *ja bolen* (*sostojanie*); *boleju* (*sostojanie v vide dejstvija*); *ja vesel* (*sostojanie*); *ja veseljus'* (*sostojanie v vide dejstvija*); *ja veselyj* (*kachestva*, properties); *on shumen* (*sostojanie*); *on shumit* (*dejstvie*, action); *on shumnyj* (*kachestva*), etc.

Subsequent semantic classifications of Russian predicates (Bulygina 1982; Seliverstova 1982) are characterised by their search of general (possibly universal) semantic distinctions. Such distinctions are ultimately conceptual distinctions (Wierzbicka 1980: 49 – 50). Bulygina (1982) suggests that predicates should be divided into two major groups: 'properties' (*kachestva*) expressed primarily but not necessarily by adjective predicates and nominal predicates and 'events' (*javlenija*) expressed primarily but not necessarily by verbs. Such a division is based

on the presence or absence of temporal localization (vremennaja lokaliziranost' vs. vnevremennost'). According to her, property predicates (as well as nominal predicates) are somewhat independent of time, there is no clear-cut temporal boundary of the existence of the link between the subject and the assigned property, properties cannot be expressed as continuous (aktualizacija priznaka), e.g. *Sneg bel*. They are potentially atemporal which is exhibited in their use in generic statements. Conversely, the majority of verbs including the existing parallel deadjectival verbs (R. *belet'*, *hudet'*, B. *beleya (se)*, *debeleya*, etc.) can be used in their continuous sense (aktual'noe upotreblenie), thus denoting a transitory state of affairs located in a specific moment or period of time.

Bulygina's analysis does not mention the copula *byt'*. The adjectival (and nominal) predicates in examples such as *sneg bel*; *on p'janica*, etc. are termed nonverbal predicates since there is no copula assigning the property to the Subject. Therefore, one should assume that the copula *byt'* is not treated as a verb in her analysis. It is not clear if it performs grammatical functions such as being a marker of tense, aspect, etc. since such predicates are being distinguished by their 'vnevremennost' according to Bulygina.

Seliverstova (1982), however, suggests that predicate adjectives have temporal reference, they refer to a stretch of time but they do not occupy any point on this stretch of time, i.e. they lack specific temporal localization. Seliverstova argues that the copula *byt'* in Russian is an existential verb with bleached semantics. According to her, all predicates express temporal localization but they differ in terms of phase structure (fazovosti vs. nefazovosti).

Byt' property predicates in Russian and many other languages are non-phase predicates. Objects and properties are represented in language as existing at any moment as a complete whole not in phases one after the other. Phase predicates, i.e. actions, processes and states, can be characterized in terms of phases; only a particular phase in the unfolding action or process exists at any particular point in time, not the action or the process itself as a whole (cf. Langacker's summary scanning vs. sequential scanning of events). At any subsequent moment in time the action or the process seems to 'disappear' and at the same moment 'appear' again. In other words, one phase incessantly unfolds into another. Actions and processes occupy the full length of the stretch of time within which they last. *Byt'* property predicates cannot occupy the full length of a stretch of time within which they 'move' from one point to the next as whole entities. Properties can change and objects change in that way. In Russian, there are predicates which express such a change (cf. *On umnyj* (property) vs. *On*

vse umneet i umneet (He is getting cleverer and cleverer)). The same distinction holds true for Bulgarian.

Bulygina's and Seliverstova's analyses of property predicates introduced above are parts of a bigger project which aims at a semantic classification of all Russian predicates. The present study is much more limited in scope and focuses on the possibility to find a model which may account for the meanings of adjective predicates and deadjectival verbs in a unified, principled way. However, both analyses show that the classifications they offer for predicate adjectives seem to leave certain facts unaccounted for and this necessitates various additional explanations.

In the category of property predication one has to include constructions with pseudo-copulas¹ such as *stat' /stanovit'sja, javit'sja /javljat'sja, ostat'sja /ostavat'sja*, as well as their Bulgarian counterparts *stavam, yavyavam se*, etc., which are also predicative constructions but they indicate additionally that the predicative relation changes over some boundary (Timberlake 2004). He calls these verbs host predicates. With them, the predicative is valid only in certain times or worlds; it could differ in other times or other worlds. For example, with *stat' / stanovit'sja* 'become', the state changes from one time to another, with *javit'sja /javljat'sja* 'seem, appear, turn up', the state holds up in the speaker's world of perception, though it might not hold everywhere.

Property predication constructions from a cognitive linguistic perspective

In the next section I shall outline Croft and Cruse's analysis of predicate adjective constructions, which is essentially Langacker's analyses of *be* and the predicate adjective (and nominative) construction. I shall also suggest an analysis of the deadjectival verbs as a result of a particular construal of properties.

The form of the predicate adjective construction in many languages including English, Russian and Bulgarian is [NP be Adj]. The form differs only in the present tense in Russian, where there is no verbal element, so the form reduces to [NP Adj]. The lack of present tense copula poses a problem for Langacker's analysis as it remains unclear what provides the "temporization" of the stative relationship indicated by the stative complement. This is an issue which requires further consideration and could be the object of another study. One suggestion may rest on the fact that when used in predication with the present tense especially the short

¹ I am grateful to Ian Press for suggesting this term.

form of the Russian adjective is preferred (Timberlake 2004). I shall provide some further thoughts on the subject below.

The predicate adjective construction is a type of predicate construction which differs from the ordinary verbal construction in requiring the copula verb *be*. The members of the Adjective category have a meaning that requires them to be combined with the copula *be* in order to be interpreted as signalling the ascription of a property to a referent. The meaning of *be*, on the other hand, requires the copula to be combined with a member of the Adjective category in order to be interpreted as doing the job of ascribing a property to the subject NP (Croft and Cruse 2004: 253). This analysis is similar to Langacker's (1987: 214 – 22; 1991: 204 – 5) who has argued that *be* is a meaningful element whose primary function is temporal and aspectual (cf. Seliverstova 1982). I shall quote his description (1991: 65) in full below.

'*Be* is schematic for the class of imperfective processes: it profiles the continuation through time of a stable situation characterized only as a stative relation: it is a true verb, all of whose components states are construed as being identical, but apart from their being relational it is maximally unspecific concerning their nature. The schematic relationship followed through time by *be* can serve as elaboration site in a grammatical construction, where it is rendered specific by the addition of a stative predication such as an adjective or a prepositional phrase (e.g. *be hungry*; *be on the counter*). Since *be* is the profile determinant, the composite expression inherits its processual character – it profiles the continuation through time of the specific relationship indicated by the stative complement. This "temporization" of a stative relationship allows it to occur as the profiled relationship in a finite clause, which would otherwise be precluded (since a finite clause always designates a process).'

Stepping on Langacker (1987: 214 – 22), Croft (2001), Croft and Cruse (2004: 253), I suggest the following unified analysis of predicate adjective constructions. Adjectives are semantically relational, stative, permanent and atemporal. When used in the propositional act function of predication they acquire an additional element, the verb *be*, which like all verbs is relational, processual and more or less transitory. When a property (or state) that the adjective designates is ascribed, asserted or predicated to an object, it is no longer conceptualized as inherent or permanent (contra Bulygina 1982); it has acquired a degree of transitoriness associated with verbs. When the additional element is missing, i.e. the zero copula in the present tense in Russian, a more 'specialized' form comes in, the short form of the adjective. Being syntactic, this type of property predication is

maximally schematic; any stative complement can form a composite expression with the schematic verb *be* (cf. Langacker's analysis of predicate nominative construction (1991)). There is ample evidence that the elaboration of the grammatical construction by the addition of various adjectives renders the construction specific and provides it with various interpretations (cf. the examples in Seliverstova 1982). For example, there is a distinction between a predicate adjective construction that involves a colour adjective, which by nature is more stable, and a predicate adjective construction that involves a human propensity adjective, which is more transitory. Similarly, it is the meanings of the case markers, nominative and instrumental, that further elaborate the maximally schematic *be*. In the Russian linguistic tradition *be* has also been considered a lexical item with a bleached semantic meaning, which essentially means the same as 'schematic'. Can schematicity be pushed to such an extent that it can be marked by the zero present tense *byt'* in Russian predicate nominative and adjective constructions? Schematicity is, in fact, what gives the sense of *vnevremennost'* 'being outside time' (Bulygina 1982), but there is not a true lack of temporality (cf. Seliverstova 1982). The copula (even when it is missing) is an element (the head, the profile determinant) in the predication, which provides temporal and aspectual meanings albeit schematic. Hence, it is unacceptable to describe adjective predicates as lacking temporal localization. The juxtaposition of the subject and the post-positioned adjective can be just as meaningful as the presence of the past tense form of *byt'*, which clearly positions the predicated property in the past. It is not surprising that *byt'* is missing in the present tense, which is used to refer to inherent states such as *I am Bulgarian* or *She is tall*. Ascribing a present state or property to an object almost coincides with a description of the property, which is primarily achieved by adjectives in their modifying function. Therefore, I suggest that it is more appropriate to analyze the various property predication constructions in terms of degree of transitoriness, which is expressed as soon as properties are construed for the purpose of the discourse function of predication, although the sense of transitoriness is closer to zero when there is the zero copula *byt'* in the present tense of predicatives.

Do adjective predicates differ from their parallel deadjectival verbs? According to Pereltsvayg (2007) they are synonymous and indeed their meanings are very close. Bulygina (1982) and Seliverstova (1982) clearly distinguish between the two types of predicating properties and classify them in different semantic classes. I suggest that property predicates are mapped onto contiguous areas in the field/space of property predication.

The Russian *byt' pustoj* 'be empty, uninhabited' and *pustet'* 'be seen as empty', or the Bulgarian *sam mlad* 'be young' and *mladeja* 'look young' share the same lexical root, which belongs to a particular semantic (conceptual) class of properties – full/empty, age, etc. A division such as the one proposed by Bulygina presents the above predicates as disjointed, which cannot be the case. A proposition such as *Sneg beleet* predicates the property of colour to the NP subject as much as *Sneg bel* and that property is not simply presumed but is denoted by the lexical root. If we assume that adjective predicates (except human propensities) lack temporal reference and denote essential, inherent properties, how shall we distinguish them from adjectives as modifiers? Properties naturally modify an object and this is their prototypical function (Croft 2001). In this function they are permanent, atemporal, and essential. The moment they are used for the discourse function of predication they acquire some degree of transitoriness and have to be combined with a temporal element. In Russian and Bulgarian this can be done in at least two ways: combining with the copula or derivational morphology which turns the adjectives into verbs, e.g. *Glaza sinie* 'The eyes are blue' vs. *Glaza sinejut* 'The eyes are blue (and we can clearly see that)' or *Volosy stanovilis' temnymi* 'The hair was getting dark' vs. *Volosy temneli* 'The hair was getting dark'². Predicate adjective constructions may not be as transitory as the respective verbs but they certainly are not inherent, atemporal, as modifiers are. Adjectival roots as modifiers are inherent, but as predicates in adjective predicate constructions and in deadjectival verbs they exhibit various degrees of transitoriness and I believe that they are best analyzed/classified not in rigid compartments but as occupying contiguous mental spaces differing primarily in the degree of generality/specificity. Whether one and the same adjectival lexical root can be construed as a permanent property which is its prototypical meaning or will be construed as transitory and thus given the prototypical form expressing transitoriness, i.e. a verb, is a matter of a language-specific convention. Besides, in order to be expressed, such a construal must be entertained first. In some languages such a possibility may not exist (as in English in regard to the 'appearance' sense of deadjectival verbs). In other languages, e.g. the Slavic ones, it may be a well-established convention (e.g. colours, dimension, emotional states,

² In English both structural means are used for the expression of 'acquire + property', e.g. *white* (adj.) vs. *become white* or *whiten* (intr.) but it is also possible the reconceptualization to be covertly expressed as in *yellow* > *to yellow*. Such a process is called *coercion*. In other words, there is a semantic shift from property to action which is zero marked.

etc.) or even created as nonce word forms, e.g. unusual colour verbs such as *kafeneja* in Bulgarian. Predicate adjectives also differ from their parallel deadjectival verbs in terms of specificity vs. schematicity. The former profile the situation in a most general, schematic way, while the latter profiles more details, such as the position of the speaker/observer with respect to the scene conceptualized, or the process of visual perception itself in which the speaker is involved. A notable example from Russian is Lermontov's: *Beleet parus odinokij*.

Conclusion

Russian and Bulgarian have both syntactic and morphological means to express intransitive property predication. These are the Russian [NP stat', stanovit'sja Adj] and the Bulgarian [NP stana, stavam Adj] as well as [Adj -e-TNS] in both languages. These expressions ascribe a property to an object in a 'dynamic' way; they denote the process of coming to possess the property, i.e. as a change. There is another set of expressions in Russian and Bulgarian which ascribe a property to an object in a 'static way'. These are the Russian [NP byt ' Adj], the Bulgarian [NP sam Adj] predicate adjective constructions and the same deadjectival verbs, this time in their 'appear, stand out with a property' sense. As the notations indicate, these expressions have been analyzed as constructions. The adjective predicate constructions are complex and general (schematic) syntactic constructions. On the semantic map of property predication they occupy a contiguous place to the complex, less schematic and more substantive intransitive deadjectival verbs in the syntax-lexicon continuum. The derived verbs can be analyzed as partially schematic morphological expressions of the type ADJECTIVE –SUFFIX, where the suffix is a complex marker of the predication of transitoriness of various kinds.

REFERENCES

- Bulygina 1982:** Булыгина, Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке [Bulygina, T.V. K postroeniyu tipologii predikato v rusском jazyke.] // *Семантические типы предикатов*. Москва: Наука, 7 – 85.
- Croft 2001:** Croft, W. A. *Radical Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Croft, Cruse 2004:** Croft, W. A., Cruse, D. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

- Langacker 1987:** Langacker, R. W. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I.* Stanford, California: Stanford University Press, 1987.
- Langacker 1991:** Langacker, R. W. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II.* Stanford, California: Stanford University Press, 1991.
- Pereltsvayg 2007:** Pereltsvayg, A. *Copular Sentences in Russian. A Theory of Intra-Clausal Relations.* Dordrecht: Springer, 2007.
- Seliverstova 1982:** Селиверстова О. Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикативных типов русского языка [Seliverstova, O. N. Vtoroj variant klassifikatsionnoj setki i opisanie nekotoryh predikativnyh tipov russkogo jazyka.] // *Семантические типы предикатов.* Москва: Наука, 86 – 132.
- Seliverstova 1990:** Селиверстова О. Н. *Контрастивная семантика (опыт описания)* [Seliverstova, O. N.: Kontrastivnaya semantika (Opyt opisaniya)]. Москва: Наука, 1990.
- Timberlake 2004:** Timberlake, A. *A Reference Grammar of Russian.* Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Wierzbicka 1980:** Wierzbicka, A. *The Case for Surface Case.* Ann Arbor, MI: Karoma, 1980.

TYPES OF APPROXIMATION EXPRESSED BY ENGLISH AND BULGARIAN ALTERNATIVE INTERROGATIVE STRUCTURES

Velichka Spasova
Agricultural University, Plovdiv

The paper presents the results from a corpus-based study of the types of approximation expressed by English and Bulgarian alternative interrogative structures. Corpora data indicate that the meaning of approximation is much more characteristic of Bulgarian alternative interrogative structures than of their English counterparts. Depending on whether their constituents have exact values or one of them has a *wh-* (or *k-*) value, the alternative interrogative structures (AISs) fall into two groups – AISs that express approximation with exact values and AISs that express approximation with (an) exact value(s) and a *wh-* (*k-*) value. Different types of approximation are distinguished within each group.

Key words: alternative interrogative structure, meaning of approximation, exact value, *wh-* (*k-*) value, English, Bulgarian

I. Introduction

This paper presents the results from a corpus-based study of the types of approximation expressed by English and Bulgarian alternative interrogative structures (E&BAISs). An alternative interrogative structure (AIS) that expresses approximation signals that the speaker does not know, or does not remember, and does not consider it important to establish the truth value of one of the alternatives.

The initial research has been based on eight corpora – four English (two corpora of fiction works and two of spoken language) and four Bulgarian (two corpora of fiction works and two of spoken language). In this article, however, the types of approximation will be illustrated only by AISs that have been excerpted from corpora of spoken language. The reason is that the meaning of approximation has turned out to be much more typical of the AISs found in the corpora of spoken language than of those found in the corpora of fiction works. To be more specific, in the

corpora of spoken language there are 28 English alternative interrogative structures (EAISs) and 80 Bulgarian alternative interrogative structures (BAISs) which communicate the meaning of approximation. By contrast, in the corpora of fiction works there are no EAISs and only 8 BAISs which convey the aforementioned meaning. Also, statistics on AISs in the corpora of spoken language show that the meaning of approximation is 2.86 times as typical of BAISs as it is of EAISs.

The examples used in this article have been excerpted from the following corpora:

- Charlotte Face-to-Face Corpus of Spoken English (CFCSE, 90 630 word forms). It is part of a larger corpus of spoken English, the Charlotte Narrative and Conversation Collection (CNCC, 198 295 word forms), included in the Open American National Corpus (OANC).
- Switchboard Telephone Corpus of Spoken English (STCSE, 50 476 word forms). It is part of a larger corpus of spoken English, the LDC Switchboard corpus (3 019 477 word forms), included in the Open American National Corpus (OANC).
- Corpus of Spoken Bulgarian *Aleksova* (CSB–A, 89 959 word forms) collected by Krasimira Aleksova, now a professor at the Faculty of Slavic Studies at Sofia University “St. Kliment Ohridski”.
- Corpus of Spoken Bulgarian *Nikolova-Venkova* (CSB–NV, 50 000 word forms) collected by Tsvetanka Nikolova and Tzvetomira Venkova (the latter now being an associate professor at the Faculty of Classical and Modern Philology at Sofia University “St. Kliment Ohridski”). It is part of a larger corpus of authentic conversations (100 000 word forms) which forms the basis of *Честотен речник на българската разговорна реч (A Frequency Dictionary of Colloquial Bulgarian)* by Tsvetanka Nikolova (1987).

Corpora evidence indicates that the constituents of the AISs either have exact values or one of them has a *wh-* (or *k-*) value because it has an interrogative *wh-* word (or a *k-* word) as a component. This in mind, we can divide the AISs into two groups:

- AISs that express approximation with exact values
- AISs that express approximation with (an) exact value(s) and a *k-* (*wh-*) value

II. Approximation with exact values

There are only 3 EAISs that express approximation with exact values – 2 in CFCSE and 1 in STCSE. Their Bulgarian counterparts, however, are 26 –16 in CSB–A and 10 in CSB–NV.

Different types of approximation can be communicated by the BAISs – numerical (or quantitative), temporal, situational and identification. The EAISs found in the corpora, however, denote only temporal approximation. Of course, the latter fact does not imply that EAISs cannot convey the other types of approximation.

1. Numerical (or quantitative) approximation

The meaning of numerical (or quantitative) approximation is expressed by BAISs whose constituents are cardinal numerals (ex. 1) or have a cardinal numeral as a component, hence the name of this type of approximation. Following Huddleston & Pullum (2002: 1304), we can say that such AISs carry the implicature „Броят (или количеството) е или x , или y , горе-долу толкова/там някъде“ (“The number (or quantity) is either x or y , thereabouts”) where x and y are variables to which appropriate numerical values are assigned in each particular case.

In all examples henceforth the constituents of the AIS are put in round brackets, while the AIS is in square brackets and is marked with single underlining. The coordination markers and the interrogative *wh*- and *k*-words are in bold type. The abbreviated name of the corpus from which the example is taken follows the example and is enclosed in round brackets.

The AIS *осем ли, десет* (*were they eight or ten*) in ex. 1 allows the interpretation „Броят на бурканите беше или осем, или десет, горе-долу толкова/там някъде“ (“The number of the jars was either eight or ten, thereabouts”), *осем* (*eight*) and *десет* (*ten*) being the exact values for the variables x and y .

(1) *Вика: „За войника ти. Искам за Краси да му занесеш буркани.“* [*(Осем ли), (десет)*] *буркана наслага.* (CSB–NV)

Vika: “Za voynika ti. Iskam za Krasi da mu zanesesh burkani.”
[*(Osem li), (deset)*] *burkana naslaga.* (CSB–NV)

*‘She said, “For your soldier. I want you to take some jars to Краси.” She put, were they eight or ten jars.’*¹

¹ Single inverted commas indicate meaningful translation of the Bulgarian examples into English. Translation is mine.

2. Temporal approximation

The meaning of temporal approximation is conveyed by E&BAISs whose constituents are NPs (ex. 2 and 3) or clauses that bear the meaning of temporal location, hence the name of this type of approximation. The AISs allow the interpretation „Действието се разви/се развива или във време x , или във време y , горе-долу тогава/някъде по това време“ (“The action took place/is taking place either at time x or at time y , thereabouts”) where x and y are variables replaced by specific temporal values in each particular case.

Thus, *last year* and *year before last* are values for the variables x and y , which makes it possible to interpret the AIS *last year or year before last* in ex. 2 as “He was voted the sexiest actor in movies either last year or the year before last, thereabouts”. Similarly, the AIS *януари ли, февруари ли* (*was it January or February*) in ex. 3 implicates „Това се случи или през януари, или през февруари, някъде тогава“ (“This happened either in January or in February, thereabouts”), *януари* (*January*) and *февруари* (*February*) being the specific values for the variables x and y .

(2) *Well, you know, he was, uh, when was it, [(last year) (or year before last)], he was voted the sexiest actor in movies or something.* (STCSE)

(3) *Знайш какво значи, това беше [(януари ли), (февруари ли)], до юни тя не дойде в училището при мене.* (CSB–NV)

Znaysh kakvo znachi, tova beshe [(yanuari li), (fevruari li)], do yuni tya ne dojde v uchilishteto pri mene. (CSB–NV)

‘You know what, this happened was it in January or in February, she didn’t come on a visit to me in the school till June.’

3. Situational approximation

The meaning of situational approximation is communicated by BAISs whose constituents denote similar situations or actions. Such AISs hint „Ситуацията/действието е или x , или y , нещо такова/нещо подобно“ (“The situation/action is either x or y , something like that”) where x and y are variables to which specific values are attributed in each example.

For instance, the AIS *отишъл ли, помолил ли некого* (*did he go or did he ask somebody*) in ex. 4 consists of two VPs and implicates „Той или отишъл, или помолил някого, нещо такова“ (“He either went or asked somebody, something like that”).

(4) *И, като отишъл брат ми там той знаеше английски само, италиански беше малко учил в Етиопия. И той [(отишъл **ли**), (помолил **ли** некого)], обяснил там кой му е баща, баща ми предварително им беше писал и те казаха всичко ще се уреди. (CSB–NV)*

*I, kato otishal brat mi tam toy znaeshe angliyski samo, italianski beshe malko uchil v Etiopia. I toy [(otishal **li**), (pomolil **li** nekogo)], obyasnil tam koy mu e bashta, bashta mi predvaritelno im beshe pisal i te kazaha vsichko shte se uredi. (CSB–NV)*

‘And when my brother went there, he knew only English, he had studied a little Italian in Ethiopia. And he, did he go or did he ask somebody, he explained who his father was, my father had written to them in advance and they had replied that they would arrange everything.’

4. Identification approximation

The meaning of identification approximation is expressed by BAISs made up of two NPs. They aim at establishing the identity of an object. They allow the interpretation „Обектът е или *x*, или *y*, нещо такова“ (“The object is either *x* or *y*, something like that”) where *x* and *y* are variables substituted with specific values in each example.

Thus, the AIS „Време“ *ли*, „Екран“ *ли* (*was it Time or Screen*) in ex. 5 can be interpreted as „Името на студиото беше или „Време“, или „Екран“, нещо подобно“ (“The name of the program was either *Time* or *Screen*, something like that”). That this interpretation is correct is proved by the sentence which follows the one containing the AIS.

(5) С: Студио кво беше, „Време“ *ли*?

П: Студио [(„Време“ **ли**), („Екран“ **ли**)], не знам. Некакво е такова. (CSB–A)

S: *Studio kvo beshe, “Vreme” li?*

P: *Studio [(“Vreme” **li**), (“Ekran” **li**)], ne znam. Nekakvo e takova. (CSB–A)*

S: *‘What was the name of that program, was it Time?’*

P: *‘Was it Time or Screen Program, I don’t know. Something like that.’*

III. Approximation with (an) exact value(s) and a *k-* (*wh-*) value

EAISs that express approximation with (an) exact value(s) and a *wh-* value are 25 – 14 in CFCSE and 11 in STCSE. Their Bulgarian counterparts are 54 – 36 in CSB–A and 18 in CSB–NV.

According to the interrogative *k-* word that makes part of the final constituent, the types of approximation expressed by the BAISs can be determined as approximation with *колко*, *кога* and *какво*. Their English counterparts express approximation with *whatever* and *what*. Additionally, E&BAISs communicate hesitation with *or* and *или*.

1. Approximation with *колко/whatever*

This type of approximation is expressed by BAISs whose constituents are NPs that bear the meaning of number or quantity. The first constituent is either a cardinal numeral or has a cardinal numeral as a component, while the second contains the interrogative pronoun of number and quantity *колко* (Nitsolova 2008: 193) (*how much, how many*). *Колко* seeks to express a number or quantity similar to that expressed by the cardinal numeral in the first constituent. From a pragmatic viewpoint, it can be interpreted as „горе-долу толкова“ (“thereabouts”). The AISs themselves carry the implicature „Броят (или количеството) е *x* или горе-долу толкова“ (“The number (or quantity) is *x* or thereabouts”) where *x* is a variable replaced by an appropriate numerical value in each case.

There are two AISs in ex. 6 below. They both consist of “fused-head NPs” (Huddleston & Pullum 2002: 410). The AISs implicate „Платихме по петнайсе лева или горе-долу по толкова“ (“We paid fifteen levs each or thereabouts”) and „Платихме по десет лева или горе-долу по толкова“ (“We paid ten levs each or thereabouts”), *петнайсе* (*fifteen*) and *десет* (*ten*) being the exact values for the variable *x*.

(6) E: *Че една вечер в нощния бар с Иван пихме по кафе и той едно коняче и платихме по [(петнайсе ли), (колко)]*

I: *А, къде?*

E: *[(Десет ли), (колко)]... (CSB–A)*

E: *Che edna vecher v noshtnia bar s Ivan pihme po kafe i toy edno konyache i platihme po [(petnayse li), (kolko)]*

I: *A, kade?*

E: *[(Deset li), (kolko)]... (CSB–A)*

E: ‘*So one evening Ivan and I had coffee in the night bar and he drank a small cognac and we paid was it fifteen levs each or how much was it.*’

I: ‘*Ah, where?*’

E: ‘*Was it ten levs or how much was it ...*’

The only EAIS in the corpora that conveys the meaning of numerical approximation is also made up of two NPs. The first constituent has the cardinal numeral *eighteen thousand* as a component, while the second is realized by the pronoun *whatever*. *Whatever* correlates with the cardinal numeral and seeks to communicate a similar amount of money. Its pragmatic meaning is equivalent to “thereabouts”. Hence, the AIS allows the interpretation “The dollars are eighteen thousand or thereabouts” where *eighteen thousand* is the exact value for the variable *x*.

(7) *And you’re gonna think: Well, wait now, where’s [(the other eighteen thousand dollars) (or whatever)] coming in?* (STCSE)

2. Approximation with *кога*

This type of approximation is communicated by BAISs whose constituents are AdvPs (ex. 8), PPs (ex. 9) and NPs that convey the meaning of temporal location. The AISs have the interrogative adverb *кога* (ex. 8) or the interrogative pronoun *колко* (ex. 9) as a component of the second constituent, both of which seek to express a temporal meaning similar to that expressed by the first constituent. *Кога* and *колко* allow the pragmatic interpretation „горе-долу тогава/някъде по това време“ (“thereabouts”) so that the AISs can be interpreted as „Действието се разви/се развива/ще се развие във време *x* или горе-долу тогава/някъде по това време“ (“The action took place/is taking place/will take place at time *x* or thereabouts”) where *x* is a variable to which a specific temporal value is attributed in each example.

For instance, the AIS in ex. 8 implicates „Нещо ще се заформи утре или някъде тогава“ (“Something will happen tomorrow or thereabouts”), *утре* (*tomorrow*) being the value assigned to the variable *x*.

(8) *Баща ти, викам, след като аз говорих с тебе ли на обяд ти се, той ти се обади по телефона ли ... да ... да ... да, каза, че утре щяло да, нещо да се заформи нещо. Ми [(утре ли), (кога ли)]...* (CSB–A)

Bashta ti, vikam, sled kato az govorih s tebe li na obyad ti se, toy ti se obadi po telefona li ... da ... da ... da, kaza, che utre shtyalo da, neshto da se zaformi neshto. Mi [(ut্রে li), (koga li)]... (CSB–A)

‘*Your father, I’m saying, did he call you after I had spoken to you at lunchtime ... yes ... yes ... yes, he said that tomorrow something will, something will happen. Well, will it be tomorrow or when will it be ...*’

Likewise, the AIS in ex. 9 allows the interpretation „Маските ще се снемат в дванайсе часа или горе-долу тогава“ (“The masks will be taken off at twelve o’clock or thereabouts”).

(9) Той казва: „Да, знам го. Сега [в дванайсе ли], (в колко там)] ще се снемат маските и ще се види кой е, и всички ще се видим.“ (CSB–NV)

Toy kazva: “Da, znam go. Sega [v dvanayse li], (v kolko tam)] shte se snemat maskite i shte se vidi koy e, i vsichki shte se vidim.” (CSB–NV)

‘He says, “Yes, I know him. Now will it be at twelve or what time will it be, the masks will be taken off and we’ll see who he is, and we’ll see who everybody is.”’

3. Approximation with *какво/what*

We distinguish three subtypes of approximation with *какво/what* – situational, identification and characterization approximation.

3.1. Situational approximation with *какво*

This type of approximation is conveyed by BAISs, the first constituent of which is “a closed interrogative clause”, while the second is either “an open interrogative clause”² (Huddleston & Pullum 2002: 853–854) (ex. 10) or an NP. The second constituent contains the interrogative pronoun *какво* (*what*) or its informal variant *кво*. As *какво* can designate “whole situations from real life and their reflections in human psyche”³ (Nitsolova 2008: 191), we can say that it seeks to denote a situation or an action similar to that denoted by the first constituent and therefore it carries the pragmatic meaning „нещо такова/нещо подобно“ (“something like that”). The AISs themselves can be interpreted as „Ситуацията/действието е *x* или нещо такова/нещо подобно“ (“The situation/action is *x* or something like that”) where *x* is a variable replaced by a specific value in each case.

Thus, the AIS in ex. 10 implicates „Той спи на обед или нещо такова“ (“He sleeps at noon or something like that”).

² The terms “closed interrogative clauses” and “open interrogative clauses” replace the traditional Bulgarian terms „въпросителни изречения с въпросителни частици“ (“interrogative sentences with interrogative particles”) and „въпросителни изречения с пълнозначни въпросителни думи“ (“interrogative sentences with full interrogative words”).

³ Translation of quotations from grammars by Bulgarian authors is mine.

(10) *Тоя се върте един час и не мой да заспи. Не знам, [(там на обед спи ли), (кво е ...)]* (CSB–NV)

Toya se varte edin chas i ne moy da zaspi. Ne znam, [(tam na obed spi li), (kvo e ...)] (CSB–NV)

‘He turned over in bed for an hour but he couldn’t get to sleep. I don’t know, does he sleep at noon or what is it.’

3.2. Identification approximation with *какво/what*

The meaning of identification approximation is communicated by E&BAISs whose constituents belong to various syntactic types – they can be NPs, closed interrogative clauses, open interrogative clauses, etc. The AISs aim at identifying an object. As in its basic meaning the interrogative pronoun *какво* (*what*) denotes “an object in the widest sense of the word” (Nitsolova 2008: 191), it is no surprise that it and its English counterpart *what* appear as components of the final constituents of the AISs. They both correlate with an NP in the first constituent and seek to communicate a meaning similar to that conveyed by that NP. On that account they can be interpreted pragmatically as „нещо подобно“ (“something like that”). In their turn, the AISs carry the implicature „Обектът е *x* или нещо такова“ (“The object is *x* or something like that”) where *x* is a variable to which a particular value is assigned in each example.

The AISs in ex. 11 and 12 implicate respectively „Това беше дамаджана или нещо подобно“ (“This was a demijohn or something like that”) and “This was a glider or something like that” where *дамаджана* (*a demijohn*) and *glider* are the specific values attributed to the variable *x*.

(11) *Един път минавахме през Левски и брат му ни караше с кола, те трябваше нещо да влязат да вземат [(някаква дамаджана ли), (какво)].* (CSB–NV)

Edin pat minavahme prez Levski i brat mu ni karashe s kola, te tryabvashe neshto da vlyazat da vzemat [(nyakakva damadzhana li), (kakvo)]. (CSB–NV)

‘We were passing through Levski once and his brother was driving us, they had to go into the house to take was it some demijohn or what.’

(12) *... Well they looked like two big gliders flying over the base and they made a circle and come in and landed and I didn't know [(whether it was a glider) (or what it was)] I hadn't heard the name U2 when I first arrived.* (CFCSE)

3.3. Characterization approximation with *какво*

According to the corpora data, the meaning of characterization approximation is conveyed by BAISs that are instances of mixed clausal or phrasal coordination, e.g. a closed interrogative clause is coordinated with an open interrogative clause (ex. 13), an AP is coordinated with an NP (ex. 14), etc. The final constituent has an interrogative pronoun as a component. Most often this is *какво* (*what*) and sometimes it is a form of *какъв* (*what*). The use of *какъв* is no surprise as its basic meaning is to question properties of objects and persons (Nitsolova 2008: 192). The use of *какво* can be explained with the strong tendency among native Bulgarians to perceive this pronoun as a general substitute for an alternative that has not been stated explicitly. Both pronouns communicate the pragmatic meaning „нещо подобно/нещо такова“ (“something like that”) so that the AISs can be interpreted as „Признакът на обекта/човека е *x* или нещо подобно/нещо такова“ (“The property of the object/the person is *x* or something like that”) where *x* is a variable to which an appropriate value is assigned in each example.

For instance, the AISs in ex. 13 and 14 implicate respectively „Фирмата е американска или нещо такова“ (“The firm is American or something like that”) and „Той беше напудрен или нещо такова“ (“His face was powdered or something like that”). The pronouns *к’ва* and *какво* correlate with the adjectives *американска* (*American*) and *напудрен* (*powdered*) and seek to denote properties of the object *фирма* (*firm*) and the person *Хосе Карерас* (*José Carreras*) similar to those denoted by the respective adjectives.

(13) *Тая фирма, [(тая е американска ли), (к’ва е фирмата)], тя е много известна, ама не мога ти я кажа сега, ... (CSB–A)*

Taya firma, [(taya e amerikanska li), (k’va e firmata)], tya e mnogo izvestna, ama ne moga ti ya kazha sega, ... (CSB–A)

‘This firm, is it American or what is this firm, it is very popular, but I can’t tell you its name now, ...’

(14) *И той, а пък Хосе Карерас. Видя ли как изглежда? Гледа ... хубаво искам да кажа, ма той много хубав, той [(напудрен ли) беше, (какво)]. (CSB–A)*

I toy, a pak Hosa Kareras. Vidya li kak izglezhda? Gleda ... hubavo iskam da kazha, ma toy mnogo hubav, toy [(napudren li) beshe, (kakvo)]. (CSB–A)

‘And he, and José Carreras. Did you see what he looked like? He looked ... good I mean, he is very handsome, was his face powdered or what.’

4. Hesitation with *or/или*

E&BAISs that denote hesitation have their final (second or third) constituent unexpressed. This indicates that the speaker is not sure what the final alternative is or, to put it another way, the final alternative is not clear to the speaker. Nonetheless, context and logic suggest that the speaker tends to assume that the final alternative is similar to the other alternatives. This comes to say that, however paradoxical it seems and sounds, the unexpressed final constituent seeks to communicate a meaning similar to those communicated by the preceding expressed constituents.

Thus, the expressed constituents of the EAIS in ex. 15 are NPs that carry object meaning. The example is an excerpt from a conversation about the addressee’s work. In an attempt to find out what environmental engineering deals with the speaker is making similar guesses and hence is suggesting similar alternatives. Therefore, like the expressed constituents, the unexpressed one seeks to convey object meaning. From a pragmatic viewpoint, it allows the interpretation “something/anything else”.

(15) A: *Is that with regard to [(workplace engineering) (or just, you know, environment, the work place environment), (or ...)]?*

B: *Uh, well, it's actually, um, waste water taking, taking care of. Uh, I'm actually in the air division and we monitor, um ... (STCSE)*

In its turn, the BAIS in ex. 16 seeks to identify the people whom speaker K was telling off. A component of the expressed constituent (the PP *на две жени ли*) is the common noun *жени* (*women*) which denotes members of the class of persons. It seems reasonable to assume that the unexpressed constituent has a component which also refers to persons and which can be interpreted as „някой друг“ (“somebody else”). Hence, the AIS implicates „На две жени ли се карах, или на някой друг“ (“Was I telling off two women or somebody else”).

(16) A: *Ние те видяхме оня ден тукa, нещо се караше на хората.*

K: *[(На две жени ли), (или ...)] (CSB–A)*

A: *Nie te vidyahme onya den tuka, neshto se karashe na хората.*

K: *[(Na dve zheni li), (ili ...)] (CSB–A)*

A: 'We saw you the day before yesterday here, you were sort of telling off people.'

K: 'Two women or ...'

IV. Conclusions

Corpora findings lead to the following conclusions about the types of approximation expressed by E&BAISs:

1. AISs carry the meaning of approximation when the speaker does not consider it important to establish the truth value of one of the alternatives. This meaning is much more typical of the BAISs in the corpora than of their English counterparts.

2. Depending on whether their constituents have exact values or one of them has a *wh-* (or *k-*) value, the AISs fall into two groups – AISs that express approximation with exact values and AISs that express approximation with (an) exact value(s) and a *wh-* (*k-*) value, the latter group being much larger than the former. Different types of approximation are distinguished within each group.

3. Approximation with exact values can be numerical (or quantitative), temporal, situational and identification. BAISs communicate all the four types. However, only AISs that denote temporal approximation are testified in the English corpora.

4. According to the interrogative *k*-word (or *wh*-word), approximation with (an) exact value(s) and a *k-* (*wh-*) value can be approximation with *колко/whatever*, *кога*, and *какво/what*. Additionally, E&BAISs convey hesitation with *or* and *или*.

5. AISs that communicate the meaning of hesitation with *or* and *или* have their final constituent unexpressed because the final alternative is not clear to the speaker. Yet, context and logic suggest that it imparts a meaning similar to that (those) conveyed by the expressed constituent(s).

REFERENCES

- Aleksova:** Алексова, Кр. *Корпус от разговорен български език.* [Aleksova, Kr. Korpus ot razgovoren balgarski ezik.] <<http://folk.uio.no/kjetilrh/bulg/Aleksova/>> (April, 2012).
- Huddleston, Pullum 2002:** Huddleston, R., Pullum, G. K. *The Cambridge Grammar of the English Language.* Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

- Nikolova 1987:** Николова, Цв. *Честотен речник на българската разговорна реч.* [Nikolova, Tsv. Chestoten rechnik na balgarskata razgovorna rech.] София: Наука и изкуство, 1987.
- Nikolova, Venkova:** Николова, Цв., Венкова, Цв. *Корпус от разговорен български език.* [Nikolova, Tsv., Venkova, Tzv. Korpus ot razgovoren balgarski ezik.] <<http://folk.uio.no/kjetilrh/bulg/Nikolova/>> (April, 2012).
- Nitsolova 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologia.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Open American National Corpus:** <<http://www.anc.org/data/oanc>> (December, 2012).

ИКОНОМИКАТА КАТО СПОРТ – МЕТАФОРИ В НЕМСКИ ПУБЛИЦИСТИЧНИ ТЕКСТОВЕ

Иванка Танева

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

THE ECONOMY AS A SPORT – METAPHORS IN GERMAN PUBLICISTIC TEXTS

Ivanka Taneva

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Sport as a metaphor for economy plays an important role in economic articles. The paper analyses metaphors of sport, used by the German media in order to conceptualize the course and the results of economic processes. The author presents the characteristics of the sport metaphors, identifies which sport they originate from and analyzes their implications.

Key words: sport, conceptual metaphor, metaphoric model, frame, slot

Постановка на проблема, предмет и цел на изследване

Спортът като присъщо на съвременната култура явление играе важна роля в социално-икономическия и политическия живот на обществото. Лингвистичните изследвания през последните десетилетия отбелязват интензивна употреба на спортна терминология като източник на метафори в специализирани или предназначени за широк кръг читатели текстове.

Предмет на настоящото изследване са особеностите на метафоричния модел *Икономиката е спорт* в немския икономически дискурс.

Целта е да се определят и анализират използваните в икономически текстове спортни метафори, както и да се разкрият основанията, върху които се базира връзката между спорта и икономиката.

Като материал за изследване служат икономически текстове, публикувани във водещите икономически издания в Германия *WirtschaftsWoche* и *Handelsblatt*. Въпреки че целевата група са специ-

алисти икономисти, текстовете са предназначени и „Für alle, die handeln“¹, и се характеризират с актуалност и информативност.

Теоретични основи

В лингвистиката метафората се анализира като универсален езиков феномен в различни аспекти².

Методологията на настоящото изследване се основава на когнитивната теория на метафоричното моделиране³.

Метафората се разглежда като когнитивен процес, като средство за познание, структуриране и обяснение на света⁴.

Според Дж. Лейкоф и М. Джонсън (Лейкоф, Джонсън 1998: 11) метафорите са навсякъде и не са продукт на креативен процес, а имат схематичен характер. Мисълта, ежедневието, светът се систематизират чрез пренос на една по принцип проста конкретна позната изходна схема върху по-малко позната абстрактна и сложна целева схема. В този смисъл горепосочените автори говорят за метафоричен концепт⁵.

На базата на опита и познанието в определена конкретна област X може да се разбере друга абстрактна област Y.

Тази посока на метафоричната проекция не е произволна и е необратима.

Според Балдауф (Балдауф 1996: 92) използваният като изходна сфера опит преминава в метафоричния процес като идеализиран, прототипен вариант. Дж. Лейкоф и М. Джонсън (Лейкоф, Джонсън 2003: 9 – 13) също подчертават, че метафоричният пренос не е цялостен, а частичен, затова и метафоричният концепт се възползва от структурата на изходната област, но не е идентичен с нея. Централна роля в метафоричната концептуализация играят когнитивните механизми на осветяване и скриване⁶, при които определени качества или аспекти

¹ В този слоган на Handelsblatt има игра на думи: 1. За всички, които действат; 2. За всички, които се занимават с търговия.

² Ньот (Ньот 2000: 344): Теориите за метафорите се подразделят на субституционна теория, сравнителна теория, теория на взаимодействието, когнитивна теория.

³ Лейкоф, Джонсън (1998), Вайнрих (1972: 268 – 283).

⁴ Обзор и анализ на определени аспекти в изследванията на съвременната когнитивна лингвистика са представени от Чакърова (2016).

⁵ Според приетата типология на концептуалната метафора се различават структурни метафори, при които един концепт е структуриран чрез друг концепт, ориентационни метафори, свързани с пространствената ориентация, и онтологични метафори, базирани се на опита с физическите обекти.

⁶ *highlighting* и *hiding* (Лейкоф, Джонсън 2008: 18 – 21).

целенасочено се подчертават, а други се засенчват, което позволява да се конструират селективно модели на възприятие.

Концепцията за фреймовете на Мински (1974) е подходящ подход към разкриване на важни аспекти в разбирането на метафората. Фреймовете са цялостни структури⁷ на знанието, които могат да бъдат изборително извиквани от паметта. Те представляват мрежа от възли и връзки с йерархична структура, състояща се от твърдо ядро (горни нива) и долни нива (слотове или терминали), които според съответната ситуация се изпълват с конкретна актуална информация. Този начин на организация позволява преплитане на различни йерархични мрежи. Фреймовете имат прототипен характер⁸. Можем да приемем, че това са ментални структури на знанието за стереотипни ситуации, свързани с езиково изражение. Фреймът обхваща и структурира елементи на базата на идентичност, сходство, родово-видови отношения, партитивни отношения, които намират отражение в структурата на лексикално-семантичното поле. С други думи, чрез фрейма се свързват единиците на менталния и вербализирания лексикон. Слотите във фрейма представят определен аспект от неговата конкретизация.

Относно опитите за класификация на функциите на метафората в лингвистиката може да се твърди, че те са все още условни, схематични и отчасти неясно диференцирани⁹. Все пак съществува консенсус относно основната функция на метафората да увеличи възможностите за реорганизация на концептуалните модели чрез насочване на концепта към нова категория.

Лингвистичните изследвания на същността и използването конкретно на спортната метафора се групират на такива, които анализират спортната метафора в неспортен контекст, и такива, които изследват метафорите в спортен контекст. Общото при двете групи е, че проучват връзката на понятийната сфера *Спорт* с други понятийни области.

⁷ Наред с термина *фрейм* в когнитивната лингвистика съществува поредица от термини за означаване на когнитивни структури (вж. Чакърва 2016: 93).

⁸ Филмор (1977) също въвежда в своята теория понятията *фрейм* и *прототип*. Неговата лингвистична концепция, тръгнала от идеите на теоретичния синтаксис, разглежда фреймовете във връзка с езиковите единици, структури и аспекти.

⁹ Харченко (1992) различава номинативна, информативна, мнемоническа, текстообразуваща, жанрообразуваща, обяснителна, емоционално-оценъчна, конспирираща, игрова, ритуална. Чудинов (2001) посочва когнитивна, номинативна, комуникативна, прагматична, изобразителна, инструментална, хипотетична, моделираща, евфемистична и популяризаторска функция.

В настоящия анализ под спортна метафора се разбира употребата на термин от понятийната сфера *Спорт* в понятийната сфера *Икономика* като средство за концептуализация, категоризация и оценка на икономическата реалност.

Изходната понятийна област *Спорт* може да се опише като прост модел. Това е дейност, при която двама или повече участници се изправят един срещу друг, опитват се да разгадаят взаимно стратегията си, изграждат своя и при съблюдаване на определени правила се стремят да спечелят, респ. да победят съперника. Основанията за използване на спортната метафора като средство за концептуализация на икономически процеси и субекти са общите характеристики на двете понятийни области, като противоборство, конкуренция, състезателен хъс, стремеж към победа. По този начин спортната метафора представя сложното икономическо понятие като сравнително просто и разбираемо, абстрактното – като конкретно, и новото – като добре познато.

Анализ на емпиричния материал

На базата на когнитивнолингвистичното разбиране на метафората ще представим използваните метафорични концепти в специализирания публицистичен дискурс върху икономически теми¹⁰.

Използваните метафорични модели¹¹ са анализирани по отношение на изходната понятийна сфера (*Спорт*)¹² и новата целева понятийна сфера¹³ (*Икономика*), фрейма¹⁴ с неговите слотове и техните елементи – концептите.

Спортната метафора се отличава с голяма честотност на употреба в икономически текстове, представящи състезателния характер на

¹⁰ Икономиката е предмет на различни нива на дискурс: на ниво икономическа дейност – като специализиран дискурс между експерти, на ниво наука – под формата на научен дискурс, на ниво средства за масова информация – под формата на публицистичен дискурс.

¹¹ Когнитивен модел, включващ изходната понятийна област (източник) и новата понятийна област (денотативна зона), чрез който се реализира категоризация в езика. Метафоричните модели според Дж. Лейкоф и М. Джонсън (Лейкоф, Джонсън 1998) обхващат област на източника, целевата област и основание за метафорично преосмисляне, като в процеса на метафоричен пренос структури от областта на източника се проектират в структури от областта на целта въз основа на сходство между тях.

¹² Семантичната сфера на лексемата в първоначалното значение.

¹³ Семантичната сфера на лексемата в преносното значение.

¹⁴ Структурира концептуалната сфера, т.е. съответната понятийна област.

конкуриращите се икономически субекти, ожесточеното съперничество, борбата за завладяване на пазари. Затова в тези текстове се открояват метафори от основната в икономическата публицистика фреймова структура *спорт – състезание*. Икономическата конкуренция в голяма степен съответства на ситуациите в спортните състезания, което позволява спортната метафора да бъде вплетена в икономическия дискурс и да се превърне в неин незаменим елемент чрез метафората *Икономиката е Wettkampf (надпревара)*:

Unter den Autoherstellern ist ein Wettkampf um den Bezug der Zellen als Herzstücke der Batterien entbrannt.

Метафоричният израз, зает от лекоатлетически и конни състезания, *Kopf-an-Kopf-Rennen (почти едновременно)* концептуализира икономическа ситуация, при която конкуриращите се икономически субекти са в равностойно положение и имат равни шансове за победа.

Das darauf folgende Kopf-an-Kopf-Rennen seit 2013 entschied die Bundesrepublik 2019 erstmals für sich.

Чрез метафорите от понятийната област *място на провеждане на състезанието* полето на стопанска дейност се концептуализира като *Spielfeld (игрище)*, на което икономическите субекти развиват своята дейност, конкурират се, печелят или губят:

Auf dem internationalen Spielfeld könnte eine neue Großbank dagegen Boden gut machen, wenngleich vor allem die ertragsstarken US-Institute in einer anderen Liga spielen.

То се представя и като *Ring (боксов ринг)*, на който икономическите съперници си разменят удари:

Sowohl Peking als auch Washington haben erkannt, dass es nicht ohne Folgen bleibt, wenn die zwei größten Elefanten der Weltwirtschaft in den Ring steigen.

А може да бъде и *Matte (менух)* за борба, за схватки в двубоя между съперниците:

Doch würde Stadler plötzlich wieder auf der Matte stehen, müsste der Aufsichtsrat wohl erneut tagen.

Резултатите от икономическата дейност никога не са резултат на едно лице. За успехите на един или друг икономически субект работи екип от помощници. В слота *участници в състезанието* икономическата надпревара се отъждествява с отборно състезание, в което мениджмънтът и останалите служители са концептуализирани чрез образа на *Mannschaft (отбор)*. Тя е положително конотирана, внушавайки сплотеност за постигане на планираните икономически резултати:

UBS will Investmentbanking-Mannschaft in China aufstocken.

В слота *спортно оборудване* затрудненията и препятствията, които трябва да се преодоляват в икономическия живот, се концептуализират като *Hürde* (хърдели).

Mit dem grünen Licht der Anteilseigner nehmen die Franzosen eine wichtige Hürde beim Kauf des US-Juweliers.

Дейности, събития или явления, улесняващи постигането на по-добра позиция и издигане в йерархията, се обличат с образа на *Sprungbrett* (трамплин).

Eher Sprungbrett als Sackgasse – IW-Forscher warnen vor Einschränkung befristeter Jobs.

В подфрейма *Участници в състезанието и класиране* се използва добрата структурираност на спортните резултати за концептуализиране на степента на успех на стопанската дейност на икономическия субект.

Икономическите конкуренти са представени като най-вероятните победители, ползващи се с поддръжка от зрителите, чрез концепта *Favorit* (фаворит):

Drei Bieter sind angeblich Favorit für den Condor-Verkauf

Но те могат да се концептуализират като състезатели с най-малко шансове, най-слаби състезатели – *Außenseiter* (аутсайдеру). Понякога изненадващо именно аутсайдерът става победител:

Deutschland abgeschlagen auf einem der hinteren Plätze und scheinbare Außenseiter als strahlende Sieger.

Икономически субекти с най-слаби резултати обикновено са *Verlierer* (зубеци, победени):

Am deutschen Aktienmarkt haben die Zehnerjahre klare Verlierer hervorgebracht.

Обратно, конкурентоспособните са концептуализирани като *Marktführer* или *Spitzenreiter* (водачи в надпреварата).

Der Wolfsburger Autobauer will in den kommenden fünf Jahren 33 Milliarden Euro in die E-Mobilität investieren – und Tesla als Marktführer überholen.

Spitzenreiter auf der Liste ist Hamburg mit zehn Restaurants.

Участниците във всяко състезание се класират според своите постижения, а наложилият се над конкурентите икономически субект метафорично е назоваван победител *Sieger*, *Gewinner* (победител).

Im Durchschnitt ein gutes Fondsangebot und möglichst viele überdurchschnittliche Spitzenprodukte für Anleger aller Risikoklassen – das zeichnet die Sieger in diesem Härtetest aus.

Und auch der Megatrend Digitalisierung hat einige Gewinner hervorgebracht.

Естествено, на стълбичката на победителите са неговите подгласници на *zweiten Rang, dritten Platz* (второ и трето място).

Auf dem zweiten Rang landete der Verkauf des Bauchemiegeschäfts von BASF an Lone Star für 3,2 Milliarden.

Концептът *Rekord* (рекорд) позволява да се изтъкне върховото постижение и превъзходството над конкуренцията в икономическия живот.

Tesla überrascht mit Profit und einem neuen Rekord bei den Barreserven.

А постигнатият успех и преимущество над конкуренцията се концептуализира чрез печеленето на точки: *punkten* (печеля точки).

Internethändler hätten in diesem Jahr zudem mit Gratis-Lieferungen und vorgezogenen Werbeaktionen gepunktet.

Както в спорта, така и в икономическата дейност има *Sieg* (победа) и *Niederlage* (поражение).

Sieg vor dem EuGH: Airbnb braucht keine Maklerlizenz

Zuletzt musste die EU nach einer Niederlage wegen rechtswidriger Subventionen für den Flugzeugbauer Airbus milliardenschwere US-Zölle hinnehmen.

Често победата не е окончателна, а е постигната в определен етап на надпреварата:

Es ist ein Etappensieg für den Tesla-Gründer.

Спортните състезания, както и икономическата надпревара, могат да завършат с равенство, което се концептуализира чрез метафората *Remis* (реми).

Für den äußert unwahrscheinlichen Fall, dass es ein Remis gibt, soll zuletzt das Los entscheiden.

В икономическата надпревара някои икономически субекти не успяват да се класират за следващия кръг, както е и в спорта, което е предадено чрез образа *Ausscheiden* (отпадане):

Dies könnte zu einem Ausscheiden von guten Standorten in der ersten Runde führen.

Подфреймът *Regeln* на състезанието обхваща слотовете *Regeln* на играта, нарушение на правилата и наказания. Икономическият живот, както и спортното състезание, е ограничен във времето и пространството. Икономическите процеси са регламентирани и подчинени на правила, определени в законодателството, залегнали са в договори и спогодби и включват санкции за нарушения и некоректно

поведение. Затова в слота *регламент на състезанието* концептът *правила на играта* се откроява.

Diese Sorge sei bei einer gesetzlichen Mindestgebühr und somit gleichen Spielregeln für alle jedoch deutlich geringer.

В слота *нарушаване на правилата на играта* неприемливите преднамерени нарушения, нечестната и груба игра в икономическия живот метафорично са представени като *unter die Gürtellinie* (*удар под кръста*), което изразява силна оценъчност.

Es ist ein Krieg ohne Waffen, bis tief unter die Gürtellinie.

Въпреки че неволното нарушаване на състезателните правила, като *Fehlstart* (*фалстарт*), подлежи на дисквалификация, в икономически контекст аспектът на санкциониране е заличен.

Die Sorgen um die deutsche Wirtschaft werden nach einem Fehlstart ins Jahr 2019 größer.

Употребата на допинг като средство за изкуствено стимулиране на физическата дееспособност на спортиста и манипулиране на постиженията е недопустима от морално-етична гледна точка и подлежи на финансови и законови санкции. В икономическия дискурс образът на *допинга* има положителна конотация, като се изключва аспектът на престъпване на морално-етични и правни норми.

Kinder sind das beste Karriere-Doping.

В слота *наказания* приетата в спорта система от наказания за некоректно поведение по време на състезанието се концептуализира като *Gelbe Karte* (*жълт картон*), т.е. предупреждение за нарушение и временно отстраняване:

Wenn auch ohne rechtliche Folgen, war es mehr als nur eine Gelbe Karte, nachdem Bayers Börsenwert angesichts der hohen drohenden Rechtslasten zwischenzeitlich sogar unter den Monsanto-Kaufpreis gefallen war.

Наказанието може да бъде и отстраняване от играта с *Rote Karte* (*червен картон*):

Fortum muss vor Uniper-HV Hedgefonds Rote Karte zeigen

А може да бъде и просто *Disqualifizierung* (*дисквалификация*):

Die Verwendung verbotener Chemikalien zum Beispiel führt automatisch zu einer Disqualifizierung.

Резултатите от изследването на употребата на образи и метафорични изрази от областта на спорта в настоящия корпус показват висока честотност на метафори от фреймово-слотовата структура *видове спорт*.

Най-популярен, достъпен, с най-много любители е футболът. Неговата терминология се ползва и разбира от широк кръг читатели, което води до активно използване на метафорични изрази от тази понятийна сфера.

Метафората *Икономиката е Fußball (футбол)* се базира на сходството между футболната игра и икономиката, където при спазване на определени правила се отиграват различни игрови ситуации. На преден план е взаимодействието при развиване на определена стратегия на играта:

Zuweilen geht es in der Wirtschaft zu wie im Fußball. Wer gestern noch Superstar war, kann morgen der Absteiger sein. Dumm nur, dass es für Deutschland aktuell auf beiden Feldern abwärts geht – auf dem Rasen und in der Wirtschaft.

Икономическите субекти, респ. държавите, са представени чрез концепта *Spieler (играчи)* на игралното поле.

Положително конотираният метафоричен образ *Spieler (игрaч)* имплицитно изтъква поредица от качества, задължителни за успешния икономически субект: *маневрен, целеустремен, силен, енергичен, млад, деятелен, активен:*

Auf dem umkämpften – und traditionell kleingliedrigen – Heimatmarkt stünden ihnen weiterhin die öffentlich-rechtlichen Sparkassen und die genossenschaftlichen Volks- und Raiffeisenbanken als bedeutende Spieler gegenüber.

... muss der Auto-Riese aus Wolfsburg nur ein paar Muskeln spielen lassen, um diese Schwelle zu überspringen.

Лигата обединява във футбола група отбори, които са се квалифицирали за членство в нея. Успешните отбори, класирали се на първо място, имат право да играят в по-горна лига. В икономически контекст чрез метафората *лига* се дефинират качество, стойностни характеристики, конкурентоспособност на група икономически субекти:

Auf dem internationalen Spielfeld könnte eine neue Großbank dagegen Boden gut machen, wenngleich vor allem die ertragsstarken US-Institute in einer anderen Liga spielen.

Между начина на игра, стратегията и тактиката на играчите и действията на икономическите субекти или държави съществува корелация, затова и футболните метафорични образи като *Elfmeter (дузна), Eigentor (автогол)* са подходящи за описание на успешни или неуспешни икономически дейности, респ. последствия от грешни ходове:

Das wäre insbesondere für das Land Kärnten, aber auch für einen Insolvenzverwalter und für andere Gläubiger ein aufgelegter Elfmeter.

Die Zahlen könnten sogar noch besser sein, hätte die Politik mit der Rente mit 63 nicht ein „fatales Eigentor“ geschossen.

Метафората *Икономиката като бягане* се базира на преодоляването на определена дистанция за най-кратко време на пистата. В зависимост от дължината или характера на отсечката, респ. скоростта на нейното изминаване, това може да бъде *маратон, спринт, бягане на дълги разстояния, бягане с препятствия*.

Началото на нов вид икономическа дейност или продукция се концептуализира чрез метафоричния образ *старт*.

Auch Newcomer wie Rivian oder Lucid Motors planen den Start ihrer Modelle.

Икономическият процес е маратон, а отсечката за бягане е дълга и трудна. Участниците могат преждевременно да напуснат трасето, да не разпределят правилно силите си или все пак с последни усилия да стигнат до финала.

Затова в икономическите текстове се използват спортните концепции *Marathon-Lauf* (*маратон*), *Marathonläufer* (*маратонец*), *Ziel* (*финал*), *Strecke* (*отсечка*) за описание на продължителни и сложни икономически дейности:

Doch der schillernde Unternehmer steckt weiterhin in einem Marathon-Lauf.

Continental-Chef Elmar Degenhart ist ein Marathonläufer. Und als solcher ist es immer wichtig zu wissen, wie viele Kilometer man noch bis zum Ziel schaffen muss – damit man seine Kräfte entsprechend einteilen kann. Natürlich darf man auf der Strecke auch nicht zu viel Gewicht etwa in Form von Wasser mitnehmen – denn wenn man dann auf halber Strecke merkt, dass man sich zu viel vorgenommen hat, muss man Ballast abwerfen...

Бягането с препятствия *Hürdenlauf* (*хърдели*) е лекоатлетическа дисциплина, при която освен скорост е необходимо и умение за преодоляване на препятствия. Това позволява сложни икономически процеси да бъдат концептуализирани като бягане с препятствия:

Bargeld-Abschaffung: Hürdenlauf mit Fallgruben

Както спортистите се надбягват на пистата, така и фирмите се надпреварват и конкурират в сферата на своята икономическа дейност, за което се използва метафората *überholen* (*изпреварвам*).

Volvo will beim Klimaschutz VW überholen.

Стремителната скорост и съперничество в определена икономическа област или за определена позиция е концептуализирана чрез спортната метафора *Rennen* (*бягане, гонка*):

Im Rennen um den Markt für E-Autos spielt China eine wichtige Rolle.

Партньорството за постигане на обща цел е *Staffellauf* (щафетно бягане). При предаване на щафетата приемащият бяга паралелно, докато синхронизира скоростта си с тази на партньора и поема щафетата. В икономически контекст това означава, че всеки икономически субект, всяко звено е навреме подготвено за предаване и приемане на съответната дейност. От бягането на всички участващи в щафетата зависи успешният финал на определен проект или сделка.

Wir machen die Fehler gemeinsam und korrigieren sie dann auch. Beim Staffellauf zählt, dass alle ankommen.

Скокът предполага съсредоточаване на сила, умение и концентрация с цел успешно приземяване и високо постижение. В икономически контекст чрез метафоричния образ *Sprung* (скок) се концептуализира този сложен процес:

Mit 3040 Punkten gelang dem marktführenden Composite-Index der Börse Shanghai zuletzt dann der Sprung über die wichtige 3000er-Marke.

В подфрейма *бойни спортове* концептът за противоборство, конкуренция се реализира метафорично чрез термини от едни от най-древните бойни спортове – борбата и бокса.

Чрез спортния термин *Sparring* (спаринг) в значение на тренировъчен бой с цел овладяване на техниката метафорично се концептуализира противоборството на икономическите субекти като партньори:

Sparring-Partner sind hierbei die Fondsexperten von FERI Rating & Research.

В бокса размяната на удари е свързана с парирание, отбиване на удара на съперника с цел защита, което се използва метафорично за описание на предотвратяване на действията на икономическия конкурент.

Es ist nicht die erste Allianz konventioneller Autohersteller, um den Angriff auf ihr Geschäftsmodell zu parieren.

Боксовият мач винаги завършва с победа на единия от съперниците. Терминът *Knockout* (нокаут) е ситуация, в която противникът не може да се изправи и се счита за победен. Този спортен термин концептуализира поражението на икономическия съперник в конкурентната схватка, така че той да бъде изваден от икономическия процес:

Der Knockout kam mit der Schlussglocke. Wie ein angeschlagener Boxer kassierte Apple in den vergangenen Handelstagen Treffer um Treffer, ehe der rasante Absturz des Techpioniers Freitag seinen vorläufigen Höhepunkt fand.

Теглото в бокса определя категорията на спортиста. С термините за различната категория се концептуализират степента на важност на икономическите субекти и влиянието върху стопанските процеси.

Значимите фирми са *Schwergewicht* (тежка категория):

Dass Technologieaktien – egal, ob es sich dabei um ein Schwergewicht wie Infineon oder eher einen Nischenanbieter handelt – grundsätzlich anfälliger für Schwankungen sind als die Papiere der Vertreter aus traditionellen Industrien, ist allerdings bekannt.

Незначителните субекти метафорично се представят като *Leichtgewicht* (лека категория):

Im Vergleich mit europäischen Konkurrenten wäre das neue Institut allerdings mit einem Börsenwert von rund 24 Milliarden Euro immer noch ein Leichtgewicht.

Шахматът за разлика от изискващите двигателни умения видове спорт е игра, свързана основно със стратегически решения, концентрация и съсредоточеност на мисловната дейност. Метафоричните изрази, базирани на терминологията на шаха, концептуализират икономическата дейност като обмислено действие, при което мениджърът е играчът, който оперира с останалите като с шахматни фигури¹⁵. Метафоричните изрази в този слот вербализират преценка на риска, далновидност, добре обмислени ходове. Конкретният цитат е пример за концептуална интеграция (блендинг)¹⁶. От една страна, икономиката е театър, а икономическият субект е актьор на *сцената (Bühne)*, от друга страна, икономиката е спорт, а икономическият субект е играч на *шахматна дъска (Schachbrett)*.

Aber gute Unternehmenslenker müssen Spieler sein: Ihre berufliche Bühne ist das Schachbrett, Kollegen, Kunden und Partner die Figuren.

Най-незначителната и маловажна фигура в шахмата е пешката, която най-често се жертва в хода на играта. Това позволява да се концептуализират различни стратегически решения, като например жертване на пешка, т.е. на намиращи се в подчинено положение или подаващи се на манипулация обекти, за да не се застрашават други фигури или за да се постигне преимущество в играта:

Wird französischer Wein zum Bauernopfer?

¹⁵ В цитирания пример фигурите са *Kollegen* (колеги), *Kunden* (клиенти) и *Partner* (партньори).

¹⁶ Според теорията на блендинга на Фоконие и Търнър (2002) това е когнитивен процес, при който се извършва концептуална интеграция между две изходни ментални области.

Конкретни политико-икономически ситуации изискват от определени икономически субекти, респ. държави или съюзи, да разиграт определен ход в една или друга посока:

Russland sieht nach den US-Sanktionen gegen die Ostseepipeline Nord Stream 2 und dem Baustopp des Projekts nun die Europäische Union am Zug für einen Ausweg aus der Lage.

Im Gegenzug verpflichtete sich China, mehr Waren und Dienstleistungen aus den USA einzukaufen.

При патовата ситуация (пат) в шахматната партия противникът не може да се възползва от правото си на ход, в икономически контекст това е равносилно на безизходица.

Damit droht Spanien eine komplizierte Patt-Situation.

Ендшпилът е последната част от партия в шахмата, при която на шахматната дъска фигурите са малко и това прави ценна всяка фигура при предприемане на стратегически ходове. Това предполага играчът да разиграе максимално активно и да координира взаимодействието между фигурите. Този шахматен термин позволява да се концептуализират определени етапи от сложни икономически процеси:

Endspiel in der Münchner Osram-Zentrale.

В слота *фехтовка* чрез термина *die Klingen kreuzen* (*кръстосвам шпаги*) се концептуализира ситуация на сблъсък на икономически интереси, остър конфликт между конкуренти. В немския език многозначността на лексемата *Klinge*¹⁷ позволява тя да се използва много сполучливо при игра на думи в заглавията:

Gillette und Wilkinson kreuzen die Klingen.

Спиралата на смъртта (*Todesspirale*) като елемент в слота *фигурно пързаяне* се използва като негативно конотирана метафора за порочен цикъл от причинно-следствени явления – за разлика от фигурното пързаяне, където нейното изпълнение е демонстрация на майсторство.

Die Bank hat sich in den vergangenen zehn Jahren fast ausnahmslos in einer Todesspirale befunden.

Преоценка и негативна конотация получава като метафора спортният термин от алпинизма *Seilschaft* (*група алпинисти, свързани един друг с въже*), която назовава клика от свързани с общи съмнителни икономически интереси субекти:

Doch über Jahre war Müller Teil einer Seilschaft:

¹⁷ 1. Острие; 2. Бръснарско ножче.

Метафоричните изрази от областта на спорта в изследвания материал се използват и в заглавията на статиите. По принцип спортната метафора в заглавието е в тясно взаимодействие с метафорите в самия текст. Журналистите икономисти използват метафората в заглавието като основа за изграждане на композицията на текста, за превръщането му в едно цяло, за определяне на тона на целия текст.

Erfolgreiche Manager sind Spielertypen

Wenn von Spielern die Rede ist, klingt das negativ: nach Zocken oder Manipulation. Aber gute Unternehmenslenker müssen Spieler sein: Ihre berufliche Bühne ist das Schachbrett, Kollegen, Kunden und Partner die Figuren.

Elmar Degenhart: Der Marathon-Mann

Continental-Chef Elmar Degenhart weiß, mit welcher Strategie man sich eine Führungsposition erkämpft.

Continental-Chef Elmar Degenhart ist ein Marathonläufer. Und als solcher ist es immer wichtig zu wissen, wie viele Kilometer man noch bis zum Ziel schaffen muss – damit man seine Kräfte entsprechend einteilen kann.

Заклучение

Резултатите от настоящото изследване свидетелстват за висока честотност на употреба и продуктивност на спортната метафора в икономическия дискурс. По принцип в средствата за масова информация се използват разбираеми, общоизвестни и ярки метафори с цел бързо и стегнато представяне на новата и актуална информация.

Освен че се използва като средство за концептуализация и категоризация, спортната метафора е и инструмент за оценка на икономическите явления и субекти. Чрез предизвиканите асоциации се интерпретират качествата на икономическия субект или на икономическия процес. Особеното при тази оценъчност е нейната двойственост, т.е. както при спорта тя зависи от това привърженик на кой от съперниците е авторът, респ. читателят.

Въз основа на изследвания материал може да се твърди, че определени метафорични модели са особено продуктивни и се използват активно за концептуализиране на икономически явления като спортно състезание, участници, правила, класиране, нарушения, конкуренция, видове спорт.

Относно приноса на спортната метафора към цялостния текст въз основа на анализирания материал прави впечатление, че метафо-

ричният израз в заглавие се използва като важно средство за кохезия в текста, като улеснява целостта на неговата рецепция.

Анализът на използваните спортни метафорични изрази в немската икономическа преса показва предпочитане на спортни метафори, свързани с популярни видове спорт в немскоезичните страни¹⁸. В този смисъл спортната метафора може да се разглежда като културна парадигма на една общност, с която се съобразяват авторите в икономическия дискурс.

ЛИТЕРАТУРА

- Балдауф 1996:** Baldauf, Chr. *Metapher und Kognition. Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996.
- Вайнрих 1972:** Weinrich, H.: *Semantik der Metapher*. // Koch, Walter A. (Hg.): *Studia Semiotica. Strukturelle Textanalyse*, Band 1. Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag 1972, S. 268 – 283.
- Фоконие, Търнър 2002:** Fauconnier, G., Turner, M. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002.
- Лейкоф, Джонсън 1998:** Lakoff, G., Johnson, M. *Leben in Metaphern. Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern*. Heidelberg: Carl Auer, 1998.
- Лейкоф, Джонсън 2003:** Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 2003.
- Ньот 2000:** Nöth, W. *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart: J. B. Metzler, 2000.
- Харченко 1992:** Харченко, В. *Функции метафоры*. [Harchenko, V. Funktsii metaforu.] Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1992.
- Цим 2008:** Ziem, A. *Frames und Sprachliches Wissen: Kognitive Aspekte der semantischen Kompetenz*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Чакърова 2016:** Чакърова, Ю. *Ракурси на когнитивната лингвистика*. [Chakarova, Yu. Rakursi na kognitivnata lingvistika.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016.

¹⁸ В анализирания материал не са установени метафорични изрази от спортове като бейзбол, крикет и др., популярни и с дълбоки традиции във Великобритания и англоезичните страни.

Чудинов 2001: Чудинов, А. *Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000)*. [Chudinov, A. *Rossija v metaforicheskom zerkale: Kognitivnoe issledovanie politicheskoj metaforu (1991 – 2000)*.] Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2001.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

WirtschaftsWoche – икономически седмичник (електронно издание):
<https://www.wiwo.de> (15.12.2019).

Handelsblatt – икономически седмичник (електронно издание):
<https://www.handelsblatt.com> (15.12.2019).

МУДЕХАРИТЕ В КАСТИЛИЯ И АРАГОН НА КРЪСТОПЪТЯ НА ИСТОРИЯТА (I част)

Юлия Митева
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

THE MUDEJARS OF CASTILE AND ARAGON AT THE CROSSROADS OF HISTORY (I part)

Yuliya Miteva
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

The period from the XI to the XIII century marked a high point in the large-scale process of conquest and colonization of the Iberian Peninsula, known as the Reconquista. The Crowns of Castile and Aragon strengthened their expansive policies across al-Andalus territory, conquered vast territories, and settled them with Christians, pushing Muslims to the south. The contact between the two cultural, religious and linguistic communities – the indigenous Andalusian population, on the one hand, and the settlers from the north, on the other, trigger not only processes of acculturation, but also strategies for preserving their identity. The purpose of this study is to trace the development of the linguistic and cultural assimilation of four Mudejar communities in medieval Spain: those in Huesca, Zaragoza, Seville and Murcia.

Key words: Social History of Language, Reconquista, Mudejars, Acculturation, Language change, Andalusian Arabic, Romance languages

Въведение

Периодът от XI до XIII век бележи връхна точка в мащабния процес на завоевание и колонизация на Иберийския полуостров, познат под термина Реконкиста. Кастилската и Арагонската корона засилват експанзионистичната си политика на територията на ал-Андалус,

завоюват огромни територии и ги заселват с християни, изтласквайки мюсюлманите на юг. Времевиите и пространствените координати на процеса са различни в отделните кралства на Кастилия и Арагон и обуславят различния характер на асимилационните процеси, темповете, с които протичат, и резултата от тях. Контактът между двете културни, религиозни и езикови общности – коренното андалусийско население, от една страна, и заселниците от север, от друга, задействат не само процеси на акултурация, но и стратегии за съхраняване на собствената идентичност. Целта на това изследване е да проследи развоя на езиковата и културната асимилация на четири мудехарски общности в средновековна Испания: тези в Уеска, Сарагоса, Севиля и Мурсия.

1. Мудехарската общност в Уеска

1.1. Завладяването на Уеска и съдбата на местното население

Уеска капитулира на 27 ноември 1096 г. Въпреки че документът за капитулация не е запазен, се предполага, че се е следвала обичайната практика в случаите, когато населението на даден град окаже съпротива: на мюсюлманите е даден срок от една година, за да напуснат домовете си в укрепения град и да се установят в един от кварталите извън крепостните стени на Уеска или да емигрират към ислямските територии на юг. Една част от населението се изтегля към близките села, други търсят убежище в столицата Сарагоса или още по-далеч – във Валенсия и Мурсия.

След Реконкистата местното андалусийско население е подложено на системни гонения и е жертва на агресивната колонизаторска политика на новите феодални владетели, които си поделят отвоюваните от ал-Андалус земи. Мнозинството от мюсюлманското население в районите на Уеска, Барбастро (Barbastro), Ла Литера (La Litera) и от долината на р. Синка (valle del Cinca) е прокудено или „доброволно“ емигрира под натиска на християнските заселници.

След 1096 г. етническата и езиковата карта на Уеска коренно се променят. Протича процес на подмяна на населението – местното ислямизирано и арабизирано население е прогонено и на негово място са заселени колонисти от Северен Арагон. Това са християни, които говорят арагонски романски език (*romance aragonés*). Демографският разрыв, на който сме свидетели в района на Уеска, анулира възможността да говорим за каквато и да е езикова приемственост след Реконкистата. Арабскиговорещото население е заменено с романскиговорещо. Етническата, религиозната и езиковата връзка са прекъснати. „Колонистите от север идват с една-единствена идея – да изчистят и

последната следа от исляма“ (Перес 2005: 67). С Реконкистата се отваря нова страница в социалната и езиковата история на Арагон.

Подмяната на населението, разбира се, не е тотална. През Късното средновековие в Кралство Арагон продължават да живеят компактни мудехарски общности, които поддържат жива традицията на исляма и на арабския език. С времето обаче тези общности частично се асимилират. Съхраняват религията си, но възприемат и използват арагонския език в разговорната реч.

1.2. Колонизацията на Уеска и произходът на заселниците

Между IX и XI век населението в независимите християнски територии на север от ал-Андалус претърпява значителен демографски ръст. Жителите на Навара и Арагон чувствително се увеличават. Започва процес на експанзия в търсене на повече и на по-плодородни обработваеми земи на юг, в територията на мюсюлманската Тайфа Сарагоса (*Taifa de Zaragoza*). Именно този социален възход може да обясни успеха и бързината на Реконкистата и колонизацията от края на XI век насетне. Навара и Арагон разполагат с необходимия демографски потенциал и военна сила, за да предприемат мащабния процес на експанзия и колонизация в земите на ал-Андалус.

В средата на XI век населението на ислямската медина Уеска наброява 6000 – 7000 жители. Почти всички изповядват исляма, с изключение на двете малки общности на мосарабите и евреите. След падането на Уеска по-голямата част от мюсюлманите емигрират и градът се обезлюдява. Започва етап на активна колонизация със заселници от север и преразпределение на собствеността между аристокрацията, църквата и колонистите, като се спазва строг йерархичен принцип.

С цел да привлекат възможно най-голям брой заселници, арагонските крале Педро I (Pedro I), Рамиро I (Ramiro I) и Алфонсо II (Alfonso II) издават привилегии на новодошлите, т. нар. *фуерос* (*fueros*), които включват данъчен и юридически имунитет и възможността заселниците да придобият правото на собственост върху дома и земята, които са получили по време на подялбата. От тях се иска само едно: да не напускат дома си, да обработват земята си и да я отбраняват в случай на атака от страна на мюсюлманите. По този начин Уеска започва постепенно да се възстановява след демографския срив, предизвикан от изселването на мюсюлманите. Градът се разделя на енории около новоосветените като църкви джамии, а улиците с нови християнски имена започват да се изпълват със заселници от Северен Арагон и Навара, от Каталония и Южна Франция. Голяма част от ко-

лонистите са франки. Названието „франки“ обаче няма строго определен етнически характер. В това понятие влизат не само заселници от Южна Франция, но също така италианци, генуезци, англичани, т. е. всички чужденци, за които Испания се превръща в атрактивно място за живот с възможности за социално израстване (Перес 2005: 55 – 56).

С етническият състав на населението се променя и градската топонимия. Арабските топоними от ислямския град са заменени от нови романски имена, които идентифицират площадите, улиците, пазарите и църквите на един вече християнски град. Уеска се разраства. В средата на XIII век достига максималната точка в демографското си развитие за целия средновековен период (Утриля Утриля 2004: 289; Сесма Муньос 2004: 64). Според един данъчен регистър от 1284 г. (*El Libro del monedaje*) християните в Уеска наброяват 1341 семейства, или около 5000 жители. Към тях трябва да добавим приблизително 500 мудехари и 250 евреи. Населението на Уеска в края на XIII век наброява 6000 души, което означава, че в рамките на два века градът възвръща нивото си от ислямския период, но с една много съществена разлика – огромното мнозинство от тези 6000 души са християни и говорят романсе. Етническият, религиозният и езиковият състав на населението са изцяло променени. Арабскиговорещите са сведени до две незначителни малцинства: мудехарите и местните евреи, подложени на плавен процес на езикова асимилация.

1.3. Мудехарите в Уеска през XIV – XV век

Почти невъзможно е да се реконструира животът на мудехарската общност в Уеска през първите два века след Реконкистата. Това, което със сигурност се знае, е, че през този период мюсюлманите се превръщат от абсолютно мнозинство в религиозно малцинство. Констатира се също така и изтласкването им от централната част на града към периферията.

Реконкистата води до етническо преразпределение на отвоюваната територия. Мудехарите се концентрират в определени райони: по поречията на реките Флумен (Flumen) и Гуатисалема (Guatizalema) в т. нар. Оя де Уеска (Oya de Huesca). След Реконкистата драстично намалява броят на селищата с мюсюлманско население и гъстотата на мудехарските общности. В началото на XII век се регистрира присъствието на мудехари в 41 населени места в Оя де Уеска. Четири века по-късно, през 1495 г., мудехари са останали само в 21 селища извън столицата Уеска (Ферер и Мальол 2002: 44; Наваро Еспинач и Вилануева Морте 2004: 171 – 172).

Мудехарската общност се стопява и причините за това са комплексни. На първо място е демографският срив, който засяга цялото население на Арагон през XIV век и който се дължи както на епидемиите от чума, така и на войната с Кастилия. Мюсюлманите в Уеска намаляват и вследствие на емиграцията към Барселона, Тортоса, Тудела, Валенсия и Сарагоса, където съществуват много по-големи и сплотени мюсюлмански общности, които привличат мудехарите от по-малките населените места. Негативната тенденция се запазва и през XV век. Според изследването на Ферер и Мальол (2002: 43 – 44), базирано на преброяването от 1495 г. (*El fogaje general*), мудехарите представляват 11% от общото население на Арагон (5675 огнища от 51 056). Най-висока е концентрацията им в провинция Сарагоса (1915 огнища, разпределени в 35 населени места). В провинция Уеска са регистрирани 343 мюсюлмански семейства в 22 населени места. Мюсюлманският квартал в града наброява едва 40 семейства, 6,4% от общото население на Уеска. В околностите ѝ се намират останалите 21 селища, заселени почти изцяло с мудехари. Само в Уерто (Huerto) и Алмуниенте (Almuniente) има смесено население. Този тип етническо и езиково разпределение на територията благоприятства съхраняването на арабския език в селищата със 100% мюсюлманско население и е предпоставка за езиковата асимилация на мудехарите в столицата и в селата със смесено население.

Мудехарите в Уеска запазват арабския език в двата му регистра: официалния писмен арабски и арагонския андалусийски арабски (*árabe andalusí aragonés*), който им служи като разговорен език. Изворите на класически арабски език достигат до XVI век и имат разнообразна типология – от нотариални документи до трактати по ислямско право и религиозна полемика. Съхраняването на арабския не е пречка мудехарите да се асимилират в езиково отношение и да възприемат арагонския език. Има ранни свидетелства за използването му. Първоначално мудехарите си служат с него, за да общуват със своите християнски съседи и с общинската власт. По-късно обаче арагонският се налага като разговорен език и в самата мудехарска общност, в общуването между самите мюсюлмани. Не е известно кога завършва процесът на езикова асимилация. Най-вероятно това става през XII – XIII век. През XIV век акултурацията на мудехарите вече е факт. Езиковите интерференции от латински и романсе, които се откриват в документи, написани на класически арабски език, лексикалните заемки от арагонски, промените в топонимията и все по-честата употреба на пряко-

ри и фамилни имена на романсе доказват дълбочината и степента на проникване на романския език в мудехарската общност.

1.4. Фактори, които допринасят за езиковата асимилация на мудехарите в Уеска

Кои са факторите, които ускоряват процеса на езикова асимилация на мудехарите в Уеска? Без съмнение, от първостепенна важност е демографският фактор. Мудехарите в Уеска варират между 6% и 8% от общия брой на населението. През XIV и XV век в града живеят повече евреи, отколкото мюсюлмани. През 1495 г. в ислямския квартал Алкибла (Alquibla) живеят едва 40 семейства, което прави практически невъзможно те да устоят на културния и социалния натиск, на които са подложени от страна на християнското мнозинство. На второ място, следва да се отбележи отвореният характер на ислямския квартал в Уеска. В него живеят и работят немалко християни и евреи. Разположен е в сърцето на търговската зона, в съседство с най-големия пазар в града, което е предпоставка за ежедневни контакти между трите религиозни общности. А контактите винаги имат езиково измерение. Третият фактор, който допринася за езиковата асимилация на мудехарите, е социалната и икономическата им интеграция в градския живот. За тях няма никакви ограничения на трудовия пазар. Те се движат свободно на територията на кралството и извън него. Средновековните извори показват как мудехари, християни и евреи сключват договори за покупко-продажба, наеми, заеми, как договарят цени на стоки и на транспортни услуги. Процесът на езикова и културна асимилация на мюсюлманите в Арагон най-вероятно започва първо именно в градска среда, където се наблюдава не само физически контакт между мюсюлмани и християни, но и много тесни икономически и търговски връзки.

2. Мудехарската общност в Сарагоса

2.1. Завладяването на Сарагоса и съдбата на местното население

Сарагоса капитулира през 1118 г. Съгласно с условията на капитулацията местното население е поставено пред дилемата да напусне града (заедно с цялото си движимо имущество) и да емигрира в ислямските територии на юг или да се изтегли към периферията на Сарагоса, извън укрепения град. Според арабските хроники почти цялото население избира да напусне града. За да се добие представа за реалните мащаби на този процес, трябва да се припомни, че Сарагоса е

столицата на северната граница на ал-Андалус (*La Marca Superior*). След разпадането на Халифата градът се превръща в столица на независимата Тайфа Сарагоса (*Taifa de Zaragoza*). Това е най-гъсто населеният град в мюсюлмански Арагон. Наброява между 20 000 и 25 000 жители, почти всички мюсюлмани, с изключение на една малка еврейска общност. Спорен е въпросът дали в Сарагоса е съществувала християнска мосарабска общност в навечерието на Реконкистата (Лакра 1987: 127).

По неизяснени причини обаче условията, предвидени в капитулацията, не са спазени и арагонският крал Алфонсо I Войнственият (*Alfonso I el Batallador*) решава да „прочисти“ от мюсюлмани Сарагоса и околните ѝ села. Документите от XII – XIII век почти не споменават присъствието на мудехари в района.

2.2. Колонизацията на Сарагоса и произходът на заселниците

След като мюсюлманите емигрират, започва процес на мащабна колонизация на отвоюваните земи. Завоеванията в долината на Ебро протичат с изключителна бързина и границите между християни и мюсюлмани в района много бързо се променят. За да се запазят отвоюваните позиции, е необходимо територията да бъде заселена с християни. Първите привилегии на новите жители на Сарагоса датират от 1119 г. Тогава започва и разпределението на къщи и земи в града и околностите му между заселниците, които не престават да прииждат от Северен Арагон. Според Лалиена Корбера (2007: 39 – 41), колонизацията на Сарагоса протича много бързо и за няколко десетилетия съотношението между мюсюлмани и християни в града се променя в полза на заселниците. Джамии са превърнати в църкви, около които се организират новите енорийски общности. Първите католически храмове в Сарагоса са осветени непосредствено след Реконкистата, през 20-те години на XII век – възстановен е старият храм на Санта Мария (*Santa María del Pilar*), голямата джамия е превърната в катедрала (*Catedral del Salvador, La Seo*). Според Корал Лафуенте (1991: 270 – 271) почти всички средновековни църкви в стария град са всъщност преобразени джамии. До края на XII век в периметъра на укрепения град функционират тринадесет енорийски църкви. В началото на XIII век започват да се изграждат храмове и извън крепостните стени, което само по себе си говори за разрастването на града.

Докато броят на християните в Сарагоса не спира да расте, мудехарите не престават да намаляват. Огромното мнозинство от завареното мюсюлманско население е прокудено и на негово място са засе-

лени християни от Пиренеите. В долината на Ебро Реконкистата и последвалата я колонизация заличават следите от андалусийското минало и прекъсват демографската и езиковата приемственост (Лалиена Корбера 2010: 41). Подмяната на населението е тотална. Арабският език е почти напълно заличен. Променя се селищната система, демографският състав на населението, поминъкът. Терминът, който използват съвременните историци, за да онагледят този процес, е „табула раша“. Днес най-вероятно би следвало да се говори за етническо прочистване. Арабското население, състоящо се главно от ислямизирани и арабизирани мувалади, е заменено със заселници от север: от Навара, Арагон и Южна Франция, които принадлежат към романското езиково пространство.

За разлика от Андалусия и Мурсия, където малкият брой християнски заселници предпочитат да се установят в градовете, като оставят селските райони почти обезлюдени, Арагон става свидетел на една мащабна повсеместна колонизация, която обхваща както градовете, така и селата. Арагонските заселници буквално заливат поречието на Ебро. Цели общности от Севера се заселват на юг, където ги очакват много по-обширни и плодородни земи, законови и данъчни облекчения, привилегии и най-вече – възможността да се превърнат в собственици на земята, която обработват. Заселниците основават нови села и градчета: Виляммайор (Villamayor), Вилянueva (Villanueva), Виляфранка (Villafranca). Те носят със себе си не само своята религия и обичаи, но и своя език. Арагонският се налага като доминиращ език в рамките на няколко поколения.

Мудехарите се оттеглят от големите градове и се затварят в малки селски общности, концентрирани в определени зони на картата: в долините на реките Халон (Jalón), Хилока (Jiloca), Уерва (Huerva) и по долното течение на Ебро: в Нуес (Nuez), Хелса (Gelsa) и Фуентес (Fuentes) – селища, които се превръщат в истински „резервати“ за мудехари. Според Лалиена Корбера (2008: 266) концентрацията на мудехарите в точно определени райони и тенденцията към етническо преразпределение на територията са процеси, които започват много рано в Арагон, още през XII век. Този тип географско разпределение благоприятства запазването на арабския език в изцяло мудехарските общности и същевременно съдейства за езиковата асимилация на мюсюлманите в селищата със смесено население, като Фуентес де Ебро (Fuentes de Ebro) например, където се намира една от най-важните мудехарски общности в централната част на долината на Ебро. В края на XV век ислямският квартал във Фуентес де Ебро надминава по брой на семействата дори

мудехарската общност в Сарагоса: 123 от 197 огнища, т. е. 62% от населението са мюсюлмани (Ферер и Мальол 2002: 57).

2.3. Мудехарите в Сарагоса през XIV – XV век

Около 1300 г. в Сарагоса има най-малко петнайсет енории и една-единствена мюсюлманска общност от около 200 семейства (Лакара 1979: 21). В средата на XIV век започва период на криза, който обхваща цялото население на Арагон, но е особено пагубен за мюсюлманското малцинство. През 1369 г. в Сарагоса са регистрирани 2552 огнища, от които 313 са еврейски (12%) и само 101 (4%) принадлежат на мудехари (Лосано Грасия 2004: 475 – 476). В рамките на две поколения мюсюлманите в Сарагоса намаляват наполовина. В края на XV век мудехарите представляват едва 3% от населението в столицата – 120 от близо 4000 огнища (Ферер и Мальол 2002: 55 – 58).

Въпреки не особено добрите демографски показатели мудехарите в Сарагоса развиват интензивен културен живот. Мюсюлманите в столицата на Арагон и зоната ѝ на влияние съхраняват арабския език като официален език на общността до епохата на насилственото им покръстване през 1525 г. и дори след това. Мудехарите в Арагон продължават да пишат на арабски език своите нотариални документи, създават копия и преписи на арабски творби с религиозен и светски характер, учат и преподават на арабски. Запазени са арабски граматически, речници, сборници с нотариални документи, копия на Корана. Фактът, че продължават да създават литература на арабски език, говори, че е жива традицията на преподаването и изучаването му. Мудехарската общност поддържа свои собствени образователни структури. Джамииите играят ролята на духовни и културни средища на мудехарската общност. Те не са само дом за молитва. В тях се събира мудехарската община, раздава се правосъдие, учи се Коранът. Тези функции са концентрирани в ръцете на една ключова за мудехарската общност фигура – тази на *алфакиха* (*alfaqui*), специалист по ислямско право (*fiqh*) и тълкувател на Корана. Всички членове на общността са задължени да подпомагат поддръжката на храма.

В средата на XV век в мюсюлманския квартал в Сарагоса функционира ислямска школа (*madrasa*), където се преподава на арабски език естествена философия и медицина. В този учебен център се правят копия и преписи на арабски ръкописи. Изворите на арабски език в Арагон достигат до XVI век и принадлежат на различни жанрове – Корана, трактати по ислямско право, учебници по медицина, фармакопоя, математика и астрономия, сборници с притчи, приказки и ле-

генди, лична кореспонденция и т. н. В Арагон, за разлика от Кастилия, Андалусия и Мурсия, са съхранени мудехарските и мориските архиви. Вигера Молинс (2016: 74 – 75) идентифицира двайсет населени места в Арагон, където са открити фондове с документи на арабски език и на романсе, транслитериран с арабски букви (*literatura aljamiada*). Почти всички са разположени в зоната на влияние на Сарагоса: Алкала де Ебро (Alcalá de Ebro), Алмонасид де ла Сиера (Almonacid de la Sierra), Белчите (Belchite), Борха (Borja), Каланда (Calanda), Уеска (Huesca), Месонес (Mesones), Мората де Халон (Morata de Jalón), Морес (Morés), Муел (Muel), Новаляс (Novallas), Пуебла де Ихар (Puebla de Híjar), Рикла (Ricla), Сабинян (Sabiñán), Тореляс (Torrellas), Тортолес (Tórtoles), Уреа де Гаен (Urrea de Gaén), Уреа де Халон (Urrea de Jalón), Сарагоса (Zaragoza).

Мудехарите в Сарагоса преминават през процес на езикова и културна асимилация и с времето възприемат арагонския като език на ежедневната комуникация. Процесът на езикова асимилация не протича едновременно във всички мудехарски общности. Започва от столицата Сарагоса и районите със смесено население, като Борха и Фуентес де Ебро например, където мюсюлманите започват да съжителстват с християнски заселници много рано. С времето обаче езиковата асимилация се разраства и обхваща всички мудехарски общности в Кралство Арагон. Много рано започват да се наблюдават интерференции от латински и арагонски език в документи, написани на арабски. Става дума не само за лексикални заемки, но и за по-сложни синтактични структури (фрази, изречения, дори цели абзаци, написани на романсе, транслитериран с арабски букви). Тези интерференции доказват, че алфакихите в качеството си на нотариуси боравят често с документи на латински и на романсе. Не е известно обаче как и къде са придобивали тези езикови умения. Алфакихите изпълняват и ролята на преводачи. Те са единствените упълномощени лица, които могат да превеждат официални документи от арабски на романсе.

2.4. Фактори, които допринасят за езиковата асимилация на мудехарите в Сарагоса

Мудехаризмът в Арагон не е градски феномен. Колкото по-голямо и гъсто населено е дадено селище, толкова по-малко мудехари ще открием в него. Мюсюлманите избягват големите населени места. В Арагон мудехаризмът е характерен за селото. Друга важна особеност е концентрацията на мюсюлманското население в определени райони, където те достигат абсолютно мнозинство. Според преброя-

ването от 1495 г. в Арагон има 138 селища с мудехарско население. В почти 80% от тях мудехарите са мнозинство: над 50% от жителите са мудехари. В 60% от тези 138 селища мюсюлманите са абсолютно мнозинство – над 85% изповядват исляма. В 40% от тези 138 селища живеят само мюсюлмани (Гарсия Марко 1999; 2004: 143 – 145).

Тази етническа и конфесионална сегрегация не е наложена от държавата. Тя е търсена и желана от самите мюсюлмани, защото им дава известна автономия и свободата да живеят според своите традиции и обичаи, далеч от погледа на християните. Именно това поддържа сплотени и единни мудехарските общности в Арагон. Най-важният фактор, който обяснява как и защо мудехарите в Сарагоса успяват да съхранят арабския език, е гъстотата на мудехарските общности. Според данните от преброяването от 1495 г. най-много мудехари в Арагон живеят именно в провинция Сарагоса, където са регистрирани 1915 огнища, разпределени в тридесет и пет населени места (Ферер и Мальол 2002: 43 – 44). В самата столица обаче мудехарите са малко – в края на XV век в ислямския квартал на Сарагоса, разположен в югозападната част на града, живеят едва 120 семейства, 3% от общото население на града. Въпреки че кварталът е затворен, мудехарите в Сарагоса не живеят в изолация. Много християнски и еврейски семейства притежават къщи, работилници и дюкянчета в мюсюлманския квартал. Мудехарите постигат пълна интеграция в социалния и икономическия живот на града. Доказват го нотариалните документи от XIV – XV век, съхранявани в Провинциалния исторически архив на Сарагоса.

Заклучение

Мудехарските общности, които успяват да оцелеят в Кастилия и Арагон след Реконкистата, претърпяват процес на езикова асимилация: възприемат романския език като език на ежедневно общуване. Факторите, които обясняват сравнително бързата езикова асимилация на мюсюлманското население в средновековна Кастилия и Арагон, са комплексни – демографският фактор, социалната и икономическата интеграция, миграционните процеси, но най-вече волята и желанието на мудехарите да се интегрират в испанското общество.

Мудехарите от четирите анализирани общности възприемат езика романсе в периода XII – XV век. Относно съдбата на арабския език трябва да се отбележи, че мудехарският елит в Кастилия и Арагон продължава да си служи с книжовния арабски език в различен тип документи с религиозен и светски характер. Степента на владеене и ползване на разговорния арабски език е различна в различните мудехарс-

ки общности. Мюсюлманите в Кастилия и Арагон загубват рано говоримия арабски и го заменят с кастилския и арагонския език. В Севиля и Мурсия, отвоювани много по-късно от кастилската корона, е възможно андалусийският арабски да се е съхранил до по-късен период благодарение на контактите с мудехари от Гранада и Валенсия, за които е известно, че запазват арабския език както в писмената, така и в разговорната му форма до XVI – XVII век.

ЛИТЕРАТУРА

- Вигера Молинс 2016:** Viguera Molins, M. J. *Los manuscritos árabes en España: su historia y la Historia*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2016.
- Гарсия Марко 1999:** García Marco, F. J. Las morerías en Aragón. // *Atlas de Historia de Aragón*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1999, http://ifc.dpz.es/webs/atlash/indice_epocas/islamica/33.htm (17.03.2020)
- Гарсия Марко 2004:** García Marco, F. J. Los mudéjares aragoneses en los siglos XII al XV. // *Aragón Sefarad*. Zaragoza: Diputación de Zaragoza-Ibercaja, 2004, 131 – 159.
- Корал Лафуенте 1991:** Corral Lafuente, J. L. Las ciudades de la Marca Superior de al-Ándalus. // *Simposio Internacional sobre la ciudad islámica*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1991, 253 – 287.
- Лакара 1979:** Lacarra, J. M. Introducción al estudio de los mudéjares aragoneses. // *Aragón en la Edad Media*. Universidad de Zaragoza. 1979, N° 2, 7 – 22.
- Лакара 1987:** Lacarra, J. M. La repoblación de Zaragoza por Alfonso el Batallador. // J. M. Lacarra. *Estudios dedicados a Aragón*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1987, 113 – 131.
- Лалиена Корбера 2007:** Laliena Corbera, C. Repartos de tierras en el transcurso de la conquista feudal del Valle del Ebro (1080 – 1160). // *Repartiments a la Corona d'Aragó (Segles XII – XIII)*. Guinot, E. y Torró, J. (eds.). Valencia: Universitat de Valencia, 2007, 17 – 50.
- Лалиена Корбера 2008:** Laliena Corbera, C. Organización social del espacio en tierra de conquista: el entorno rural de Zaragoza en el siglo XII. // *La pervivencia del concepto: nuevas reflexiones sobre la ordenación social del espacio en la Edad Media*. Sesma Muñoz, J. A. y Laliena Corbera, C. (coords.). Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 2008, 259 – 297.

- Лалиена Корбера 2010:** Laliena Corbera, C. Arqueología del poblamiento en el Aragón medieval (siglos X – XIII): problemas de historia social. // *I Jornadas de arqueología medieval en Aragón. Balances y novedades*. Ortega, J. M. y Escriche Jaime, C. (eds.). Teruel: Instituto de Estudios Turolenses, 2010, 29 – 52.
- Лосано Грасия 2004:** Lozano Gracia, S. La población de la ciudad de Zaragoza en los siglos XIV y XV. // *La población de Aragón en la Edad Media (siglos XIII – XV): estudios de demografía histórica*. Sesma Muñoz, J. A. y Laliena Corbera, C. (coords.). Zaragoza: Leyere, 2004, 471 – 518.
- Наваро Еспинач, Вилянueva Морте 2004:** Navarro Espinach, G. y Villanueva Morte, C. La población mudéjar de Aragón en el siglo XV. // *La población de Aragón en la Edad Media (siglos XIII – XV): estudios de demografía histórica*. Sesma Muñoz, J. A. y Laliena Corbera, C. (coords.). Zaragoza: Leyere, 2004, 165 – 192.
- Перес 2005:** Перес, Х. *История на Испания*. [Peres, H. *Istoriya na Ispaniya*.] Превод от френски на Първа част: Павлина Рибарова. София: Кама, 2005.
- Сесма Муньос 2004:** Sesma Muñoz, J. A. Las ciudades en Aragón y la Cataluña interior: población y flujos económicos (1150 – 1350). // *La población de Aragón en la Edad Media (siglos XIII – XV): estudios de demografía histórica*. Sesma Muñoz, J. A. y Laliena Corbera, C. (coords.). Zaragoza: Leyere, 2004, 55 – 90.
- Утриля Утриля 2004:** Utrilla Utrilla, J. F. El monedaje de Huesca de 1284 (contribución al estudio de la ciudad y de sus habitantes). // *La población de Aragón en la Edad Media (siglos XIII – XV): estudios de demografía histórica*. Sesma Muñoz, J. A. y Laliena Corbera, C. (coords.). Zaragoza: Leyere, 2004, 281 – 348.
- Ферер и Мальол 2002:** Ferrer i Mallol, M. T. Las comunidades mudéjares de la Corona de Aragón en el siglo XV: la población. // *VIII Simposio Internacional de Mudejarismo. De mudéjares a moriscos: una conversión forzada*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses, Centro de Estudios Mudéjares, 2002, vol. 1, 27 – 153.

EL DIABLO EN LOS FRASEMAS BOSNIOS Y ESPAÑOLES: ANÁLISIS CULTURAL CONTRASTIVO

Edina Spahić
Universidad de Sarajevo

THE DEVIL IN THE BOSNIAN AND SPANISH PHRASEMS: CULTURAL CONTRASTIVE ANALYSIS

Edina Spahić
University of Sarajevo

The figure of God and the devil most frequently found in phrases motivated by religion. The aim of this paper is to present a contrastive analysis of Spanish and Bosnian phrasemes containing a component motivated by the figure of the devil. Even though it is a contrastive analysis of the two cultures geographically distant, the presence of elements inspired by religious beliefs it is evident, and, in some cases, phraseological equivalents can be mentioned, despite the fact that they find their motivation in three different religions (Catholicism, Islam and Orthodoxy). It is our intention to point out the similarities and differences between the phrases inspired by the figure of the devil.

Key words: Contrastive Phraseology, religion, culture, tradition, Devil

En la tradición cultural europea la religión es omnipresente en todos los órdenes de la vida. Las creencias religiosas se reflejan en las lenguas, pero en algunas más que en otras. En las lenguas germánicas, por dar algún ejemplo, la presencia de unidades lingüísticas motivadas por la Biblia es notable porque se trata del libro sagrado considerado como el referente cultural de gran importancia en las culturas europeas. En cuanto a las lenguas románicas y, especialmente, en el español, la religión es una de las fuentes más importantes para la creación de diferentes estructuras lingüísticas, incluidas las unidades fraseológicas. Un hecho que nada sorprendente, teniendo en cuenta que los hispanohablantes suelen ser religiosos, en particular, en América Latina. De hecho, no sorprende en absoluto que la lengua refleje las creencias de un determinado pueblo. Lo

que sí asombra es la cantidad de diferentes motivos religiosos en la lengua. María Ángeles Calero Fernández en su trabajo “Acerca de Dos y del demonio en la fraseología española y catalana” insiste en que las creencias religiosas se reflejan en la lengua de un pueblo, en su caso en el español y el catalán, y subraya:

[...] la prodigalidad con que –y en el modo en que– los hispanohablantes y los catalanohablantes se recrean utilizando la divinidad, las fuerzas diabólicas, los personajes del Antiguo y del Nuevo Testamento, la liturgia, las oraciones, los dogmas de la fe, etc., para referirse encubiertamente a algo o alguien mediante un proceso metafórico.

(Fernández Calero 1998: 162)

En el mismo artículo la autora, que creció y se formó en el ambiente católico, pone de relieve la sorprendente cantidad de los frasemas motivados por la religión, diciendo:

[...] cuando me adentré definitivamente en la selva de las locuciones, los refranes y las frases hechas, descubrí que no sólo mi suposición había sido certera, sino que desbordaba en mucho lo que yo jamás hubiera imaginado, no ya tanto en lo referente a la temática sobre la que versan, sino sobre todo por la ingente cantidad de ejemplos fraseológicos que conseguí reunir (alrededor de 1.200 locuciones y frases hechas en las dos lenguas que aquí analizo, sin necesidad de haber entrado a saco en el refranero).

(Fernández Calero 1998: 162)

Teniendo en cuenta lo dicho, hemos decidido dedicar estas páginas al estudio de la figura del diablo en los fraseologismos de la lengua bosnia croata serbia y la española. Se trata de un análisis contrastivo entre dos lenguas y dos culturas que no comparten elementos lingüísticos parecidos, pero que culturalmente no se alejan del todo, puesto que ambas culturas pertenecen a la cuenca mediterránea.

El hecho es que todas las lenguas cuentan con un vocabulario motivado por el mundo de las creencias, pero no todas cuentan con la misma cantidad de lexemas y demás estructuras motivadas por las creencias religiosas. La cantidad dependerá directamente del papel que la religión tiene o tuvo en una determinada sociedad. La influencia religiosa se notará primero en el inventario léxico de una lengua, un hecho del que Sapir afirma:

El vocabulario de un idioma es el que más claramente refleja el medio físico y social de sus hablantes. El vocabulario completo de un idioma puede ciertamente considerarse como un inventario completo de todas las ideas, intereses y ocupaciones que embarcan la atención de la comunidad.

(Sapir 1974: 21)

Siguiendo esta misma línea, otras estructuras lingüísticas, como es el caso de los fraseologismos de una lengua concreta, pueden ser motivadas, con mayor o menor intensidad, por las creencias religiosas del pueblo que usa una determinada lengua. Sin duda alguna, para las lenguas que se hablan en la península ibérica la Biblia ha sido la fuente cultural más fecunda, porque en ella se encuentran los orígenes de muchos fraseologismos. De hecho, la Biblia constituye la base del pensamiento colectivo para muchas expresiones culturales del pueblo hispano. De la misma manera, la Biblia ha motivado la creación de un número importante de los frasemas del bosnio croata serbio. De ahí que podamos hablar de los casos de equivalencia total entre los frasemas cuya motivación se encuentra en la Biblia: *Ojo por ojo y diente por diente – Oko za oko, zub za zub; Huir como el Diablo de la cruz – Bježati kao đavo od krsta/križa; El día del Juicio – Sudnji dan; Más viejo que Matusalén – Star kao Metuzelem*, etc.

El uso del vocabulario religioso en la lengua española, según autores, Iribarren (2015) o Soler-Espiauba (1990), se debe a la influencia musulmana, debido a su larga y fuerte presencia en la península ibérica. Respecto a ello, afirma la autora: “el español, con su necesidad de expresarse apoyándose en imágenes, heredada de un mundo oriental tan diferente de su contexto actual, las ha conservado tal vez con más atención que otros pueblos” (Soler-Espiauba 1990: 779).

En culturas con mayoría musulmana, incluso las que no pertenecen al mundo árabe, como es el caso de los bosniacos, suele mencionarse a Alá muy a menudo y en contextos muy variados. Esto no sorprende entre la población mayor, mientras es completamente inesperado que la población joven tenga, por ejemplo, la figura de Dios (Alá/Alah) tan presente en su lengua, incluso en los registros menos apropiados. De ahí que el bosnio cuente también con frasemas cuyo componente es Alá, citamos algunos ejemplos: *Alah će ga znati (Alá lo sabrá); Alah je pogledao (Alá la miró); Ako Alah da (Con la ayuda de Alá); Alaha mi (Lo juro con Alá)*. Creemos que esto se debe al hecho de que en las últimas décadas (que han sido muy turbulentas en la historia del país) los bosnios se han vuelto más religiosos, y no solo los practicantes sino la población en general, sin importar la confesión a la que

pertenecen. Es decir, lo mismo se refiere tanto a los musulmanes como a los católicos y los ortodoxos, que son mayorías en el país. Se trata de un fenómeno completamente opuesto a lo que pasó en España, es decir, en la sociedad española en las últimas décadas el proceso de secularización se ha reflejado en la lengua. Según Calero Fernández, se trata

[...] de un síntoma de endurecimiento de la sociedad, del deseo de alcanzar una libertad durante mucho tiempo inaccesible –en concreto los años de la dictadura de Franco– de una descristianización progresiva, cada vez más aguda, de la brutalidad y la bravuconería de una cultura cerradamente anticlerical.

(Fernández Calero 1998: 165)

En la sociedad bosnia, los últimos años se caracterizan por cambios de carácter sociológico, cultural y político en todos los ámbitos de la vida, un hecho que sin duda se ha reflejado en la lengua. De este tema, pero sin entrar en debate sobre las raíces de tales fenómenos lingüísticos, hablan dos lingüistas bosnias que en su estudio destacan que:

[...] investigando el léxico del origen oriental en los frasemas de la lengua bosnia, llegamos a la conclusión de que algunos de esos lexemas, que durante un periodo estuvieron destinados al léxico pasivo, han sido de nuevo actualizados en la lengua bosnia. Uno de los ejemplos es el lexema *šehid*, mientras el lexema *gazija* fue activo en el periodo de la guerra (1992–1995), y después ha pasado de nuevo al léxico pasivo. Excepto estos arabismos algunas palabras persas también han vivido su expansión.

(Šehović; Haverić 2017: 10)

En cuanto a los componentes religiosos, que han motivado la creación de los fraseologismos, la lengua bosnia es específica porque se trata de una lengua cuya motivación fraseológica se halla en los libros sagrados cristianos y también en el libro sagrado del islam, el *Corán*. Es obvio que el Imperio Otomano dejó una importante impronta en la cultura y, por ende, en el léxico de la lengua bosnia¹. Se podría establecer un paralelismo entre lo dicho y la opinión de algunos autores (ya citados en este trabajo) que consideran que el uso del vocabulario religioso en la lengua española se debe a la influencia musulmana debido a su larga y fuerte presencia en la península ibérica. Según Šehović y Haverić, las expresiones de origen islámico ocupan un puesto de suma importancia en

¹ Más sobre este tema en E. Spahić; *Paremia*, 22: 2013, pp. 181–186.

el léxico de la lengua bosnia. De ahí que el bosnio cuente con frasemas que contienen culturemas de la cultura islámica, tanto del ámbito espiritual como del ámbito material. Citamos a continuación algunos frasemas con componentes de origen religioso: *Smjeti staviti ruku na Kur'an; Ispratiti na ahiret; Nije mu maslo za Ramazana; Slomiti šejtanu nogu; poznavati/znati (šta) kao hafiz; Od Bajrama do Bajrama; Kao da je hodži s tabuta pobjegao; Oduljiti/razvući k(a)o hodža teraviju.*

España y Bosnia, dos países geográficamente alejados y con lenguas genéticamente diferentes, en principio parecen no tener mucho en común. Pero esta sería una observación bastante frívola porque se trata de dos países determinados por la convivencia de cristianos, judíos, musulmanes y, en el caso de Bosnia, también ortodoxos, pueblos de diferentes tradiciones e intereses. Cada uno de estos pueblos de confesiones diferentes dejaba huellas en la lengua, por lo cual la presencia de los motivos religiosos no se puede atribuir tan solo a una religión sino a todas. Estos elementos lingüísticos motivados por las religiones han perdurado a lo largo de la historia y muchos de ellos se siguen usando por el hablante actual, que frecuentemente los usa sin ser consciente de su origen religioso porque están tan arraigados en su cultura.

Algunos estudiosos (Ariza 1990: 17; Vossler 1959: 67–68) consideran que la religión puede influir en la naturaleza de un sistema lingüístico. Según Vossler (1959: 67–68), la identidad religiosa se refleja en el sistema fonético de una lengua. Como ejemplo coge el caso del serbocroata en el que “se pueden reconocer las diferentes confesiones religiosas a base de ciertas peculiaridades dialécticas”. En el caso del bosnio croata serbio estas diferencias se notan ante todo en los nombres propios, por lo cual resulta bastante fácil determinar la confesión de la que proviene el nombre de cierta persona. Los bosniacos suelen llevar nombres y apellidos de origen árabe o turco fonéticamente adaptados al bosnio. No se trata solo de nombres propios, sino también de otros lexemas que provienen de las lenguas orientales y que encontramos en diferentes campos semánticos.

El diablo como componente de los fraseologismos españoles y bosnios

En esta parte del trabajo nos interesa analizar la medida en que la figura del diablo ha motivado la creación de los frasemas españoles y bosnios para saber si la imagen del diablo ha sido acogida y adaptada de la misma manera a la mentalidad de dos pueblos genéticamente alejados. Las creencias y supersticiones que los pueblos crean a lo largo de su historia

tienen su origen en el miedo hacia lo inexplicable, la muerte y demás fenómenos naturales que provocan temores y crean prejuicios. Sin duda, tal es el caso de la figura del diablo y la forma en la que lo perciben los diferentes pueblos, en nuestro caso, el bosnio y el español.

Antes de adentrarnos en los fraseologismos de las dos lenguas, es necesario definir en qué forma la imagen diabólica se presenta en la tradición cultural europea. La figura diabólica que aparece en los frasemas europeos no es la imagen del animal (la serpiente, el perro, el macho cabrío...). Según Muchembled (2002: 27), “la marcada huella cristiana excluye al cordero, incluso al buey o al asno...”. Este demonio no es un ser maligno, no tiene rabo ni desprende malos olores. En los fraseologismos aparece el diablo tal y como lo ha definido el Concilio de Toledo, del año 477, “lo describía como un ser grande y negro que desprende un olor sulfuroso, con cuernos y garras, orejas de asno, ojos centelleantes, dientes rechinantes y dotado de un gran falo” (Muchembled 2002: 28).

En conclusión, el demonio de los frasemas es un monstruo o una bestia que no tiene rasgos antropomórficos, contrario a la figura diabólica que aparece en algunas obras literarias, por ejemplo, el *Fausto* de Goethe, razón por la que el diablo adopta nombres propios Satanás, Lucífero, Belial, Belcebú, etc. El miedo hacia el diablo se refleja en la necesidad de crear otros nombres como, por ejemplo, Viejo Cornudo, Anticristo, Ángel del mal, Ángel de las tinieblas, etc., en español, o Zloduh, Napasinik, Anticrist, en bosnio croata serbio, para evitar el uso de la palabra *diablo*, puesto que solo el mero hecho de nombrarlo puede provocar sucesos adversos.

El diablo es la metáfora del mal, el rasgo más destacado de su carácter. Él tiene poderes sobrenaturales brindados por Dios. Es demiurgo que actúa con permiso y en la manera en que Dios le permita. El diablo, como encarnación del mal, está “destinado a seducir a los vivos, en particular, a las mujeres y a los pecadores inveterados, el espíritu maligno también es una representación de los dioses paganos de los muertos” (Muchembled 2002: 29).

En los fraseologismos el diablo es símbolo de la inteligencia invencible, de astucia, es maestro en perfidia sin igual, es símbolo de hipocresía capaz de destruir el justo orden de las cosas.

Por su naturaleza es un ser que se tiene que aborrecer. En ambas culturas el diablo se menciona cuando todo va mal: *K vragu! – Irse al Diablo*. La persona que con él se compara es mala: *Revestirsele el Diablo – Davo ušao u nekoga*, y muy fea: *Ružan kao đao/vrag – Tener la belleza del diablo*.

Teniendo en cuenta todas las semejanzas que las dos culturas comparten, los frasemas motivados por la figura diabólica suelen tener el mismo significado fraseológico, pero el número de los frasemas con componente *diablo* es mucho mayor en español. Este hecho nos lleva a la conclusión de que la presencia de motivos religiosos en la lengua española se debe a las convicciones profundas y mucho más arraigadas en la cultura española que en la cultura bosnia.

Los fraseólogos españoles han dedicado mucho más trabajo a este tipo de investigaciones, mientras que en el bosnio croata serbio las investigaciones de esta índole son escasas. Uno de los pocos autores que han escrito sobre la influencia que los textos religiosos tienen en la lengua, Ivo Pranjković, en su artículo “Hrvatski jezik i biblijski stil” hace constar que:

[...] los textos judío-cristianos han marcado con fuerza no solo el léxico (tanto del origen eslavo como el prestado, sobre todo los préstamos de las lenguas clásicas) sino también las estructuras morfosintácticas de la lengua croata. Hasta ahora, los fenómenos muy importantes e interesantes, tanto para la lingüística croata como para la cultura croata en general, han sido escasamente descritos, la razón parcialmente se encuentra en el hecho de que la historia de la lengua está poco desarrollada.

(Pranjković 2006: 30)

A continuación, pasamos a la fase aplicativa en la que se comparan las unidades fraseológicas de ambos sistemas lingüísticos que dentro de su estructura incluyen el componente *diablo*. Nuestro propósito es sacar la información para precisar hasta qué punto estas dos culturas coinciden en cuanto a la percepción de un ser sobrenatural.

En lugar de hacer listas de fraseologismos de diferentes niveles de equivalencia fraseológica, hemos decidido agruparlos en grupos temáticos. Cada grupo tiene un motivo que representa un rasgo importante del diablo. Los motivos son numerosos, pero teniendo en cuenta que se trata de un trabajo contrastivo, hemos incluido solo los motivos que se dan en ambas culturas. Los ejemplos de equivalencia total aparecen asignados con la abreviación ET, y en los casos de equivalencia parcial con la abreviatura EP.

En cada grupo temático aparecen sinónimos fraseológicos, de ahí que el contexto determine cuál es el que mejor funciona en un contexto dado. Para este trabajo proponemos los siguientes grupos: el aspecto físico, el peligro; la rabia y la ausencia del sentido común; el antagonismo entre el diablo y Dios; la destrucción; el pacto entre el diablo y Dios; el caos, la maldad; la astucia y agilidad.

El aspecto físico

ružan kao đavo

tener la belleza del diablo (EP)

El peligro

tražiti đavola

tentar al diablo (EP)

*đavo umiješao sovje prste
(el diablo mete sus dedos)*

ne lezi vraže

tentar al diablo (EP)

neki vrag se kuha

(un diablo se cuece)

tražiti vraga svijećom

tentar al diablo (EP)

vrag ne spava

*el diablo no duerme y todo lo
añasca (EP)*

vrag odnio šalu

(el diablo se lleva la broma)

vući vraga za rep

(tirar la cola del diablo²)

tu je (u tome) je vrag/đavo

*ahí es el diablo / aquí hay mucho
diablo (ET)*

guárdate del diablo

*hacerse más cruces que si llevara el
diablo a la espalda*

La rabia y la ausencia del sentido común

đavo ušao u glavu

(entrar el diablo en la cabeza)

đavo ušao u nekoga

revestírsele el diablo (EP)

ušao đavo pod kožu

(meterse el diablo debajo de la piel)

*tener el diablo en el
cuerpo (EP)*

ponerse como un demonio

humor de mil diablos

² El rabo es uno de los atributos físicos del diablo que aparece con frecuencia en los frasemas de diferentes lenguas. En español encontramos varios refranes que dentro de su estructura cuentan con la imagen de la cola del diablo: *Cuando el diablo no tiene que hacer, con el rabo mata moscas; Al diablo parte, cuando el rabo va delante, etc.*, pero no coinciden en el significado fraseológico con la locución bosnia “tirar al diablo por la cola” (provocar el peligro).

estar endiablado
darse al diablo

El antagonismo entre el diablo y Dios:

bježati kao đavo od križa

*huir como el diablo de
la cruz (ET)*

bježati kao vrag od svete vodice
(huir como el diablo del agua bendita)
¡cruz diablo!

*poner una vela a San Miguel
y otra al diablo*

El pacto entre el diablo y Dios

prodati đavolu dušu

*vender el alma al
diablo (ET)*

pobratiti se s vragom
(hermandad con el diablo)
ručati/večerati s vragom
(comer /cenar con el diablo)

predati se vragu
saditi s vragom tikve

*tener pactos con el
diablo (EP)*

La destrucción

otići k vragu /otići sve do đavola
odnijeti (nešto) đavo

irse al diablo/demonio (ET)
llevarse (algo) el diablo (ET)

El caos

stvoriti vraga
(hacer el diablo) del demonio
đavo je u torbi
(el diablo está en el bolso)

el diablo se está riendo
*armarse una de todos los
diablos*

La astucia y agilidad

biti pravi đavo
đavolji sin

ser el mismo demonio (ET)
hijo del diablo (ET)

<i>đavo od čovjeka</i>	
<i>(hombre del dablo)</i>	
<i>đavola bi na ledu potkovao</i>	
<i>(el diablo es capaz de herrar al caballo sobre el hielo)</i>	
<i>iskočiti đavolu iz torbe</i>	
<i>(saltar del bolso del dablo)</i>	
<i>znati đavola na selamet istjerati</i>	
<i>(saber llevar al diablo al camino recto)</i>	
<i>znati sto đavola</i>	<i>mil diablos</i>
<i>(saber cien diablos)</i>	
<i>znati gaje đavo spava</i>	<i>saber más que el diablo (EP)</i>
<i>(saber dónde duerme el diablo)</i>	<i>saber un punto más que el diablo (EP)</i>
	<i>estudiar con el demonio</i>
	<i>hablar con el diablo</i>

Por último, destacaremos el grupo de los fraseologismos con un marcado sentido sexista. En estos frasemas, la mujer es la protagonista y es la encarnación del mal. Es una imagen diabólica de la mujer, el símbolo de pecado y astucia (destinada a seducir a los hombres y llevarlos al pecado). Ambas culturas perciben a la mujer de la misma manera y así la dibujan en sus frasemas, particularmente en las paremias. El discurso de tales refranes en las dos culturas es excesivamente androcéntrico y sexista lo que podemos observar en los siguientes ejemplos de frasemas donde la mujer se identifica con el diablo:

Žena je rođena tri dana prije đavola (La mujer nació tres días antes que el diablo)

Žena je vragu s udice pobjegla (La mujer se escapó del anzuelo del diablo)

Što vrag ne može, tu mu žena pomogne (Lo que el diablo no puede, la mujer lo ayuda)

Gdje žena gospodari tu đavo služi (Donde la mujer manda, el diablo es sirviente)

Al diablo y a la mujer nunca les falta qué hacer

Lo que puede el diablo, lo puede la mujer

Dos hijas y una madre, tres demonios para un padre

A la mujer el diablo le dio el saber

La mujer sabe un punto más que Satanás

Llorando engañó la mujer al diablo

Con este trabajo hemos intentado analizar las cruces entre los fenómenos del lenguaje y los fenómenos sociales en dos culturas geográficamente alejadas, pero con ciertos rasgos comunes. Queríamos destacar las semejanzas que las dos culturas manifiestan en sus fraseologismos motivados por la figura del diablo. Las similitudes son obvias y dicen mucho sobre dos mentalidades que pertenecen a algo que podríamos denominar culturas mediterráneas, en las que la religión tuvo y actualmente tiene un papel importante. En cuanto a las equivalencias fraseológicas, hemos visto muchos casos de equivalencia total o parcial, porque ciertos conceptos coinciden plena o parcialmente, pero también somos conscientes de que ciertos atributos del diablo no están presentes en los fraseologismos de ambas lenguas. Nuestra intención no es destacar los atributos de esta índole, sino los que son comunes para las culturas bosnia y española, porque a través de ellos se hace evidente que las culturas mediterráneas a menudo usan los mismos motivos como base para creación de sus fraseologismos.

REFERENCIAS

- Calero Fernández 1998:** Calero Fernández, M. Á. Dios y demonio en la fraseología española/catalana. // *Fraseología y fraseografía del español actual*. G. Wotjak (coord.). Frankfurt am Main, Vervuert – Madrid: *Lingüista Iberoamericana*, 1998, 155 – 193.
- Calero Fernández 2000:** Calero Fernández, M. Á. Personajes y episodios bíblicos en las locuciones y frases hechas del español y del catalán. // *Paremia*, № 9. Madrid, 2000, 50 – 61.
- Iribarren 2015:** Iribarren, J. M. *El porqué de los dichos. Sentido, origen y anécdota de dichos, modismos y frases proverbiales*. Barcelona: Ariel, 2015.
- Luque Durán 2001:** Luque Durán, J. de D. *Aspectos universales y particulares del léxico de las lenguas del mundo*. Granada: Método Ediciones, 2001.
- Matešić 1998:** Matešić J. *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1998.
- Menc, Fink Arsovski, Venturin 2014:** Menc, A., Fink Arsovski, Ž., Venturin, R. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Ljevak, 2014.
- Muchembled 2002:** Muchembled, R. *Historia del dablo Siglo XII-XX*. México: Fondo de Cultura Económica, 2002.

- Núñez García 1999:** Núñez García, L. El diablo en fraseologismos italianos y españoles: acercamiento a un análisis cultural contrastivo. // *Paremia*, Nº 8. Madrid, 1999, 365 – 369.
- Pranjković 2006:** Pranjković, I. Hrvatski jezik i biblijski stil. // *Raslojavanje jezika i književnosti, Zbornik radova 34*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2006.
- Sapir 1974:** Sapir E. El lenguaje y el medio ambiente. // *Antología de estudios de etnolingüística y sociolingüística*. P. L. Garvin; Y. Lastra (eds). México: UNAM, 1974.
- Seco, Andrés, Ramos 2005:** Seco, M., Andrés, O., Ramos, G. *Diccionario fraseológico documentado del español actual*. Madrid: Aguilar, 2005.
- Soler-Espiauba 1990:** Soler-Espiauba, D. Impacto del fenómeno religioso en el español actual. // *Actas del Congreso de la Sociedad Española de Lingüística. XX Aniversario*, vol. II. Madrid: Gredos, 1990, 769 – 786.
- Šehović, Haverić 2017:** Šehović, A., Haverić, Đ. *Leksika orijentalnog porijekla u frazemima bosanskog jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet, 2017. <<http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/>> (14.02.2020).
- Vossler 1959:** Vossler, K. El lenguaje y la religión. // *Espíritu y cultura en el lenguaje*. Madrid: Ediciones Cultura Hispánica, 1959.

EL TAXIS: UNA NUEVA APROXIMACIÓN A LOS TIEMPOS VERBALES ESPAÑOLES Y BÚLGAROS

Galina Atanasova
Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”

THE TAXIS: A NEW APPROACH TOWARDS SPANISH AND BULGARIAN VERBAL TENSES

Galina Atanasova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The aim of this article is to analyze the relation between the categories: mood, verbal tense and taxis. The perspective of this investigation is based on the characteristics of these categories. What I have attempted to do is to make visible that what we currently teach and study as Spanish and Bulgarian verbal tenses is not a pure category, but a combination between these three essential categories. The application of this new approach can be quite beneficial in the classes of Spanish as a foreign language.

Key words: morphology, verbal category taxis, verbal tenses, mood, teaching Spanish as a foreign language (SFL)

1. Introducción

En su intento de clasificar las categorías verbales, Roman Jakobson es el primero en introducir el término *taxis* en la lingüística. Luego, Coseriu alterna este nombre con el término *plano de acción*. Actualmente, esta categoría verbal se encuentra también denominada como *actualidad* (Lamíquiz). En la nueva gramática búlgara se suele utilizar el término *taxis*, mientras que en la gramática española se utilizan más los términos *plano* o *actualidad*.

La actualidad es una categoría fundamental del verbo español que se caracteriza con la relación de un evento predicativo respecto a otro evento.

Roman Jakobson ha demostrado que la base semántica de toda categoría morfológica implica determinada *relación* y utiliza cuatro

elementos básicos al clasificar las categorías verbales: un hecho de discurso (Hd), un hecho relatado (Hr), un participante en el hecho discursivo (Pd), ya sea emisor o receptor, y un participante en el hecho relatado (Pr) (Kanchev 2012: 84).

Actualmente, se puede hacer un cambio en la terminología, añadiendo datos adicionales sobre el contenido con que llenamos cada uno de estos términos.

a) el hecho de discurso (Hd) es el *acto verbal* (Av) en sí, el acto discursivo, el hecho de la enunciación, es decir, el mismo *momento de la enunciación* (Kutsarov 1993: 44);

b) el participante en este mismo hecho (Pd) es el autor del acto verbal, *el hablante* (H) o el oyente (O), el participante obligatorio en el hecho discursivo (Kanchev 2012: 84);

c) el hecho relatado (Hr) corresponde al *evento predicativo* (E) que es el proceso verbal o el resultado del proceso verbal. Bajo este concepto se entiende también el estado, el evento, un hecho relatado que también se puede sustituir por una expresión circunstancial. Esta última observación es necesaria para caracterizar la categoría de la *actualidad* que es, como ya hemos mencionado anteriormente, la relación entre dos *eventos predicativos* (Kutsarov 1993: 44);

d) el participante en el hecho relatado (Pr) se puede designar también con el término *sujeto verbal* (S). Es el que efectúa el hecho, el participante activo en el evento predicativo, el sujeto gramatical del hecho (Kutsarov 1993: 44).

Partiendo de estas características, podemos definir las categorías morfológicas del verbo español. Cada categoría queda representada como *relación* entre los cuatro elementos mencionados. Las tres categorías verbales que nos interesan para este trabajo son: el modo, el tiempo verbal y la actualidad.

2. El modo

Según los términos introducidos, podemos definir el modo verbal como la relación entre el hablante y el evento predicativo (H-E). El hablante puede tener una actitud objetiva (neutral), respecto al evento predicativo o una actitud subjetiva (no neutral). Por ejemplo:

Es obvio que tu carrera *avanza*.

Es obvio que tu carrera *no avanza*.

Tanto en la afirmación como en la negación, observamos una simple representación de los sucesos comunicados, sin otra actitud por parte del hablante. Él solo reafirma los diferentes estados del suceso (Kanchev 2012: 183).

El hablante puede decidir representar el evento como acción deseada o dudosa, es decir, puede expresar una valoración subjetiva del evento predicativo, concebido como un hecho irreal que no existe fuera del pensamiento. Por ejemplo:

Deseo (dudo, no creo) que tu carrera *avance*.

En el español actual, el modo es una categoría fundada sobre la oposición funcional entre dos miembros *Indicativo / Subjuntivo*, uno marcado y otro no marcado: *no subjuntivo (-) / subjuntivo (+)*, cuya marca funcional es lo *irreal*, presente en el gramema del modo Subjuntivo (Kanchev 2012: 184). La oposición entre los miembros es privativa, es decir, el miembro marcado posee la característica (*irreal*), mientras el miembro no marcado, no la posee. El miembro no marcado posee dos significados: significado principal (específico) y significado unitario.

El significado principal o específico del miembro no marcado de la oposición privativa expresa precisamente el valor opositivo del significado del miembro marcado. Así, en la categoría del modo, el significado del miembro marcado es *subjetividad*, y el significado unitario del miembro no marcado es *no subjetividad*, mientras el valor opositivo del miembro no marcado es *objetividad*. En la categoría del tiempo verbal el significado de la unión de los miembros marcados es *pluritemporalidad* y el significado unitario del miembro no marcado es *no pluritemporalidad*, mientras el valor opositivo del miembro no marcado es de *simultaneidad* (Kutsarov 2007: 37).

El significado unitario del miembro no marcado de la oposición privativa no nos da información sobre la existencia o ausencia de la característica positiva del miembro marcado, y bajo ciertas condiciones, puede expresar implícitamente las características del miembro marcado. La posibilidad de utilizar el miembro no marcado en su significado unitario con las funciones del miembro marcado, se llama neutralización. Por ejemplo:

*En el siglo XV los turcos invaden la Península Balcánica.
Mañana voy a Plovdiv.*

Ya hemos mencionado que la categoría del tiempo verbal tiene dos miembros marcados (oposición equipolente) que se unen bajo el significado *pluritemporalidad*, mientras el significado unitario del miembro no marcado es *no pluritemporalidad*: en el plano semántico, él muestra la ausencia de datos sobre la pluritemporalidad o simultaneidad, y en plano formal: ausencia de morfema temporal (Kutsarov 2007: 38). En los ejemplos se ve claramente que en la primera oración el Presente desempeña la función de Pasado, y en la segunda de Futuro.

Tomamos estos ejemplos como una introducción y pasamos a describir la categoría del tiempo verbal.

3. El tiempo verbal

Según los términos introducidos, podemos definir el tiempo verbal como la relación entre el evento predicativo y el acto verbal (E-Av). Esta relación tiene tres dimensiones: de simultaneidad, de anterioridad y de posterioridad, es decir, la relación (el lugar) del evento predicativo o del resultado de un evento predicativo respecto a cierto momento de orientación que puede ser presente (el momento de la enunciación) u otro momento de orientación en el pasado. Según el catedrático de lengua búlgara, Ivan Kutsarov, la categoría del tiempo verbal no contiene 9 miembros, como se suele afirmar en la mayoría de las gramáticas de la lengua búlgara, sino solo 3 gramemas, que son los llamados tiempos absolutos: Presente (hablas), Pasado (hablaste), Futuro (hablarás). El gramema del pasado expresa anterioridad del evento predicativo respecto al acto verbal. El gramema del futuro expresa posterioridad del evento predicativo respecto al acto verbal. El gramema del presente en su significado unitario demuestra la ausencia de pluritemporalidad o de simultaneidad del evento predicativo respecto al acto verbal, mientras con su valor opositivo expresa simultaneidad del evento predicativo respecto al acto verbal (Kutsarov 1993: 52). Los tres gramemas forman las siguientes oposiciones entre sí: Presente/Futuro, oposición privativa; Presente/Pasado oposición privativa; Futuro/Pasado, oposición equipolente.

Para resumir e introducir el nuevo término *taxis* o *actualidad*, podemos decir que estas relaciones entre el evento predicativo y el acto verbal surgen no solo cuando el momento de orientación es *ahora*, sino también cuando el momento de orientación pertenece al pasado. De ahí, las tres formas susodichas son formas actuales, es decir, pertenecen al plano actual.

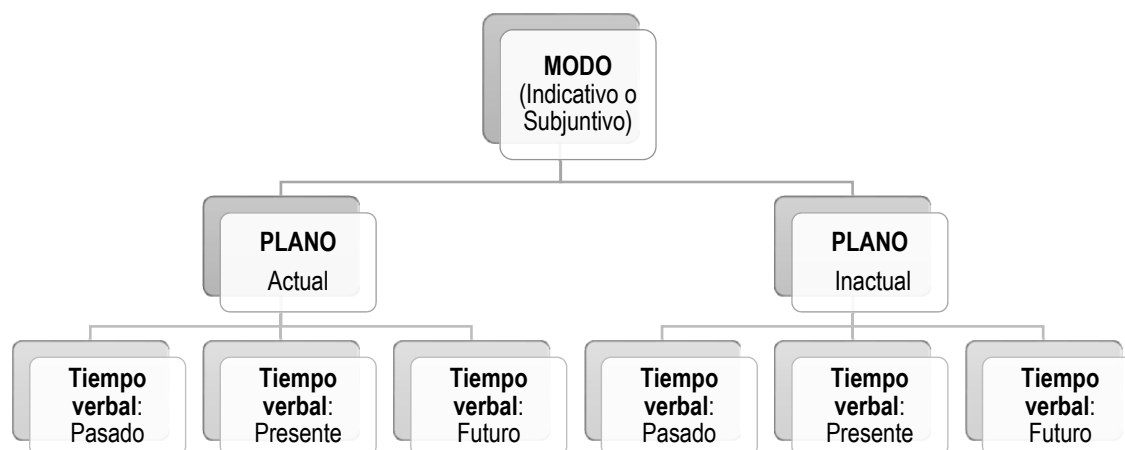
4. El taxis o la actualidad

Según los términos introducidos, podemos definir la categoría verbal de la actualidad como la relación entre un evento predicativo con otro evento, es decir, la relación entre eventos predicativos o resultados de eventos predicativos, orientados hacia el momento de orientación en el presente o en el pasado (Kutsarov 1993: 54). Por consiguiente, podemos resumir que la categoría de la actualidad tiene dos planos de orientación: uno, con centro en el presente, es decir *ahora*, y otro con centro en el pasado, es decir *entonces*. Las relaciones dentro de cada plano pueden ser de anterioridad, de posterioridad y de simultaneidad. La categoría es bimembre, con un miembro marcado y otro no marcado, y funciona por la oposición *relativo / no relativo* con valor opositivo absoluto (Kutsarov 1993: 54). Si parafraseamos la definición de Kutsarov con la terminología de Coseriu y Lamíquiz, llegaríamos a una variante formulada en términos equivalentes a los anteriores: actualidad es la categoría verbal que funciona por la distinción significativa *inactual / no inactual*, con valor opositivo actual (Kanchev 2012: 185).

El gramema del relativo o inactual (taxis dependiente según Kutsarov) expresa eventos predicativos o resultados de eventos predicativos orientados hacia el Pasado u otro marcador del momento de orientación en el pasado. El gramema del no relativo o no inactual (taxis independiente según Kutsarov) expresa en su significado unitario eventos predicativos o resultados de eventos predicativos que ausentan de datos sobre algún momento de orientación, mientras con su valor opositivo absoluto o actual expresa una orientación hacia el acto verbal.

De lo expuesto hasta ahora, podemos resumir que el hablante tiene la posibilidad de valorar un suceso como no irreal (Indicativo) o como irreal (Subjuntivo). En el ámbito de cada modo, el hablante tiene dos posibilidades más de referencia: por un lado, puede situar el evento predicativo en relación de anterioridad, posterioridad o simultaneidad con el ahora del discurso y, por otro lado, remitirlo al entonces de la narración, manteniendo las relaciones mencionadas (Kanchev 2012: 185).

En resumen, podemos hacer el siguiente esquema general que combina las tres categorías descritas, *tiempo, modo y actualidad*: Cada modo (Indicativo o Subjuntivo) se distribuye en dos planos (actual e inactual) y cada plano incluye tres tiempos verbales (presente, pasado y futuro).

Los dos centros de cada plano son los tiempos presentes. En el plano actual las formas tipo *cantas* expresan simultaneidad ente el evento predicativo y el acto verbal. En el plano inactual las formas tipo *cantabas* expresan la misma relación de simultaneidad entre el evento predicativo y el momento de orientación en el pasado. Por ejemplo:

Ahora nieva. El suceso de nevar (E), remitido al *ahora*, se desarrolla simultáneamente con el acto verbal (Av). Plano actual (E-Av).

Cuando llegué a la estación, nevaba. Entre el suceso de nevar y el acto de llegar existe la misma relación de simultaneidad. Plano inactual (E-E). El punto referencial ya fechado *Cuando llegué a la estación* lo podemos sustituir con entonces y así formamos la oración *Entonces nevaba.*

Por lo tanto, la oposición *nieva/nevaba* no es de tiempo, sino de actualidad (Kanchev 2012: 187). Las formas tipo *nevaba* se suman tradicionalmente al término Imperfecto, pero las investigaciones en el ámbito de la actualidad y de los tiempos verbales han demostrado que no se trata de un tiempo pasado, sino de un tiempo presente en el pasado. Este es el término con que el catedrático de lengua búlgara, Kutsarov, designa las formas tipo *pisheh-pisheshe*. El demuestra que, en su significado temporal unitario, las formas ausentan de datos sobre pluritemporalidad o simultaneidad del evento predicativo con el acto verbal en el pasado, mientras con su valor principal expresa simultaneidad entre el evento predicativo y otro evento referido al pasado. Según Kutsarov, estas formas se llaman Presente relativo, es decir el Presente del taxis dependiente. Dentro de la categoría verbal del taxis, estas formas se oponen a las formas tipo *pisha-pishe* que son las formas del presente no relativo. En este trabajo ya hemos demostrado que los términos *relativo/no relativo* con valor

opositivo absoluto son intercambiables con los términos *inactual/no inactual* con valor opositivo actual. Por lo consiguiente, podemos resumir que las formas tipo *nieva* son del Presente actual, mientras las formas tipo *nevaba* del Presente inactual.

Las relaciones entre las formas tipo *nevó/nevara*¹(=*había nevado*), *nevará/nevaría* y *nieve/nevase/nevara*² también se caracterizan por la oposición de actualidad/inactualidad.

Para representar con más detalles las relaciones entre las categorías modo, tiempo y actualidad, podemos hacer la siguiente tabla:

	no irreal		irreal	
	no inactual	inactual	no inactual	inactual
anterioridad	<i>hablaste</i>	<i>hablara</i> ¹	<i>hablases</i>	<i>hablaras</i> ²
simultaneidad	<i>hablas</i>	<i>hablabas</i>	<i>hables</i>	
posterioridad	<i>hablarás</i>	<i>hablarías</i>		

Hasta aquí hemos descrito y hemos hecho una sistematización detallada de las formas simples del verbo español. Actualmente, a cada forma simple del verbo español le corresponden dos formas compuestas: una que expresa anterioridad inmediata con el evento predicativo y, otra que expresa posterioridad inmediata con el mismo. Las formas compuestas de anterioridad se forman mediante el verbo haber + el participio pasado del verbo correspondiente. Las formas compuestas de posterioridad son en sí perífrasis verbales del tipo ir a + infinitivo. Los verbos auxiliares, tanto en las formas compuestas de anterioridad como en las de posterioridad, se conjugan en el tiempo de la forma simple según la cual están orientados. En algunas fuentes literarias se puede encontrar el uso de *haber de+infinitivo* con la misma función de *ir a+infinitivo*, por ejemplo: «Muchos años después, frente al pelotón de fusilamiento, el coronel Aureliano Buendía había de recordar aquella tarde remota en la que su padre lo llevó a conocer el hielo.», el inicio de la novela de G. G. Márquez *Cien años de soledad* (Kanchev 2012: 191).

¹ Pottier señala que la actual relación entre ambas formas *hablaras*¹/*hablaras*² reside en el doble valor que poseía el antiguo pluscuamperfecto simple de indicativo. Con el paso del valor irreal al ámbito del subjuntivo, se instaló la homonimia entre las dos formas, opuestas por la diferencia de modo. *Hablaras*¹ sigue funcionando con su valor originario de Indicativo, realizando la perspectiva retrospectiva del plano inactual. El homónimo *hablaras*² pertenece al mismo plano, pero de modo subjuntivo (Kanchev 2012: 194).

En el sistema del verbo español opera una categoría complementaria que es la de segunda perspectiva. En el sistema del verbo búlgaro opera el mismo tipo de categoría, pero con valor resultativo, de donde proviene su denominación *aspecto de la acción* (Kutsarov 1993: 53). Todo resultado presupone que su acción sea anterior a otra acción con la que coincide ese resultado, coincidencia que da cabida a la oposición privativa (aspecto) no resultativo/(aspecto) resultativo (Kanchev 2012: 263). En el búlgaro, *vid* es una categoría fundamental y de función interna, es decir, no relacional; en cambio, *el aspecto* románico se ha constituido como categoría complementaria de la primera perspectiva y como tal es de función externa, esto es relacional (Kanchev 2012: 215).

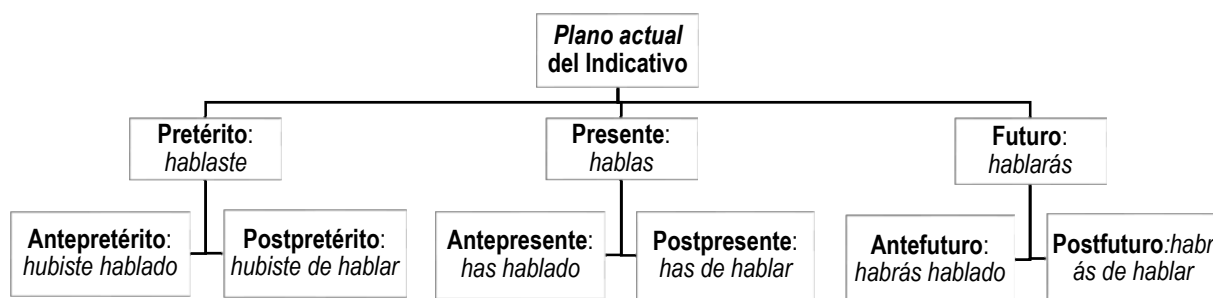
Una sistematización coherente de la terminología de las formas verbales del español actual basada en los valores semánticos y las funciones morfosintácticas, queda representada así:

Indicativo

Tiempos actuales: pretérito – presente – futuro
hablaste – hablas – hablarás

– de anterioridad: antepretérito – antepresente – antefuturo
hubiste hablado – has hablado – habrás hablado

– de posterioridad: postpretérito – postpresente – postfuturo
hubiste de cantar – has de cantar – habrás de cantar

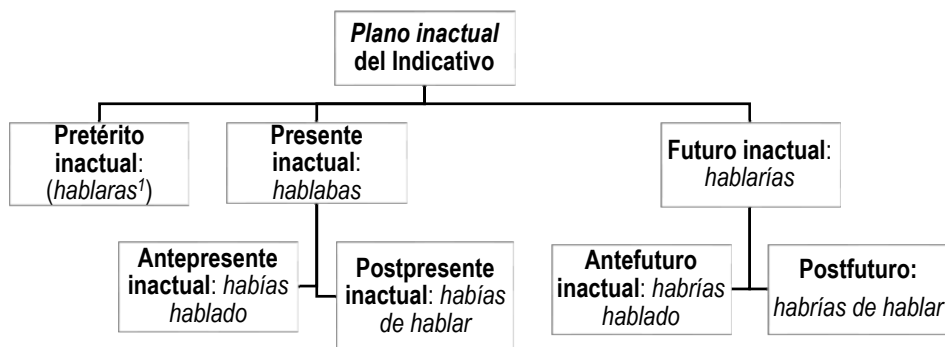

Tiempos inactuales: pretérito – presente – futuro
hablaras – hablabas – hablarías

– de anterioridad: antepretérito – antepresente – antefuturo
hubieras hablado – habías hablado – habrías hablado

– de posterioridad*: postpretérito – postpresente – postfuturo
hubieras de hablar – habías de hablar – habrías de hablar

*En el plano inactual la norma académica del español admite formas de segunda perspectiva retrospectiva y segunda perspectiva prospectiva solo para los ámbitos del presente (*hablabas*) y del futuro (*hablarías*). En el ámbito del pasado, la segunda perspectiva paralela de *hablaras* es propia de determinados estilos (Kanchev 2012: 190).

En el modo subjuntivo la norma de la segunda perspectiva dispone de formas solo para la distinción temporal entre la perspectiva retrospectiva y la perspectiva paralela: *hayas hablado/hables*, *hubieses hablado/hablares* y *hubieras cantado/cantaras*²

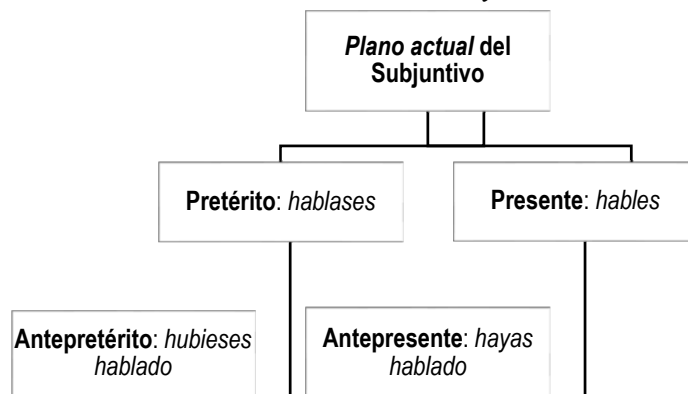
Subjuntivo

Tiempos actuales: pretérito – presente – futuro

hablares – hablas → (coexistencia de presente-futuro)

– de anterioridad: antepretérito – antepresente

hubieses hablado – hayas hablado

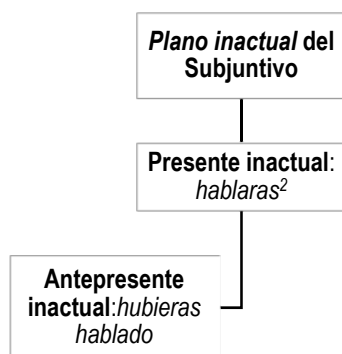

Tiempos inactuales: pretérito – presente – futuro

← *hablaras*² →

– de anterioridad: antepretérito

*hubieras*² *hablado*

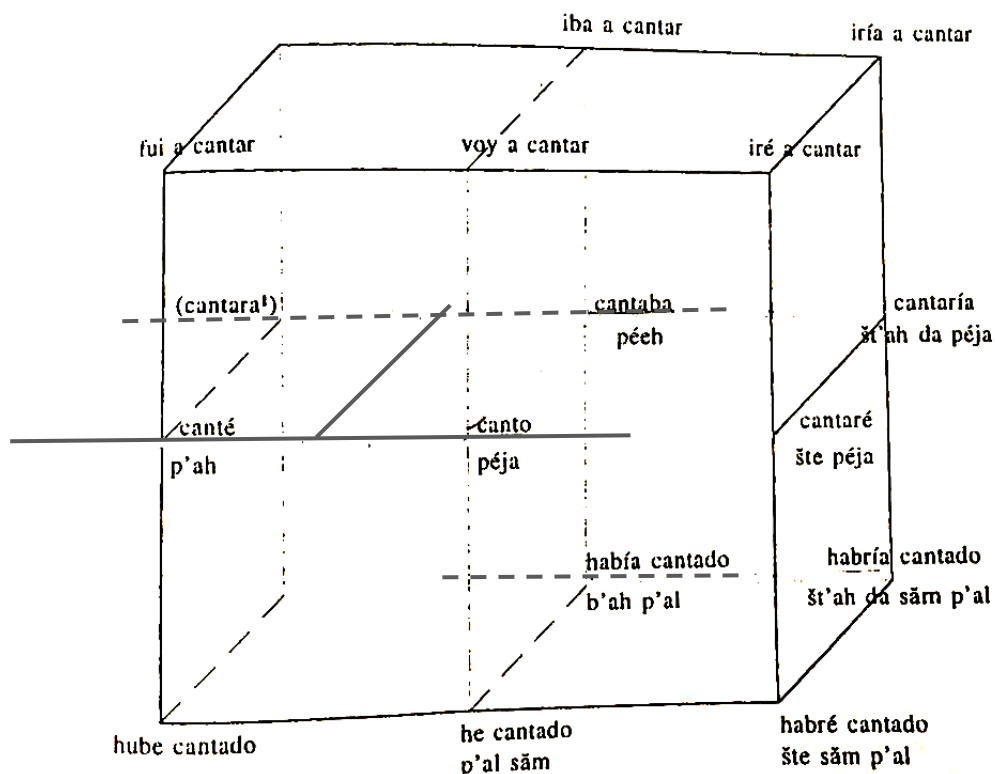

Las formas tipo *hablaras*² muestran la inexistencia de oposiciones temporales en el ámbito de la inactualidad subjuntiva, es decir, la forma tipo *hablaras*² se puede considerar como un «presente en coexistencia» en su significado unitario (Lamíquiz). Este, como cualquier otro presente, no implica *no pasado* y *no futuro* y además de valor temporal posee otras dos marcas funcionales: de *inactualidad* y de *irrealidad*, por lo tanto, las formas tipo *hablaras*² se llaman *presente inactual de subjuntivo* (Kanchev 2012: 203).

En los libros de ELE, las formas tipo *hablaras*² y *hablases* aparecen como variantes paradigmáticas del Imperfecto de Subjuntivo. Teniendo en cuenta lo expuesto hasta ahora, podemos afirmar que las formas tipo *hablaras*², por su polisemia temporal, se sitúan más en el ámbito del presente: *¡Ojalá fuera cierto!*, más hacia el futuro, *Quizás lo consiguieras con el tiempo*, o en las dos perspectivas realizadas sucesivamente, *Quisiera que fuéramos buenos amigos* (Kanchev 2012: 197). Las formas tipo *hablases* se sitúan en el ámbito del pasado, por ejemplo: *Ignoraba que tuvieses tantas oportunidades* (Kanchev 2012: 197).

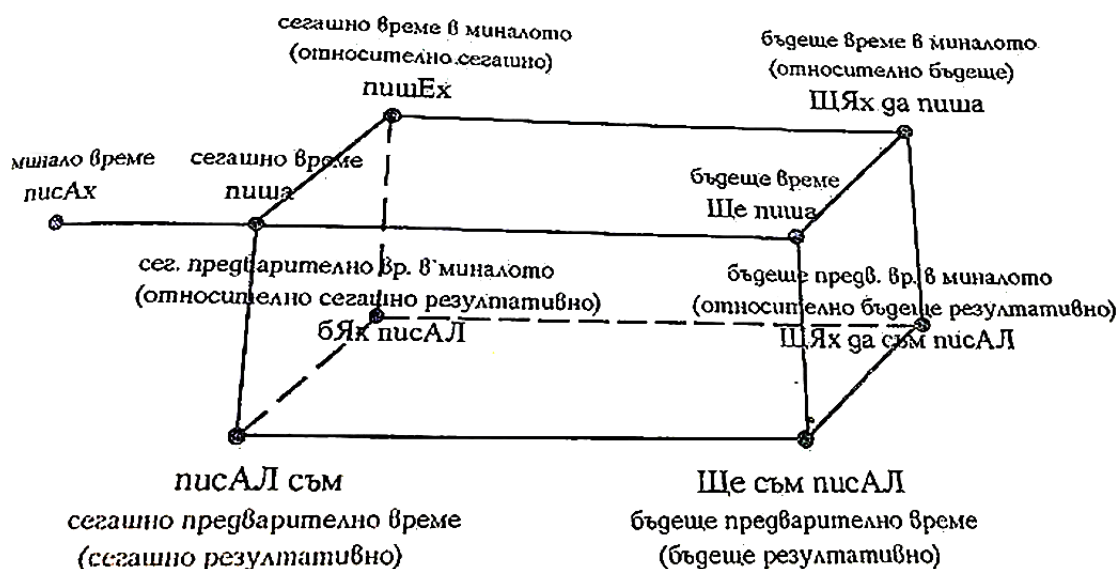
5. Resumen

El indicativo es el ámbito del verbo español más abundante en formas. Allí se ve con claridad el contraste general *modo-actualidad-tiempo verbal*. Las formas verbales del búlgaro y del español son totalmente análogas en este ámbito.

Aquí Kanchev nos ofrece un esquema tridimensional, donde las formas flexivas de la primera perspectiva y las construcciones perifrásticas de la segunda perspectiva (con valores temporales en español y resultativos, en búlgaro) contrastan y presentan sus oposiciones privativas. Así se ven las analogías y las diferencias interideomáticas: el sistema del verbo búlgaro corresponde a la parte del sistema español más frecuente y de mayor rendimiento funcional (Kanchev 2012: 265).

En 1993, Kutsarov ha hecho un esquema similar para introducir sus cambios parciales en la terminología de los tiempos verbales búlgaros; (el esquema original es de G. Gerdzhikov).

Para resumir, podemos decir que los términos tradicionales, con los que se designan los tiempos verbales del español actual y del búlgaro muestran algunas insuficiencias respecto a la realidad lingüística. En este trabajo se ha hecho el intento de sistematizar coherentemente, sobre todo, la terminología de las formas verbales del español actual, haciendo referencia también al sistema verbal búlgaro.

REFERENCIAS

- Alarcos 1994:** Alarcos, E. *Gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe, 1994.
- Andreychin 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*] София: Наука и изкуство, 1944.
- Andreychin 1976:** Андрейчин, Л. *Към морфологическата характеристика на видовата система в съвременния български език*. [Andreychin L. *Kam morfologicheskata harakteristika na vidovata sistema v savremennia balgarski ezik*] София: Наука и изкуство, 1976.
- Coseriu 1973:** Coseriu, E. *Teoría del lenguaje y lingüística general (cinco estudios)*. Madrid: Gredos, 1973.
- Coseriu 1981:** Coseriu, E. *Lecciones de lingüística general*. Madrid: Gredos, 1981.
- Coseriu 1987:** Coseriu, E. *Gramática, semántica, universales*. Madrid: Gredos, 1987.
- Kanchev 2000:** Кънчев, И. *Практическа морфология*. [Kanchev, I. *Prakticheska morfologia*] София: ИК Колибри, 2000.
- Kanchev 2012:** Kanchev, I. *Español actual: Clases de palabras y categorías*. Sofia: Ed. Universitaria “San Clemente de Ojrid”, 2012.
- Kutsarov 1993:** Куцаров, Ив. *Проблеми на българската морфология*. [Kutsarov, Iv. *Problemi na balgarskata morfologiya*.] Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1993.
- Kutsarov 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia*] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Lamíquiz 1971:** Lamíquiz, V. Los niveles de actualidad. // *Revista española de lingüística*. Madrid: Gredos, 1971, vol. 1, № 1, 89 – 96.
- Lamíquiz 1985:** Lamíquiz, V. *El contenido lingüístico (del sistema al discurso)*. Barcelona: Ed. Ariel, 1985.
- Lamíquiz 1987:** Lamíquiz, V. *Lengua española. Método y estructuras lingüísticas*. Barcelona: Ed. Ariel, 1987.

- Marcos Marín 1984:** Marcos Marín, F. *Aproximación a la gramática española*. Madrid: Cincel, 1984.
- Pashov, Nitsolova 1976:** Пашов, П., Ницолова, Р. *Помагало по българска морфология. Глагол*. [Pashov, P., Nitsolova, R. Pomagalo po balgarska morfologia. Glagol.] София: Наука и изкуство, 1976.
- Pottier 1962:** Pottier, B. *Presentación de la lingüística*. Madrid: Ed. Alcalá, 1962.
- RAE 1973:** RAE. *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*. Madrid: RAE, 1973.

ASPECTOS ESTILÍSTICOS Y SOCIOPRAGMÁTICOS DEL CONCEPTO DE PRESTIGIO ENCUBIERTO

Adriana Mitkova
Universidad de Sofía “San Clemente de Ohrid”

STYLISTIC AND SOCIOPRAGMATIC ASPECTS OF THE CONCEPT OF COVERT PRESTIGE

Adriana Mitkova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The article views the concept of prestige from a pragmatic–discursive point of view, which means its manifestations are studied on a verbal interaction level. Prominence is given to some aspects of the sociocultural context and characteristics of the communicative situation, such as domains of communication, social identity of participants in specific communicative interactions. An attempt is made to find connections between covert prestige and concepts such as social identity, stylistic variation, verbal politeness, face, affiliation and group solidarity.

Key words: covert prestige, social identity, stylistic variation, face, affiliation

1. En sociolingüística, el término *prestigio* se suele interpretar como la valoración positiva que reciben las formas lingüísticas socialmente reconocidas y aceptadas como normativas y modélicas por los miembros de una comunidad de habla y cuyo uso, generalmente, se asocia a los individuos de nivel sociocultural alto y medio alto. El prestigio está íntimamente ligado al concepto de *actitud lingüística*, que, según Moreno Fernández, es una manifestación de la actitud social de los individuos referida tanto a la lengua como al uso que de ella se hace (Moreno Fernández 1998: 179 – 180), y lo define como «un proceso de concesión de estima y respeto hacia individuos o grupos que reúnen ciertas características y que lleva a la imitación de las conductas y creencias de esos individuos o grupos» (*ibid.* 1998: 187). Una reacción social favorable

o desfavorable puede ser provocada por las variantes de una variable, por las distintas variedades lingüísticas (sociolectos, dialectos geográficos, idiolectos, variedades mixtas, etc.) o por una lengua en situación de contacto con otra u otras.

2. El concepto de *prestigio encubierto* nace y se desarrolla en el seno de la sociolingüística variacionista a partir de dos investigaciones: una, hecha por William Labov en Nueva York (1966), y otra, por Peter Trudgill en Norwich (1974a). Ambos autores llevan a cabo estudios cuantitativos sobre la covariación de rasgos fonético-fonológicos y factores sociales como la clase social, la edad y el sexo y sobre la distribución situacional de las distintas pronunciaciones, y llegan a conclusiones muy similares: el uso de las variantes estándar aumenta en función del nivel sociocultural de los hablantes y el grado de formalidad del contexto. Observan, además, que las mujeres suelen atenerse a las pronunciaciones normativas y prestigiosas más que los hombres de su misma clase social.

Apoyándose en los datos de un test de autoevaluación en el que los informantes tienen que valorar en qué medida utilizan formas lingüísticas prestigiosas, Trudgill (1972) nota en las mujeres la tendencia a sobrestimar su uso de variantes estándar, mientras que los hombres declaran utilizarlas menos de lo que realmente hacen. En su intento de explicar este fenómeno, el investigador sugiere la existencia de un tipo especial de prestigio, un *prestigio encubierto* (*covertprestige*) que, a diferencia del *prestigio abierto* (*overtprestige*), propio de la variedad estándar abiertamente reconocida como correcta por toda la comunidad de habla, se refiere a los valores ocultos que se asocian a usos lingüísticos que no se ajustan a la norma, o que pertenecen a una variedad no estándar (1972: 183).

De esta manera se demuestra que el prestigio lingüístico no siempre está determinado por la corrección y la evaluación positiva por parte de toda la comunidad de habla. Existen también variantes y variedades lingüísticas que, si bien se apartan de la norma establecida y socialmente aceptada, se relacionan con la identidad de determinado grupo social, tienen valor positivo solo entre sus miembros y son consideradas por sus hablantes como más apropiadas que las variedades estándares para expresar solidaridad grupal. Se ha convertido en un ejemplo clásico el fenómeno ya observado por Trudgill: por lo general, las mujeres son más sensibles al prestigio abierto, mientras que los hombres, en cambio, resultan ser más propensos al prestigio encubierto (o prestigio de grupo) y generalmente utilizan más las formas vernáculas, ya que, para ellos, estas tienen ciertas connotaciones de masculinidad y rudeza por estar relacionadas con el habla de la clase obrera.

3. El funcionamiento del prestigio encubierto se suele asociar a las nociones de incorrección y violación de la norma lingüística y, en efecto, así lo comprueban la multitud de usos no estándar, vernáculos y relacionados con el nivel sociocultural bajo de los hablantes. Basta con citar como ejemplos algunos dialectos geográficos, las variedades lingüísticas propias de grupos étnicos minoritarios (p. ej. el *blackenglish*), las hablas rurales, algunas variedades habladas por inmigrantes del extranjero (p. ej. las de los hispanos en los Estados Unidos), las variedades mixtas como el spanglish y el portuñol, etc. Aquí caben también los llamados por Halliday *antilinguajes* o formas no estandarizadas propias de las *antisociedades* (véase Halliday 1979: 215 – 238). Se trata de códigos verbales manejados por distintos grupos marginales en la comunicación endogrupal: el argot del hampa, la jerga carcelaria o del mundo de la droga, los insultos rituales (*ritual insults*) (Labov 1972), las variedades relacionadas con distintas subculturas juveniles o tribus urbanas (raperos, metaleros, etc.), las jergas de algunos barrios, etc. Pero hay que ampliar el campo de actuación del prestigio encubierto con variantes y variedades lingüísticas cuya estigmatización no se debe a desviaciones de la norma lingüística y comunicativa, sino que es más bien resultado de actitudes sociolingüísticas negativas y de estereotipos sociales. Este podría ser el caso de algunas lenguas minoritarias o autóctonas que son variedades de valor simbólico y afectivo y que gozan de actitud positiva entre sus hablantes.

4. La idea de que la pertenencia de los individuos a ciertos grupos sociales condiciona y marca para siempre su comportamiento lingüístico no se corresponde con la realidad. Por un lado, porque la sociedad no se divide en grupos cerrados, discretos y homogéneos, y, por otro, porque el habla de los individuos no es invariable, sino que se modifica y se adapta a las situaciones comunicativas. Por lo tanto, para ampliar y enriquecer la perspectiva de abordaje del prestigio encubierto hay que proceder a su contextualización, lo que supone no solo adscribirlo a categorías y grupos sociales, sino también situarlo en un contexto interaccional e interpersonal.

5. En Labov y Trudgill encontramos un primer intento de relacionar los usos prestigiosos y los vernáculos con el tipo de situación social. En el paradigma variacionista, la variación estilística (diafásica) se interpreta como la disminución de la frecuencia de variantes no estándar o de menor prestigio a medida que aumenta el grado de formalidad de la situación comunicativa y el grado de atención prestado al discurso. El continuo formalidad-informalidad es paralelo al de estándar-vernáculo: según se descende por este continuo el hablante usa variantes más informales o vernáculos y viceversa (Trudgill 1974b, *cit. en* Serrano 2011: 102). Sin

embargo, como señalan Cutillas-Espinosa y Hernández-Campoy, los hablantes no siguen fielmente este patrón estilístico de manera automática, sino como “iniciativa estratégica deliberada para la creación y proyección de una identidad e imagen propias a nivel interpersonal” (2018: 16). La conceptualización variacionista tradicional del cambio de estilo como una respuesta a hechos externos no puede dar cuenta de todas las elecciones estilísticas. En estudios más recientes, la variación diafásica se concibe como creativa y estratégica, y como muy importante para proyectar y crear una identidad y para contribuir a la realización de las intenciones del hablante en situaciones concretas. Un ejemplo de cómo el estilo de habla no siempre se ajusta al modelo según la formalidad y la pertenencia a determinados grupos sociales, puede ser el citado por Hernández-Campoy y Cutillas-Espinosa, quienes al analizar el comportamiento verbal de una expresidenta de la Comunidad Autónoma de Murcia detectan un marcado uso de rasgos del habla vernácula, variedad fuertemente estigmatizada pero objeto de prestigio encubierto. Este hecho demuestra que el cambio en el estilo no es una reacción a la formalidad de la situación ni se puede atribuir al nivel sociocultural y el sexo de la hablante. Más bien, ella estratégicamente modifica su habla para destacar su identidad murciana y sus ideales políticos (Hernández-Campoy, Cutillas-Espinosa 2010).

6. Para determinar la naturaleza y caracterizar el funcionamiento de prestigio encubierto creemos necesario tener en cuenta dos criterios: *la aceptabilidad* y *la adecuación* (estilística y pragmática).

6.1. La aceptabilidad de un fenómeno lingüístico socialmente desprestigiado significa su reconocimiento como apropiado para la comunicación dentro de un determinado grupo. Las distintas variantes y variables que son objeto de prestigio encubierto, por su connotación simbólica, funcionan como código lingüístico intragrupal. Es más, hay usos estigmatizados que son los únicos que resultan aceptados en el seno de ciertos grupos de hablantes. Por ejemplo, la gran mayoría de los autores que han escrito sobre la variación generacional coinciden en subrayar el carácter muchas veces antinormativo del discurso propio de los adolescentes y los jóvenes (especialmente hombres) y explican el fenómeno con el deseo de autoidentificación a través de la lengua. La búsqueda de originalidad y el espíritu rebelde, que los motivan a intentar distinguirse y oponerse al mundo de los adultos, los hacen más proclives a las normas del prestigio encubierto. Entre ellos, es frecuente la conversación en la que abundan palabras y expresiones que, si para los ajenos al grupo serían descorteses u ofensivas, se interpretan por los

miembros del grupo como marcas de camaradería y cercanía y fortalecen los vínculos de la solidaridad¹.

6.2. Para medir la adecuación estilística del funcionamiento del prestigio encubierto resultan de especial relevancia los tres parámetros contextuales que, según la teoría de Halliday (1979), determinan el registro del discurso: 1) el campo, en el sentido del ámbito de actividad social en el que se desarrolla la interacción comunicativa y la temática tratada; 2) el tenor, o el factor relacionado con el tipo de interlocutor con el que se establece la comunicación y las relaciones de poder o solidaridad y de distancia o proximidad social entre los interlocutores; 3) el modo, o sea, el canal de la comunicación (oral, escrito y algunos mixtos). Como es lógico, un comportamiento socialmente desprestigiado sería adecuado en las esferas privadas (informales), donde la temática no es especializada, la comunicación es más relajada, de tipo personal, no existe necesidad de mantener distancia social y el control sobre el comportamiento es menos rígido. Es una norma que el prestigio encubierto actúe en el tipo de situaciones que A. Briz denomina “de inmediatez comunicativa” y que presentan los rasgos *relación de igualdad social y funcional entre los interlocutores, relación vivencial de proximidad, cotidianidad temática, fin interpersonal, marco cotidiano* (Briz 2012: 34). En otro tipo de circunstancias, el habla normativa podría resultar inadecuada e incluso imponer distancia entre los interlocutores. Y, en lo que al modo se refiere, los usos de la lengua que son objeto de prestigio encubierto suelen darse en el discurso oral por ser este más espontáneo, menos elaborado y típico de la comunicación de tipo interpersonal.

En opinión de Gumperz y Cook-Gumperz, las identidades se transmiten por medio de actos comunicativos y entonces los estilos de habla se pueden interpretar como representaciones de estas identidades (Gumperz, Cook-Gumperz 2007: 478). La identidad nace a partir de su uso interactivo, es decir, el hablante realiza selecciones lingüísticas de acuerdo con su intención de identificarse socialmente con un grupo. La variación no es solamente función de la pertenencia a categorías sociales, sino también de la tendencia de los hablantes a mostrar una identidad social ante otros hablantes (*véanse* Eckert 2000, Serrano 2011: 114 – 118).

Si el participante en una interacción cambia conscientemente su estilo hacia el uso de una variante o variedad vernácula, esto podría

¹ K. Zimmermann señala que entre ciertas personas y en ciertos contextos los insultos, las palabras groseras y descorteses no tienen función ofensiva y agresiva, sino más bien la de mostrar cercanía y familiaridad, y los denomina *actos anticorteses* (Zimmermann 2005).

deberse a su deseo de reducir la distancia y adquirir la aprobación del interlocutor. Según los postulados de la *Teoría de la Acomodación Comunicativa*, desarrollada inicialmente en la psicología social (Giles, Powesland 1975), los participantes en los actos comunicativos regulan la distancia social modificando las pautas de su comportamiento lingüístico de acuerdo con la identidad del interlocutor. Para lo cual despliegan dos tipos de estrategias: la *convergencia*, a través de la cual los individuos adaptan su habla a la de su interlocutor, y la *divergencia*, en la que los individuos cambian su comportamiento comunicativo para adoptar un comportamiento distinto al de su interlocutor. Entonces, se puede concluir que la convergencia en un estilo común que supone usos no normativos o estigmatizados refleja la necesidad (a menudo inconsciente) que tiene el hablante de señalar su adhesión a un grupo social determinado².

6.3. La adecuación pragmática del funcionamiento del prestigio encubierto está relacionada con las intenciones comunicativas que motivan la preferencia por el uso de variantes y variedades marcadas desde el punto de vista sociolingüístico como poco prestigiosas o no prestigiosas. El hecho de que el prestigio se asocie a la búsqueda de identificación grupal, permite establecer una relación entre sus manifestaciones y las nociones pragmáticas de *cortesía verbal estratégica* e *imagen social*. Reformulando el modelo de la cortesía verbal de Brown y Levinson (1987), D. Bravo propone la sustitución de los conceptos de *imagen positiva* e *imagen negativa* por los de *imagen de afiliación* e *imagen de autonomía*. La *afiliación* abarca aquellos comportamientos que le permiten a la persona identificarse con el grupo, es decir, verse y ser visto por la gente como alguien que forma parte del grupo. La *autonomía* alude al deseo del individuo de verse y ser visto por los demás como un individuo con contorno propio dentro del grupo. Bravo introduce también el concepto de *imagen del grupo*, como por ejemplo la de la familia, de la empresa, del país, de las mujeres, etc. (Bravo 1999, 2001, 2003).

Para C. Fuentes Rodríguez, la identidad, a diferencia de la imagen social, es un rasgo personal, estable, indisociable del individuo y se

² En un artículo dedicado a la identidad lingüística, Blas Arroyo, hablando del carácter cambiante de las identidades, comenta su propia experiencia de hablante que adapta su comportamiento comunicativo a las circunstancias en las que se desenvuelve. Dice que, aun siendo usuario habitual del español estándar, retoma el dialecto vernáculo norteño cuando periódicamente regresa a la localidad navarra donde nació. Acude al empleo de rasgos dialectales que le sirven para “la acomodación lingüística ante unos interlocutores poco habituados a los refinamientos de la norma” (Blas Arroyo 2009: 141).

conserva incluso cuando no se esté comunicando. Hay una parte de la identidad constante (rasgos de sexo, origen geográfico, religión, etc.), y otra, variable, que depende del encuentro social y del rol, o sea de la función interpersonal. Mientras que la imagen es un concepto interactivo: surge en la interacción discursiva, varía según el tipo de relación, no va ligada a los rasgos que tiene el individuo fuera de la interacción y regula las relaciones (Fuentes Rodríguez 2015, 2016). En palabras de Bravo, “el hablante está presentando una imagen de sí mismo a su interlocutor o auditorio en un escenario de habla. Esta presentación es única, temporal, interaccional y está circunstancialmente acotada” (Bravo 2003: 101).

Cuando en situaciones comunicativas e interacciones concretas la identificación con determinado grupo resulta relevante para el hablante, este elegirá como más adecuada para sus propósitos la estrategia afiliativa. Entonces, uno de los posibles mecanismos que le permitan proyectar una imagen afiliativa, será poner en funcionamiento el código verbal que comparte con el grupo con el que desee identificarse. A veces, este código encierra los “valores ocultos”, de los que hablaba Trudgill, y se asocia a formas y fenómenos que gozan de una actitud positiva y son aceptados como prestigiosos entre los miembros del grupo. Las manifestaciones del prestigio encubierto sirven, por un lado, para desplegar la estrategia afiliativa con el objeto de afianzar las relaciones de solidaridad grupal y, al mismo tiempo, son un mecanismo de la estrategia de autonomía de grupo, ya que se recurre a variantes y variedades valoradas negativamente por la comunidad de habla, o sea, por los ajenos al grupo. Según Bravo, en este caso el comportamiento se orienta a la afiliación interna (dirigida hacia el propio grupo) y la desafiliación externa (dirigida al grupo ajeno) (Bravo 2004: 31).

7. En esta breve exposición hemos intentado hacer una aproximación al concepto de prestigio encubierto poniendo el énfasis en sus aspectos menos estudiados hasta el momento: el estilístico y el discursivo-pragmático. Partiendo del tratamiento del prestigio encubierto desde la perspectiva de la sociolingüística laboviana como un fenómeno relacionado con la estratificación social, especialmente con las variables sexo, edad y estatus sociocultural, hemos procedido a la observación de su funcionamiento en el contexto situacional, donde se puede producir un cambio de estilo en sentido convergente que refleje la necesidad que tiene el hablante de señalar su adhesión al grupo al que pertenece el interlocutor y ganarse de esta manera su aprobación y su simpatía. La identidad grupal compartida, la solidaridad, la proximidad y la confianza entre los interlocutores favorecen que los miembros de algunos grupos sociales desplieguen las estrategias de cortesía convencionalizadas y aceptadas

como tales para la comunicación intragrupal. Mediante el empleo de un estilo de habla propio, intentan apartarse de la norma y lograr así un cierto grado de autonomía respecto al resto de la comunidad con el objeto de que esto les permita mantener y reforzar una imagen positiva de ellos mismos, al menos dentro de su grupo. Si en determinadas circunstancias el recurso a una variante o variedad lingüística no estándar remite a una valoración positiva por parte del oyente (u oyentes) y a un sentimiento de solidaridad de grupo, entonces esta sería una opción discursiva del hablante para verbalizar la estrategia de cortesía destinada a satisfacer su deseo y necesidad de presentar una imagen afiliativa.

REFERENCIAS

- Blas Arroyo 2009:** Blas Arroyo, J. L. Manifestaciones de la identidad lingüística en el mundo hispánico. // *Identidades sociales e identidades lingüísticas*. J. J. de Bustos Tovar y S. Iglesias Recuero (coords.). Madrid: Editorial Complutense, 2009, 119 – 157.
- Bravo 1999:** Bravo, D. ¿Imagen “positiva” vs. imagen “negativa”? Pragmática sociocultural y componentes de face. // *Oralia: Análisis del discurso oral*, vol. 2, 1999, 155 – 184.
- Bravo 2001:** Bravo, D. Sobre la cortesía lingüística, estratégica y conversacional en español. // *Oralia: Análisis del discurso oral*, vol. 4, 2001, 299 – 314.
- Bravo 2003:** Bravo, D. Actividades de cortesía, imagen social y contextos socioculturales: una introducción. // *Actas del Primer Coloquio del Programa EDICE*. Estocolmo: Universidad de Estocolmo, 2003, 98 – 108 <www.primercoloquio.edice.org> (22.12.2019)
- Bravo 2004:** Bravo, D. Tensión entre universalidad y relatividad en las teorías de la cortesía. // *Pragmática sociocultural. Estudios sobre el discurso de cortesía en español*. D. Bravo y A. Briz (eds.). Barcelona: Ariel, 2004, 15–37.
- Briz 2012:** Briz, A. La (no)atenuación y la (des)cortesía, lo lingüístico y lo social: ¿son pareja? // *Miradas multidisciplinares a los fenómenos de cortesía y descortesía en el mundo hispánico*, Julio Escamilla Morales y Grandfield Henry Vega (eds.). Barranquilla-Estocolmo: Universidad del Atlántico-Universidad de Estocolmo; CADIS – Programa EDICE, 2012, 33 – 75.
- Brown, Levinson 1987:** Brown, P., Levinson, S. *Politeness. Some Universals of Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

- Cutillas Espinosa, Hernández Campoy 2018:** Cutillas Espinosa, J. A., Hernández Campoy, J. M. Modelos sociolingüísticos de variación estilística. // *Tonos digital: Revista de estudios filológicos*, Nº 35, 2018.
- Eckert 2000:** Eckert, P. *Linguistic variation as social practice*. Oxford: Blackwell, 2000.
- Fuentes Rodríguez 2015:** Fuentes Rodríguez, C. La construcción de la identidad grupal en el discurso ideológico. // *Stampa e regimi: studi su Legioni e Falangi/Legiones y Falanges, una Rivista d'Italia e di Spagna*, coord. por Ch. Sinatra, 2015, 225 – 252.
- Fuentes Rodríguez 2016:** Fuentes Rodríguez, C. (Des)cortesía, imagen social e identidad como categorías sociopragmáticas en el discurso público. // *Roles situacionales, interculturalidad y multiculturalidad en encuentros en español*. Buenos Aires: Dunken. 2016, vol. 4, 165 – 192.
- Giles, Powesland 1975:** Giles, H., Powesland, P. F. *Speech style and social evaluation*. New York: Academic Press, 1975.
- Gumperz, Cook-Gumperz 2007:** Gumperz, J. J., Cook-Gumperz, J. A postscript: style and identity in interactional sociolinguistics. // *Style and social identities*. (ed. by Peter Auer). Berlin: Mouton de Gruyter, 2007, 477 – 502.
- Halliday 1979:** Halliday, M. A. K. *El lenguaje como semiótica social: la interpretación social del lenguaje y del significado*. México: Fondo de Cultura Económica, 1979.
- Hernández-Campoy, Cutillas-Espinosa 2010:** Hernández Campoy, J. M., Cutillas Espinosa, J. A. Speaker design practices in political discourse: A case study. // *Language & Communication* 30(4), 2010, 297 – 309.
- Labov 1966:** Labov, W. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington D. C.: Georgetown University Press, 1966.
- Labov 1972:** Labov, W. Rules for Ritual Insults. // *Studies in Social Interaction*. D. Sudnow, Ed. New York: Free Press, 1972, 120 – 169.
- Moreno Fernández 1998:** Moreno Fernández, F. *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*. Barcelona: Ariel, 1998.
- Serrano 2011:** Serrano, M^a. J. *Sociolingüística*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 2011.
- Trudgill 1972:** Trudgill, P. Sex, Covert Prestige and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich. // *Language in Society* 1, 1972, 179 – 195.
- Trudgill 1974a:** Trudgill, P. *The social differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press, 1974.
- Trudgill 1974b:** Trudgill, P. *Sociolinguistics: an introduction to language and society*. London: Penguin, 1974.

Zimmermann 2005: Zimmermann, K. Construcción de la identidad y anticortesía verbal. // *Estudios de la (des)cortesía en español. Categorías conceptuales y aplicaciones a corpora orales y escritos*. Estocolmo-Buenos Aires: Dunken, 2005, 245 – 271.

ESTUDIO COMPARATIVO Y CONTRASTIVO ESPAÑOL-BÚLGARO DE ANUNCIOS PUBLICITARIOS¹

Véselka Nénkova
Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”

Ana Isabel Díaz García
*Centro de Recursos de la Consejería de Educación de la Embajada de
España en Portugal*

COMPARATIVE AND CONTRASTIVE STUDY ON SPANISH AND BULGARIAN ADVERTISING

Véselka Nénkova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Ana Isabel Díaz García
Education Office – Embassy of Spain in Portugal

The aim of our work is to offer a comparative and contrastive analysis between Spanish and Bulgarian publicity based on a series of advertisements. Given that advertising texts are informative but also persuasive, the strength of advertising relies not only on the image but also on word selection. We intend to study the linguistic and extra-linguistic resources as well as the techniques which are commonly used by advertising specialists in order to influence the public's mind visible. This article also intends to check out which are the argumentative differences between publicists from Spain and Bulgaria, in addition to provide an analysis on their use of advertising mechanisms in order to persuade the consumer.

Key words: advertising language, persuasion, comparative and contrastive analysis

¹ Parte de este trabajo fue presentada en *VI Congreso Internacional liLETRAd 2019*, celebrado en la Universidad de Almería del 3 al 5 de julio de 2019.

En el presente trabajo pretendemos analizar las principales características de los anuncios en la prensa española y búlgara. A través de anuncios publicados en la prensa escrita (periódicos y revistas) en los últimos dos años (2018 y 2019) en España y en Bulgaria analizaremos cuáles son los recursos lingüísticos y extralingüísticos que utilizan los profesionales en el terreno de la publicidad para ponderar la calidad del producto y convencer al consumidor de que lo compre, ya que, como sabemos, la finalidad de la publicidad es perlocutiva, es decir, a través de ella una determinada marca trata de convencer al consumidor de que adquiera el producto que se le ofrece. Por eso encontramos muy acertada la observación de Ferraz Martínez (1993: 11) quien subraya que “en la publicidad contemporánea tiene más peso lo persuasivo que lo informativo, la sugestión emocional que el raciocinio”. Por otra parte, Grijelmo (2007: 113) nos recuerda un aforismo del sector, según el cual “la publicidad no vende productos, sino que compra clientes” y acertadamente advierte el autor que, en realidad, lo que se compra son palabras, no productos.

En la publicidad no se busca la verdad sino que a través de las palabras se persigue un efecto. Por lo tanto, el objetivo de la publicidad se encuentra en el nivel perlocutivo, no en el ilocutivo: cuanto más enmascarado quede el nivel ilocutivo, mejor y más efectivo resultará el mensaje (Díaz García 2019: 31).

En el lenguaje de la publicidad, debido a la tendencia a la economía y la rentabilidad lingüística, se aspira a la brevedad y se recurre a las oraciones simples (López Eire 2003: 42; Ненкова 2016: 392 – 393).

El texto del anuncio debe ser atractivo y eso depende, en gran medida, de su originalidad (Кафтанджиев 1994: 32). Los profesionales del sector saben enlazar hábilmente la imagen y las palabras para seducir y atrapar al cliente.

En los textos publicitarios aparecen tópicos que se utilizan como argumentos: “la mejor calidad”, “resultados inmediatos”, “innovador”, “la última tendencia”, “el exclusivo”, “natural”, “líder”, etc. Por ejemplo, *Tan natural como tu piel. Skinlove*, y en búlgaro: *Открийте тайната на естествената жизненост. LYSI. Световен лидер в производството на чисто, ирландско рибено масло. Защитете мозъка, сърцето и зрението си* (tr. Descubra el secreto de la vitalidad natural. LYSI. Líder mundial en la producción de aceite puro de pescado irlandés. Proteja su cerebro, corazón y vista).

La publicidad recurre a instrumentos apelativos, por eso en ella abundan los verbos conjugados en su forma imperativa: *Haz lo que te apetezca, tengas o no la regla. Tampax; Juega fuerte. Muestra tu mejor cara. Nivea for MEN; Despierta el poder de la reparación nocturna de la piel. Estée Lauder Advanced Night Repair; Piensa. Luego compra. Adolfo Domínguez*, y en búlgaro: *Търсете в оптика. Chopard* (tr. Busquen en las ópticas. Chopard); *Грабни вниманието с Jaguar 4x4* (tr. Atrapa la atención con Jaguar 4x4); *Започнете промяната отвътре! Фемимодел Детокс* (tr. Empiece el cambio desde dentro. Femimodel Detox), *Върнете си младостта с LiveLon'+* (tr. Devuelva su juventud con LiveLon'+), etc. En este tipo de anuncios predomina la función apelativa, no la informativa, ya que el objetivo del anuncio es el de convencer al destinatario del mensaje de la calidad del producto. Eso se consigue a través del abundante empleo de imperativos.

En los anuncios está presente también la apelación implícita que se caracteriza por la ausencia del verbo y la presencia de sustantivos abstractos y adjetivos que captan la atención del destinatario aún más que las órdenes explícitas, por ejemplo, *Aceite de belleza natural. Nuxe. Huile Prodigueuse*, y en búlgaro: *ПроСтамакс. Максимална грижа за простатата* (tr. ProStamax. Cuidado máximo para la próstata).

Las oraciones exclamativas añaden al anuncio expresividad y entusiasmo. La exclamación enfatiza las características del producto, por ejemplo, *3, 2, 1... ¡Preparados para el verano! Pablosky*, y en búlgaro: *За силен имунитет през грипния период! Подкрепа за сърцето, мозъка и зрението! Витамини А-Я* (tr. ¡Para una inmunidad fuerte durante el período de gripe! Refuerzo para el corazón, el cerebro y la vista! Vitaminas A-Z).

Las oraciones interrogativas como si tratasen de establecer contacto directo con el receptor y hacerlo sentirse partícipe de la decisión: *¿Y si un tratamiento antiedad mejorase la percepción de una misma? Nuxe. Nuxuriance Gold; ¿Y si me decido por las flores? Cortefiel*.

A veces aparecen también en un mismo anuncio oraciones interrogativas y exclamativas: *¿Venas mal? ¿Molestias mil? Venosmil ¡Menos mal!* El anuncio empieza con dos preguntas lanzadas al receptor para captar su atención y luego se propone la rápida solución, avalada por la exclamación de alivio: ¡menos mal que existe este medicamento!

A menudo se utilizan adjetivos que dan la idea de la singularidad del producto: *Eres única entre miles. Lancôme Absolue; Dermocosmética avanzada. Lierac*, y en búlgaro: *Нов продукт за нокти от серията 911 –*

Ногтимицин крем (tr. Nuevo producto para uñas de la serie 911: Nogtimitsin® crema); *За идеална фигура и самочувствие. GREEN LINE* (tr. Para una figura ideal y para la autoestima. GREEN LINE); *Хидратант за перфектен тен. Avène. Hydrance optimale* (tr. Hidratante para una tez perfecta. Avène. Hydrance optimale).

Otro tópico, del que a menudo se echa mano en la publicidad, es la aparición de un personaje famoso que alabe o simplemente muestre el producto. Cuando el anuncio es emitido por una persona célebre, el mensaje adquiere un gran valor de sugestión inconsciente. El principal motivo consiste en que estas personas evocan confianza, sinceridad y objetividad y el lector tiende a identificarse con los modelos a los que aspira; por lo tanto, adquiriendo los mismos productos que ellos, conseguirá parecerseles.

En el anuncio de Nivea, tanto en español como en búlgaro, se utilizan los mismos colores –el azul², característico de la marca, y el blanco, símbolo de limpieza y pureza–. Además, la imagen que se utiliza de la actriz Monica Bellucci es la misma, modificada a través del “efecto espejo” –lo que ayuda a economizar costes de publicitación y *merchandising*– que obliga a una diferente distribución de la información y los productos promocionados.

En la versión del anuncio en español, la misma Monica Bellucci asegura que “La juventud ya está en tu piel”, mientras que en el mismo anuncio en búlgaro la actriz subraya que „Младостта е в моята кожа“ (tr. La juventud está en mi piel). El mensaje en español suena como si estuviera dirigido a una persona concreta y cercana –la destinataria del anuncio– porque se utiliza el pronombre posesivo *tu*. En búlgaro, el pronombre posesivo es *mi*, es decir, la actriz parece joven, ya que utiliza ésta y no otra crema y con ella pretende identificarse la posible clienta al adquirir el mismo producto. Resulta llamativo que en el anuncio español se utilice el adverbio temporal “ya”; esto podría deberse a la necesidad de rebajar la agresividad implícita en el uso de la segunda persona del singular, puesto que a través de este “ya” se da a entender que la persona a la que se dirige el producto “ya” tiene una piel joven y que el producto serviría únicamente para conservar esa juventud que la consumidora ya posee.

² Según un artículo web publicado en Arte Dinámico, “el azul hoy en día es uno de los mejores colores para la promoción ya que influye la lealtad, la confianza, la sabiduría, la inteligencia y la verdad”. (https://www.artedinamico.net/sitio/-contenidos_mo2.php?it=6275).

Bajo sendas afirmaciones aparece la firma de Monica Bellucci, lo que quiere decir que ella misma ha accedido a ceder su imagen y su nombre a la marca y que, por extensión, ha probado la crema promocionada ya que, además, la utilización de las comillas nos hace pensar que esas son las palabras con las que la actriz identifica el producto. De esta forma, la potencial consumidora estará convencida de que la crema Nivea es lo suficientemente buena si esta actriz la utiliza y, por lo tanto, se encontrará más dispuesta a adquirirla.

Cabe destacar que en este anuncio –y en otros que comentaremos posteriormente– la versión española cuenta con mucha más información que describe las bondades y los beneficios del producto en cuestión mientras que la versión en búlgaro de los anuncios suele ser más parca en palabras.

En el siguiente anuncio los publicistas de la crema Filorga Time-Filler han optado por subrayar el origen del producto (Francia); sin embargo, en este caso no solo se menciona el país sino también su capital – París–, la ciudad por excelencia de la moda y de los productos cosméticos. Francia y París son garantía de la calidad suprema.

En los dos anuncios, en español y búlgaro, aparece la misma imagen, pero de nuevo el texto español es más prolífico en palabras. Mientras que en los dos anuncios aparece el tópico del liderazgo como garantía a través de la aseveración que asegura la calidad del producto –“1er laboratorio francés en medicina estética” en la versión española y “Френският лидер в естетичната медицина” (tr. El líder francés en la medicina estética) en la versión búlgara–, solo en el anuncio español encontramos la oración “Divide las arrugas por 2” y el texto “Time-filler. Crema antiarrugas”. De nuevo en este caso encontramos en la versión en español del producto una información que en la versión búlgara aparece únicamente en francés e inglés (en este caso en el propio recipiente de la crema); además, como complemento a la información extra que se ofrece en el anuncio español, aparecen dos anotaciones al pie de página: “Estudio clínico (medidas instrumentales) –639 mujeres– Reducción del 47% del volumen de las arrugas de la pata de gallo tras 56 días utilizando TIME-FILLER 2 veces al día” y “Fundado en 1978”. Gracias a este y otros ejemplos comprobamos que la tendencia en los anuncios españoles es a crear anuncios publicitarios más explicativos, en los que texto e imagen se complementan, mientras que en la publicidad búlgara se confía tanto en la imagen como en la marca, apoyadas, en algunos casos, por textos más breves sin traducción al búlgaro.

En la parte inferior de ambos anuncios podemos encontrar, además, la información sobre las tiendas y centros comerciales en los que se puede adquirir el producto; llama en este caso la atención que la información en el anuncio en español sea más general (“De venta en farmacias, parafarmacias de El Corte Inglés y tiendas Sephora seleccionadas”) mientras que en el anuncio en búlgaro se haya optado por información específica de las tiendas de la capital (Sofía).

En cuanto a la elección de la imagen, ambos anuncios coinciden en la combinación del negro y el blanco, que activan connotaciones de lujo, elegancia y clase social y de pureza, esterilidad y limpieza respectivamente; además, las imágenes en blanco y negro junto a la jeringa y el cuentagotas hacen pensar en la pureza de los laboratorios (“Laboratoires FILORGA – Paris”). Gracias a la composición publicitaria, inconscientemente se llega a creer que la mujer que utiliza Filorga puede prescindir de las operaciones estéticas.

En la mayoría de los anuncios publicados en la prensa las ilustraciones ayudan a la interpretación correcta del mensaje. El diseño gráfico (los colores, el tamaño de letra y las fotos o dibujos) atraen la atención y a veces incluso

sugieren más que el mensaje verbal (Ненкова 2019: 1054). La publicidad utiliza todo tipo de recursos expresivos para ensalzar la imagen del objeto comercial y conseguir que el producto se venda.

Como vemos, en los dos siguientes anuncios de fármacos contra los gases y las digestiones pesadas (Pankreoflat y Газдеп) aparecen globos. En este caso, a pesar de que se trata de productos diferentes, ambos persiguen un mismo fin; por ello, ambos utilizan la idea de la hinchazón a la que remiten los globos o pelotas al mismo tiempo que las imágenes inducen al usuario a reconocer los síntomas que conducen a la dolencia que el producto en cuestión alivia o cuya aparición evita.

Ambos anuncios tienen en común la elección de colores claros, en tonos pastel, que transmiten una sensación de calma y libertad a la que aspira el público meta de estos productos.

Sin embargo, por primera vez encontramos en un producto búlgaro mucho más texto y más información que en un producto español –a pesar de que en ambos anuncios aparecen los componentes que forman parte del producto–. Contrasta la idea de libertad que quiere transmitir el producto con la cantidad de texto que encontramos por doquier en el anuncio en búlgaro que, de alguna forma, rellena de información cualquier hueco posible; en este sentido, el anuncio en español da una sensación de mayor apertura, imitando a través de los colores y la disposición del texto un cielo abierto. Esto podría deberse a que en el caso del producto búlgaro se trata de un producto natural que se toma como complemento alimenticio –por lo que el consumidor podría decidir por sí mismo si tomarlo o no gracias a toda la información ofrecida en el anuncio– mientras que en el caso del producto español lo que encontramos es un medicamento –lo que hace

necesaria la consulta al farmacéutico (quien ofrecerá toda la información pertinente) previa a la ingesta—.

Como parte de los elementos comunes, encontramos en ambos anuncios sendos mensajes que destacan tanto por su tipografía como por su tamaño: en el caso búlgaro este mensaje es “СБОГОМ, ГАЗОВЕ!” (tr. ¡Adiós, gases!), mientras que en el caso español aparece el mensaje: “Adiós a los gases —y a las digestiones pesadas—”. Se trata de enunciados que transmiten una misma idea de una forma ligeramente diferente: por un lado, el enunciado español juega con la idea de la abstracción apoyada por la imagen de los globos aerostáticos y se dirige al posible comprador, a esa persona que quiere decir “adiós a los gases” y que podría hacerlo si adquiriese este producto; por otro lado, el anuncio búlgaro opta por la personalización a través de la imagen de una mujer que sufre o ha sufrido este problema. En el anuncio búlgaro podemos casi palpar la sensación de que este problema es real y de que hay que enfrentarse a él directamente; a través del uso del vocativo, el consumidor se dirige directamente a su problema, a los gases, y les dice adiós (“¡Adiós, gases!”). Esta idea queda reforzada a través de la imagen de la mujer que, con un punzón en la mano, tiene las herramientas necesarias —el punzón y, por extensión, el producto anunciado— para acabar con las incomodidades.

Además, en ambos anuncios encontramos tópicos publicitarios: “Иновативен продукт” (tr. Producto innovador), “Уникална комбинация” (tr. Combinación única) y “Erbozeta. Energía verde” remiten a lo único, lo innovador y lo natural en el caso búlgaro y la oración “Más de 45 años de experiencia nos avalan” enfatiza el peso de la tradición y la experiencia en el anuncio español.

En el siguiente caso, en el que comparamos anuncios de tés e infusiones, encontramos de nuevo ideas similares en marcas o productos diferentes. La imagen de productos naturales (fruta, verdura, hierbas, etc.) evoca en el receptor la idea de que el producto anunciado es natural, puro y no contiene sustancias químicas, de ahí que sea saludable. Tal es el caso de los anuncios de los tés de marca Hornimans y Ahmad Tea.

En el anuncio en español se aprecian frambuesas, tomates y manzanas –todos en color rojo– que contrastan con el color amarillo y naranja de los melocotones, las naranjas, las zanahorias y el jengibre; por otro lado, el color verde de las hojas de las hierbas, las especias y la pera hace que resalten todavía más las frutas y las verduras. En el anuncio búlgaro también se da este contraste de colores que garantiza la buena acogida por parte de los consumidores. Sin embargo, el anuncio español resulta más colorido y atractivo para un público consciente de la necesidad de tener en cuenta el consejo de Hornimans, que “recomienda seguir una dieta equilibrada y un estilo de vida saludable”–lo que enfatiza la idea de los productos naturales apoyada por las frutas y verduras y el fondo con listones de madera a la vez que ensalza a la marca y a sus productos como ideales para llevar este tipo de dieta–, mientras que el anuncio búlgaro opta por los colores que evocan tradición y hogar –los tonos tierra, marrones y verdes– y se dirige, probablemente, a un público que se sitúa en un rango de edad diferente y que busca menos dinamismo y más tranquilidad.

A este respecto, en el anuncio búlgaro se aprecian al lado de la caja de té Rooibos antiguos libros apilados que dan la idea de una marca tradicional y que nos hacen pensar en el descanso y en la relajación de la que podemos disfrutar con estos tés herbales que no tienen cafeína (“Naturally caffeine free herbal teas”). Así, parece que los tés de Hornimans quieren transmitir una idea de vitalidad y dinamismo, mientras que los publicistas de Ahmad Tea optan por evocar quietud y tranquilidad.

En cuanto a la elección lingüística, en el anuncio español, de nuevo, se prefiere la lengua del público meta, aunque se conserva el inglés únicamente en la palabra *veggie*, que da nombre a esta serie de tés y que se ha puesto de moda en los últimos años; inconscientemente, esta palabra hace pensar al consumidor en algo saludable y natural. Por el contrario –y como viene siendo habitual en los anuncios publicitarios analizados–, en el anuncio

búlgaro el texto se conserva en inglés, ya que el té tradicionalmente se relaciona con los ingleses y, por extensión, con la lengua inglesa. Además, en el anuncio español encontramos, una vez más, mucha más información acerca de la composición y de los beneficios del producto.

Por un lado, en el anuncio español encontramos los tópicos de la novedad (“Descubre lo nuevo de...”), la tradición y la experiencia (“Hornimans. Desde 1826”) y lo natural como algo saludable (“Veggie”. “Té+frutas+verduras”). Por otro lado, en el anuncio búlgaro encontramos los tópicos del peso de la marca y el origen (“Ahmad tea. London”), lo natural (“Naturally caffeine free herbal teas”), la exclusividad como símbolo de lujo y clase (“The world’s most exclusive tea”, tr. El té más exclusivo del mundo) y la tradición (que aparece en este caso ligada a la cita de un estudioso de la Dinastía Ming china: “Tea is drunk to forget the din of the world”, tr. Se bebe té para olvidar el ruido del mundo). Cabe destacar que la elección en la imagen de la canela y la lavanda junto a los libros en el anuncio búlgaro refuerza, como ya hemos mencionado, la idea transmitida por el texto en inglés de disfrutar de un té en la tranquilidad y la paz del hogar.

El color y el diseño, junto con las palabras contundentes ponderan la excelencia del producto, esta vez dos marcas de *whisky*: Cardhu en español, y Wild Turkey en búlgaro. En las dos lenguas se utilizan diferentes recursos lingüísticos: en el anuncio español encontramos el mensaje “Cardhu para toda la vida. El regalo perfecto para amistades que perduran”, mientras que en el anuncio búlgaro de nuevo aparece un texto corto en inglés “Know your bourbon”. Llama la atención que en el anuncio español se conciba la bebida como un regalo que el comprador puede compartir con sus amigos de siempre mientras que en el anuncio búlgaro se enfatice en la importancia de conocer y disfrutar uno mismo de su propio bourbon.

Podríamos concluir que en la publicidad española se priorizan, a menudo, las sensaciones y los sentimientos compartidos frente al producto en sí y a la individualidad que promueven los publicistas en Bulgaria.

En ambos casos podemos encontrar una información que es, por ley, obligatoria en los anuncios de bebidas alcohólicas: la necesidad de consumir estos productos con precaución (“www.disfruta-de-un-consumo-resposable.com” en el anuncio español y “Консумирайте с удоволствие и мярка”, tr. Consuma con placer y medida). Sin embargo, la oración obligatoria en los anuncios de este tipo de productos que advierte de un consumo responsable en español es bien evidente, mientras que en búlgaro está escrita en letra pequeña –apenas visible– en el lateral inferior derecho y puede pasar desapercibida.

Otra información importante y necesaria en este tipo de anuncios – presente en ambos– suele ser la referente al año de origen de la marca y el lugar de origen y embotellado como garantía de calidad del producto, que responde a algunos de los tópicos que hemos mencionado anteriormente.

En cuanto a la selección cromática, en la imagen española vemos dos colores seductores, el ámbar de la bebida y el rojo de la tela que se asemeja a una capa torera. El conjunto cromático evoca pasión, energía, determinación y deseo por un lado y clase, solemnidad y orgullo por otro. En el anuncio búlgaro los diferentes matices del marrón recuerdan a la naturaleza y a la tierra y nos llevan a pensar en el calor del hogar y en el valor de un pergamino antiguo.

En el caso del anuncio español, como hemos comentado, el contenido de la botella es visible y el tono dorado del mismo hace pensar en el dinero y en la clase social; además, según algunos publicistas, parece que habría una tendencia en este tipo de anuncios a presentar de forma subliminal –a través del juego de colores y formas– alguna forma fálica que algunos podrán intuir según lo imaginativos que sean en el lateral visible del recipiente con el objetivo de atraer al público meta –generalmente de género masculino–. En el anuncio búlgaro el contenido de la botella no se ve y la botella misma es solo un bosquejo apenas perceptible delimitado por el cuerpo y el cuello de la misma. En este caso, sin embargo, resulta interesante la combinación con la imagen de fondo de unas plumas abiertas que conforman sutilmente la imagen de un pavo salvaje, imagen de la marca del bourbon anunciado, asentado sobre un lecho blanco. Aquellos que quieran buscar más allá y encontrar mensajes subliminales siempre podrán hacerlo si piensan en el cuello de la botella o si analizan detenidamente el pavo que aparece tanto en la etiqueta de la botella como en el sello de la firma.

Conclusiones

En el presente trabajo hemos tratado de presentar un análisis comparativo y contrastivo de los recursos lingüísticos y extralingüísticos utilizados en los textos publicitarios de diferentes productos promocionados en España y Bulgaria. Debido a que la publicidad está dirigida a un amplio público, en ella no se suele abusar del uso de elementos propios del lenguaje científico ni se suelen utilizar tecnicismos.

La intención de los agentes publicitarios es ser exhaustivos en cuanto al objeto del mensaje, de ahí que las oraciones simples sean una herramienta muy utilizada en la creación de los anuncios en los dos países objeto de nuestro estudio. Puesto que en todos los casos el propósito es persuasivo, los publicistas utilizan tanto los elementos lingüísticos como los extralingüísticos para conseguir sus objetivos; por lo tanto, en primer lugar, se trabaja la imagen –la disposición, los colores...–, puesto que es lo que capta la atención del posible comprador y, en segundo lugar, el texto –sirviéndose de conocidos tópicos publicitarios– convence al público de que el producto anunciado es el más adecuado.

En cuanto a los mensajes, se pretende que sean breves y originales; se sirven de oraciones simples en las que los elementos más empleados son los verbos y los adjetivos valorativos que, por un lado, incitan y provocan al comprador y, por otro lado, describen las bondades del producto.

Tanto en los anuncios búlgaros como en los españoles encontramos elementos comunes en lo referente a las imágenes, los colores, la disposición de la imagen y el texto, etc.; sin embargo, existen ciertos elementos diferenciales: 1) los anuncios búlgaros contienen oraciones y texto en inglés con mayor frecuencia que los españoles, que apenas utilizan otra lengua aparte del español; 2) los textos españoles, resultan más largos y explicativos mientras que en búlgaro los textos son más breves y lacónicos, esto quiere decir que, aparentemente, el consumidor búlgaro confía en el renombre de la marca mientras que el consumidor español espera encontrar en la publicidad no solo un nombre conocido, sino también la información sobre qué es el producto, para qué sirve o qué beneficios puede comportarle, y 3) en la publicidad española hay una tendencia a focalizar en la imagen y en las sensaciones que se asocian a la adquisición de un cierto producto mientras que la tendencia en la publicidad búlgara es enfatizar el producto en sí, lo que implica, como ya hemos comentado, una mayor confianza en la marca y una priorización de lo material sobre lo experimental/sensorial.

REFERENCIAS

- Díaz García 2019:** Díaz García, A. I. *Humor e ironía: el discurso político y politizado aplicado a la enseñanza del español como lengua extranjera*. Tesis doctoral no publicada, Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”, 2019.
- Ferraz Martínez 1993:** Ferraz Martínez, A. *El lenguaje de la publicidad*. Madrid: Arco/Libros, 1993.
- Grijelmo 2007:** Grijelmo, Á. *La seducción de las palabras*. Madrid: Litografía Rosés, S. A., 2007.
- Kaftandzhiev 1994:** Кафтанджиев, Хр. *Текстовете на печатната реклама*. [Kaftandzhiev, Hr. *Tekstovete na pechatnata reklama*.] София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1994.
- López Eire 2003:** López Eire, A. *La retórica en la publicidad*. Madrid: Arco/Libros, 2003.
- Nenkova 2016:** Ненкова, Н. Рекламни техники и стратегии в популяризирането на лекарствени средства. [Nenkova, N. *Reklamni tehniki i strategii v populyariziraneto na lekarstveni sredstva*.] // *Четиринадесета национална научна сесия за студенти и преподаватели 6 – 7 октомври 2016, МУ Плевен*. Плевен: Медицински университет, 391 – 401, 2016.
- Nenkova 2019:** Ненкова, Н. Сугестивни подходи при фармацевтичните реклами. [Nenkova, N. *Sugestivni podhodi pri farmatsevtichnite reklami*.] // *KNOWLEDGE – International Journal*, Vol. 30. 4, March, Bitola, 1051 – 1056, 2019.

ДЕФИНИЦИОННА БАЗА НА СТАНДАРТНАТА НОРМА НА СЪВРЕМЕННИЯ ИСПАНСКИ ЕЗИК В МЕКСИКО

Славей Горанова

Медицински университет „Проф. д-р Параскев Стоянов“, Варна

A DEFINITIONAL FRAMEWORK OF THE STANDARD NORM OF CONTEMPORARY MEXICAN SPANISH

Slaveyah Goranova

Paraskev Stoyanov Medical University, Varna

In the context of the growing need for precise terminology that can be employed in the study of Latin American variants of the Spanish language, we analyze the definitional framework of the standard norm of contemporary Mexican Spanish. We contrast terms such as *standard norm* and *phonetic norm*, while exploring the nature of pluricentric languages. We examine terms such as *national language* and *national variant*. We rely on Coseriu's understanding of *historical* and *functional language* to shed new light on the concept of *variant*. Thus we are able to contribute to the ongoing efforts aimed at improving the terminological precision of linguistic studies of the Latin American variants of Spanish.

Key words: variant, standard norm, Mexican Spanish

Увод

Изучаването на езиковите особености на испанския език в Латинска Америка е сред актуалните задачи на испанистиката (Вершинина 2002: 1), като процесът на изработване и усъвършенстване на терминологичния апарат не е завършил. В настоящото изследване анализираме дефиниционната база на стандартната норма на съвременния испански език в Мексико, като последния приемаме за *мексикански вариант*. Необходимо е да се поясни предпочитанието ни към този термин, особено с оглед на липсата на единодушно прието название, с което да се обозначи социолингвистичната съвкупност от *вариации*, обединени от качеството си на девиация от една и съща *стандартна норма*.

Плурицентричност

Важно е да се изтъкне, че езиковият вариант съществува само при *плурицентричните* езици. Наричан също *мултицентричен*¹ (Перес-Лянгада 2012), *полицентричен*² (Борега Нието 2007), *полинационален* (Яколева 2017: 7) или *плуринационален*³ (Фирсова 1999), плурицентричният език е език с две или повече *стандартни норми*. Плурицентричният език „няма една-единствена норма, а две или повече, равнопоставени по престиж, употреба и прочие. Терминът се използва за езици, употребявани в широка географска зона, обикновено различни държави“ (Бернардес 2012: 1). Стандартната норма, позната още и с названия като *стандартен език* (Хавранек 1964) и *лингвистична норма* (Либерман 2009), е езиков стандарт, признат за такъв от носителите на даден език. Моноцентричните езици имат една културна норма, спрямо която могат да се отличат диалектите на езика; при плурицентричните всеки диалект е съпоставим с точно определена норма.

Исторически и функционален език

Приемайки Косериувото разбиране за *исторически език* като „език, исторически обособен като идеална цялост, както и признат за такъв както от собствените си носители, така и от инакоговорещия“ (Косериу 1981б: 302), и „*функционален език* като един диалект, на едно определено ниво и с един определен стил“ (Косериу 1981а: 308 – 309), определяме варианта като **съвкупност от функционални езици с общ географски знаменател, която проявява признаци на исторически език, различен от първоначалния.**

В контекста на Косериувата терминология вариантът може да се приеме и като *диалект на един исторически език*. Подобно определение обаче изглежда проблематично поради класическата дихотомия стандартна норма – диалект, тъй като вариантът има собствена стандартна норма.

Вариант

В испаноезичната литература не се е наложил един-единствен термин за обозначаването на **вариант** на плурицентричен език: обна-

¹ Multicentric.

² Policéntrico.

³ Plurinacional.

родваният от Института „Сервантес“ през 2017 г. е *разновидност*⁴ (Институт Сервантес 2017). Среща се и *вариант*⁵ (Караско 1989). В англоезични трудове също се употребяват *разновидност*⁶ (Де ла Мота и др. 2010) и *вариант*⁷ (Миндлин 2012). Тези термини обаче се натолват с разнообразно значение, например *разновидност* може да обозначава не езиков вариант със собствена стандартна норма, а диалект или социолект (Липски 2008); при вариант, от друга страна, понякога се касае за *фонетичен* вариант (Алварес и Вилямисар 1999).

Руската школа в испанистиката се е консолидирала около употребата на въведения от Степанов термин *национален вариант*⁸, който отразява известната автономия на речта на всяка национална общност, без обаче тази реч да проявява съществени структурни различия от говорения език (Степанов 1976: 100). Самият Степанов употребява и *езиков вариант*, като изтъкваната причина за въвеждането на определението *национален* е отразяването на езикови и неезикови фактори (Степанов 1976: 101). За изследователя решаващият маркер на варианта е „обществената функция“: „езиковият вариант [...] обслужва нацията, докато диалектът – само част от националната общност“ (Степанов 1976: 102).

Всъщност Степанов назовава две от причините да избягваме употребата на термина *национален вариант*. На първо място, подобен термин би стеснил полето на лингвистичните проучвания: в търсенето на „социалната мотивация“ на езиковата вариативност, при анализа на „контекста на живота на общността“ (Лабов 1963: 273) изследванията биха придобили социолингвистичен характер и биха се вписали в направлението „вариантна социолингвистика“ (Виденев 2015: 1). Втората причина се корени във факта, че невинаги вариантът остава в „пределите на всяка национална общност“ (Степанов 1976: 100). От една страна – вариантът може да не е вариант на езика на цяла национална общност (както с квебекския френски), от друга – може да надхвърля националната общност (както при мексиканския вариант, който се говори от многомилionни и нееднородни маси в САЩ).

Последният случай привлича вниманието и на рускоезичните испанисти. Фирсова определя четири вида форми на съществуване на

⁴ Variedad.

⁵ Variante.

⁶ Variety.

⁷ Variant.

⁸ Национальный вариант.

испанския език, а именно: *национален вариант* (езикът, към който принадлежи вариантът, е официален в държавата; вариантът има собствена литературна норма), *териториален вариант* (езикът, към който принадлежи вариантът, е официален в държавата; вариантът няма собствена литературна норма), *териториален диалект* (диалектът е разпространен извън държавата на националния вариант, на който е диалект; диалектът няма собствена литературна норма) и *диалект* (с ограничено разпространение вътре в страната; диалект е на националния вариант на страната) (Фирсова 2007). Пак рускоезичен изследовател отбелязва, че испанският в югозападните щати на САЩ проявява признаци на *териториален диалект* (Михеева 2003: 16), като разглежда съществуването на „мексикански териториален диалект на испанския език извън пределите на Мексико“ (Михеева 2002: 8).

По този начин последните развития в рускоезичната испанистика сочат за налична проблематика при употребата на термина *национален вариант* за обозначаване на мексиканския вариант на испанския език. В допълнение названието *национален вариант* не е придобило популярност в испаноезичната лингвистика, като най-често се употребяват термини от типа *национален език* (Алонсо 1938), *нашия език* (Молина 2004), *езика на* (Мурило 2003), *испанския на*⁹ (Мартинес 2006) и прочие... Днес също се срещат най-вече *мексикански испански*¹⁰ (ДЕМ-КЕМК 2017), *испански на Мексико*¹¹ (Ердосова 2011), *испански език, говорен в Мексико*¹² (Рока Марин 2011). Сред тези формулировки предпочитаме *съвременен испански език в Мексико* като най-близка до испанските *език/испански на/в*¹³. Стандартната мексиканска норма се създава и съществува пълноценно на днешната територия на Съединените мексикански щати и в този смисъл мексиканският вариант несъмнено е *национален*. Същевременно диалекти на варианта може да съществуват извън пределите на страната¹⁴. Така, като де разглежда мексиканският вариант на испанския, не може категорично да се изключи диалект като този, разпространен в части на САЩ, посредством употребата на определението *национален*.

⁹ Idioma nacional, nuestra lengua, el idioma de, el español de.

¹⁰ Español mexicano.

¹¹ Español de México.

¹² El español hablado en México.

¹³ Idioma/español de/en.

¹⁴ Често се групират диалекти на територията на мексико с такива в сащ – напр. в югозападните щати (липски 2012:3).

Акцент

Друг термин, чиято възможна употреба в контекста на плурицентричността следва да бъде изяснена, е *акцент*. Във фонетиката и фонологията *акцентът*, или *ударението*, е супрасегмент, който „изпълнява произносително-организационни функции спрямо думата“ (Добрева 2009: 1). В чуждоезиковото обучение с *акцент* се обозначава резултатът от интерференция на родния език върху изучавания, позната като *негативен фонологичен трансфер*, като тази интерференция се среща само в устната реч (Фан и Йонгбинг 2014: 38). В социолингвистиката и диалектологията *акцентът* също е ограничен до речта, но може да служи както за обозначаване на диатопни различия, наблюдавани при сегментите или супрасегментите (ДЛЕ 2015: *acento*), така и за назоваване на отклонения от стандартната норма: *акцентът* придобива значение на символ на социален статус и идентичност (Мъгълстоун 1995)¹⁵. Тъй като вариантът има своя собствена норма, която представлява стандарт не само на звуковото равнище (а и на лексикално и граматично), обозначеното от термина *вариант* и това от *акцент* не съвпадат. В допълнение не намираме за удачна употребата на *акцент* както поради разнообразието на утвърдени значения, така и поради понякога пейоративната конотация, която придобива (в качеството си на девиация или от нормата на родния език, или от тази на чуждия).

Норма

Може би най-проблематично е използването на термина *норма*. Основната причина е, че всъщност става дума за два различни термина, две различни норми: *стандартна норма* и *фонетична норма* (Косериува).

Фонетичната норма е ограничена до звуковото равнище и е неразривна част от Косериувата дихотомия норма – система. Противопоставят се два плана – конкретен и абстрактен (на първична и абсолютна абстракция):

[...] могат винаги да се разграничат три вида характеристики според степента на абстракция или формализиране: 1) конкретните характе-

¹⁵ По сходен начин при съпоставяне между диалект и акцент последният се проявява като „езикова разновидност“ с особености, ограничени само до фонетиката и фонологията, а диалектът в допълнение има и граматични, а може и лексикални особености (Чамбърс и Труджил 1980: 5).

ристики, безкрайно разнообразни и вариращи, на наблюдаваните обекти; 2) нормалните характеристики, общи и повече или по-малко постоянни, независещи от специфичната функция на обектите (1-ва степен на абстракция); 3) характеристиките, които не могат да бъдат пренебрегнати, т.е. функционалните (2-ра степен на абстракция) (Косериу 1952: 36).

Може да се добави още един подтип, индивидуалната норма, като така разграничението е вече между конкретна реч, индивидуална норма, норма, система (Косериу 1952: 60).

По този начин фонологията е ограничена до системата, тъй като абсолютната абстракция, фонемата, оперира на ниво система. Важни са функционалните различия, а не вариации при действителното произнасяне на звука.

Фонемите се проявяват чрез „нормални фонни, които на свой ред се реализират в алофоните на речта“ (Кънчев 2009: 18), като така се предлага разграничаване на две фонетични дисциплини: алофонетика, която изучава индивидуалните и конкретни звукове – алофоните, и нормофонетика, изследваща първичните абстракции, фоните (Кънчев 2009: 20). Разбира се, подобно разделение не може да бъде абсолютно, тъй като фоните са и алофони (но не и обратното): „индивидуалната реализация може да съвпадне с нормата“ (Косериу 1952: 53).

Нормата в смисъла, вложен от Косериу, не отговаря на *стандартната норма*. Последната е стандарт, наложен от и в дадено общество, т.е. *социална норма* (Томсен 2006: 330). На звуково равнище стандартната норма най-трудно се поддава на прескриптивност и експлицитно кодифициране, като е задължително имплицитна и деонтична, т.е. *жива норма* (Андерсен 2010: 18, 27: 33). Отново Косериу ни предлага термин, който да ни послужи за дефиниране на нормата за нуждите на настоящото изследване: при плурицентричните езици стандартната норма обозначава приетото за *правилно* от носителите на даден вариант на езика. Проблематична е обаче модерната употреба на термина *правилно*¹⁶. Косериу разграничава правилното от *образцовото*¹⁷: първото е начин на изразяване, докато второто е образец за следване, като предупреждава:

„Консерваторите“, пуристите и по принцип онези, които са радатели за стриктна цялостност на езика, са склонни да приравняват приетото

¹⁶ Lo correcto.

¹⁷ Lo ejemplar.

за правилно със служещото за пример, като съответно и да не одобряват и да настояват за премахване на всяка употреба, която не отговаря на вида образец, който препоръчват и който представят като единствено „правилен език“. [...] „Либералните“ и „толерантните“ са склонни да приравняват служещото за пример с приетото за правилно, с това „как се казва“, и да твърдят, че всяка употреба е добра и приемлива [...] само заради това, че се използва („стига да се разбира“, т.е. стига да се окаже по-малко или повече ефективна за комуникацията) (Косериу 1990: 46).

Тъй като испанският е плурицентричен език с множество варианти и съответно – стандартни норми, и образцовото не е едно. Самият Косериу пише за „национални образци“¹⁸, като споменава британския и американския стандарт на английския език („един английски и един американски образец“), европейската и бразилската норма на португалския („за португалския – една норма [...] на Португалия и една бразилска“), както и множеството стандарти на испанския („такъв например е случаят на испанския на Испания и на испаноамериканските страни“) (Косериу 1990: 58). Косериувият термин *образцово* все още се използва от някои носители на иберийския вариант на испанския език за обозначаване на приложимото единствено и само за стандартната норма на въпросния вариант. Подобна употреба днес е неприемлива и силно критикувана от Морено де Алба: образцовото в съвременния испански език следва да се определя спрямо даден вариант и не може неевропейските варианти на испанския да се приемат за „повече или по-малко грешно“ отклонение от европейския вариант (Морено де Алба 1998: 2).

Образцовото е винаги правилно, но правилното не е образцово (Морено де Алба 1998: 1). В живите езици, какъвто е испанският, процесът на превръщане на правилно в образцово е непрекъснат (Мангадо Мартинес 2007: 42 – 43). Така за даден времеви отрязък *стандартната норма* представлява *приетото за правилно* – не което може да се каже, а което се казва *от носителите на варианта* – за които езикът в конкретния вариант е роден. По този начин се избягва опасността да се приеме само *образцовото* (което не е изключено, тъй като е *правилно*) за *правилно* или всички начини за изказване – за правилни. Към стандартната норма не спада чуждото, неприсъщото за варианта, неправилното (дори и то да е правилно за друг вариант в езика) – стандартната норма на мексиканския вариант не допуска *voz*

¹⁸ Ejemplaridades «nacionales».

(глас) да се произнесе като /boθ/, макар /boθ/ да е правилно спрямо стандартната норма на иберийския вариант. Същевременно към стандартната норма не спада и необичайното, *което може да се каже* и не е неправилно, но е типично само за определени групи от носителите на езиковия вариант. Социолектна вариативност при мексиканския вариант *señor* (господин) като /séno/ или диалектна проява, каквато представлява /bos/ за иберийския вариант, не принадлежат към стандартната норма.

Стандартът в един език зависи от признанието на носителите на езика, за които той е роден: така *правилното* се определя от носителите на варианта, за които езикът в конкретния вариант е роден. В противен случай се сблъскваме с опасността стандартната норма на един вариант да се определя спрямо тази на друг вариант, както когато испанец определя за неправилен *правилен* мексикански израз, при който глаголът е спрегнат в минало просто време¹⁹ (както е прието за правилно от мексиканските носители на испанския) вместо в минало перфектно време²⁰ (както е прието за правилно в Испания):

Неотдавна [...] един преподавател по испански език, родом от Мадрид, определи като неправилен следния израз на един студент „днес дойдох късно за закуска“²¹, като посочи, че правилният израз е „днес съм дошъл късно за закуска“²². Въпреки това същият израз (с „дойдох“) бе определен като правилен от един мексикански преподавател (Морено де Алба 1998: 1).

Заклучения

През призмата на Косериувите термини *норма*, *исторически* и *функционален език* разглеждаме термини като *акцент* и *вариант* в контекста на *плурицентричността* на испанския език. Така чрез анализа на основни терминологични постановки относно съвременния испански език в Мексико и неговата стандартна норма се включваме в процеса на усъвършенстване на терминологичния апарат, необходим за лингвистични изследвания на испанския език в Латинска Америка.

¹⁹ Pretérito indefinido.

²⁰ Pretérito perfecto.

²¹ Hoy llegué tarde al desayuno.

²² Hoy he llegado tarde al desayuno.

ЛИТЕРАТУРА

- Алварес и Вилямисар 1999:** Álvarez, A., Villamizar, T. *Las variantes fonéticas rurales del habla de la Cordillera de Mérida: ¿Cambio lingüístico o patrón de sexo?*. 1999. <https://www.academia.edu/1787356/Las_variantes_fon%C3%A9ticas_rurales_del_habla_de_la_Cordillera_de_M%C3%A9rida_Cambio_ling%C3%BC%C3%ADstico_o_patr%C3%B3n_de_sexo> (01.01.2019).
- Алонсо 1938:** Alonso, A. *Castellano, español, idioma nacional*. Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires, 1938.
- Андерсен 2010:** Andersen, H. Living Norms // *From Poets to Padonki: Linguistic Authority & Norm Negotiation in Modern Russian Culture*. Bergen: Slavica Bergensia, 2010, 18 – 33.
- Бернардес 2012:** Bernárdez, E. Lenguas pluricéntricas. // *Rinconete*. 2012. <http://cvc.cervantes.es/el_rinconete/anteriores/julio_12/11072012_02.htm> (19.03.2014).
- Борего Nieto 2007:** Borrego, Nieto, J. *La norma policéntrica del español*. 2007. <http://congresosdelalengua.es/cartagena/ponencias/seccion_3/31/borrego_julio.htm> (10.02.2020).
- Борхес 1928:** Borges, J. *El idioma de los argentinos*. Madrid: Alianza Editorial, 1928.
- Вершинина 2002:** Вершинина, Е. *Влияние субстратных и адстратных факторов на формирование лексики национальных вариантов испанского языка Кубы, Пуэрто-Рико и Доминиканской Республики*. [Vershina, E. Vlijanie substratnyh i adstratnyh faktorov na formirovanie leksiki natsional'nyh variantov ispanskogo jazyka Kuby, Puerto-Riko i Dominikanskoj Respubliki.] 2002. <https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_bibl_557268/viewer/> (10.03.2017).
- Виденов 2015:** Виденов, М. *За социолингвистичното направление и за направленията в социолингвистиката*. [Videnov, M. Za sotsiolingvistichnoto napravlenie i za napravleniyata v sotsiolingvistikata.] 2015. <<http://e-nasledstvo.com/index.php/2014-11-21-14-37-22/88-2015-09-10-09-42-38>> (19.10.2017).
- Де ла Мота и др. 2010:** De la Mota, C., Butragueño, P. M., Prieto, P. Mexican Spanish Intonation. // *Transcription of intonation of the Spanish language*. München: Lincom Europa, 2010, 319 – 350.
- ДЕМ-КЕМК 2017:** *Diccionario del Español de México. Corpus del Español Mexicano Contemporáneo*. México: UNAM, 2017. <<http://www.corpus.unam.mx/cemc>> (20.10.2018).

- ДЛЕ 2015:** *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Real Academia Española, 2015. <<http://lema.rae.es/drae2001/srv/search?id=-NaKtOlBIGDXX2KbVUInD>> (20.09.2017).
- Добрева 2009:** Добрева, Е. *Увод в общото езикознание*. [Dobрева, E. *Uvod v obshtoto ezikoznanie*.] 2009. <<http://www.allfn.com/uchilishte-i-univeristet-vishe-obazovanie/%D1%83%D0%B2%D0%BE%D0%B4-%D0%B2-%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B5%D0%B2/>> (02.02.2017).
- Ердосова 2011:** Erdosová, Z. El español de México en los ojos de sus hablantes. Un estudio desde la sociolingüística y la dialectología perceptiva. // *Lengua y voz*. 2011, núm. 1, 57 – 81.
- Институт Сервантес 2017:** Instituto Cervantes. *Plan curricular del Instituto Cervantes: Niveles de referencia para el español*, 2017. <https://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/plan_curricular/default.htm> (12.12.2019).
- Караско 1989:** Carrasco, F. *La variante mexicana de 'hasta' perspectivas diacrónicas y sincrónicas*. 1989. <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=552851>> (12.12.2019).
- Косериу 1952:** Coseriu, E. *Sistema, norma y habla*. Montevideo: Universidad de la Republica, 1952.
- Косериу 1981a:** Coseriu, E. *Lecciones de Lingüística General*. Madrid: Editorial Gredos, 1981.
- Косериу 1981b:** Coseriu, E. Los conceptos de *dialecto, nivel y estilo de lengua* y el sentido propio de la dialectología. // *Lingüística española actual*. Madrid: Arco Libros, 1981, № 3, 1 – 32.
- Косериу 1990:** Coseriu, E. El español de América y la unidad del idioma. // *Actas del I Simposio de Filología Hispanoamericana*. Zaragoza: Universidad de Sevilla, 1990, 43 – 75.
- Косериу 1992:** Coseriu, E. Lingüística histórica e historia de las lenguas. // *Boletín de Filología*. Santiago de Chile: Universidad de Chile, 1992, № 23, 27 – 33.
- Кънчев 2009:** Kanchev, I. *Curso de normofonética y fonología españolas*. Sofia: Colibri, 2009.
- Лабов 1963:** Labov, W. *The Social Motivation of a Sound Change*. 1963. <<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00437956.1963.11659799>> (12.12.2019).

- Либерман 2009:** Liberman, M. *The Origin and the Progress of Linguistic Norms*. 2009. <<http://languagelog.ldc.upenn.edu/nll/?p=1167>> (20.10.2017).
- Липски 2008:** Lipski, J. *Varieties of Spanish in the United States*. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2008.
- Липски 2012.** Lipski, J. *Geographical and Social Varieties of Spanish: An Overview*. 2012. <<http://personal.psu.edu/jml34/geo.pdf>> (12.12.2019).
- Мангадо Мартинес 2007:** Mangado Martínez, J. Norma idiomática y lengua oral. // *Las destrezas orales en la enseñanza del español L2-LE: XVII Congreso Internacional de la Asociación del Español como lengua extranjera*. Logroño: Universidad de La Rioja, 2007, 39 – 64.
- Мартинес 2006:** Martínez, A. *El español de la Argentina en contacto con lenguas indígena: estrategias etnopragmáticas*. 2006. <<https://www.redalyc.org/pdf/594/59401504.pdf>> (9.4.2020).
- Миндлин 2012:** Mindlin, M. *Language Variants in Legal Translation*. 2012. <<https://www.transcend.net/library/html/LangVarCourt.html>> (12.12.2019).
- Михеева 2002:** Михеева, Н. *Испанский язык на территории юго-западных штатов Америки*. [Miheeva, N. Ispanskij jazyk na territorii jugo-zapadnyh shtatov Ameriki.] 2002. <https://www.academia.edu/37595121/%D0%98%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA_%D0%BD%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B8_%D1%8E%D0%B3%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2_%D0%90%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_> (12.12.2019).
- Михеева 2003:** Михеева, Н. *Национально-культурная специфика употребления языковых единиц в испанском языке на территории юго-западных штатов Америки*. [Miheeva, N. Natsional'no-kul'turnaja spetsifika upotreblenija jazykovyh edinit v ispanskom jazyke na territorii jugo-zapadnyh shtatov Ameriki.] 2003. <<https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalno-kulturnaya-spetsifika-upotrebleniya-yazykovyh-edinit-v-ispanskom-yazyke-na-territorii-yugo-zapadnyh-shtatov-ameriki/viewer>> (12.12.2019).

- Молина 2004:** Molina, C. Nuestra lengua, nuestras lenguas // *El país*, 21.10.2004. <https://elpais.com/diario/2004/10/21/opinion/1098309605_850215.html> (9.4.2020).
- Морено де Алба 1998:** Moreno de Alba, J. *El lenguaje en este país: Lo correcto y lo ejemplar*. 1998. <http://archivo.estepais.com/inicio/historicos/90/18_cultura_lenguaje_alba.pdf> (20.10.2017).
- Мъгълстоун 1995:** Mugglestone, L. *Talking proper: the rise of accent as social symbol*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Перес-Лянгада 2012:** Pérez-Llantada, C. *Scientific Discourse and the Thetic of Globalization: The Impact of Culture and Language*. New York: Continuum International Publishing Group, 2012.
- Рока Марин 2011:** Roca Marín, S. *El español hablado en México*. 2011. <<http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/19240#vpreview>> (20.11.2018).
- Степанов 1976:** Степанов, Г. *Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи*. [Stepanov, G. Tipologia jazykovyh sostoyanij i situatsij v stranah romanskoj rechi.]. Москва: Наука, 1976.
- Томсен 2006:** Thomsen, O. Towards an Integrated Functionalpragmatic Theory of Language and Language Change: In Commemoration of Eugenio Coseriu (1921–2002). // *Competing Models of Linguistic Change: Evolution and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing 2006, 307 – 337.
- Фан и Йонгбинг 2014:** Fan, J., Yongbing, L. The Impact of L1 Negative Phonological Transfer on L2 Word Identification and Production. // *International Journal of Linguistics*. 2014, vol. 6, № 5. <<http://www.macrothink.org/journal/index.php/ijl/article/view/6313>> (12.12.2009).
- Фирсова 2007:** Фирсова, Н. *Современный испанский язык в Испании и странах Латинской Америки*. [Firsova, N. *Sovremennij ispankij jazyk v Ispanii i stranah Latinskoj Ameriki*.]. Москва: АСТ, Восток – Запад, 2007.
- Фирсова 1999:** Firsova, N. *Clasificación de las diferencias léxicas y semánticas entre el español peninsular y las variantes nacionales del español de América Latina*. Moscú: Universidad de la amistad de los pueblos, 1999.
- Хавранек 1964:** Havránek, B. *The Funcional Differentiation of the Standard Language*. 1964. <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/131564/Books_2010_2019_071-2014-1_6.pdf?sequence=1> (20.10.2014).
- Чамбърс и Труджил 1998:** Chambers, J., Trudgill, P. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004 (1998).

Яколева 2017: Яколева, С. *Мексика: лексикография и перевод.*

[Yakoleva, S. Meksika: leksikografija i perevod.]

<https://www.academia.edu/37716846/%D0%9C%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F_%D0%B8_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4_M%C3%A9xico_lexicograf%C3%ADa_y_traducci%C3%B3n > (20.10.2014).

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛНАТА ЛЕКСИКА В ТУРСКИЯ ЕЗИК

Харун Бекир
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

OBSERVATIONS ON THE ONOMATOPOETIC WORDS OF TURKISH LANGUAGE

Harun Bekir
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Up to now, the parts of speech and grammatical function of Turkish onomatopoeic words remain controversial. In the academic circles, people hold different opinions on this problem. Some think that Turkish onomatopoeic words are notional words; some believe that they are function words, and others maintain that they are neither notional words nor function words, and they should be classified independently. Turkish onomatopoeic words can imitate natural sounds, showing that they have lexical meanings. Meanwhile, Turkish onomatopoeic words having notional functions further represent that they bear the features of notional words. Accordingly, Turkish onomatopoeic words should be classified among the notional words instead of the function words.

Key words: Turkish language, onomatopoeic words

Увод

Звукоподражателна дума, позната и като *ономатопея* (на гръцки: *ономатопойя*) е дума или съчетание от думи за интерпретиране на звуци от всякакво естество, като най-често означава думи, с които се представя даден произнесен звук с естествен, а понякога и с изкуствен произход. Същевременно може да се каже, че звуковата форма при тяхното възникване формира представа за звуков образ. Звукоподражателната дума, тъй като е експресивна (и/или емотивна) номинация, в семантично отношение може да стане образец за създаването на експресивно (и/или емотивно) звукосимволично название. Лексикално-семантични двойки, мотивирани от звукоподражателни

думи, са широко застъпен вид редупликации в турския език, при които се повтаря целият звуков комплекс. Много често звукоподражателните редупликации показват степен или сила на издавания звук при извършване на конкретно действие, а не са малко и примерите, при които част от звуковия комплекс се повтаря и в глагола, в съчетаниес който се използват.

Целта на настоящата статия е да изследва основните проблеми на структурата, семантиката и функционалните характеристики на *звукоподражателната лексика в турския език* с оглед на извеждането на система от признаци, маркери и критерии за тяхното разпознаване, описание и типологизиране; да се представи класификацията им в отделни подтипове; да се обобщят основните им семантично-функционални характеристики, необходими при формализираното им описание; да се изследват техните функции и синтактична съчетаемост¹.

Терминологични аспекти на въпроса в лингвистичната литература

Въпреки наличието на голям брой изследвания на звуковия символизъм не всички от формулираните теоретични постановки в тази област понастоящем са приети еднозначно. В лингвистичната литература съществува голямо разнообразие в използваната терминология, дефинициите, класификацията на звукосимволичните и други подобни явления. В монографията на С. В. Воронин, издадена под заглавие *Основи на фоносемантиката*, се разглеждат теоретичните основи на звукосимволизма и се класифицират признаците на звукосимволичните думи. Авторът прави разграничение между звукосимволични и звукоподражателни думи. Според него в основата на номинацията на звукосимволичните думи могат да стоят признаци на обектите, възприемани чрез зрението, обонянието, вкуса, осезанието, органичните усещания, а звукоподражателни – чрез слуха (Воронин 1982: 88), като подчертава, че в звукосимволизма от всички типове образи най-голям е делът на признаците, възприемани чрез зрението. Той смята, че звукоподражателните лексеми заедно със звукосимволичните, назоваващи „звукови“ денотати, образуват групата на звукоизобразителната лексика в езика, за която е характерна пряката връзка между форма и значение (Воронин 1982: 21). От гледна точка на типа мотивираност

¹ Изследването е реализирано по Проект КП-06-ОПР05/8 „Пловдив – от мултиезиков и мултикултурен център на Източна Румелия до европейска столица на културата“.

както звукоподражателната, така и звукоизобразителната лексика могат да бъдат определени като фонетично мотивирана лексика. Според С. Улман фонетичната мотивираност е един от трите вида мотивираност заедно с морфологичната и семантичната мотивираност (1970: 255). Дълго време не се правеше разграничаване между звукоподражанието и звукоимовността. Много често като звукоподражателни се означаваха звукоимовни лексеми. Например Д. Вестерман отбелязва, че под звукоподражание разбира „звук комплекс, който е непосредствена звукова реакция на получено смислово впечатление и представлява непосредствено и точно изразяване на вътрешните чувства чрез звук“ (1963: 99).

Думите, чиято звукова форма възниква като подражание на звуков образ, обикновено са наричани „звукоподражателни“. В лингвистичната литература твърде често ги наричат и „ономатопетични“, „ономатопеични“, „ономатопични“ или „ономатопи“ (вж. Блумфилд 1968: 163, Колева-Златева 2009: 16). Самият термин „ономатопея“ е от гръцки произход (от гр. *ὀνοματοποιῶ* < *ὄνομα* – ‘име’, и *ποιέω* – ‘правя, създавам’, буквално „създавам име“) и както показва вътрешната му форма, първоначално е обозначавал образуването на думи „ex nihilo“ (Колева-Златева 2009: 17). Тъй като с термина „ономатопея“ са наричали преди всичко образуването на звукоподражателни думи поради тяхната по-голяма очевидност, с течение на времето терминът „ономатопея“ е започнал да се свързва преди всичко със звукоподражателните названия. Освен това самият термин „звукоподражание“ винаги обозначава образуването на думи (чиято звукова форма иконично се свързва със звуковия образ на денотата), докато под звукоимовност невинаги се разбира образуването на думи. Звукоимовна функция може да изпълнява дума, отделен звук, негов признак, прозодични средства. Това е още една причина терминът „ономатопея“ да се използва предимно като синоним на „звукоподражание“ (Колева-Златева 2009: 16 – 17).

Макар и рядко, изследователите използват термините „ономатопея“, „ономатопетичен“ в съответствие с тяхната вътрешната форма относно всички фонетично мотивирани думи, акцентирайки върху словотворчеството, създаването на нови корени. В изследването на К. Д. Харисън се отбелязва, че термините „ономатопея“, „идеофон“, „фонестезия“, „фонетичен символизъм“ се употребяват като синоними за назоваване на звук, форма, големина, разстояние, движение, цвят и емоционално състояние (Харисън 2004: 199). Г. Паул нарича думите с непосредствена връзка между форма и значение „първообра-

звания“. Като пример авторът привежда думи, чиято звукова форма се свързва със звуков или двигателен образ (Паул 1960: 215).

Живка Колева-Златева, като разглежда звукосимволизма и сродните му явления, разграничава два типа образи – звукови (възприемани чрез слуха) и незвукови (възприемани чрез зрението, обонянието, вкуса, осезанието, органичните усещания и емоциите). Звукосимволични (или образоподражателни) нарича думите, чиято звукова форма при тяхното възникване е създавала представа за незвуков образ: зрителен, тактилен, обонятелен, вкусов, емоционален, а звукоподражателни нарича думите, чиято звукова форма при тяхното възникване е създавала представа за звуков образ. Под оноματοпея разбира образуването на примарно мотивирани думи: звукоподражателни и звукосимволични (образоподражателни). Към проявите на оноματοпеята отнася и детските думи, често образувани чрез редупликация (Колева-Златева 2009: 21).

За звукоподражанието като езиково явление в турския език се споменава в редица речници и граматики на турския език. Първоначално за обозначаване на това явление се използват термините „lafz-itaklîdî“ или „taklîdîkelime“, а впоследствие като тяхно съответствие – различни термини, като „yankî kelime, yansitan kelime“ (Байрав 1969: 175); „ses yansimalı kelimeler“ (Зюлфикар 1995); „yansılama“ (Бангуоглу 1986: 155); „sese benzetmeli isimler“ (Газимихал 1961); „yankılık“ (Текин 1977); „onomatopée“ (Ерен 1951); „tabiat taklidi söz“ (Туна 1947); „ses taklidi“ (Топалоглу 1989: 127); „ses taklidi sözcükler, yansimalı sözcükler“ (Хенгирмен 1995: 86); „yansımа sözcük“ (Аксан 1983: 36 – 37; Тюркай 1978), „yansılama“ (Коркмаз 2003: 170), „ve yansımа“ (Вардар 1980: 157 – 158; Dilbilim TS: 206; Хатипоглу 1978: 133; Генджан 1947). Напоследък обаче в лингвистичната литература все повече се налага използването на термина „yansımа“, за който термин в „Речник на турския език“ (Türkçe Sözlük 2011) е дадено определението: „думи, мотивирани от звуци, наподобяващи звуците в природата, подражателни думи, оноματοпея“.

За звукоподражателната лексика в турския език се споменава и в някои статии на редица автори. В своята статия „*Tabiat Taklidi Sözlerden Fiil Yapan Ekler*“ Осман Нури Тура разглежда словообразователни наставки за образуване на производни звукоподражателни глаголи, мотивирани от звукоподражателни именни корени (Туна 1947). В своя друга статия, озаглавена „*Türkçede Tekrarlar*“ („Повторенията в турския език“), същият автор се спира на дублирането като езиково явление в турския език и споменава за редупликациите, мо-

тивирани от звукоподражателни думи, като широко застъпен вид повторения (Туна, 1950). Хасан Ерен в своята статия „*Onomatopeelere Ait Notlar*“ („Бележки за ономапопеичните думи“), разглеждайки производните думи, мотивирани от звукоподражателни думи, се спира на етимологията на словообразователните наставки (Ерен 1951). През 1978 г. Кая Тюркай издава своето изследване „*Kaşgarlı'nın Derlediği Yansima Sözcükler*“, посветено на звукоподражателните думи в „Сборник на тюркските думи“ (*Divānū Lugāti't-Türk*) от 1072 г. с автор Махмуд от Кашгар (Тюркай 1978). През 2006 г. Абдуррахман Йозкан публикува своето изследване „*Ses Yansımali Kelimelerin Yer Adı Olarak Kullanılması*“ („Звукоподражателните думи, използвани като топоними“). Най-обстойното проучване в областта на звукоподражателните думи в турския език е трудът на Хамза Зюлфикар, озаглавен „*Türkçede Ses Yansımali Kelimeler*“ („Звукоподражателните думи в турския език“) (1995). Прави впечатление, че в публикациите на нито един от турските автори няма разграничение между звукосимволични и звукоподражателни думи. В настоящото изследване под звукоподражателни ще разбираме думите, чиято материална обвивка при тяхното възникване е създавала представа за звуков образ.

Фонетични особености на звукоподражателните думи

По-различният статус на фонетично мотивираните лексеми може да се разглежда като причина за специфична проява в дистрибуцията на фонемите. С други думи казано, те не се подчиняват на фонетичните закони на езика. В основата на съществуването и функционалността на звукоподражателната лексика е залегнала идеята, че знакът дума може да реферира към даден обект посредством подражание на акустични признаци. Формативната структура е съобразена на първо място с постигането на акустично подобие спрямо извънезиковия акустичен референт, и след това – с фонетичните норми на езика. По това звукоподражанията се отличават от останалите лексикални единици, чиято формативна структура е изцяло арбитрарна (Щерева 2009). Характерно за фонетиката на турския език е, че звукове като *f, h, j, v* не са познати в домашната лексика, а съгласните *c, f, l, m, ş, z* не се срещат в началото на думата. Звукоподражателните думи правят изключение от това правило:

civciv (пиленце), *caıır caıır* (пращейки, пукайки), *cingırak* (звънец), *cırlamak* (издаване на писък), *cirt* (за издавания звук при разкъсване на плат, хартия и др. подобни), *civil civil* (издавани звуци от птици; оживено), *cız* (огън), *cızbiz* (кюфте, нещо изпечено на скара), *cızır*

sızır (за издаване на звук при печене на скара), *fakır fakır* (за звук при варене), *faşır faşır* (за издавания звук от обилно течаща вода или друга течност), *lakırdı* (лакърдия), *langur lungur etmek* (говорене на празни приказки; празнословие), *lakırdamak* (говорене на празни приказки, измислици), *laklak* (за издавания звук от човката на щъркела), *laklaka* (празни приказки), *lap* (за издаване на звук при разливане на течност), *lapa lapa yağmak* (вали сняг на парцали), *melemek* (блеене на овце или кози), *miyavlamak* (мяукам), *mirıldamak* (мърморя), *zirilda* (мърморя), *ziril ziril* (мърморейки), *zirla* (мърморя), *zirlak* (мрънкащ, мърморещ), *şar/şır* (издаван звук при разливане на вода), *şarıldamak* (ври, клокочейки), *şıriltı* (клокочене), *şak şak* (за издаван звук при ръкопляскане, пляс-пляс), *şap* (звук при силна целувка; звук при удряне/падане на предмет в земята), *hışırdamak* (шумоля, шушкам), *hışırtı* (шумолене), *haşır haşır* (шумолейки), *fisıldamak* (шумоля; шептя), *fokurdamak* (ври, кипи, къкри), *fırlamak* (изскачам, скачам, изхвърлям, излитам), *fosur fosur* (звук от кипяща вода), *mirıldamak* (мърморя, мрънкам), *tingıldak* (мърморещ, мрънкащ).

Същевременно ексцерпираните примери от различни лексикографски източници ни дават основание да твърдим, че съгласните **j**, **n**, **r** се срещат изключително рядко в началото на звукоподражателните думи. За разлика от това обаче съгласния звук **r** откриваме доста често в средата или в края на звукоподражателната дума: *çır çır*, *şar şar*, *şır şır*. Според Хамза Зюлфикар, докато чрез съгласните **ç** и **ş** се постига акустично подобие на издавания звук, чрез **r** се изразява неговата продължителност (Зюлфикар 1995: 166).

Както е известно, според морфологичното деление на езиците турският език спада към така наречените аглутинативни, прилепващи езици, при което морфемната структура на думите се формира чрез прилепване на наставки/суфикси или окончания към дадената дума, взета за основа. При образуване на думите по този начин в турския език обаче действат няколко правила за звукова, вокална хармония, които обхващат и първичния строеж на думата, изразена чрез палатална и лабиална асимилация на гласните. Основният закон на вокалната хармония на гласните се състои в това, че всички гласни в една и съща турска дума, била тя проста или производна, в качествено отношение се приспособяват към гласната в първата сричка, като изключение от това правило правят чуждите думи, навлезли в турския език. Същевременно при звукоподражателната лексика, която в етимологично отношение се отнася към думите с домашен произход, често се наблюдават изключения и те не се подчиняват на тези правила. Изк-

люченията са свързани предимно с нарушаването на лабиалната асимилация и се изразяват в това, че в думи, в които гласната от първата сричка е незакръглена (неустнена), в една от следващите срички се среща закръглена гласна:

kekelevük – за човек, който много заеква;

cambul – за издаван звук при падане на предмет в течност;

dambulduk – за издаван звук при преобръщане, премятане;

şapur – за издаван звук при падане на едри капки вода или проливен дъжд;

samurtlamak – за издавани звуци по време на сън или бълнуване.

Структура на звукоподражателната лексика

В турския език звукоподражателните корени са предимно едносрични от типа CVC (*şir-, zir-, hor-, gü-, çit-, gıc-, hiş-, pat-*) или CVCC (*cirt-, birt-, bang-, bört-, cumb-, cing-, domb-, gümb-*). В повечето случаи те са основа и за по-нататъшна деривация, при която се образуват нови звукоподражателни думи с помощта на словообразователни суфикси (наставки). Според данни от използваните лексикографски източници най-продуктивни в това отношение са следните наставки/суфикси:

-il (-il, -ul, -ül): *şiril* (за издаван звук от силно течаща вода), *ziril* (за мърморещ, мрънкащ човек), *horul* (за издаване на звук при дълбок сън, хъркане), *gürülgürül* (звук от силно течаща вода; звук от преминаващ през водата въздух; клокочейки, шуртейки);

-ır (-ir, -ur, -ür): *çitir* (хрупкав), *çitir çitir* (за издаване на звук при горене на дърва, трошене на сухи клони, листа), *hişir* (за издаване на звук от шумоляща хартия или плат), *gıcır* (скърцащ, скрибуцащ), *hapşır-/hapşur-* (за издаване на звук при кихане; кихавица), *fokur fokur* (за издаване на звук от кипяща вода), *tıkır tıkır* (тракане), *bağır-* (вик; викане), *cingır-* (за издаване на звук при звънтене; звънене);

-ış (-iş, -uş, -üş): *tipiş tipiş* (за издаван звук при бързо ходене с малки крачки), *bidiş bidiş* (за издаван звук при прохождение на малко дете), *kağış kağış* (за издаван звук при триене на твърди предмети);

-da/-de, -ta/-te. Тази продуктивна словообразователна наставка служи за образуване на производни глаголи от двусричните звукоподражателни думи, окончаващи на -il, -il, -ul, -ül или -ır, -ir, -ur, -ür: *hişirda-* (шумоля), *fisilda-* (шумоля; шептя), *gıcırda-* (скърцам), *şirilda-* (шуртя), *çatırda-* (троша, напуквам), *horulda-* (хъркам), *cumbulda-* (цопвам се), *tıkırda-* (тракам), *tingırda-* (тракам), *civilda-* (чуруликама);

-la/-le. Чрез тази словообразователна наставка се образуват производни глаголи от звукоподражателни именни основи: *patla-* (пръскам се, спуквам се; гръмвам, взривявам се, експлодирам), *horla-* (хъркам), *havla-* (лая), *miyavla-* (мяукам), *mele-* (блеене на овце или кози), *vinla-* (бръмчене), *çatla-* (напукване), *civcivle-* (излюпени пилета);

-kır (-kır, -kur, -kür, -gır, -gir, -gur, -gür): *hıçkır-* (хълцане), *kıkır kıkır* (кискащо, с кискане);

-tı (-ti, -tu, -tü). Чрез тази словообразователна наставка се образуват производни съществителни имена от звукоподражателни именни основи: *çitirtı* (пукане, пращане), *gıcirtı* (скърцане), *fisiltı* (шепот, шепнене), *ziriltı* (мрънкане, проплакване), *şiriltı* (шуртене), *hışirtı* (шумолене), *horultu* (хъркане), *vıziltı* (бръмчене), *tıkirtı* (тракане).

За най-ярък структурен признак на звукоподражателните думи като цяло се посочва редупликацията (Вътов 1977: 35; Воронин 1982: 89). Редупликациите, мотивирани от звукоподражателни думи, са широко застъпен вид в турския език, повтаря се целият звуков комплекс. Звукоподражателните редупликации в турския език можем да групираме по следния начин:

– Звукоподражателни редупликации, които се използват в съчетание с точно определени глаголи, назоваващи конкретно действие, състояние или положение. Например *hüngür hüngür* (хълцайки) се използва единствено в съчетание с глагола *ağlamak* (плача); *mışıl mışıl* (спокоен, сладък) се използва единствено в съчетание с глагола *uyumak* (спя); *tıpış tıpış* (бързо с малки крачки) – в съчетание с глагола *yürümek* (вървя, ходя); *cauır cauır* (пращайки, пукайки) – в съчетание с глагола *yanmak* (горя), и т.н.:

hüngür hüngür ağlamak (плача хълцайки; плача на глас, рева)

mışıl mışıl uyumak (спя спокоен, сладък сън)

tıpış tıpış yürümek (вървя бързо с малки крачки)

cauır cauır yanmak (горя пращайки, с пращане; прен. изгарям пламенно);

– Звукоподражателни редупликации, които се използват в съчетание с повече от един глагол. Например *patır patır* може да се използва в съчетание както с глагола *düşmek*, така също с глагола *patlamak*; *çatır çatır* може да се използва в съчетание както с глаголите *kırmak*, *sökmek*, *almak*, *çatlama*:

patır patır düşmek (паднаха, издавайки шум, шумно падане)

patır patır patlamak (шумно напукване)

çatır çatır kırmak (счупи с трясък)

çatırçatırsökmek (изтръгвам насила)

çatır çatır almak (взимам насила)

çatır çatır çatlama (изпонапукват се; прен. ревнувам силно);

– Звукоподражателни редупликации, които показват степен или сила на издавания звук при извършване на конкретно глаголно действие. Например с *fikir fikir* се изразява силата на звука, появяващ се при завирането на течност, с *kitir kitir* – силата на звука при хранене:

fikir fikir kaunamak (клокочейки, ври)

kitir kitir yemek (яде хрупкайки, хрускайки);

– Звукоподражателни редупликации, при които част от звуковия комплекс се повтаря и в глагола, с чието съчетание се използват. Например:

çin çin çinlamak (дън-дън, кънти, отеква, звънти при удар върху метал)

homur homur homurdanmak („мрън-мрън“, мърморя, мърмори и мърмори)

inim inim inlemek (пъшкам силно).

Функционални характеристики на звукоподражателните думи

Синтактичната функция на звукоподражателните думи и съотнесеността им към определена част на речта се определят от техния лексикално-граматичен състав. В контекста на турското изречение те могат да изпълняват различни синтактични функции като части на изречението: сказуемо (*Topu dikenlerin içine atınca aniden **patladı***), обстоятелствено пояснение (*Maymun elindeki çekirdekleri **çitir çitir** yedi*), подлог или допълнение (*Makinenin **tıkırtısı** beni uyandırdı. Kadın, dışarda bir **tıkırtı** duydu*); като определение в именни словосъчетания (*Pınardan **gürül gürül** su geliyor*) и др.

Като езикови единици в турския език могат да се образуват от различни видове думи, но най-продуктивни са мотивираните от съществителни (*fisilti, çitirtı, hiçkırık, hiçirtı, horultu, vizilti, tıkırtı*), прилагателни (*çitir gofret, zırlı kadın*), наречия (*çatır çatır kırmak, hüngür hüngür ağlamak, tıpış tıpış yürümek, kitir kitir yemek*) и глаголи (*patlamak, çatlama, gürlemek, inlemek, kekelemek, havlamak, vizlamak*).

Семантични особености

Функцията на звукоподражателните лексеми е да служат за назоваване на предмети, признаци, действия и състояния. Но в по-голямата част от тях преобладава не номинативната, а експресивната и емоционалната функция, т.е. те придават на устната и писмената

реч допълнителен експресивен характер. Те се отличават и по това, че засилват признака и действието в сравнение със значението на сходните по семантика думи. Звукоподражателните лексеми се създават не за да се назовават пряко нещата, а за непосредствената им оценка, за да изразят чувствата на говорещия и стремежа му към образна мисъл. От ясната вътрешна форма, която позволява да се разбере образността, произтичат и емоционално-експресивните отенъци на значението им и наситената характеристика на явленията и действията.

Като носители на иконична знаковост звукоподражанията се отличават по редица признаци от останалите елементи в словното богатство на един език. Интерпретативността на звукоподражателните единици се постига не чрез морфологична отчетливост, а чрез степента на подобие спрямо акустичния референт. Те не са пряко зависими от езика и тяхното създаване се регулира от мозъчни центрове, различни от тези, които са свързани с езиковата компетентност. Акустично мотивираните думи образуват пресечната зона между две различни области на ментална активност – между областта на първосигнално възприятие и преработка на акустична информация и езиковия център, който оперира със сложни символни знаци. За семантично ядро при звукоподражанията служи не понятиен център, а обобщена звукова представа. В тяхната семантика липсва логическа разчлененост, явленията се представят в синкретичен вид, такива, каквито са били опознати сетивно – в тясна асоциация с конкретните условия на възприемането (Вътов 1977). Простотата на семантичното съдържание, както и принадлежността към една очевидно по-нисша система на кодиране и декодиране са причина звукоподражанията да бъдат считани за „примитивни“ езикови единици. Като вербално онагледяване на един универсален семиотичен феномен звукоподражанията също имат универсален характер. Поставени в определен ситуативно-речеви контекст, те могат да функционират на едно надезиково ниво и да бъдат разбираеми за хора с различна културално-лингвистична идентичност (Щерева, 2009). Чрез живата образност на фонетично мотивираните думи в речта тя става по-изразителна, по-достъпна за слушащия.

ЛИТЕРАТУРА

- Академичен турско-български речник:** [Akademichen tursko-balgarski rechnik.] София: Рива, 2009.
- Аксан 1983:** Asan, D.; Atabay, N.; Kutluk, İ.; Özel, S., *Sözcük Türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Актуален турски речник на турското езиково дружество:** Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts> (11.02.2020).
- Байрав 1969:** Bayrav, Süheyla. *Yapısal Dilbilimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969.
- Бангуоглу 1986:** Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- Блумфилд 1968:** Блумфилд, Л. *Язык*. [Bloomfield, L. Jazyk.]. Москва: „Прогресс“, 1968.
- Вардар 1980:** Vardar, Berke, yönetiminde N. Güz, E. Öztokat, M. Rifat, O. Senemoğlu, E. Sözer. *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980.
- Вестерман 1963:** Вестерман, Д. *Звук, тон и значение в западноафриканских и суданских языках (Первое издание статьи на немецком языке в 1927 г.)*. // Африканское языкознание. Сборник статей. Под ред. Д. А. Ольдерогге. [Vesterman, D. Zvuk, ton i znachenie v zapadnoafrikanskih i sudanskih jazykah (Pervoe izdanie stat'i na nemetskom jazyke v 1927 g.)]. Москва: „Издательство иностранной литературы“, 94 – 113.
- Воронин 1982:** Воронин, С. В. *Основы фоносемантики*. [Voronin, S. V. Osnovy fonosemantiki.] Ленинград: Изд. Ленинградского университета, 1982.
- Вътов 1977:** Вътов, В. *Удвоения в структурата на българските изобразителни думи*.] // Език и литература. XXX II. кн. № 1, 35 – 46. [Vatov, V. Udvoeniya v strukturata na balgarskite izobrazitelni dumı.]
- Газимихал 1961:** Gazimihal, Mahmut R. *Sese Benzetmeli İsimler*. İstanbul: Türk Folklor Araştırmaları, C.VI, 1961, s. 2361 – 2362.
- Генджан 1947:** Gencan, Tahir Nejat. *Yansımalar Yahut Ses Kelimeler Onomatopeler*. İstanbul: Ergene, S. 4 – 5, 1947, s. 9 – 10.
- Ерен 1951:** Eren, Hasan, *Onomatopeelere Ait Notlar*, İstanbul: Türkiyat Mecmuası, C.X, 1951 – 1953, s. 55 – 58.
- Зюлфикар 1995:** Zülfikar, Hamza. *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlar, 1995.

- Йозкан 2006:** Özkan, Abdurahman. *Ses Yansımali Kelimelerin Yer Adı Olarak Kullanılması*. İnsan Bilimleri Araştırmaları, Yıl: 8, Sayı: 16, 2006.
- Колева-Златева 2009:** Колева-Златева, Живка. *Лексиката от звуко-символичен (образоподражателен) произход в етимологичния анализ*. [Koleva-Zlateva, Zh. Leksikata ot zvukosimvolichen (obrazopodrazhatelen) proizhod v etimologichnia analiz.] Дисертация за присъждане на научна степен „доктор на науките“. В. Търново, 2009 – ВТУ.
- Коркмаз 2003:** Korkmaz, Zeynep. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Паул 1960:** Г. Пауль. *Принципы истории языка*. [G. Paul'. Printsipy istorii jazyka.] Москва: Изд. Иностранной литературы, 1960.
- Речник на лингвистичните термини 1949:** Dilbilimi Terimleri Sözlüğü 1949. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1949.
- Речник на турския език 2011:** *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Текин 1977:** Tekin, Talat. *Ön Türkçede Ünsüz Yitimi*. TDAY-Belleten, s. 35 – 51.
- Текин 1982:** Tekin, Talat. *On the Structure of Altaic Echoic Verbsin – KırA*, AOH, XXXVI (1 – 3), s. 503 – 513.
- Топалоглу 1989:** Topaloğlu, Ahmet. *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1989.
- Туна 1947:** Tuna, Osman Nedim. *Tabiat Taklidi Sözlerden Fiil Yapan Ekler*. İstanbul: Türkeli, S. 4, s. 15, 1947.
- Туна 1950:** Tuna, Osman Nedim. *Türkçede Tekrarlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 3, Sayı 2 – 3, 1950.
- Тюркай 1978:** Türkay, Kaya. *Kaşgarlının Derlediği Yansıma Sözcükler*. Ankara: Ömer Asım Aksoy Armağanı, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 241 – 257.
- Улман 1970:** С. Ульман. *Семантические универсалии*. [Ul'man. Semanticheskie universalii.] // Новое в лингвистике. Вып. V. Москва: Прогресс, 250 – 299.
- Харисън 2004:** K. D. Harrison. *South Siberian Sound Symbolism*. // *Languages and Prehistory of Central Siberia*. Current Issues in Linguistic Theory. Ed. E. J. Vajda, John Benjamins Press, 199 – 214.
- Хатибоглу 1978:** Hatiboğlu, Vecihe. *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1978.
- Хенгирмен 1995:** Hengirmen, Mehmet. *Türkçe Dil Bilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi, 1995.

Щерева 2009: Щерева, К. *Парадоксът на иконичния знак или проблемът за хронологичния приоритет при звукоподражанията.* Електронно списание LiterNet, 1.05.2009, № 5 (114). [Shtereva, K. *Paradoksat na ikonichniya znak ili problemat za hronologichniya prioritet pri zvukopodrazhaniyata.*]

Докторанти

**СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА В ТУРСКИЯ ЕЗИК,
ОЗНАЧАВАЩИ ЛИЦА И ОБРАЗОВАНИ С ФОРМАТА -DAş**

Сема Куцарова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**TURKISH NOUNS DENOTING PERSONS, FORMED
FROM THE FORMANT -DAş**

Sema Kutsarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In modern Turkish, which according to the typological classification is referred to as typical representative of agglutinative languages, suffixation is the main word formation process. One of the poorly understood problems in modern theory of word formation is the issue of generalized derivational meaning.

In present study, the main focus is put on the semantics of the derivational formant *-DAş*.

The subject of the researching are single-root words (represented by derivational pairs) related to word-motivation relationships with the aim of classifying them with respect to their derivative meanings and the formant with particular semantics. Motivated units are researched in a synchronic manner and the diachronic approach is not neglected.

Key words: derivation, derivational formant *-DAş*, derivational meaning, derivational pairs

В съвременния турски език, който според типологичната класификация е сочен за типичен представител на аглутинативните езици, суфиксацията е основен начин за образуване на нови думи. Този процес се изразява в присъединяването на афикси към основата на мотивиращата дума, а новообразуваните деривати са носители на нови значения. Тези специфични особености на турския език определят съществената роля на афиксите в неговата система. Голяма част от тях имат повече от една форма. Същите могат да бъдат определени като аломорфи, например *-lar/-ler* (според корелацията твърдост – ме-

кост) за изразяване на формите за мн.ч. (*kuş-lar* – ‘птици’, *ceviz-ler* – ‘орехи’, и т.н.) или перфектните афикси *-di*, *-di*, *-du*, *-dii/-ti*, *-ti*, *-tu*, *-tü* (*yan-di* – ‘изгоря’, *düş-tü* – ‘надна’, и т.н.), при които освен вокална промяна има изменение в консонантите по силата на корелацията звучност – беззвучност. Богатата афиксална система на турския език, която е представена от голям брой деривационни и релационни афикси, е достатъчно добре изучена и инвентаризирана в специализираните изследвания. За афикса *-DAŞ*¹ съществува немалко литература, но отделните описания често са разнопосочни и повдигат редица въпроси относно неговия произход, семантика и формално-структурните му особености.

Традиционно в научните изследвания интерес представлява етимологичният аспект. По отношение на произхода на афиксите в съвременната туркология съществуват две основни гледни точки: а) афиксите са следствие от граматикализирането на пълнозначни думи; б) те са резултат от съединяване на няколко едносрични или еднофонемни афикса, или това е явлението, означавано с термина *фузия* (по-подробно вж. Кононов 1976: 17). Проблемът за етимологията на афиксите е сложен и все още не е получил еднозначно решение.

Турският деривационен афиксът *-DAŞ* не прави изключение и съвсем закономерно няма общоприето мнение сред изследователите относно неговия произход въпреки съществуващите многобройни разработки. Една от популярните тези е, че афикс *-daş* е съставен от падежния афикс *-da* и пълнозначната дума *eş* – ‘приятел, другар’. Тази теза споделят В. Банг, К. Г. Залеман, А. Зайончковски и А. Г. Гулямов (Тенишев, ред. 1988: 147), както и А. Джафероглу, който разглежда въпроса в свое монографично изследване, позовавайки се на по-стари

¹ В по-новите лингвистични издания звуковите алтернации се изписват с главна буква, но заедно с това съществуват различни формални начини за означаване на броя на аломорфите на отделните афикси, напр. *-ci* (*-ci*, *-ci*, *-cï*; *-çi*, *-çi*, *-çi*, *-çï*); *-ci*; *-Ci*. В отделни езиковедски изследвания се среща терминът *üst biçim* или *üstsesbirim* (*archiphoneme*) за назоваване на аломорфите, които се приемат за представителни и служат за означаване на дадения афикс. Напр. „А“ (която е твърда гласна – бел. авт.) в *-lar* служи за означаване на фонетичните варианти *-lar/-ler*, изразяващи морфологичната категория мн.ч. (вж. Аслан 2017: 738), или аломорфите с мека гласна, напр. *-i*, *-e*, *-de*, *-den*, *-ler*, *-in*, *-ci*, *-gin*, *-gen...* (вж. Едисун 1999: 100 – 101). Графично афиксът, който е обект на изследване в настоящия доклад, също е представен с много варианти, което е във връзка и с авторовите позиции относно формално-структурните му характеристики. Тук приемаме изписването *-DAŞ*, което се използва в съвременните изследвания, в това число и в *Грамматика на турския език (Морфология)* на З. Коркмаз (Коркмаз 2003: 46).

писмени източници (по-подробно вж. Джафероглу 1929). Според А. Зайончковски и А. Г. Гулямов афиксът *-daş* се състои от два елемента – глаголообразуващия *-la/-da* и залогообразуващия афикс *-ş*. С. Джафаров смята, че е заемка от персийски език (Тенишев 1988: 147).

В статия, изследваща природата на аглутинацията в тюркските езици, руският езиковед А. Н. Кононов описва произхода на афикса по следния начин: *-da/-ta* – глаголообразуващ афикс, *+^oş* – словообразователен омоафикс за взаимен залог и мастар (Кононов 1976: 11).

Ние се придържаме към виждането на А. А. Юлдашев, според когото *-Daş* е образуван от локативния афикс *-da/-ta* и изразяващия множественост залогообразуващ афикс *-ş* (Юлдашев, цит. по Тенишев 1988: 144).

По въпроса за формалната структура на афикса също липсва единно мнение сред изследователите. Според някои той е представен с аломорфите *-daş /-taş* (Кононов 1941: 64, Гълъбов 1949: 98, Шчербак 1977: 106, Ергин 1990: 239, Ердал 1991: 149 и др.), т.е. те съдържат твърдата гласна „a“, а според други той се реализира посредством аломорфите *-daş, -deş,/-taş -teş* (Хатибоглу 1981: 58, Коркмаз 2003: 46 и др.).

В изследванията на езика от османския период се среща единствено фонетичният вариант *-daş*. Поддръжници на това гледище са Т. Текин и М. Ердал, които, позовавайки се на най-древните писмени източници (напр. Орхунските надписи), дават следните примери: *kadaş* ‘брат, близък роднина’, и *kagadaş* – ‘роднина, родственик’, в чиято словообразователна структура се отделя афиксът *-daş*, който се свързва с основата **kā* – ‘семејство’ (Текин 2016: 80); *ardaş arkadaş* – ‘приятел’ (< **artdaş* < **art* – *art*, *arka*; *son* – ‘гръб, задна страна; край, свършек’, + *daş*) (Erdal, 1991: 119).

А. Ерджиласун и З. Аккоюнлу също обръщат внимание на този въпрос. Според тях в тюркските диалекти са запазени формите, характерни за говоримия език от времето до XIX в., в които се среща само твърдият вариант на афикса. Така обясняват появилите се в съвременния турски език думи като *dindaş* – ‘единоведец’, *meslektaş* – ‘колега’, *ülküdaş* – ‘съидейник’, *gönüldaş* – ‘близък приятел, приятел по душа’, в азербайджански – *dindaş, emekdaş, emeldaş, ölkedaş*, в узбекски – *sühbetdâş, tengdâş, zemendâş* и др. (Ерджиласун, Аккоюнлу 2014: 175), при които се наблюдава нарушаване на вокалната хармония по признака твърдост-мекост.

В енциклопедичната съкровищница на тюркските езици *Divan-ü Lügati't-Türk* (XI в.) също се срещат думи, в чиято структура се отделя

афикс *-daş*, например *karın-daş* – ‘корем; утроба’ < *karın arkadaşı* – ‘другар по утроба’, ‘споделящи един корем’, *yir-daş* – ‘земляк’, *kadaş* < *kardeş*, *yakın* – ‘брат, близък’ (Тугуз 2019: 275).

В специализираните морфологични изследвания, разглеждащи типологията на тюркските езици, се сочи, че афиксът **-DAŞ** е продуктивен в именното словообразуване. В турския език той се свързва с именни основи (съществителни, прилагателни, числителни имена) и в единични случаи с глаголни, като служи за образуване на съществителни (и прилагателни имена), които означават лица (изключенията са редки), обединени от съвместни действия или от връзката с друго лице (или лица), основана на еднакво отношение към назованото в мотивиращата основа. Някои от дериватите влизат в състава на именни словосъчетания (т. нар. изафети), напр. *can arkadaşı* – ‘много близък приятел’, букв. ‘сърдечен приятел’, *tektep arkadaşı* – ‘съученик’, *kavim kardaş* – ‘роднини и близки, родà’, *hayat arkadaşı* – ‘другар в живота’, *karı yoldaş* – ‘колега’, букв. ‘спътник по врата’. В подобни конструкции, но за изразяване на роднински отношения служи думата *kardeş* – ‘брат/сестра’ в позиция на определяемо, напр. *öz kardeş* – ‘роден брат’, *üvey kardeş* – ‘доведен брат/сестра’, *kız kardeş* – ‘сестра’, *erkek kardeş* – ‘брат’, *bey kardeş* – ‘батко’, букв. ‘батко господине’; в комбинация с числително име представляват евфемизми за назоваване на ‘шамар, плесница’, например *beş kardeş* (букв. ‘петимата братя’), а съчетанието *Yedi kardeş* назовава съзвездието Голяма мечка (букв. ‘Седмината братя’). Елементът *-taş*, който се отделя в морфемната структура на отделни думи, например *damlataş* (*damla* – ‘капка’, + *taş* – ‘камък’) – ‘сталактит’, *kırmataş* (*kırma* – ‘чупене, счупване’, от *kır-tak* ‘чуня, троша’, + *taş*) – ‘чакъл’ и др., е пълнозначната дума *taş* ‘камък’ – с която се образуват сложни думи.

Често с афикса **-DAŞ** в турския език се превеждат думи, които са образувани чрез префикси, напр. араб. *mi-*; персийски *hem-*; френски *co-* (*con-*, *com-*, *col-*), *syn-* (*sym-*), *homo-*...²; англ. *co-* (*con-*, *col-*, *cor-*,

² Compatriote = *hemşehri* = *yerdeş*, *yurttaş*
synchrone = *hemzaman* = *zamandaş*
sympathisant = *hemdil* = *duygudaş*
coincident = *müterafik* = *olumdaş*
homogène = *mütecanis* = *cinsdeş*
homochrome = *hemreng* = *renkdeş*
homomorphe = *hemşekil* = *şekildeş*
synonyme = *müteradif* = *anlamdaş*
homonyme = *hemnam* = *addaş*
consonne = *hemaheng* = *sesdeş* (Бангуоглу 2007: 169 – 170).

com-). При превода на турските производни в немския език съответстват композити, съдържащи думите *-Partner*, *-Kamerat*, *-Genosse*, *-Gefehrte* (Ченели 1997: 4, цит. по Тугуз 2019: 274). При превода на български най-често се използва представката *съ-* (*kenntaş* – ‘съгражданин’, *vatandaş* – ‘съотечественик’, и т.н.), на руски *со-*, *одно-*, *одино-* (*meslektaş* – ‘сослуживец’, *köydeş* – ‘односельчанин’, и др.).

В съвременната теория на словообразуването в турския език въпросът за обобщеното словообразователно значение е един от слабо изучените. В настоящия текст основното внимание е насочено към семантиката на афикса **-DAŞ**. Предмет на изследването са енокоренните думи (представени по деривационни двойки), свързани помежду си с отношения на словообразователна мотивация, като целта е те да бъдат систематизирани с оглед на деривационните им значения и на форманта като носител на определена словообразователна семантика. Мотивираните единици се изследват в синхронен план, като не е пренебрегнат и диахронният подход. Своите наблюдения осъществяваме върху лексикални единици, ексцерпирани основно от турските лексикографски източници: „Türkçe Sözlük’ün Ters Dizimi“ („Обратен речник на турския език“), „Büyük Türkçe Sözlüğü“ („Голям речник на турския език“), „Tarama Sözlüğü“ („Речник на турския език от литературни текстове“), „Derleme Sözlüğü“ („Речник на диалектните форми“), издания на Türk Dil Kurumu (Институт по турски език), както и „Академичен турско-български речник“ под редакцията на Иван Добрев.

Деривационна семантика на форманта **-DAŞ**

1. Съществителни имена.

1.1. Съществителни имена, назоваващи лица.

1.1.1. Съществителни имена, назоваващи лица, мотивиращата основа на които е съществително име

1. Лица, споделящи същите възгледи/идеи: *baş-daş* < *baş* (другар, съмишленник < глава; главен (началник, ръководител), *düşün-daş/düşündeş* < *düşün* (съмишленник, съидейник), *fikir-deş* < *fikir* (съмишленник, съидейник < мисъл, размишление; идея), *kafa-daş* < *kafa* (другар, съмишленник < глава; прен. мислене, манталитет, разбиране), *otuz-daş* < *otuz* (съучастник, съратник < рамо), *ülkü-daş* < *ülkü* (единомишленник, съмишленник; който има еднакъв идеал, идея < цел, желание, идеал), *ou-daş* < *ou* (единомишленник, съмишленник, съидейник < глас (при гласуване, вот), *büyük-taş* < *büyük* (прреч. другар < вулг. гъз; жарг. дупе (прен. смелост, кураж, безстрашие), *yol-daş* < *yol* съмишленник, идеен дру-

гар < път), уап-*daş* < уап (поддръжник, защитник, привърженик < същ. страна, посока; място, околност, близост).

2. Лица, равнопоставени по признак или състояние, назовани в основата на мотивиращото съществително име: *a-daş* (*ad-daş*) < *ad* (съименник < име)³, *boу-daş* < *boу* (еднакъв на ръст < ръст), *çağ-daş* < *çağ* (съвременник < време, епоха), *zaman-daş* < *zaman* (съвременник < време).

3. Лица, които се намират в роднински отношения: *dadaş*⁴, *ev-deş* < *ev* (съжител, всеки един от живеещите в едно и също жили-

³ Произходът на формата *adaş* е от *ad* – ‘име, название’, + афикс *-daş*. В този пример се наблюдава елизия на удвоения съгласен звук. Той илюстрира едно нетипично за аглутинативния турски език явление, при което се извършва промяна в корена на думата (вж. Йорданова 2016: 202).

⁴ Словообразователната структура на думата *dadaş* е неясна. В съвременния турски език има значенията: 1. брат; 2. младеж; юнак, храбрец, смелчага; 3. братле (обръщение). В говорите, характерни за областта на гр. Ерзурум, Турция, тя се употребява с повече значения: 1. по-голям брат; батко; 2. бебе; дете от едномесечна възраст до една година; 3. леля (сестра на бащата); 4. баща, татко; 5. брат; 6. младеж, момък; 7. храбрец, смелчага; 8. апаш, хулиган, пройдоха; 9. другар, приятел; 10. близък; 11. малки деца, които са на една и съща възраст, връстници; 12. съименник, едноименник, адаш; 13. батко; младеж, който танцува *бар* (народен танц в Североизточен Анадол); съгражданин от Ерзурум; в широк смисъл – юначага, бабайтин от област Ерзурум; 14. земляк (обръщение) (PTE 2011: 575).

По отношение на етимологията на думата *dadaş* съществуват различни тълкувания. В най-старите писмени източници е засвидетелствана думата *kadhaş*, която в своето историческо развитие се променя във формата *kardeş* (*kadhaş* < *gardaş* < *kardeş*), от която водят произхода си думите *dadaş*, *gakgoş*, служещи за назоваване на юнак, герой в народните говори и с които родителите гальовно се обръщат към своите мъжки рожби (Айдемир 2012: 136).

Според друга формулировка думата *dadaş* произхожда от пълнозначните думи *dal* – ‘клон (на дърво), вейка; прен. – ‘дял, клон’; прен. – ‘отдел, отделение’; и *eş* – ‘всяка половинка от един чифт или двойка; съпруг; партньор; другар’ в словосъчетанието *dalda eş*. Наблюдава се елизия на съгласният звук *l*, както и на гласната *e*. Това фонетично явление (*aşınma*) се наблюдава при словосъчетания от две думи, гласните в които се оказват в съседна позиция, при което единият гласен звук изпада, напр. *kahve altı* < *kahvaltı* ‘закуска’, *sütlü aş* < *sütleş* – ‘мляко с ориз’, *karında eş* < *kardeş* – ‘брат, сестра’, *arkada eş* < *arkadaş* – ‘приятел’, *ne için* < *niçin* – ‘защо, за какво’, *ne asıl* < *nasıl* – ‘как (по какъв начин), какъв’, и т.н. (Ефендиоглу, Ишджан 2010: 135). Към подобна теза се придържа в В. Хатибоглу, според която първоначалната форма на думата *dadaş* е *dağdaş*, при която отпада *ğ* (Хатибоглу 1979: 35).

Съществуват твърдения, в които се посочва персийският произход на думата, напр. персийската дума *dert* (мъка, болка, страдание), която се свързва със

ще < къща, дом), *cins-deş* < *cins* (сродник < род), *kan-daş* < *kan* (сродник, родственик < кръв, прен. кръв, род, коляно), *soy-daş* < *soy* (родственик, от един род < род, потекло), *kar-deş*⁵/*kar-daş* (*karın-daş*) < *kar-ın* (брат; сестра < утроба),

4. Лица, чиито взаимоотношения се основават на взаимно разбирателство/близост/доверие/подкрепа: *arka-daş* < *arka* (1. другар, приятел < гръб, тяло; задна/обратна страна), *ayak-daş/ayak-taş* < *ayak* (всеки един от вършещите работата в съгласие/консенсус < ходило, крак; стъпка, вървеж), *bağ-daş* < *bağ* (3. близък приятел < връзка, възенце), *kadeh-daş* < *kadeh* (другар по чашка < чашка, чаша), *kar-deş/kar-daş* (*karın-daş*) < *kar-ın* (прен. събрат, близък другар), *gönül-daş* < *gönül* (приятел по душа < душа, сърце), *sir-daş* < *sir* (довереник, посветен в тайна < тайна), *tay-daş* < *tay* (2. диал. приятел < равен, еднакъв), *yol-daş* < *yol* (2. другар, приятел < път)

5. Лица на еднаква възраст: *baş-daş* < *baş* (3. диал. връстник < глава, главен), *tay-daş* < *tay* (връстник < перс. 'tay' – равен, еднакъв, съответен), *boy-daş* < *boy* (2. връстник < ръст, големина, размер), *yaş-daş* < *yaş* (връстник < възраст).

6. Лица, споделящи едни и същи емоции: *acı-daş* < *acı* (който споделя същата болка, мъка), *aşık-daş/aşık-taş* (всеки един от влюбените един в друг (мъж и жена) < влюбен), *dert-taş* < *dert* (човек, който споделя същата мъка, страдание < мъка, болка, страдание), *diuğu-daş* < *diu-gu* (човек, който споделя едни и същи чувства < чувство, емоция), *gönül-daş* < *gönül* (човек, който споделя едни и същи чувства, приятел по душа < душа, сърце), *hal-daş* < *hal* (човек, който споделя същата мъка < положение, състояние).

7. Лице, принадлежащо към определен колектив (обществено-политическа формация, идеологическо, религиозно, научно и т.н. направление): *dil-daş* < *dil* (човек, който говори същия език < език), *din-daş* < *din* (единоверец < вяра, религия), *okul-daş* < *okul* (съуче-

словообразователния афикс *-daş* и се образува думата *derttaş* – 'лице, което споделя същата мъка; съчувстващ' (Гюнашдъ 2009).

В своя публикация сходно виждане защитава и М. Байдар, според когото формално-семантичната структура на *dadaş* е свързана с персийските *dâd-bahs* – 'защитник на правдата', и *dâd-res* – 'който се притичва на помощ, помагач' (Байдар 1997: 32).

⁵ Смята се, че формата *kar-deş*, която е един от примерите, показващи отклонение от вокалната хармония, е навлязла в книжовния език под влияние на истанбулския говор, докато *kar-daş* е регистрирана в лексикографските издания като просторечна.

ник < училище), *toplum-daş* < *toplum* (член на общество, колега, другар, съобщник < общество, общност).

8. Лице, принадлежащо към определено съдружие: *kol-daş* < *kol* (2. съдружник < раздел, клон, направление, отрасъл, отдел), *raу-daş* < *raу* (съдружник, съакционер < част, дял).

9. Лица, принадлежащи към една раса, племе, народност, нация: *ırk-taş* < *ırk* (човек, който е от същата раса < раса), *millet-taş* < *millet* (сънародник < народ, народност, нация), *vatan-daş* < *vatan* (съотечественик, съгражданин < родина, татковина), *yurt-taş* < *yurt* (съотечественик, сънародник < отечество).

10. Лица, произхождащи (живеещи) в едно населено място: *kent-taş* < *kent* (съгражданин < град), *il-deş* < *il* (съгражданин, земляк < област, ост. страна, държава), *köydeş* < *köy* (съселянин < село), *şehir-daş* < *şehir* (съгражданин < град), *yer-deş* < *yer* (земляк < земя; място), *vatan-daş* < *vatan* (2. гражданин, поданик < родина, татковина),

11. Лица, заемащи една и съща длъжност и/или изпълняващи една и съща дейност: *arka-daş* < *arka* (2. колега < гръб, тяло; задна/обратна страна), *emek-taş/emek-daş* < *emek* (колега, сътрудник < труд, трудова дейност), *görev-daş* < *görev* (колега, сътрудник < работа, задължение, функция, длъжност) (колега < работа), *kol-daş* < *kol* (1. колега < раздел, клон, направление, отрасъл, отдел), *meslek-taş* < *meslek* (колега < професия, занаят), *tevki-daş* < *tevki* (2. колега < пост, длъжност).

1.1.2. Съществителни имена, назоваващи лица, мотивиращата основа на които е прилагателно име

Формантът **-DAŞ** се открива в морфемната структура на редица прилагателни имена със значение 'еднакви качества': *anlam-daş* < *anlam* (синонимен, с еднакво значение < значение), *boy-daş* < *boy* (еднакъв на ръст < ръст), *kök-teş* < *kök* (който има един и същ корен (думи) < корен), *gün-deş* < *gün* (който е в същия ден, съвременен, актуален < ден), *tür-deş* < *tür* (предмет, който е еднороден, хомогенен, еднакъв по вид < вид), *sınıs-deş* < *sınıs* (2. породист < произход, порода), *çağ-daş* < *çağ* (съвременен, модерен < време) *iş-teş* < *iş* (2. взаимен < работа), *yön-deş* < *yön* (който е в същата посока/направление; отиващ/гледащ в същата посока, паралелен < посока, насока; аспект), *ses-teş* < *ses* (съзвучен, омонимен < звук), *sınır-daş* < *sınır* (гранична територия, съседна, обща граница < граница), *öz-deş* < *öz* (еднакъв, идентичен, тъждествен).

1.1.3. Съществителни имена, назоваващи лица, мотивиращата основа на които е глагол

1. Лица, извършващи съвместна дейност, назована в мотивиращия глагол: *uğraş-taş* < *uğraş-tak* (който се занимава (мъчи се) със същата работа < опитвам се, мъча се; правя си труда, занимавам се; бивам зает), *yarış-taş* < *yarış-tak* (противник, конкурент, съперник < състезавам се, надпреварвам се; съпернича си с някого).

1.2. Съществителни имена, назоваващи предмет

1.2.1. Съществителни имена, назоваващи предмет, мотивиращата основа на които е съществително име

1. Предмети с еднакви качества/признаци: *denk-taş* < *denk* (равен, равностоеен < равен/еднакъв по тегло), *renk-taş* < *renk* (предмет, който е със същия цвят < цвят), *şekil-daş* < *şekil* (думи или предмети, които са еднакви по форма, оморфни < форма, външен вид).

1.2.2. Съществителни имена, назоваващи предмет, мотивиращата основа на които е числително име: *beş-taş* (*beş* – ‘пет’, + *taş*) – ‘бешташ’ (детска игра на камъчета), букв. ‘пет камъка’, *dokuz-taş* (*dokuz* – ‘девет’, + *taş*) – ‘детска игра с девет камъчета’, *tektaş* (*tek* ‘един’ + *taş*) пръстен с един камък (годежен пръстен), *üç-taş* (*üç* ‘три’ + *taş* ‘камък’) – ‘игра на камъчета (с три камъчета)’⁶.

В своя статия, озаглавена *Турският деривационен афикс -DEş*, М. Йорданова посочва, че той се среща и при съществителни собствени имена, като прави уточнението, че това е употреба на съществителни нарицателни имена като лични, например *Adaş* (м), *Arkadaş* (м), *Bağdaş* (м), *Ülküdeş* (ж/м), *Yurttaş* (м) и др., или субстантивирани производни прилагателни имена в употребта им като лични, напр. *Çağdaş* (ж/м), *Denktaş* (м), *Özdeş* (ж/м) и др. (Йорданова 2016: 205)⁷.

⁶ В посочените примери е налице омонимия между аломорфа *-taş* и пълнозначната дума *taş* – ‘камък’, а образуваните думи представляват композити, т.е. това са двукоренни думи.

⁷ Списък на личните имена с афикса *-DEş*:

Acıdaş (м)

Adaş (м)

Arkadaş (м)

Bağdaş (м)

Beydaş (м)

Boydaş (м)

Çağdaş (ж/м)

Candaş (м)

Тя констатира също така, че имената с афикс *-DEş* са два вида: мъжки, които в същото време могат да се използват и за именуване на лица и от двата пола; не се среща женско име (което да се използва само от жени) и няма лично име, в което да се съдържа фонетичният вариант *-teş* на афикса (пак там, 205).

Изводи

Афиксът *-DAş* се среща във фонетичните варианти *-daş*, *-deş/-taş*, *-teş*, като най-продуктивен е аломорфът *-daş*. Той се свързва предимно със субстантивни основи (единични са примерите на свързване с глаголна) и участва в акта на деривация на съществителни и прилагателни имена. Образованите производни думи означават предимно лица, обединени от съвместни действия или от връзката с друго лице (или лица), основана на еднакво отношение към назованото в мотивиращата основа. Формантът *-DAş* е един от немногото афикси, при които се наблюдава нетипичното за аглутинативния турски език отклонение от правилата за вокална хармония (*meslektaş*, *kardeş*, *dindaş* и т.н.) и консонантната хармония (*ayakdaş*, *emekdaş*, *kadehdaş*). Прави впечатление, че във формално-структурно отношение производните, създадени след езиковата реформа, се подчиняват на закона за синхармонизма, напр. *işteş*, *türdeş*, *soydaş* и др. Някои от тях са регистрирани с двете си форми в лексикографските издания, напр. *düşündeş* = *düşündaş*, *gündaş* = *gündeş*, *sesteş* = *sestaş* и др. Формантът служи за образуване

Denktaş (м)

Gönüldeş (м)

Gündaş (м)

Gündeş (м)

İldeş (м)

Kardeş (м)

Karındaş (м)

Köktaş (м)

Koldaş (м)

Öndeş (м)

Özdeş (ж/м)

Soydaş (м)

Sündaş (м)

Taydaş (м)

Ülküdeş (ж/м)

Yaşdaş (м)

Yoldaş (м)

Yurttaş (м) (Йорданова 2016: 210).

на лингвистични термини, напр. *anlamdaş* – ‘синоним’, *işteş çatı* – ‘взаимен залог’, *kökteş* – ‘еднокоренни думи’, *sestaş/sesteş* – ‘съзвучни, с еднакъв звук’, *üindeş* – ‘съзвучен, който завършва с подобен звук’, и др. В семантичен план той е носител на богата палитра от смислови нюанси, носещи значенията ‘съвместност (намерения, цели, възгледи, чувства, социално положение), заедност, споделеност, единство, равенство, зависимост, партньорство, принадлежност към място, общност, общество’ и т.н.

ЛИТЕРАТУРА

- Айдемир 2012:** Aydemir, A. *Türkçede Bazı Sıhrî Akrabalık Terimleri Üzerinde* // *The Journal of Academic Social Science Studies*, volume 5, Issue 8, p. 121 – 142, December 2012 (7.02.2020).
- Аслан 2017:** Aslan, Ö. *Addan Sıfat Yapan Eklerin Anlamsal İşlevlerinin Belirlenmesi* // *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sayı 6/2 2017, s. 734 – 748, 2017, (11.02.2020).
- Байдар 1997:** Baydar, M. *Dadaş risalesi*. Erzurum, 1997.
- Бангуоглу 1990:** Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1990.
- Гюнашдъ 2009:** Günaşdı, Y. *Dadaş Kelimesinin Manası* 15.10.2009 < <http://www.erkurumgazetesi.com.tr/haber/Dadaslik-millimotif/33062> > (6.02.2020).
- Джафероглу 1929:** Caferoğlu, A. *Türkçede “DAŞ“ Lâhikası, Türk Halk Bilgisine Ait Tetkikler I*. İstanbul: İktisat Matbaası, 1929.
- Добрев ред. 2009:** *Академичен турско-български речник*. [Dobrev, I., red. Akademichen tursko-balgarski rechnik.] Под ред. на Ив. Добрев. София: Рива, 2009.
- Едискун 1991:** Ediskun, H. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.
- Ергин 1990:** Ergin, M. *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayımlar/Tanıtım, 1990.
- Ердал 1991:** Erdal, M., *Old Turkic Word Formation I-II*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1991.
- Ерджиласун, Аккоюнлу 2014:** Ercilasun A. B., Akkoynlu, Z. *Kâşgarlı Mahmut Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri Notlar-Dizin*. Ankara: TDK, 2014.
- Ерен 1999:** Eren, H. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: TDK, 1999.
- Ефендиоглу, Ишджан 2010:** Efenfioglu, S., İşcan, A. *Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması* // *Atatürk Üniversitesi*

- Türniyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 43. Sayı, Erzurum, 2010, s. 121 – 143, (22.01.2020).
- Йорданова 2016:** Йорданова, М. *Турският деривационен афикс –DEŞ*. [Yordanova, M. Turskiyat derivatsionen afiks -DESH.] // Филологията – класическа и нова, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 199 – 211, 2016.
- Кононов 1941:** Кононов, А. Н. *Грамматика турецкого языка*. [Kononov, A. N., Grammatika turetskogo jazyka.] Москва: Издательство академии наук СССР, 1941.
- Кононов 1976:** Кононов, А. Н. О природе тюркской агглютинации. [Kononov, A. N., O prirode tyurkskoy agglyutinatsii.] // *Вопросы языкознания № 4 (июль – август)*. Москва: Наука, 1976, 3 – 17.
- Коркмаз 2003:** Korkmaz, Z. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK, 2003.
- Луис 2001:** Lewis, G. L. *Turkish Grammar*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Нишанян 2009:** Nişanyan, S. *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları, 2009.
- Обратен речник на турския език 2004:** *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi*. Ankara, 2004.
- Речник на турския език 2011:** *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK, 2011.
- Текин 2000:** Tekin, T. *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi, 2000.
- Тенишев, ред. 1988:** Тенишев, Е. Р. *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков (Морфология)*. [Tenishev, E. R. Sravnitel'no-istoricheskaya grammatika tyurkskih jazykov (Morfologiya).] Под ред. Е. Р. Тенишева. Москва: Наука, 1988.
- Тугуз 2019:** Tuğuz, Z. *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerde Geçen – DAŞ Eki Üzerinde // Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*. 3. cilt, 2. Sayı, s. 273 – 282, 2019 (20.01.2020).
- Хатибоглу 1979:** Hatipoğlu, V. *Türk Tarihinin Başlangıcı // Türkoloji Dergisi*. (29 – 52), 1979 (24.01.2020).
- Хатибоглу 1981:** Hatipoğlu, V. *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK, 1981.

CONCEPTUAL METAPHOR AND ENGLISH LEXICAL BLENDS

Kornelia Choroleeva
University of Food Technologies, Plovdiv

The paper deals with the way conceptual metaphor is exemplified by English lexical blends. The text briefly outlines some main points in Conceptual Metaphor Theory including metaphorical mapping, types of conceptual metaphor, and metaphor ~ metonymy interactions. The aim of the study is to discover instances of conceptual metaphor in a corpus comprising English lexical blends. The paper lists some more conspicuous examples of metaphorization, part of which stem from metonymic transfer. It also arrives at certain conclusions regarding the prerequisites for metaphorization in the semantics of English lexical blends.

Key words: metaphor, metonymy, mapping, image schemas, lexical blends

Conceptual Metaphor Theory

In Cognitive Linguistics, metaphor is regarded as a way of thinking which is grounded in human experience. Conceptual metaphor exemplifies the interaction between conceptual domains. Conceptual metaphor theory states that people conceptualize target concepts by means of source concepts. Lakoff and Johnson compare metaphorical mapping to OHP projection. They visualize the target concept as the first transparency placed on the projector screen and metaphorical mapping as the addition of another transparency on top of the first one. In this way, the authors show that metaphorical mapping adds new elements and relations to the target concept. Metaphorical mapping is unidirectional (from source to target) and the image schemas of the source concept help in the conceptualization of the target concept (Lakoff and Johnson 1980: 253). Image schemas have to do with the notion of embodiment: they are based on people's experience with their bodies and the human body is often the source domain in metaphorical mapping. Metaphor-based language can be motivated by image schemas, such as the schemas of motion, containment, and scale, and image schemas often function in combination (Luizova-Horeva 2014).

Ungerer and Schmid distinguish between lean and rich metaphorical mapping depending on the type of concepts involved. Rich mapping is established between a specific source concept consisting of basic level concepts and an abstract target concept, e.g.: the +ARGUMENT IS WAR+ metaphor. Lean mapping occurs between a specific source concept and a generic target concept, for instance when the source concept refers to an animal or a bird and the target concept defines an instrument or a machine. Both lean and rich mapping can take place between a generic source concept and an abstract target concept whereas only lean mapping, also known as personification, holds between a generic source concept and a specific target concept. In lean mapping, the metaphor highlights one or more attributes of the target concept which is well structured in order to be conceptualized successfully (Ungerer and Schmid 2006: 125 – 126).

On the basis of their cognitive functions, conceptual metaphors are subdivided into structural, ontological and orientational (Lakoff and Johnson 1980). A structural metaphor is, for example, +TIME IS MOVEMENT+ in *Time flies* because it imposes structure on the concept of TIME. Ontological metaphors impose a new ontological status on abstract target concepts and give rise to new abstract categories (Kövecses 2010: 38). For instance, *in love* exemplifies the ontological metaphor +A STATE IS A CONTAINER+. Kövecses points out that personification is a subtype of ontological metaphor which makes objects or abstract characteristics adopt human features, e.g.: *Inflation is eating up our profits* (ibid.: 39). With ontological metaphors, abstract categories are conceptualized as things. Orientational metaphors are grounded in the way people move through space. They contribute to the coherent conceptualization of a set of target concepts: some concepts are UP (*Speak up*) whereas other concepts are DOWN (*Keep your voice down*), which reflects the metaphors +MORE IS UP+, +LESS IS DOWN+. All three types of conceptual metaphor often interplay.

An interesting field of study is the conduit metaphor which shows that: 1) language functions as a conduit for conveying thoughts from one person to another; 2) people conceptualize writing and speaking in terms of inserting emotions and thoughts into words; 3) words are containers of emotions and thoughts; 4) people conceptualize listening and reading as taking emotions and thoughts out of words (Reddy, in Ortony 1993: 170). Examples of a conduit metaphor are: *Try to get your thoughts across better; Your words are hollow; That remark is completely impenetrable.*

Jakobson views metaphor ~ metonymy relations in terms of a continuum between two poles. The metaphoric pole is based on similarity while the metonymic one has to do with contiguity. Similarity presupposes

belonging to the same category. Contiguity is related to the adjacency between real-world objects and is exemplified as semantic contiguity. Jakobson believes that this dichotomy is fundamental for all kinds of verbal behaviour and for human behaviour as a whole (Jakobson 1971: 256). Jakobson's ideas have been further developed by more recent studies on metaphor and metonymy (see, for instance, Radden, in Dirven and Pörings 2003). There are plenty of studies on the interactions between metaphor and metonymy emphasizing the role of metonymy in metaphorization. Goossens talks about metaphor stemming from metonymy, metonymic relations in the metaphor itself and metaphoric relations in metonymy. The latter two types of interactions are referred to as integrated metaphonymy, combining metaphor and metonymy in the same expression, and cumulative metaphonymy where metaphor comes from metonymy or metonymy comes from metaphor (Goossens, in Dirven and Pörings 2003).

According to Pencheva, metaphors compare two heterogeneous entities, as a result of which a new set of features is formed. The entities compared usually belong to the 'Animate' category or to the 'Inanimate' category. Characteristics are transferred from 'Animate' to 'Inanimate' or vice versa. If both entities are animate, which is less common, one of them is conceptualized as *part* of an animate entity, i.e. as inanimate. Apart from entities in their entirety, we can compare their constituent parts and characteristics, which illustrates that the metaphorical image is based on the interaction between the mental images of the entities. Since the comparison does not bear upon the real images of the entities, we are able to compare ontologically different things. Pencheva points out that most heterogeneous is the 'Inanimate object' > 'Person' model while the least heterogeneous model is 'Animal' > 'Person' (Pencheva 2001).

Conceptual metaphor and metaphor ~ metonymy interactions as exemplified by English lexical blends

In contemporary English, a lot of neologisms and nonce-words are formed via lexical blending. In many cases, their semantics is constructed metaphorically. As a word-formation process blending resorts to the fusion of two or more lexemes into a unified whole. This is done by the combination of source words kept intact in the new coinage, intercalative word formation or a reduction of at least one source word at the point of fusion of the lexemes.

The linguistic material under study largely embraces occasionalisms and neologisms which usually originate from colloquial speech and slang.

For the most part, the analyzed corpus was compiled with the help of Internet sources, such as dictionaries of nonce-words and articles in *American Speech*. The corpus embraces the language of computer specialists, the language of the mass media, the terminology of tourism, youth slang. It features words long established in the system of language but largely occasionalisms which remain to be integrated in it.

Some English lexical blends are examples of metaphorization based on the 'Person' > 'Person' model but this model is further complicated by an additional interplay between metaphors or metonymy and metaphor. For instance, *trustafarian* < *trust (fund)* + *Rastafarian* means "an unemployed person who has a stable income and a bohemian lifestyle". The second source word is associated with specific behaviour, appearance and social status. In a similar fashion, in *Meanderthal* < *meandering* + *Neanderthal* ("a person who walks aimlessly and languidly") the second component of the blend denotes specific behaviour and, probably, specific appearance. With *trustafarian*, the second source word denotes the beneficiary of the trust fund but *trust fund* also signals metaphorization and metonymization. The metonymy +EMOTION FOR ORGANIZATION+ (*trust* as an emotion and *trust* as an organization) interplays with +EMOTIONS ARE ARTIFACTS+ because an abstract entity (emotion) is perceived as a material one (an artifact or object) which can be given or transferred to a third party (the trustee who manages the trust fund). In the case of *Meanderthal*, the first source word (*meandering*) contributes to the 'Inanimate' > 'Animate' model by assigning non-human characteristics to human beings: rivers, streams and roads meander when they do not follow a straight route.

In the case of the 'Woman' > 'Man' metaphoric transfer following the 'Person' > 'Person' model, we achieve degradation of the image of a male by means of associating him with a female (see Pencheva 2001: 248). For example, in *mimbo* < *man/ male* + *bimbo* and *himbo* < *he/ him* + *bimbo* the second source word usually denotes women ("an attractive but not very clever young woman"; (slang) "a promiscuous young woman"). The 'Woman' > 'Man' metaphoric transfer constructs a mental image of a man with specific physical and intellectual characteristics and behaviour ("an attractive but silly man").

The 'Person' > 'Person' model is manifested in the following metaphor where some blends denote people as a whole whereas other blends refer to men or women:

+PEOPLE ARE FAIRYTALE/ MYTHOLOGICAL CHARACTERS+:
Spinderella < *spin* + *Cinderella*, *Broseidon* < *bro* + *Poseidon*, *FOBbit* <

Forward Operating Base + *hobbit*, *mathamagician/mathemagician* < *math/mathematics* + *magician*.

The ‘Animal’ > ‘Person’ model is an example of lean mapping according to Ungerer and Schmid 2006:

+PEOPLE ARE ANIMALS+: *sheeple* < *sheep* + *people*, *manther* < *man/male* + *panther*, *douchepotamus* < *douche* (French) + *hippopotamus*, *butch* < *buff* + *bitch*, *pigmobile* < *pig* + *automobile*, *designosaurs* < *designers* + *dinosaurs*, *transbeastite* < *beast* + *transvestite*.

+PEOPLE ARE MONSTERS/ EVIL BEASTS+: *bridezilla* < *bride* + *-zilla/ Godzilla*, *groomzilla* < *groom* + *-zilla/ Godzilla*, *promzilla* < *prom* + *-zilla/ Godzilla*. This metaphor can be regarded as a subtype of the +PEOPLE ARE ANIMALS+ metaphor.

The ‘Animal’ > ‘Person’ model is quite common in both English and Bulgarian. Yanev 2014, for instance, points out that these languages abound in human-animal comparisons. Some expressions which describe human behaviour and compare people to animals can be found in both languages, e.g.: *глупав като говедо* – *as stupid as a cow*; *хитър като лисица* – *as sly as a fox*, etc. Many anthropocentric comparisons in English and Bulgarian are oxymoronic, e.g.: *умен като маймуна* means “a silly person”, i.e. in this case the metaphoric image is built up by means of naming an animal perceived as possessing the opposite characteristic (Yanev 2011).

A person can also be conceptualized with the help of inanimate entities. Some of the following metaphors express a negative attitude to specific human behaviour:

+PEOPLE ARE PLANTS+: *brotato* < *bro* + *potato*, *vidspud* < *video* + *spud*. These blends draw an analogy with *couch potato*.

+PEOPLE ARE DISEASES+: *manthrax* < *man/male* + *anthrax*.

+PEOPLE ARE ARTIFACTS/ SUBSTANCES+: *flexecutive* < *flexible* + *executive*, *flexitarian* < *flexible* + *vegetarian*, *flexivore* < *flexible* + *carnivore*.

+PEOPLE ARE MACHINES+: *scandroid* < *scan(-ning)* + *android*, *oblividroid* < *oblivious* + *android*, *governator* < *governor/ governing* + *terminator*. This metaphor reflects the mechanistic view of the world. According to Descartes, the human body is a machine and a healthy person can be compared to a clock mechanism. The Cartesian mechanistic doctrine is exemplified in the metaphorical language of medicine which perceives diseases as malfunctions in certain components of the machine (Pacheva-Karabova 2005: 248).

The +PEOPLE ARE MACHINES+ metaphor accounts for the existence of the following two metaphors:

+PARTS OF THE HUMAN BODY ARE PARTS OF MACHINES/ ARTIFACTS+: *Chevrolegs* < *Chevrolet* + *legs*.

+INTUITION/ INSTINCTS IS/ ARE INSTRUMENTS/ DEVICES+: *gaydar* < *gay* + *radar*.

The meaning of some English lexical blends is also constructed on the basis of these metaphors:

+DISEASES ARE NATURAL PHENOMENA+: *flunami* < *flu* + *tsunami*.

+TIME IS A SUBSTANCE+: *flexitime* < *flexible* + *time*.

+EMOTIONS ARE DISEASES+: *emola* < *emotional* + *ebola*.

+EMOTIONS ARE SUBSTANCES+ specifying +THE BODY IS A CONTAINER FOR EMOTIONS+: *hopium* < *hope* + *opium*.

+SPEAKING/ STORYTELLING IS THREAD SPINNING+: *Spinderella* < *spin* + *Cinderella*, *Spinnish* < *spin* (doctor) + *English*. Here one can find analogy with the verb *spin* (as in *spin something into thread* and *spin a story*).

+SOCIETIES ARE PEOPLE+ (personification), +SOCIETIES SUFFER FROM DISEASES+ and +EXCESSIVE AFFLUENCE IS UNACCEPTABLE+: *affluenza* < *affluence* + *influenza*, *afflufemza* < *female* + *influenza*. With the first two metaphors, the metaphoric model is from 'Inanimate' to 'Animate'. The meaning of the blends is constructed via the interplay of the three metaphors.

+DEVICES/ MACHINES/ ARTIFACTS ARE ANIMALS+: *collelephant* < *college* + *elephant*, *docubug* < *document* + *bug*. The metaphoric model is also from 'Inanimate' to 'Animate'.

+WORDS ARE OBJECTS/ ARTIFACTS+: *wordrobe* < *word* + *wardrobe*.

+WORDS ARE CONTAINERS+ which presupposes the existence of +IDEAS ARE OBJECTS/ ARTIFACTS+: *malamanteau* < *malapropism* + *portmanteau*. This is an example of a conduit metaphor.

+WORDS ARE WEAPONS+: *twitchfork* < *Twitter* + *pitchfork*.

+INFORMATION IS A SUBSTANCE/ FOOD+: *infosumer* < *information* + *consumer*.

+INFORMATION TRANSFER IS TRANSPORTATION+ which presupposes the existence of the +INFORMATION IS CONTENT+ metaphor: *infobahn* < *information* (superhighway) + *autobahn*, *superhypeway* < *hype* + (information) *super-highway*, *twaffic* < *Twitter* + *traffic*. This is an example of a conduit metaphor.

+THE INTERNET IS A NARCOTIC/ AN ADDICTIVE SUBSTANCE+: *twabstinence* < *Twitter* + *abstinence*.

+THE INTERNET IS A (CLOSED) COMMUNITY/ COUNTRY/ WORLD+: *netizen* < *Internet* + *citizen/ denizen*, *Inter-vasion* < *Internet* + *invasion*, *Twibe* < *Twitter* + *tribe*, *Twitpocalypse* < *Twitter* + *apocalypse*, *Gulog* < *GULAG* + *blog*, *webbelganger* < *web* + *doppelganger*, *webciety* < *web* + *society*, *Yahooligans* < *Yahoo* + *hooligans*.

Some English lexical blends demonstrate metaphor ~ metonymy interactions:

+SKIN COLOUR FOR RACIAL IDENTITY+ (or +COLOUR FOR RACE+) interplays with +RACE IS AN ARTIFACT+: *wigga* < *white* + *nigger*, *Windian* < *white* + *Indian*, *Blindian* < *black* + *Indian*, *buppie* < *black* + *yuppie*, *ebonics* < *ebony* + *phonics*, *Blatina* < *black* + *Latina*, *blaxploitation* < *blacks* + *exploitation*, *blaccent* < *black* + *accent*, etc. Most examples include the adjectives *black* and *white*. Black and white are regarded as diametrically opposite: black symbolizes darkness whereas white stands for light. The lack of political correctness in the usage of these colours as racial/ ethnic identity denominators is attributable to the fact that they help in the conceptualization of entities most of which are negatively evaluated: legality (white) – illegality (black), morality (white) – immorality (black), absence (black), secretiveness (black), fear (white), intensity (white), war (white) (Hamilton 2016: 114 – 146). *Ebonics* presupposes the existence of +PEOPLE ARE ARTIFACTS+ which observes the ‘Inanimate’ > ‘Animate’ model (the dark colour of ebony > dark skin colour).

+COLOUR FOR (POLITICAL) BELIEFS+ interacts with +BELIEFS ARE ARTIFACTS+: *guppie* < *green* + *yuppie*. The green colour, symbolizing vegetation, helps in the conceptualization of: youth and lack of expertise, envy, money, political beliefs and environmental protection (Hamilton 2016: 170 – 171). Here green metonymically stands for the idea that the natural environment should be protected. It may also denote belonging to a social or a political group supporting such beliefs.

+SYMBOL OF AN INSTITUTION/ GROUP OF PEOPLE FOR THE INSTITUTION/ GROUP OF PEOPLE+: *Owlmaha* < *owl* + *Omaha*, *duncaroo* < *Duncan (College)* + *kangaroo*. Here the symbol of the institution or group of people is an animate entity. We discover the +PEOPLE/ INSTITUTIONS ARE ANIMALS+ metaphor. The same metonymic transfer can also be found when the symbol is inanimate, i.e. an artifact: *violincest* < *violin* + *incest*. In this case, the metaphor is +PEOPLE/ INSTITUTIONS ARE ARTIFACTS+.

+PLACE FOR INSTITUTION+: *Nollywood* < *Nigeria* + *Hollywood*, *Silliwood* < *Silicon Valley* + *Hollywood*, *Bollywood* < *Bombay* +

Hollywood. This type of metonymy accounts for the conceptualization of Hollywood as a metaphorical space associated with specific material culture symbols as well as with people who are engaged in specific activities there.

+ARTIFACT FOR PLACE+: *pajamahadeen* < *pajamas* + *Mujahadeen*. Here an artifact (*pajamas*) stands for the concept of HOME. We also find metaphorization based on the ‘Person’ > ‘Person’ model, i.e. the metaphoric transfer is restricted within the conceptualization of ‘Person’. *Mujahadeen* denotes specific behaviour which can be described as “(extreme) activism; terrorism”.

+PHYSIOLOGICAL EFFECT FOR EMOTION+: *coffeegasm* < *coffee* + *orgasm*, *eargasm* < *ear* + *orgasm*, *flavourgasm* < *flavour* + *orgasm*, *geekgasm* < *geek* + *orgasm*, *joygasm* < *joy* + *orgasm*, *laughgasm* < *laugh* + *orgasm*, *musigasm* < *music* + *orgasm*, *peegasm* < *pee* + *orgasm*, *sargasm* < *sarcasm* + *orgasm*, *skingasm* < *skin* + *orgasm*, *Swirllgasm* < *Swirl* + *orgasm*. Emotion concepts are structured by the establishment of metonymic links with physiological effects. The metonymic transfer leads to metaphorization which endows emotion concepts with structure (Ungerer and Schmid 2006: 143).

+ARTIFACT FOR EMOTION+ presupposes that +EMOTIONS ARE ARTIFACTS+, the latter serving as a basis for +EMOTIONS ARE SUBSTANCES+: *menoporsche* < *menopause* + *Porsche*. In this case, basic emotion concepts show that they are grounded in basic human experience by means of parasitic categorization (a term used by Ungerer and Schmid 2006: 139). According to Ungerer and Schmid, basic emotions are, for instance, sadness, anger, hatred, fear, happiness, and love (ibid.).

+ARTIFACT FOR COLOUR+: *snowmo* < *snow* + *homo*. This example illustrates how an inanimate entity with a characteristic colour (“snow”) helps in the conceptualization of the colour itself. Metonymy interacts with the ‘Person’ > ‘Person’ metaphoric model. The second source word of the lexical blend (*homo* < *homosexual*) expresses a negative attitude to the referent’s appearance.

Conclusion

The instances of conceptual metaphor in the analysed corpus demonstrate that metaphorization often takes place on several levels, i.e. metaphors interplay because they establish conceptual links with each other or build a hierarchy. The presence of conceptual links between metaphors which are not in a hierarchical relationship means that they exist on a similar level of abstraction but are interdependent. The hierarchical structure of conceptualization is evident in the differing level of abstraction, e.g.: +COMMUNITIES ARE FAMILIES+ > +PATIENTS AND HEALTH PROFESSIONALS ARE RELATIVES+.

On the lexical level in English, metaphorization can be based on one of the components of the construction or on the combination of all components. Metaphoric transfer is often signalled by paronomasia. It can be expected that polysemy will be brought about by metonymy or metaphor. For example, *spam* < *spiced* + *ham* originally denoted food. Through metaphorization, *spam* probably adopted the meaning of “Internet junk mail”.

As regards English lexical blends, the most common examples of conceptual metaphor are the following: +THE INTERNET IS A (CLOSED) COMMUNITY/ COUNTRY/ WORLD+; +PEOPLE ARE ANIMALS+ and +PEOPLE ARE MONSTERS/ EVIL BEASTS+; +PEOPLE ARE FAIRYTALE/ MYTHOLOGICAL CHARACTERS+. The metaphoric transfer is usually from ‘Animate’ to ‘Animate’. The conceptualization of the Internet via metaphorization is probably attributable to the rapid growth of new technologies as well as the necessity to coin new concepts for them. Metaphorization often interplays with conceptual metonymy, the latter being based on the construction as a whole or on one of its components. Concerning the interaction between metonymy and metaphor, two major tendencies are discernible: 1) one source word contributes to metonymic transfer whereas the other source word accounts for metaphoric transfer; 2) one source word or the construction as a totality contributes to metonymic transfer which presupposes the existence of a specific metaphor.

REFERENCES

- Dirven and Pörings, eds. 2003:** *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Ed. by R. Dirven, R. Pörings. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2003.
- Hamilton 2016:** Hamilton, R. L. *Colour in English: From Metonymy to Metaphor*. University of Glasgow, 2016.
- Jakobson 1971:** Jakobson, R. *Selected Writings II: Word and Language*. The Hague/Paris: Mouton, 1971.
- Kövecses 2010:** Kövecses, Z. *Metaphor*. OUP, 2010.
- Lakoff and Johnson 1980:** Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, 1980.
- Luizova-Horeva 2014:** Luizova-Horeva, Ts. Some Metaphor-Based English Compounds Motivated by Image Schemas in the Language of Tourism. // *International Academic Conference "Science and Education in Australia, America and Eurasia: Fundamental and Applied Science"*, vol. II, 2014, 416 – 419.
- Ortony, ed. 1993:** *Metaphor and Thought*. Cambridge University Press, 1993.
- Pacheva-Karabova 2005:** Пачева-Карабова, С. *Метафоричният език на съвременната българска академична медицина*. Непубликувана дисертация за получаване на образователната и научна степен 'доктор' [Pacheva-Karabova, S. Metaforichniat ezik na savremennata balgarska akademichna meditsina. Nepublikuvana disertatsia za poluchavane na obrazovatelната i naucha stepen 'doctor'.] ПУ „Паисий Хилендарски“, 2005.
- Pencheva 2001:** Пенчева, М. *Човекът в езика. Езикът в човека*. [Pencheva, M. Chovekat v ezika. Ezikat v choveka] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2001.
- Ungerer and Schmid 2006:** Ungerer, F., Schmid, H.-J. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Pearson Longman, 2006.
- Yanev 2011:** Янев, Б. За експресивните алогизми в българските и английските образни сравнения (физически и психически характеристики на личността). [Yanev, B. Za ekspresivnite alogizmi v balgarskite i angliyskite obrazni sravnenia (fizicheski i psihicheski harakteristiki na lichnostta)] // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, том 49, кн. 1, сб. А, 2011, 118 – 134.
- Yanev 2014:** Янев, Б. За образните сравнения, разкриващи психичните свойства на човека (българско-английски паралели). [Za obraznite sravnenia, razkrivashti psihichnite svoystva na choveka (balgarsko-angliyski paraleli)] // *Съпоставително езикознание*, XXXIX, № 3, 2014, 5 – 23.

**Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски“**

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 57, кн. 1, сб. А 2019

Филология

Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

Пловдив, 2020
ISSN 0861-0029